

આન્યાર્થ શ્રી સુરેન્દ્રસૂરીશ્વરજી જેન તત્ત્વ જ્ઞાનશાળા

: પ્રાગિતશાન

: પ્રકાશક

આન્યાર્થ શ્રી સુરેન્દ્રસૂરીશ્વરજી જેન તત્ત્વ જ્ઞાનશાળા

કર્તાશ્રી : મહાત્માની ખડકી

અમદાવાદ - ૩૮૦૦૦૧

|૧| આન્યાર્થ શ્રી સુરેન્દ્રસૂરીશ્વરજી જેન તત્ત્વ જ્ઞાનશાળા

કર્તાશ્રી : મહાત્માની ખડકી

અમદાવાદ - ૩૮૦૦૦૧

|૨| આન્યાર્થ શ્રી વિજય દામોદરીશ્વરજી જેન જ્ઞાનમંદિર દ્વારા

કર્તાશ્રી : શ્રીવલ્લભ ગોસ્વામી

મું ખો. આગંદર : ૧૯૮૬

મહાત્મા - ૪૦૫૧૯૧

જરા... બે... મિનિટ...!!

તમે જાણો છો ? આચાર્ય શ્રી સુરેન્દ્રસૂરીશ્વરજી જૈન નરવશાન શાળાની સન્પ્રવ્રતિ.....ના તો બરાબર જાણી લો
આ જ્ઞાનપરબમાં આત્મ્યાઓ યોતાની જ્ઞાનનૃણાને અહિં બરાબર સમાવી શકે છે, અહિં આવનાર સાધુ
સાધ્વીજી મહારાજોને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય તે માટે ઉપરોક્ત સંસ્થાએ ૨/૩ પંડિતવર્ગોની વ્યવસ્થા કરેલ છે. તે પંડિતવર્ગો

‘‘જૂજ્ય સાધુ સધ્વીજી મ. ની જ્ઞાનનૃણા ને ખૂબજ સારી રીતે શમાને છે.

તદ્ઉપરાંત આ સંસ્થામાં અતિચુંદર અને ચુવિશાલ મુદ્રિત તેમજ હરતલિખિત જ્ઞાનભંડાર છે. જેમાં દરેક
ભાષાના પુરતકો ઉપલબ્ધ છે. જેને એકવાર ફક્ત જોવાળી પણ અતિવ આનંદ થાય તેમ છે.

તે સિવાય આવા પ્રાચીન ઉપયોગી ગ્રંથોનું પ્રકાશન કરવાનું કાર્ય પણ આ સંસ્થા એ આરબ્જું છે.

અંતે એક ખુશખબર.....

અમદાવાદ શહેરની બહારના વિસ્તારમાં રહેલા પૂજ્ય સાધુ સાધ્વીજી મ. પણ આવી જ્ઞાનપરબ નો લાભ લઈ શકે તે હેતુથી
આ સંસ્થા નારણપુરા વિસ્તારમાં ઝવેરીપાર્ક જૈન દેરાસર ની સામે ટુક સમયમાં જ ખાડશાળાની શરૂઆત કરવાનું
વિચારે છે. અને છેલ્લે આ વિરાટ કાર્ય વામન એવા અમે કઈ રીતે ફરીએ છીએ, ? તે પણ જાણી લો

પરમ પૂજ્ય આચાર્ય દેવેશ શ્રી વિજય રામસૂરીશ્વરજી મ.

નો આવી સત પ્રવૃત્તિ ઝાંજો અમોને તે પૂજ્યશ્રીનો નિત્ય ઉપદેશ આવા શુભ કાર્યો માં પ્રેરણા રૂપ છે.

અન્યથા ચાલું વિરાટ કાર્ય વામન એવા અમે શું કરવાના હતા ?

આમ, એમાં કે. ના કે. તમારી ઉચ્છેદ આમ જાણી લીધી છે. તમારૂં પાત્ર નાનામરુતમાં

એક પંડિતશ્રી ને ૧ માસનો પગાર વ્યાજમાંથી રૂ. ૧૧૧૧-૦૦
 એક પંડિતશ્રી ને ૧ માસનો પગાર છુટક રૂ. ૨૦૦૧-૦૦

ન સિવાય પાત્ર લાભ લેવાના આ રહ્યાં રહ્યાં રહ્યાં.....
 મુદ્દિત મુદ્દતકોની બરીદીમાં,
 વસ્તુચીવિત પ્રનોની બરીદીમાં

પાડશાળા ના નવા મકાનોનાં ખંડોમાં નકતી મુકવવામાં
 પાડશાળા ના મકાન આગળના ભાગમાં મુખ્ય રાહાયક નરીકેની નકતી મુકવવામાં,
 ને નો રૂકા આપે ઉપરોકત પાડશાળાની મુલાકાત જ રેવી રહે.....!!
 આગ્યાર શ્રી મુદેન્દ્રસૂરીચરજી જન તસ્ય સ્થાનશાળા

અંગેનીવાડ : પટ્ટણીની ખડકી
 અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧.
 C/o. શશીકાન્ત ભોગોલાલ શાહ
 ૭૬/૭૮ શેખ મેમણ રૂટ્ટોટ
 અવેરી બજાર, પટેલ બીલ્ડીંગ
 ૩ જે માળે, મુંબઈ
 લો. સંસ્થાના ટ્રસ્ટીઓ વની
 (૧) જયવંતલાલ વી. શાહ
 C/o. વી. બી. શાહ એન્ડ સન્સ
 મસ્કની મારફેટ અમદાવાદ.
 (૨) મુબોધભાઈ એચ. મહેતા

અનંત ઉપકારી જ્ઞાની ભગવંતોએ સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરી આપણા ઉપર અનહદ ઉપકારો કરેલ છે. સર્વ પદાર્થને સમજવા માટે જ અનુયોગની આવશ્યકતા જ્ઞાતિ ભગવંતોએ કથન કરેલી છે, તે અનુયોગને સમજવા માટે જુદા જુદા શાસ્ત્રો સિદ્ધાંતો આપણી પાંચે મોજુદ છે, જેમ કે,

દ્રવ્યાનુયોગ સમજવા સંમતિતર્ક

ચરણકરણાનુયોગ સમજવા આચારાગાદિ

ગણિતાનુયોગ સમજવા સૂર્ય પ્રજ્ઞપિત-ચંદ્ર પ્રજ્ઞપિત વિ.

કથાનુયોગ સમજવા જ્ઞાતાધર્મકથાંગ-ઉત્તરાધ્યયન, વિવાક સૂત્ર આદિ.

શ્રી ઉપદેશ પ્રાસાદ ગ્રંથમાં આ ચારે અનુયોગની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે ખરેખર આ ગ્રંથની મુખ્ય વિશેષતા રહેલી છે. આપણા શાસનમાં ઉપદેશક ગ્રંથો ઘણા ઘણા રહેલા છે. શ્રી ધર્મદાસગણિ મ. વિરચિત ઉપદેશમાલા, સહસાવધાની આ. શ્રી. મુનિમુંદરસૂરિ મ. વિરચિત ઉપદેશરત્નાકર, શ્રી સોમધર્મગણિ કૃત ઉપદેશ સખતતિકા, શ્રી કુલસાસ્ત્રગણિ રચિત ઉપદેશસાર આદિ આદિ.

ઉપરોક્ત ઉપદેશક ગ્રંથોની અપેક્ષાએ આ શ્રી. વિભવ લક્ષ્મીસૂરિ મ. નિર્મિત શ્રી ઉપદેશ પ્રાસાદ વિસ્તૃત અને વધુ પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરતો ગ્રંથ છે આ મહાગ્રંથના ગ્રંથકાર મહર્ષિએ વિષયને અતિ સરળતાથી પ્રતિપાદન કરવામાં ખુબ જ કુશળતા વાપરી છે. કઠિનમાં કઠિન વાતને પણ આભાવવૃદ્ધ સમજી શકે તે માટે એકેએક વ્યાખ્યાનોમાં શાસ્ત્રીય, લૌકિક લોકોત્તર દષ્ટાંતોનો ઉપયોગ કરેલ છે. સાથે સાથે દરેક વાતને અતિપુષ્ટ બનાવવા શાસ્ત્રપાઠો, આગમ સાક્ષીઓ પણ દરેકેરે જોવા મળે છે આથી આ ગ્રંથરત્નને શાસ્ત્ર-સિદ્ધાંત સંગ્રહ કહેવામાં શું અતિશયોક્તિ લાગશે ?

આ ગ્રંથ અતિમહત્તર હોવાથી ૪ વિભાગમાં વિભાજિત કરેલ છે. દરેક ભાગમાં ૬-૬ સ્થંભોનો સમાવેશ કરેલ છે. સ્થંભમાં પ્રાય ૧૫-૧૫ વ્યાખ્યાનો રહેલાં છે. આથી બધા મળીને આખા ગ્રંથમાં ૩૬૧ વ્યાખ્યાનો છે. જે વર્ષના ૧-૧ દિવસ માટે પર્યાપ્ત બને છે. માટે પણ આ ગ્રંથ આદરપાત્ર છે.

આજથી પ્રાય: ૨૦૦ વર્ષ પહેલાં આ ગ્રંથની રચના થઈ છે. આ ગ્રંથ જૈન ધર્મના નાના મોટા પ્રાય: દરેક વિષયને આવરી લેતો હોવાથી અતિઉપયોગી સાબિત થયો છે. આ ગ્રંથની રચના દ્વારા આચાર્યશ્રીએ આપણા ઉપર મહાન ઉપકાર કરેલ છે. અન્ય ઉપદેશક ગ્રંથોની અપેક્ષાએ આ શ્રી ઉપદેશ પ્રાસાદ ગ્રંથનો વપરાશ વધુ પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. વળી પૂર્વે છપાયેલ ગ્રંથ પણ આજે અપ્રાપ્ય હોવાથી મારા પૂ. તારક ગુરુદેવશ્રીને આ ગ્રંથ છપાવવાની ઘણા સમયથી ભાવના હતી તે ભાવનાને અનુરૂપ શ્રુતિભક્તિ રૂપે અનેક સંસ્થાઓએ, મહાનુભાવોએ, આ ગ્રંથ પ્રકાશનમાં લાભ લીધેલ છે. જે અનુમોદનીય છે.

પ્રાન્તે ભવ્યાન્માઓ આ ગ્રંથનો સદુપયોગ કરવા દ્વારા આત્મકલ્યાણ સાધે તે જ શુભેચ્છા.

બી.

સંવત ૨૦૪૪, માગસર સુદ ૧૪

તા. ૪-૧૨-૧૯૮૭

સ્થળ : જવેરી પાર્ક જૈન ઉપાશ્રય

અમરકાવાદ

પૂજ્યાચાર્ય શ્રી વિજય રામસૂરીશ્વરજી મ. નો

વિનેવાણુ

જગન્ન્યન્ક વિજય

શ્રી ઉપદેશપ્રાસાદ ગ્રંથ પ્રકાશનમાં સુકૃત સહભાગીની યાદી

નામ

- (૧) પ. પૂ. પન્થાસ શ્રી રૂપવિજયજી મ. નો રહેલાનો જેન ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ
- (૨) પ. પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજય નીતિ ચૂરીશ્વરજી જેન પુસ્તકાલય ટ્રસ્ટ
- (૩) શ્રી ઝવેરીપાર્ક જેન સંઘ નારણપુરા અમદાવાદ
- (૪) શ્રી નીલોકચંદજી ડી. શાહ નેનાવા (હાલ મુંબઈ)
- (૫) શ્રી જ્વેશીગભાઈ ચીમનલાલ શાહ પાટણ (હાલ મદ્રાસ)
- (૬) શ્રી મીશ્રીમલજી પ્રતાપચંદજી મુંબઈ
- (૭) શ્રી ચુનીભાઈ ચકાભાઈ અમદાવાદ
- (૮) શ્રી લીલાવતી બહેન ચંદ્રલાલ વૈદ અમદાવાદ
- (૯) મંગુબેન ભીખાભાઈ વજ્રેચંદ સપરિવાર

હસ્તે મહેન્દ્રભાઈ ભીખાભાઈ હાલ નવસારી (ખંભાતવાળા)

ॐ अहं नमः

किञ्चित् प्रास्ताविकम्

अस्य महाग्रन्थस्य का उपयोगिताऽस्ति ? तवहं दर्शयामि । अयं श्री उपदेश प्रासादनामा महाग्रन्थः सर्वजनोपयोगी वर्तते । कारणं तु अस्मिन् ग्रन्थे श्रुतज्ञानपिपासूनां बालमध्यमबिद्वज्जनानां तृप्तिकारक दानशीलतपोभावयोषकविषया ग्रन्थकार महर्षि श्रीविजयलक्ष्मीसूरीश्वरमहाराजेन विविधशास्त्रेभ्य उद्धृत्य संगृहीताः ।

तथा च बिद्वज्जनोपकारकर्जनदर्शनमान्यतास्विकपदार्थप्रचण्डापि सुन्दरतरा दृश्यते । ऐतिहासिकसंशोधकानां तु बहवो लाभदायिनो पदार्थाः लभ्यन्ते ।

एकैककथासु धर्मधर्मं प्रदर्श्य सर्वोदधौ पतन्त आत्मानंसन्मार्गे कथं प्रापणीया इत्यादि रीतिरपि वक्षिता । अरे नीतार्थमहात्मनामहोपकारिसूतापापालोचनाविषये कथं प्रायश्चित्तं देशं इत्यादि गुप्तपदार्थाः अपि सम्यग् नीत्या प्रदर्शिताः ।

अर्थात् सर्वविषयसंग्राहकोऽयं महाग्रन्थस्तस्मादादेयतया सर्वरपि पठिस्यते इतिमन्येः । अलं विस्तरेण ।

दिनांक ७-१२-१९८७

वि. सं. २०४४ मार्गशीर्षं कृष्ण द्वितीया

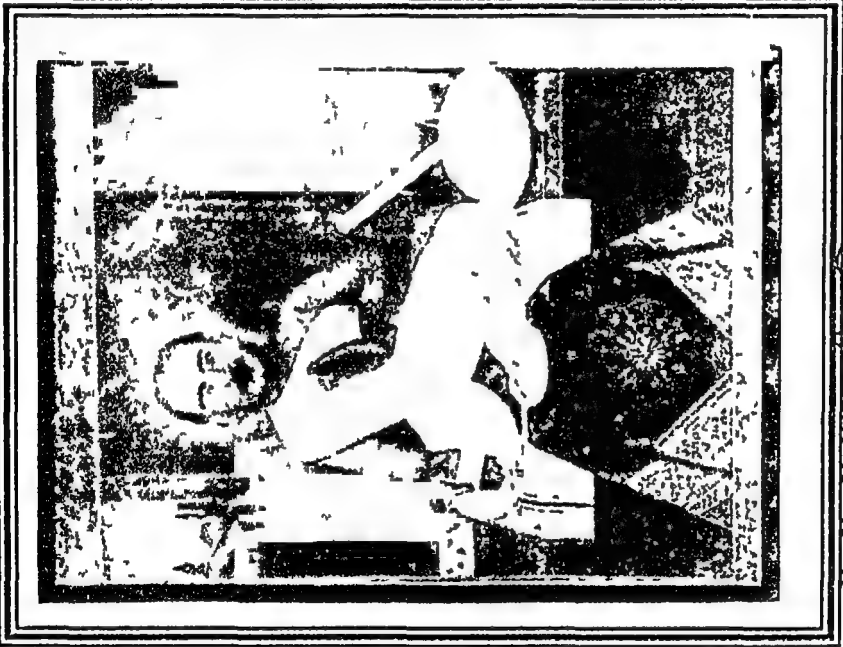
स्थल-नारणपुरा जहूवैरी पार्क.

अमदावाद

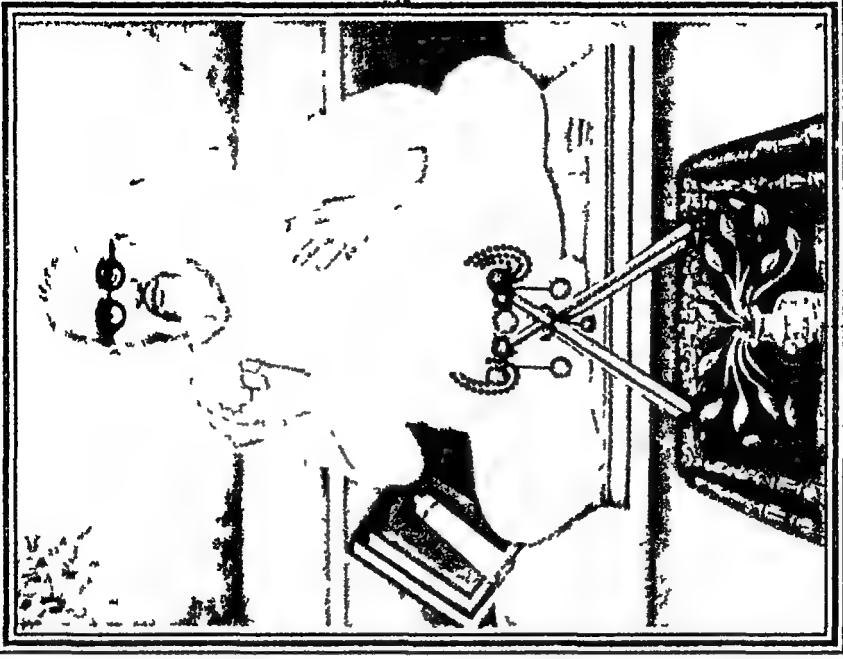
विजय रामसूरि

પ. પૂ. પન્થાસ શ્રી ધર્માવિજયજી મ. સા.
(ડહેલાવાળા)

પ. પૂ. પન્થાસ શ્રી રૂપાવિજયજી મ. સા.
(ડહેલાવાળા)

પ. પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજય સૂરેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ. સા.
(ડહેલાવાળા)

॥ श्रीविजयलक्ष्मीसूरिविरचितः ॥

उपदेशप्रासादः ॥

॥ चतुर्थो विभागः ॥

(एकोनविंशदारभ्य चतुर्विंशस्तम्भपर्यन्तम् सम्पूर्णम्)

प्रेरक

परम पूज्य आचार्य भगवंत श्रीमद्
विजयरामस्मृतीश्वरजी महाराज
साहेब (डहोलावाला)

वीर संवत् २५१४

विक्रम संवत् २०४४

प्रकाशक

आचार्य श्री सुरेन्द्रसूरीश्वरजी
जैन तत्त्वज्ञानशाला. इन्दोरीवाड,
पटणीनी स्वडकी, अहमदाबाद-३८० ००१

सन् १९८८

પ્રકાશક અને પ્રાપ્તિસ્થાન :

પૂ. આ. શ્રી સુરેન્દ્રસૂરીન્દ્રજી જૈન તત્ત્વજ્ઞાન શાળા
પટણીની ખડકી, ઝવેરી વાડ,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.

અન્ય પ્રાપ્તિસ્થાન :

(૧) શ્રી જસવંતલાલ વાડીલાલ શાહ (૩) બાબુભાઈ જોશ. શાહ
C/O વાડીલાલ ભલાભાઈની કું.
૪૩/જો મસ્કતી માર્કેટ,
ફોન : જો. ૩૮૨૬૦૬
'રેસી. ૪૬૮૪૩૮

(૨) શ્રી શશિકાન્ત લોગીલાલ
૭૬/૭૮ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,
ઝવેરી બજાર, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨.

સુદ્રણ વ્યવસ્થા :

પ્રુશાલી ઓફસેટ પ્રીન્ટર્સ,
૧૦, કલ્પતરુ સોસાયટી,
મીરામણીકા સ્કૂલ રોડ,
નારણપુરા, અમદાવાદ-૧૩.
ફોન : ૪૭૩૬૪૪

પુનઃસુદ્રણ : સં. ૨૦૪૪ કા. સુદ ૧૫
મુદ્ય : ભાગ ૧ થી ૪-૧૭૫-૦૦
ભાગ ૧-૫૦-૦૦

॥ प्रथमावृतिगत प्रस्तावना ॥

नानाविधधर्मकर्मनुष्ठानवद्भक्ता दक्षाः कक्षीकुर्वन्त्वदम्—इह हि जिनमतोदधिमथनमन्थानमन्द-
राचत्वायमानश्रीविजयलक्ष्मीसूरिनिष्कासितवाक्कुसुधारसल्लिप्तोऽयमुपदेशप्रासादो मुक्तिपथप्रस्थितभव्य-
जनमनोविश्रामप्रासादो नानाविधपाषण्डपरिहृतद्विरवमुखरीकृतदिक्चक्रवालकोधादितस्करगणपरिकलितानेक-
कुमततरुवरगुणिलसंसारटवीमध्येदेशैककोणवर्तित्वेन शूरिजनताऽद्भुष्टमार्गत्वेन च सत्पथाचारग्रष्ट-
भव्यजनाप्रत्यक्षोऽद्य मुद्रापणरूपसरणिवन्धेन प्रकटितो हीनाधिकमात्रानुस्वारविसर्गवर्णपदादिदोषकच-
वरसंमार्जनेन च संमार्जितः परमनिःश्रेयसाधिनाथकृपासंमार्जनीप्रान्तेनास्माभिः। ग्रन्थोऽयं संवत् १८४३
संवत्सरे वैक्रमीये श्रीविजयलक्ष्मीसूरिचिनिर्मितो वर्णसमूहात्मकः कथं प्रासादसंज्ञात्वेन संजाघटीति ?
तथात्वेऽपि स्तम्भगवाह्मधारतोरणाद्यवयवा अस्य कथं संभवन्ति ? इत्येतत्सर्वमन्तिमस्तम्भान्तिमसंबन्धे
प्रबन्धप्रबन्धकैरेव सप्रपञ्चं प्रापञ्चि रूपकालङ्कारेण श्रीसिद्धाचलविराजितर्षभदेवालङ्कृतप्रासादवर्णनावस-
रघारेणेति सविस्तरं विस्तृतमस्य प्रथमविभागाप्रस्तावनायां तद्ग्रन्थप्रदर्शनपुरःसरमत्रापि च विभागेऽन्ति-
मव्याख्याने इति नात्र पुनरुच्यते, जिज्ञासुभिश्च तत एवावसेयम् ।

पूज्यपादाश्वमे ग्रन्थकर्तारः कौत्स्कान् ग्रन्थानन्यान् अश्रितवन्तः ? जन्मना कां भूमिं कौ पितरौ कं

च वंशं पावितवन्तः ? कति वर्षाणि च दीक्षापर्यायं पालयित्वा कं कं देशसङ्घादिकं पादरजोवचनामृतै-
स्तर्पितवन्तः ? इत्याद्येतच्चरितजिज्ञासवोऽपि वयमतृप्ता एवाद्यापि । अत्र्यजीवपरमोपकारिणामेषां गुण-
कीर्त्तनेनापि प्रत्युपकर्तुमसमर्था वयं तत्कृतग्रन्थोपदेशश्रवणमननादिना फलेग्रहिणो अवेम चेदेतावतै-
वात्मानमनृणं मन्येमहि । पूज्यानामेषां सिद्धान्तविषये कीदृग्ज्ञानमद्भुतमश्रूदिति तत्कृतिमवलोक्य विचि-
न्तयन्तो वयं न पारयामः पारं प्राप्तुं, यतः सर्वं औपदेशिकविषयाः सूत्रानुसारत एव विविधसूत्रसा-
क्षिपूर्वकं संहब्धा विलोकयन्ते । रसालङ्कारवर्णनादेरभूमेरप्यस्याः कृतेर्वाचने उत्तरोत्तरमधिकाधिक आन-
न्दोऽनुभूयत एव वाचकवर्गैर्धर्मसिकैरिति सुस्पष्टं प्रतिज्ञाति, यतः प्रत्युपदेशविषयमागमोक्तकथानकेन
संक्षिप्तेन सुघटितेन दृढीकरणाय काचिदचिन्त्यशक्तिर्नियोजिता ग्रन्थनियोक्तृभिः ।

ग्रन्थेऽत्र चतुर्विंशतिस्तम्भात्मके प्रतिस्तम्भे प्रायेण पञ्चदशव्याख्यानोपेतत्वादेकव्याख्यानाधि-
क्यत्वाच्चैकषष्ट्युत्तरं शतत्रयं व्याख्यानानां विद्यते, तेन प्रतिदिनमैकैकव्याख्याने व्याख्याते संवत्सरेणैष
ग्रन्थो व्याख्यायते व्याख्यातृभिर्मुनिवरैरित्याकूतं ग्रन्थकर्तृणामनुमीयते । प्रतिव्याख्यानं चैकछादिमूल-
श्लोकसंदर्भेणोपदेशं वस्तूपदिश्योपदेशसङ्ग्रहाख्यायां स्वोपज्ञैतद्वीकायां तं तं विषयं सशाल्त्रसाक्षिकं वि-
विच्य संक्षिप्तेन प्रायोमूलश्लोकोक्तेन कथानकेन स स विषयो दृढीकृतः । कथानकेष्वप्यन्यकविकृतैर्हि क-
पारमार्थिकनीतिविषयकसुजाषितश्लोकाः प्रसङ्गोपयुक्तत्वेन प्रसञ्जिताः । प्रतिव्याख्यानान्ते च स्वकृत-
श्लोकेनाखिलव्याख्यानरहस्यप्रदर्शनपुरःसरं अत्र्यजीवानुद्दिश्योपदेशः कृतः । सर्वत्र स्वकृतौ गीर्वाणत्राषा

प्रापिता सरला, येन सामान्यसंस्कृतज्ञानवान् सर्वः कोऽपि पठनपाठने स्वदृष्टप्रयासेनैव समर्थो भवति । अत एवास्य ग्रन्थस्य समग्रस्य गुर्जरभाषानुवादमुज्ज्वलेन सर्वजनोपकारं कृतपूर्वविणोऽपि वयमेतन्मूलग्रन्थमुज्जापणे मोत्साहाः संजाताः ।

यद्यप्यस्य ग्रन्थस्यान्यमुनिकृततटवासहितत्वादन्वयसाक्षात् कुतोऽपि कारणादशुद्ध्यन्तरत्वेन मुद्रापणे चिरं शिथिलादराः स्थितवन्तो वयं, तथाप्यस्यातीवोपयुक्ततां जानाना गुणगुर्व्या विदुष्या लाञ्छनीनाम्न्याः साध्व्याः प्रयासेऽप्रेरणान्यामुत्साहितस्त्वद्वापितैव राजनगर (अमदावाद) निवासिन्या तन्मातुः आधारसंज्ञायाः श्राविकाया अव्यसाहायेनाग्रिमस्तम्भपङ्क्तमुद्रापणाय प्रेसकापीकार्यं संसन्नास्त्रिणा जेवालालशर्मणा प्रारम्भितवन्तः, तदनन्तरं तत्प्रेसकापीविलोकने कृतदयानां दयासागराणां श्रीमदानन्दसागराह्वानां पद्म्यास (सूरि) पदालङ्कृतानामुपदेशेनाखिलग्रन्थमुद्रापणे कृतनिश्चया जाताः । अत एव प्रथमजगमुद्रापणानन्तरं द्वितीयविभागो रन्धनपुरनिवासिश्रेष्ठिश्रीवकोरदासात्मजयोर्होरालालमणिदालयार्द्धव्यसाहायेन प्रकटितः, तदनु विना अव्यसहायेनापि तृतीयोऽधुना च चतुर्थोऽपि विभागो मुद्रापितः ।

संस्कृतभाषादोषबाहुल्येऽस्मिन् ग्रन्थे सन्धिविजक्त्यादिदूषणानि निःशङ्कितं शोधितानि गद्यात्मके लेखे, दोषग्रस्ते पद्यात्मके च बन्दोऽनुवृत्त्या क्वचिदल्पदोषा एव शोधिताः, क्वचिद्वर्णन्यूनाधिक्यं कृतं, क्वचिद्भोक्तृभाषार्थानुसारेण पादोऽपि परावर्तितः, क्वचिन्मूलकारपाठो दोषयुक्त एव लिखित्वाऽन्यो निर्दोषः पाठः पाठान्तररूपेणैव चिन्नो लिखितः, क्वचिच्च दोषासक्तोऽपि यथातथमेव लिखितो न

काचिदपि शुद्धिर्विहिता । किं बहुना ? सर्वथा कर्तुः प्रयासगौरवं गीर्वाणज्जाषाक्षपाठकवृन्दस्य ग्रन्थद्वापनानुकूल्यं च मनसि निधाय समपक्षपातया बुद्ध्या यथाकुर्योपशमं शुद्धिविषये प्रयासः कृतः ।

अस्मिन् ग्रन्थे मुख्याख्यः खण्डः सन्ति—सम्यक्त्वखण्डो देशविरतिखण्डः त्रिंशच्चिन्नधर्मविषय-
खण्डश्चेति । तत्र प्रथमखण्डः प्रथमस्तम्भचतुष्टयरूपो, द्वितीयो द्वादशस्तम्भपर्यन्तः, चतुर्विंशतितमस्त-
म्भपर्यन्तश्च तृतीयः । त्रयोऽपि खण्डाः सविस्तरतराः । तत्र प्रथमखण्डो गत एव प्रथमे विभागे । द्विती-
योऽपि द्वितीयविभागपर्यन्ते संपूर्णो जातः । तत ऊर्ध्वमाग्रन्थसमाप्तेस्तृतीयचतुर्थविभागौ, तत्र
तृतीयविभागप्रस्तावना तत्रैव विभागे कृता ।

अत्र च चतुर्थे विभागे प्राचीनविभागत्रयवत् चरमस्तम्भषट्कमेव सङ्गृहीतम्, एकनवतिर्व्याख्यानानि
चैकसप्तत्युत्तरदिशततमादारभ्यैकषष्ट्युत्तरत्रिंशततमपर्यन्तम् । तृतीयविभागान्ते तृतीयदर्शनाचारो
दर्शित इति चतुर्थविभागस्यास्य प्रारम्भव्याख्याने (२७१) तुर्यो दर्शनाचारो दर्शितः । ततः शेषदर्श-
नाचारचतुष्कं व्याख्यानषट्केन (२७२-२७७) प्ररूपितम् । ततोऽष्टौ चारित्राचारा व्याख्यानपञ्चके
(२७८-२८२) प्रपञ्चिताः । ततश्चरमे व्याख्यानत्रिके (२८३-२८९) तपश्चाचारत्रयं कथितम् ।

विंशतितमः स्तम्भ एकव्याख्यानेनोनः (२८६-२९६) सकलः शेषतपश्चाचारनवकविषयः चरमं
च व्याख्यानं (३००) वीर्याचारविचारकमिति । अत्र च प्रायश्चित्तनामा सप्तमस्तपश्चाचारोऽष्टाशीत्य-

१ प्रथमविभागत्रये सर्वविरतिखण्डो विहितः तद्यमाद एव. २ प्रथमविभागत्रये चतुर्दशस्तम्भपर्यन्त इति विहितं तद्यमाद एव.

धिकविंशततमे (१५७) व्याख्याने व्याख्यातोऽतस्तत्प्रसङ्गेन तदनन्तरव्याख्याने (१५८) पञ्चाणु-
व्रतसंबन्धिप्रायश्चित्तपस्ततोऽनन्तरव्याख्याने (१५९) च गुणव्रतशिद्धान्तव्रतार्हप्रायश्चित्ततपो वर्णितम्,
धर्मकार्यनैमित्तिकदम्भत्यागश्च तदनन्तरव्याख्याने (१६०) दर्शितः, अत्र स्तम्भे पञ्चाचाराः समाप्ताः ।

एकविंशो पञ्चदशव्याख्यानानि (३०१-३१५) षाविंशो पञ्चदशव्याख्यानानि (३१६-३३०) त्रयो-
विंशो च स्तम्भे प्रथमव्याख्यानाष्टकं (३३१-३३७) एवं चाष्टात्रिंशद्व्याख्यानानि श्रीमद्यशोविजयकृत-
पूर्णतामग्नतादिषात्रिंशदष्टकविषयाणि व्याख्यातानि, तद्दृढीकरणार्थं च सर्वत्र सरसाः कथाः कथिताः,
तत्रापि ३३७ व्याख्याने रोहिणीव्रतं कथितम् । त्रयोविंशस्य स्तम्भस्य चरमव्याख्यानसप्तके (३३८-
३४५) चतुर्विंशस्य स्तम्भस्य च सर्वेषु व्याख्यानेषु (३४६-३६१) विविधविषयाः वर्णिताः, तत्र ३४५
व्याख्याने हुताशिनीपर्वप्रवृत्तिः होत्रिकाकथा च कथिता । ३४७-३४९ व्याख्यानत्रिके प्रथम-
तृतीयचतुर्थप्रत्येकबुद्धानां चरितं चर्चितम्, द्वितीयप्रत्येकबुद्धनमिराजर्षिचरितं तु चतुर्थस्तम्भे द्विपञ्चा-
शतमे व्याख्याने प्रथमविभागे एव गतमिति स्मर्तव्यम् । अन्यसर्वव्याख्यानविषयास्तत्कथाश्च धर्मनिष्ठै-
र्ध्यातव्या वर्तन्ते । चरमस्तम्भे चरमव्याख्यानपञ्चके (३५७-३६१) गुरुपट्टानुक्रमात्मकं प्रथमव्या-
ख्यानध्वयं (३५७-३५७), ततो व्याख्यानध्वयं (३५८-३६०) श्रीहीरसुरेश्वरितात्मकं, चरमं च
(३६१) प्रासादादिवर्णनमयं, तदनन्तरं च संक्षिप्ता प्रशस्तिरिति । अयमुपदेशप्रासादग्रन्थोऽत्र चतुर्थ-
विभागे संपूर्णो भवति, अतोऽत्र समग्रे ग्रन्थे के के विषयाः कुत्र कुत्र चर्चितास्तत्स्वरूपं संक्षिप्तमत्र

लिख्यते, यतस्तद्वाचने समग्रग्रन्थतार्प्यं हृजतं भवति समग्रग्रन्थवाचने चात्रिलाषो जायते । प्रथमस्तम्भचतुष्टयं सम्यक्त्वस्वरूपनिरूपकमेव, तत्रैकषष्टिः (६१) व्याख्यानानि, तत्रापि प्रथम-
व्याख्याने (१) जगवदतिशयवर्णनं, ततो व्याख्यानत्रयं (२-३-४) सम्यक्त्वत्रेदकशकं, ततः सप्त-
पञ्चाशत्तमव्याख्यानं यावत् (५-५७) सम्यक्त्वस्य सप्तषष्टिर्ज्ञेदाः, ततो व्याख्यानत्रये (५८-६०)
क्रमेण रोचककारकदीपकसम्यक्त्वत्रयस्वरूपं, ततश्चरमे एकषष्टितमव्याख्याने सम्यक्त्ववस्तुस्वरूपं बुद्धे-
र्गुणाष्टकं च कथितम् । अत्र प्रथमस्तरुः समाप्तः । पञ्चमस्तम्भः प्रथमाणुव्रतविषय एव, अत्र द्विषष्टि-
तमादारभ्य चतुःसप्ततितमपर्यन्तं (६२-७४) व्याख्यानत्रयोदशकं तत्स्वरूपनिरूपकमेव, अतो ह्यनं
व्याख्यानपञ्चदशकम् । षष्ठे स्तम्भे पञ्चसप्ततितमादारभ्य नवतितमपर्यन्तं (७५-८०) व्याख्यानषोड-
शकं दत्तं, तत्राद्यं व्याख्यानपञ्चकं (७५-७८) द्वितीयाणुव्रतविषयं, द्वितीयं व्याख्यानपञ्चकं (८०-
८४) तृतीयाणुव्रतविषयं, ततः चरमं व्याख्यानषट्कं चतुर्थाणुव्रतविषयम्, अत्र प्रथमो विभागः समाप्तः ॥
सप्तमे स्तम्भे एकनवतादारभ्य पञ्चोत्तरशततमपर्यन्तं (८१-१०५) व्याख्यानपञ्चदशकं वर्तते,
तच्च चतुर्थाणुव्रतविषयमेव सकलम् । अष्टमस्तम्भे पञ्चदश व्याख्यानानि (१०६-१२०) । अत्र प्रथम-
व्याख्यानचतुष्के (१०६-१०८) पञ्चमाणुव्रतं, द्वितीयचतुष्के (११०-११३) षष्ठं गुणव्रतं, ततः चतुर्दशो-
त्तरशततम (११४) व्याख्यानात् सप्तगुणव्रतप्रारंभः, तच्च व्रतं नवमे स्तम्भे त्रिंशदुत्तरशततमे (१३०)
व्याख्याने समाप्तिमगमत्, अत्र व्रते सप्तदश व्याख्यानानि, तेषु अत्रह्यानन्तकायरात्रिजोजननिषेध-

शुद्धव्यवसायादयोऽनेकविषयाः प्ररूपिताः, तत एकत्रिंशदधिकशततमव्याख्यानात् सप्तत्रिंशदधिकशततमव्याख्यानं यावत् (१३१-१३७) अष्टमगुणव्रतं व्याख्यातम्, अत्र व्रते दशमस्तम्भस्य व्याख्यानद्वयं गतम् । ततो व्याख्यानसप्तकेन (१३७-१४४) नवमं शिक्षाव्रतं, ततो व्याख्यानपञ्चकेन (१४५-१४९) दशमं शिक्षाव्रतं, तत्रापि चरमव्याख्यानत्रयं (१४७-१४९) अष्टाहिकादिपर्वविषयमस्ति, ततश्चरमं व्याख्यानं (१५०) पौषधाख्यैकादशव्रतसत्कम्, अत्र दशमस्तम्भः समाप्तः । तत एकादशस्तम्भे पञ्चदशव्याख्यानात्मके प्रथमव्याख्यानैकादशके (१५१-१६१) तदैकादशं शिक्षाव्रतम्, ततश्चरमव्याख्यानचतुष्टये (१६१-१६५) चरमं द्वादशं शिक्षाव्रतम् । द्वादशस्वपि व्रतेषु चतुर्थं सुविस्तृततरंग्राह्यतरं च । अत्रैकादशः स्तम्भः संपूर्णः । द्वादशस्तम्भे पञ्चदशव्याख्यानात्मके (१६६-१७०) सर्वाणि व्याख्यानानि प्रायो द्वादशव्रतधारिश्रावकयोग्यानि निम्नचिन्नव्रतविषयाणीति कृत्वा द्वितीयखण्डान्तर्गतानि गणितानि । अत्र द्वितीयः खण्डो द्वितीयो विभागश्च समाप्तः ।

त्रयोदशस्तम्भे पञ्चदशव्याख्यानात्मके प्रथमं (१७१) व्याख्यानं मध्यमङ्गलप्रदर्शकं, ततो जिनत्रिकि-शत्रुञ्जयान्नाफल-स्तानविधि-जिनपूजाविधि-मूर्तिपूजासिद्ध्याद्यनेकधार्मिकविषयाश्चर्चिताः । चतुर्दशस्तम्भस्य पञ्चदशसु व्याख्यानेष्वपि निम्नचिन्नविषयाः कथिताः, तत्र प्रथमं तीर्थकरनामकमौपार्जनस्य विंशति स्थानकानि दर्शयित्वा ततो जिनकल्याणकानि समवसरणस्वरूपं देशनाऽन्त्यक्रिया काल-स्वरूपं चावितीर्थकरादिशलाकापुरुषस्वरूपं चाविचतुर्थारकस्वरूपमनागतजिनवर्णनं दीपोत्सवदिन-

स्वरूपं चेत्यादि दर्शितम् । पञ्चदशस्तम्भे पञ्चदशव्यथानात्मके प्रथमं कार्तिकशुक्लप्रतिपद्योग्यं ज्योत्कारस्वरूपमुक्त्वा पूजाविधिः ज्ञानपञ्चमीकथा दानादिधर्मचतुर्विध्यं शुद्धाशुद्धव्रतपालनफलमन्तरङ्गशत्रुजय इत्यादि च कथयित्वा चरमे व्याख्याने कार्तिकीमहिमा कथितः । बोरुशस्तम्भे पञ्चदशव्याख्यानात्मके लेश्यास्वरूप—पञ्चकारणैः कार्यसिद्धि—कर्मफलवत्ता—प्रव्यत्राववन्दन—ज्ञानयुक्तक्रियासाफल्य—नवनिदान—निह्वादिस्वरूपं प्ररूपितम् । सप्तदशस्तम्भे पञ्चदशव्याख्यानात्मके क्रोधादिफलं, क्रोधादिपिण्डत्यागः, दशमाध्याप्रत्याख्यानजेटास्तत्फलं, दश प्रत्याख्यानानि, व्रतखरुनफलं, मौनैकादशी, सम्यक्त्वे शंकात्यागो, मिथ्यात्वजेटाः, प्रचोराशातनाफलमित्यादयो चिन्नचिन्नविषया उक्ताः । अष्टादशस्तम्भे पञ्चदशव्याख्यानात्मके ज्ञानाचारस्याष्टावपि जेटाः दर्शनाचारस्याष्टसु जेटेषु प्रथमे त्रयो जेटा दर्शिताः ? अत्र तृतीयो विज्ञागः समाप्तः । चतुर्थविज्ञागस्तु अत्रैव पूर्वं प्रस्तावित इति न त्रयो लिख्यते । किं बहुना । ईदृशो ग्रन्थो धर्मजिज्ञासुप्रार्थ्यः कोऽपि नास्तीति एतत्पठनपाठने सज्जनाः सयत्नाः सन्तिवति प्रार्थना । विज्ञागेऽस्मिन् शुद्धिविषये कुतेऽपि प्रयत्ने स्याच्चेत्स्खलनं मतिमान्धात् दृष्टिदोषात् मुद्रणादिदोषाद्वा तत्क्षाम्यन्तु सहृदयाः, बोधयन्तु च प्रमादस्थानानि कृपया, येन त्रयस्तद्विषये सावधाना त्रवेमेति प्रार्थना ।

संवत् १९७९.

पौष्यशुदि १९.

श्रीजैनधर्मप्रसारकसभा.

भावनगर.

अनुक्रमणिका.

एकोनविंशः स्तम्भः

व्याख्यानं

२७१

२७२

२७३

२७४

२७५

२७६

२७७

विषयः

अमूढदृष्टिनामतुर्यदर्शनाचारः

उपबृंहणाख्यः पञ्चमो दर्शनाचारः

पञ्चमदर्शनाचारस्यैव स्तुतिः

स्थिरकरणाद्वः षष्ठो दर्शनाचारः

पुनः स्थिरीकरणस्वरूपम्

वात्सह्यनामा सप्तमो दर्शनाचारः

प्रज्ञावकनामाष्टमो दर्शनाचारः

कथानकं

लेपश्रेष्ठी वैराग्यत्रय-

स्वरूपं च

कामदेवश्रावकः

हेमचन्द्रसूरिः

कुमारपालनृपः (स्त्रीच-

रित्रम्

हेमचन्द्रसूरिवोधित-

कुमारपालः

कुमारपालनृपः पतिव्रता-

स्त्रीकृतं पतिवात्सह्यम्

एकः कश्चित् साधुः

पत्राङ्कः

१

५

७

११

१४

२०

२३

व्याख्यानं

२७८

२७९

२८०

२८१

२८२

२८३

२८४

२८५

ईर्यासमितिनामप्रथमचारित्राचारः

प्राषासमितिनामद्वितीयचारित्राचारः

एषणासमितिनामतृतीयचारित्राचारः

चतुर्थपञ्चमौ चारित्राचारौ

गुप्तित्रयनामकषष्ठसप्तमाष्टम-

चारित्राचारः

तपश्चाचारः

तपस्तपनहेतुः, तपसः प्रकाराः, तत्र प्रथमः

प्रकारः, सप्तदशधा मरणं च.

द्वितीयतृतीयौ तपश्चाचारौ

विंशतितमः स्तम्भः

२८६

२८७

रसत्यागकायहेक्काख्यौ चतुर्थपञ्चमा-

वाचारौ

संखीनतानामा षष्ठस्तपश्चाचारः

कथानकं

वरदत्तर्षिः

रज्जा साध्वी

धनशर्मा साधुः

प्रकीर्णकदृष्टान्ताः

जिनदासश्रेष्ठी, तापसत्रयं,

एको मुनिश्च.

द्वेर्षिः

धन्यमुनिः

जटप्रहारी मुनिः

मंगुसूरिः

तापसः स्कन्दकमुनिश्च

पत्राङ्कः

२५

२६

२८

३०

३२

३५

३८

४१

४४

४७

विषयः

प्रायश्चित्तनामा सप्तमस्तपश्चाचारः

आलोचनाविषयश्च

पञ्चाणुव्रतविषये प्रायश्चित्ततपोवर्णनम्

गुणव्रतशिद्धान्तार्हप्रायश्चित्ततपोवर्णनम्

धर्मकार्ये दम्भत्यागः कार्यः

विनयनामाष्टमस्तपश्चाचारः

पुनर्विनयवर्णनम्

वैयावृत्यनामा नवमस्तपश्चाचारः

स्वाध्यायनामा दशमस्तपश्चाचारः

ध्याननामैकादशस्तपश्चाचारः

कायोत्सर्गनामा द्वादशस्तपश्चाचारः

स एव तपश्चाचारः

तपसो मुख्यत्वम्

वीर्याचारः

कथानकं

मातङ्गपुत्रः

विबुधसिंहसूरिः

धनेश्वरसूरिः

सुज्जशिखविजः रूपीलक्ष्म-

णसाध्वीदृष्टान्तश्च.

पञ्चाख्यभारवाहकः

अर्हन्तकमुनिः

विपुलमतिकथा.

तन्तुवायः सुभद्रा च.

वसुचूतिः

सुस्थितमुनिः शिवमुनिश्च

सुव्रतादिमुनित्रयम्

हरिकेशी मुनिः

सुधर्मश्रेष्ठी

व्याख्यानं

३०१	पूर्णतागुणः	विषयः
३०२	ममतागुणः	
३०३	स्थिरतागुणः	
३०४	मुनीनां स्थैर्यम्	
३०५	मोहत्यागः	
३०६	ज्ञानाज्ञानविषयः	
३०७	शमगुणः	
३०८	पञ्चेन्द्रियस्वरूपम्	
३०९	पञ्चेन्द्रियस्वरूपमेव.	
३१०	इन्द्रियजयः	
३११	ज्ञानयुक्तक्रियायाः फलम्	
३१२	तृप्तातृप्तस्वरूपम्.	
३१३	क्षेप्याक्षेप्यस्वरूपम्	
३१४	मंत्रिपदनिन्दा	

पत्राङ्कः

ए०	कथानकं
ए३	जयघोषद्विजः
ए५	सोमवसुः
ए७	राजीमती
१०२	सनत्कुमारचक्री.
१०५	अर्हदत्तः
१०८	सालमहासालौ
१०९	मृगापुत्रः
११३	सुजत्रकथा कूर्मघयकथा च
११५	सुकुमारिका साध्वी.
११६	सुत्रानुकुमारः
११७	रतिसुन्दरी ऋद्धिसुन्दरी च
११८	बुद्धिसुन्दरी
११९	गुणसुन्दरी
१२०	शकटालमंत्री
१२१	

व्याख्यानं

३१५

विषयः

निःस्पृहता

द्वाविंशः स्तम्भः

३१६

३१७

३१८

३१९

३२०

३२१

३२२

३२३

३२४

३२५

३२६

३२७

३२८

सम्यक्त्वमुनित्वयोरैक्यम्

विद्याऽविद्या च

विवेकः

माध्यस्थ्यम्

निर्जयता

आत्मप्रशंसा

तत्त्वदृष्टिः

संपद्निश्वरता

कर्मवैचित्र्यम्

कर्मफलम्

चित्तैकाग्र्यम्

लोकसंज्ञात्यागः

बहुःस्वरूपम्

कथानकं

कालवैशिकमुनिः

कुरुदत्तः महेन्द्रपुत्रः

समुद्रपालः

श्रमणचक्रः

अर्हन्मित्रः

स्कन्दकाचार्यः

मरीचिकुमारः

कश्चिदाचार्यः

भूमिपालनृपः

कदम्बविप्रः

ढंढण्षिः

सुकोशलमुनिः

श्वेतकृष्णप्रासादौ

आर्यरक्षितसूरिः

पत्राङ्कः

१२५

१२६

१२७

१२८

१२९

१३०

१३१

१३२

१३३

१३४

१३५

१३६

१३७

१३८

१३९

१४०

व्याख्यानं

३३ए

३३०

विषयः

मूर्ध्निस्वरूपम्

अनुचक्रप्रज्ञावः

कथानकं

संयतमुनिः

आत्रिरीवञ्चकवणिक्

पत्राङ्कः

११०

१११

त्रयोविंशः स्तम्भः

३३१

३३२

३३३

३३४

३३५

३३६

३३७

३३८

३३९

३४०

३४१

योगत्रयम्

यज्ञस्वरूपम्

द्रव्यपूजा ज्ञापूजा च

ध्यानस्वरूपम्

दुर्ध्यानस्थानानि (६३)

तपःस्वरूपम्

पुनस्तपःस्वरूपम् (रोहिणीव्रतम्)

सप्तनयस्वरूपम्

स्त्रीसंसर्गेऽपि उत्तमा न चलन्ति

मनुष्यजवदुर्लभता

औत्पत्तिकी बुद्धिः

उद्धितकुमारमुनिः

रविगुप्तब्राह्मणः

धनसारवणिक्

द्वापकमुनिः

नन्दनर्षिः

रोहिणीचरितम्

शुककथा

स्थूलभद्रमुनिः

पाशकहृष्टान्तः (चाणाक्य-

कथा)

रोहककथा

११३

११५

११७

११८

११९

१२०

१२१

१२२

१२३

१२४

१२५

व्याख्यानं

३४२

३४३

३४४

३४५

विषयः

द्विविधमायुःस्वरूपम्

द्वितीयाऽशरणजावना

संसारसारता

हुताग्निनीर्षव

चतुर्विंशः स्तम्भः

३४६

३४७

३४८

श्रीयशोज्ञसूरिश्रीबलजज्ञमुनिज्ञातम्.

सुलजबोधिस्वरूपम्

प्रत्येकबुद्धस्वरूपम्

३४९

३५०

३५१

३५२

द्वितीयप्रत्येकबुद्धः

चतुर्थप्रत्येकबुद्धः

केचिद्विज्ञातो गृहीतव्रतं न त्यजन्ति

श्रीजंबूस्वामिचरितम्

षट् मुनयः

करकण्डुनृपः (प्रथमप्रत्येक-
बुद्धः)

द्विमुखनृपः

नगतिः

त्रयदेवः

१ इदं व्याख्यानं फाल्गुनपूर्णिमायामायाति.

पत्राङ्कः

१७९

१८०

१८१

१८२

१८३

१८४

१८५

१८६

१८७

१८८

१८९

व्याख्यानं

३१३

३१४

३१५

३१६

३१७

३१८

३१९

३२०

३२१

विषयः

भाववन्दनफलम्

अन्यः प्रतिबोधं प्राप्नोति

तीर्थस्तवना, चैत्यचङ्कपापकयोपायश्च

धर्मस्य माहात्म्यम्

गुरुपट्टानुक्रमः

तपाविरुदग्राह्यनन्तरं गुरुपट्टानुक्रमः

श्रीह्रीरविजयसूरेःसंबन्धः

प्रासादादिवर्णनम्-

प्रशस्तिः

कथानकं

साम्बकुमारः

श्रेणिकनृपः

सांतुमंत्री कश्चिन्मुनिः प्र-

ह्लादननृपश्च

मङ्गलकुम्भः

सुधर्मादिः

पत्राङ्कः

२११

२१२

२१३

२१४

२१५

२१६

२१७

२१८

२१९

२२०

अथ समग्रग्रन्थस्थकथानकानुक्रमः ।

स्तम्भः व्याख्यानं	स्तम्भः व्याख्यानं
अजयकुमारः	अकालस्वाध्यायहृष्टान्तः २१७
अनाथमुनिः	अव्यक्तवादी (तृतीयो निहवः) २६२
अचंचारीजहा	अशोक नृपः २६५
अग्निभूतिः (द्वितीयो गणधरः) ५	अजयदेवसूरिः २६६
अष्टादश नात्रकाः (कुबेरदत्तः	अश्वमित्रमुनिः (चतुर्थो निहवः) २६९
कुबेरदत्ता) ७	अहंनक्षत्रमुनिः २७३
अश्वब्रह्मचर्यम् ७	अहंनक्षत्रः ३०५
अहम्मदशाहिः ७	अहंनिम्नः ३१७
अतिमुक्तमुनिः ११	आनन्दश्रावकः ३६
अजयदानहृष्टान्तः १५	आरोग्यविप्रः ५१
अमरदत्तमित्रानन्दौ १७	आर्जकुमारः ७२

आखवृक्षदेवकः	१६	२२७	एको मुनिः (गुप्तित्रयोपरि)	१९	२८२
आषाढचूतिमुनिः	१७	२४३	एकः तन्तुवायः	२०	२९९
आषाढाचार्यः	१७	२९२	एक आचार्यः....	२२	३२२
आर्यरक्षितसूरिः	२२	३२८	एकः शुक्रः	२३	३३८
आज्जीरिवञ्चकवणिक्	२२	३३०	अंगारमर्दकाचार्यः	४	६०
इलाचीकुमारः	७	१००	अंजना सती	७	९३
उदायिनृपः (कोणिकपुत्रः) वितयरत्नश्च व्या० ३८	३८	३८	अम्बरुशिष्याः ७००	८	११४
उदायिनृपः (चरमराजर्षिः)	१०	१८	१४९	अंबिका श्राविका (द्वादशव्रतोपरि) ११	११	१६२
उपदेशानर्हतोपरि दृष्टान्ताः	१६	२३७	२३७	कृषीवलः	१	३
उक्षितमुनिः	२३	३३१	३३१	कूळवाल्कः	१	१४
कषभदत्तश्रेष्ठी	१३	१९२	कालिकाचार्यः (दत्तमातुलः)	२	१७
एको ब्राह्मणः	१८	२६४	२६४	काष्ठमुनिः	३	३१
एको विद्याधरः	१८	२६४	कामुकस्त्रियः	३	३९
एको मुनिः आश्चर्यकारकः	१९	२७७	२७७	कूरगुरुमुनिः	३	४१
एको मुनिः (कायगुप्तौ)	१९	२८२	२८२	कार्तिकश्रेष्ठी	४	४८

कोशा-गणिका	४	४८	कोपिमुनिः केवली	१९	२२०
कृष्ण वासुदेवः	४	५८	कंफरीकंपुंफरीकौ	१९	२२१
काकजंघ कोकासौ	४	५९	कुहककुमारः	१६	२२२
कुमारपालचतुः, व्याख्यान—	६२, ६३, ६८, ८१,			क्रोधपिंफत्यागोपरि दृष्टान्ताः	१७	१७	२४६
१११, १२९, १६९, १८३, १८५, २९९,				कुंफलिकश्राद्धरत्नाकरसूरी	१८	१८	२६५
२६४, २७४, २७६.				कुहकमुनिः	१८	१८	२६७
द्वित्रियः	५	७३	कुहकशिष्यः	१८	१८	२६९
कौशिकतापसः	६	७७	कामदेवश्रावकः	१९	१९	२७२
कुमारदेवचन्धौ राजपुत्रौ		६	८६	दोमर्षिः विचित्रान्निग्रहधारकः	१९	१९	२८३
कलावती	७	९८	कादवैशिकमुनिः	२१	२१	३१५
कुचीकर्णश्रेष्ठिः	९	१०८	कुरुदत्तः	२२	२२	३१६
कुरुनोत्कुरुमुनिः (रौज-ध्यानोपरि) ९		१०	१३१	कदम्बविप्रः	२२	२२	३२४
केशरिचोरः (नवमन्नतोपरि)	१०	१४४	१४४	क्षयकमुनिः	२३	२३	३२४
कृतपुण्यः (कयवन्ना सिद्धी)	१२	१६७	१६७	करकंठुमुनिः (प्रथमः प्रत्येकबुद्धः)	२४	२४	३४८
कूर्मापुत्रः	१२	१८०	१८०	गौतमस्वामी	१	१	८

गौतमस्वामी	४	११
गुणसुन्दरः (पर्युषितान्नत्यागोपरि)	८	११	११
गुणमञ्जरीवरदत्तौ	११	११	११
ज्ञानविज्ञानयुक्तक्रियोपरिदृष्टान्ताः	१६	१३	१३
गोष्ठामाहिलः (सप्तमो निहवः)	१६	१३	१३
गोशालकः	१७	१३	१३
गंगाचार्यः (पञ्चमो निहवः)	१८	१३	१३
गुणसुन्दरी	१९	१३	१३
गुरुपट्टावलिः (सुधर्मस्वामितः)	२४	१३	१३
धृतचर्मवणिजौ	१३	१३
चिल्लातिपुत्रः	१३	१३
चण्मालः (श्रेणिकविद्यागुरुः)	३	१३	१३
चण्मकौशिकः	१३	१३
चन्दासगौ	१३	१३
चन्दनमलयगिरी	१३	१३

चारुदत्तः	८	११
चित्रगुप्तकुमारः (अनर्थदण्डत्यागोपरि)	१०	१३	१३
चत्वारश्चौराः (सामायिकव्रतोपरि)	१०	१४	१४
चन्दावतंसनृपः	१४	१४
चम्पकश्रेष्ठी	१४	१४
चित्रकारः	१४	१४
चण्मरुजाचार्यः	१४	१४
चतुर्थपञ्चमचारित्राचारोपरि दृष्टान्ताः	१६	१४	१४
चाणक्यः (मनुष्यव्रतवर्द्धनतो- परिपाशकदृष्टांतः)	१४	१४
जमालिः (प्रथमो निहवः)	१४	१४
जयसेना.	१४	१४
जीर्णश्रेष्ठी	१४	१४
जिनदासश्रावकः	१४	१४
जिनपालजिनरक्षितौ	१४	१४

जटिलस्य मूर्खशिष्यः	१०	१४२	तीर्थकरपञ्चकदयाणकानि	१४	१ए६श्री२०ए
जिनदासश्रेष्ठी	१३	१ए०	तामलीतापसः	१६	२३६
जिनदाससौभाग्यदेव्यौ (शीलोपरि) १ए	१ए	२१ए	दुर्गन्धा (श्रेणिकराही)	२	२१
जिनदासश्रेष्ठी (मनोगुप्तौ)	१ए	२०२	देवपालः	३	३७
जयघोषविजः	२१	३०१	दासीपुत्रः	५	६७
जम्बूस्वामी	२४	३ए२	दशार्णजः	१३	१०१
दुंदकमतोत्पत्तिः	१६	२४०	देवदीपकसंबन्धिकथा	१३	१ए२
दंडणर्षिः (कृष्णपुत्रः)	२२	३२ए	दमयन्ती	१ए	२१२
तिष्यगुप्तः (वितीयो निहवः)	२	१ए	दानोपरि दृष्टान्ताः (जगदुदाह-		
तुंबकदृष्टान्तः	३	४०	कुमारपालादिः)	१ए	२१६-२१७
त्रिविक्रमः	३	४०	जाविक्रवालिखितौ	१ए	२२ए
तिलकश्रेष्ठी	०	१००	दामन्नकः	१७	२४ए
त्रीणि मित्राणि (रात्रि-नोजनोपरि) ०	ए	११७	दृढमहारी	१ए	२०ए
तिलचट्टः	ए	१२४	दुर्ध्यानस्य स्थानानां नाममात्रदृष्टान्ताः २३		३३ए
तेतलीपुत्रः	१२	१७७	विमुखमुनिः (तृतीयः प्रत्येकबुद्धः) २४		३४ए

धनपालपण्डितः	२	१३	नन्दिषेणमुनिः (प्रतिदिनं दश-	२	१६
धर्मरुचिः (अनन्तकायत्यागोपरि)	ए	१२१	जीवप्रतिबोधकः)	२	१२
धर्मराजः (सप्तमत्रतोपरि)	ए	१२२	नमी राजर्षिः (द्वितीयप्रत्येकबुद्धः)	६	८५
धूर्तवणिक	ए	१२६	नागिलः	७	१०३
धर्मबुद्धिपापबुद्धी	ए	१२८	नूपूरपण्डिता	८	१०८
धर्मदत्तश्रेष्ठी	ए	१२९	नव नन्दाः	११	११९
धनाढ्यगृही वृद्धश्राविका च (सामायिके)	१०	१३८	नन्दमणिकारः	१२	१२२
धनावदश्रेष्ठी	१२	१६८	नागश्रीः (कटुतुंबशाकदात्री)	१३	१२६
धनो वणिक	१५	२१३	नमस्कारजापे कथा	२४	३१०
धन्यः (शालिजघ्नगिनीपतिः)	१५	२१८	नन्दनर्षिः (महावीरजीवः)	१	६
धनशर्मा साधुः (एषणासमितौ)	१५	२८०	नगतिमुनिः (चतुर्थप्रत्येकबुद्धः)	३	३३
धन्यमुनिः (अनशनतपसि)	१५	२८४	पुष्पचूला	३	४४
धनेश्वरसूरिः (तपः करणेऽशक्तः)	२०	२९०	पादलिप्ताचार्यः	३	४५
धनसारवणिक	२२	३३३	पञ्च राइयः	३	४५
नन्दिषेणः (वसुदेवजीवः)	१	११	पद्मशेखरनृपः	३	४५

प्रजासगणधरः	४	१७	प्रह्लादननृपः	२४	३११
पुण्यसारः	६	७७	बप्पजट्टीसूरिः	३	३११
पेथरुआवकः	७	१०७	ब्रह्मदत्तचक्री	११	७१
प्रतिक्रमणपर्यायाष्टकोपरि कथाष्टकम् ११३ श्री ११७				दौ सपौ	६	७७
पृथ्वीपालनृपः	११	१६४	दौ प्रातरौ	७	१०१
पौषधशासकरणे संक्षिप्तप्रबन्धाः	१२	१७१	बाहुबली	१७	२४२
प्रदेशी राजा	१२	१७१	दौ नैमित्तिकौ	१७	२१७
प्रजाकरविप्रः (सत्संगोपरि)	११	२२२	दौ कूर्मौ	२१	३०७
प्रियंकरनृपः	१६	२२६	बुद्धिसुन्दरी	२१	३१२
पक्षिमारको राजा	१६	२२७	दे आयुषी (सोपक्रमायुषि दृष्टान्ताः)	२३	३४३
प्रत्याख्यानफलोपरि दृष्टान्ताः	१७	२४७	युवनतिलकमुनिः	१	१२
पालकः (आञ्जव्यः पञ्चशती-				नञ्जबाहुवराहमिहरी	२	३०
मुनिपीलकः)	१७	२१३	जट्टहरिनृपः (शतकत्रयकर्ता)	६	१०
पतिवात्सल्यकारिणी स्त्री	११	२७६	जावफश्चेष्टी	११	१२६
पञ्चाक्ष्यभारवाहकः	२०	२९२	जाविनी कर्मरेखा च	१६	२३१

जरटः (वाटसाक्षरीपाठकः)	१८	२६९	सुग्धश्रेष्ठिपुत्रः	१७	१२६
जेरीहृष्टान्तः	१८	२६७	महणसिंहः (मायाकरणोपरि)	१७	१२८
जोगसारश्रेष्ठी	१८	२७०	मृगसुन्दरी (बुद्धोचबन्धनोपरि)	१७	१३४
जमिपालनृपः	२२	३२३	महणसिंहः (प्रतिक्रमणोपरि)	१०	१३९
जवदेव (जम्बूस्वामिजीवः)	२४	३९१	महाशतकश्रावकः	११	१६१
महाबलकुमारः	१	३	मृगबलचक्रशकाराः	१२	१७३
मानतुंगसूरिः	३	३९	मुनिदाने बिन्दुपातः	१२	१७४
मृगापुत्रः (लोढिओ)	५	६६	मूलदेवः	१२	१७५
मुनिसुव्रतस्वामी	५	७०	मूर्तिपूजायां प्रबन्धाः	१३	१८७
मत्स्यधातकश्रौरः	५	७३	मानपिएरुत्यागोपरि हृष्टान्तः	१७	२४६
मधुबिन्दुः	७	९६	मत्स्योदरः	१७	२५०
मल्लीनाथः	७	१०१	मासतुसमुनिः	१८	२६१
मुञ्जनृपः	७	१०५	मंगुसूरिः	२०	२८६
मम्मणश्रेष्ठी	७	१०८	मातंगपुत्रः	२०	२८८
महानन्दकुमारः	८	११३	मृगापुत्रः	२१	३०७

मरीचिकुमारः (अरतचक्रिपुत्रः) १२
 मंगलकुंजः २५
 या सा सा सा ७
 यशोवर्मनृपः (नीतिविषये) ७
 यशोधरनृपः १३
 यवराजर्षिः १५
 यशोज्ञसूरिः २५
 रौहिणेयश्चोरः ६
 रोहिणी सती ६
 रोहिणी (विकथाकारिणी) ७
 रत्नचूरुः १२
 रावणः (आवित्रावोपरि) १६
 रोहगुप्तः (षष्ठनिहवः) १७
 रक्षा साध्वी (आषासमितौ) १७
 राजिमती २१
 रतिसुन्दरी कश्चिसुन्दरी च २१

रविगुप्तब्राह्मणः ३३२
 रोहिणी (रोहिणीतपःकारिणी) ३३७
 रोहकः (आतपत्तिकीबुद्धिमान्) ३५१
 लोहबुरश्चोरः ६
 लक्ष्मीपुञ्जः ६
 लोहजंघः १०
 लोजपिरुत्यागे दृष्टान्तः १७
 लेपश्रेष्ठी १७
 वज्रकर्णः २
 वज्रसूरिः २
 वादी देवसूरिः २
 वृद्धवादिस्वरिः सिद्धसेनदिवावाकरश्च २
 विक्रमनृपः (द्वितीयः) ५
 वसुनृपः ६
 वेगवती ६
 वज्रकश्रेष्ठी ६

३२१
 ३५६
 ७१
 १२५
 १७७
 २१५
 ३५६
 ७०
 ७७
 १३३
 १७७
 २३०
 २६३
 २७७
 ३०३
 ३११

विजयश्रेष्ठी विजयाराज्ञी च	६	७९
वहकलचीरी	७	९५
विद्यापतिः	७	१०६
वंकचूलः	७	११०
विसेमिरा	९	१३०
विष्णुकुमारमुनिः	१५	१११
वरदत्तर्षिः (ईर्यासमितौ)	१९	११७
वचनगुप्तिविषये दृष्टान्तः	१९	१७१
विबुधसिंहसूरिः	२०	१७१
विपुलमतिः	२०	१९५
वसुच्यतिः	२०	१९६
श्रेणिकनृपः	१	५
”	१५	३९५
श्रीधरश्रेष्ठी	२	१०
श्रेष्ठिनः षट् पुत्राः	५	६१
शान्तिनाथः	५	१०

श्रीकान्तश्रेष्ठी	५९
शीलवती	७६
शीलवती (द्वितीया)	९७
शूरसेनमहीसेनौ (अनर्थदंडोपरि)	१३६
शंखश्रावकः (पौषधव्रतोपरि)	१५०
शालिज्जः	१६५
शुभ्रंकरश्रेष्ठी (देवज्जव्योपरि)	१९१
शालिपञ्चकम्	२०५
शालिवाहननृपकालिकाचार्यौ	२३३
शीतलाचार्यः	२३५
श्रवणमात्रग्राही तापसः	२७७
शकटाक्षमंत्री	३१५
श्रमणज्जः	३१७
श्वेतश्यामप्रासादौ	३२७
श्रीदत्तश्रेष्ठी (मातृपुत्रीकामुकः)	३४५
षट् मुनयः	३४७

सुदर्शनश्रेष्ठी अजुनमाली च १
 सुमतिनागिनी २
 सर्वज्ञसूरिः (श्रेष्ठिपुत्रकमलप्रतिबोधकः) २
 सुलसा ३
 संग्रामशूरनृपः ४
 सकलादपुत्रः (आवकः) ४
 सुधर्मनृपः ४
 सुलसः (कालसौकरिकपुत्रः) ४
 सुदर्शनश्रेष्ठी अजया राज्ञी च ४
 सुबुद्धिप्रधानः ४
 सूरचन्द्रकुमारौ ५
 सुन्दरश्रेष्ठी ब्राह्मणी च ६
 सुकुमालिका (द्वितीया) ७
 सत्यकिः सुज्येष्ठा च ७
 सिंहश्रेष्ठी ८
 स्थानार्द्धिनित्रायां दृष्टान्ताः ९

सुमित्रः (दशमव्रतोपरि)
 सूर्ययशाः
 सागरचन्द्रः (पौषधव्रतोपरि)
 स्वामिवात्सल्ये त्रयः प्रबन्धाः
 संप्रतिनृपः
 सस्यंजवसूरिः
 सागरश्रेष्ठी (देवप्रव्योपरि)
 सावद्याचार्यः
 सेलकाचार्यः
 सहस्रमङ्गः (अष्टमो निहवः दिगंबरः)
 सागरश्रेष्ठी (लोचनविषये)
 सुश्रुतचक्री
 सुव्रतश्रेष्ठी
 सागराचार्यः
 स्थूलजघः
 स्त्रीचरित्रोपरि दृष्टान्तः

१४५
 १५२
 १६०
 १७०
 १७६
 १७७
 १७८
 १७९
 १८५
 १८५
 १८६
 १८७
 १८८
 १८९
 १९०
 १९१
 १९२
 १९३
 १९४
 १९५
 १९६
 १९७
 १९८
 १९९

स्कन्दकसाधुः (वीरप्रभुशिष्यः)
सुजाश्रीः (रूपीलक्ष्मणसाध्वी-
व्यवृत्तान्तसहिता)
सुत्रज्ञा साध्वी (बहुयुत्रिकादेवीजीवः)
सुस्थितमुनिः (मुनिचतुष्कथासहितः) १९७-१९८
सुधर्मश्रेष्ठी
सोमवसुः
सनत्कुमारचक्री
सालमहासाक्षी
सुत्रज्ञः
सुकुमारिका साध्वी (ससकत्र-
सकमुनि जग्निनी)
सुभानुकुमारः
समुद्रपालः
स्कन्दकमुनिः (शिष्यपञ्चशतीगुरुः)
सुकोशलमुनिः

१० १८७
१० १९१
१० १९५
१९७-१९८
१० ३००
११ ३०१
११ ३०४
११ ३०६
११ ३०८
११ ३०९
११ ३१०
११ ३११
११ ३१२
११ ३१३
११ ३१४

संयतमुनिः
स्थूलजज्ञमुनिः
सगरचक्रियुत्राः
सांबकुमारः (कृष्णपुत्रः)
सांतुमंत्री साधुश्चैकः
हेमचन्द्राचार्यः
"
"
हरिचन्द्रसूरिः
हरिवाहनः
हरिवल्लो मात्सिकः
हंसराजः
हीरविजयसूरिः
हरिकेशी मुनिः
डुताशनी (होलिका)
हीरविजयसूरिचरितम्

१९ ३१५
१९ ३१६
१९ ३१७
१९ ३१८
१९ ३१९
१९ ३२०
१९ ३२१
१९ ३२२
१९ ३२३
१९ ३२४
१९ ३२५
१९ ३२६
१९ ३२७
१९ ३२८
१९ ३२९
१९ ३३०
१९ ३३१
१९ ३३२
१९ ३३३
१९ ३३४
१९ ३३५
१९ ३३६
१९ ३३७
१९ ३३८
१९ ३३९
१९ ३४०
१९ ३४१
१९ ३४२
१९ ३४३
१९ ३४४
१९ ३४५
१९ ३४६
१९ ३४७
१९ ३४८
१९ ३४९
१९ ३५०
१९ ३५१
१९ ३५२
१९ ३५३
१९ ३५४
१९ ३५५
१९ ३५६
१९ ३५७
१९ ३५८
१९ ३५९
१९ ३६०

पर्वतिथिव्याख्यानानि

स्तम्भः	व्याख्यानम्	नूतनवर्षः	स्तम्भः	व्याख्यानम्
चातुर्मासिकव्याख्यानम्	१०४	...	१५	२११
पर्युषणापर्वाराधनं (अष्टाद्व्याख्यानम्)	१४७	...	१५	२१५
वार्षिककृत्यसंबन्धिव्याख्यानम् १०	१४८	...	१५	२२५
पर्वाराधनावश्यककरणियम् ११	१५१-१५२	...	१७	२५१
दीपोत्सवपर्व १४	२१०	...	२३	३३७
		...	२३	३४५

—५३५३५३५३—

॥ श्रीउपदेशप्रासादे चतुर्थविभागे ॥

॥ एकोनविंशः स्तम्भः ॥

एकसप्तत्यधिकद्विशततमं १९१ व्याख्यानम् ॥

अथ मूढदृष्टिनामतुर्दशनाचारमाह—

मिथ्यादृशां तपःपूजाविद्यामन्त्रप्रज्ञावनम् । दृष्ट्वा मुह्यति यो नैव सोऽमूढदृष्टिः संमतः ॥ १ ॥
स्पष्टः । अत्र ज्ञावार्थस्तु द्वेषश्रेष्ठिज्ञातेन ज्ञेयः । तथाहि—राजगृहे पुरे द्वेषश्रेष्ठी मिथ्यात्ववासिताश-
योऽञ्जत् । तस्य गुरुः शिवञ्छूतिनामाऽऽसीत् । तस्योपदेशेन श्रेष्ठी वापीकूपतटाकनदीहृदादिविधापनं तत्र
स्नानं यज्ञादिकं वेदवाक्यरहस्यश्रवणं च त्र्यशीतिभेदमिथ्यात्वाचरणं धर्मबुद्ध्या करोति स्म । यदा स्वगु-
रुरन्यदेशेन्यः समागच्छति तदा महर्द्ध्या चतुःपञ्चयोजनानि संमुखं याति । इतस्तत्र पुरोद्याने श्रीबीरजिनः
समवसुतः । तत्र मित्रजिनदत्तश्राद्धप्रेरितः श्रेष्ठी ज्ञातनन्दनवन्दनार्थमाश्चर्यप्रेक्षणार्थं चाययौ । श्रीपर-
मेश्वरज्ञानं सर्वत्राप्यस्त्वहितं विज्ञायेमानि प्रश्नान्यकरोत्—“जगवन् ! मङ्गुरध्यात्मस्वरूपं स्तौति,

तत्सत्यं न वा ?” । प्रभुः प्राह—“हे श्रेष्ठिन् ! अध्यात्मं नामस्थापनाज्वल्यत्रावचैदंश्चतुर्विधं प्रोक्तं । तत्राद्यास्त्रयो त्रेधा त्रावाध्यात्महेतवो ज्ञेयाः । त्रावाध्यात्मनां संपूर्णं कार्यं सिध्यति, नान्यथा । तथा कश्चिदति—अहमध्यात्मं जानाम्यनुब्रवामि च तत्सौख्यं, तन्नाहं, यतः शब्दाध्यात्मनि अध्यात्मजजना ज्ञेया, न हि कश्चिदध्यात्मं मूर्तिमान् पदार्थो घटपटादिवदस्ति, येन दानविधौ ग्रहणविधौ च समायाति, अतः शब्दात्मनि अध्यात्मस्य जजना—ज्वति वा न वा । तस्मादर्थध्यात्मन्येव निर्विकल्पकं स्वरूपं वर्तते । अध्यात्मं विनाऽऽत्मनोऽन्यः कोऽपि नास्त्युपकारी तादृशः । अध्यात्मज्ञानस्वादसुखोदधेः पुरोऽन्यदिन्द्रदोगुन्दकदेवादिसौख्यं बिन्दुमात्रमपि न स्यात् । तथा तर्कवैराग्यशास्त्रादियुक्तिविदः सदध्यात्मि किं तदध्यात्मं ? युष्माच्चिर्यदिहमुपवर्ण्यते ?” । प्रभुराह—“हे श्रेष्ठिन् ! विगतमिध्यात्वाधिकारमात्मान-मधिकृत्य यल्लुञ्जक्रियाधर्मप्रवर्तनं तदध्यात्मं । यतः—

अपूर्वबन्धकाद्यावदुणस्थानं चतुर्दशम् । क्रमशुद्धिमती तावत्क्रियाऽध्यात्मसमी मता ॥ १ ॥
अपूर्वबन्धके जाते संपूर्णसद्योगः प्रादुर्भवति नवमगुणस्थानाच्चतुर्दशं गुणस्थानं यावत् अनुक्रमेण या क्रिया शुद्धिमती साऽध्यात्मक्रिया ज्ञेया । यः पुनर्नवान्ननन्दी आहारोपधिपूजार्द्धिगारवप्रतिबन्धेन या क्रियां कुर्यात्साऽध्यात्मवैरिणी वाच्येति । अत एव शान्तो दान्तो मोक्षार्थी सञ्जुहं यथार्थप्ररूपकं जजते । यस्मात्पूर्वपूज्यैश्चतुर्थगुणस्थानादारन्यैकादश गुणश्रेण्यः प्रोक्ताः । तथाहि—

सम्मदेससबविरइ अणविसंजोअदंसखवगे अ । मोहसमसंतखवगो खीणसजोगिअरगुणसेढी ॥ १ ॥
यथाक्रमममी प्रोक्ता असङ्ख्यगुणनिर्जराः । यतितव्यमतोऽध्यात्मवृद्धये कवयाऽपि हि ॥ १ ॥
सम्यग्ज्ञानसंयुक्ता या क्रिया सा पञ्चमगुणस्थानादारन्यैव प्रवर्तते, चतुर्थगुणस्थाने तु शुश्रूषाद्या
क्रियोचिता अप्राप्तस्वर्णालङ्काराणां रजताजरणमिवेति” । पुनः श्रीपरमेष्ठिनं श्रेष्ठी वैराग्यस्यार्थं
स्वरूपं च पप्रच्छ, तदा प्रभुः प्राह—“अवहेतुषु विषयेषु अप्रवृत्तितो अवनैर्गुण्यदर्शनं निराबाधं
वैराग्यं स्यात् । उक्तं च—

अकृत्वा विषयत्यागं यो वैराग्यं दिधीर्षति । अपथ्यमपरित्यज्य स रोगोद्धदमिहति ॥ १ ॥
ये लज्जया बकवृत्त्या वा नीचैः पश्यन्ति दुर्ध्यानं च न मुञ्चन्ति, ते धार्मिकात्रासा नरकावटे
ह्रियन्ति स्वात्मानं । ये पुनः सम्यग्ज्ञानिनस्ते विषयान् दृष्ट्वाऽपि नैव स्ववैराग्यं त्यजन्ति । यतः—

दारुण्यत्रस्थपाञ्चालीनृत्यतुल्याः प्रवृत्तयः । योगिनो नैव बाधायै हानिनो लोकावर्तिनः ॥ १ ॥
औदासीन्यफले ज्ञाने परिपाकमुपेयुषि । चतुर्थेऽपि गुणस्थाने तदैराग्यं व्यवस्थितम् ॥ २ ॥
तच्च वैराग्यं त्रिविधं प्रोक्तं—प्रथमं दुःखगर्जितं, द्वितीयं मोहगर्जितं, तृतीयं ज्ञानगर्जितं वैराग्यं ।
तत्राद्यं पुत्रमित्रधनधान्यादिसौख्ये चिन्तितवस्तुस्तोमेऽप्राप्ते सति तद्वस्तुविनाशे वा दुःखात्संसारोद्वेग-
लक्षणं वैराग्यं जायते तदुःखगर्जितं, कदाचिच्चिन्तितवस्तुदात्रे तत्कालं विनिपातोऽपि तस्य वैराग्यस्य
अवति, तदैराग्यबहुष्कतर्कसाहित्यदोधकगीतरूपकादिकं किञ्चित् पठन्ति शृण्वन्ति ध्यायन्ति च, तत्सर्वं

निजाजीष्टविषयाप्राप्तियोगेनैव ज्ञेयं । तथा च ते लोकानां पुर इहं जावयन्ति—“अहो ! संसारे कस्यापि नास्ति, दैवेन सर्वं हृतं, विनाशितं, मृत्युना सर्वं प्रसितं, धिक्कारः संसारस्वरूपं प्रति” इत्यादि पुनः पुनर्लपति, तत्सर्वं चिन्तितपदार्थाप्राप्त्यैव, अतो व्यर्थं, नेदं पारमार्थिकं वैराग्यं, अनेकेषां जीवानामनेकधा(शः)समेतीदं” । अत्राह—“ननु प्रगवन् ! तर्हि वैराग्यनामनि कथमिदमादापितं ?” । प्रभुः द्वितीयं मोहगर्जवैराग्यं कुशास्त्राज्यासंसृजतसंसारनैर्गुण्यदर्शनाद्वाद्यतपस्विनां जवति, तामद्वितापसंपूरणवदकलचिरिप्रसन्नचन्द्रपितृसोमचन्द्रादीनामिव यथार्थयुथिव्यादिजीवस्वरूपवस्तुतत्त्वविपर्ययग्रहणात्तेषां वैराग्यमज्ञानगर्जितं ज्ञेयं । अपि च जैना अपि ये विरुद्धान्त्राणिः सिद्धान्तान् पठित्वा जीवन्ति, स्वाश्रमगोपनार्थमदृशकियुक्ता अपि प्रभृतशक्त्या क्रियां दर्शयन्ति, तेषामपि न तात्त्विकं वैराग्यं । यतः—

अमीषां प्रशमोऽप्युच्चैर्दोषोपाय केवलम् । अन्तर्निवृत्तिविषमज्वरानुभवसन्निभः ॥ १ ॥
इति २ । तृतीयं ज्ञानगर्जं वैराग्यं तु तस्य स्याद्यस्य स्यादादिनः स्वपरागमगोचरा बुद्धिः स्यात् । कस्यचिद्विरक्तस्यापि शास्त्रार्थबोधनात् कस्मिंश्चित् पक्षे एकान्तनयकुग्रहः स्यात् तस्य न ज्ञानगर्जता ज्ञेया । उक्तं च—

उत्सर्गे चापवादेऽपि व्यवहारेषु(च)निश्चये । ज्ञाने कर्मणि वादश्चेन्न तदा ज्ञानगर्जता ॥ १ ॥

ये परापवादचेष्टासु मूकान्धबधिरापमा माध्यस्थ्यबुद्ध्या सर्वत्र हितचिन्तका आहारुचियुक्ताश्च ते ज्ञानगर्जवैराग्यमश्रुवन्ति । यतः—

स्वप्नावाप्तैव बलनं चिदानन्दमयात्सदा । वैराग्यस्य तृतीयस्य स्मृत्यं लक्षणावलिः ॥ १ ॥

पुनः श्रेष्ठी जिनं पग्रह—“प्राग्युष्मान्निरध्यात्मं वर्णितं तन्नावाध्यात्मं कस्मिन् वैराग्येऽवतरति ?” । तदा श्रीजिनोऽवोचत्—

विषयेषु गुणेषु च द्विधा, शुवि वैराग्यमिदं प्रवर्तते ।

अपरं प्रथमं प्रकीर्तितं, परमध्यात्म बुधैर्वितीयकम् ॥ १ ॥

एकमीप्सितवस्तु अप्राप्य वैराग्यं जायते, द्वितीयं गुणप्रत्ययिकं वैराग्यं स्यात् । तत्र प्रथमपरमनु-
त्कृष्टं मिथ्यात्वादिपापहेतुसमन्वितत्वात्, तन्मध्ये प्रागुक्तौ द्वौ जेदावन्तर्भवतः । परमुत्कृष्टं द्वितीयम-
ध्यात्ममयं तृतीयं ज्ञानगर्जं बुद्धिमन्निर्गदितं (इति) । ते उत्कृष्टवैराग्यवन्तो योगिनो विषयपराञ्जुलाः
सदा स्युः । छकं च—

न मुदे मृगनाजिमहिका-लवलीचन्दनचन्द्रसौरजम् ।

विदुषां निरुपाधिबाधित—स्मरशीलेन सुगन्धिवर्ष्माणाम् ॥ १ ॥

कस्तूरीमाखतीपुष्पचन्दनचर्चितगात्रसुगन्धो ज्ञानिनां हर्षाय न स्यात् निरुपाधिकगुणेन त्यक्तकन्द-
र्पाचारेण सदा सुगन्धिवपुषां विदुषां ज्ञानमग्नत्वेनेति । पुनस्ते ज्ञानिनः सम्यगुपयोगं न जहति । यतः—

उपयोगमुपैति यच्चिरं, हरते यन्न विज्ञावमारुतः ।

न ततः खलु शीलसौरजा—दपरस्मिन्निह युज्यते रतिः ॥ १ ॥

चिरकालेनापि विज्ञाववायुस्तस्योपयोगं न हरते इति ।

मधुरैर्न रसैरधीरता, कचनाध्यात्मसुधाविहां सताम् ।

अरसैः कुसुमैरिवालिनो, प्रसरत्पद्मपरागमोदि(जोति)नाम् ॥ १ ॥

अध्यात्माभूतरसस्वादवतां मधुरै रसैर्हृद्वाऽपि कचनाधीरताऽस्थैर्यं नोपजायते विकचपङ्कजपरागजो-
जिनामलीनां विरसैः कुसुमैरिवेति ।

हृदि निर्वृतिमेव विभ्रतां, न मुदे चन्दनलेपनाविधिः ।

विमलत्वमुपेयुषां सदा, सलिलत्नानकलाऽपि निष्फला ॥ १ ॥

अजस्रं मिथ्यात्वाविरतिकषायमलापगमवतां मनसि संसारसुखदुःखनिर्वृतिमेव दधतां चन्दनलेपना-
दिविकारो जलत्नानादयश्च न हर्षाय जायन्त इति ।

तदिमे विषयाः किंलौहिका, न मुदे केऽपि विरक्तेतसाम् ।

परलोकसुखेऽपि निःस्पृहाः, परमानन्दरसालसा अमी ॥ १ ॥

वैराग्यवतामिहपरलोकसुखस्पृहा न हर्षकारका भवन्तीति ।

विपुलार्घ्यपुलाकचरण—प्रवलाशीविषमुख्यलब्धयः ।

न मदाय विरक्तेतसा—मनुषङ्गोपनताः पलालवत् ॥ १ ॥

प्रसङ्गप्राप्ता अपि लब्धयः पलालपूलकवन्न तेषां मदार्थं स्यात् ।

हृदये न शिवेऽपि लुब्धता, सदनुष्ठानमसङ्गमङ्गति । पुरुषस्य दशेयमिष्यते, सहजानन्दतरङ्गरङ्गिता ॥ १ ॥

असङ्गानुष्ठानबलेन क्रियां करोति, परं तस्य स्पृहा शिवेऽपि नास्ति । इत्यादितत्त्वस्वरूपं श्रुत्वा श्रेष्ठी प्रबुद्धः स्वामिनमिति प्रपन्न—“हे स्वामिन् ! ईदृशं प्रत्यहं जगदुक्तमात्मनः स्वकीयरूपं मुक्त्वाऽन्येऽनेक-शास्त्रज्ञास्तापसादयश्च जीवादितत्त्वान्यविज्ञाय “धर्मक्रियां कुर्महे वयं” इति मन्यन्ते, तत्सर्वमाकाशरोम-न्यनकदपं खद्विवति” । प्रभुः प्राह—“हे श्रेष्ठिन् ! केचित्सुपुण्या जीवाः पूर्वजवादागच्छन्ति, अत्रापि कृतसुपु-ण्याः परत्राविनाशिसौख्यवन्तो न्रवन्ति, नरतबाहुबल्यजयकुमारादिवत् । केचित्सुपुण्या आगच्छन्ति, अकृत-पुण्याश्च यान्ति, कोणिकवत् । केचिन्निःपुण्या आगच्छन्ति सुपुण्या यान्ति परत्र च, कालसौकरिकपुत्र-सुलसवत् । केचिन्निःपुण्या आगच्छन्ति, निःपुण्याश्च गच्छन्ति, दुःखपुरुषवत्, ते त्विहामुत्र च दुःखिनः” । इत्यादिधर्मोपदेशं श्रुत्वा श्राद्धधर्मं प्रपेदे, ततः सर्वा मिथ्यात्वक्रियां न कुरुते, तदा पूर्वपरिचिताः समा-नधर्माणो वदन्ति—“अयं श्रेष्ठी मूर्खः कुलक्रमागतं धर्मं त्यक्त्वा जैनधर्मं कुरुते” । तद्वत्त्वा श्रेष्ठी नानाविधैकान्तवादिनां मतं नाङ्गीकरोति, स्वष्टं धर्मं विधत्ते, यतः—

सर्वथा स्वहितमाचरणीयं, किं करिष्यति जनो बहुजहपः ।

विद्यते स न हि कश्चिदुपायः, सर्वलोकपरितोषकरो यः ॥ १ ॥

इतः शिवचूतिस्तत्रागतः । श्रेष्ठी तु संमुखं न गतः । ततस्तापसो दध्यौ—“अयं प्राग्मन्नाम श्रुत्वा तूष्णे पञ्च योजनानि अत्रिमुखमेत्यानहपां पर्युपास्ति व्यतनोत्, इदानीं सुखप्रश्नमपि न प्रेषयति” । ततः स्वन्नकजनमुखात्तं श्रीवीरजगद्गुरुधर्मप्राप्तं श्रुत्वा स्वशिष्यं तदाकारणार्थं प्रेषितवान् । शिष्यः श्रेष्ठिनं स्वगुरुक्तशीर्वचनं दत्त्वा प्राह—“मशुरुस्त्वां पुनः पुनः स्मरति” । श्रेष्ठी स्माह—“गृणाति पृथिव्यादिषट्कायषड्ब्रह्मव्यासं लोकस्वरूपमध्यात्मादितत्त्वं कथयति तदनुसारेण स्वचेतनाधर्मं वितनोति स एव गुरुः, नान्यः । किमर्थं त्वगुरुर्मां स्मरति ? यद्यन्नादिप्रयोजनं तदा सुखेन पूर्वस्मादप्यधिकतरं गृहाण । पूर्वं कन्दमूलशकपत्रादिसदोषाहपमूह्याशनादिजिर्जक्तिः कृता, अधुना बहुमूह्यनिर्दोषकांलान्तीतापगतपयःपिण्डघृतपूरनिष्पन्नपक्वान्नादिकं यथेष्टं स्वीकुरु । मध्मर्माचारैरनुकम्पादानं न निषिद्धं, दानशौणोऽहं जातः, मदात्मनो धर्महीलनां यूयं मा वितनुत” । इति वाक्यं श्रुत्वा स शिष्यः स्वगुरुर्वच्योर्णो समेत्य तदुक्तं निवेद्य प्राह—“श्रेष्ठिजह्मनविवेकस्तु पूर्वस्मादप्यधिको विद्यते, अहोऽस्य चातुर्यं !” । ततः स्वयं शिवचूतिरेत्य तमवक्—“त्वं केन धूर्त्तेन विप्रतारितोऽसि ? उन्नानाद्यपि न कुरुषे, तन्नाहं । मम सामर्थ्यं त्वया न दृष्टं, परं पश्य त्वं चक्षुर्भ्यां मन्त्रकानामिदं प्रत्यक्षं स्वर्गसौख्यं जातं, तद्विपरीतानां श्वप्त्रपतनं” इति सर्वं मन्त्रविद्याबलेन दर्शितं । तदा श्रेष्ठी दध्यौ—“नूनमिन्द्र-जालमिदं, परं स्वर्गश्वप्त्रप्रदानशक्तिः स्वकृतकर्मणामेवास्ति । अहो ! लोकोत्तरं श्रीवीरपरमात्मनो धैर्यं !

१ कावातीतदोषरहितेति कथञ्चित् श्रेयम्.

अनन्तद्विधसंयुक्तोऽपि मानादङ्कारादिसम्पृक्तो नाभूत्” । ततस्तापसं स्माह—“विपुलाब्धिपुलाकचार-
णादिविधियुक्तोपि यो न कुप्येत् स एव वैराग्यवान्, यदि त्वदात्मनो ममता न विगता तर्हि सर्वम-
योग्यं । यत उक्तं च निष्कारणविश्वत्सलैः—

विषयैः किं परित्यक्तैर्जागर्ति ममता यदि । त्यागात्क्षुक्कमात्रस्य शुभगो न हि निर्विषः ॥ १ ॥

कष्टेन हि गुणग्रामं प्रकटीकुरुते मुनिः । ममताराहसी सर्वं प्रहयत्येकलीलाया ॥ २ ॥

कामरुदेशस्त्रीवज्जीवरूपप्रतारं पशुं विधाय रागरूपविद्यौषधिविद्वान्ममतारूपस्त्रीनिः सह क्रीनां
करोतीति । अतस्त्वं हे तपोधन ! ममतासङ्गतोऽध्यात्मलेशविवर्जितः स्नानादिधर्मं कुर्वन् कार्यभ्र-
नुमोदयन् दुःखी जावी, अतोऽष्टादशपापस्थानविगते विरतिधर्मे मनो निधेहि, किं मुधा मर्त्यजन्म
संसारवटे पातयसि ?” । ततः स तापसस्तं जिनभक्तं संपूर्णं विज्ञाय स्वाश्रमे गतः । श्रेष्ठी तु गृहकार्यं
सर्वं कुर्वन्नपि सर्वत्र ज्ञानधर्मममुञ्चन् समस्तकुटुम्बं धर्माचारसमन्वितं चकार । ततः स्वात्मानं दीक्षा-
पात्रनसमर्थं ज्ञात्वा दीक्षां कक्षीकृत्य सर्वकर्मद्वयात्केवलज्ञानं मुक्तिं च प्रापेति ।

एकान्तपदं जिननाथदूषितं, हित्वा सदध्यात्मविरागचूषितः ।

सो (यो) मूढदृष्टिं न ययौ कुसंस्तवैः, प्रत्यूत सम्यक्स्वरतिं तु यो दधौ ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोनविंश-
संज्ञे एकसप्तत्यधिकविंशततमं १७१ व्याख्यानम् ॥

द्विसप्तत्यधिकद्विंशततमं १७१ व्याख्यानम् ॥

अथोपबृंहणख्यं पञ्चमं दर्शनाचारमाह—

धर्मोद्योतो महान् येन विहितो जैनशासने । तस्योपबृंहणा कार्या गुरुचिन्ताववृज्ये ॥ १ ॥
भ्रमाघिता एव तुष्यन्ति सुरादयो नरादयः । स्पष्टकार्यं च कुर्वन्ति लोके लोकोत्तरेऽपि च ॥ २ ॥
स्पष्टौ । नवरं उपबृंहणा नाम प्रशंसा, सा च लोकेऽप्यत्यन्तबहुगुणा, प्रायस्तथैव बहूनां निर्वाह-
दर्शनात्, परिजनादयः प्रशंसिता एव प्रायः सम्यक्कार्यं कुर्वन्ति, नृपादयोऽपि गीतकवितादिचिन्तोषिता
एव सहस्रलक्षाद्यपि प्रददे कर्णजोजविक्रमादिवत्, सुरा अपि स्तुत्यादिभिः भ्रमाघिता एव तुष्यन्ति
सुरप्रिययक्षादिवत्, एवं लोकोत्तरेऽपि तपःस्वाध्यायकवित्वपुष्करविहारवादिजयपरीषहसहनादिकं
धर्मकार्यं येन कृतं तस्य स्तुतिर्गुर्वाद्विभिः यथार्हा कार्या । ये प्रमादवशतो न स्तुवन्ति तेषां गह्वो रुज-
सुरिवत्सीदति । उक्तं च—

जो पुण पमायलं दप्पलं अ उववूहणे न वट्टिजा । नासिजा अप्पणं मुण्णिजणं च सो रुदसूरि व ॥ १ ॥

श्रीविरजिननाथकेनापि सत्रासमहं श्रीकामदेवगृहस्थः प्रशंसितः, तथाहि सप्तमाङ्गानुसारेण—
 चम्पापुर्यां श्रीकामदेवगृहस्थराजो जज्ञाचार्यासुखाच्चित्तो वसति स्म । तस्य षट्कोटिद्रव्यं भूमिमध्येऽस्ति
 गोपितं, तन्मितं द्रव्यं व्यापारनिमित्तं, पुनस्तन्मितं द्रव्यं गृहव्यापारे चास्ति, षट् गोकुलानि विद्यन्ते
 षष्टिसहस्रमितं गोधनमित्यर्थः । एकदा श्रीवीरः पूर्णचन्द्रचैत्ये समवसृतः । तदा श्रीजिनवन्दनार्थं लोका-
 नुसारेण कामदेवः समेतः । श्रीवीरं प्रणम्य देशनां श्रुत्वा प्रबुद्धः आनन्दश्रावकवत् श्रावकधर्मं जग्राह ।
 निजगृहे समेत्य सोद्भासं धर्मप्रतिपत्तिस्वरूपं चार्थायै निवेदितं, तथाऽपि महर्ष्या श्रीप्रभुं प्रणम्य
 शिवानन्दावद्बृह्दिधर्मः स्वीकृतः । एवं तस्य कामदेवस्य चतुर्दश वर्षाणि सव्रतानि गतानि । ततः पञ्चदशे
 वर्षे एकदा निशीथे धर्मजागरिकायां ध्यातं—“गृहचारं पुत्रेषु न्यस्याहं एकादश प्रतिमा वहामि” ।
 ततः प्रजाते पुत्रेषु गृहचारं न्यस्य पौषधक्षात्रायां दर्भसंस्तारकमारुह्य जिनं स्मरन् आनन्दश्रावकव-
 शोक्ताः प्रतिमा वहति । अथान्यदा निशायां मिथ्याहृष्टिः कोऽपि सुरः सौधमैच्छकृतप्रशंसामश्रद्धधानः
 तत्रागत्य देवशक्त्या महद्द्वीजत्सरूपं कृत्वा तं ज्ञापयति स्म, ग्राह च—“यदि त्वं धर्मं न त्यजसि तदा
 तीक्ष्णखड्गघातेनाकाले तव जीवितं हरिष्यामि, त्वमप्यार्तध्यानादितोऽनन्तदुर्गतिदुःखं प्राप्स्यसि” एवं
 पुनः पुनः प्रोक्तं, तथापि श्रेष्ठिनमन्त्रीतं ज्ञात्वा क्रुद्धः खड्गप्रहारैश्चकार, ततोऽपि न ह्रुब्धः श्रेष्ठी, तदनु
 स सुरो जयानकं करिरूपं व्यतनोत्, स्माह च—“रे रे दम्भोदधे ! अनेन शुण्मादप्तेनोद्वाह्य गगन
 चरत्सेवस्यामि, भूमौ पतितश्चतुर्भिः पादैश्चूर्णयिष्यामि” इत्युक्त्वा स्वशक्तिं सर्वां प्रकटीकृत्य करिरूपेण

महान् परीषदः कृतः, तथाप्यदुब्धं तं होचनार्थं पुनर्महात्रयप्रदं विषधरूपमनेकफणफुत्काराकीर्णं विधायावोचत्—“जो अप्रार्थ्यप्रार्थक ! श्रीवीरधूर्तधर्मं मुञ्च मम प्राणमनं कुरु, अन्यथा विषवेदनाकुलो दुर्गतिं गमिष्यसि” इत्यादिवचनैरदुब्धः । यतः—

काज्जणं तिन्नि वेढे गलमि सो रुसइ निक्करुणं ॥ १ ॥
तं वेयणं सहंतो अहिआसंतो मणम्मि सुहज्जणं ।
अहिययरं सो ज्ञायइ समरंतो वज्जमाणज्जिणं ॥ २ ॥

इत्यादिवहुविधं स्वशक्त्यनुसारेण सर्वं वीर्यं सुरेण स्फोरितं, तथापि तस्य ज्ञव्यत्रावशकिहननार्थ-
मदमः प्राप्तश्रमः श्रान्तः सुरः प्रणम्य तं स्माह—“हे श्राद्ध ! धन्यस्त्वं मायामहीदारणसारसीरसम ।
परमधीर ! श्रीवीरपरमेष्ठिप्रोक्तमार्गरसिक ! त्वदात्मगतसुहृददर्शनादर्शदर्शनान्मम सम्यग्दर्शनस्वरूपं
प्रकटं जातं, प्राणष्टमनादिमिथ्यात्वकुदर्शनं । तव धर्माचार्यः श्रीत्रैशलेयः, मम धर्माचार्यस्त्वमेव, त्वं
सत्यश्चन्दनतरुनिजः परीषहान् प्राप्य सम्यक्त्वसुवासनाप्रदायकत्वेन । मदपराधं क्षमेथाः” । इत्यादि
स्तुत्वा स्वर्गादागमनहेतुमुक्त्वा प्राह—“अधुनाऽहं सम्यक्त्वरिक् आगतः, तद्भूतः स्वर्गं यास्यामि,
त्वया सुष्ठु कृतं, एकमिथ्यात्वरूपवस्तुतो रिक्तीकृतः, एकसुदर्शनदानवस्तुतश्च चृतो विहितः, तव
केनाप्यकलनीयं चातुर्यं” । इत्युक्त्वा प्रदक्षिणात्रयं दत्त्वा श्रेष्ठ्युपकारं स्मरन् स्वर्जगाम । अथ श्रेष्ठी

कायोत्सर्गं पारयित्वा तत्र समवसुतश्रीबीरवन्दनार्थं ययौ । श्रीप्रयुष्मद्दर्शपर्वन्मध्ये कामदेवं ग्राह—
 “त्वया रात्रिमध्ये जयङ्करा एतत्स्वरूपास्त्रयः परीषहाः सुष्ठु सोढाः, मनाग्धर्मध्यानं न मुक्तं, तेन सुरेण
 समन्युना सर्वा देवशक्तिः प्रकटीकृता, त्वयाऽपि स्वात्मशक्तिवीर्यमदीनमनसा स्थिरं विहितं, तव व्रत-
 पावनं मेरुगिरिवदप्रकम्पं । ततः पुनः स सुरः ह्यामयित्वा गतः” । इत्यादिना तस्य धर्मदाढ्यं प्रशस्य
 श्रीबीरः सर्वसाधूनाकार्येमां शिक्षां स्माह—“जोः साधवो गौतमादयः ! चेद्गृहस्थोऽपीदृगुपसर्गान्
 सहते तर्हि युष्माज्जिविरोषतः सोढव्यास्ते । यूयं तु परीषहसैन्यसमूहजयनार्थं धर्मध्वजादिरूपवीरवलयं
 दधाना वर्तध्वे” । इति श्रुत्वा सर्वेऽपि तद्वृत्तिवाक्येन तदङ्गीकृत्य कामदेवश्रेष्ठिवर्णनं विदधुः ।
 ततः श्रेष्ठी स्वगृह एत्यानन्दश्राज्ज्वलदेकादश प्रतिमाः संपूर्णा विधाय विंशतिवर्षाणि यावज्जिनधर्मं
 प्रपात्य माससंख्येखनया प्रथमकद्वयेऽरुणाञ्जविमाने चतुःपट्यायुर्वैमानिकसुरो जातः । ततश्चयुत्वा महा-
 विदेहे सिद्धिं प्राप्स्यति ॥

संसर्गेऽप्युपसर्गाणां दृढव्रतपरायणाः । धन्यास्ते कामदेवाद्याः श्लाघ्यास्तीर्थकृतामपि ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोनविं-

शस्तम्ने विसप्तत्यधिकविंशततमं २९२ व्याख्यानम् ॥

त्रिसप्तत्यधिकद्विशततमं १७३ व्याख्यानम् ॥

अथ पुनस्तस्यैव स्तुतिमाह—

संच्रुतिविजयेन स्थूलचक्रो हि संस्तुतः । अस्मात्पादयो नूनं श्लाघिता हेमसूरिभिः ॥ १ ॥
 दुष्करकारकः ।” इतिवचनेन संस्तुतः श्लाघितश्चेति दर्शनाचारचारित्र्यवश्यमुपबृंहणा गुणिगुण-
 वृद्ध्यर्थं विधेया । अत्रार्थे हेमसूरः संबन्धः, तथाहि—एकदा श्रीकुमारपालः सौराष्ट्रदेशीयं समरनाम-
 चक्रं निग्रहीतुं श्रीमदुदयनामात्यं प्राहिणोत् । स तु पादलिमपुरे श्रीवीरं नत्वा श्रीक्षेत्रदेवं निनंसुः
 पुरः प्रयाणकाय समग्रसामन्तानादिश्य स्वयं शत्रुञ्जयं जगाम । अव्यस्तं पूर्णं विधाय जिनावग्रहा-
 द्वहिः स्थित्वा तृतीयनैषेधिकीं कृत्वा चैत्यवन्दनां यावद्विधत्ते तावत्प्रदीपवर्तिमादाय मूषकः काष्ठ-
 मयप्रासादबिले प्रविशन् देवाङ्गार्चकै रक्षितः । तदनु मन्त्री स्वसमाधिचक्रकाष्ठप्रासादापायसंच्रवा-
 दिना दूनो ध्यातवान्—

तथा श्रिया च किं क्षापपापव्यापारपरारणान् । जीर्णचैत्यमिदं ये न प्रोक्षरामः क्षमा अपि ॥ १ ॥
 इति । तदनु जीर्णोद्धारं चिकीर्षुः श्रीदेवपादानां पुरतो ब्रह्मैकत्रकभूशयनताम्बूलत्यागाद्यभिग्रहान् ॥ २ ॥
 जग्राह । तत उत्तीर्य कृतप्रयाणः स्वस्कन्धावारमुपेत्य तेन प्रत्यर्थिना समरे संजायमाने स्वसैन्ये चम्रे

स्वयं सङ्ग्रामे वैरिबलं दारयन् रिपुग्रहारजर्जरितोऽपि मन्त्री बाणेन समरं निहत्य स्वनृपाज्ञां ब्रह्मे निवेदय पश्चाद्वलितः । मार्गे वैरिग्रहारेवेदनानिमीलितेक्षणे मूर्छितः पपात । पवनाद्युपचारैः प्राप्तसंज्ञः सकरुणं क्रन्दन् सामन्तैः पृष्टः स्वमनसः शङ्क्यचतुष्टयं ग्राह—“आम्बुमत्स्य दण्डनायकत्वं १, श्रीशत्रुञ्जये पाषाणमयग्रासादनिर्माणं २, श्रीरैवताचले नवीनपद्यानिर्माणं ३, इदानीमवसाने निर्यामकगुरुं विना मृत्युः ४ इति । ततः सामन्ता “आद्यत्रयं तवाङ्गजो बाहुरुदेवः कारयिष्यति, अत्रार्थे वयं प्रतियुवः आराधनार्थं च साधुमानयामः” इत्युक्त्वा कमपि वणं साधुवेषधरं कृत्वाऽग्रे चानीय “समागता गुरव” इति मन्त्रिणे कथयामासुः । मन्त्री

तं गौतममिवानम्य ह्रमयित्वाऽखिलाङ्गिनः । निन्दित्वा दुरितं पुण्यमण्यमनुमोद्य च ॥ १ ॥

मन्त्री स्वर्गमगमत् । वणस्तु “अहो ! मुनिवेषमहिमा ! यदहं जिह्वाचरोऽपि सर्वलोकपराजवपात्रमपि जगद्वन्द्येन मन्त्रिणा वन्दितः, तदयं ज्ञावतोऽपि मे शरणं” इति निश्चित्य श्रीरैवते षष्टि-क्षपणैर्देवचूयं जगाम ।

कृतोपबृंहणा शुभा सचिवोदयनादिभिः । तां श्रुत्वा स्थैर्यमाधाय स वणः स्वर्ग्यौ गिरौ ॥ १ ॥

तेऽपि सामन्ताः पत्तने श्रीचौलुक्याय वैरिहृम्यादि प्राच्यतीकृत्य श्रीजटयनामात्यवीरवृत्तादि निवेद्य राज्ञा सह बाहुराम्बरगृहे गत्वा तयोः शोकमुत्तार्य प्रोचुः—

युवां यदि पितुर्जक्तौ धर्ममर्मविदावपि । उद्ध्रियेथां तदा तीर्थे गृहीत्वा तदग्निग्रहान् ॥ १ ॥

क्षणमन्यदपि प्रायो नृणां दुःखाय जायते । यद्देवस्य कृणं तत्तु महादुःखनिबन्धनम् ॥ १ ॥
 स्तुत्याः सुतास्त एव स्युः पितरं मोचयन्ति ये । कृणाद्देवकृणात्तातं मोचयेथां युवां ततः ॥ ३ ॥
 सवितर्यस्तमापन्ने मनागपि हि तत्पदम् । अनुधरन्तस्तनया निन्दन्ते शनिवज्रनैः ॥ ४ ॥
 इतितवचोऽमृतैरुह्वासितौ बाह्वाम्बौ एकैकमजिग्रहं जगृहतुः । श्रीबाह्वेन निजापरमातृकाम्बर-
 बन्धवे दएफनायकपदं दापितं स्वयं राजाज्ञामादाय रैवते त्रिषष्टिलक्षव्यव्ययेन सुगमां नवां पद्याम-
 म्बिकाप्रद्विसादृतमार्गेण कारयित्वा श्रीशत्रुञ्जयतलहट्टिकायामावासान् दापयित्वा ससैन्यस्तस्थौ । भेलिता
 अनेकसूत्रधाराः । चैत्योच्चारं श्रुत्वा समायाता बहव इत्याः । तदवसरे टीमाणकवास्तव्यो जीमः कुत-
 पिकः षड्भ्रमनीविकस्तत्र कटके घृतं विक्रीय शुद्धव्यवहारेण रूपकाधिकं भ्रममार्जयत् । रूपकपुष्पैः
 श्रीप्रभुं प्रपूज्य पश्चादायातः कटकान्त इतस्ततो भ्रमन् श्रीवाग्जटमन्त्रिणमनेकजनसेव्यमानं दौवारि-
 कैर्दूरीक्रियमाणोऽपि दृष्टवान्, दध्यौ च—
 अहो मर्त्यतया तौहयमस्य मेऽपि गुणैः पुनः । द्योरप्यन्तरं रत्नोपलभ्योरिव हा कियत् ॥ १ ॥
 इति ध्यायन् जीमो दाःस्थैर्गलहस्तिनो मन्त्रिणा दृष्टः, आकार्यं पृष्टश्च । जीमेनापि घृतविक्रयलाज-
 पूजादि कथितं । ततः—

धन्यस्त्वं निर्धनोऽप्येवं यज्जिनेन्द्रमपूजयः । धर्मबन्धुस्त्वमसि मे ततः सार्धमिकत्वतः ॥ १ ॥
 इतीच्यश्रेणिसमदं स्तुत्वाऽर्धासने बलादुपवेशितः स दध्यौ—“अहो ! जिनधर्ममहिमा ! अहो !

जिनार्चनलीलायितं ! यदहं दरिद्रशिरोमणिरपि मानितः । तस्मिंश्चावसरे स्थूललक्षा इज्या लक्षुः—
 प्रजविष्णुस्त्वमेकोऽपि तीर्थोच्चारोऽसि धीसखः । बन्धूनिव तथाप्यस्मान् पुण्येऽस्मिन् योक्तुमर्हसि ॥ १ ॥
 पित्रादयोऽपि वञ्चयन्ते कदापि क्वापि धार्मिकैः । न तु साधर्मिकाः धर्मस्नेहपाशनियन्त्रणात् ॥ २ ॥

ततोऽससद्घनमपि तीर्थेऽत्र विन्यस्य कृतार्थीकुरु । इत्युक्त्वा कनकोत्करेषु दीयमानेषु तैर्मन्त्री तेषां
 नामानि लेखयामास वहिकायां । जीमोऽपि दध्यौ—“यदि सप्त इमाम् ममापि तीर्थे लगन्ति तदा कृतार्थो
 भवामि, परं स्तोकत्वादातुं न शक्नोमि” । मन्त्रिणापि तदिङ्जिताकारनिपुणेन वादितः (लक्तः) “भोः
 साधर्मिक ! देहि त्वमपि यदि दित्साऽत्र तीर्थे विभागो महाप्राग्यलभ्यः” । इत्युक्तो इमाम् ददौ ।
 मन्त्रिणा चौचित्यचाणाक्येन तस्य नाम सर्वेभ्यनामोपरि लिखितं । एतद्दृष्ट्वाः प्रोचुः—“कस्मादेवं
 क्रियते ?” । मन्त्री प्राह—“अनेन गृहसर्वस्वं दत्तं, युष्मानिस्तु शतांशमात्रमपि न” इतिमन्त्रिवचसा
 प्रमुदिता लज्जिताश्च । अथ मन्त्रिणा दीयमानं पञ्चशतभ्रमपट्टकूलत्रयं “कोटिं कः काणकपर्दव्ययेन
 गमयतीति” निषिध्य गृहं जगाम । पत्नीपिशाच्या विन्यता कथितः सर्वोऽपि वृत्तान्तः । पुण्योदयात्
 पत्नी शुभ्रं प्राह—“अव्यं कृतं यत्तीर्थे जागो गृहीतः, अव्यादपि अव्यं तत् यन्मन्त्रिदत्तं नाग्राहि”
 इति । अथ धेनोः स्थाणुन्यासाय ऋतले खन्यमाने चतुःसहस्रमितसौवर्णपटङ्ककलशो लब्धः । “अहो !
 पुण्योदयोऽद्य, ततोऽयमपि कलशः पुण्ये दीयते” इति विचिन्त्य चार्याया अनुमत्या कलशं दात्वा मन्त्रि-
 णमुपस्थितः, तत्स्वरूपं निवेद्य तीर्थोच्चाराय तं कलशं ठौकयामास, मन्त्री न गृह्णाति, बलाद्गीमो दत्ते,

एवमाग्रहे रात्रिरजायत । रात्रौ कपर्दियक्षः ग्राह—“ओ जीम ! येन जवता एकरूपकपुष्पैः प्रथमजि-
नोऽपूजि, तेनाहं बुष्टः, निर्धर्मया दत्तः, तदिमं निर्विषं स्वैरं त्वं” इत्युक्त्वा तिरोऽब्रूद्यक्षः । जीमोऽपि
प्रातरेतन्मन्त्रिणे क्षापयित्वा स्वर्णरत्नपुष्पैः प्रथमदेवमन्यचर्य निर्धे लात्वा गृहागतो महेच्यवत्पुण्यपरो
बभूव । अथ सुमुहूर्ते काष्ठचैत्यं दूरीकृत्य हिरण्मयीं वास्तुमूर्तिं जूमौ विधिनाऽधो न्यस्य खरशिखान्या-
सादिपूर्वं वर्षपत्रेण पाषाणचैत्यं संपूर्णमजायत । वर्धापनिकादातुर्वात्रिशत्स्वर्णजिह्वादानं । एवं हर्षोत्सवे पुन-
र्धितियपुरुषेण “हे मन्त्रिन् ! प्रासादो विदीर्णः केनापि हेतुना” इत्यूचे, तस्यापि द्विगुणा वर्धापनिका-
दत्ता । पार्श्वस्थैः किमेतदिति पृष्टे मन्त्री ग्राह—“अस्मासु जीवत्सु चेद्विदीर्णस्तदा ज्रब्यं जातं, पुनरपि
वयमेव द्वितीयोच्चारं कारयिष्यामः । ततः पृष्टाः सूत्रधाराः—“केन हेतुनाऽयं प्रासादो विदीर्णः ?”
इति । तैर्विज्ञप्तं—“हे मन्त्रिराज ! सत्रमप्रासादे पवनः प्रविष्टो न निर्यातीति स्फुटनहेतुः, ज्रमहीने तु
प्रासादे क्रियमाणे कारयितुः संतानाच्चाव” इति । ततः—
संतानः सुस्थिरः कस्य स च ज्ञावी ज्ञवे ज्ञवे । सांप्रतं धर्मसंतान एवास्तु मम वास्तवः ॥ १ ॥
इति विमृश्य मन्त्रिणा ज्रमचित्त्योरन्तरालं शिवानिचितं विधाय वर्षत्रयेण कारितो जीर्णोद्धारः ।
अथ प्रतिष्ठार्थं श्रीहेमाचार्यान् सश्रीसङ्गानाकार्यं महामहोत्सवैः संवत् १२११ वर्षे शनौ सौवर्ण-

१ जुंक्ष्व.

१ ज्रमो ज्ञाषायां ज्रमतीति ख्यातः.

३ कर्मकरादिषु.

दण्डकलशध्वजान् प्रतिष्ठाप्य प्रासादे न्यवेशयत् । तत्र च देवपूजाकृते चतुर्विंशतिमाराभांश्चतुर्विंशति ग्रामांश्च दत्त्वा तलहट्टिकायां बाहुरुपुरं निवेशितवान् । तत्र त्रिभुवनपालविहारः श्रीपार्श्वप्रतिमालङ्कृतः कारितः । एवं लोकोत्तरचरितावदातैः प्रीणिताः श्रीहेमाचार्या वाग्भटमन्त्रिणमूचुः—

जगद्धर्माधारं स गुरुतरतीर्थाधिकरणः, तदप्यहन्मूलं स पुनरधुना तत्प्रतिनिधिः ।

तैदावासश्चैत्यं सचिव जवतोद्धृत्य तदिदं, समं स्वेनोद्भेदं शुवनमपि मन्येऽहमखिलम् ॥ १ ॥

एवं सकलश्रीसङ्घैः स्तूयमानः सचिवसिंहः पत्तनं प्रापः श्रीनृपं तोषयामास । अथान्नजेदेन पितुः श्रेयसे श्रीचतुपुरे श्रीशकुनिकाविहारप्रारम्भे खन्यमाने गर्तापूरे नर्मदासांनिध्यादकस्मान्मिलितायां जूमौ णदितेषु कर्मकरेषु कृपापरवशतयाऽऽत्मानमेवामन्दं निन्दन् सकलत्रपुत्रस्तत्र ऊम्पां ददौ । अधः-पातेऽप्यद्व्यहताङ्गो जातः । निःसीमतत्सत्त्वोद्भेदकप्रीणितया कयाचिदेवतया स्त्रीरूपया वादितः “काल्वं?” इत्यपृष्ठत् । “अहमस्य क्षेत्रस्याधिष्ठात्री, तव सत्त्वपरीक्षार्थमेतन्मया कृतं ।

स्तुत्यस्त्वं वीरकोटीर यस्येह क्व सत्त्वमुत्कटम् । नो चेज्जने धनेऽप्येवं मृते त्वदन्विष्येत कः ॥ १ ॥

एते सर्वेऽपि कर्मकरा अद्व्यहताङ्गाः सन्ति, असमाधिर्न कार्यः, कुरु स्वकार्यं” इत्याहुक्त्वा देवी तिरोऽधत्त । मन्त्र्यपि सकुटुम्बः कर्मकराश्च निर्गताः । ततो देवीनां जोगं कारयित्वाऽष्टादशहस्तोच्चः श्रीसुव्रतप्रासादः शकुनिकामुनिन्यग्रोधादिमूर्तयश्च लेपमयः कारिताः ।

१ धर्मः. १ तीर्थम्. २ अहंन्. ४ अहंलपतिमा. ५ अर्हद्विम्बावासः.

विक्रमाद्व्योमनेत्रार्क १२२० वर्षे हर्षादचीकरत् । वीराग्रणीः शकुनिकाविहारोच्चारमम्बकः ॥ १ ॥
प्रतिष्ठार्थं श्रीनृपहेमसूरिसकलसङ्घानामाकारणं कृतं । महामहैः श्रीसुव्रतस्वामिप्रतिष्ठापूर्वं पराजित-
श्रीमक्षिकार्जुनकोशीयश्रीकुमारपालप्रसादितघात्रिशत्स्वर्णघटीमितकलशहेमदण्डकूलमयध्वजान् यथा-
विधि प्रतिष्ठाप्य दत्तवान् प्रासादे । हर्षोत्कर्षवैशात् प्रासादमूर्ध्नि चटित्वा स्वर्णरत्नोत्करान् वर्ष-
निरीक्षिता पुराऽप्यासीदृष्टिर्जलमयी जनैः । तदा तु ददृशे क्षौमस्वर्णरत्नमयी पुनः ॥ १ ॥

इत्यादि कविजनैः स्तूयमानः प्रासादादवतीर्थं श्रीचौलुक्यपेरित आम्बजटमन्त्री आरात्रिकादि कर्तु-
मारेजे श्रीसुव्रतपुरः । तत्र श्रीकुमारपादो विधिकारकोऽपरे सामन्ताः कनकदण्डचमरधारिणः श्रीवा-
ग्नदादिमन्त्रिणः सर्वोपस्करसंपादिनः (दकाः) । तत्रारात्रिकमुत्तार्य मङ्गलप्रदीपे क्रियमाणे घात्रिशङ्ख-
द्वयम्भदानं प्रभुगुणगायकानां दत्तं । इत्यादिलोकोत्तरचरित्रेणापहृतहृदया विस्मृताजन्ममनुष्यस्तुति-
नियमाः श्रीगुरवः प्राहुः—
किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः । कलौ चेद्भवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ १ ॥

कृते वर्षसहस्रेण त्रेतायां हायनेन च । वापरे यच्च मासेन अहोरात्रेण तत्कलौ ॥ २ ॥
इहमाम्बजटमनुमोद्य गुरुदमापती यथागतं जग्मतुः । अथ तत्र गतानां प्रचूणां श्रीमदाम्बजटस्याक-
स्मिकदेवीदोषात् पर्यन्तदशां गतस्य प्रहृष्टविह्वसिकायामुपागतायां तत्कालमेव तस्य महात्मनः प्रासाद-
शिखरे नृत्यतो मिथ्याहशां देवीनां दोषः संजातः इत्यवधार्य प्रदोषकाले यशश्चन्द्रतपोधनेन समं

खगत्याऽऽगत्यात्यल्पनिमेषमात्रात् (कालात्) अलङ्कृतचतुर्गुणपरिसरशुभः प्रजवः सैन्धवीमनुनेतुं कृत-
 कायोत्सर्गाः तथा जिह्वाकर्षणादवगणनास्पदं नीयमाना उदूखले शालितण्डूलान् प्रक्षिप्य यशश्चन्द्रग-
 णिना प्रदीयमाने मुशालप्रहारे प्राक् प्रासादप्रकम्पः, द्वितीयप्रहारे दीयमाने देवीभूर्तिरेव स्वस्थानादुत्पत्य
 “वज्रप्रहारेज्यो रक्ष रक्ष” इत्युच्चरन्ती प्रज्ञोश्चरणयोर्निपपात । इन्द्रमनवद्यविद्यावलात्तन्मूलानां मिथ्या-
 दृग्व्यन्तरामरीणां दोषं निगृह्य श्रीमदान्नचटमुह्याघस्त्रानेन पट्टुकृत्य यथागतमगुः इति ॥

सञ्जर्मकृत्यैः सचिवाम्बनादयो, लब्धप्रशंसा गुरुहेमसूरितः ।

श्रुत्वा तथा धर्मप्रज्ञावकान् सदा, शंसन्ति सन्तो ननु ज्ञाववृज्ये ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोनविंशस्तम्भे

त्रिसप्तत्यधिकविंशततमं २७३ व्याख्यानम् ॥

चतुःसप्तत्यधिकद्विंशततमं २७४ व्याख्यानम् ॥

अथ स्थिरकरणाहं षष्ठं दर्शनाचारमाह—

मनोविपरिणामेन गुर्वाद्विष्टक्रियादिषु । स्थिरतापादनं तेषां सीदतां स्मरणादिभिः ॥ १ ॥
 स्पष्टः । अत्रार्थे चावार्थस्तु वक्ष्यमाणज्ञावनया ज्ञातेन च ज्ञेयः—गुर्वाद्विष्टक्रिया विनयवैयवृत्त्यदु-

ष्करविहारव्रतपालनादयस्तासु प्रमादादिना सीदतां यथाहं प्रवापायदर्शनादिहितोपदेशपूर्वं स्मरणा
वारणानोदनाप्रतिनोदनादिभिः स्थिरता कार्या । यथा प्रव्रज्याप्रथमदिन एव रात्रौ दारासन्नसंस्तराण्यस्य
गह्वदागह्वत्साधुपादसंघट्टनादिना विपरिणतमनस्कस्य मेघकुमारस्य श्रीवीरैरेव कृता । उक्तं च—

पम्बुष्ठे सारणा बुत्ता अणायारस्स वारणा । बुक्काणं चोअणा खुब्बो निहुं पन्निचोअणा ॥ १ ॥

शिरकरणं पुण श्रेरो पवत्तिवावारिएसु अहेसु । जो जह्म सीअइ जई संतबलो तं शिरं कुणई ॥ २ ॥

यथा श्रीहेमसूरिणा कुमारनृपः श्रीमच्चर्मवाक्ये स्थिरीकृतः । तथाहि—श्रीहेमसूरिर्घोत्रिंशद्दशनशुद्धये
प्रत्यूषे नित्यपाठार्थं च स्वोपह्वं द्वादशप्रकाशं योगशास्त्रं (विंशतिप्रकाशं वीतरागस्तवं च) श्रीकुमार-
पालं पाठयति स्म । क्रमेण गृहस्थतुर्यव्रताधिकारेऽसौ श्लोकः समागतः—

प्राप्तुं पारमपारस्य पारावारस्य पार्यते । स्त्रीणां प्रकृतिवक्राणां स्त्रीचरित्रस्य नो पुनः ॥ १ ॥
अर्थतत्त्वेनं श्लोकमधीत्य राजा गुरुमाह—“हे जगवन् ! कवयो मेरुं कर्करं कर्करं च मेरुमिति
कथयन्ति तत्सत्यमासीत् । यतः—

कवियण किमही न ठेनीइं, जो होय हियके सांन । मेरुयलि कर्कर करे कक्कर मेरुसमान ॥ १ ॥

तेनैतासामबलानां स्वप्नावन्त्रीरूपां चरित्रेषु जगवन्निरिच्छं या दुरवबोधताऽन्यथायि सा सर्वथा
कविकला कौशलरूपैव” इति कदाग्रहपरं नृपं गुरुराह—“हे नृप ! अत्रार्थे नूरयः सूरयः प्रमाणं ।
प्रागपि जातस्वरूपं शृणु—

अवन्यां परकायप्रवेशादिवहुविद्याशालिनं विक्रमार्कभूपं सचास्थमेत्य कोविद इत्थं पद्यमेकमपाठीत्—
 “अश्वपुतं माधवगर्जितं च” इत्यादि । इदमाकर्ण्य सकर्णो राजा जगौ—“हे विद्वन् ! सर्वेऽप्यन्येऽर्थाः
 सत्याः, परं स्त्रीचरित्रमिदं न सर्वथा श्रद्दधामि” इति जूपोक्तं निशम्य स ग्राह—“हे नृप ! इदं सत्यतरं
 पदं” । नृपः प्राह—“अस्य श्लोकपदस्य परीक्षां कृत्वा तुभ्यं दानं दास्यामि” इति विसृष्टे तस्मिन् राजा
 निशि निशाचर्यां विलोकयन् एकस्य सौधस्याधस्तात् स्थितयोः कनकश्रीतिलकश्रीसंज्ञयोर्वयोर्बालिक-
 योर्वार्तामश्रौषीत् । तदा तिलकश्रिया कनकश्रीः पृष्टा—“परिणीता पतिगृहं गता त्वं किं करिष्यसि ?”
 इति, तदा सा स्माह—

शय्योत्पाटनेगेहमार्जनपथःपावित्र्यचुह्वीक्रिया-स्थालहालनधान्यपेषणजिदागोदोहतन्मन्थनैः ।

पाकैस्तत्परिवेषणैः समुदितैर्त्राणमादिशौचक्रिया-कार्यैर्नर्तननान्दद्वेवृविनयैः कष्टं वधूजीवति ॥ १ ॥

किंच पतिचित्तानुगामिन्यहं सर्वं ज्ञव्यं विधास्यामि” । अथ चान्या स्माह—“हे सखि ! त्वदुक्तमहं
 सर्वदाऽन्यथा करिष्ये” इति तयोर्वाक्यं श्रुत्वा नृपः प्रज्जाते तिलकश्रियं परिणीय “स्त्रीणां चरित्रं”
 इतिपदपरिहार्थमेकस्तम्भसौधे तां विमुच्य स्वयमेव वैतालिकप्रयोगेणाश्रयानादिकां तच्चिन्तां चकार ।
 अथ सा सौधाधस्तादुत्तीर्णं कामनन्दं सार्धवाहं विलोक्य स्मरतुराजनि, सोऽपि तामुदीक्ष्य कामा-
 तुरोऽञ्जत् । सुरङ्गया समेतेन तेन समं राक्षि गते जोगान् बुभुजे । एकदा सचास्थितो राजा—“सब
 जग जीना एक ज कोरी” इति पदं पुनः पुनर्जणन्तं जिह्वार्थं चत्वरदिषु त्रमन्तं धननाथं नाम योगिनं

वीक्ष्येति दध्यौ—“नूनमसौ स्वां पत्नीमैवकां सतीं भन्यमान एवं ज्ञान् भ्रमति, तेनास्य स्वरूपं पश्यामि” इति महिकान्तः प्रविश्य सायं राजा तस्य पृष्ठे लग्नः । योगिनाऽपि कुसुमताम्बूलपक्वान्नादिं खात्वा पुराद्द्विर्गत्वा सिञ्चवटस्याधस्तादेकां महतीं शिलामुत्पाद्य तदधःस्थिते ऋमिगृहे प्रविशे । राजा महिकारूपेण तत्र प्राविशत् । अथ तस्मिन् योगिनि स्वजटामध्यमृदङ्गान्तर्गतभस्मतः प्रकटितया गौव-नाधिरूढया स्त्रिया सह रन्त्वा सुप्ते सा स्त्री स्वकर्णस्थितमृदङ्गान्तर्गतभस्मतः प्रकटितैकेन शूना चिरं चिकीरु । तज्जागरावसरे तथा स युवा पुनर्जस्रं निर्ममे । गतनिर्ज्जेण तेनापि सा कन्याऽपि जस्रं विहिता । एतच्चरित्रं विलोक्य चकितो राजा प्रजाते कीररूपेण तिलकश्रीकरमलञ्चकार । अथ सा तं शुकं पञ्चरे निधाय शृङ्खलाचालनतः समेतेन कामनन्देन सह संजोगादिविनोदं व्यधात् । तच्चेष्टितं दृष्ट्वा सत्यं तत्कोविदकथितं पदमिति मन्यमानो राजकीरस्ततः समुड्डीय स्वस्थानं गत्वा कीरशरीरं हित्वा राजसजायां राजा तस्यौ । तं योगिनं तथैव पुरे भ्रमन्तं ज्ञेयार्थं निमज्ज्य तिलकश्रीगृहे गत्वा राजा षण्णसनानि ज्ञेयनाय मण्ययित्वा प्रोचे—“हे योगिन् ! प्रकटय स्वां पत्नीं, नो चेदसिना त्वां हनिष्यामि” इति ऋषेनोक्ते योगिना तथैव प्रकटिता । साऽपि तथैव राज्ञा ज्ञाता तं युवानमवि-श्चकार । “कामनन्द ! मा याहि, समागच्छेह” इति राज्ञो वचनेन तस्मिन्नागते ते सर्वेऽपि बुभुजिरे । अथ स योगी तां कन्यां तस्मै शूने दत्त्वा स्वयं सत्यो योगी जातः । राजाऽपि कामनन्दाय तां दत्त्वा तं परिकृतं मणिमौक्तिकादिभिः सत्कृत्य विससर्ज ।

विक्रमप्रियतमापि यदेक—सम्भ्रमसौधमुषिता कुलटाऽञ्जलू ।

स्त्रीजनस्तदुचितोऽप्यतियत्ना—रत्नैरतां न विजहात्यतिलोखः ॥ १ ॥

इति परशास्त्रविदितं ज्ञातमुक्त्वा श्रीदेमगुरुश्चौलुक्यसिंहं प्रोचे—“अत्रार्थे त्वमपि मा निर्बन्धं विधेहि । यदि च वारितोऽपि संदेहं न जहासि तदाऽद्य सायं मृतस्य वसुदत्तस्य विप्रस्य ज्वलनार्थं समुत्सुकायाः प्रियायाश्चरित्रं हरगृहे गत्वा निजालय” । गुरुणा वारितोऽपि हवतो नक्तं मृतकदाहो न स्यादिति हरौकसि पतिमस्तकमुत्सङ्गे निधाय योषितस्तस्याश्चरित्रं निदध्यौ । अथ स्वैरिणीनां शिरो-मणिः साऽपि तत्रस्थितैकैकन मधुरस्वरेण गानपरेण मोहिता सती तेन सह संजोगं व्यधात् । राजाऽपि तस्या एतद्भृशमनुचितं चरितं निरीक्ष्य “धन्या गुरव” इति ध्यायन्नुषसि गृहं ययौ । अथोदिते रवौ गृहादागत्य राज्ञा चितां प्रवेष्टुमुद्यता सेति शिक्षिता—“हे सुजगे ! किमिदं विमुक्तज्ञाना-चरणं करोषि ? यतः—

कोऽ कंत कारण काष्ठजह्ण करे, मिलस्युं कंतने धाय ।

ए मेखौ किहांइ नवि संजवे, मेखौ ठाम न आय ॥ १ ॥

अनेनाचरणेन चिन्तितं सफलं स्याच्चेत्तदा दीपवर्तीबुब्धशालादीनामपि जवेत् । पूर्वोपार्जितकर्म-गतिगामुकौ सङ्गातयोजनान्तरितौ चिन्नचिन्ननामदेशस्थानजातिप्राप्तौ दम्पती तयोः परस्परैस्सितमि-खनं कदापि न जायते । किमर्थं देहं दहसि ? अविनाशिपरमात्मभ्याने मनो निधेहि” इत्यादिनृपवचांसि

न मानितानि, तदा नृपेण कर्णे प्रविश्य ठन्नं तन्नकचरित्रं प्रोच्य हक्किता—“अधुना चैवं करोषि ?” । इति श्रुत्वा सा राजानं दूरीकृत्य लोकसमक्षमाह—“जो लोकाः ! यदसौ कुमारपालः परमधार्मीकस्त-
मग्रमहिर्षी करिष्ये, अहं जोगसुखनिःस्पृहा आबाहयतः पतिव्रताऽयोग्यं न करोमि, अश्रान्यं किं वदसि ? एतावदनेकसौख्यैर्लब्धैरपि त्वं तप्तो नाचूः ? अहं सीतादिसतीशीलशीला” इत्यादि बाढस्वरेण जनानां पुरः प्रतिपाद्य सा चित्तां प्राविशत् । धिग्धिनिति लोकैर्निन्दितोऽञ्जनदिग्धमिव द्याममुखं पिधाय वज्राहत इव हृदि पीभितः पार्थिवो नगरान्तरागत्य मौधं प्रविष्टः । “ज्वलनोद्यतां महासतीमसौ राजा चृशमनुषितमूचे” इति चत्वरदिषु लोकैर्विधीयमानेयं वार्तां सखिबे तैलबिन्दुरिव सकलेऽपि पुरे प्रथिता । एनमुदन्तमाकर्ण्य गुरवोऽपि सौधे गत्वा राजानमूचिरे—“हे नृप ! हृष्टं स्त्रीचरित्रं ?” । इत्युक्ते राजोचे—“हे जगवन् ! जवदाज्ञाजङ्गफलं लब्धं, अथ सकलङ्कर्मम प्राणैरलं इत्यनशनं कृत्वा प्राणैस्त्यहयामी”ति वदन्तं गुरुराह—“किं खेदं वहसि ? त्वमाजन्मतः परनारीसहोदरोऽसि, श्रीमत्प-
रमात्मवाक्यानुसारेण स्वकुमतिकल्पनां त्यक्त्वा यानि शास्त्राणि रचितानि तेषु न्यस्तवाक्यानि सर्वाणि अश्वेयानि, एकं स्वहपं वाक्यं श्रुत्वा त्वया यद्यर्थैर्यं स्वीकृतं तर्हि सूहृमपदार्थेषु मनःस्थितिः कथं जाविनी ?” । नृपः प्राह—“स्वामिन् ! ममापराधं हमस्व, परमेतदलीकं मनस्यजन्नं खादकरोति” ।

गुरुराह—“एकः पञ्चुर्नरस्तद्वारपाद्यः सर्वमेतत्स्वरूपं जानाति” । ततो लोकसमष्टं पञ्चुराकार्यं गुरुणा पृष्टः, स रात्रिजातं स्त्रीचरित्रं यथाजातं जगौ । लोकोऽपि तदुक्तं निशम्य “धिग्धिकां स्वैरिणी” इति निम्ब्यां विधाय नृपमस्तवीत् ।

श्रीयोगशास्त्रे गदितं चरित्रं, श्रुत्वाङ्गनानां कविनोक्तमेतत् ।

कूटं दधानं गुरुर्द्वेमसूरिः, स्थिरीचकारेति कुमारपालम् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोन-
विंशस्तम्भे चतुःसप्तत्यधिकद्विशततमं २९४ व्याख्यानम् ॥

पञ्चसप्तत्यधिकद्विशततमं २९५ व्याख्यानम् ॥

अथ पुनः स्थिरीकरणस्वरूपमाह—

सदनुष्ठानसम्यक्त्वमनःशुध्वादयो गुणाः । तेषां तत्त्वार्थमाख्याय धर्मे इमापः स्थिरीकृतः ॥ १ ॥
स्पष्टः । जावार्थस्तु ज्ञातेन ज्ञेयः । तथाहि—पत्तने जङ्गे श्रीकुमारपालनृपः साङ्ख्यबौद्धकपिद्वजैर्मिनी-
यचार्वार्कादिशास्त्ररहस्यानि श्रुत्वोत्पन्नसंशयः आबाह्यब्रह्मचारिणं श्रीहेमसूरिं स्माह—“स्वामिन् ।
सर्वेऽपि मतवादिनः स्वस्वपक्षं स्तुवन्ति, स्वस्वानुष्ठानादिकं कुर्वन्ति, अत्र कः प्रमाणपक्षः ?” । गुरु-
राह—“एकान्तवादिनः सर्वेऽपि परमात्मगदिततत्त्वपराङ्मुखा ज्ञेयाः । अपि चानुष्ठानानि तु पञ्चवि-

धानि सन्ति । आहारोपधिपूजार्धिप्रचृतीहलोकजोगाशान्वितं कृतं शीघ्रं सञ्चित्तहन्तृत्वाधिषानुष्ठान-
मुच्यते । यथाऽहिफेनवत्सनागादिस्थावरविषं जङ्गमविषं सर्पादिकं च ऋक्षितं तत्क्षणं हन्ति, तथेदम-
पीति १ । जवान्तरदिव्यजोगात्रिलाषेण यत्कृतं तज्जरलानुष्ठानं, कालान्तरे स्वादृष्टपुण्यफले प्राप्ते सति,
यथाऽलक्ष्मणविषं कुक्षव्यसंयोगजनितं गरलसंज्ञकं विषं कालान्तरे हन्ति, तथेदमपि तत्त्वत इति २ !
प्रणिधानाद्यज्ञावेन समूर्तिमजीववृत्त्याजं अन्योऽन्यानुष्ठानं, अत्र द्वे संज्ञे अन्तर्भवतः—लोकं सूत्रं
गुरुवाक्यं चानपेक्ष्य किञ्चिदनवध्यवसितं शून्यमनस्कं ओधसंज्ञया ज्ञानं विना कुरुते तदोघसंज्ञा कथ्यते ।
अधुना काले शुद्धक्रियान्वेषणेन तीर्थोद्भेदः स्यादिति वादिनां लोकाचारादु(रे)अश्रद्धा सा लोकसंज्ञेति
गीयते । तीर्थोद्भेदत्रियाऽविशुद्धाचरणेन गतानुगतिकत्वतः सूत्रक्रियाविलोपः स्यात् । धर्मक्रियामभू-
नहवो जवाः कुर्वन्ति अतो वयमपि कुर्मस्तदा मिथ्यादृशां धर्मः कदाचन न त्याज्यः स्यात् ।
तस्माद्गतानुगत्या यत् क्रियते सूत्रवर्जितम् । लब्धतो लोकतो वा तदननुष्ठानमेव हि ॥ १ ॥
एतदनुष्ठानं तु अकामनिर्जराया अङ्गमुदितं कायकेशादिहेति ३ । स्वोपयोगपूर्वं मार्गानुसारीन्द्र्य
सदनुष्ठानरगरूपं तथैवतनुष्ठानं ज्ञेयं । एतच्चतुर्थं चरमपुण्यपरवर्तशेषे सति समायाति । अयं चरमा-
वर्तस्तु धर्मस्य यौवनकालो ज्ञेयः, तदन्यः समस्तो बालकालश्च । यथा तारुण्यप्राप्तं नरं प्रति अखिला
बालक्रीडा लज्जारूपा स्यात्, तथा धर्मरागेण सयौवनं जीवं प्रति असत्क्रिया द्विये स्यादिति ४ ।
स्याद्यादपक्षाज्ञां पुरस्कृत्य संवेगगर्जचित्तशुद्धितः क्रियादरस्तदमृतानुष्ठानं । यत्र सम्यक् प्रणिधानं काला-

दिपञ्चहेतुर्यथार्थग्रहणं च वर्तत इति ५ । सर्वमपि सदनुष्ठानं सम्यक्त्वान्वितमेव फलं ददाति । यतः—
सम्यक्त्वसहिता एव शुद्धा दानादिकाः क्रियाः । तासां मोक्षफले प्रोक्ता यदस्य सहकारिता ॥ १ ॥

अपि च सम्यक्त्वक्रियामिह्यता मनःशुद्धिरवश्यं कार्या । यतः—

उचितमाचरणं शुभ्रमिह्यतां, प्रथमतो मनसः खलु शोधनम् ।

गदवतां ह्यकृते मलशोधने, कमुपयोगमुपैति रसायनम् ॥ १ ॥

जिनवचोधनसारमलिम्बुचः, कुसुमसायकपावकदीपकः ।

अहह कोऽपि मनःपवनो बली, शुभ्रमतिष्ठमसंततिभङ्गकृत् ॥ २ ॥

मनसि द्योततरे विपरीततां, वचनेनेत्रकरेङ्गितगोपना ।

भ्रजति धूर्ततया ह्यनयाऽखिलं, निरुद्धमन्त्रपरैर्मुषितं जगत् ॥ ३ ॥

मनसो यदि चपलता तदा सर्वाङ्गचेष्टा विपर्यासं लभन्ते ।

प्रथमतो व्यवहारनयस्थितो—ऽशुभ्रविकल्पनिवृत्तिपरो भवेत् ।

शुभ्रविकल्पमयप्रतसेवया, हरति कण्टक एव हि कण्टकम् ॥ ४ ॥

कण्टकः कण्टकमपनयतीतिन्यायेन शुभ्रविकल्पोऽशुभ्रविकल्पमपनयतीति ।

तदनुकाञ्चननिश्चयकल्पना—विगलितव्यवहारपदावधिः ।

न किमपीतिविवेचनसंमुखी, भवति सर्वनिवृत्तिसमाधये ॥ ५ ॥

प्राप्तनिश्चयविचारणया विघटितव्यवहारमर्यादश्चिन्तयति तदा न किमपि संकल्पविकल्पो जायते इति । अपि चासम्बद्धे स्वीकृते न मनःशुद्धिः, न मिथ्यात्वहानिः, न तत्त्वावासिश्च स्यात् । असम्बद्धाग्निज्वलितं यदन्तः, क्व तत्र तत्त्वव्यवसायवह्निः । प्रशान्तिपुष्पाणि हितोपदेश—फलानि चान्यत्र गवेपयन्तु ॥ १ ॥

अच्छत् फलं यत्तु न निह्वाना—मसद्ब्रह्मैव हि सोऽपराधः ॥ २ ॥ क्रियायोगस्तु इन्धियार्थोन्मनीचावादात्मरत्येकलक्षणो द्वेयः । न ह्यप्रमत्तसाधूनां क्रियाऽप्यावश्यकादिका । नियता ध्यानशुच्यत्वाद्यदन्यैरप्यदः स्मृतम् ॥ १ ॥

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतुल्यमानवः । आत्मन्येव च मनुष्टस्य कार्यं न विद्यते ॥ १ ॥

अस्मिन् ज्ञानयोगेऽरत्यानन्दयोः प्रवेशो नास्ति, यतः—
देहनिर्वाहमात्रार्था याऽपि जिज्ञासनादिका । क्रिया सा ज्ञानिनोऽसङ्गाच्चैव ध्यानविघातिनी ॥ २ ॥

अत एव दृढस्वान्तः कुर्याद्वात्स्यदिना क्रियाम् । सकलविषयप्रत्याहरणाय महामतिः ॥ ३ ॥

ज्ञानी समस्तविषयान् जेतुं समयोक्तां क्रियां तनोति, नान्यः कोऽपि हेतुः ।
या निश्चयैकद्वीनानां क्रिया नातिप्रयोजनाः । व्यवहारदशास्थानां ता एवातिगुणावहाः ॥ १ ॥

ज्ञानयोगवान् ध्यानमग्नतां शुद्धां करोति, यतः—

निर्ऋतः स्थिरनासाग्रदत्तहृष्टिर्ब्रते स्थितः । सुखासनः प्रशस्योऽन्यदिशश्चानवद्वोकयन् ॥ १ ॥

देहमध्ये शिरोग्रीवमवक्रं धारयन् बुधः । दन्तैरसंस्पृशन् दन्तान् सुश्लिष्टाधरपल्लवः ॥ २ ॥

आर्तरीज्ञे परित्यज्य धर्मे शुक्ले च दत्तधीः । अग्रमत्तो रतो ध्याने ज्ञानयोगी जवेन्मुनिः ॥ ३ ॥

तत्रार्तभ्याने आद्यत्रयक्षेद्यानां संश्रवः अनतिक्लिष्टजावानां कर्मणां परिणामतः स्यात् । एतच्छ्रयानं
प्रमत्तान्तगुणस्थानानुगं तिर्यग्गतिप्रदं सर्वप्रमादमूढत्वात् महात्मना त्याज्यं । रौद्रं त्वत्तिसंक्लिष्टरूपाणां
कर्मणां परिणामत आद्यत्रिलेखान्वितं नरकदुःखदं देशविरतिपर्यन्तस्थितिकं धीरैस्त्याज्यं । लोकोत्तरे
प्रशस्ते अन्ये द्वे ध्याने स्वीकार्ये । शुभ्रध्यानी नेन्द्रादिपदं वाञ्छति । यतः—

यत्र गच्छति परं परिपाकं, पाकशासनपदं तृणकटपम् ।

स्वप्रकाशसुखबोधमयं त-क्ष्यानमेव जवनानि जजध्वम् ॥ १ ॥

आतुरैरपि जैरपि साक्षात्, सुत्यजा हि विषया न तु रागाः ।

ध्यानवौस्तु परमद्युतिदर्शी, तृप्तिमाप्य न तमृच्छति भूयः ॥ २ ॥

आत्मनो हि परमात्मनि योऽञ्च—द्रेदबुद्धिस्त एव विवादः ।
ध्यानसन्धिकृदमुं व्यपनीय, प्रागजेदमनयोर्वितनोति ॥ ३ ॥
ध्यानमिहापकारणहमोऽमुं विवादमपनीयात्मपरमात्मनोरजेदं विस्तारयतीति । अथ सर्वेषु ध्याने-

आत्मध्यानं फलध्यानमात्मज्ञानं च मुक्तिदम् । आत्मज्ञानाय तन्नित्यं यत्नः कार्यो महात्मना ॥ १ ॥
ज्ञाते ह्यात्मनि नो ऋयो ज्ञातव्यमवशिष्यते । अज्ञाते पुनरेतस्मिन् ज्ञानमन्यन्निरर्थकम् ॥ २ ॥
नवानामपि तत्त्वानां ज्ञानमात्मप्रसिद्धये । येनाजीवादयो प्रावाः स्वजेदप्रतियोगिनः ॥ ३ ॥
अजीवादितत्त्वानि जीवजेदसंबन्धीनि ज्ञेयानि । धर्मास्तिकायादयश्चलनाद्युपष्टम्भेनात्मानमेव
सर्वे उपकुर्वन्ति । प्रज्ञानैर्मह्यशक्तीनां यथा रत्नादन्निन्नता । ज्ञानदर्शनचारित्र्यलक्षणानां तथात्मनाम् ॥ ४ ॥

नैर्मह्यवतां रत्नानां प्रज्ञागुणो यथा रत्नान्न चिन्नस्तथेति ।
आत्मनो गुणा लक्षणानि च ज्ञानादय इति संबन्धः षष्ठीविचित्रिक्यपदेशेन मन्यते न तु निश्चयः ॥ ५ ॥
न स्वात्मनः पृथक्, अन्यथाऽऽत्माऽनात्मा स्यात् । ज्ञानाद(द्य)पि जमीनवेदिति चैतन्यलक्षणे एक
आत्मा इति महासत्तासामान्येन ज्ञेयो निश्चयमतेन । व्यवहारस्त्वेकैक्यन्यादिजेदत आत्मनां नानात्वं

मन्यते, न चैतन्निश्चये युक्तं । अखिलो नामकर्मकृतो भेद उपाधिजो ध्येयः । अपि चात्मा एकदेश-
स्थितोऽपि न कर्मरूपतां प्राप्नोति अत्रव्यस्वभावत्वाद्भ्रमास्तिकायवत्, यतः

छणस्याग्नेर्यथा योगाद् द्यूतमुष्णमिति भ्रमः । तथा मूर्त्तार्ङ्गसंबन्धादात्मा मूर्त्त इति भ्रमः ॥ ६ ॥

दृशाऽदृश्यं हृदाऽग्राह्यं वाचामपि न गोचरः । स्वप्नकाशं हि यद्रूपं तस्य का नाम मूर्त्तता ॥ ७ ॥

सन्निकृष्टान्मनोवाणीकर्मणामपि पुञ्जलात् । विप्रकृष्टाद्भ्रनादेश्च भ्राव्यैवं चिन्नताऽऽत्मनः ॥ ८ ॥

मनोवाक्प्रमुखकर्मपुञ्जला आत्मनः समीपे सन्ति, धनादिकपुञ्जलास्तु दूरे विद्यन्ते, सर्वेऽप्यात्मनः
पृथग्ज्ञेया इति आत्मनः पञ्चाजीवद्भ्रव्येभ्यो चिन्नत्वं । नयादेशादजीवत्वमपीष्यते अव्यप्राणदशकजीव-
नव्यतीताः सिद्धा ज्ञानादिभावप्राणयुक्ताश्चाजीवाः । अपि चात्मा पुद्गलात्मकपुण्यपापाभ्यामपि व्यति-
रिक्तः । अत्राह शिष्यः—

पुण्यकर्म शुभं प्रोक्तमशुभं पापमुच्यते । तत्कथं नु शुभं जन्तून् प्रपातयति जन्मनि ॥ १ ॥

पुण्यकर्म यदि शुभं तर्हि तत्कथं जीवान् संसारावटे पातयति ? गुरुराह—

न ह्यायसस्य बन्धस्य तपनीयस्य तस्य च । पारतन्त्र्याविशेषेण फलभेदोऽस्ति कश्चन ॥ २ ॥

लोकानिगमं यथा बन्धनं तथा स्वर्णनिगममपि बन्धनं पारवश्याभेदेन ।

सर्वं पुण्यफलं दुःखं कर्मोदयकृतत्वतः । तत्र दुःखप्रतीकारे विमूढानां सुखत्वधीः ॥ ३ ॥

देहपुष्टेर्नरामर्त्यनायकानामपि स्फुटम् । महाजपोषणस्येव परिणामोऽतिदारुणः ॥ ४ ॥

जलौकाः सुखमानिन्यः पिबन्त्यो रुधिरं यथा । युञ्जाना विषयान् यान्ति दशमन्तेऽतिदारुणाम् ॥ ५ ॥
नरामरेणानामपि देहपुष्ट्यादिसौख्यं तत्सर्वं परिणामकाले विपाकावसरे सेतुकविप्रचितमेषपोषणस्ये-
वातिदुःखप्रदमिति ।
तीव्राग्निस्ङ्गसंशुष्यत्ययसामयसामिव । यत्रौत्सुक्यात्सदाऽद्वाणां तप्तता तत्र किं सुखम् ॥ ६ ॥
यथा तीव्राग्नितापेन शोषितजललोहानामिव तथौत्सुक्यरूपतापतः सदेन्द्रियाणां तप्तता, तत्र न
किमपि सौख्यं तत्त्वत इति ।

स्कन्धात्स्कन्धान्तरारोपे चारस्येव न तत्त्वतः । अद्वाह्वादेऽपि दुःखस्य संस्कारो विनिवर्तते ॥ ७ ॥
एकस्कन्धादन्यस्कन्धे चारो न्यस्तः, परं चारोत्पादनं तत्त्वतो न गतं, तथाऽन्यत्किञ्चिद्दुःखत्यागार्थ-
मिन्द्रियसौख्यं प्रकटीकृतं पुनरतिस्पर्शत्वेन च दुःखसंस्कारो न गत इति ।
कुक्ष्यनागफणाचोगोपमो जोगोद्भवोऽखिलः । विलासचिह्नरूपोऽपि त्रयहेतुर्विवेकिनाम् ॥ ८ ॥
इष्टमेकत्वमापन्नं फलतः पुण्यपापयोः । ताभ्यां चित्राश्चिदानन्द आत्मा निश्चयशुद्धितः ॥ ९ ॥
तत्तुरीयदशान्यङ्ग्यरूपमावरणक्यात् । चात्युष्णोद्योतशीलस्य धननाशाज्वरेव ॥ १० ॥

तदात्मस्वरूपमयोगिगुणस्थाने उज्जागरताह्वुरीयदशाप्राप्तौ समस्तकर्मक्याजायत इति । अपि च
कर्मबन्धस्तु रागवेषाभ्यां स्यादित्याह—
लोहः स्वक्रिययाऽन्येति त्रामकोपलसन्निधौ । यथा कर्म तथा चित्तं रक्तद्विष्टात्मसन्निधौ ॥ ११ ॥

यथा चमकपाषाणो लोहमाकर्षयति, लोहश्च क्रियया तत्र भिद्यति, तथा रागद्वेषे समीपे सति कर्माण्यात्मानं भिद्यन्ति इति ।

कृष्णः शोणोऽपि चोपाधिर्नाशुद्धः स्फटिको यथा । रक्तो विष्टस्तथैवात्मा संसर्गात् पुण्यपापयोः ॥ १२ ॥
यथा स्फटिकशिला कृष्णरक्तपुष्पसंपृक्तेन (संपर्केण) कृष्णा रक्ता वोपाधिना दृश्यते तथाऽऽत्माऽपीति ।
तद्व्याप्तं सा स्तुतिर्भक्तिः सैवोक्ता परमात्मनः । पुण्यपापविहीनस्य यद्रूपस्यानुचिन्तनम् ॥ १३ ॥
शरीररूपत्वावयवप्रपञ्चब्रध्वजादिभिः । वर्ण्यते वीतरागस्य वास्तवी नोपवर्णना ॥ १४ ॥

वीतरागस्य प्रातिहार्यादिवर्णनं तद्वस्तुगतवर्णनं नेति ।

व्यवहारस्तुतिः सेयं वीतरागात्मवर्तिनाम् । ज्ञानादीनां गुणानां तु वर्णना निश्चयस्तुतिः ॥ १५ ॥
पुण्यपापविनिर्मुक्तं तत्त्वतस्त्वविकल्पनम् । नित्यं ब्रह्म सदा ध्येयमेषा शुद्ध्यनयस्थितिः ॥ १६ ॥
आश्रवः संवरश्चापि नात्मा विज्ञानलक्षणः । यत्कर्मपुञ्जत्वादाननिरोधाश्रवसंवरः (रौ) ॥ १ ॥
आश्रवसंवरौ आत्मा न ज्ञेयौ । यस्मात्कर्मपुञ्जलग्नहणमाश्रवः, एषां रोध एव संवरः अत इति ।
आत्माऽऽदत्ते तु यैर्जावैः स्ववशः कर्मपुञ्जवान् । मिथ्यात्वाविरतियोगकषायास्तं तदाश्रवाः ॥ २ ॥
जावनार्धमर्चचारित्रपरीषहजयादयः । आश्रवोद्धेदिनो नर्मा आत्मनो जावसंवराः ॥ ३ ॥

संवरस्य सप्तपञ्चाशद्भेदा आश्रवरोधकाः सन्तीति ।

कर्माश्रवः संवरश्च नात्मा जिज्ञैर्निजाशयैः । करोति न परापेक्षामलंभूषणुः स्वतः सदा ॥ ४ ॥

कर्माश्रयः च पुनः संवर आत्मा न । आत्मा तु त्रिन्नैर्निजपरिणामैः परापेक्षां न करोति, स तु स्वभावतोऽजस्रं समर्थोऽस्तीति ।

निमित्तमात्रचूनास्तु हिंसाऽहिंसादयोऽखिलाः । ये परप्राणिपर्याया न ते स्वफलहेतवः ॥ १५ ॥ परजीवहिंसनं हिंसा, तेषां रक्षणं चाहिंसा, इत्यादयो ये परप्राणिपर्यायाः, तद्धिंसाऽहिंसाकरणद्वये परापेक्षा समायाति, अतस्ते स्वात्मचिद्रूपप्रकटने न हेतवः । आत्मस्वरूपप्रकटीकरणे आत्मैव म्वयं समर्थः, परापेक्षाकरणं अस्य धर्मो न, परं निमित्तमात्रचूनास्ते न निषिद्धा इति ।

व्यवहारविमूढस्तु हेतुस्तानेव मन्यते । बाह्यक्रियारतस्वान्तस्तत्त्वं गूढं न पश्यति ॥ १६ ॥ हेतुत्वं प्रतिपद्यन्ते न वैते नियमस्पृशः । यावन्त आश्रवाः प्रोक्तास्तावन्तो हि परिश्रवाः ॥ १७ ॥ ये निश्चयपक्षिणस्ते शुभाशुभहेतून् कारणत्वेन स्वीकुर्वते न वा, यस्माद्यावन्ति बाधककारणानि तानि साधकत्रावेन संवरत्रावेन च परिणमन्ति अन्यथा वेति ।

तस्मादनियतं रूपं दाह्यहेतुषु सर्वथा । नियतो जावैचित्र्यादात्मैवाश्रवसंवरौ ॥ १८ ॥ शास्त्रगुर्वोश्च विनयं क्रियामावश्यकानि च । संवराङ्गतया प्राहुर्व्यवहारविशारदाः ॥ १९ ॥

प्रशस्तरागयुक्तेषु चारित्र्यादिगुणेष्वपि । शुभाश्रवत्वमारोप्य फले जेदं वदन्ति ते ॥ २० ॥ अशुचनयतश्चैवं संवराश्रवसंकथा । संसारिणां च सिद्धानां न शुचनयतो जिदा ॥ २१ ॥

निर्जरा कर्मणां शाटो नात्मासौ कर्मपर्ययः । येन निर्जीयते कर्म स चात्मलक्षणवस्त्वः ॥ २२ ॥

॥ २८ ॥
कर्मनिर्जरा तु कर्म पर्यायोऽस्ति ततः सा नात्मा । येन जावेन कर्म निर्जयते स जावतस्त्वात्मैवेति ।

स (त) तपो द्वादशविधं शुद्धज्ञानसमन्वितम् ।

आत्मशक्तिसमुत्थानं (मुद्भूतं) चित्तवृत्तिनिरोधकृत् ॥ २ ॥

आत्मशक्तिः समुद्भूतं मनोविगतनिरोधकं तत्तप इति ।

यत्र रोधः कषायाणां ब्रह्म ध्यानं जिनस्य च । ज्ञातव्यं तत्तपः शुद्धमवशिष्टं तु लङ्घनम् ॥ ३ ॥

बुभुक्षा देहकार्श्यं वा तपसो नास्ति लक्षणम् । तितिक्षाब्रह्मगुप्त्यादिस्थानं ज्ञानं तु तद्वपुः ॥ ४ ॥

परीषहसहनब्रह्मगुप्तिसमित्यादि स्थलं यस्य तत्, तु पुनर्ज्ञानं तस्य तपसो वपुः शरीरमिति ।

कर्मतापकरं ज्ञानं तपस्तन्नैव वेत्ति यः । प्रामोतु स हतस्वान्तो विपुलां निर्जरां कथम् ॥ ५ ॥

ज्ञानयोगस्तपः शुद्धमित्याहुर्मुनिपुङ्गवाः । तस्मान्निकाचितेऽपि कर्मणो युज्यते ह्ययः ॥ ६ ॥

यदिहापूर्वकरणं श्रेणिः शुद्धा च जायते । ध्रुवः स्थितिह्यस्तत्र स्थितानां प्राच्यकर्मणाम् ॥ ७ ॥

इह सम्यक्त्वप्राप्तिसमयेऽपूर्वकरणं करोति, चापरं (च पुनः) शुद्धा श्रेणिः प्राप्यते तत्रावश्यं

प्राक्कर्मणां ह्य इति ।

तस्माज्ज्ञानमयः शुद्धतपस्वी जावनिर्जरा । शुद्धनिश्चयतस्त्वेषा सदाशुद्धस्य काऽपि न ॥ ८ ॥

बन्धः कर्मात्मसंश्लेषो ह्यव्यतः स चतुर्विधः । तद्धेतुव्यवसायात्मा जावतस्तु प्रकीर्तितः ॥ ९ ॥

वेष्टयत्यात्मनात्मानं यथा सर्पस्तथाऽसुमान् । तत्तन्नावैः परिणतो ब्रह्मात्यात्मानमात्मना ॥ १० ॥

शङ्खभ्रैत्यानुमानेऽपि दोषात् पीतत्वधीयथा । शास्त्रक्षानेऽपि मिथ्याधीसंस्काराद्वन्धवीस्तथा ॥ ३ ॥
 श्रुत्वा मत्वा मुहुः स्मृत्वा साक्षादनुचरन्ति ये । तत्त्वं न बन्धधीस्तेषां नात्मा बन्धः (धः) प्रकाशते ॥ ४ ॥
 ज्ञानदर्शनचारित्रैरात्मैक्यं लभते यदा । कर्माणि कुपितानीव तद्धेतुरात्मा रत्नत्रयान्वयी ॥ ५ ॥
 अशुचनयतो ह्यात्मा बद्धो मुक्त इति स्थितिः । कदाग्रहं विमुच्यैतज्ज्ञावनीयं तदा पृथक् ॥ १ ॥
 अन्वयव्यतिरेकान्यामात्मतत्त्वविनिश्चयम् । न शुचनयतस्त्वेव बध्यते चापि मुच्यते ॥ २ ॥
 गुह्याशुह्यतरं तत्त्वमेतत्सूक्ष्मनयाश्रितम् । न देयं स्वल्पबुद्धीनां ते ह्येतस्य विरुन्त्रकाः ॥ ६ ॥
 तेऽध्यात्मदूषका इति ।
 जनानामहपबुद्धीनां नैतत्तत्त्वं हितावहम् । निर्वलानां दुधार्तानां भोजनं चक्रिणो यथा ॥ ७ ॥
 ज्ञानांशुर्विदग्धानां तत्त्वमेतदनर्थकृत् । अशुक्रमन्त्रपाठस्य फणिरक्षग्रहो यथा ॥ ८ ॥
 ज्ञानलवं प्राप्य कुपिंस्तानां परमार्थवस्तुतत्त्वाविज्ञानामेतदध्यात्मस्वरूपमनर्थकरं स्यात् कुमन्त्रविदः
 फणिमणिग्रहणमिवेति । अपि च हे जाडुक ! सर्वे नया एकान्तेन स्वपदं लक्ष्यीकृत्य स्यादादं दूषयन्ति,
 परं जिनेन्द्रवाक्यं तु समस्तनयैर्गुम्फितं । यतः—
 बौद्धानामृषुसूत्रतो मतमचूषेदन्तिनां सङ्ग्रहात्, साङ्गानां तत एव नैगमनयाद्योगश्च वैशेषिकः ।

शब्दब्रह्मविदोऽपि शब्दनयतः सर्वैर्नैर्गुम्फिता, जैनी दृष्टिरितीह मारतरता प्रत्यक्षमुद्दीक्ष्यते ॥ १ ॥
इत्यादि गुरुमुखपङ्कजत आस्रवाक्यं निःशङ्कं प्रतिपद्य जैनधर्मे स्थिररागो जातः कुमारनृपः ।

तत्त्वाच्च जिनं निजतत्त्वलीनं, रहस्यमध्यात्मगुरुप्रयुक्तम् ।
संकटपजालैः प्रगतं चिदाढ्यं, श्रुत्वा स्थिरोऽन्नूपरमार्हतः सः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंज्ञाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोनविंश-
स्तम्भे पञ्चसप्तत्यधिकद्विशततमं २७९ व्याख्यानम् ॥

षट्सप्तत्यधिकद्विशततमं २७६ व्याख्यानम् ॥

अथ वात्सह्यं दर्शनस्य सप्तमाचारमाह—

जिनैः समानधर्माणः साधर्मिका लदाहृताः । विधाऽपि तेषां वात्सह्यं कार्यं तदिति सप्तमः ॥ १ ॥
समानधार्मिकान् वीक्ष्य वात्सह्यं स्नेहनिर्जरम् । मात्रादिस्वजनादिन्योऽप्यधिकं क्रियते मुदा ॥ २ ॥
स्पष्टौ । अत्रार्थ इयं ज्ञावना—साधर्मिकवात्सह्यं कार्यं । तत्र समानधर्माणः साधर्मिकाः, ते च
प्रवचनलिङ्गान्यां साधुसाध्यः, प्रवचनेन तु श्रावकश्राविका अपि । तेषु साधुसाध्वीनां विशिष्य
चाचार्यग्लानप्राधूणैकतपस्विबालवृद्धशैव्यादीनां पुष्टालम्बनाद्यपेक्षया श्राद्धादीनामपि सर्वशक्त्या
वात्सह्यं वत्सलत्वं विधाऽपि इव्यज्ञावाच्यां तत्तदुपकारकरणादिना कार्यं । श्राद्धेन च श्रावकश्रावि-
काणामपि यथाह कुमारनेरन्ध्रवत्कार्यं । तथाहि—श्रीपत्तने श्रीपरमार्हतेन अष्टादशशतव्यवहारिका

प्रत्याख्याः स्वनिष्पाद्यमानस्तान्नपूजापौषधकार्येषु सहायिनः सुखीकृताः । प्रतिवर्षं विसप्ततिलहमितः
 आश्वकरो मुक्तः । जगत्साधर्मिकस्य गृहागतस्य सहस्रदीनारदानं । एकस्मिन् वर्षे कोटिर्लब्धा । एवं चतुर्द-
 शवर्षाणि यावत्कृतं । एकदा तत्राज्ये माहेश्वरश्राद्धनैकेन दानचौर्वं कृतं तद्व्यग्राहकेण माणस्वीकृत्य
 ज्ञातं । ततो रज्ज्वादिर्निर्वह्ना ताड्यमानः स नृपाग्रे नीतः । सोऽपि लब्धलब्धो जीवनोपायोऽन्यो
 नास्तीति मत्वा जिनाचार्यसमये आवका उदरोरः कण्ठजालस्थले यादृशानि चत्वारि तिलकानि कुर्वन्ति
 तादृशानि चन्दनघुसृणस्य विहितानि । ततो नृपचरैः प्रोक्तं—“हे पृथ्वीनाथ ! अनेन जवदाज्ञोह्वहिता,
 को दण्डोऽस्य क्रियते ?” । तदा वेपमानस्य तस्यान्निमुखं नृपेण वीक्षितं । जालस्थले तिलकं दृष्ट्वा नृप-
 तिर्दध्यौ—“नूनमयं श्राद्धः परमात्मचक्तिकारकः श्राद्धसंबन्धी करस्तु मया प्रत्याख्यातोऽस्ति, अतोऽयं
 निरागा” इति ध्वात्वा बन्धनान्मोचितः । ततो नृपचरैः प्रोक्तं—“स्वामिन् ! नायं श्राद्धः, अयं त्वज-
 ह्यादिजहको माहेश्वरमार्गरक्तश्चञ्चना श्राद्धलिङ्गमुत्तरासनकं जाले तिलकं च कृत्वा समेतोऽस्ति । तदा
 नृपः ग्राह—“अतज्योऽयं धन्यः पुण्यवान्, कुतः ? अस्य जालं तिलकाङ्कितं वीक्ष्य मम मनस्ययं
 परमेश्वरचक्तिकृदस्तीति आगतं, अतो मुक्तः सुखेन गच्छतु स्वस्थले” । ततः सोऽपि श्राद्धवेपं स्तुवन्
 जैननृपमन्त्रिवन्द्य स्वगृह आगात् ।
 साधर्मिकस्वरूपं यद्व्यलीकमपि इति ज्ञातं श्रुत्वाऽवश्यं साधर्मिकवात्सल्ये चक्षुता । संमानितं सत्रायां तत्तर्हि सत्यस्य का कथा ॥ १ ॥

प्रागुदायिनृपेण स्वदासीपतिरित्य-

द्वारावह्यङ्कितजालस्थलश्चैरुप्रद्योतश्चारकरुहे निधापितः । पश्चात्सेवकमुखात्साधर्मिकं विज्ञाय तत्क्षणं बहु मानितः । साधर्मिकस्तु इत एव कारणत्स्वजनादिभ्योऽप्यतिसमान्यः, यतः—

सुहिसयणमाश्रयाणं जवरयाणं जवपबंधबुद्धिकरं । जिनधम्मपवन्नाणं तं चिय जवजङ्गमुवणेइ ॥ १ ॥

इह साधोः साधर्मिकवात्सह्ये श्रीवज्रस्वामी जीष्मदुर्जिह्वेण मार्गेण व्युल्लिखेण पटविद्यया सुत्रिरूप्यो सङ्घस्य प्रापको ज्ञातं । अथत्रा त्रिणुङ्कुमारादयो दृष्टान्ताः स्वयमभ्यूह्याः । तथा च काचित्पतिव्रता श्राविकाऽपि लोकोत्तरवात्सह्यं स्वपतौ तनोति, तथाहि—पृथ्वीपुरवास्येकः सुत्रजो वणिग्वादशव्रतधरो वाणिज्यार्थं राजपुरे गतः । तत्रैको जिनदासनामा श्राद्धः स्वसुतां साधर्मिकं विनाऽन्यस्य न ददातीतिनियममनुदासीत् । अन्यदा तं सुत्रजं जोजनशयनासनजटपनचङ्क्रमणवार्ताकरणादिवेष्टाज्जिसुसाधर्मिकं मत्वा तस्य स्वपुत्री परिणयिता महोत्सवेन । साऽपि सुशीला गृहकार्यं कुर्वन्त्यप्यन्तर्निर्मला प्रभुमार्गज्ञा नित्यं स्वपतिमुपासते । एकदा तत्पतिनाऽतीव रूपवती कृतोन्नतशृङ्गारा निजपत्न्या एव सखी दृष्टा, गाढमधुपपन्नश्च तस्यां, परं लज्जादिना किमपि वक्तुं न शक्नोति, तत्प्राप्तिचिन्तया च प्रतिदिनमतीव दुर्बलीभवन्निरन्धेन पृष्टः कारणं स्वभार्यया । कथितं च कथमपि तेन । तथा चातीवदक्षतया प्रतिबोधपक्षमन्यमपश्यन्त्या प्रोक्तं—“एतावन्मात्रेऽप्यर्थे किं खिद्यते ? प्रथममेव मे तत्किं न कथितं ? स्वाधीना हि मम सा, आनयामि सत्वरमेवेति” । ततोऽन्यदिने चर्ता ज्ञातः—“अभ्युपगतं सहर्षतया तथा शुष्मत्समीहितं, प्रदोषे चागमिष्यति, परं लज्जालुतया वासपुवनमविष्टमात्राऽपि प्रदीपं

विध्यापयिष्यति” । तेनोक्तं—“एवं ब्रवतु, किमित्थं विनश्यति ?” । ततः सा दध्यौ—नूनं विषयमहा-
 प्रेताविष्टो जीवो दीनत्वं जुग्मात्वं निःश्वासमोचनं तद्गतचित्ताध्यवसानादि चापहृत्य च किं किं न
 विधत्ते ? अहो ! अनन्तसौख्यद्वत्रतमपि उपेक्षते, यदीदृशः सुज्ञोऽपि सुशीलोऽपि विषयपरवशो जातः ।
 धिग्धिग्विषयदशां पराशां चेति । परं चासौ गृहीतव्रतजङ्गतः श्वभ्रादिदुःखं प्राप्स्यति । अतोऽहमेव
 तत्स्वरूपं विधाय तदीन्वितं पूरयामि । भावतस्तु तस्य व्रतखण्डनं भावि, परं अव्यतस्तु न । एवमेक-
 पद्मपालनमपि कदाचित्सूक्तानां गुणाय जायते” । इत्याद्यग्रे विविधत्वाच्च विचार्य वयस्यायाः सकाशात्
 किञ्चिन्निमित्तमुद्भाव्य याचितानि तथा तदीयानि स्वचर्तृदृष्टपूर्वाणि प्रधानवत्त्वाजराणि । ततो गुटि-
 काप्रयोगतो विहितसखीसदृशस्वरादिस्वरूपा तथैव कृतशृङ्गारा तत्सदृशलक्षितेन विलासैश्चान्विता
 तस्यैव श्राद्धस्य चार्पया रचितवरकुसुमताम्बूलश्रीखण्डागुरुकर्पूरकस्तूरिकादिसमस्तचोगाङ्गे विहिताम-
 लप्रदीपालोके रमणीये वासशुवने सविलासमन्वितात् । ततो दृष्टा सौत्कण्यविस्फारितदृशा त्रिदश-
 कक्षोलिनीपुलिनप्रतिसर्पधौपदयङ्कोपविष्टेन ऊटित्येव नयनमनसोरमृतवृष्टिमिव दधाना तेनैषा । तथा च
 दृष्टमात्रया विध्यापितो दीपः । क्रीडितं च विविधगोष्ठीप्रबन्धपूर्वकं तथा सह निर्जरं तेन । गतायां च
 तस्यां प्रत्यूषसमये चिन्तितमनेन, यतः—

सयत्नसुरासुरपणमियचलणेहिं जिणेहिं जं हियं जणियं । तं परजवसंलयं अहह मए हारियं सीलं ॥ १ ॥
 मनस्यन्यपचस्यन्यत् क्रियायामन्यदेव च । यस्यास्तामपि लोलाक्षीं साध्वीं वेत्ति ममत्ववान् ॥ १ ॥

धर्माह्वा दितमांसास्थिविएमूत्रपिठरीष्वपि । वनितासु प्रियत्वं यत्तन्ममत्वविजृम्भितम् ॥ ३ ॥
विएमूत्रहंन्किंतेति ।

गणयन्ति जनुः समर्थव—त्सुरतोह्वाससुखेन जोगिनः ।

मदनाहिविषोग्रमूर्छना—ऽऽमयतुह्यं तु तदेव योगिनः ॥ १ ॥

समर्थवत् विषयिजना विषयं संप्राप्य जन्मसाफल्यं जानन्ति । योगिनस्तु स्मरसर्पस्य विषमूर्छा-
रोगतुह्यं विदन्तीति । पदार्थे प्रियाप्रियत्वं स्वमनःकल्पितं, निश्चयेनेष्टं वाऽनिष्टं वा न किञ्चिद्विद्यते,
समस्तविकल्पोपरमे न मतिर्नेदश्च, यतः—

समतापरिपाके स्याद्विषयाग्रहशून्यता । यया विशदयोगानां वासीचन्दनतुह्यता ॥ १ ॥

इत्यादिसंवेगवशादुत्पन्नपश्चात्तापो महानलतप्त्यमानान्तःकरणः प्रतिदिनं स्वचार्यो वीक्ष्य न्यग्रमुखं
विलोकयति । तदा चार्यो दध्यौ—“अद्यापि लज्जां न जहात्ययमतः शीघ्रं धर्मे प्रापिता, सर्वथा
निर्लज्जो वाचाटस्त्वयोग्यः, नायं तथाविधोऽस्ति” । ततो चार्यो प्रत्यहं पुनः पुनः सामायिकस्वाध्याय-
पठनपाठनादिषु सर्वत्र व्रतग्रहणखण्डनफलं स्तौति । व्रतग्रहणं सुकरं, परं पालनं तु दुष्करं । अत्रार्थे
चतुर्जङ्गी विधेया । इत्यादि श्रुत्वा स्त्रीस्वचावं स्तुत्वा चाजस्रं तद्गुःखं खादकुरुते । तेनाधिकतरं दुर्बलो
भवत्यसौ । ततो निर्बन्धेन चार्यया पृष्टो निःश्वस्य सखेदं ब्रवीति स्म—“हे प्रिये ! यतश्चिरकालानुपा-
खितशिवसौख्यहेतुव्रतखण्डनेनामुना कृतं मया क्षणकालस्थितिकं स्वकल्पितसौख्यार्थं तदकार्यं यद्वा-

लिशानामप्यविधेयं, ततः कृशीप्रवाम्यहमनया चिन्तया । अथ त्रष्टस्य मम को व्रतप्रायश्चित्तं दास्यति । मन्नावनाव्यतिकरस्तु कुम्भकृद्दृढदत्तमिथ्यादुष्कृतलुप्तकवदभूत्, जीवान् हत्वा च मयाऽहो दुष्टुकृतं इति, ध्यानं वैराग्यकरणं च व्यर्थं बन्धयं च” इत्यादि स्वप्नावशुद्धेन विलपन्तं तं मत्वा, न पुनर्बाह्यनीत्या स्त्रीमुखदाक्षिण्यरक्षणार्थं सम्पूर्णपरीक्षाप्राप्तं संवेगवशीभूतमिन्द्राग्नसरोजिरग्यपराभवनीयं तच्चेतो विज्ञाय ततो आर्यया कथितः सन्नावः, साजिज्ञानकथनादिभिश्च समुत्पादिता प्रतीतिस्तस्य । ततः स्वस्थीभूतो दध्यौ—“अहो ! धन्येयं आर्या लोकोत्तरधर्मकुशला । मम स्वामी परदारसङ्गान्मा पततु श्वत्रोदधौ इति जयेन सुशीलेयमान्तरीयचिन्तान्विता मिलिता । अस्याः स्वैर्यं गाम्भीर्यं च न वागोचरं” । इत्यादि संस्तूय गुरुपार्श्व एत्य च क्रमेण आर्याङ्गया स्वपरदारागमनं सर्वथा निषिध्य च तत्पापमालोच्य प्रतिक्रम्य च स्वपुत्रे गृहकार्यं निवेदय संयमतपोनिस्तौ दम्पती अचिरेण यत्कार्यं कृतोद्यमौ तत्कार्यं सम्पूर्णं चक्रनुरिति ॥

वात्सहयजेदा बहुधा भवन्ति हि, लाजं समीक्ष्यैव सुधीः प्रवर्तते ।

साधर्मिकोऽर्च्यश्च समग्रशक्तिजि—मार्गयोऽन्वहं दर्शनसप्तशीलकैः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोनविं-

शस्तम्भे षट्सप्तत्यधिकदिशततमं २९६ व्याख्यानम् ॥

सप्तसप्तत्यधिकद्विशततमं २९७ व्याख्यानम् ॥

अथाष्टमदर्शनाचारमाह—

अष्टौ प्रोक्ता निशीथदौ शासनस्य प्रजावकाः । मार्गानुसारिण्या शक्त्या त एवोद्भासयन्ति तत् ॥१॥

स्पष्टः । नवरं सूत्रोक्तप्रजावका निशीथसूत्रगाथया दर्शयन्ते—

अइसेसिद्धि १ धम्मकही २ वाइ ३ आयरिय ४ खवग ५ नेमिन्ती ६ ।

विज्ञां ७ रायगणसम्मलं अ ८ तित्थं पञ्चाविति ॥ १ ॥

व्याख्या—अतिशेषिता अपरेभ्यः परमोत्कर्षं नीता कथ्यस्तेजोद्वेष्ट्यादिलब्धयो येन सोऽतिशेषितार्थः । अत्रार्थे कुञ्चिकश्रेष्ठिशिक्षाकृन्मुनिपतिज्ञातं त्रिविध्यत्सुमङ्गलमुनिज्ञातं वा पञ्चदशशतके गदितं इत्यादि स्वयमन्यूहं १ । धर्मकथी—व्याख्यानलब्धिमान्, वेष्ट्यागृहस्थितोऽपि श्रीनिन्दिषेणः प्रत्यहं दशदशजनप्रतिबोधदो द्वादशवर्षैस्त्रिचत्वारिंशत्सहस्रद्विशतनटविटनरा वेष्ट्यागृहे मदनानुराः समेतास्तान् धर्मकथाभिः प्रतिबोध्य श्रीवीरपार्श्वे दीक्षार्थं मुमोच, “अहं कर्मवशेन पतितोऽस्मि परमन्येषां प्रत्यहं दिग् (१०) नृणां समुच्चारमकृत्वाऽशनं नो विधेयं” इत्यजिग्रहं संपूर्णमपाद्यत् । तेषु नृष्वपि मध्ये कोऽपि तस्य प्रत्यहदोषग्राहको नाभूत्, प्रत्युत त एवं चिन्तयन्ति स्म—“अहो अयं धर्मकथी महत्तरः, यो मोहज्वालायां पतितोऽपि स्वगुणं त्रसतां न नयति, कज्जलकुटीरके वसन्नपि नात्मस्वप्नावं कज्जल-

वर्णं तनोति, धन्योऽस्यात्मा केनचित्कारणेनात्र पतितोऽपि, ध्रुवमचिरेण निस्सरिष्यति, सुष्ठु अस्मदी-
यज्ञानेनाण्युन्मीलितान्यनेन, अस्मिन्मोहसमुद्रे मज्जितोऽपि न मज्जितप्रायः । ईदृशः कोऽपि नास्ति,
योऽस्योपमानेनोपमीयते । अथवा नूनमस्मादृशां पापरतानां तारणार्थं अत्र वेदयागृहे प्रवहणीभूय
स्थितोऽस्ति, नान्यः कल्पितः कोऽपि हेतुर्दृश्यते” । इत्यादिनानावदातैरतिशयधर्मकथिकं तं स्तुवन्ति
स्मेति १ । वादी—परवादितेता, अत्रार्थे वृज्ज्वादिमद्ववादिव्यादेवसूरिसिद्धसेनार्कवादिवेतालश्रीशा-
न्तिसूरिप्रचृतयोऽवदाताः प्रजावकचरित्रतो ज्ञेयाः ३ । आचार्यः—गह्वस्तम्भः षण्णवत्यधिकछादश-
शतगुणालङ्कृतः । अत्रार्थे प्रजवस्वामिशय्यंजवाद्योऽवदाता विज्ञेयाः ४ । ह्यपकः—प्रकृष्टतपस्वी ।
अत्रार्थे षष्टिवर्षशतषष्ठकृदिष्णुकुमारषण्मासीतपःकृष्टुण्डकुमारषष्टिवर्षसहस्राचाम्लकृत्सुन्दरीवर्षकायो-
त्सर्गस्थबाहुबलिविषमाग्निग्रहग्राहिवहुमुनिएकादशलक्षार्शीतिसहस्रपञ्चशतमासक्षपणकारकनन्दनसाधु-
षोरुशवर्षाचाम्लकाग्निश्रीजगच्चन्द्रसूरिगुणरत्नसंवत्सरतपःकारिस्कन्दकर्षिप्रमुखा अवदातास्तपश्चरित्रतो
ज्ञेयाः ५ । नैमित्तिकस्त्रिकालज्ञानवेत्ता । अत्रार्थे वराहमिहराधःकरणार्थं प्ररूपितनिमित्तप्रज्ञबाहुस्वा-
मिचरित्रं ज्ञेयं, यदा दत्तमातुलकालिकाचार्याख्यानं चेत्याद्यवदाता अत्र वाच्याः इति ६ । विद्यावान्
सिद्धविद्यामन्त्रयन्त्रबुद्धिसिद्ध्युच्चूणल्लिनयोगौषधपादलेपादिसमन्वितः । तत्र मन्त्रविद्यावन्तो महिषवध-
प्रिया कण्टकेश्वरी देवी यैर्वशीकृता ते श्रीहेमचन्द्रसूरयः । यदा श्रीपालनृपं प्रति श्रीसिद्धचक्रयन्त्र-
१ षष्टिवर्षशतं तपः तप्तवान् विष्णुकुमारः, इति त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रे ।

दायकगुरवश्च । अथवा कापि पुरे सुरूपा साध्वी राज्ञा धृता, सङ्घेन बहूकेऽपि न मुक्ता । ततो मन्त्र-
 सिद्धेन नृपाङ्गणे स्तम्भा अजिमन्त्र्य खे नीताः खटखटन्ति, प्रासादस्तम्भा अपि कम्पिताः । ततो ज्ञीतेन
 राज्ञा सा मुक्ता । अथवा पादिकसूत्रतुर्यालापके रागेण वा दोसेण (क्षेपेण) वा मैथुनं न सेव्यं । अत्र
 शिष्यप्रश्नः—“स्वामिन् ! रागयुक्ता एव सर्वे विषयाननुभवन्ति, न तु क्षेपेण, अत्र दोसेणेत्यपदं कथं
 न्यस्तं ?” । गुरुराह—तद्वृत्तौ वक्ष्यमाणसंबन्धोऽस्ति, तथाहि—एकत्र पुर एका तपोधनी परिव्राजि-
 काऽनेकचमत्कारधराऽऽसीत् । तया राजादयः स्वायत्तीकृताः, ते सर्वे जैनसाधून्जस्रं निन्दन्ति ।
 एकदा नृपः स्वराज्ञीं प्रति तस्याः शीलानिस्वरूपं पुनः पुनः स्तौति स्म । राज्ञी जैनसाधुगुणरता न
 किमपि राज्ञोक्तं श्रद्धयाति । एकदा नृपपत्न्या पुरोद्यानसमागता गुरव इति चोदिताः—“हे पूज्य ।
 एतन्नृपसहितसमस्तपुरजनस्तापस्या स्वशीलादिगुणैर्वशीकृताः सन्तः प्रत्यहं जैनसाधुनिन्दां तन्वन्ति ।
 नगरमध्ये समागतजैनमुनीनामाहारादिकमपि न ददति । मिथ्यात्वव्याप्तं पुरं जातं । यूयं यद्युद्गरथ
 तदा वरं” । इति श्रुत्वैको मन्त्रादिनिद्यासिद्धः संजातकोपः साधुस्तापसीशीलचञ्जनार्थं तामाकर्षण-
 विद्ययाऽऽकर्षयत् । साऽपि साधुं विजने स्थितं वीक्ष्य महास्मरविह्वला वेपमानाङ्गा “मत्स्मरज्वरजेषजं
 कुरु” इतिदीनवादिनी सा स्वयमालोलिङ्ग तं । मुनिरपि तन्महत्त्ववेदनार्थं जैननिन्दकां तां क्षेपणा-
 सेवत । ततः सा नङ्घा गता । क्रमेण जलोदरसमा गर्भवती जाता । जनतायां पूर्वं यादृग्गुणस्तुति-
 स्तादृग्दोषस्तुतिः प्रससार । राजपत्नी च नृपं स्माह—“प्राणेश ! पश्य तव परिव्राजिकाया ब्रह्मचर्यं ।

पापं दम्भौघं च प्रकटं जातं । शीलसन्नाहधारणे जैनमुनय एव क्षमाः, नान्ये,” । इति श्रुत्वा नृपः प्राह—“मा त्वरिष्ठाः, अग्रे तेषामपि स्वरूपं दर्शयिष्ये” । ततो नृपः स्वसेवकमशिष्यत—“त्वमेकां सुरूपां लावण्यादिगुणाश्चितां सूर्यकान्तिनाम्नीं वारवधूमादायोपवने कामदेवकुलचैत्ये रात्रौ ब्रज । तत्र चैत्ये केनापि धर्ममिषेणामुकमुनिं प्रलोच्य संस्थाप्य त्वया बहिर्निःसृत्य घारे पिधाय तावकं दृढं देयं । अनेकचुवाचन्दनतटपतूत्विकादिजोगसामग्री मध्ये विरचनीया” । ततस्तेन तथा कृतं । मुनिर्निर्दम्भस्तत्राविशत् । निर्गमनमार्गमदृष्ट्वा मुनिर्दध्यौ—“अहो ! अनाजोगेन मोहजालेऽहं पतितः । अस्या हावजावादिज्यो न तिलतुषमात्रं मे ज्ञयं । परं प्रजातेऽपप्रजाना शासनस्य जाविनीति स्वाद्-करोति” । ततो वेक्षयाऽनेकथा स विरुम्बितोऽपि स्वर्धैर्यं नामुचत् । दध्यौ च—“प्राग्मया वेषेण कारणे उत्पन्ने इदमयोग्यमाचरितं, अधुना रागेण क्रियते तदा महाव्रतगुणहानिः स्यात्, अतो नार्हं मम यावज्जीवपर्यन्तदेवगुरुसाक्षिस्वीकृतपञ्चमहाव्रतचञ्जनं, पालनं च सुयोग्यं” । इति ध्यात्वा स स्वसाधुवेषं रजोहरणादिकं दीपान्निना तस्मीचकार, जावलिङ्गमध्यात्मामृतेन सम्यग्बभूवरेति । अग्रे लाजं दृष्ट्वा तज्जहां स्वाङ्गेऽल्लेपयत् । अवधूतवेषेण कूर्मवत्स्वेन्द्रियाणि संगोप्य समग्ररात्रौ स्वध्यानतत्परः स्थितः । वेक्षया तु स्पर्षाक्रमं समस्तं प्रदर्श्य श्रान्ताऽन्योपायमलजमाना निज्जां चकार । अथ प्रजाते स्वपक्ष्याद्यनेकजनपरिवृतो नृपस्तत्र समागात् । सेवकेन तच्छालोद्घाटनं कृतं, मध्यतः “अलक्ष्यनिरञ्जनज-गन्नाथाय नमः” इति शब्दं महता स्वरेण कुर्वन्नग्नयोगधारी अविकारी सोऽवधूतो तस्मिन्नुपवर्तमानोऽलम-

स्तसमो निःसृतः । तं वीक्ष्य सर्वे चमत्कृताः । तदा पत्नी नृपं ग्राह—“स्वामिन् ! शुष्मकुक्कं व्यलीकं जातं, अयं तु कश्चिद्योगी निःसृतः, न जैनसाधुरूपवान्” । ततो नृपः स्वोपजीविनं पप्रह—“त्वया किमेतद्विपर्ययः कृतः ?” । स आह—“स्वामिन् ! मया तु शुष्मदाज्ञानुसारेणैव सर्वं विहितं, तदनु संजातस्वरूपं नाहं वेद्मि” । पुनः क्षाप्यो वेदयां स्माह—“कथय रात्रिवृत्तं” । “स्वामिन् ! किं वच्मि ? अहं जोगाय सर्वं सामर्थ्यं विस्तार्य श्रान्ता, अनेन तु महायोगशक्तिरप्सरोज्जिरण्यस्खलनीया दर्शिता, त्रिभुवन एतादृशो महाभुनिर्नास्ति” । इत्यादि सर्वं ज्ञातं निशम्य प्रबुधः स्वचित्तं वित्तं पुरजनांश्च जैनधर्ममयौश्चकार । शासनसाधोर्ज्ञानध्याननिरीहतात्यागादिगुणा नगरे न मान्ति स्म । स साधुः स्वविद्यया शासनोज्ञासनां विधाय पुनः स्वीकृतञ्जव्यवेषोऽद्वयकालेन स्वात्मधर्मे प्रकटीचकारेति विद्यासिद्धः । बुद्धिसिद्ध्या अत्रयकुमाराद्याः । योगः स्वर्णसिद्ध्यादिकः श्रीकालिकाचार्योदिवत् । इत्यादयोऽवदाता विद्यासिद्धौ विज्ञेयाः इति ७ । राजगणसंमतो नरेन्द्रप्रमुखजनाग्नीष्टः ८ । एते तीर्थं जैनपदं उद्योतयन्तीत्यर्थः । एतेषां प्रभावकाणामन्नावे जिनमतोत्सर्पणाऽधिकतरा न जायते, अत इमे शासनरूपप्राप्तादे स्तम्भसमा निर्धार्या इति ॥

श्रीतीर्थकार्येषु समग्रशक्तिः, प्रजावकैः शासनमेढिचूतैः ।

तन्ना विधेया न च ज्ञकियुक्तैः, सहर्शनाचारविचारविज्ञैः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोनविंशस्तम्भे
सप्तसप्तत्यधिकविंशततमं ११७ व्याख्यानम् ॥

अष्टसप्तत्यधिकविंशततमं ११७ व्याख्यानम् ॥

अथाष्टौ चारित्राचारानाह—

याश्च चारित्रपुत्रस्य मातरोऽष्टौ प्रकीर्तिताः । ता एव चरणाचाराः समुपास्या मुमुक्षुजिः ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं चरणस्याचरणं चारित्राचारः, स च पञ्चविधसमितिन्निविधगुप्तिजैरष्टजेदः । यदाहुः—
पणिहाणजोगजुत्तो पंचहिं समिहं तिहिं गुत्तीहिं । एस चरित्तायारो अछविहो होइ नायबो ॥ १ ॥

अथ तत्पञ्चविधसमितिरूपचारित्राचारस्याद्यजेदवर्णनमाह—

युगमात्रावलोकित्या हृष्ट्या सूर्योशुभासिते । पश्चि यत्नेन गन्तव्यमितीर्यासमितिर्जवेत् ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं मार्गे यतनापूर्वकं गमनं कार्यं । अत्रार्थ इयं जावना—इह च मुख्यवृत्त्या साधुना
निरवद्यस्थानस्थितेन स्वाध्यायादिधर्मकृत्यं कार्यं । ननु तर्हि साधूनां नित्यं नवकल्पविहारकरणादि
किमिति जगवन्निरुपदिष्टं? उच्यते—तदपि बहुगुणहेतुत्वेन धर्मवृक्षार्थमेव । रात्रौ ह्यचक्षुर्विषयत्वेन
पुष्टतरालम्बनं विना नानुज्ञातमिति । दिवसे षड्जीवनिकायविराधनावर्जनार्थं लोकैरतिहृष्टे मार्गे न
तून्मार्गे, मार्गेऽपि पादादारज्य चतुर्हस्तप्रमाणयुगमात्रक्षेत्रं यावद्विलोक्य ऋदकहरितबीजादिस्थावर-

कुन्थुपिपीलिकादित्रसजन्तुरद्वार्थं पदे पदे सम्यग्निरीक्षमाणस्य ईरणमीर्या गतिस्तस्यां समितिरीर्यासमितिः,
 सम्यग्जिनवचनानुसारितया इतिः आत्मनश्चेष्टाप्रवृत्तिरूपेति । वह्यभाणा गुप्तयस्तु प्रवृत्तिनिवृत्तिरूप
 इति कथञ्चिद्भेद इति । आलम्बनेन कालेन मार्गेण यतनया च एजिश्चतुर्भिः कारणैः संयत ईर्या—गतिं
 कुर्यात् । तत्रालम्बनं ज्ञानादि, तत्र ज्ञानं सूत्रार्थोच्यरूप आगमः, दर्शनं चरणं च । प्रत्येकं ज्ञानादी-
 न्याश्रित्य द्विकादिसंयोगेन वा गमनमनुज्ञातं । ज्ञानाद्यालम्बनं विना तन्नेति ? । कालश्च प्रस्तावादी-
 र्णविषयो दिवस उक्तो जिनैः २ । मार्गं इहोत्पथवर्जित उक्तः ३ । यतना च इव्यादिजैदश्चतुर्धा,
 इव्यतो इव्यमाश्रित्येयं यतना यच्चक्षुषा प्रेक्षते जीवादिद्रव्यं, युगमात्रं च प्रस्तावात्क्षेत्रं प्रेक्षते इति
 क्षेत्रतो यतना, कालतो यतना यावन्तं कालं गच्छेत्तावत्कालमानेति, जावत् उपयोगपूर्वं गच्छेत् । इन्द्रि-
 यार्थान् शब्दादीन् विवर्ज्य स्वाध्यायं च पञ्चविधं वर्ज्यं, तस्यापि गत्युपयोगघातित्वात्, तत्रान्यव्यापार
 एव नार्हः, पार्श्वयोः पृष्ठतश्चोपयोगं ददानस्यातिदूरविलोकने सतामपि जन्तूनामदर्शनं, अत्यासन्नवि-
 लोकने समुखागच्छत्पशुकटाद्यास्फालनादिसंभवः, अत उपयोगपूर्वं गमनं योग्यं ४ । एवंविधेर्यासमित्या
 गच्छतश्च मुनेः कथञ्चित्प्राणिवधेऽपि तत्पापं न भवति । न केवलं चङ्क्रमत एवेर्यासमितिः, किं तु स्थित-
 स्यापि जङ्गबहुलादिश्रुतेषु परावर्तमानेषु जङ्गकादिरचनायां या हस्तादीनां चेष्टा साऽपि परिस्पन्दरूपत्वा-
 दीर्यासमितिः । इयं समितिर्वरदत्तर्षिवत्पाह्या, तथाहि—कुत्रापि गच्छे वरदत्तर्षीर्यासमितिः ।
 शक्रोऽस्य प्रशंसां चकार । मिथ्यात्विसुर एकोऽश्रद्धानः सुरेन्द्रं प्रोचे—“जीवितव्यार्थं जीविन् स कथं

समितिर्तो ज्ञविता? अहं समितित्रष्टं करिष्ये” इति प्रोच्यागतो शुवि । देवेन महिकादेहप्रमाणमण्डू-
कीपुञ्जे विकृते साधुः पश्चि निरन्तरं मण्डूकीदर्शनादीर्यपरो बभूव । इतश्च देवमायया गजोपद्रवं तुमुलं
सर्वत्र प्रचक्रे । साधुर्न जयविह्वलोऽभूत्, नापि द्रुतगतिः उत्प्लुत्य गमनं चातनोत् । तदा सुरनरैरि-
त्युक्तं—“हे ऋषे! गजाह्वीघ्रं दूरं वेगेन गह्व” । साधुस्तु स्वप्नावस्थोऽभूत् । ततो गजेन गृहीतः खं
प्रोह्वालितः पतन् शुवि क्षमाश्रमणः स्वान्तेऽचिन्तयत्—“हा हा अप्रमार्जितभ्रूमौ मण्डूकीसंकुलायां
मम देहेन बधो ज्ञावी” । ततो देवः स्वशक्तिं सर्वां प्रदर्श्य स्वयमेव श्रान्तो ज्ञानेन शक्रवाक्येन च तन्ना-
बनिश्चयं ज्ञात्वा प्रकटीचूय स्वापराधमहामयत् । सर्वस्वरूपं यथाजातमुक्त्वा सम्यक्त्वरत्नं प्राप्य स्वर्गतः ॥
पादयोऽसौ प्रथमाचारो वरदत्तानूचानवत् । तन्नीलं वीक्ष्य देवोऽचून्मिथ्यारिक्तः सुदृष्टिचूत् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोनविंश-
स्तम्येऽष्टसप्तत्यधिकद्विशततमं २७८ व्याख्यानम् ॥

नवसप्तत्यधिकद्विशततमं २७९ व्याख्यानम् ॥

अथ द्वितीयाचारजाषासमितिस्वरूपमाह—

हितं यत्सर्वजीवानां त्यक्तदोषं मितं वचः । तद्धर्महेतोर्वक्तव्यं जाषासमितिर्हित्यसौ ॥ १ ॥

स्पष्टः । नवरं त्यक्ताः क्रोधाद्यष्टदोषा यत्र तस्यक्तदोषं, तथाहि उत्तराध्ययने २४—

कोहे माणे आ माया य लोने आ उवउत्तया । हासे जए मोहरीए विगहासु तहेव य ॥ १ ॥
एआइं अठ ठाणइं परिवज्जितु संजओ । असावज्जं मिअं काळे ज्ञासं ज्ञासिज्ज पन्नवं ॥ २ ॥

तत्र क्रोधे यथा कश्चिदतिकुपितः पिता प्राह—न त्वं मम सुतः पार्श्ववर्तिनो वा तं प्रति प्राह बध्नीत बध्नीतैवमित्यादि, अत्रार्थेऽमरदत्तमित्राननन्दादिसंबन्धाः १ । माने यथा कश्चिदभिमानयुक्तो मरीचिवन्न कश्चिन्मम जात्यादिभिस्तुह्य इति वक्ति २ । मायायां यथा परवच्चनार्थं वक्ति मल्लिनाथप्राग्भववच्चरणप्रद्योतप्रेषितवैद्यावदजयकुमारानयनार्थं वेति ३ । लोने यथा परकीयमपि ज्ञाणादिकमात्मीयमभिधत्ते, अत्रार्थे धर्मबुद्धिपापबुद्धिप्रमुखसंबन्धाः ४ । हासे यथा यदि महाविदेहे विहरमानजिनाः सन्ति तर्हि जरतदेत्र उपकारकृते कथं न समागच्छन्ति ? क्णमत्र स्थित्वा जनमनःसंदेहानपनीय पश्चाद्भजन्ति तदा श्रेयस्तरं ५ । जये यथा तथाविधमकार्यं कृत्वा केनचित्पृष्टः प्राह—नाहं, कोऽप्यन्योऽस्ति इति ६ । मौख्ये यथा मुखरतया यत्किञ्चित्परपरिवादादिकं वक्ति रजसा, बह्यमाणसंबन्धरज्जार्यावद्यथा तथा वदति ७ । विकथासु ख्यादिकथायां अहो ! अस्याः कटाक्षविदेपा लावण्यं चेत्यादिकं युवनजानुकेव द्विजीवरोहिणीस्त्रीवद्वा जहपतीति ८ ।

अत्र रज्जासाध्वीज्ञातं चेदं संप्रदायादागतं श्रीमहानिशीथसूत्रे श्रीवीरस्वामिना प्रोक्तं—“एककुवचनोक्त्या रज्जार्या महादुःखं प्राप्ता” तदा गणचृद्दिक्षिं चकार—“जगवन् ! का सा रज्जार्या ? किं वा तथा वाङ्मात्रेण पापमर्जितं ? यस्य विपाक एवं वार्यते ?” । इत्युक्ते जगवानूचे—हे गौतम ! अत्रैव

जस्ते ऋजो नामाचार्योऽचूत् । तस्य पञ्च शतानि साधवो षादश शतानि निर्गन्थश्च । तस्य गणे त्रीण्येव नीराणि—त्रिदण्डोक्तलितमायामं सौवीरं चेति, चतुर्थं न परिशुज्यते । एकदा रज्जार्याया वपुः पूर्वकर्मानुजावेन कुष्ठव्याधिना विनष्टं । तद्दीक्ष्य शेषाः संयत्यो ज्ञान्ति—“कुष्करकारिके ! किमेतत् ?” इति । ततस्तथा पापकर्मावृत्तया रज्जया ज्ञान्ति—“अनेन प्रासुकोदकेन मे वपुर्विनष्टं” इति । तदाकर्ण्य सर्वासां साध्वीनां हृदयानि ह्रुब्धानि “वयं वर्जयामः प्रासुकोदकं” इति । तत्रैकया संयत्या ध्यातं—“यदि मम वपुः सम्प्रत्येव विनश्येन्महारोगैस्तथाप्येतत्प्रासुकोदकं नाहं परिहरामि, उष्णजलव्यापारणधर्मोऽनाद्यनन्तकः कृपावद्भिः संस्तुतः, तन्न मिथ्या । एतस्या वपुस्तु पूर्वार्जितकर्मजिर्विनष्टं । तदहोऽज्ञानेनानयाऽनन्ततीर्थकृदाज्ञाविलोपकं घोरदुःखप्रदं कीदृशं दुष्टवचनमुक्तं ?” इत्यादि चिन्तयन्त्या विशुद्धिविशेषेण केवलज्ञानमुत्पेदे । देवैः केवलिमहिमा विदधे । ततो धर्मदेशनानन्तरं रज्जया प्रणम्य केवली पृष्टः—“जगवन् ! केन कर्मणाहं कुष्ठादिव्याधिजाजनं जाता ?” । केवलिनोक्तं—“शृणु, त्वया रक्तपित्तदूषितया स्निग्धाहार आकण्ठं युक्तः कौलिमिश्रश्च सोऽचूत् । अपरं च त्वया श्राद्धसुतस्य वदनं श्लेष्मत्वात्वा-न्वितं मोहवशात्सचित्तोदकेन प्रक्षालितं, तच्च न हान्तं शासनसुर्या । ततोऽपरेषामपि तत्प्रसङ्गनिवृत्तये तव तत्कर्मफलं दर्शितं, न तु प्रासुकोदकदोष उन्नाव्यः” । ततस्तयोक्तं—“जगवन् ! यद्यहं यथोक्तं प्रायश्चित्तं गृह्णामि तदा मम वपुः सज्जं जवेत् ?” । केवल्याह—“यदि कोऽपि प्रायश्चित्तं दत्ते तदा सज्जं जवेत्” रज्जोवाच—“त्वमेव प्रयत्न, अन्यः क इहशो महाजुजावत् ?” । केवली ग्राह—“बाह्यरो-

गनिवारणसमीहां करोषि, परमात्मनि जावरोगः प्रसृतः स कथं गमिता ? अपि च प्रयच्छामि ते प्रायश्चित्तं, नवरं प्रायश्चित्तमेव नास्ति, येन तव शुद्धिर्भवेत्, यतस्त्वया संयतीवृन्दस्य पुरः प्रासुकोदकेन मे वपुर्विनष्टं इत्युक्तं तन्महापापपिण्डप्रायं तद्वाक्यं श्रुत्वा संलुब्धाः सर्वाः सत्याः, एतद्वचनदोषेण च त्वया यदर्जितं पापं तत्त्वया कुष्ठजगन्दरजलोदरवायुगुहमश्वसनिरोधार्शःकंठमालाद्यनेकव्याधिमग्न-देहया दारिद्र्यदुःखदौर्गत्यापयशोऽन्याख्यानसंतापोद्वेगप्रज्वालितयाऽनन्तैर्नैवैरहर्निशमनुभविष्यते सुदी-र्घकालं” इति श्रुत्वा सर्वा अन्या मिथ्यादुष्कृतादिना स्वपापं तत्पुत्रः ॥

त्राषासमित्या परिशुद्धवाक्यं, जह्यन्ति ते ज्ञानमवामुबन्ति ।

रज्जा तदाचारविहीनत्रावा, प्रत्यूहव्यूहं (जातं) कुगतिष्ववाप ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोनविंश-

स्तमन्त्रे नवसप्तत्यधिकद्विशततमं २७९ व्याख्यानम् ॥

अशीत्यधिकद्विशततमं २८० व्याख्यानम् ॥

अथैषणसमित्याह्वतृतीयसंयमाचारमाह—

सप्तचत्वारिंशता यद्वैषैरशनं वर्जितम् । ज्ञोक्तव्यं धर्मयात्रायै सैषणसमितिर्भवेत् ॥ १ ॥

स्पष्टः । जावार्थस्तु वक्ष्यमाणज्ञातेन ज्ञेयः । तथाहि—अवनत्यां धनमित्रात्रिधो वणिक् श्रीमद्गुरु-
वाणीं समाकर्ण्य गुरुवैराग्यमग्नौ धर्मशर्महसुतेन सह दीक्षां जग्राह । क्रमेण द्वावपि श्रुतपाठिनौ जातौ
अन्यदा ब्रतिव्रजैः सह तौ मध्यंदिने एवगपुराध्वनिं प्रस्थितौ । तदा च त्रीष्मग्रीष्मार्ककरसंपाततापितः
पिपासापीभित्तो बालः शनैः शनैश्च चाल । अन्ये मुनयोऽग्रतो जग्मुः । धनमित्रमुनिः पुनः सूनोः प्रेम-
पाशनियञ्जितः पश्चाच्च चाल । इतश्च तत्र मार्गे तरङ्गिणीं समाययौ । तां निरीक्ष्य पिता पुत्रमलपत्—
“हे वत्स ! चेष्टया पिपासापराजितं त्वां जानामि, मदन्त्यौ च प्रासुकमग्नौ नास्ति, तत्किं करोमि ?
योग्यदेवत्रातीतं काळातीतं जलं न कल्प्यते मुनीनां । तदिदानीं नदीनीरं पीत्वा तृषां हन्यतां आपदि
धीधनैर्निबिध्यमपि हि कार्यं कार्यं । यदुक्तं—

निबिध्यमप्याचरणीयमापदि, क्रिया सती नावति यत्र सर्वथा ।

धनाम्बुना राजपथेऽतिपिब्लिते, कचिद्गुधैरप्यपथेन गम्यते ॥ १ ॥

मृत्युदामिमामापदं कथञ्चनोद्वह्य पश्चात्सद्गुरोः समीपे इदं पापमालोचयेः” । इत्युदीर्य नदीं समु-
त्तीर्य स इति दध्यौ—“नूनं महर्शने पुत्रो ह्रिया नोदकं पास्यति । ह्रीमानकार्यं कुर्वन् स्वह्यायातोऽपि
शङ्कते, अतोऽस्य दर्शनपथादपसरामि” । इति ध्यात्वा स पुरोऽचालीत् । ह्रुद्धोऽथ निम्नगां प्राप, परं
तृषार्त इति दध्यौ—“श्रीपरमात्मजिरनेषणीयाशनपानादिग्रहणं निषिद्धं । यत एषणा त्रिधा—गवे-
षणा १ ग्रहणेषणा २ परिजोगेषणा ३ आहारोपधिग्रह्यासु विषये एतास्ति एषणा विशोधयेत् ।

तत्रोज्जमदोषा आधाकर्मादयः षोडश, उत्पादनादोषा अपि धात्र्यादयस्तावन्त एव १६ इति प्रथम-
गवेषणायां शोधयेत्, द्वितीयायामेषणदोषान् शङ्कितादीन् दश, तृतीयायां तु अङ्गारादिपञ्चदोषान्
शोधयेदिति यत्तमानो यतिः । अत्र सप्तचत्वारिंशता दोषैर्दूषितमत एव नवकोटिविशुद्धमन्नपानाद्या-
हारमौधिकौपग्रहिकरूपं विविधमुपधिं च वसतिं च यन्मुनिरादत्ते सा एषणसमितिः, तद्वि-
मुक्तमनादेयमपि वारि कथञ्चित् पिबामि साम्प्रतं । पश्चादुरुसन्निधौ प्रायश्चित्तं ग्रहीष्यामि” । इति
विमृश्याञ्जलिना जलं समुत्पाद्य पातुं यावन्मुखस्याग्रे निन्ये तावता सोऽध्यासीत्—“अधुनाऽहं जला-
दिजीवानामन्नयं ददामि ? किं वा तृषाह्वेदनार्थं स्वजीवसौख्यं करोमि ? यदि स्वजीवे ऐहिकं सौख्यं
तनोमि तदा परेषां जीवानां महादुःखं स्यात् । तेन चातुर्गतिकसंसारपरावर्तनं प्रवर्धते, तथा चान-
न्तजिनाज्ञालोपो भवेत् । अपि चामी जीवाः सर्वे आत्मसंबन्धिनः आत्मकुलं मदीयात्मा एषु कुले-
ष्वनेकधा संस्थितः । श्रीमद्गीतदोषैस्तु षट्कायजीवानां दया संयमधारकोत्सङ्गे स्थापिता । अथवा
श्वत्रविपाके इतोऽनन्तगुणाधिका तृषा पराधीनत्वेन त्वयाऽनन्तशः सोढा । अधुना तु स्ववशोऽसि
त्वं । हे जीव ! किमर्थं स्वात्मगुणभ्रंशं त्वं तनोषि ? अथवा निजैकजीवार्थेऽनेकजीववधत्रयमपि न
समीहसे ? धिग्धिक्काञ्चित्तमौढ्यं प्रत्यहं द्वाणिकसुखदं तृषाह्वेदरूपं निर्मलं शीतलं जलममृतमिव त्वं
धारयसि, परं नेदममृतमयं निश्चयेन विषधारापानसमं पानकं हेयं । यत एकत्रोदकविन्दौ असङ्ख्य-
जन्तून् जिनाः प्रवदन्ति, सेवाल्लवसमन्वितं तदनन्तजीवात्मकं जवेत् । उक्तं च

त्रसाः पूतरमत्स्याद्याः स्थावराः पनकादयः । नीरे स्थुरिति तद्घाती सर्वेषां हिंसको जवेत् ॥ १ ॥
तत्कियन्निर्दिनैर्यान्ति रक्षिता अपि ये ध्रुवम् । तान् प्राणान् रक्षितुं दद्वः परप्राणान्निहन्ति कः ॥ २ ॥
सजीवं जीवनमिदं सर्वथा न पास्यामि” । इति निर्णय शनैः शनैर्नद्यामञ्जलोज्ज्वलं सुमोच विवेकपूर्वं बहूनां
जलजीवानां बाधा न स्यात्तथा । स बालोऽप्यबालधैर्यस्तदिनीमुत्तीर्य तृषया यातुमद्वमस्तत्तीर एवाप-
तत् । तदा दध्यौ सः—“अधुना तृधावेदनीयकर्म काण्वताह्वादिशोषणं कृत्वा मदात्मगतखलत्रयी-
सुधाशोषणं बाञ्छति, परं तत्र तव(स्य) प्रवेशलेशोऽपि न प्रसरति, समाधि संतोषस्वस्वरूपध्यानमग्रे मयि
तव(स्य) प्रचारो न स्यादिति प्राचीनपूज्यैर्महदालम्बनं निर्मोपितं” । इत्यादिशुभ्रध्यानपरो विपद्य
त्रिदिवं ययौ । तत्रोत्पत्त्यनन्तरमेवावधिज्ञानं प्रयुज्य पुरो गत्वा स्थितं तातं मेद्वय स्वाङ्गे प्रविश्य धनमि-
त्रर्षिमन्वगात् । ततः सुतं समायान्तं वीद्वय सोऽपि हृष्टः पुरोऽचलत् । अथोदन्याव्यथार्तानां मुनीनां
भक्त्या स सुरो ऋरिगोकुलान्यध्वनि व्यधात्, तेभ्योऽधिगत्य तक्रादि साधवः स्वास्थ्यमासदन् ।
ततोऽग्रे गह्वतां तेषां मध्यात्कस्यापि विटिकां स सुरः स्वं जिज्ञापयिषुस्तत्र व्यस्मारयत् । दूरं गत्वा
विटिकां स्मृत्वा व्रती स्वलितः, व्याधुद्योपधोर्वैटिकां स्वां तत्रापश्यत्, न तु गोकुलं । तामादायर्षिन्नि-
र्मिलितः स्वोपधिलाजं गोकुलाप्रेक्षणं चावदत् । तदाकार्यं जाताश्चर्याः सर्वे इति व्यमृशन्—“नूनं
दिव्यानुज्ञावेनात्र वने गोकुलान्यजवन्” । अत्रान्तरे स सुरः प्रादुर्च्य पितरं विहायान्यान्मुनीन्नाम ।
“एनं कुतो न नमसि ? इत्युक्तो व्रतिभिः स स्वीयं व्यतिकरं सर्वं निवेद्य सुरोऽवदत्—“सजीवाम्नोऽपि

पातुं यत्तदाऽसौ मे मतिं ददौ तत्पूर्ववत्तथापि एष साधुर्न बन्धते, असौ स्नेहाद्भिपुवत्कार्यं कृतवान्,

एतच्चनादहं तदा सचित्ताम्बु अपास्यं चेत्तदा मेऽनन्तव्रतमणमज्रविष्यत् । यतः—

स एव हि बुधैः पूज्यो गुरुश्च जनकोऽपि च । शिष्यं सुतं च यः कापि नैवोन्मार्गे प्रवर्तयेत् ॥३॥”

स सुपर्ववमुदीर्य त्रिविष्टपमगात् । साधवोऽपि तद्गुणान् स्तुवन्तोऽग्रे विजहुः ॥

लुब्धो यथा श्रीधनशर्मनामा, अनेषणीयं न पयौ तदाम्बु ।

एवं समग्रैरपि संयतैस्त—ह्रीलं समाराध्यमवधमुक्तैः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोनविंश-

सप्तमेत्रेऽशीत्युत्तरविंशततमं २८० व्याख्यानम् ॥

एकाशीत्युत्तरद्विशततमं २८१ व्याख्यानम् ॥

अथ चतुर्थमादाननिक्षेपसमित्याख्यमाचारमाह—

ग्राह्यं मोक्ष्यं च धर्मोपकरणं प्रत्युपेक्ष्य यत् । प्रमार्ज्यं चेयमादाननिक्षेपसमितिः स्मृता ॥ १ ॥

स्पष्टः । अत्रार्थे इयं ज्ञाना—औधिकं रजोहरणमुखवस्त्रिकादि, औपग्रहिकं संस्कारकदण्डकादि,
अन्यदपि यत्किञ्चित्प्रयोजनविशेषे लक्षुकाद्यादि संक्षिप्य प्रतिक्षिप्य च हस्तादौ गृहीयात् तथैव ऋग्यादौ

निक्षिपेद्वा, तत्सर्वं प्रथमं चक्षुषा निरीक्ष्य सम्यग्रजोहरणादिना प्रमृज्यैव च, न त्वन्यथा, पनककुन्धु-
कीटिकादिहिंसातः संयमविराधनाया जातु वृश्चिकादिघट्टने चात्मविराधनादेरपि संज्ञवात् । वस्त्रादीनां
प्रतिलेखनाऽपि तथैव विधेया, यथा वायुकायादयो नेषदपि विराध्यन्ते, प्रमार्जनाप्रतिलेखनयोर्जीवद-
यार्थमेव क्रियमाणत्वात्, तेनोच्यत्र साधुना चृशमप्रमत्तेन ज्ञाव्यं । यदार्थ—

परिलेहणं कुण्ठो मिहो कंहं कुण्ठ जणवयकहं वा । देहं च पञ्चरूपाणं वाएहं संयं पडिहं वा ॥ १ ॥
पुढवि आउक्काए तेऊवाळ वणस्सइ तसाणं । परिलेहणपत्तो उन्नंइ विराहं होइ ॥ २ ॥
एवं वपुःप्रमार्जनादावपि अप्रमत्तेन ज्ञाव्यं । श्रीप्रसन्नचन्द्रबन्धुर्वटकलचरिर्धूह्यावगुणितवस्त्राणि

प्रमार्जयन् सन् जातिस्मृत्या केवलज्ञानं प्रापेति । अथैकः सोमलक्षितो दीक्षां जग्राह । सोऽन्यदा
ग्रामान्तरप्रस्थितैर्गुरुभिः प्रोक्तः—“पात्रादिकं प्रतिलेख्य” इत्युक्ते प्रतिलेखितं तेन । ततः कस्मिंश्चि-
त्कारणे उत्पन्ने गुरवो न चक्षिताः प्राहुः—“पात्रादिकं प्रमार्जनापूर्वं स्वस्थाने मुञ्च” । स स्माह—
“प्रतिलेखितान्यधुनैव, किं पात्रादिमध्ये सर्पोऽस्ति ? यत्पुनः पुनः प्रत्युपेक्षणादिकं विधीयते ?” ।
इत्यनर्हं वाक्यं श्रुत्वा रुष्टेन शासनसुरेण पात्रमध्ये सर्पो विकुर्वितः । तर्हीक्ष्य स ज्ञीतो गुरुमहामयत् ।
गुरुराह—“अस्मत्कृतिर्न क्षेया” । ततः सुरः स्माह—“त्वद्बोधार्थमिदं मया रचितं, यतः सर्वा-
एयपि कार्याणि मुनिभिः प्रमार्जनादिपूर्वं विधेयानि” इति श्रुत्वा तत्समितिधारकः स क्रमेण
केवलज्ञानं प्रापेति ।

अथ परिष्ठापनिकासमित्यारुख्यं पञ्चमाचारमाह—

निर्जीवेऽशुषिरे देशे प्रत्युपेक्ष्य प्रमार्ज्यं च । यत्त्यागो मलमूत्रादेः सोत्सर्गसमितिः स्मृता ॥ १ ॥

स्पष्टः । अत्रार्थे इयं जावना-श्रीसंयतिः सर्वमपि परिष्ठापनार्हं वस्तु उच्चारं पुरीषं प्रश्रवणं श्लेष्म कर्णा-
क्षिमल्लादिकमशनपानवस्त्रपात्रादि च हरितवीजपनककुन्धुकीटिकादिघर्जितेऽचित्ते स्थण्डिले यतनया
परिष्ठापयेत् । यतना चैवं-मूत्रजलादि स्लोकं स्लोकं पृथक् पृथक् प्रदेशे त्याज्यं, यथा प्रवाहो न स्यात्त-
त्कालं च शुष्यति । अशनादि संमर्द्य तथा परिष्ठाप्यं यथा मर्कोटकादिविषयो न स्यात् । वस्त्रादि तु
सूक्ष्मशकलीकृत्य यथा गृहस्थव्यापारणादिदोषो न स्यात् तथा परिष्ठाप्यं । स्थण्डिलगुणा उत्तराध्ययन
एवं-“अणवायमसंलोए” इत्यादिनोक्ताः । तथाहि-अनापातमसंलोकं-न विद्यत आपातः स्वपरोक्षयप-
क्षसमीपागमरूपो यत्र तदनापातं स्थण्डिलं । नास्ति संलोको दूरस्थस्यापि स्वपक्षादेरालोको वृद्धादिह-
न्रत्वाद्यत्र तदसंलोकं १ । अत्र चतुर्जङ्गी कार्यो, तत्राद्यः शुद्धः, यत्र घयेऽपि दोषा न सन्ति तत्र गमनं
कार्यं चेति १ । तथाऽनुपघातकं-उपघातः कुटनादिना बहुहादिर्न यत्र तत्, उपघातस्त्रिविधः-संय-
मस्य प्रवचनस्यात्मनश्चेति २ । तथा समस्थण्डिलं निम्नोन्नतत्वहीनं, विषमे हि पुरीषं प्रश्रवणं वा प्रलो-
वत् षट् कायान् मर्दयतीति संयमविराधना स्यात् ३ । तथाऽशुषिरं तृणपर्णाद्यनाकीर्णं, शुषिरे हि
संज्ञादि व्युत्सृजतो वृश्चिकादिर्दशति ४ । तथा चिरकालकृतं, अयमर्थः-यानि स्थण्डिलानि यस्मिन्नृतौ

१ पुरीषादि ।

अग्निप्रज्वालनादिभिः कारणै रचितानि कृतानि तस्मिन्नेवर्तौ तान्यचिरकालकृतानि विमासिके ऋतौ द्वितीयर्तौ तन्मिश्रं स्यात् । यत्र पुनरेकं वर्षाकालं सजनो ग्राम उषितस्तत्र द्वादश वर्षाणि यावत्स्थण्डिलं चेति, ततः परमस्थण्डिलं ५ । तथा विस्तीर्णं जघन्यमायामविष्कम्भाभ्यां हस्तप्रमाणं, उत्कृष्टं द्वादश यङ्कुलान्यग्नितापादिनाऽचित्ता ऋमिस्तज्जघन्यं, यस्य पुनरधस्तात्पञ्चाङ्गुलप्रचृतिकं तदुत्कृष्टं ५ । तथाऽ-ग्रामारामक्षेत्रमार्गादीनां निकटं, तत्र द्वाौ दोषौ संयमोपघात आत्मोपघातश्च, तथाहि-स देवकुलहर्म्य-स्वामी तत्साधुव्युत्सृष्टं पुरीषं केनचित्कर्मकरेणान्यत्र त्याजयति, ततस्तत्प्रदेशविलेपने हस्तप्रक्षालने च संयमोपघात आत्मोपघातश्च स गृहाद्यधिपतिः प्रविष्टः कदाचित्ताभ्यतीति । जावासन्नमतिवेगे आसन्नमेव व्युत्सृजति ७ । बिलवर्जितं ऋमिरन्धादिरहितं ए । तथा त्रसप्राणवीजरहितं स्थावरजङ्गमजन्तुजातवि-युक्तं १० । एषां च पदानामेकद्विकादिसंयोगैश्चतुर्विंशत्यधिकं सहस्रं १०१४ ऋङ्गाः स्युः । तत्रान्त्यो दशचङ्गनिष्पन्नो ऋङ्गको मुख्यवृत्त्या शुद्ध इति स्थितं । ईदृशे स्थण्डिले उच्चारदीनि व्युत्सृजेत्, इति परिष्ठापनिकासमितिः श्रीषष्ठाङ्गवर्णितश्रीधर्मरुचिसाधुवत्पालनीया । तथाहि—

श्रीधर्मघोषसूरिशिष्येण धर्मरुचिनाऽनगारेण नागश्रीदत्तं कडुकालाबुकव्यञ्जनं गृहीतं, गुरुभ्यो दर्शितं, गुरुस्तदयोग्यं प्राणहरं विज्ञाय शिष्यं प्राह—“इदं शुद्धस्थण्डिले परिष्ठापय” । शिष्यः पूर्वोक्तनिर्दोषचर्मो

गत्या दध्यौ—“अस्मिन् व्यञ्जने को दोषोऽस्ति ? यद्गुरुचिर्व्युत्सर्जनाज्ञा दत्ता ?” । ततस्तन्मध्यादेकं बिन्दुं पृथिव्यां निदधे, तज्जन्धलोलुपा अनेकशः पिपीलिकाः समेतास्ताः शीघ्रं पञ्चत्वं प्रापुः । तद्वीक्ष्य संजात-
कूपो दध्यौ—“निर्दोषचूमात्रपि पिपीलिकादिजीवा दूरत आजग्मुः, तदा किमपि तादृशं स्थण्डिलं नाप्यते, अतो गुरुचिरित्थमुक्तं यद्गुरुस्थले त्वं गत्वा परिष्ठापय, तर्हि मदात्मसदृशं शुद्धस्थलं कापि न पदयामि, अत्रैवेदं निधेयं” इति ध्यात्वा तश्चञ्जनं स्वयमेवाहारयत् । तदैवानशनं विधाय सर्वार्थसिद्धे विमाने देवोऽचूत् । अत्र विशेषं वक्तव्यं तत् षष्ठाङ्गतो ज्ञेयं । अत्र दण्डणर्षिज्ञातं सिंहकेसर्षिज्ञातं च, अत्र मोदकव्युत्सर्जनरूपं निर्धार्य । अथवा पुष्पमालाप्रकरणवृत्तिगदितधर्मरुचिज्ञातं ज्ञेयं । तथाहि—

कुत्रापि गह्वे धर्मरुचिः साधुः । परोपकारव्यग्रतयाऽनेनान्यदा स्थण्डिलं न प्रतिलिखितं । निशि प्रश्रवणपीप्ता जाता । प्राणसंशये देवतया प्रकाशो दर्शितः, तेन स्थण्डिलं गृहीतं, ततः पुनरन्धकारे जाते ज्ञातं देवकृतं मिथ्यातुष्कृतं दत्तं । इत्याद्यनेकावदाता बहुशास्त्रतो विज्ञेया इति ।

यत्स्थण्डिलं भ्रष्टाघितं दिग्विशेषणैः, शुद्धं सुशोध्यं मुनिधर्मबुद्ध्यवत् ।

अन्यासमित्याचरणे मुमुक्षुजि-राजस्यमत्र व्रत्तिजिर्न धार्यम् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोनविंशस्तम्भे

एकावीत्युत्तरदिशततमं २७१ व्याख्यानम् ॥

द्व्यशीत्युत्तरद्विशततमं २७२ व्याख्यानम् ॥

अथ मनोगुप्तिनामानं षष्ठं संयमाचारमाह—

कल्पनाजालनिमुक्तं सद्भूतवस्तुचिन्तनम् । विधेयं यन्मनःस्थैर्यं मनोगुप्तिर्जवेत्त्रिधा ॥ १ ॥

सारिणी समस्तलोकहिता धर्मध्यानानुबन्धिनी माध्यस्थ्यपरिणतिर्वितीया २ । शुजाशुभमनोवृत्तिनिरोधेन चम्पायां जिनदासः शून्यागारे पौषधे सति प्रतिमायां स्थितः । इतश्च तत्पत्नी कुशीला तमज्ञातवती सकीटकपट्यङ्गपादकं तत्पादोपरि न्यवेशयत् । जारखीजारपीक्षां प्राप्य मनोगुप्त्या दिवं गतः इति १ ।

अथ वागुप्तिनामानं सप्तमं चारित्राचारमाह—

मौनावलम्बनं साधोः संज्ञादिपरिहारतः । वाग्वृत्तेर्वा निरोधो यः सा वागुप्तिरिहोदिता ॥ १ ॥

स्पष्टः । नवरं वागुप्तिर्द्धिधा—मुखनयनभ्रूविकाराङ्गुल्याहोदनोर्ध्वोच्चावकासितहुङ्कृतलोष्ठक्षेपणादी-
नामर्थसूचिकानां संज्ञानां परिहारेण अद्य मया न वक्तव्यमिति अत्रिग्रहकरणमेका वागुप्तिः, चेष्टा-
विशेषेण हि निजप्रयोजनादि सूचयतो मौनकरणत्रिग्रहो निष्फल एवेति । तथा वाचनपृच्छनपरपृष्टा-
र्थव्याकरणादिषु लोकागमाविरोधेन मुखपोतिकाह्लादितमुखकमलस्य जाग्रमाणस्यापि वाग्वृत्तेर्नियन्त्रणं

द्वितीया वाग्गुप्तिः । आन्यां जेदान्यां वाग्गुप्तौ सर्वथा वाग्निरोधः सम्यग्जाषणं च प्रतिपादितं । ज्ञाप्ता-
समितौ तु सम्यग्वाक्प्रवृत्तिरेवेति घयोर्भेदः । यदाहुः—

समिष्ठं नियमा गुप्तो गुप्तो, समियत्तणम्मि जयणिज्जा ।

कुसलवयमुदीरंतो, जंवइ गुत्तोऽवि समिष्ठंवि ॥ १ ॥

अत्र वाग्गुप्तियुक्तिसमर्थनार्थमन्यशास्त्रोक्तज्ञातं चेदं तथाहि—विष्णुपुराणाने शिवशर्मदेवशर्महरि-
शर्मनामानस्त्रयस्तापसा दुस्तपं तपस्तपन्ति स्म । तेषां त्रयाणामपि तपःप्रज्ञावात्परिधानपटा नञस्यातपे
तिष्ठन्तीति प्रसिद्धिः । एकदा स्नानार्थं सरसि गतास्ते त्रयोऽपि । स्वस्वपरिधानपटा नञस्यातपे धृता
यावत्तिष्ठन्ति तावत्तत्र सरस्येकेन बर्केनादत्तं मत्स्यमालोक्य “हाऽकार्यमिदं यदनेन पापिना निरपरा-
धोऽयं मत्स्यो गृहीत इति मुञ्च मुञ्चेति” वदतो मत्स्ये समुत्पन्नकृपस्य बर्के च निर्दयस्य शिवशर्मण एकः
पटो गगनादधस्तादपतत् । पतितं च तं पटं प्रेक्ष्य “मा मुञ्च मा मुञ्च” इतिब्रुवाणस्य ह्युधितोऽसौ
वराको बर्को मरिष्यतीति तस्मिन् बर्के जातकरुणस्य मत्स्ये च निर्दयस्य देवशर्मणोऽपि द्वितीयः पटस्त-
थैवापतत् । इति तौ द्वावपि पतितौ विलोक्य बर्के मत्स्ये च समञ्जावस्तृतीयस्तापसः प्राहुः—

मुञ्च मुञ्च पतत्येको मा मुञ्च पतितो यदि । उचौ तौ पतितौ दृष्ट्वा मौनं सर्वार्थसाधकम् ॥ १ ॥

एतन्मौनं परिकृतसंबन्धि श्रेयसे निर्धारितं अपरिक्तानामपि मौनं केषाञ्चिद्वितार्थं । यतः—

स्वायत्तमेकान्तगुणं विधात्रा, विनिर्मितं तादनमज्ञतायाः ।
विशेषतः सर्वविदां समाजे, विचक्षणं मौनमपरिस्तानाम् ॥ १ ॥

रागद्वेषसंयुक्तं तज्जाह्नपनमेव पटपतननिदानमिति समित्या मौनमुपेयुषस्तस्य हरिशर्मणस्तृतीयपटो नञ-
स्येव तस्थिवान् । इति ज्ञातं श्रुत्वा मुनिजिस्तु स्याद्वादधर्मैरवश्यं लाजालाजं विचार्य वागुप्तिर्वाक्स-
मितिश्च प्रयोज्येति १ । अथ कायगुप्त्याह्ममष्टमं संयमाचारमाह—

कायगुप्तिर्दिधा प्रोक्ता चेष्टानिवृत्तिलक्षणा । यथागमं द्वितीया च चेष्टानियमलक्षणा ॥ १ ॥
स्पष्टः । अत्रार्थ इयं जावना—दिव्य १ मानुष्य २ तिर्यञ्चकृता ३ स्फालनपतनात्मसंवेदनीय ४
रूपचतुर्विधोपसर्गछुत्पिपासापरीषद्वादिसंज्ञवेऽपि कायोत्सर्गकरणादिना कायस्य निश्चलकरणं, सर्वयोग-
निरोधावस्थायां च सर्वथा यच्चेष्टानिरोधनं साऽद्या कायगुप्तिः । शयनासननिर्दोषादानादिषु स्वच्छन्दपरि-
हारेण समयोक्तक्रियाकलापपुरस्सरा नियता कायचेष्टा सा द्वितीया । तत्र शयनं यामिन्यामेव, न घस्त्रे,
तदभ्याद्यग्रहरे व्यतीते गुरुनापृष्ठय पृथ्वी संप्रेक्ष्य प्रमृज्य च संस्तरणपट्टकद्वयं संहत्यास्तीर्य च मूर्धानम-
धश्च कायं सपादं मुखपट्टीरजोहरणाभ्यां प्रमृज्यानुज्ञापितसंस्तरकावस्थानः पठितपौरुषीपाठो बाहूपधान
आकुञ्चितजानुकः कुक्कुटीवद्वियति प्रसारितजङ्घो वा प्रमार्जितश्चामिन्यस्तपादो वा सङ्कोचसमये प्रमा-
र्जितसंदंशक उर्ध्वतनं च मुखवस्त्रिकाग्रमृष्टदेहपूर्वकं कुर्वन् प्रमाणयुक्तायां वसतौ हस्तत्रयमिते शृङ्गप्रदेशे
लघुनिष्ठां करोति । तथोपवेशनं यत्र स्थले चिकीर्षितं तच्चक्षुषा निरीक्ष्य प्रमृज्य च बहिर्निषधामास्तीर्य

तिष्ठेत् । अयोग्यस्थ एरुदं लब्ध्वा कायगुप्तिं करोति । तथाहि—कोऽपि साधुः सार्धेन सहाय्यदाऽरण्ये
जीवाद्ययत्नेन स्थण्डिलमलजमान एकपादेन निश्चयात् । प्रशंसित इन्द्रेण । मिथ्यादृष्टिः सुरः समा-
गत्य सिंहरूपश्चपेटां मुमोच । पुनः पुनः साधुः प्राणिविराधनासंचवेन मिथ्यादुष्कृतं ददौ । सुरः क्षाम-
यित्वा गतः । साधुजनैः प्रशंसितः । इति स्वरूपं श्रुत्वा कायगुप्तिर्ध्रुवं धार्या इति तृतीया गुप्तिः । पूर्वो-
क्तयुक्त्या तिस्रो गुप्तयः साधुञ्जी रक्षणीयाः, तथाहि—एकस्मिन् पुरे कोऽपि मुनिः कस्यापि गृहे
त्रिद्वार्यं प्रविष्टः । तेन नत्वा मुनिः पृष्ठः—“जगवन् ! त्रिगुप्तिगुप्तस्त्वमसि ?” । मुनिनोक्तं—“नाहं
त्रिगुप्तः” । “कथं ?” । तेनोक्तं—“एकदाऽहं कस्यापि गृहे त्रिद्वार्यमगमं, तस्य प्रियाया वेणीदण्डं
दृष्ट्वा स्वजार्थं स्मृतवानहं, अतो मनोगुप्तिर्भम नास्ति । पुनरेकदा त्रिद्वार्यमिन्त्यगृहे गतवानहं, तेन
कदलीफलानि योग्यानि कृत्वा मे दत्तानि । अन्यगृहे मया पृष्ठेन व्याहृतं । तेन तदैरिणा नृपाय निवे-
दितं—‘देव ! जवघाटिकाया रम्भाफलानि श्रीदत्तगृहे यान्ति’ । राज्ञोक्तं—‘त्वया कथं ज्ञातं ?’ ।
तेनोक्तं—“श्रेष्ठिना मुनेर्दत्तानि, मया तु मुनिमुखाद्भूतं, एवंविधानि सदाफलितकदलीफलानि जवघा-
टिकां मुक्त्वाऽन्यत्र न सन्ति । तच्छ्रुत्वा नृपेण श्रेष्ठी दण्डितः, अतो मम वाग्गुप्तिर्नास्ति, येन श्रेष्ठि-
दण्डनेऽहं हेतुरज्ज्वं । तथाऽहमेकदाऽटव्यां श्रान्तो विश्रान्तश्च प्रमीलां प्राप । तत्रैकः सार्धः स्थितोऽज्जुत् ।
रात्रौ सार्धप.तेनोक्तं—“प्रातरग्रे चलिष्यते, तेन सकालमन्नादि सज्जीकुरुत जनाः” । ततः सर्वो जनोऽ-
न्नपाके लग्नः । एकेनान्वकारवशादेकस्मिन् पक्षे मम मस्तकं द्वितीयपार्श्वे च पापाणं मुक्त्वा चुल्लकः

कृतः । तन्मध्ये वह्निरुद्दीपितः । मया शिरोऽपाकृतं । अतो मे कायगुप्तिरपि नास्ति । अतो नाहं जिह्मार्हः” । तस्य सत्यज्ञापणेन श्रेष्ठी हृष्टो मुनिं प्रतिबान्धय मुनिप्रशंसयाऽनुत्तरविमानादिसुखमर्जितवान् । मुनिस्तु तादृशमात्मानं निन्दन् चिरं चारित्रं प्रपाह्य क्रमादिवं गतः । इति त्रिगुप्तिस्वरूपं तथा पूर्वोक्ताः समितयः पञ्च प्रतिचाररूपाः, गुप्तयस्तु प्रवीचारा अप्रतिचाररूपाः । प्रवीचारो नाम कायिको वाचिको वा व्यापारः । तथा गुप्तिषु समितीनामन्तर्भावोऽपि स्यात् । द्वितीया समितिर्वागुप्तौ । एषणा तु मानसिकोपयोगनिष्पन्ना, यदा साधुरेषणायुक्तस्तदा श्रोत्रादिजिह्वैर्हस्तपात्रकधावनदिषु समुत्थेषु शब्दादिषूपयुज्यते, अत एव मनोगुप्तौ । शेषस्तु समितयः कायचेष्टानिष्पन्नाः, अत एवासां तिसृणामपि कायगुप्त्या सदैकत्वं । अथवा मनोगुप्तिः पञ्चसमितिष्वविरुद्धा । एताश्चाष्टावपि प्रवचनमातरः समस्तषादशाङ्गीप्रसवा एतासु समस्तप्रवचनमन्तर्भवति । तथाहि—प्रथमसमितावाद्यप्रतमवतरति, तद्वृत्तितुष्टयानि च शेषव्रतानि तत्रैवान्तर्भावमुपयाति । ज्ञाप्तसमितिस्तु सावद्यवाक्परिहारतो निरवद्यवाग्रूपा, तथा च वचनपर्यायः सकलोऽप्याह्वित एव । न च तद्वह्निर्भूता षादशाङ्गी । एवमेषणासमित्यादिष्वपि स्वधिया ज्ञाव्यं । यद्वा सर्वा अप्यमूश्चारित्ररूपाः, यतः—

अथवा पञ्चसमितिगुप्तित्रयपवित्रितम् । चरित्रं सम्यक्चारित्रमित्याहुर्मुनिपुङ्गवाः ॥ १ ॥

चारित्रं च ज्ञानदर्शनं विना न जावि । न चैतन्नितयातिरिक्तमन्यदर्थतो षादशाङ्गमिति सर्वास्वप्येतासु सर्वं प्रवचनमन्तर्भवतीति ॥

धारिन्नशीलैर्मुनिभिः प्रमादं, त्यक्त्वा तदष्टौ समुपासनीयाः ।

यस्मात्समग्रं प्रवचोरहस्य-मेतासु चान्तर्भवति प्रशस्यम् ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेको-

नविंशस्तम्भे द्व्यशीत्युत्तरविंशततमं १८१ व्याख्यानम् ॥

त्र्यशीत्युत्तरद्विंशततमं १८३ व्याख्यानम् ॥

अथ तपःप्रज्ञावं दर्शयति—

अनादिसिद्धदुष्कर्मद्वेषिसङ्घातघातकम् । इदमाद्रियते वीरैः खड्गधारोपमं तपः ॥ १ ॥

तत्सपः सेव्यतां दद्याद्दुष्कर्मद्वालनोदकम् । यत्सेवनादचूद्देवसेव्यः क्षेमर्षिसंयमी ॥ २ ॥

स्पष्टौ । अत्रार्थे क्षेमर्षिप्रबन्धः—चित्रकूटपुरासन्नग्रामे निःस्वो वोहाख्यः श्राद्ध आसीत् । एकदा स पञ्चशतभूमैः स्नेहकुतुपकं चृत्या चित्रकूटमागच्छन् पदस्खलनात्पतितः कुतुपकमप्यपातयत्, विलक्ष्य निजग्राममागतः । लोकैरनुकम्पया पञ्चशतभूमा अप्रतिता, तैः पुनः कुतुपकं दात्वा व्रजन् तथैव स्खलितः । ततो जवविरक्तः श्रीयशोभजगुरोर्वैराग्यवाणीं श्रुत्वा दीक्षां लब्धौ । गुरुणा द्विविधशिक्षया शिक्षितो गीतार्थो जातः, गुरुनिति व्यजिज्ञपत्—“प्रजो ! मया वैराग्येण चेद्दीक्षा गृहीता तदा त्रिशु-

कैव पादयामि, यद्यादिशत तदाऽहं यत्रोपसर्गा बहवः स्युस्तत्र गत्वा कायोत्सर्गे तिष्ठामि” । गुरुणा
 लाजं वीक्ष्य मातृवदेशं प्रति ग्रहितः । सर्वगणं ससङ्गं ससङ्गं क्षामयित्वा मातृवदेशे ग्रामणोद्गोपान्ते सरःपालौ
 कायोत्सर्गे तस्थौ । इतश्च ग्रामसत्का द्विजसूनवः क्रीडायै निःसृताः साधुं दृष्ट्वाऽसम्रामेऽरिष्टमायातमिति
 ध्यात्वा यष्टिमुष्ट्यादिचिरुपाश्रयन् । साधुः सर्वं सहते । सरःस्थः सुरो ध्यानस्थं साधुं निश्चलं ज्ञात्वा द्विज-
 पुत्रान् शिखिबन्धैर्बन्ध । ते सर्वेऽपि रुधिरं वमन्तो ज्ञमौ पतिताः । तन्मातापितरो दुःखं धृतवन्तः
 साधुसमीपे समागत्येति प्रोक्तवन्तः—“हे जगवन् ! त्वं तु कृपाढ्यः साधुः, मुष्कामून् शिशून् बन्ध-
 नात्” । तेष्वेवं लपत्स्वपि साधुर्ध्यानं न मुमोच । ततोऽधिष्ठात्रा सुरेण बालकदेहेऽवतीर्य तन्मातापितर
 इत्युक्ताः—“एष मुनिः किमपि न करोति, मयैतत्कृतं, यद्येतस्य चरणजलैराहोदयत तदा शिशवो
 बन्धनान्मुच्यन्ते, नान्यथा” । मातापितृजिस्तथा कृतं, स्वसूनवो नीरुजो जाताः । ततो मातापितरो
 निजनिजसौधादित्तमानीय साधोरुपदीकृत्येति प्रोचुः—“इदं गृहाण” । साधुनोचे—“न मे कार्यं वित्तेन
 इदं जीर्णोद्गारेषु स्थापयत” । ततः सर्वैरपि जनैस्तस्य मुनेर्नीरुहत्या हेमभिरिति नाम घोषितं । तत्रा-
 तीव जक्रिच्यतो जनान् वीक्ष्य गिरिकम्बलाख्यपर्वतं गतो विचित्रं तपः करोति । इतश्च मातृवदेशे
 धारायां सिंधलज्जपोऽञ्जत् । तत्र हेमभिः पञ्चजिः सप्तजिः ककारैः खकारैः कूरकंसारकांगकोष्ककरंबक-
 इरकर्पटां खारेकसुहृन्नीखर्जूरखाजाखांफलीचक्रं, एवं गकारैः गहुंगोलगुंदगुंदकांगुणगोलागोरस इत्या-
 द्यपरैरपि वर्षैः पारणं चकार । तपःप्रज्ञावात्सर्वेऽप्यजिग्रहाः पूर्णाः । एतेऽजिग्रहा न दुष्करा इत्युदग्रम-

त्रिग्रहं जग्राह—यदि मिथ्यात्वी राज्यत्रष्टः कान्दविकापणे मभ्याह्ने पर्यस्तिकासनस्थः पत्तित्वं प्राप्तः कृष्णत्वमितान् केशान् विवृण्वन् एकविंशतिमितान्मण्णकान् शातकुन्ताग्रेण दास्यति तदा पारणं कुर्वे, नान्यथा ।

न्हाण्डिय रावल कन्हनो, केशि गलंतइ मण्डुम्मणो ।

जल्लइं इगवीस मंभा देइ, तल्लं खिमरिखी पारणं करेइ ॥ १ ॥

इत्यत्रिग्रहवान्मुनिरष्टादिनसहितान् त्रीन्मासानतिचक्राम । अन्यदा मभ्याह्ने कृष्णपत्तिस्तथा स्थितो त्रिदायै यान्तं मुनिमार्कार्यं “एहि त्रिदो ! तवाशां पूरयामि” इत्युवाच । मुनिस्तच्छ्रुत्वा गतः । कृष्णः कुन्ताग्रेण मण्णकान् लात्वा यावद्दत्ते तावन्मुनिना “गणय” इत्युक्ते “तव ज्ञाग्ये यावन्तः स्युस्तावन्तः, किं गणयन्ते ?” इति कृष्णेनोक्तं । मुनिना “मेऽत्रिग्रहोऽस्त्येकविंशत्या” इत्युक्ते एकविंशतिर्गणितास्तेन । स तद्दीक्षयातीव चमत्कृतो मुनिमित्युवाच—“मुने ! त्वं ज्ञानी, ममायुः कियदस्ति ? अहं स्वर्गो-
त्रिभिर्महाराज्याभिष्कासितः, तान् जेतुं सिन्धुलनृपं सेवे” । इति श्रुत्वा यतिरुवाच—“तव षण्मासायुः” इति श्रुत्वा वैराग्याद्दीक्षां लात्वा षण्मासान् तपस्तप्त्वा स्वराप कृष्णर्षिः । पुनः स मुनिरित्यत्रिग्रहं लब्धौ—
खंन्न उम्मूळिय गयवर धांइ, मुनिवरदेखी प्रसन्नो आंइ ।

मोदकपंचकं सुंमिहिं देइ, तल्लं खिमरिखी पारणं करेइ ॥ २ ॥

अष्टादशदिनसहितान् पञ्च मासानुपोषितस्तिष्ठति । तावत् पट्टहस्ती मत्तो गृहादीन् पातयन् कान्द-

विकापणात् पञ्च मोदकान् खात्वा मुनिमपारयत् । हस्ती मुनेः प्रजावाहान्तात्मा हस्तिपैकैराखाने बन्धः । ततो मुनिरजिग्रहमग्रहीत्-श्वश्रूपाञ्चूता चेदृज्वधू रुदन्ती कृतत्रयोपवासा काष्ठार्थागतदरिद्रपुंसा सर्पिषा साकं गुन्मिश्रान्मण्णकान् दत्तान् ददाति तदा पारयामि, नान्यथा ।

रानी गारी बंजरं रानी, सासू सिसिं कलि करे पयं रानी ।

बिड्डु गाम विचे गुल्लसि पोडि देइ, तो खिमरिखी पारणं करेइ ॥ ३ ॥

मुनिः पारणाय गिरेरुदतरत्, तदा कुतश्चिद्रामाच्छ्वश्रूपाञ्चूता विजपत्नी ताहगवस्था पितृगृहं व्रजन्ती मार्गमजानती अरण्ये पतिता । निःस्वपुंसो घृतगुम्भसहिता मण्णकास्तथा लब्धाः । ततोऽष्टगुणं पुण्यमिति साधुं दृष्ट्वा विचिन्त्य प्रत्यक्षाग्रयत् । अहो दानमिति स्तुत्वा देवतया सा पितृगृहे नीता । ततः पुनश्चेत् कृष्णस्कन्धो बलीवर्दो घ्राणपुच्छरहितः शृङ्गेण गुम्भं दत्ते तदा पारणं कुर्वे नान्यथेति ।

काढो कंबल धवलो संरु, नाकिं तुटे पुडिहिं बंरु ।

सिंग करि गुरु जेलो देइ, तो खिमरिखी पारणं करेइ ॥ ४ ॥

अन्यदा साधुः पारणाय धारायां गतः । लक्तलक्षणवृषेण कस्यचिद्वणिज आपणशास्त्रतः शृङ्गेण गुम्भं खात्वा मुनेः पारणं कारितं । तद्वीक्ष्य वणिग् दध्यौ—“अहो ! पशुरयं न सामान्यो यदीदृशो यतेः पारयति, मया मूढेन स्वजन्म हारितं” ततः स आधो जूत्वोज्जरितगुम्भेन श्रीपार्श्वजिनचैत्यं कारयित्वा यशोज्ञघगुरुपार्श्वे संयममाराध्य स्वययौ । ततः परं तद्गुरुपिण्डं तीर्थं जातं । पुनरन्यदा

वसन्तेऽचिग्रहं ललौ मुनिः-चेत्प्लवगःशृङ्खलास्थो नगरान्तश्चूतरसं दत्ते तदा पारयामि, नान्यथेति ।

दहासहस्रेहकि जह्विमासी, कोटिसंकल बज्जल पासि ।

जइ अंबरस मरु देइ, तो खिमरिखी पारणं करेइ ॥ ५ ॥

इतश्च कस्यचिद्व्यवहारिण उष्णतौ धृतकुम्भके स्थापिताम्बरसं कपिलात्वा ब्रजन्मार्गे यान्तं साधुं प्रत्यलाभयत् । “अहो ! आश्चर्यं” इति जना मिथो जट्पन्तो जैना जाताः । इतश्चावधिज्ञानतः कृष्ण-
र्षिर्देवल्लोकाद्यातिसमीपं समागत्य नत्वेत्युवाच-“प्रजो ! शासनप्रज्ञावनाथै सिन्धुलभूपहस्तिनां रोग-
ज्ञान्त्यै त्वया स्वचरणशौचजलं देयं” इत्युक्त्वाऽहश्यो जातः । राहश्चतुर्दशशतकरिणो रोगग्रस्ता-
जाताः । वैद्यैः कृतोपचारैरप्यसाध्या इति मुक्ताः । राजा बाढं शोकमापन्नः । प्रधानवचनेनेत्युद्घोषणा-
मदापयत्-यः कश्चिद्राजकरिणां रोगशान्तिं कुरुते सोऽर्धराज्यञ्चाक् स्यात् । तावता गगन इति वाग्जाता-
“गिरिकम्बलगिरौ कर्मर्षेः पादशौचजलेन करिणो नीरोगाः स्युः” । इति श्रुत्वा राजनरा यतिसमीपे गत्वा
पादजलं यावद्याचन्ते तावन्मुनिनोचे-“हंहो नराः ! पट्टहस्तिनं मुक्त्वाऽन्ये गजा एतज्जलं पायितव्याः ।
जैतान्मुक्त्वाऽन्ये पट्टहस्तिनं नीरोगं कुर्वन्तु” इति बुद्ध्या तेन जलेन हस्तिनो नीरुजो जाताः । अन्य-
दर्शनसत्कैः पट्टहस्ती जलं पायितो विपन्नः । राजा यतिसमीपं गत्वाऽर्धराज्याय विज्ञपयति स्म ।
मुनिना राज्यं नरकान्तमिति सर्वथैव त्यक्तं । यतीनां संयमादपरं न राज्यं । राजा मुनिं नत्वा स्वस्थानं
प्राप्य यतिपादुकां सिंहासने संस्थाप्य प्रासादमकारयत् । अन्यदा मुनिना मार्गे शवं संमुखमायान्तं

वीक्ष्य कस्यचित् पृष्टं—“किमेतत् ?” इति । तेनोक्तं—“धनव्यवहारिणः पुत्रोऽहिना दष्टः, षण्मासैर्मृतोऽसौ” । तच्छ्रुत्वा मुनिनोचे—“अहो ! असौ जीवन् कथं ज्वाह्यते ?” इति केनापि धनायोचे । धनस्तत्रैत्य यतिं नत्वोवाच—“यते ! मम पुत्रजीवितदानेन प्रसादय” । यतिना प्रासुकजलेन सिक्तः परमेष्ठिमन्त्रं स्मृत्वा नीरुक्कृतः । ततो यतिः पुनरभिग्रहं लब्धौ—यदि वनप्रसूता व्याघ्री विंशतिं वटकान् ददाति तदा पारयामि, नान्यथेति ।

नवप्रसूतव्याघ्री विकराल, नयरमाहिं बीहावे बाल ।

बर्मां बीस जो पणमी देइ, तो खिमरिखी पारणं करेइ ॥ ६ ॥

एवं बहुभिर्दिनैर्दक्षैः तपःप्रज्ञावान्नगरान्तःप्रविष्टां नवप्रसूतां कराळां व्याघ्रीं वीक्ष्य वटकधनिका वटकान्मुक्त्वा नष्टाः । व्याघ्र्या यतिस्तैर्वटैः प्रतिलाजितः । ततो गुरुवन्दनोत्सुको यशोज्ञप्सूरिं पत्तने गत्वा मया गुरुमवन्दित्वा नैवान्नोदके ग्राह्ये इत्यभिग्रही पत्तनं प्राप्तः । गुरवो नताः । पुनरभिग्रहं लब्धौ—नृपस्य पट्टहस्ती मत्तो वृष्णस्त्रीवशगो यदि स्त्रीचक्रवारिकखम्हनीखलखजूर पतैः पञ्च-खकारैः पारयति तदा पारयामि । मासे गते शासनदेवतया जरतीरूपं कृत्वा गजो वशीकृतो यतिश्च पारितः । एवं चतुरशीतिपारणकानि पूर्णानि । ततोऽनशनं लात्वा स्वर्ग्यौ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोन-विंशस्तमन्त्रे त्र्यशीत्युत्तरविंशततमं ३७३ व्याख्यानम् ॥

चतुरशीत्युत्तरद्विशततमं ३७४ व्याख्यानम् ॥

अथ तपस्तपनहेतुमाह—

निर्दोषं निर्निदानाढ्यं तन्निर्जराप्रयोजनम् । चित्तोत्साहेन सद्बुद्ध्या तपनीर्यं तपः शुभ्रम् ॥ १ ॥

स्पष्टः । नवरं तप्यतेऽनेन देहकर्मादीति तपः । तदुक्तम्—

रसरुधिरमांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राण्यनेन तप्यन्ते । कर्माणि चाशुभ्रानीत्यतस्तपोनामनैरुक्तम् ॥ ३ ॥

तत्तपो निर्दोषं—दोषस्तु इहपरलोकाद्याशंसादयस्तैर्विगतं । पुनस्तत्तपो निर्निदानाढ्यं । यतः—

यः पादयित्वा चरणं विशुद्धं, करोति जोगादिनिदानमङ्गः ।

स वर्धयित्वा फलदानदहं, कष्टपट्टमं तस्मयतीह मूढः ॥ १ ॥

नवनिदानस्वरूपं प्राग्मयाऽत्र लिखितं । तथा चित्तोद्धासेन, न तु राजबिष्टिरीत्या, यथा-
शक्ति वा । यतः—

सो अ तवो कायबो, जेण मणोऽमंगलं न चित्तेइ ।

जेण न इंदियहाणी, जेण जोगा न हायंति ॥ १ ॥

तथा परार्थीनबुद्ध्या दीनतया वाज्ञानतपोचिराहारत्यागरूपं तत्तप आश्रवमूलत्वेन कषायोदया-
श्रितत्वात् पूर्वान्तरायोदयासातवेदनीयविपाक एव, यत आहारत्यागादिकं जन्यतपः, जावतपस्तु

आत्मस्वरूपैकाग्र्यत्वरूपं, तत्तु अहर्निशमस्ति, तथापि अव्यपूर्वकं ज्ञातव्योऽग्रहणमिति शासनचातुर्यं न त्याज्यं । यतः—

धनार्थिनां यथा नास्ति, शीततापादि दुःसहम् । तथा ज्वविरक्तानां, तत्त्वज्ञानार्थिनामपि ॥ १ ॥
यथा धनोपार्जनकुशला शीतादिकं ह्रमन्ते, तथा ज्वविरक्तानामनशनादिकं तपो न दुःसहमिति ।
अथ द्वादश तपश्चाचारानाह—

द्वादशधा तपश्चाचारान्—स्तपोवह्निर्निरूपिताः । अनशाद्याः षट् बाह्याः षट्, प्रायश्चित्तादयोऽन्तगाः ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं ये तपोऽग्नेदाः सूत्रे प्रोक्ताः, ते चामी—

अणसण १ मूणोदरिया २, विन्तीसंखेवणं ३ रसच्चाळ ४ ।

कायकिदोसो ५ संखीणया ६ य, बड्धो तवो होइ ॥ १ ॥

पायड्धित्तं १ विण्णं २, वेयावच्चं ३ तहेव सञ्जाळं ४ ।

जाणं ५ उवसग्गोऽवि य ६, अङ्गतरुं तवो होइ ॥ २ ॥

एतेषां स्वरूपं वक्ष्यमाणयुक्त्याऽग्रे किञ्चिन्मात्रं लिखिष्येऽहमाचारप्रदीपादिग्रन्थानुसारेणेति ।
अथाद्याचारमाह—

१ आत्राकारान्तस्तपशब्दः—

अन्नशनं द्विधा प्रोक्तं, यावज्जीविकमित्तरम् । विघटिकादिकं स्वहृपं, चोत्कृष्टं यावदात्मिकम् ॥ १ ॥
 स्पष्टः । नवरं इत्वरं नमस्कारसहितं प्रत्याख्यानं विघटिकं, तस्मादहं शास्त्रे नोदितं, तदुपरि वृद्धि-
 गामुकमुत्कृष्टं श्रीचरमजिनतीर्थे षण्मासपर्यन्तं, श्रीनात्रेयजिनतीर्थे संवत्सरपर्यन्तं, मध्यतीर्थकरशासनेषु
 त्वष्टौ मासान् यावत् । अत्र चेन्द्रियजयकषाययतपो रत्नत्रयीतपः समवसरणतपोऽशोकवृद्धश्रीजिन-
 कट्याणकतप इत्याद्यनेकजेदा आचारदिनकरचित्तीयखण्डतो द्वेयाः । तथा चाचाम्बवर्धमानतपो वर्ष-
 चतुर्दशत्रिमासविंशतिदिनमितं श्रीचन्द्रकेवलिवत्कार्यं । इत्यादिविविधतप इत्वरकाढीनत्रेदेऽन्तर्भवति ।
 यावज्जीविकं तु पादपोषगमनेङ्गिनीजक्रप्रत्याख्यानत्रेदास्त्रिविधं, अस्य स्वरूपं सप्तदशविधमरणजेद-
 ज्ञानं विना न सुखावबोधं स्यात्, अतस्तत्स्वरूपं लिखामि—तत्राद्यमावीचिमरणं वीचिविच्छेदोऽन्तरमि-
 त्यर्थः, तदन्तावोऽवीचिनारकरक्तिर्यङ्गनरामराणामुत्पत्तिसमयात्प्रच्युति स्वस्वायुःकर्मदलिकानामनुसमयमनु-
 जवनोच्चिचटनं तत्प्रधानं मरणमावीचिमरणं १ । अवधिपञ्चत्वं अवधिमर्यादा । ततश्च यानि नारकादि-
 जवनिवन्धनतयाऽऽयुःकर्मदलिकान्यनुभूय चियते, मृतो वा यदि पुनस्तान्येवानुभूय मरिष्यति तदा
 तद्भव्यावधिपञ्चत्वं । संजवति हि गृहीतोऽजितानामपि कर्मदलिकानां पुनर्ग्रहणं, परिणामवैचित्र्यात् ।
 एवं क्षेत्रादिष्वपि भाव्यं २ । अन्तिकपञ्चत्वं—अन्ते जवमन्तिकं, अयं जावः—यानि नारकाद्यायुष्क-
 तथा कर्मदलिकान्यनुभूय चियते, मृतो वा न पुनस्तान्यनुभूय मरिष्यति तद्भव्यतोऽन्तिकपञ्चत्वं, एवं
 क्षेत्रादिष्वपि ३ । वल्यत्पञ्चत्वं—वल्यतां संयमान्निवर्तमानानां दुश्चरं तपश्चरणं कर्तुं व्रतं मोक्षं चाशक्नुवतां

कथञ्चिदस्मान्मुक्तिरस्तु इति ध्यायतां यत्पञ्चत्वं तद्वदन्मरणं, एतच्च भ्रमव्रतपरिणामानां मुनीनामेव स्यात् ५ । वशार्तपञ्चत्वं—वशेनेन्द्रियविषयपरवशत्वेनार्ता दीपशिखावलोकनाकुलपतङ्गवदकुक्षिता वशार्तस्तेषां पञ्चत्वं वशार्तमरणं ५ । अन्तः शब्दं लज्जादिवशदनालोचितदुराचाररूपं येषां तेऽन्तः-शब्दयास्तेषां पञ्चत्वमन्तःशब्दयपञ्चत्वं, इदं चातीव दुष्टं ६ । तन्नवमरणं—यस्मिन् ज्ञवे साम्प्रतं प्राणी वर्तते तन्नवयोग्यमेवायुर्बद्धा पुनस्तत्क्षयेण यदा म्रियते तदा तन्नवपञ्चत्वं, इदं च सङ्ख्यातवर्षायुषां नृति-रश्चामेव, न त्वसङ्ख्यातवर्षायुषां नृतिरश्चां देवनारकाणां च, तेषां पुनरनन्तरं तन्नवाज्जावात् ७ । बाढानां मिथ्यादृशामविरतसम्यग्दृशां वा मरणं बाढपञ्चत्वं ८ । पण्डितानां सर्वविरतिमञ्च्युपगतानां पञ्चत्वं पण्डितमरणं ९ । मिश्राणां बाढपण्डितानां देशविरतीनां पञ्चत्वं मिश्रमरणं १० । लब्धस्थानां मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानवतां व्रतिनां पञ्चत्वं लब्धस्थपञ्चत्वं ११ । केवलिनां समस्तापुनर्जनवनजव-प्रपञ्चानां मरणं केवलिमरणं १२ । विहायसि आकाशे जवं वैहायसं, अयं ज्ञावः—ऊर्ध्ववृक्षशाखादा-बुद्धन्धनेन नृगुपातकूपपातशस्त्रादिचिर्वापञ्चत्वं वैहायस पञ्चत्वं १३ । गृध्रैरुपलक्षणात्वात्तुलनिकाशि-वादिजिश्च स्पृष्टं स्पर्शनं यत्र तद्गृध्रस्पृष्टं, इदं च मृतगजादि(गृध्रादिविदारित)शवान्तः प्रविश्य गृध्राद्यै-रात्मानं जह्यतः (मरणं वा) स्यात् १४ । जकं जोजनं तस्योपलक्षणात्वात्पानादेश्च परिज्ञा इदं मया चूरिशो युक्तमेतच्छ्रुतकं चावद्यमिति ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यागो जकपरिज्ञापञ्चत्वं १५ । इक्षते प्रतिनियत एव देशे चेक्षते यत्र तदिङ्गिनीपञ्चत्वं ! इदं चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानवतो

नियमितप्रदेशे स्वयमेवोद्धर्तनादि कुर्वतो मुनेः स्यात् १६ । पादपो वृद्ध उपशब्दः सादृश्ये ततः पादप-
मुपगच्छति सादृश्येन ग्रामोतीति पादपोपगमनं, अयं जावः—यथा पादपः पतितः समं विषमं वाऽचिन्त-
यन्निश्चलमाले परप्रयोगानु कम्पते, तथाऽयमपि जगवान् यदङ्गं निर्निमेषं प्रथमतो यत्र समे विषमे
वा पतितं तथैव स्थापयति, न तु स्वतश्चाद्वयतीति १७ । इदं चान्त्यपञ्चत्वत्रयं यद्यपि वैमानिकत्वमुक्ति-
लक्षणसमानफलदं तथापि विशिष्टविशिष्टतरविशिष्टतमधृतिमतामेवोत्तरोत्तरं संजवतीति विशेषात्प्रथमं
कनीयो, द्वितीयं मध्यं, तृतीयं ज्येष्ठमिति ध्येयं । एषु च साध्वीनामाद्यमेव । यदाहुः—

सबाऽवि आ अज्जाउं, सबेऽवि य पढमसंघयणवज्जा । सबेऽवि देसविरया, पच्चस्काणेण उ मरंति ॥ १ ॥
अत्र हि प्रत्याख्यानशब्देन अक्तपरिहैव ज्ञेया । इङ्गिनी चानशनं विशिष्टतरधृतिसंहननवतामेव
स्यादित्यार्थिकानिषेधादेवावसीयते । पादपोपगमनं तु वयःपरिणामे सति देवगुरुत्वा तदन्तिके कृता-
नशनस्य गिरिगुहादौ त्रसस्थावरविरहिते स्थिरुद्धे पादपवन्निमेषकरणादावपि निश्चेष्टस्याद्यसंहननिनो
निष्प्रतिकर्मणो येन तेन संस्थानेन प्रशस्तध्यानेन प्राणान्तं यावदवस्थानं पादपोपगमनं । उक्तं च—

पढमम्मि य संघयणे, वडंतो सेलकुडुसमाणो । तेसिं पि आ बुहेउं, चउदसपुवीण बुहेए ॥ १ ॥

त्रयमपि चैतन्निर्व्याघाते संल्लेखनापूर्वकमेव करोति, अन्यथाऽऽर्तध्यानसंज्ञवात्, व्याघाते तु व्याधि-
विद्युन्निरिञ्जित्तिप्रपातसर्पादिघातरूपे संल्लेखनां विनाऽपि ।

अथैतद्विविधमध्यनशनं तपः कृत्स्नकर्मद्वयकरं हेयं । अत्रार्थे ज्ञातं चेदं—काकन्दीपुर्यां धनसार्थवाहो वसति । तस्यात्मजो धन्यनामाऽस्ति । संप्राप्त्यौवनं तं जोगसमर्थं ज्ञात्वा जज्ञा घात्रिंशत् प्रौढप्रासादान् कारयति । ततो घात्रिंशत् इत्यवरकन्यानामेकस्मिन्नेव दिने पाणिग्रहणं कारयति । स तान्निः सह वैषयिकं सौख्यं दोगुन्दकदेव इव बुभुजे । तान्निः सह जोगाननुजवतस्तस्य कियन्ति वर्षाण्यतीतानि । एकदा श्रीवीरश्चतुस्त्रिंशदतिशयैर्विराजितस्तत्र समवसृतः । तदा धन्योऽपि जिनवन्दनोत्सुकः पादचारेण विजोरन्तिके समागात् । जगद्धान्धवं नत्वा देशनां क्लेशनाशिनीं शुश्राव—“यः प्राप्य दुष्प्राप्यमिदं नरत्वं, धर्मं न यत्नेन करोति मूढः । क्लेशप्रबन्धेन स त्वन्पमब्धौ, चिन्तामणिं पातयति प्रमादात् ॥ १ ॥” इत्यादित्रिकाद्विपुलं मनस्यवधार्य वैराग्यमापन्नो मातुरन्तिके समागत्यैवमवादीत्—“हे मातः । जगवद्भ्रमं निशम्याहं विषयेषु धिग्नस्तवाज्ञया दीक्षामङ्गीकरोमि” । तदा मात्रा मुनिव्रतपावनानुकूल-प्रतिकूलोपसर्गसहनविरसाहारकरणादिदुष्करत्वमुक्तं, तथापि जोगान् पुरीषमिव नेहति । तदा जज्ञा धन्यस्य निष्क्रमणोत्सवमकरोत् । ततो जगवता स्वयमेव दीक्षितः । ततस्तस्मिन्नेव दिने स्वाम्यन्तिकेऽज्जिग्रहमग्रहीत्—“जगवन् ! जवदाज्ञया निरन्तरं षष्ठतपः कुर्वन् पारणके चोज्जितजिह्वयाऽऽचाम्बलं करोमि” । स्वाम्याह—“जो धन्य ! यथासुखं तपसि प्रवर्तस्व” । जिनाज्ञया हृष्टस्तुष्टः सैस्तत्तपसि प्रावर्तत । स धन्यर्षिः प्रथमषष्ठपारणे प्रथमपौरुष्यां स्वाध्यायं करोति, द्वितीयपौरुष्यां ध्यानं, तृतीयपौरुष्यां जिनमापृण्य जिदार्थमट्टाचाम्बलान्नं गृह्णाति, नान्यत् कङ्क्षते । एवं जिह्वायै पर्यटन् कदाचि-

ब्रूतं लभते कदाचित्पानं च, तथाप्यदीनोऽविषादी । यदि क्वापि त्रिहोत्रं लभते तदा तां स्वाम्यग्रे
 प्रतिदर्शयति, स्वामिनाऽनुज्ञातः केवलं देहधारणार्थं तमाहारमश्नाति । एवं तपसा विचरति । तेन स
 निर्ग्रन्थोऽतिकृशविग्रहो जातः । तस्य शरीरं निर्मासं शुष्कास्थिसंश्रुतमङ्गारशकटमिव पश्चि सञ्चरन्
 शब्दं करोति । तदा मह्यां विहरन् जगवान् गुणशीलचैत्ये समवसृतः । श्रेणिको राड् वीरवन्दनाय
 निर्गतः । स्वामिनं नत्वा देशनां निशम्यैवमपृच्छत्—“हे जगवन् ! एतेषां मुनीनां मध्ये कोऽनगारो
 दुष्करकारकः ?” । स्वाम्याह—“एतेषामिन्द्रच्छ्रुतिप्रमुखाणां चतुर्दशश्रमणसहस्राणां मध्ये धन्योऽनगारो
 महानिर्जरको महादुष्करकारको यो जज्ञापुत्रो निरन्तरं षष्ठं कृत्वाऽऽचाम्बेन पारणं करोति” इत्यादिः
 सकललोऽपि वृत्तान्तः प्रोक्तः । तच्छ्रुत्वा हृष्टः श्रेणिको धन्यान्तिके गतः । मुनिं नत्वा प्राह—“त्वं
 धन्योऽसि, कृतपुण्योऽसि” । एवं स्तुत्वा राजगृहनगरे समागात् । ततः स धन्यर्षिर्निशायां धर्मजाग-
 रिकायां जाग्रदेवमचिन्तयत्—“तपस्या शुष्कदेहोऽहं प्रत्यूषे जगवदङ्गया विपुलपर्वतं समारुह्य मासिक्या
 संल्लेखनयाऽऽत्मानं शोषयित्वा जीवितमरणयोः समानो विचरामि” । ततस्तेन मुनिना तथा कृतं । ततः
 शुभ्रध्यानेन सर्वार्थसिद्धे महाविमाने देवत्वेनोत्पन्नः । ततो गौतमो जिनं पृच्छति—“जगवन् ! जव-
 ह्निष्यो धन्यः कां गतिं गतः ?” । “हे इन्द्रजित् ! मम शिष्यो धन्य इतः कालं कृत्वा सर्वार्थसिद्धिर्वि-
 माने गतः, तत्र त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिं शुक्त्वा महाविदेहदेशे सुकुलेषूपपद्य दीक्षां कक्षीकृत्य केवलं
 लब्ध्वा मोक्षं यास्यति” ।

धन्यर्षिणा साम्यतपो विजेदं, संसेवितं किद्विषनिर्जरार्थम् ।
यस्मिन् हृणे स्वीकृतसाधुभावं, तदुत्तरं प्रोज्जितपुजलाशम् ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोनविंशस्तम्भे
चतुरशीत्युत्तरविंशततमं १७४ व्याख्यानम् ॥

पञ्चाशीत्युत्तरद्विशततमं १७५ व्याख्यानम् ॥
अथ द्वितीयतपआचारमाह—

जनोदरितपो ज्व्यत्रावजेदात्मकं परैः । विशिष्याज्ञायमानत्वान्महाफलं निरन्तरम् ॥ १ ॥
स्पष्टः । अत्रार्थसमर्थनार्थमियं ज्ञावना—नित्याहारं विदधतामपि साध्यादीनामूनोदरितपसा महा-
फलं । तत् ज्व्यत उपकरणचक्रपानवैषयिकमूनोदरि, ज्ञावतश्चोनोदरि क्रोधादित्यागरूपं । यतः साधु-
श्राद्धैः कदाचिदपि यथेष्टमाकणं यावन्हारोज्ञाराः समायान्ति तादृशं नाशनीयं, नवब्रह्मचर्यगुप्तिमध्ये
निषिज्जत्वात् । अपि चोपवासषष्ठाष्टममासद्व्यपणाद्यनेकतपरसु ज्व्यतोऽज्ञानादि निषिद्धं, तथापि ज्ञावतः
क्रोधादित्यागरूपमूनोदर्यवश्यं विधेयं, अन्यथा लङ्घनं स्यात् । यतः—
कषायविषयाहार—त्यागो यत्र विधीयते । उपवासः स विज्ञेयः, शेषं लङ्घनकं विदुः ॥ १ ॥

अत्र अव्यत एतत्तपोविधिरयं—एककवलादारज्य यावदष्टौ कवलाः जनोदरिका । अत्र चैककवलमाना जघन्या, अष्टकवलमानोत्कृष्टा, द्वाादिकवलमाना तु मध्यमा १ । एवं नवज्य यावद्वादशकवलास्तावदपार्धोदरिका २ । त्रयोदशारज्य यावत् षोरुश तावद्विजागोनोदरिका ३ । सप्तदशादारज्य यावच्चतुर्विंशतिस्तावत्प्राप्तोदरिका ४ । पञ्चविंशतेरारज्य यावदेकत्रिंशत्कवलास्तावत्किञ्चिदूनोदरिका ५ । जघन्यादित्रेदत्रयं सर्वत्र पूर्ववद्भावन्यं । अनेनानुसारेण पानविषयोदरिका भाव्येति । अत्र कवलमानमित्थमुक्तं—

वत्तीसं किर कवला, आहारो कुह्निपूरुं नणिणं । पुरिसस्स महिलियाए, अछावीसं नवे कवला ॥ १ ॥
कवलस्स य परिमाणं, कुक्कुन्निअंरुगपमाणमित्तं तु ।

जं वा अविगियवयणो, वयणम्मि बुन्निज्ज विसंतो ॥ २ ॥

तथा षष्ठाष्टमादिविशेषतपस्तपनेऽपि पारणे जनोदरिकयैव विशेषलब्धयः संभवन्ति । यथा त्रतिनः सनखकुट्माषमुष्टिजलचुलुकमात्रपारणेन षण्मासी यावत् षष्ठतपसा तेजोलेइयोत्पद्यते इति श्रीपञ्चमाङ्गोक्तश्रीवीरजिनोक्तविधिना मंखलिपुत्रस्य सोत्पेदे । इत्थूनोदरिकंतपः आहारानाहारदिनेषु अव्यजावाज्यां यथार्हं प्रत्यहं सेवनीयमिति २ ।

अथ वृत्तिसंक्षेपाहृतृतीयतपआचारमाह—

वर्तते ह्यनया वृत्ति-त्रिंशशजलादिका । तस्याः संक्षेपणं कार्यं, अव्याद्यभिग्रहाच्चितैः ॥ १ ॥

स्पष्टः । नवरं ज्ञव्याद्यजिग्रहव्याख्यानं चेदं—वाचंयमो गोचर्यासमये चतुरजिग्रहान् गृह्णाति—
 ज्ञव्यतो निर्लेपजिह्वा मयाऽद्य ग्राह्या कुन्ताग्रसंस्थितमेकं मण्डकमोदकोद्येव वा ग्राह्यं, अत्र केमर्षिसा-
 ध्वादिज्ञात वाच्यं १ । क्षेत्रत एकदिग्रहस्थग्रामादिलब्धमेव दायकेन देहलं जङ्घयोरन्तर्विधाय वा दत्तं
 ग्रहीष्यामीत्यादयः २ । कायतः पूर्वाह्णादौ सकलजिह्वाचरनिवर्तनावसरे वा पर्यटितव्यं इत्यादयः ३ ।
 जावतो हसनगानरोदनादिक्रियाप्रवृत्तो बज्रो वा यदि प्रतिवाञ्जयिष्यति तदाऽहमादास्ये, न त्वन्यथे-
 त्यादयः ४ । नित्यमजिग्रहाच्चावेन साधूनां प्रायश्चित्तं भवति । आद्या अपि सचित्ताद्यजिग्रहं गृह्णन्ति ।
 इदं च तपः षष्ठाष्टमादिभ्योऽपि दुःसाधमधिकतरफलं च, यतः षष्ठाष्टमादि नियतं प्रत्याख्यायमानत्वेन
 निवृत्ताहारेणं च, इदं च को वेद कदा ज्ञव्याद्यजिग्रहपूर्तिर्जाविनीत्यनियतं । तथा पर्यटनमपि अजि-
 ग्रहोऽन्तर्ध्यातानुसारेण संपूर्णो जातो न वेति बुद्ध्या, न त्वाहारग्रहणे गाढां प्रीतिं वितनोति ।
 अत्रार्थे श्रीवीरस्वामिज्ञातं श्रीदण्डणषिद्वप्रहारिश्रीशालिज्रपाण्डवादीनां ज्ञातानि च । जीमपाण-
 वेनापि चारित्रं प्रतिपद्य कुन्ताग्रदत्तमेव वाञ्छितं, नान्यथा ।

तस्य पुण्यात्मनः सोऽपि, मासैः षड्जिग्रहपूर्वत ।
 न किञ्चिदपि दुर्लभं, सत्त्वनिर्णीतचेतसाम् ॥ १ ॥

श्रीवसन्तपुरे कोऽपि दुर्धरसप्तव्यसनैकचित्तो विषयादिषु विनाशितगृहवित्त एको धिजो वसति
 चौर्यकर्मकृत् । लोकैः सुनिश्चितोऽपि पापाश्र विराम । ततो राज्ञा ग्रामाद्बहिर्निष्कासितः चौरपत्नी-

मगात् । तत्र पक्षीशः पुत्ररहितस्तं पुत्रं कृत्वाऽमन्यत । स यस्य प्रहारं करोति स निश्चितं मृत्युमाप्नोति । ततो लोके हठप्रहारीति नाम पप्रथे । सोऽन्यदा लुण्टाकचक्रेण सार्धं कुशस्थलग्रामलुण्टनाय ययौ । तस्मिन् ग्रामे काश्चिद्दरिद्रविप्रो वसति, तस्य दरिद्रत्वाद्बहून्यपत्यानि सन्ति । अपत्यैः सोऽन्यदा दैरेयीं याचितः, तदा कस्यचिदिन्यगृहतो दुग्धं तण्डुलौश्च मार्गयित्वा स्वज्जार्यायै समर्प्य दैरेयीं विधाय “सोत्सवदिनमद्य क्षीरान्नं ज्ञोक्ष्ये” इति धिया मध्याह्ने स्नानं कर्तुं यावजतस्तावत्तत्र धाटी पतिता । केचन चौरास्तस्य विप्रस्य गृहे समागताः किञ्चन न प्रापुः, पुनः कोणे पायसपूर्णं ज्ञाजनं दृष्ट्वा गृहीतं । बालका उच्चैः क्रन्दन्तस्ताननुधाविताः । तावज्जनकः स्नात्वा सरितः समागतः, तेन तत्स्वरूपं दृष्टं, रुष्टो विप्रः गृहगर्धं गृहीत्वा राक्षसवद्भावितः, तेन प्रहारेण केचन चौरा व्यापादिताः । हठप्रहारी तत्स्वरूपं श्रुत्वा त्वरितं तत्रागतः । “अयमस्मदीयान्निहन्ति” इति रोषपरायणः पक्षीशोऽसिना तस्य शिरो लुनानि स्म । ततो गृहमध्ये गह्वन् गवा रुधस्तामपि जघान । तद्दृष्ट्वा तस्य द्विजस्य प्रियाऽऽक्रोशवाक्यैरेवं तुतोद— “हे क्रूर पापात्मन् ! किं करोषि ?” । तयाऽतिक्रोशितः पुनः स रुष्टस्तैव खड्गेन तस्या उदरमदारयत् । ततस्तस्या उदरात् कम्पमानो द्विधाभ्रूलो बालोऽपि झुवि पतितः । तौश्चतुरोऽपि तत्काखहतान् समा- लोक्य तथा तात तात मातर्मातरिति बुवाणान् निम्नानवेक्ष्याचिन्तयत्—“ईदृग्दुष्कर्मकारिणं मां धिक्, नरकेऽपि नास्ति मम स्थानं, अथैतेषां बालानां कस्त्रायको जवति ? अहं किं बहौ विशामि ? किं वा चृगोः पतामि ? येन मम शुद्धिः स्यात् । अहो ! सदाचारं त्यक्त्वा दुष्कर्मपाथेयपथिको जातः”

महवैराग्यादित्थं ध्यायन् ग्रामाद्धहिर्निर्घयौ । तद्ग्रामोद्याने महामुनीन् वीक्ष्य ताञ्चत्वं वन् । ईदृशात् पापात्कथं मे मुक्तिर्न विष्यति ? ” । मुनिनोक्तं—संयमे यत्नं कुरु, यतः—
एगदिवसं पि जीवो, पवजमुवागलं अण्णमणो ।
जइ वि न पावइ मुक्कं, अवस्स वेमाणिं होइ ॥ १ ॥ ”

मुनितः प्रतिकारं प्राप्य स व्रतमग्रहीत् । ततस्तेन दृढप्रहारिमुनिना महानेकोऽचिग्रहो गृहीतः—
ग्रामेऽत्रैव स्थितः सोढुं, स आक्रोशपरीषहम् । आपापस्मरणं जोदये, नेत्यचिग्रहपालकः ॥ १ ॥
स मुनिस्तत्रैव ग्रामे कर्मक्षयाय विजहार । “असौ पापात्मा स्त्रीब्रह्मगोव्रूहन्ता ग्रामलुण्टक” इत्युक्त्वा
लोकस्तं मुनिं तर्जयति, लेष्टुयष्ट्यादिचित्रं प्रत्यहं तारयति, तत्सर्वं धरित्रीव सहते शान्तिरसाधिक्येन ।
निजपातकं संस्मृत्य जोजनं न चक्रे । अस्य षण्मासान्ते शमेनारुणेन ध्वस्ते तमोज्ञे इमां जावनामन्ना-
वयत्—“रे आत्मन् ! यादृशं बीजमुप्यते तादृहं फलमाप्यते । अत्र न पौराणां दोषः, किंत्वमी मदी-
यदुष्कर्मग्रन्थि परुषजाषितादिचिः क्षारैरिव चिकित्सन्तो नितान्तं मम सुहृदः । एवं ममैते तारुनं कुर्वन्तु
यदिदं खलु स्वर्णस्येवाग्नियोगः मलिनत्वं व्यपोहति । पुनरयं पुरज्जो मां दुर्गतिकारागारतः कर्षन्
स्वात्मानं तत्र प्रक्षिपति, परोपकारिणे तस्मै कथमहं कुप्यामि ? पुनर्निजपुण्यव्ययेन ये मत्पापानि व्यपो-
हन्ति तेभ्यः परमबान्धवेभ्यो दूषणं न देयं । अपि चैतत्प्रेरितवधवन्धनादयः संसारमोचकत्वान्मम
हर्षाय जायन्ते, एषां तु तदेवानन्तसंसारहेतुः इति मामत्यन्तं दुनोति । तथा च पौरैस्तर्जितोऽहं, परं

हतो नास्मि, हतो वा नास्मि मारितः; मारितो वा न मम धर्मो बान्धवैरिवापहतः । अपि चेमे मदात्म-
गृह्यविधाननादिकालस्थान् जावचौरान्निष्कासितुं साहाय्यं तन्वन्ति” । इत्यादिशुश्रूष्यानपरः क्षपकश्रे-
ण्यारूढः केवलज्ञानज्ञानुद्युतिमद्योतयत्स्वात्मनि ॥

अहो लोकोत्तरः कोऽपि, तपःकुम्भोद्भवः प्रभुः ।

नाविर्भवेपुनर्येन, शोषितः कर्मवारिधिः ॥ १ ॥

मृत्तिका यत्र तत्रैव, पततीत्यन्यथा न हि ।

तेन यत्रार्जितं कर्म, स्थाने तत्रैव निष्ठितम् ॥ २ ॥

केवली सुरगणेन निर्मिते, स्वर्णपङ्कजपदे स्थितश्च यः ।

तत्तपःस्तुतिवचोऽमृतैः शुभैर्-र्जव्यजन्तुसुमहीमसिञ्चयत् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोन-

विंशस्तम्भे पञ्चाशीत्यधिकविंशततमं २८९ व्याख्यानम् ॥

समाप्तोऽयमेकोनविंशः स्तम्भः

॥ विंशतितमः स्तम्भः ॥
षण्णशीत्यधिकद्विशततमं शण्डं व्याख्यानम् ॥

अथ चतुर्थं रसत्यागादतपश्चाचारमाह—
विकृतिकृञ्जसानां यत्यागो यत्र तपो हि तत् ।

गुर्वाङ्गां प्राप्य विकृतिं, गृह्णाति विधिपूर्वकम् ॥ १ ॥

स्पष्टः । विकृतिकृञ्जसा दुग्धदधिघृततैलगुरुरूपकान्नादयो ऋद्ध्याः, मधुमांसमद्यन्वहणा अजह्याः, तेषां
त्यागः सर्वेषां कियतां वा सर्वदा वर्षपूर्वतिथिषण्मासीचतुर्मासाद्यवधि वा वर्जनं विकारहेतुत्वात् । कदा-

चित्कारण उत्पन्ने विकृतिरसं गृह्णाणि तदाऽपि गुरुषृङ्गादिविधिपूर्वकमेव, यतो निशीथचूर्णौ—“विणय-
पुबं गुरुं वंदिज्जण जणइ—इमेण कारणेन इमं विगइं एवइअं पमाणेणं इत्तियं कालं तुझेहिं अणुन्नाए
ओत्तुमिहामि, एवं पुह्णिए अणुन्नाए पहा जिक्कं पविहो गहणं करेइ ति” । रसत्यागो हि यावज्जीवमपि
निर्वहति, उपवासादि तु कियत्समयमेवैतच्च लोकंऽपि बहवः कुर्वन्ति, रसत्यागं तु ज्ञाततत्त्वा एवेत्युप-
वासादिन्योऽप्यस्याधिकलाञ्छत्वं । अत एवानेके ब्रतिनो विकृतित्यागं विदधति । यथा श्रीनात्रेयात्म-
जया सुन्दर्या षष्टिसहस्रवर्षाणि यावदाचाम्बैः सर्वविकृतित्यागः कृतः । यथैकोनविंशतितमश्रीमन्मानदे-
वसूरिपदस्थापनावसरे यत्स्कन्धयोरुपरि निःस्पृहादिगुणेन प्रसन्नीञ्चते चारतीलहम्ब्यौ सादाघीद्वय चारि-

त्रादस्य त्रंशो जावीति विचारणया विषयचित्तं गुरुं विहाय येन त्रककुलजिह्वा सर्वाश्च विकृतयस्यत्काः। तत्तपसा नडुलपुरे पद्माजयाविजयाऽपराजितात्रिधानात्रिश्चतसृत्रिदंवीत्रिः पर्युपास्यमानं वीक्ष्य “कथं नारीत्रिः परिक्रितोऽयं सूरिः ?” इतिशङ्कापरायणः कश्चिन्मुग्धस्तात्रिरेव शिक्षितः । ततस्तात्रिर्गुरवः प्रेरिताः—“स्वामिन् ! किञ्चित्कार्यमस्माकं समादिश” । सूरिः प्रोक्तं—“सङ्क्षेपज्ववारणार्थं लघुशान्तिस्तोत्रं युष्मन्नामगर्जितं विदधामि, तस्याधिष्ठातृत्वं युष्मात्रिः स्वीकार्य” इति गुरुवाक्यं तात्रिरङ्गीकृतमिति । अथ व्यतिरेकयुक्तिमाह—ये रसत्यागं न कुर्वन्ति ते मङ्गुसूर्यादिवन्महतीं हानिं प्राप्नुवन्ति- तथाहि—मथुरायां मङ्गुनामाचार्यः साधुपञ्चशतीपरिवृत आस्ते । जनास्तदुपदेशगुणै रञ्जितास्तदा तं युगप्रधानमाहुः । यतः—

विहाय कार्यान्तरमन्तराय—मन्याननादृत्य मुनीनशेषान् ।

त्रक्त्या वशीचूत इवातिचूरिः, सूरिं सिषेवे हि जनस्तेमेव ॥ १ ॥

ते जनाः स्निग्धमधुराद्यशनादित्रिर्नित्यं सेवन्ते । क्रमेण कर्मवशाज्जसलौह्यं जातं, तेन नित्यावासं प्राप । ततः कालान्तरे सातगौरवादिहारोपदेशादिक्रियालसो जातः, कश्चिगौरवान्मिथ्याजिमार्त्तनी यथा- हर्विनयाद्यलसोऽचूत, रसगौरवात्तु क्षेत्रकुलादिसंसक्तीचूय गोचरीगवेषणलसो जातः । क्रमेण तत्रैव मृत्वा नगरनिर्धमनप्रत्यासन्नयद्वायतनाधिधायकत्वेन व्यन्तरो जज्ञे । विचक्षेनावलोक्य पूर्वत्रवं संजातप- आत्तापोऽधुनेदं प्राप्तकालमिति संचिन्त्य साधूनां बहिर्गह्मतां पुरतो यद्यप्रतिमामुखान्महतीं जिह्वां

निःसारयामास । प्रतिदिनमेवं करोति । एकदा साहसिकसाधुनैकेन पृष्टं—“कस्त्वं ज्ञोः ? कथं रसनामा-
कृत्य दर्शयसि ?” । ततः सविषादं यद्वाः प्रकटीकृत्योवाच—“अहं धर्माध्यपङ्कजवक्षुहरार्थमङ्गुनामा-
प्रमादान्मूलकृतिं प्राप्य महाव्रतजङ्गं विधायान्न पुरनिर्धमने यद्वो जातः । जवझिरपि महारसलाम्पव्यप-
रैर्न ज्ञाव्यं, जिह्वास्वादेन पतितोऽहं इति ज्ञापनार्थं करोमि” इति श्रुत्वा ते सविस्मया रसत्यागतपस्थु-
द्यतधियो वञ्चबुः । सर्वेषां पुरस्त इत्युपदेशं वितन्वन्ति—“इन्द्रियजयो हि पुंसां परमसंपद्भुः । यतः—
इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं, यत्स्वर्गनरकावुचौ । निगृहीतविसृष्टानि, स्वर्गाय नरकाय च ॥ १ ॥
रणजेतारस्तु बहवो वीक्ष्यन्ते, परमिन्द्रियजेतारो दुर्लभाः, यथा—
शतेषु जायते शूरः, सहस्रेषु च परिभूतः । वक्ता शतसहस्रेषु, दाता जवति वा न वा ॥ १ ॥
न रणे निर्जिते शूरो, विद्यया न च परिभूतः । न वक्ता वाक्पटुत्वेन, न दाता धनदायकः ॥ २ ॥
इन्द्रियाणां जये शूरो, धर्मे चरति परिभूतः । सत्यवादी जवेपक्का, दाता ज्ञीताजयप्रदः ॥ ३ ॥
तथा सकलेन्द्रियजयमूलकारणं रसनेन्द्रियजयः । तज्जयस्तु तादृशाहारव्याहारव्यवस्थया कार्यः । आहा-
रोऽनिन्द्यकर्मसंपन्नः परिभूतः कुशलक्रियाप्रवृत्त्यर्थमाहारयितव्यः । अत्याहारेण नवनवमनोरथप्रवृद्धिः
प्रबलनिजोदयः सतताशुचिता देहावयवगौरवं समग्रक्रियोपरमः प्रायः सरोगता चेति कृत्वा निरन्तरमनु-
समेव स्थाप्यं रसनेन्द्रियं । अस्मिन्ननुद्वेऽपराणि सर्वाणि तुष्टान्येव स्वस्वविषयनिवृत्तेः, तृप्ते च सर्वाण्यनु-

१ व्याहारो वचनम्.

सान्येव स्वस्वविषयप्रवृत्त्यौत्सुक्यदर्शनात् । जिह्वेन्द्रियमुत्कलो मङ्गुसूरिनेकदुर्गतिदुःखमवाप । तथा कारुरीकमुनिः रसनादौड्यात्सहस्रवर्षानुष्ठितसंयमाचारमहारयत् । अतो रसत्यागतपोऽवश्यं साधुश्राद्धे-
विधेयमिति ॥

अथ कायक्लेशाहतपःपञ्चमाचारमाह—

वीरासनादिना क्लेशः, कायस्यागमयुक्तिः । तनुबाधनरूपोऽन्न, विधेयस्तत्तपः स्मृतम् ॥ १ ॥

स्पष्टः । नवरं वीरासनं, आदिशब्दादुत्कटिकासनादिकं केशोदलुञ्चनं च ।

वीरासणजकुक्षुआसणाइं लोआइणं य-विन्नेल । कायकिदोसो संसारवासनिव्वेअहेल त्ति ॥ १ ॥

लोचवर्णनं त्वन्यैरप्युक्तं—

पश्चात्कर्म—पुरःकर्मजीवहिंसापरिग्रहाः । दोषा ह्येते परित्यक्ताः, शिरोलोचं प्रकुर्वता ॥ १ ॥

लोचस्तु दिग्विधः स्थानाङ्गागमे प्रोक्तः, तथाहि—पञ्चेन्द्रियजनं चतुष्कषायत्यजनं, एतन्नवविधं जावलुञ्चनं, दशमं केशलुञ्चनं अन्यसत्कं ज्ञेयं, तन्नवविधजावलुञ्चनपूर्वं ग्राह्यं । अत्र चतुर्भङ्गी—यथा कश्चि-
त्यश्रमं जावल्लोचं कृत्वा पश्चाद्गन्धलोचं करोति साधुरेव साधुर्भवति, अत्र जम्बूस्वाम्यादयोऽवदाताः ।
कश्चित्प्रथमं जावल्लोचं विधाय अन्यलोचं न विदधाति, अत्र मरुदेव्यादयो दृष्टान्ताः । कश्चित्प्रथमं अन्य-
लोचं कृत्वा पश्चाद्जावल्लोचं करोति, जमकसाध्वादिवत् । कश्चित्प्रथमं अन्यलोचं करोति पश्चान्न जावल्लोचं,
अत्रार्थ उदायिनृपमारकविनयरत्नज्ञातं आधुनिकवेषधारिज्ञातं वा जीविकार्थं गृहीतलिङ्गज्ञातं वेति ।

ननु परिषद्देव्यः कोऽस्य विशेषः? उच्यते—परिषदाः स्वपरकृतक्लेशरूपाः, कायक्लेशस्तु स्वकृतक्लेशानुजवरूप इति विशेषः। कायक्लेशो मृत्युहं कर्मक्षयादिगुणः, अत एव ह्यवस्थजिनकटिपकादयः प्रायो निरन्तरमूर्ध्वस्था एव तिष्ठन्ति। यदाप्युपविशन्ति तदाप्युत्कटिकादिविषमासनेनैव। तन्नवसिद्धिगामिश्रीवीरप्रभुणा इदं तपः सम्यगुपात्तं। यथा श्रीज्ञातपुत्रद्वयस्थावस्थायां पञ्चदशदिनाधिकसार्धद्वादशवर्षमध्ये पर्यस्ति कां विधाय न कदापि क्षणमुपविष्टः, मुहूर्त्तमात्रनिद्रां चोर्ध्वस्थ एव चकारेति। अपि च कायक्लेशतपोऽपि सिद्धान्ताविरोधयुक्तिः कृतं सार्थकं, अन्यथाऽज्ञानतपस्विनो बहुविधं कायक्लेशं सहन्ते, पञ्चाग्निसाधनं कमलादिवत्। सूर्याग्निमुखन्यस्तनेत्राज्यामूर्ध्वबाहुधारणं इमश्रुवर्धनमूर्ध्वौ पादौ वृक्षशाखायां बङ्काऽधोमुखीचूय महाकण्ठं कुर्वन्ति, पूरणजमदग्निः कौशिकादिवदिति तत्सर्वं निरर्थकं, आसागमयुक्तिविकलत्वादिति ॥

यस्मिन् जवे सिद्धिमवश्यमाप्स्यति, एतत्तपस्तत्र जवे तनोत्यपि।
श्रीवीतरागोऽपि सदागमाच्चितं, नित्यं समाराध्यमतस्तपोऽर्थिभिः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ विंशस्तम्भे षण्शीत्यधिकविंशतमं ३८६ व्याख्यानम् ॥

सप्ताशीत्यधिकद्विशततमं २७७ व्याख्यानम् ॥

अथ संलीनताहं षष्ठपञ्चाचारमाह—

इन्द्रियादिचतुर्भेदा, संलीनता निगद्यते । बाह्यतपोऽन्तिमो भेदः, स्वीकार्यः स्कन्दकर्षिवत् ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं संलीनता गुप्तता विविक्तशयनासनेत्यर्थः । सा चतुःप्रकारा । तत्स्वरूपं चेदं

पूर्वसूरिस्तुतं—

इंदियकसायजोए, पडुच्च संलीणया सुणेय्वा । तह य विवित्तचरिया, पन्नत्ता वीथरागेहिं ॥ १ ॥
तत्र श्रवणोन्द्रियेण शब्देषु मधुरामधुरादिभेदेषु रागद्वेषाकराणं श्रोत्रेन्द्रियसंलीनता । एवं चक्षुरादी-
न्द्रियेष्वपि ज्ञावनीयं १ । कषायसंलीनता कषायाणामनुदीर्णनामुद्यनिरोधेन उदीर्णानां च निष्फली-
करणेन विज्ञेया २ । योगसंलीनता पुनर्मनोवाक्कायलक्षणा योगानामकुशलानां निरोधः कुशलानां चोदी-
राणं ३ । विविक्तशयनासनतरूपा पुनः संलीनताऽऽरामादिषु स्त्रीपशुपणरुकादिरहितेषु यदवस्थानं ४ ।
इति चतुर्विधाऽप्यसौ पाह्या, ये न पाळयन्ति ते श्रुतमात्रधर्मग्राहितापसवन्महादुःखपरंपरां लभन्ते ।
तथाहि—

क्वचिद्भामे कश्चिद्विजः पापञ्जीरुस्तापसत्वं प्रपेदे । श्रुतं चानेन कृपया धर्मं इति । अन्यदा कोऽपि
तापसः सन्निपातरोगार्तोऽचूत् । चिकित्सकेन शीतवारिपानं निवारितं । अन्यदा तापसेषु क्वपि गतेषु स

गदार्तः नव्यतापसस्य पार्श्वे शीतं वारि प्रार्थयत् । कृपया धर्म इति कृत्वा दत्तं तेन, प्राप्नोऽतिक्लेशं रोगी । आक्रुष्टश्च नव्यतापसोऽपरैः—“रे मूर्ख ! हतोऽसौ त्वया । किं वा न संज्ञान्यमज्ञानिन इति” । चिन्तितं च तेन—“अज्ञान्यहमस्मि, तज्ज्ञानमधीये” । तत्पठता तेनेति श्रुतं—“तपश्चर्यां विना ज्ञानं निरर्थकं, तपसा ज्ञानावाप्तिः । यतस्तपस्विनः प्रपश्यन्ति त्रैलोक्यं सचराचरं” इति श्रुत्वा स्वाधीनं तत्तपः करोमीति कस्यापि अनाख्याय गतः पर्वतगुप्तां गुहां । तत्र तपः प्रारब्धं, कन्दमूलफलादेरपि त्यागेनातिक्रान्तेषु कियत्स्वपि वासरेषु लुधापीकृतः कण्ठगतप्राण एकदा तज्ज्वेषणपरैस्तापसैः प्रेक्षितः, उक्तं च—“न खल्वनया रीत्या तपः क्रियते, शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनमितिवचनात्समाधानं हि धर्मस्य मूलं” । इति श्रुत्वा ततः समाधाने यत्नं करोमीत्यगममग्नमं सः । क्षेत्रे च पूजां जपजनेज्यः । कियद्भिर्दिनैर्लब्धं धनं । ज्ञातस्वरूपैश्च भूतैः प्रारब्धः परिचयः । तद्विश्वासं गतेन तेनाख्यातः स्वाभिमतस्तत्पुरः समाधानमूलो धर्मः—“यदि कश्चनकामिन्यादि लब्धं तदाऽनुजवनीयं, यदि न लब्धं तदा तत्पृहातिरेकः पूर्वं पश्चाद्वा न ध्येयः” इति समाधानार्थं श्रुत्वा तैर्धूर्तैर्लब्धोपायैर्गणिकाढौकनादिप्रयोगेणापहृतं तद्धनं । ज्ञातं च लोकेः, निर्घादितश्च । एवं श्रुतमात्रग्राही वचनज्ञावाचार्थानालोचकः शास्त्रोपदेशानामयोग्यः चतुर्विधसंलीनतातपोरहस्याज्ञाश्चानेकजवपरंपरां प्रापेति ।

अथ भ्योकोकं चतुर्विधसंलीनतातपःसमन्वितस्कन्दकतापससाधुज्ञातं, तथाहि श्रीपञ्चमाङ्गानुसारेण—कयज्ञज्ञापुर्युद्याने श्रीवीरः समवसृतः, तत्पुरसमीपे श्रावस्तीज्ज्ञे स्कन्दकपरिव्राजको वसति स्म

समस्तद्विजशास्त्रज्ञश्च । एकदा वैशालिकशिष्यः पिङ्गलनिर्ग्रन्थः स्कन्दकमिति पप्रह—“ओः स्कन्दक ! किं लोकः सान्तोऽनन्तो वा ? जीवोऽपि सान्तोऽनन्तो वा ? सिद्धिश्च सान्ताऽनन्ता वा ? सिद्धोऽपि सान्तोऽनन्तो वा ? केन वा मरणेन जीवः संसारवृद्धिं हानिं च लभते” ? । इति श्रुत्वा स स्याद्वादतत्त्वाज्ञो मौनं दधौ । एवं पुनः पुनस्त्रिवारं पृष्टं, तथाप्युत्तरदानेऽहमोऽञ्जत् । इतश्च श्रावस्तीजनाः श्रीवैशालिकवन्दनाय गह्वन्तस्तेन दृष्टाः । ततः सोऽपि श्रीवीरशिष्यपृष्टप्रश्नार्थं ज्ञातुकांमस्त्रिदणं कभण्णलं बृहपल्लवग्राह्यङ्कुशं रुद्राक्षमालां गैरिकवस्त्राणि चेत्यादिस्वोपकरणान्यादाय त्रैशलेयसमीपे गमनार्थं संकटपं कृतवान् । तदा श्रीजिनो गौतमं प्राह—“अद्य पूर्वसंगतिकमित्रस्कन्दकमिलनं तव ज्ञावि” । “स्वामिन् ! कस्यां वेदायां ?” । प्रभुः स्माह—“अधुना स मार्गान्तराले समेतोऽस्ति” । “हे स्वामिन् ! स शुष्महृष्यो ज्ञावी ?” । स्वामी प्राह—“ज्वलिता” । तदनु गौतमस्तस्यान्निमुखं ययौ क्षिप्रं समागत्य तमिति स्माह—“हे स्कन्दक ! स्वागतं तव वर्तते” । अत्र गणचृताऽसंयतं प्रति अच्युत्थानादि कृतं तदनेकलाभदं वीक्ष्य प्रथमं स्वगुरुज्ञानातिशयदर्शनार्थं यद्वाऽऽसन्नप्रतप्तावाहं तं वीरवाक्यतो निर्धार्य स्वात्मनि क्षीणरागत्वसूचनार्थं एतद्विहितं । ततो “हे पूर्वसङ्गतिकमित्र ! त्वं पिङ्गलपृष्टप्रश्नार्थं मध्वर्माचार्योन्तिकं समागतोऽसि” । स पप्रह—“शुष्माजिरेतन्मन्मनोगतं कथं ज्ञातं ?” । गणचृदाह—“अस्मदुरुस्त्रैकालिकं रहःकृतं प्रत्यक्षं कृतं करिष्यमाणं वा सर्वं जानाति, साद्यनन्तञ्जयुकं

ज्ञानमस्ति, तद्वाक्यतोऽहं वेद्मि” । स प्राह—“तर्हि तव धर्माचार्यसमीप आवां ब्रजावः” । ततो गणेशेन सह तत्रागतः । श्रीवीरेणापि तथैवोदितः स तत्प्रश्नार्थं सर्वज्ञप्रत्ययार्थं पप्रह । स्वाम्युवाच—लोको ज्ञव्यादिचतुर्जैदः, ज्ञव्यत एको लोकः पञ्चास्ति कायात्मकः सान्तः परिमाणयुक्तः, क्षेत्रतो लोक आयाम-विष्कम्भपरिद्वैरसङ्ख्ययोजनकोटीकोटिमितः, अत एव सान्तः, कालतोऽनाद्यपर्यवसितः, न कदाचिन्नासीन्न ज्ञवति न ज्ञविष्यति, अतीतकालेऽच्युत् वर्तमानकाले वर्तते ज्ञविष्यत्काले वर्तिष्यत इति, अतः सदा नित्यः शाश्वतश्चेति, ज्ञावतोऽनन्तो लोकः, अनन्तवर्णगन्धादिपर्यायान्वितत्वात् । जीवोऽपि ज्ञव्यत एको नित्यश्च, क्षेत्रतोऽसङ्ख्यप्रदेशावगाढः सान्तश्च, कालतोऽनन्तः शाश्वतस्त्रिकालेष्वपि, ज्ञावतोऽनन्ता रत्नत्रयीपर्यायास्तैर्युतः, आद्यत्रिशरीराण्याश्रित्यानन्ता गुरुलघुपर्यायाः, अनन्ये देशरीरे आश्रित्यानन्ता अगुरुलघुपर्यायाश्च तैर्युतः, अतो ज्ञावतोऽपर्यवसितश्चेति । तथा सिद्धिः अत्र सिद्धजीवासन्न-क्षेत्रा सिद्धशिला ग्राह्या, सा ज्ञव्यत एका सान्ता ध्रुवा, क्षेत्रतः पञ्चचत्वारिंशद्वक्ष्योजनमिताऽऽयामविष्कम्भान्यां, कालतोऽनाद्यपर्यवसिता, ज्ञावतोऽनन्तवर्णादिपर्यायान्विता चेति । तथा सिद्धः सकलकर्म-क्षयात्प्राप्तात्मस्वरूपः, स ज्ञव्यत एकः सान्तः, क्षेत्रतोऽसङ्ख्यप्रदेशावगाढः, कालतः सिद्धः सादिरपर्यवसितः, ज्ञावतोऽनन्तज्ञानादिपर्यायान्वितोऽनन्तश्चेति । इति श्रुत्वा पुनः केन मृत्युनाऽऽत्मा संसारवृद्धिं तद्धानिं च करोति ? इति प्रश्नं चकार । भगवानुवाच—बालमरणेन संसारवृद्धिः स्यात्, परिश्रुतमरणेनैव ज्ञवसंततिहानिः स्यात् । तत्र बालमरणं द्वादशविधं, तत्करणेन चातुर्गतिकंसंसारकान्तारेऽदति

कुधादिपीनितः, अथवा संयमतः पतित्वा मृत्युं प्राप्नोति तद्वत्पञ्चत्वं १ । पञ्चेन्द्रियवशात्तौ मृत्युं
 प्राप्नोति तद्वशार्तपञ्चत्वं २ । अन्तःशब्दमरणं ३ । नरः स्वप्ननिदानं कृत्वा मृत्युं प्राप्नोति तत्तत्तत्रपञ्चत्वं ४ ।
 निरिपतनतः ५, तरुतः पतनेन ६, जलप्रवेशेन ७, ज्वलनमध्ये प्रविश्य ८, विषभक्षण ९, शस्त्रेण १०,
 वृक्षशालायां पाशं बद्ध्वा ११, गुग्गुपक्षिहस्त्यादिप्रहारेण मृत्युं प्राप्नोति तद्वृक्षपृष्ठलाघं १२ इति । परि-
 तमरणं द्विविधं—पादपोषगमनं १, भक्तप्रत्याख्यानं २ च, आभ्यामननन्तभवहानिः स्यात् । इति श्रुत्वा
 गतसंदेहः स जिनं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य स्माह—“अवितथमेतद्वाक्यं” । तत ईशानकोणे एकान्ते स्वोप-
 करणानि विमुच्य श्रीजिनान्तिके दीक्षामादाय एकादशाङ्गान्यधीत्य श्रीप्रञ्जोरनुज्ञां गृहीत्वा द्वादश
 प्रतिमा लवाह । ततो जिनानुज्ञां संगृह्य गुणरत्नसंवत्सरतपोऽङ्गीचकार । तत्र प्रथममासे उपवासेन
 पारणं निरन्तरमिति तपो विधेयं । द्वितीयमासे पष्ठषष्ठतपसा पारणं विधेयं । इत्यादि यावत् षोडशे
 मासे षोडशोपवासैः पारणमिति । दिवसे उत्कटिकासनेन सूर्याग्निमुखातापनां गृह्णन् विचरति । रात्रौ
 वीरासनेन निर्वस्त्रः सन् विचरति । अस्मिन्तपसि द्वासप्ततिः पारणादिवसा भवन्ति । तथा बहुपष्ठाष्ट-
 मार्धमासद्वपणैरात्मानं ज्ञायन् शुष्को निर्मासो जीवबलेन गतिं कुर्वन् ज्ञापां च वदन् ग्लानत्वं प्राप्नो-
 ति । काष्ठचृतशकटमिव पत्रचृतशकटमिव एवं तिलैरणक्काष्ठाङ्गारचृतशकटमिव सशब्दं गच्छति उपवि-
 शति च । एकदा धर्मजागरिकायां पाश्चात्यरात्रौ ध्यातवान्—“अहमनशनमङ्गीकरोमि” । ततः प्रजाते
 जाते श्रीजिनानुज्ञामादायातिदृष्टः शनैः शनैर्विपुलपर्वतमारुह्य पृथ्वीशिलापट्टं प्रमृज्य दर्भसंस्तारकारुढः

पूर्वाचिमुखः पद्मासनस्थो योगमुद्रया “नमोऽस्तु ए” इत्याद्युक्त्वाऽऽह—“स्वामिन् ! तत्र स्थिता यूयं
मामत्रगतं पश्यत । पूर्वं युष्मदन्तिके मया पञ्चमहाव्रतान्यङ्गीकृतानि, इदानीमपि युष्मत्सादयमष्टादश-
पापस्थानानि चतुर्विधाहारं च प्रत्याख्यामि । चरमभ्वासोह्वसं यावश्चुत्सृजामि” । इत्थमालोच्य प्रति-
क्रम्य च मासिकसंलेखनया कालमनवकाङ्क्षमाणो षादश वर्षाणि दीक्षामाराध्य कालधर्मं प्राप्याच्युतस्वर्ग-
माप । तत्र महदायुः परिपाड्य नरत्वं प्राप्य विदेहे सेत्स्यति, समस्तदुःखान्तं करिष्यतीति ॥

संलीनताशुद्धतपश्चतुर्विधं, धृत्वा शुभ्रं स्कन्दकसाधुराप सः ।

संलेखनासादितकटपमन्तिमं, श्रीवीरशिष्यो विपुलाख्यपर्वते ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोनविंश-
स्तम्भे सप्ताशीत्यधिकविंशततमं २८७ व्याख्यानम् ॥

अष्टाशीत्यधिकद्विशततमं २८८ व्याख्यानम् ॥

अथ षड्विधान्यन्तरतपोभेदेषु प्रथमं प्रायश्चित्ताहृतपोभेदं सप्तमाचारमाह—
गीतार्थादिगुणैर्युक्तं लब्ध्वाऽऽचार्यं विवेकिना । प्रायश्चित्ततपो ग्राह्यं पापफलप्ररोधकम् ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं गीतार्थोऽधिगतनिशीथादिश्रुतचावार्थः । आदिशब्दात्कृतयोगादिगुणयुक्तं । उक्तं च—

१ छाविंशतिसागरोपमाणि.

गीयत्थो करुजोगी, चारित्ती तहय गाहणकुसलो ।
खेअन्नो अविसाई, जणिले आलोअणायरिले ॥ १ ॥

गीतार्थो ज्ञातसमस्तसिद्धान्तार्थः । कृतोऽन्यस्तो योगो मनोवाक्कायव्यापारो विविधतपो वा यस्यास्ति स कृतयोगी । चारित्र्यी निरतिचारसंयमी । आहणा बहुयुक्तिजिरालोचनाऽऽदायकानां विविधप्रायश्चित्तादितपोविधेरङ्गीकरणं तत्र कुशलः । खेदः सम्यक्प्रायश्चित्तविधेः परिश्रमोऽन्यासस्तं जानातीति खेदज्ञः । अविषादी अनेकेष्वप्यालोचकस्य दोषेषु श्रुतेषु न विषादवान्, प्रत्युतालोचनाऽऽदायकस्य तत्तन्निदर्शनगर्जवैराग्यवाक्यैरुत्साहक इत्यर्थः । अत एव गीतार्थगवेषणाऽवश्यं कार्या । उक्तं च—

आलोअणानिमित्तं खित्तम्मि सत्तजोयणसयाइ ।

काले वारसवासा गीअत्थगवेसणं कुजा ॥ १ ॥

अगीले न वि जाणइ सोहिं चरणस्स देइ जणहियं ।

तो अत्थाणं आलोअगं च पाप्मेइ संसारे ॥ २ ॥

अखंनियचारित्तो वयगहणाले हविज्जे जो निच्चं ।

तस्स सगासे दंसणवयगहणं सोहिगहणं च ॥ ३ ॥

एवंविधं गुरुं प्राप्यावश्यं प्रायश्चित्तं स्वीकार्यं । आलोचनाग्रहणार्थं गह्वन्मार्गे कदाचिदायुःपूर्त्या कालं प्राप्नोति तथापि पञ्चमाङ्गे आराधकः प्रोक्तः । यतः—

आलोयणापरिणतं समं संपच्छिन्नं गुरुसगासे । जइ अंतराऽवि कालं करिजा आराहणं तहवि ॥ १ ॥
कदाचिदाचार्यादीनां योगो न लज्यते तदा सिद्धसमक्षमप्यालोचयेत् उक्तं च—

आयिआइ सगळे, संजोइअ इयर गीयत्थपासत्थे ।
सारूवी पळाकरु, देवयपनिमा अरिहसिद्धे ॥ १ ॥

साधुना श्रद्धेन च नियमतः प्रथमं स्वगळे सुरैः, तदप्राप्त्या पाठकस्य, एवं प्रवर्तिनः स्थविरस्य गणा-
वहोदिनो वा समीपे आलोच्यं । स्वगळे पञ्चानामप्यन्नावे सांज्ञोगिके एकसामाचारिके गह्वान्तरे आचार्या-
दिक्रमेणालोच्यं । तेषामप्यन्नावे इतरस्मिन् सांज्ञोगिके संविमगळे स एव क्रमः, तेषामप्यन्नावे गीतार्थ-
पार्श्वस्थस्य, तस्याप्यन्नावे गीतार्थसारूपिकस्य, तस्याप्यन्नावे गीतार्थपञ्चाटुकृतस्य समीप आलोच्यं ।
सारूपिकः शुक्लाम्बरो मुण्णोऽबद्धकळो रजोहरणरहितोऽब्रह्मचर्योऽन्नार्यो जिह्वाग्राही, सिद्धपुत्रस्तु
सशिखः सज्जार्थश्च, पञ्चाटुकृतस्त्यक्तचारित्र्यवेषो गृहस्थः । पार्श्वस्थादेरपि गुरुवचननकप्रदानादिविधिः
कार्यः, विनयमूलत्वाच्चर्मस्य । यदि तु पार्श्वस्थादिः स्वं हीनगुणं पश्यन् वन्दनं न कारयति तदा तस्य
निषद्यामारचय्य प्रणाममात्रं कृत्वाऽलोच्यं । पञ्चाटुकृतस्य चेत्यरसामायिकारोपणं लिङ्गप्रदानं च कृत्वा
यथाविभ्यालोच्यं । पार्श्वस्थादीनामप्यन्नावे यत्र राजगृहगुणशीलादावर्हज्जणधराद्यैर्बहुशः प्रायश्चित्तं
प्रदत्तं यया देवतया दृष्टं, तत्र तस्याः सम्यग्दृष्टेरष्टमाधाराधनेन प्रत्यक्षाया आलोच्यं । जातु सा च्युता,
अन्योत्पन्ना तदा सा महाविदेहेऽर्हन्तं पृष्ट्वा प्रायश्चित्तं दत्ते । तदयोगेऽर्हत्प्रतिमापुर आलोच्य स्वयं

प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते तासामप्ययोगे 'पूर्वोत्तरान्निमुखोऽर्हस्तिष्ठसमक्षमप्यालोचयेत्, न त्वनालोचित एव तिष्ठेत्, सशब्दयस्यानाराधकत्वात्, इत्यादिकं व्यवहारसूत्रेऽपि व्याख्यानं विद्यते । आलोचनागुणा अनेके सन्ति । यतः—

लघुश्चा १ द्वादजणं २ अल्पपरनिवृत्ति ३ अज्जवं ४ सोही ५ ।

दुष्करकरणं ६ आणा ७ निस्सहत्तं ८ च सोहिगुणा ॥ १ ॥

यथा चारवाहिनो चारेऽपहृते लघुता तथा शब्दयोश्चारे आलोचकस्यापि १ । आह्लादजननं प्रमोदोत्पादः २ । आत्मपरयोर्दोषेभ्यो निवृत्तिः, आलोचनाऽऽदाने हि स्वयं दोषनिवृत्तः प्रत्युत तं वीक्ष्यान्येऽपि तदन्निमुखाः स्युः इत्यन्येषामपि दोषेभ्यो निवृत्तिः ३ । आर्जवं निर्मायता सम्यगालोचनात् ४ । शोधिः शुध्वाऽतिचारमलापगमात् ५ । दुष्करकरणं दुष्करकारिता, यथा यत्प्रतिसेवनं तन्न दुष्करमनाद्यन्यस्तत्वात्, यत्पुनरालोचयति तद्दुष्करं प्रवक्ष्यमोक्षानुयायिवीर्योद्भासेनैव तस्य कर्तुं शक्यत्वात् । निशीश्रूचूर्णावुक्तं—“तं न दुष्करं जं पन्निसेविज्जइ, दुष्करं जं समं आलोइज्जइ ति” । अत एवान्यन्तरतपोभेदरूपं सम्यगालोचनं मासक्षणादिभ्योऽपि दुष्करं ६ । अत्र लक्ष्मणार्याया ज्ञातं ज्ञेयं, चण्डकौशिकप्राग्भवमण्डूकीहिंसकतपस्विज्ञातं च ज्ञेयमिति ।

अथ ज्ञानाद्यालोचनामाह—

त्रिविधाशातनाजाते ज्ञानादीनां यथाक्रमम् । अतिचारविशुद्ध्यर्थं सूत्रोक्तं तत्तपश्चरेत् ॥ १ ॥

स्पष्टः । नवरं त्रिविधा जघन्यमध्यमोत्कृष्टाऽऽशातना अविनये संजाते प्रायश्चित्तं तत्तपः समाचरेत् । तथाहि जीतकहपानुसारेण—“काले विणए बहुमाणे” इत्यादिपूर्वोक्ताष्टविधज्ञानाशातनायां देशत आचाम्लं, सर्वत आशातनायामुपवासः । स्थानाङ्गं तु जघन्याशातनायां पूर्वार्धं, मध्यम एकाशनं, उत्कृष्ट आचाम्लं इत्यादि । तथाचार्योपाध्यायपुस्तकपट्टिकाकमलीर्जलियाजपमालाद्याशातनायां प्रत्येकं जघन्यत आचाम्लं । निन्दाप्रदेषमत्सरोपहासादिरूपाशातनायां प्रत्येकं उपवासः । यथा सामान्यत ईर्यामप्रतिक्रम्य स्वाध्यायादिकरणे पूर्वार्धं । प्रदीपनादिषु पुस्तकदाहे ऋङ्गे च शक्तौ सत्यां पुनः कारापणं । अक्षराणां पादलग्ने निविः । ज्ञाने समीपे सत्याहारनीहारकरणे निविः । निष्ठूतेनाद्धरमार्जने पूर्वार्धं । जपमालायां झुटितायां पादलग्नायां गतायां च प्रत्येकं निविः । कालवेलायां सिद्धान्तत्रणने गणने च तदन्तरायकरणे च पूर्वार्धं । इति श्रुत्वा ये ज्ञानसंबन्धिप्रायश्चित्तं न गृह्णन्ति नालोचयन्ति ते वरदत्तजीववसुदेवाचार्यवत् पुस्तकपट्टिकादिदाहकृष्णमञ्जरीजीवसुन्दरीवच्च महदुःखं प्राप्नुवन्ति । अथ “निसंस्क्रिय ? निष्कंस्त्रिय २” इत्याद्यष्टविधदर्शनशङ्कायां देशत आचाम्लं, सर्वत उपवासः । स्थानाङ्गं तु दर्शनातिचारे जघन्ये पूर्वार्धं, मध्यम एकत्रक्तं उत्कृष्टे आचाम्लं । प्रमादाद्देवे गुरौ वाऽवन्दिते पूर्वार्धं । प्रतिमावासकूपिधूपदहनाद्यास्फालनं प्रतिमापाते चाधौतपोतादिना पूजने च पूर्वार्धं । देवगुरुपुस्तकसङ्घचैत्यतपस्विसाधुश्रावकसामाचारीणां देशाशातनायामाचाम्लं, एतेषां सर्वत आशातनायां प्रत्येक-

१ पुरिमंठ-

मुपवासः । “तंबोदपाणञ्जोयण०” इत्यादिचैल्याविनयदशके देशत आचाम्बं सर्वतः उपवासः । सामान्यतो मिथ्यात्वकरणे पूर्वार्धं, उत्कृष्टत आचाम्बं । परतीर्थिकेदेवगुरुवन्दनार्चने आञ्जसांवत्सरिकमण्डनमण्णापनोत्तारकरणे इत्यादिवादरमिथ्यात्वे सकृत्कृते प्रत्येकमुपवासः, बहुशस्तकरणे दशोपवासाः । साधर्मिकैः सहप्रतीतिकरणे जघन्यत एकाशनं, मध्यम आचाम्बं, उत्कृष्टत उपवासत्रयं । स्थापनाचार्याप्रतिदोषने पूर्वार्धं, पातित एकचक्रं, निर्गम उपवासः । प्रतिमाया अङ्गुष्ठयादिविनाशे प्रमादादशोपवासाः । सूक्ष्मदेवज्वयज्ञोणे पूर्वार्धं, मध्यम उपवासः, प्रमादाद्बहुशस्तज्ञोणे दशोपवासाः । तथा देवस्वं नक्षयित्वा ये प्रायश्चित्ततपो नाङ्गीकुर्वन्ति, ते संकाशश्रेष्ठिसागरश्रेष्ठयादिवदनेकदुःखपरंपरां तन्वन्ति । अपि च जूपतितपुष्पारोपणे प्रमादादाचाम्बं । अनेन स्वदृष्टतपसा शुद्धिः स्यात् । यदि प्रायश्चित्तं नालोचयति गुरोः पुरस्तात्तदा मातङ्गसुतबहुःखी स्यात्, तथाहि—

कामरूपपत्तने मातङ्गकुले दन्तयुक्तः सुतोऽजनि, ज्ञीतया तन्मात्रा बहिर्यात्वा स पुत्रस्यक्तः । इतश्च राज्ञा राजपाटिकायां गतेन स दृष्टः, परिजनैर्ग्राहितः, राज्ञा वृद्धिं प्रापितः । प्रान्ते तमेव पालितपुत्रं राज्ये न्यस्य राज्ञा दीक्षा गृहीता, क्रमाङ्गानी संजातः, पुत्रबोधार्थं तत्रागात् । नृपो महर्ह्यो गुरुं प्रणम्योपविष्टः । सा मातङ्गप्यायाता तं वन्दितुं । तां दृष्ट्वा राजा हृष्टः । साऽपि नृपमवलोक्य जातहर्षा पुलकितगात्रा वज्रव, तत्क्षणे तदुरोजान्यां दुग्धधारे प्रादुर्बभूवतुः । तर्हीदय चमत्कृतो जूपो ज्ञानिनं

पप्रच्छ—“स्वामिन् ! महर्शनान्मातङ्ग्याः प्रश्रवः कुतो हेतोः ?” इति । मुनिनोक्तं—“हे राजन् ! एषा मातङ्गी तव जननी, मया त्वं वह्निः पतितो लब्धः, अपुत्रिणा सता तव राज्यं दत्तं” । नृपः प्राह—
“केन कर्मणैतन्मम कुलं ? केन कर्मणा च राज्यं ?” । मुनिनोक्तं—“पूर्वजवे त्वं श्रीमानिन्द्रो विवेकी
न्यस्तं अविधिनाऽस्नातेन । तेनैव कर्मणा माविन्यपापमर्जितं । तत्सौरजं ज्ञात्वा पुनरपि बिम्बे
नाच्च राज्यमवाप्तवान्” । इति श्रुत्वा जातिस्मृतिं प्राप्य दीक्षामादाय समस्तदुष्कर्मणालोच्य प्रतिक्रम्य
च स्वर्गं गतः ॥

आशातना या विहिताऽविवेकतः, सिद्धान्तसङ्घप्रतिमार्चनादिषु ।
आलोच्य तूर्णं सुगुरोः पुरस्ततो, मातङ्गञ्च तनोतु शोधिताम् ॥ १ ॥
इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोनविंशस्तम्भे
दृष्टाशीत्यधिकविंशततमं १८८ व्याख्यानम् ॥

एकोनवत्यधिकद्विशततमं १८९ व्याख्यानम् ॥
अथ पञ्चाणुव्रतविषये प्रायश्चित्ततपोवर्णनमाह—

१ तामिति शेषः.

पञ्चाणुव्रतसंबन्धयतिचारशुद्धिहेतवे । प्रायश्चित्ततपः कार्यं गीतार्थगुरुणोदितम् ॥ १ ॥
 स्पष्टः । नवरं प्रञ्चाणुव्रतमध्य आद्यव्रतालोचनेयं—श्राद्धानां पृथ्व्याद्येकेन्द्रियविराधना प्रायेण सामा-
 यिकस्थानेऽन्निग्रहातिक्रमे वा ज्ञेया, पञ्चानां स्थावराणां निष्कारणसंघट्टे पूर्वार्धे, एतेषामह्यपीरुन एका-
 शनं, गाढपीरुने नीविः, एषामुपपन्नव आचाम्लं । अनन्तकायविकलेन्द्रियसंघट्टे पूर्वार्धे, अह्यपीरुन
 एकाशनं, गाढपीरुयाऽऽचाम्लं, एषामुपपन्नव उपवासः । दर्पेण पञ्चेन्द्रियबधे दशोपवासाः । एकेन्द्रियाणां
 बहूनामुपपन्नव दशोपवासाः । अगलितजलस्य सकृत्पान उपवाससंघट्टे । स्लोकसंस्वारवर्द्धन उपवाससंघट्टे ।
 बहुशस्तत्संस्वारवर्द्धने दशोपवासाः । संस्वारशोषणे दशोपवासाः । क्षारमधुरसंस्वारमेतन्नेऽष्टमः । अगति-
 तजलस्नानेऽगलितजले चर्णीकृते वाऽष्टमः । नीलफूलसंघट्टे उपवासः । हरिततृणाद्युपरि उपवेशने
 उपवासः । गर्जपतेऽष्टोत्तरशतमुपवासाः । कौलिकपुटोत्पादने दशोपवासाः । उदेहिकागृहजङ्गे दशोप-
 वासाः । तथा खालकूपकीटिकानगरशुषिरभूम्यादिस्नाने, चण्णजलावश्रावणादेर्वहने, गह्यमानस्य
 जलस्य क्षरणे, सन्निध्गलनकरक्षणे, अशोधितेन्धनस्याग्नौ क्षेपे, शलितधान्यस्य खरुनदलनादौ, उत्क-
 रादिप्रज्वालने, क्षेत्रसूरुकरणे, पुंजे वह्निदाने, कोष्ठक्षेपे, वर्षास्वपावृतदीपकरणे, पट्यङ्कादीनामातपदाने,
 घाशीगारक्षिपने, वाशीढगणकस्थापने, चटकमालाचञ्जने, अशोधितवस्त्रधावने, रात्रौ स्नाने, घट्टोडू-
 ससचुद्धीप्रमुखाप्रमार्जने, सूचीनिर्गमे (विनाशे) इत्यादिनिर्ध्वंस (निर्दय) व्यापारे प्रत्येकं जघन्यत

१ आषायां करोष्विया.

एकोपवासः मध्यमत उपवासत्रयं, उत्कृष्टतो दशोपवासाः । सूतिकाकर्मकरणे षष्ठोऽष्टमो वा, बहूनां स्त्रीणां सूतिकाकर्मकरणे दशोपवासाः । जलौकोमोचन उपवासः । कृमिनाशनौषधदान उत्कृष्टतो दशोपवासाः । मुक्तजलस्नानवस्त्रगोदभाधाने दशोपवासाः । कांकस्यादित्रिर्यूकालिक्षाणमुत्पादने दशोपवासाः । इत्यालोचनां श्रुत्वा ये न स्वीकुर्वन्ति ते महाकष्टमामुवन्ति । तद्यथा—

धर्मनृपेण प्राग्धर्मकचेने बहुस्थावरपञ्चकानन्तकायादिवधेन महादुःखं प्राप्तं । तदनु गुर्वन्यर्णे तदालोचितं, गुरुक्तप्रायश्चित्ततोऽङ्गीकृत्य तस्मिन्नेव ऋव इज्यो जातः । लक्षशः सार्धमिकानाहारादिदानैः सुखिनश्चकार । ततो मर्त्यजन्मप्राप्तिक्षणे द्वादशवर्षदुर्जिह्वं ननाश । तन्महिम्ना धर्मनृप इति नाम प्रसृतं पतञ्जातं मया सप्तमव्रते लिखितमस्तीति ।

यूकावधेन गोपोऽष्टोत्तरशतवारान् यावद्भूलिकारोपणं प्रायश्चित्ततो विनेति । तथा कुमारनृपो यूकावधकृन्महेश्वरेज्यचार्ययोः सर्वस्वं गृहीत्वा यूकाप्रायश्चित्तपदे यूकाविहारमकारयत् । श्रीहरिभ्रजसूरिः स्वप्रायश्चित्तपदे चतुश्चत्वारिंशदधिकचतुर्दशग्रन्थशतं चकार । इत्यादयोऽवदाताः स्वयमन्यूह्या इति ।

अथ द्वितीयव्रतप्रायश्चित्तं चेदं—पञ्चमहाऽसत्यकरणे जघन्यत आचाम्बलं, उत्कृष्टत उपवासः, दर्पतो दशोपवासाः । कलहपैशून्याख्याख्यानादौ आचाम्बलं । धर्मलोपकवचनकथने दशोपवासाः । शापदाने करुणामोदने चोपवासः । दुष्टाशयेन मारीकथने उपवासा दश । कलङ्कहेतुजारशाकिनीनिधिलाज्जदोपदाने दशोपवासाः । अक्षरमर्षीमन्त्रजेदे आचाम्बलं । मारणेऽशीत्यधिकशतमु-

पवासाः । पक्षान्तरोषे उपवासः । चतुर्मासिकरोषे उपवासघ्न्यं । वर्षान्तरोषे दशोपवासाः । वर्षोपर्यत्यक्ते रोषे आलोचना नास्ति, तथाहि—अग्नीचिकुमार उदायिमुनौ स्वजनके वेषं दधदन्त्याराधनायामपि “उदायिनं विहाय स्वामेमि सबे जीवे” इत्यनालोचितेघेषोऽधोवासिदेवत्वं ग्रापेति । वाग्जह्पकहम्षानालोचका रक्तायकुवलयप्रचसूर्यादयो ज्ञेया इति ।

स्थूलादत्तादाने प्रमादेन कूटतुलामानरसविरसदाणचौर्यादिके जघन्यतः पूर्वार्धे, मध्यमत आचाम्बलं, चत्कृष्टत उपवासः, दर्पतो दशोपवासाः । विश्वासघाते उपवास इति । आलोचनाविरक्तोऽदत्तग्रहणासक्तः श्रीपादचूपं प्रति विश्वासघातस्पृहश्च धंवलश्रेष्ठी तत्रैव त्रये महतीं व्यथां ललौ । केसरिरौहिणेयादयश्चौर्यविरक्ताः प्रभुमार्गजक्ता बज्रबुः इति ।

मैथुनव्रते प्रमादतः स्वदारनियमजङ्गे उपवासः । वेश्यानियमजङ्गे उपवासघ्न्यं । दर्पेण जङ्गे दशोपवासाः । परदारे हीनेऽज्ञाते दशोपवासाः, ज्ञाते च स्वाध्यायलक्षयुता दशोपवासाः । यथा श्रीआमनृपो दुम्बनीस्पर्शचिन्तको बष्पजडसूरिणा तद्विज्ञाते सति लज्जितः विजोक्तप्रायश्चित्तपदे तप्तायःपुस्तलिकालिङ्गनं समीहमानो गुरुणेति सिद्धितः—“इत्थं पापान्नवो न स्यात्” । ततः श्रीसर्वज्ञागमानुसारेण कृतप्रायश्चित्ततपा निष्पापगुणमादधौ इति । उत्तमे परदारेऽज्ञातेऽशीतिसहस्राधिकलक्षस्वाध्याययुता दशोपवासाः, ज्ञाते तु अशीत्युत्तरशतमुपवासाः । तिरश्चानियमजङ्गे आचाम्बलं । स्वप्नमध्ये व्रतजङ्गे लोगस्स ४ नवकार १ कायोत्सर्ग छसासा १०८ । करकर्मणि उपवासत्रयं, बहुशस्तत्करणे दशोपवासाः । उरःस्पर्शो

उपवासः । ढींगलाक्रीरुने पूर्वार्धं, ढींगलाग्रथने एकाशनं, ढींगलोत्खेदने आचाम्लं । बलात्परस्त्रीसेव-
नेऽशीत्यधिकशतमुपवासः । तीव्रे हृष्टिरागे षष्ठः । तीव्रालापकरस्पर्शादिषु त्रय उपवासाः । यथा रूपी-
खनावसरे गुरुणा बहुधा बोधितयापि रूपीसाध्व्या न तद्दृष्टेक्षेपापमालोचितं । क्रमात्ताज्यां साधुत्वे स्वीकृते संले-
परंपरां प्रापेति । यद्यालोचितं ज्ञेयत्तदा स्वल्पतपसा कार्यसिद्धिरिति । कुमारिकाजोगेऽष्टमः । इत्वरपरि-
गृहीतायामुपवासषयं । मैथुनाद्यशुचिन्तने उपवासः । यथा श्रीलक्ष्मणार्यया चटकमैथुनस्तुतिचिन्तने
तत्पापं गुरुणं पुरो नालोचितं, स्वबुद्ध्या तत्त्यागार्थं पञ्चाशद्वर्षाणि यावन्महत्कृष्टतपस्तप्तं, तथापि
तत्पापं न प्रणष्टं, प्रत्युतानेकत्रयविरुम्बनां ललौ । दम्भं मुक्त्वा गुरुदत्ततपसा स्वल्पेन शोधिं लजेत
यद्यालोचितं ज्ञेयत् इति ।

पञ्चमव्रते नवविधपरिग्रहनियमत्रङ्गे जघन्यत पूर्वार्धं, मध्यमतः आचाम्लं, उत्कृष्टत उपवासः, दर्पतो
दशोपवासाः । एतद्भूतप्रायश्चित्ततपो महर्णसिंहश्राद्धवत्स्वीकार्यं जटिल्येवेति । साधुनाऽपि स्वोपकरणा द्य-
धिकन्यापारे तूर्णं तत्पापमालोच्यं, अन्यथा विबुधसिंहसूरिवदनार्थकुलादिकं प्राप्नोति । तथाहि—
श्रीविबुधसिंहसूरिः स्वशिष्यगणाञ्चितः समस्तासप्रणीतधर्मरतोऽपि एकस्मिन् योगपट्टे परमां प्रीतिं
दधाति, तं विना न कापि रतिं प्राप । योगपट्टस्तु कटीमामर्यादीकृत्यार्वागूर्ध्वपर्यस्ति कावन्धनोपकरणं
सूत्रादिग्रथितं ज्ञेयं । तदुपरि मूर्ध्ना न मुञ्चति । जिनैस्तु मूर्ध्नेव समस्तपरिग्रहमूलं प्रोक्तं । तत्पापमन्या-

लोचनायामपि न सम्यगालोचितं । स सूरिः कालं प्राप्यानार्यदेशे अरब्धलेहकुले राजात्मजोऽभूत् । तत्रापि योगपट्टाकारः स्वाङ्गे लब्धः । मसदाखुप्रमुखचिह्नसदृशं चिह्नं तादृजातं प्रेक्ष्य सर्वेऽपि विस्मयं प्रापुः अदृष्टपूर्वत्वात् तन्निदानं ज्ञान्येव वेत्ति । अथान्यदा तद्विषयाणामवधिज्ञानं चतुर्थज्ञानं चोत्पन्नं शुद्धसंयमतपोभिः । ततः स्वगुरुगतिं गवेषयन्तो ज्ञानेन तदुत्पत्तिं ज्ञात्वा ते दधुः—“अहो धनादिकं विनाऽपि स्वहृत्पाऽपि मूर्खा व्रतचङ्कफलरुहैवं जाता । धिग्भिग्मूर्खमनालोचनां च, अथैनमुष्कारयामो वयं प्रत्युपकारं कुर्मः सर्वज्ञधर्मप्रदानेन ।” यतः—

समकितदायक गुरुतणो, पञ्चुवयार न आय । नव कोमाकोमी करी, करतां सर्व उपायं ॥ १ ॥

स्थानाङ्गेऽपि—“तिण्हं दुप्पन्नियारं इत्यादिनोक्तं” । ततस्ते शिष्या अरब्धशस्त्रं तुरक्कवाणीं च पेषुः । म्मेहमाननीयं वेषं विधाय स्ववेषं संगोप्य तद्देशाभिमुखं गतिं चक्रुः । अनार्यदेशसीमानं प्राप्य तत्र सर्वत्रापि निर्दोषाशनादिकाप्राप्तिं विज्ञाय मासद्वयपणदितपः स्वीकृत्य यत्र स सूरिरुत्पन्नोऽस्ति तत्राजगमुः । कुराणमध्ये यो यो निर्दोषपक्षस्तं तमाद्यग्न्य वैराग्ययुक्त्या बहुजनस्तुत्यर्हो बभूवुः । अनेकजनमुखतस्तेषां प्रशंसां श्रुत्वा सोऽपि राजात्मजस्तत्र समेतः । तेषां वाक्यानि श्रुत्वा जातहर्षः कदाचिदेकाकी समेति, कदाचित्परिकरवृत्तश्च । मुनयोऽपि कदाचित्स्वसाधुवेषं दर्शयन्ति ग्रहन्नवृत्त्या । एकदा साधुक्रियां तद्विज्ञं तदभिधानं तवाक्यं पूर्वचवोदन्तं च दृष्ट्वा श्रुत्वा च प्राप्तजातिस्मृतिः स दध्यौ—“अहो ! योगपट्टमात्र-मूर्तथाऽहं परमात्मधर्मव्यतिरिक्तीनजात्यादिकं प्राप्तः । अहो ! धिग्भिग्मां । प्रायश्चित्तमसंगृह्य सर्व

मया सम्यग्रक्तत्रयं हरितं । इमे सर्वे मल्लिष्याः सन्ति, एषामुपकारोऽपि महान्, ये स्वयमाहारादिकं
त्यक्त्वा मदर्थे निःस्पृहा इमे तपन्ति, बहुदिना जाताः, अग्रे आहारादिदेहाधारं विना कथं स्थास्यन्ति ?
अतोऽहं शीघ्रं स्वजनादिकं परिवर्ज्यैषां सार्थे आर्यदेशसीमानं प्राप्य दीक्षां ग्रहीष्ये” । ततः सोऽवसरं
लब्ध्वा तैः सहार्यदेशे समागत्य दीक्षया स्वजन्म सफलचकारेति ॥

स्वल्पलिङ्गमपि नावमम्बुधौ, मज्जति प्रतनुयोगपट्टजाम् ।
लुब्धतां च जवदां विचिन्त्य जौः, शोधितां विदधतु व्रतार्हजाम् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोनविंश-

स्तम्भ एकोनवत्यधिकद्विशततमं १८९ व्याख्यानम् ॥

नवत्युत्तरद्विशततमं १९० व्याख्यानम् ॥

अथ गुणव्रतशिखाव्रतार्हप्रायश्चित्ततपोवर्णनं किञ्चिदाह—
त्रीणि गुणव्रतानि स्युः, सेव्यानि प्रत्यहं तथा । शिखाव्रतानि चत्वार्येषामपि तत्तपो जवेत् ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं एषामुज्जयेषामपि तत्प्रायश्चित्ततपोऽतिचारालोचनं जवेत्, तथाहि—प्रथमगुणव्रते-
जलस्थलोऽर्वाधोऽधिकगमने देशत आचाम्बुमिति । द्वितीयगुणव्रतेऽनाजोगतो मध्यमांसजोगे उपवास-

त्रयं । दर्पणाकुल्या वा मद्यमांसजोगे दशोपवासाः । गुणिना मांसास्वादसमीहाऽपि न विधेया । कदाचि-
 त्समीहायामुत्पन्नायामवश्यमालोच्यं । यथा श्रीकुमारनुपः किञ्चिद्बहुष्कधृतपूरं ऋक्षयन् दंष्ट्रामध्ये चर्वणतो
 चरुक्कशब्द उत्पन्ने पूर्वास्वादितामिषवर्णनं सस्मार । ततो ऋटिति दध्यौ—“अहो ! मयाऽनर्हं ध्यातं” ।
 ततः समस्तस्वदन्तपातनायोद्यतं निवार्य स्वामाल्येन तद्भुत्तं गुरवे ज्ञापितं । गुरुणा द्वाजं विचार्य आर-
 सपाषाणनिष्पन्नैश्चतुर्विंशत्यधिकदशशतस्तम्भैस्तप्रायश्चित्तपदे जिनाद्ययोपदेशो विस्तारितः इति । कदा-
 चिन्मन्त्राणां शने उपवासत्रयं । कुशितवनस्पतिजोगे आचाम्लं । बोलक्षारव्यञ्जनदधिदुग्धतक्रमिश्रितवि-
 दलषोरुशग्रहराधिकदधिप्रमुखादिषाविंशत्यऋक्षयाशने प्रत्येकमुपवासः । मधुऋक्षणे नियमे सत्युपवासघ्नं,
 नियमं विनोपवासः । चतुर्दशनियमत्रये पूर्वार्धं जघन्यतः, उत्कृष्टत उपवासः । सूक्ष्मकर्मादाने उपवासः ।
 दोहकारकवादिकावापीरथ्यघटनालाक्षागुलीमनः शिलाधातुकीसाबुचुङ्गिकामहाविह्वलितचतुष्कनिर्लाञ्छन-
 विषहृदप्रहरणप्रमुखत्रहुव्यापारे दशोपवासाः । विषदाने दापने च वाक्षिते दशोपवासाः, अवाक्षितेऽशी-
 त्यधिकशतमुपवासाः । बुरिकानिर्माण उपवासत्रयं । प्रहरणवाणिज्यं तु राजीयाश्राद्धवन्निषेध्यं, श्रूयते हि
 स्तम्भजतीर्थवासितपागन्धीयराजीयावजीयाजिधान्यां सहोदराभ्यामतिदूरजलमार्गतः समेतानि तरवारिह्नु-
 रिकाकटारीदात्रकतीरत्रन्धुकपिस्तोलवरणीप्रमुखलोहनिष्पन्नशस्त्रचतानि महामूढ्यान्यपि प्रवहणानि
 श्रुत्वैति ध्यातं—“परंपरयाऽनेकजीविहंसकत्वादेषां सर्वेषां ऋद्धत्वा ऋद्धत्वा चूर्णे विधाय गर्तायां
 निक्षिप्य स्थगनीयानि” । सेवकैरनेकधा धनलाजो दर्शितस्तथापि नाङ्गीचक्रतुरिति । अथ रात्रिभोजन

नियमचङ्गे उपवासत्रयं । स्वचावतो रात्रिपरिसेवने पूर्वार्धं, बहुशस्तदासेवने दशोपवासाः । अनाचोगतो लगवगवेदायामाचाम्लं । ऊलजांखलसमये आचाम्लं । साधुचिस्तु सर्वथा यावज्जीवं रात्रिचोजनं निषिद्धं, तस्य समीहाऽपि न कार्या, तत्करणेन महान्दोषः । श्रीपुरे धनेश्वरसूरयश्चतुर्मासीं स्थिताः । गुरुरुपवासं कर्तुं न शक्नोति । अन्यदा पशुषणपर्व समायातं । तत्र साधवोऽन्येऽपि श्राद्धाः पष्ठाष्टमादि-तपः कुर्वाणा अचूवन् । तदा सूरिर्दध्यौ—“मयोपवासं कर्तुं न शक्यते तथाप्यद्योपवासं करोम्येव” । आत्वेति सूरिः प्रथमं पौरुषीं ततः पूर्वार्धं, ततोऽपार्धं प्रत्याख्याति । अत्रान्तरे मुनयो जगुः—“वयम-अमानयामः, पार्यतां” । गुरुचिरुक्तं—“अद्योपवास एव” । ततः सन्ध्याप्रतिक्रमणं कृतं । संस्कारकविधि-चणित्वा गुरुणा संस्कारितं । तदा बुभुक्षया निद्रा नायाति । मध्यरात्रौ सूरिः प्राह—“जो मुनयः ! उत्सूरं जायमानमस्ति, अन्नमानीयतां” । साधवो जगुः—“अद्यापि मध्यरात्रिर्विद्यते सूर्यं लज्जतो नास्ति, शङ्खवादेकेन शङ्खोऽपि वादिनो नास्ति, कुर्कुटा अपि न शब्दयन्ति, युष्माचिरेव वयं एवं पात्रिता यज्ञा-त्रिचोजनान्मूलगुणहानिः स्यादतोऽधुना विहर्तुं गन्तुं न शक्यते, लोका अपि सुप्ताः सन्ति” । सूरिः स्माह—“शङ्खोऽम्भोधौ पितरं मिलितुं गतः, सूर्यस्य तु रथो जप्तः, कुर्कुटा अप्युड्डीयान्यत्र गता नञसि गताः, यतः—

उयहिं सरेविण संख गय, कुक्कुर गया नहंसि । रह जगो सूरयतणो, तेण न विहाइ रत्ति ॥ १ ॥
आकण्णोति साधवो जगुः—“यत्प्रयुणा प्रोच्यते तत्सत्यमेव, परं बुभुक्षिताः किं न कुर्वन्ति । यतः—

पञ्च नश्यन्ति पद्मादि, क्षुधार्तस्य न संशयः । तेजो लज्जा मतिर्ज्ञानं, मदनश्चापि पञ्चमः ॥ १ ॥”
 एतस्मत्त्वा सूरिः प्राह—“मया बुभुक्षया जटिपतं, मिथ्याद्रुक्कृतं मेऽस्तु” इति निर्दम्भं सर्वसमष्टं
 स्वपापमोक्षोच्य सूरिर्हृदयं दृढं कृत्वा पौरुषीप्रत्याख्यानं यावत् स्थितः । ततो बुभुजे इति ।

अथ तृतीयगुणव्रतालोचना किञ्चिदुच्यते—अष्टमव्रते वैरिघातो नृपत्वव्रतं पुरघातोऽग्निदीपनं
 विद्याधरो जवामीत्याद्यपध्यानं । वृषजान् दमय, क्षेत्रं कृष, हयान्ममय, शकटं वाहय, इति पापोपदेशो
 जघन्यत उपवासः, दर्पतो दशोपवासाः । ढण्डणर्षिजीवः पुरोहितव्रते एकं चासमधिकं क्षेत्रे खेदयन्
 (कर्षयन्) पञ्चदशशतजीवानां चक्रान्तरायकृज्जातः । तत्पापालोचनां विना षण्मास्यामतिक्रान्तायाम-
 शनं निर्दोषं प्रापेति । हलयन्त्रोदूखलमुशलघट्टतिलयन्त्रादिहिंस्रवस्तुप्रदाने, जिनव्रते विलासादिकरणे
 जघन्यत उपवासः, दर्पतो दशोपवासाः । कर्मण्यशीकरणे दशोपवासाः । सरोवरझहतटाकशोषणद्वदाने
 दशोपवासाः, क्वाचदशोत्तरशतमुपवासा अभ्युक्ताः इति ।

अथाद्याशिद्वाव्रते नियमे सत्यकरणे उपवासः, ग्रन्थिसहितसामागिकचक्रङ्गे नीविः । पर्वतिथौ आरम्भ-
 यतनाऽकरणे पूर्वार्धं । सामागिके वादरजलपृथ्वीतेजःस्पर्शने आचाम्लं । सामागिक आर्धवस्त्रसंघट्टे
 पूर्वार्धं । हरितादिवीजप्रमर्दन आचाम्लं । पुंसः स्त्रीसंघट्टे स्त्रियाश्च पुंसंघट्टे आचाम्लं । सान्तरसंघट्टे
 नीविः । वसनादिसंघट्टे पूर्वार्धं । नायने राजकथादौ च पूर्वार्धं । साधोः स्त्रीस्पर्शे पूर्वार्धं, मध्यमस्पर्शे

एकाशनं, उत्कृष्टस्पर्श आचाम्बलं, सर्वस्पर्शं दशोपवासः । तथा सावद्याचार्यवदा(चार्येणा)र्यावस्त्रसंघट्टे जाते तत्पापं नालोचितं, ततोऽनन्तदुःखं लब्धं, अतो ऊटित्यालोच्यं, येन स्वदृष्टतपोऽस्ति तत्कर्म निवृत्तिर्भवेदिति ।

दशमव्रतजज्ञेऽतिचारे चाचाम्बलं । काकजङ्घनपदवश्यमस्य प्रायश्चित्तं प्रपद्यमिति ।

अथैकादशे व्रते नियमे सत्यकृते जज्ञे चोपवासः । तदतिचारेष्वाचाम्बलं । तथाऽऽवश्यकीं नैपेधिकीं वा न करोति, उच्चारप्रश्रवणादिभूमिं न प्रमार्जयति, अप्रमृज्य किमपि वस्तु गृह्णाति, कपाटमविधिना स्थगयति उद्घाटयति च, कायमप्रमृज्य कण्डूयति, चित्तिमप्रमृज्यावष्टम्भं करोति, गमनागमनं नालोचयति, वसतेरप्रमार्जने स्वाध्यायाकरणे कम्बलमात्रप्रावरणे जलज्वलनविद्युत्पृथ्व्यादिसंघट्टे नीविः । पुञ्ज-कस्यानुष्णरणे उपविश्य प्रतिक्रमणे पूर्वार्धे, उत्कृष्टत एकाशनं । पौषधमध्ये वगने निष्कारणदिधास्वापे भोजनानन्तरं वन्दनकादाने प्रत्येकमाचाम्बलं । मुखवस्त्रिकासंघट्टे नीविः, तन्निर्गमने उपवासः । रजोहरणसंघट्ट आचाम्बलं, तन्निर्गमेऽष्टमं । इत्यादिपौषधालोचनां श्रुत्वा ग्रीष्मे तृषाविपीडितोऽपि न तत्समीहां तनोति । कदाचित्समीहोत्पद्यते तूर्णं यदि नालोचयति तदा नन्दमणिकारश्राद्धबहुःखं प्राप्नोतीति ।

अथातिथिसंविज्ञानियमे सत्यकरणे जज्ञे चोपवासः । तदतिचार आचाम्बलं । तथा साधुभ्योऽशु-आहारं दत्त्वा नागश्रियादिवद्ये नालोचयन्ति तेषां जवपरंपरा जवेत् । अथ कदाचिदनर्हशनादौ दत्ते शीघ्रं प्रायश्चित्तं ग्राह्यं । तपस्विसाधवे देवज्ञव्यतण्डुलनिष्पन्नक्षैरेयीदायकमहेज्यश्राद्धवदिति ।

अथ प्रसङ्गादन्यदपि प्रायश्चित्तं लिख्यते—आत्मघातचिन्तन उपवासः । निदानकरण उपवासः ।

अथ निदानं विधाय तदनु शीघ्रमालोच्यं, अन्यथा औपदीजीवसुकुमालिकया पञ्चनरसेव्यमानामेकां स्त्रियं वीक्ष्य निदानं कृतं, तन्नालोचितं, तेनानेकव्यथां प्रापेति । तथाऽष्टमासान् यावत्सर्गजस्त्रिया दीयमानं नक्तं गृह्यते, नवमे मासे साधोर्गृह्यत आचाम्बलं । एकाशनादिभङ्गे तदेव तपो देयं, यद्वा तत्तपोऽर्हस्वाध्यायो देय इति ।

अथालोचनावर्णनं गुरुणोदितं तद्धुत्वाऽपि यः क्लीबत्वं तनोति स हीनगतिं गच्छति । तथाहि— राजगृहे श्रीवीरं प्रणम्य श्रेणिकादिर्षत् स्थिताऽस्ति । तदा चमरेन्ध्राग्रमद्दिषी कालीदेवी सर्वभ्यां श्रीवीरं नत्वा सूर्याभदेवचमृत्यं वितत्य स्वयुवने गता । ततस्तस्याग्नवस्वरूपं गणच्यता पृष्टः श्रीवीरः स्माह—आमलकद्वयावासिकालगृहस्थपुत्री कालीनामा कुमारिकाऽस्ति । तथा पितरावापृच्छ्य वैराग्येण श्रीपार्श्वनाथपार्श्वे दीक्षा गृहीता । प्रशुणा सार्धपुष्पचूलायै शिष्यां कृत्वा दत्ता । सामायिकादीन्येकादशाङ्गान्यधीत्य तत्पार्श्वे संयमतपोञ्जिरात्मानं ज्ञावयति । अन्यदा मलपरीषहसहनेऽहमा हस्तौ पादौ मुखं शिरः स्तनान्तरं कक्षान्तरं गुह्यान्तरं जलेन प्रक्षालयति, यत्र स्वाध्यायं करोति तत्र प्राग् जलेन ऋशुभिं करोति । तर्हीदय महत्तरयेति शिक्षा कृता—“न घटते निर्ग्रन्थनिर्ग्रन्थीनां देहादिधापनं, अतोऽत्र स्थाने प्रायश्चित्तं स्वीकुरु” । सा मौनं विधायेति दध्यौ—“पराधीनवृत्त्याऽत्र वास्तव्यं मम न योग्यं” । ततो जिनोपाश्रये निरङ्कुशा स्वहृन्दवृत्त्या जलेनाङ्गशुद्धिं तनोति । इत्थं बहुवर्षाणि यावत्संयमं

प्रपादय पञ्चदशदिनसंलेखनायामपि तत्पापस्थानमनालोच्यप्रतिक्रम्यासुरकुमारदेवत्वमलजत । सार्धं क्षय-
पदयोपमायुर्जुक्त्वा महाविदेहे सेतस्यतीति ॥

श्रीभेदशास्त्रादिवहुश्रुतोदितं, चैतत्तपोऽनेकविचारगञ्जितम् ।

स्वीकृत्य तूर्णं न पुनः श्रुतोऽजितं, वक्तव्यमद्वयं सुकृतं शुचाश्रिञ्जिः ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ विंश-
स्तम्ये नवत्युत्तरविंशततमं १९० व्याख्यानम् ॥

एकनवत्युत्तरविंशततमं १९१ व्याख्यानम् ॥

अथ धर्मकार्ये दम्भो हेय इत्याह—

दम्भजतो नन्वयत्नाच्च तपोऽनुष्ठानमादृतम् । तत्सर्वं निष्फलं ज्ञेयमूपरद्वैत्रवर्षणम् ॥ १ ॥
स्पष्टः । अत्रार्थे संबन्धश्चायं—अवनत्यां शम्बूकखेटके सुज्जशिवविजो, निःस्वो निर्धृणो वसति स्म ।
तस्य प्रिया यज्ञयज्ञा गर्जिणी प्रसवकाले पुत्रीं प्रसूय मृता वेदनाञ्जिः । सुतायाः सुज्जश्रीर्नाम दत्तं ।
प्राग्भवे सुज्जश्रीजीवः कस्यचिन्नृपस्य कान्ताऽञ्जल, तथा सपत्नीपुत्रोपरि मारणं चिन्तितं, तेनास्या जननी
मृता । क्रमेण साऽष्टवर्षीया जाता । तदा द्वादशवर्षीयं दुर्भिक्षं प्रवृत्तं । विप्रः पुत्रीं लात्वा प्राणयात्रार्थ-

मचलत् । अग्रे गोविन्दविप्रस्य गृहे सा विक्रीता । स गोविन्दोऽपि निःस्वोऽभूत् । एकदा गोरसविक्रयार्थं तत्र गृह आचरी समागात् । तण्डुलदानं गोरसमूह्यं कृतं । विप्रपत्न्या तण्डुलग्रहणाय सुज्ञाश्री-गृहमध्ये प्रेषिता । साऽपीतस्ततो विप्रोक्त्य पुनः समेत्य प्राह—“मया तण्डुला न दृष्टाः ।” तदा विप्र-चार्या स्वयं तत्र गता । गृहकोणे ज्येष्ठपुत्रो वेश्या सह जोगतत्परो दृष्टः । पुत्रेण तिरस्कृता सा मूर्खा-मवाप । गोविन्दोऽपि शीतलोपचारेण तां सज्जां चकार । ततो जातिस्मृत्या विज्ञाय प्राग्भवस्वरूपं प्राह । तदाकर्ण्य सचार्यो विप्रो दीक्षां जग्राह । अथेन्द्रभूतिना प्रणम्य पृष्टः श्रीवीरः प्रोवाच—लक्ष्मणान्तरे-ऽनया दम्भः कृतः, तथाहि—

द्विप्रतिष्ठेशराजस्य रूपीनाम्नी सुताऽभूत् । तस्याः पाणिग्रहणोत्सवानन्तरं स्वामी निमीलनं प्राप, दैवाद्वैधन्यं जातं, सा शीलरक्षणार्थं काष्ठचक्षणेत्सुका पितरं पप्रह । पिता स्माह—“किं काष्ठचक्षणेन ? पतङ्गवन्निष्फलं स्यात्, तस्माज्जिनधर्मं शीलधर्मं चाङ्गीकुरु” । तया ज्ञात्रेण स्वीकृतं । अन्यदाऽपुत्रे नृपे मृतेऽमात्यादिभिः सैव राज्ये स्थापिता । रूपीनृप इति नाम दत्तं । अन्यदा प्राप्तयौवनस्य रूपीराजस्याव-यवेष्वनङ्गो दीप्तः । तदा संसदि स्थितं शीलसन्नाहामात्यं रागदृष्ट्या सा व्यजोक्त्यत् । सोऽपि तज्जतचि-त्ताध्यवसायं विज्ञाय शीलचङ्गचीरुः प्रहृष्टं नगरान्निर्गत्य विचारसारनृपस्य सेवामभ्यरोत् । एकदा राज्ञा स सचिवः पृष्टः—“त्वं स्वजातिकुलनगरप्राक्सेवितनृपादिनाम कथय” । स स्माह—“मत्सेवितनृपस्येयं मुष्ठा, परमस्य ज्ञोजनेऽकृतेऽन्निधानकथनं नाहं, तद्दिनेऽशनं नाप्यते” । विस्मयमना जूपः सपदि ज्ञोज-

नमानाथ्य करगृहीतकवलस्तं प्रत्याह—“हे मन्त्रिन् ! त्वं नृपाजिधानं कथय । यदा मन्त्रिणा रूपीराज इति नाम प्रोक्तं तत्समय एव परचक्रेण रुद्धं निजपुरं शुश्राव । तदा शीघ्रं कवलं त्यक्त्वा युञ्ज्याय सज्जो जातः, परस्परं महासङ्ग्रामोऽञ्चूत् । तदाहवनिवारणार्थं शीलसन्नाहस्तत्रागात् । तं हन्तुं परचक्रजटा अत्रिमुखसागल्लन्तः शासनदेव्या स्तम्भिताः । व्योम्नि वाजता—“नमोऽस्तु शीलसन्नाहाय ब्रह्मचर्यर-
त्ताय” इत्युक्त्वा देवी कुसुमवृष्टिमकरोत् । इति शीलस्तवनं श्रुत्वा लब्धजातिस्मृतिर्मन्त्री तृतीयज्ञानं प्राप्य पञ्चमुष्टिलोचं चकार । तदाकथैः प्रबुद्धौ तौ युञ्जान्निवृत्तौ । प्राग्जवे शीलसन्नाहसाधुना सावद्यं वाक्यं सहसा प्रोक्तं, तत्प्रायश्चित्तपदे मौनव्रतं प्रपाद्याद्यकल्पे स सुरो जातः । ततश्च्युत्वा शीलसन्नाहः स्वयंबुधोऽत्राजवत् । स साधुर्विहरन् स्वपुरोद्याने समागात् । सामन्तादिपरिवृतो रूपीनृपो देशनां निशम्य संयमं जग्राह । स मुनिः क्रमेण सम्मेतशौलं प्राप । तत्र जिनाश्रत्वा एकशिखापट्टे संस्थाय संले-
खनोत्सुकोऽञ्चूत् । तदा रूपीश्रमणी प्राह—“मम संलेखनां प्रयत्नः” । गुरुः साह—“जवसंवन्धिपापा-
भ्यालोच्य निःशह्यजावेन यथेप्सितं साधय, सशह्येन बहुजवव्रमाणं जवेत् । यथा कस्यचिन्नृपस्याश्वो गुप्तकीलकशकलेन पादे विद्धः कृशाङ्गोऽञ्चूत् । राज्ञा कारिता अनेक उपचारा निष्फलत्वमगुः । एकेन दक्षपुंसा वाज्यङ्गं सूक्ष्मपङ्केन विलिप्तं । शह्यप्रदेशमुन्नतचूतं वीक्ष्य नखहरणीतस्तल्लहयं निष्कासितं ।
अश्वः स्वस्थो जातः । अन्यच्चैकस्तापसोऽज्ञातफलाहारेण सामयत्वं गतः । वैद्येन पृष्टस्तथ्यमाह । ततो वमनविरेचादिना सजीकृतः” । तदाकर्ण्य श्रमणी सा दृष्टिविकारमेकं मुक्त्वाऽन्यत्सर्वमालोचितवती ।

गुरुः प्राह—“पूर्वं सञ्जामध्ये त्वया मयि सरागदृष्ट्या निरीक्षितं तदालोचय” । सा प्राह,—“मया स्वजावेन निर्दग्धतश्च विलोकितं” । ततः सूरिः पुनर्लक्ष्मणराजसुतावृत्तं वञ्चाण—“छत्सर्पिण्यां क्षितिप्रतिष्ठे जम्बूदामिमनृपस्य लक्ष्मणा पुत्री यौवनं गता स्वयंवरमण्ये स्वीकृतवरः पाणिग्रहणवसरे चवरिकायां दीर्घनिद्रामवाप । सा दुःखार्ता विलपन्ती पित्रा शिक्षिता—“ओस्तनुजे कर्मणां विचित्रा गतिः, अतः किं दुःखेन ? त्वं यावन्कीवं शीलं पातय” । एकदा तत्र जिनः समवसृतः । देशनोत्पन्नवैराग्यो नृपः सुतया सह दीक्षां जप्ताह । लक्ष्मणा प्रवर्तिनीसमीपे चरणं पातयति स्म । एकदा महत्तरावाक्येन वस-
 तिशुद्धिविलोकनाय गता, तदा चटकयुग्मं चुम्बनादिपूर्वं रतिक्रीमां कुर्वन्दीदृश्य दध्यौ—“पतिवियोग-
 वतीं मां धिक् । अहो ! एते पतत्रिणोऽपि वर्याः, ये सदा सहैव क्रीरन्ति । हा श्रीजिनैः कथमेतस्मिन्-
 षिद्धं ! अवेदिनः श्रीजिना न वेदोदयविपाकं जानन्ति” । एतदुक्त्या श्रीजिनेषु अज्ञानदूषणमाविष्कृतं ।
 दम्पतिजं सौख्यं स्तुत्वा पुनः स्वश्रामण्यं-विचार्य स्वं निनिन्द—“हा हा मया मुधा व्रतं खण्डितं ।
 अस्य प्रायश्चित्तं गुर्वन्तिके गृह्णामि” । पुनर्मनसि दध्यौ—“अहं बालशीला राजसुता कथं लोकसमद्वं-
 दुषकृतं गर्हणीयं निन्दामि ? मदीयप्रसिद्धिहानिः स्यात्, तस्मात् परसाक्षिणा किं स्यात् ? आत्मसादयेव
 प्रमाणं” इति विचार्य स्वयं तत्प्रायश्चित्तपदे षष्ठाष्टमदशमाचाम्बनीव्यादितपांसि चतुर्दशवर्षपर्यन्तमक-
 रोत्, षोडशवर्षपर्यन्तमासह्यपणानि च । विंशतिवर्षपर्यन्तमाचाम्बानि चकार । अन्यदा दध्यौ—“एत-
 त्तपःफलं साक्षात् किमपि न दृष्टं” इत्याद्यातध्यानेन सा मृता वेदयागृहे सुरूपवती दासी जाता । सर्वेऽपि

कामिनस्तामेव कामयन्ते, वेद्यात्मजां हृद्राडणि नेदन्ते स्मेति स्वरूपं व्रीह्याक्का रुष्टा दध्यौ—“अस्याः कर्णघ्राणाधरञ्जेदनं युक्तं” । ततो रात्रौ कश्चिद्व्यन्तरदेवः गुप्तां दासीं प्रति अक्काविचिन्तितस्वप्नं ददौ । प्रत्युपे चययुक्ता सा नष्टा । एणमासान् यावच्चमन्ती केनचिदिन्द्रपुत्रेण म्वगृहे स्थापिता । एकदा श्रेष्ठिचार्या ईर्ष्या-
 नुरा क्रोधेन सनिजायास्तदास्या मदनमन्दिरे गुह्येऽयस्कुशां संचारयामास । तेन सा मृता । तस्याः शरीरश-
 क्तानि विहगादीनामञ्जो जयत् । श्रेष्ठी तद्व्यतिकरं विज्ञाय संविग्नः संयमं जग्राह । ततः सा दासी बहुजवेपु
 प्रान्त्या नरदेवस्य स्त्रीरत्नत्वं प्राप्ता । ततः पृष्ठश्वत्रत्वं, ततः श्वानत्वं बहुगर्भेषु मरणं, निःस्वविप्रत्वं,
 व्यन्तरत्वं, विजयं, नरकत्वं, सप्तजवान् यावन्महिपत्वं, ततो मानुष्यं, शफरीत्वं, अनार्यं स्त्रीत्वं, ततस्त-
 मःप्रजायां, कुष्ठिनरत्वं, पशुत्वं, सर्पत्वं, धूमप्रजायां, इत्यादिचतुर्गतिषु ज्ञान्त्या लक्ष्मणाजीवः पद्मनाभ-
 जिनवारके कस्मिंश्चिद्गामे कुब्जा कुरूपा सुता जविष्यति । अत्रिनीतत्वे पितृभ्यां गृहतो दूरीकृताऽरण्ये
 ज्वमन्ती पुण्योदये श्रीपद्मनाभजिनदर्शनं प्राप्स्यति । तत्र स्वं कर्मविपाकं प्रदयति । श्रीजिनः सर्वस्वरूपं
 प्रकाशयिष्यति । तदाकर्ण्य वैराग्याश्चिता व्रतं ग्रहीष्यति । पूर्वजुष्टान्यालोच्य प्रतिक्रम्य समाधिना-
 ऽन्तिमज्ञानं प्राप्य सेत्स्यति ” । इति शीलसन्नाहोक्तं वृत्तं श्रुत्वा रूपीश्रमण्युवाच—“हे पूज्य ! मधि
 किञ्चिद्ब्रह्मं नास्ति” । इति मायाशब्देन स्त्रीत्वमुपार्जितं । अथ सूरिस्तामयोग्यां मत्वा स्वयं माससंलेख-
 नामकरोत् । केवलं प्राप्य सूरिः शिवमवाप । ततो रूपीश्रमणी विद्युत्कुमारदेवीत्वं लब्ध्वा च्युत्वा विज-
 तनया इयामाङ्गी विषयविह्वला जाता । ततो नरके तिर्यग्गतौ चेत्थं त्रिकोनलक्षजवान् यावत्परिज्रम्य

नरजवे गृहीतप्रव्रज्या श्रीमुनीश्वरगुणानवाप । ततः प्राग्मायात इन्द्रस्याग्रमहिषीत्वं प्राप । ततश्च्युत्वा गोविन्दविप्रस्य नार्याऽजवत् । अस्मिन् जवे प्राप्तवता शिवं प्रापेति रूपीश्रमणीसंबन्धः ।

अथ तदा सुक्लाश्रयं विप्रात्मजामात्रीरी गोकुली तां प्रबोध्य स्वगृहे निनाय । तत्र गोरसाशनैश्चेतोहराङ्काऽजवत् । तत्पिता सुक्लाशिवस्तु नरपशुविक्रयेण पञ्च रत्नान्युपाज्य तन्नात्रीरीगृहे वासार्थमागात् । तद्रूपमोहितो बहुध्वव्ययेन तां पर्यणयत् । एकदा सुक्लाश्रीर्मुनियुगलं वीक्ष्य साश्रुनेत्राऽञ्जत् । पतिना कारणं पृष्टा साऽऽह—“मम स्वामिनी गोविन्दस्य पत्नी एतादृशो बहून् प्रतिदान्य पञ्चाङ्गनमस्कारं करोति स्म, तत्संस्मृत्य शोचामि” । तन्निशम्य निजात्मजां निश्चित्य साऽपि निजजनकमवबुध्य तौ लज्जितौ काष्ठजस्तपोत्सुकौ जातौ । दाहायोग्यत्वेन तयोर्वैश्वानरोऽपि विध्यातः । ततो जनैर्निर्जित्सितौ तौ । क्रमान्मुनिं वीक्ष्य सुक्लाशिवो व्रतं जग्राह । सगर्जायाः सुक्लाश्रिया दीक्षां न ददौ । अथ सा गर्ज-दुःखेनैवं दध्यौ—“अमुं गर्जं विविधद्वारादिना पातयिष्यामि” इतिरौघध्यानेन प्रसूतिवेदनाजिः सा मृत्वा पृष्ठनरकेऽगमृत् । तन्नवप्रसूतः सुतः श्वानेन मुखमध्ये धात्वा कुलालचक्रोपरि मुक्तः । कुलालेन स पुत्रपदे स्थापितः । एकदा स सुसहमुनिदेशनया प्रबुधः प्रव्रजितः । जपतपोव्रतादिक्रियासु शिथिलाचारो जातः । गुरुणा शिक्षितोऽपि अथलं न तत्याज । ततः प्रथमकदपे सामानिकसुरो जातः । ततश्च्युत्वा चरतद्देवे वासुदेवो जघिता । ततोऽन्तिमश्वघ्रे, ततो हस्ती, ततोऽनन्तकाये, इत्यादिबहुकांश्च ज्ञान्त्वा सेतस्यतीति निष्पीथसूत्रचूर्णिगतं सुसहजातं ॥

आलोचनाऽऽदानकाले कौटिहयं त्याज्यमन्वहम् ।

ग्राह्या देयाऽऽगमार्थैस्तत्स्पृहाऽपि शुभावहा ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ विंशस्तम्भ

एकनवत्युत्तरविंशततमं ३९१ व्याख्यानम् ॥

द्विनवत्युत्तरद्विंशततमं ३९२ व्याख्यानम् ॥

अथाष्टमविनयतपोवर्णनमाह—

चतुर्थी विनयः प्रोक्तः सम्यग्ज्ञानादिचेदतः । धर्मकार्ये नरः सोऽर्हो विनयाह्वतपोऽन्वितः ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं ज्ञानादिजेदाच्चतुर्विधो विनयः । तत्र सबहुमानज्ञानग्रहणसंस्मरणादिज्ञानविनयः, आहारनीहारादिषु मौनकरणं चेति १ । सामायिकादिके सकलेऽपि प्रवचने श्रीमदासप्रणीतस्वरूपविसंवादाजावाद्यार्थवस्तुतत्त्वं प्रति निःशङ्कितत्वादिना दर्शनविनयः २ । चारित्रस्य श्रद्धानं सम्यगाराधकेज्यः पुरस्तद्गुणस्तवनं तत्स्वरूपदर्शनं इत्यादिचारित्रविनयः ३ । प्रत्यक्षवीक्षितेषु सूर्यादिष्वन्युत्थानान्निमुखगमनकरसंपुटयोजनादिः, परोक्षेष्वपि त्रिज्योगैरञ्जलिक्रियागुणकीर्तनानुस्मरणादिश्चोपचारविनयः ४ ।
अत्रार्थे पञ्चाख्यनरसंबन्धः, तथाहि—

कर्म्मश्चित्पुरे पञ्चराती जारवाहका वसन्ति । तेष्वेको मुख्यः पञ्चकलसीजारवाहक इति तद्गुणं

लोकोत्तरं वीक्ष्य जूपतिनेति वरः प्रसादीकृतः “त्वया चाराक्रान्तेन मार्गे गह्वता संमुखं रथाश्वशकटसैन्यहयादिकं समागह्वदीक्ष्य स्वीकृतमार्गत इतस्ततोऽपसरणं न विधेयं, चारादितस्य मार्गमोचनदुष्करत्वात् । अहमपि दूरात्त्वां वीक्ष्य मार्गं दास्यामि, अतो मत्तोऽपि त्वया न चेतव्यं किं पुनरन्यतः ? ” इत्याज्ञा दत्ता “मदाज्ञालोपकं नरमहं दण्मयिष्यामि” । तदनु स स्वेह्यया पश्चि ब्रजति । तं दृष्ट्वा सर्वेऽप्यपसरन्ति । कोऽपि रोषं (धं) न करोति । एकदा मार्गे संमुखमेकः साधुः समागात् । तं वीक्ष्य स दध्यौ—“मन्ना-रस्तु परिमितोऽस्ति, मुनेः पञ्चमहाव्रतचारस्त्वपरिमितः, केनाप्यकलनीयः, तमुत्पाठ्यासौ परिब्रजमति, अस्याग्रे मदीयवीर्यं निरर्थकं” इति विचार्य स्वयमपसृतः, तदनु सर्वेऽप्यपसृताः, रुष्टास्ते पाश्चात्या इत्यूचुः—“त्वया राजाज्ञोह्वङ्घ्रिता” इति, तै राज्ञे ज्ञापितं । नृपेणाकार्यं पृष्टः स आह—“ईषदपि देव ! तवाज्ञा न खणिमता मया” । राजाऽऽह—“कथं ? ” । तेनोक्तं—“देव ! मत्तोऽस्य महान् चारस्तेनाहमपसृतः” । राजाऽऽह—“स कथं चारवान् ? ” । स ग्राह—“स्वामिन् ! मेरुतोऽप्यधिकचाराणि पञ्च महाव्रतानि वोढुमहमोऽहम् । अयं मुनिस्तु वहन्नस्ति, चक्षुःपुलकस्फुरणमात्रमपि कालं यावन्न प्रमादं दधाति । अहं चैतद्वाह्यचारोत्पादनं करोमि ईर्यादिसमिति विमुक्तः, अनेकजीवानुपमद्यानेकजवडुर्मोच्य-पापव्यापारचारं वृद्धिं नयामि । यतः पुराऽहं प्रव्रज्यां गृहीतवान्, परं महाव्रतचारं वोढुमशक्तस्ताममुचम् । पञ्चकलसीचारं तु सुष्ठु वहामि, न तु तदङ्गीकृतान्तरङ्गामितचारोत्पादनाहं इति मया युक्तं कृतमस्ति । यतः—

चक्रिचरा नमस्यन्ति इन्द्रादयो गतस्मयाः । महाव्रतचराकीर्णैस्तदग्रेऽहं कियन्मितः ॥ १ ॥
इति । तथा हे नृप ! पञ्चमहाव्रतानि स प्रत्येकं पञ्चभिर्चावनानिर्निरन्तरं निर्मलीकरोति । तत्राद्यप्रा-
णतिपातविरमाणव्रतसत्कं पञ्चचावनास्वरूपं चेदं प्रवचनसारोच्चारं—

श्रियासमिह समिया १ सया जए, उवेह जुंजेज्ज व पाणजोयणं २ ।
आयाणनिरेक्खवुगंठं ३ संजए, समाहिह संजमए मणो ४ वई ५ ॥ १ ॥

व्याख्या—ईर्या गमनं तत्र समित उपयुक्तः समस्तजीवहिंसात्यागार्थमिति प्रथमा चावना १ । तथा
सर्वदा सर्वकालं यतः सम्यगुपयुक्तः सन् “उवेह त्ति” अवलोक्य युञ्जीत गृहीत वा पानजोजनं २ ।
आदाननिक्षेपौ पात्रादेर्ग्रहमोक्षौ प्रमार्जनापूर्वकौ आगमप्रतिषिद्धौ जुगुप्सति न करोति ३ । तथा संयतः
समाहितः समाधानपरः सन् संयतते प्रवर्तयति अदुष्टं मनः, दुष्टं हि मनः क्रियमाणं कायसंलीनतादि-
केऽपि सति कर्मबन्धाय संपद्यते, श्रूयते हि प्रसन्नचन्द्रराजर्षिरहिंसाव्रतो हिंसामकुर्वन्नपि मनोगुह्यचावेन
तमस्तमायोग्यं कर्म निर्मितवान् इति ४ । एवं वाचमप्यदुष्टं प्रवर्तयेत्, यथा हिंसा न स्यादिति ५ ।
अथालीकव्रतचावनाः पञ्च जण्यन्ते—

अहस्ससच्चे १ अणुवीय जासए २, जे कोह ३ कोह ४ जय ५ मेव वज्जए ।
से दीहरायं समुपेहिया सिया, मुणी दु मोसं परिवज्जए सया ॥ २ ॥

व्याख्या—अहास्यात् हास्यत्यागात् सत्यवाक्, हास्येन हि अनृतमपि ब्रूयात् १ । तथाऽनुविचिन्त्य

सम्यग्ज्ञानपूर्वकं पर्यालोच्य ज्ञापकः, अनालोचितज्ञापी हि कदाचिन्मृषाऽप्यजिदधीत, ततश्चात्मनो वैर-
पीनादयः सर्वोपघातश्च जवेत् २ । तथा यः क्रोधं लोचं जयमेव वर्जयेत् स एव मुनिर्दीर्घरात्रं मोक्षं
समुपेक्षिता सामीप्येन मोक्षावलोकनशीलः सन् सदा सर्वकालं तु निश्चयेन मृषापरिवर्जकः स्यात्, अय-
मर्थः—क्रोधपरवशो हि वक्ता स्वपरनिरपेक्षो यत्किञ्चिज्ज्ञापी मृषाऽपि ज्ञापते, अतस्तस्याग एव श्रेया-
निति ३ । तथा लोकाजिज्ञृतोऽप्यत्यर्थमर्थार्थाकाङ्क्षया कूटसाक्षित्वादिना वितथज्ञापी स्यादतस्तस्यागः ४ ।
तथा जयातौ निजप्राणादिरक्षणेऽप्यसत्यवादितो व्यञ्जिचरति, ततो निर्जयवासनाधानमात्मनि विधेय-
मिति ५ । अथादत्तादानव्रतज्ञावनाः प्रोच्यन्ते—

सयमेव जगद् आयणे १ घनेऽत्र, मष्टमं निसम् २ सऽत्रिंशु जगद् ३ ।

अणुस्रवियं जुंजिय पाणजोयणं ४, जाइसा साहस्मियाण जगद् ५ ॥ ३ ॥

न्याख्या—तत्र स्वयमेवामनैव न तु परमुखेन साधुः प्रभुसमादिष्टं वासमापरिज्ञायावग्रहस्य देवेन्द्र-
राजगृहपतिशय्यातरसाधर्मिकजेदन्निम्नस्य याचने यात्रायां प्रवर्तते, परमुखेन हि याचनेऽस्वामियाचने
च परस्परविरोधादयो दोषा इति १ । तथा तत्रैवानुज्ञापितावग्रहे तृणादिग्रहणार्थं मतिमान् घटेत चेष्टेत
निशम्याकार्यं अवग्रहप्रदातुस्तृणाद्यनुज्ञावचनं, अन्यथा तददत्तं स्यादिति २ । तथा सदा सर्वकालं
जिह्वुरवग्रहं स्पष्टमर्यादया याचेत, सकृदत्तेऽपि स्वामिनाऽवग्रहे जूयः अववणादिपरिष्ठापनकार्ये-
स्ववग्रहो याच्यः ३ । तथाऽनुज्ञाप्य गुरुमन्यं वा जुञ्जीत पानजो जनं, अयमर्थः—सर्वं गुरुणाऽनुज्ञात-

मेव जोक्तव्यं, अन्यथाऽदत्तजोगदोषः स्यादिति ४ । तथा समानो धर्मः सधर्मस्तेन चरन्तीति साध-
र्मिकाः प्रतिपन्नैकशासनाः संविद्भाः साधवस्तेषां पूर्वपरिगृहीतद्वेष्टाणामवग्रहं मासादिकालमानेन पञ्चको-
शादिकेन्द्ररूपं याचित्वा स्थानादि कार्यं, तदनुज्ञातं हि तत्रोपाश्रयादि समस्तं गृहीयात्, अन्यथा चौर्यं
स्यादिति ५ । इदानीं चतुर्थव्रतपञ्चभावनाः पठ्यन्ते—

आहारगुप्ते १ अविच्रसियत्पा २, इत्थी न निघ्राय ३ न संश्रवेज्जा ४ ।

बुद्धे मुणी खुदकहं न कुज्जा ५, धम्माणुपेही वंनचेर संघए ॥ ४ ॥

व्याख्या—तत्राहारे गुप्तः स्यान्न पुनः स्निग्धमतिमात्रं युज्जीत, धातुपुष्ट्या च वेदोदयादब्रह्मापि सेवेत
१ । तथाऽविच्रषितात्मा स्नानविलेपनादिविविधविच्रूषाविरहितदेहः २ । तथा स्त्रियं तदङ्गान्यपि न
निरीक्षेत ३ । तथा स्त्रियं न संस्तुवीत स्त्रीभिः सह परिचयं न कुर्यादिति ४ । तथा बुद्धोऽवगततत्त्वो
मुनिः साधुः क्षुद्रामप्रशस्यां स्त्रीकथां न कुर्यादिति ५ । एताभिः पञ्चचिर्जावितान्तःकरणो धर्मानुपेक्षी
धर्मसेवातत्परः संभत्ते सम्यक्पुष्टिं नयति ब्रह्मचर्यमिति । अथ पञ्चमव्रतभावना निगद्यन्ते—

जे सदरूवरसगंधमागए ४, फासे य संपप्प मणुष पावए ५ ।

गेही पजेसं न करेज्जा पंनिए, से होइ दंते विरए अकिंचणे ॥ ५ ॥

व्याख्या—तत्र यः साधुः शब्द १ रूप २ रस ३ गन्धान् ४ आगतान् इन्द्रियविषयीचूतान् स्पर्शाश्च
संप्राप्य समासाद्य मनोज्ञान् मनोहारिणो पावकान् विरूपाननिष्टांश्चेत्यर्थः गृह्मिन्निष्वंगलक्षणं प्रधेवं

चाप्रीतिद्वन्द्वं यथाक्रमं न कुर्यात् पण्डितः स दान्तो जितेन्द्रियो विरतः सर्वसावद्ययोगेभ्यो भवति
 अकिञ्चनः निःपरिग्रहः स स्यादिति । पञ्चसु विषयेषु अजिष्वङ्गप्रप्रेषवजनात् पञ्चमव्रतस्य पञ्च जावनाः ।
 सर्वाः पूर्वोक्ता मिलिताः पञ्चविंशतिरिति । इत्याद्यनेकयुक्त्या महाव्रतजरोघहनं दुर्धरं प्रकाशितं तेन
 पञ्चाख्येन । इति निशम्य स भूपः स्माह—“हे पञ्चाख्य ! त्वं महावीर्यवानसि, इहशं पञ्चकलसीमितं
 महाचारं स्वीकरोषि, महाकष्टमनुभवसि, त्वयैतद्भूताचरणं कथं त्यक्तं निर्जरं सूघहं ? नात्र किञ्चिद्दुष्करं
 दृश्यतेऽस्माज्जितुम्” । स ग्राह—“स्वामिन् ! त्वयाऽनेकश इन्द्रियानुरूपा विषया युक्ताः, इदानीं स्वपुत्रे
 राज्यं न्यस्य तदनुरूपमेकदिनं यावत्संयमं त्वं समाचर, तदनुरूपां क्रियां कुरु” । ततः स भूपोऽभिमान-
 पूर्णस्तदर्थं सोद्यमो जातः । तदा स्वाङ्गना इति जज्जपुः—“हे प्राणेश ! त्वत्पृष्ठिं वयं ह्यणमपि न
 मुञ्चामः, वयं त्वां विना रतिं न लज्जामहे, अन्तप्रान्ततुल्लाहारादिजिघर्षाविंशतिपरीषहेः कमनीयकामि-
 नीजोगाहं त्वत्पुर्विनन्दयति, तदनु प्रत्यहं जावि पश्चात्तापदुःखं सुकरं । अपि च यदि त्वं निःस्पृहत्रिका-
 लवस्त्ववाञ्छकमुनिगुणतिरस्करणार्थं दर्पजरेणैदं कार्यं कामयसे, तन्न समीचीनं, तत्कार्यं तु समस्तदर्पद-
 म्भ्रविरहितमस्ति” । इति श्रुत्वा नृपः स्माह—“अहो ! इदं महादुष्करं, मया त्वज्ञानेन जट्टितं । यदा
 सर्वथा निराशीजावो जायते तदैव तदुचितस्वजावो द्योतत इति” । ततो नृपस्तं जारवाहमुख्यमित्यवो-
 चत्—“समस्तपुजलाशाविमुक्तं मुनित्वमेकदैवसिकमभ्यतृप्तजीवानां न स्पृशति” । स पञ्चाख्यः स्माह—
 “हे क्षमाप ! तेन मुनिना यौवनकालेऽपि प्रत्यक्षप्राप्तं काञ्चनकामिनीराष्ट्रसौख्यं तृणवत्यङ्गत्वा यावज्जीव

संयमचारोघहनें स्वीकृतं, तदनुवृत्त्या चरमश्वासोह्वासपर्यन्तं पालयिष्यति । मया श्रीमुमुक्षुप्रणीतस्याघा-
दागमवचनानि निशम्य महाव्रतोघहनेमङ्गीकृतमासीत्, परं क्लीबबलीवर्दसहस्रोऽहं जातः । गजजा-
रस्तु गज एवोत्पादयति, न तु खरः । तथा विश्वे समस्तपृथ्वीजलधिगिरितरुप्रचृत्तिजारोघहने केचित्स-
मर्थाः श्रूयन्ते, परमस्योघहने तु अयमेव हमावान् ह्रमो वीह्यते । अत एव हे नृप ! मया वर्त्मनि
विनयेन नुतः स्तुतश्च" । इति श्रुत्वा नृपादयो जैनमुनिविनयपरा बभूवुः । इति बुध्या रक्षितनृपस्तं
स्वाङ्गसेवकं चकार । नित्यं धर्मकथां ततान इति ॥

हित्वाऽपि चारित्रगुणान् डुरुघहान्, राजा तु धर्मी कृत (तः) ज्ञारवाहिमा ।
इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ
विंशस्तम्भे विनवत्यधिकद्विशततमं ३९९ व्याख्यानम् ॥

त्रिनवत्यधिकद्विशततमं ३९३ व्याख्यानम् ॥
अथ पुनर्विनयवर्णनमाह—

बाह्यान्तरचेदान्यां विविधो विनयः स्मृतः । एकैकोऽपि विभेदः स लोकलोकोत्तरात्मकः ॥ ३ ॥

स्पष्टः । नवरं चावार्थस्त्वयं—वन्दनवाक्स्तुत्युत्थानान्निमुखगमनादिविनयो बाह्यविनयः, अन्तःकरणतो वन्दनादिकरणं स चान्यन्तरविनयः । इह प्रसङ्गाच्चतुर्भङ्गी विधेया । तथाहि—कश्चिद्बाह्यविनयं तनोति नान्तरीयकं शीतलाचार्यवत् । अथवा मुखं पद्मदलाकारं इत्यादिकं ज्ञेयं । कश्चिद्वान्यन्तरविनयं विदधाति, न तु बाह्यं, सप्तमस्वर्गसुरा इव, तथाहि पञ्चमाङ्गानुसारेण—सप्तमस्वर्गिणः श्रीवीरं चावतो नत्वा मनसैव प्रभं पृष्ठवन्तः । प्रश्रुणाऽपि “मे सप्तशतश्रिण्या मोहं प्राप्स्यन्ति” इत्युत्तरं दत्तं । तदा जातसंशया गौतमादयः स्वामिनं प्रप्रभुः—“अमीजिदैर्वाह्यविनयः कथं न विहितः ?” । तदा प्रश्रुणाऽऽन्तरिकचक्रत्या पृष्ठप्रश्नादिस्वरूपं सर्वं गदितं, तन्निशम्य ते विस्मयं प्रापुरिति । कश्चिद्बाह्यविनयौ अतिमुक्तकष्यादिवत्समाचरति । कश्चिद्बाह्यविनयौ तौ नादत्ते गोष्ठामाहिलमङ्गलीपुत्रादिवत् इति । अथ तौ विनयौ प्रत्येकमपि विद्विजेदेन ज्ञेयौ, तद्यथा—बाह्यविनयो लोकसंबन्धी जनकादिषु प्रयोगार्हः, आन्यन्तरविनयो लोकसंबन्धी जनकादिषु अन्तरङ्गप्रीत्याऽन्युत्थानाद्यर्हः । तथा लोकोत्तरो जैनमार्गे, बाह्यो लोकोत्तरविनयो धर्माचार्यादिषु अन्युत्थानादिना ज्ञेयः, तदन्यस्तु विधिवन्दनादिना भ्येयश्चेति । आन्यन्यगुणत्रष्टोऽपि विनयवान् धर्मं लभत इत्याह—

अन्यैर्गुणैः प्रत्रष्टोऽपि यद्यस्ति विनयो दृढः । जूयो गुणानवामोति अर्हन्नकनिदर्शनम् ॥ १ ॥

स्पष्टः । चावार्थस्तु भ्रसोकोदितज्ञातेन ज्ञेयः । तथाहि—तगरापुर्यां दत्तनामेभ्यो चक्रान्नार्यया साकं पञ्चेन्नियसौख्यं शुक्लानोऽर्हन्नकारुण्यं पुत्रमजीजनत् । एकदाऽर्हन्मित्राचार्यसन्निधौ आर्हतं धर्ममाकर्ण्य

विरक्तः पत्नीसुतान्वितो दत्तो व्रतमादत्त । ततः सम्यक्क्रियायुक्तोऽपि दत्तः “आयतौ मत्सुतः संयमे
 पादयिष्यति” इति बुद्ध्या स्नेहाच्चेष्टैर्जोष्येत् पुत्रमपुष्टम् । तं कदाचिन्निद्विद्वार्थं न प्रेषयामास । “समर्थो-
 ऽप्येव किं जिज्ञाचर्या न कार्यते” ? इति ध्यायन्तोऽपि निर्ग्रन्थाः किमपि वक्तुं न शक्नुवन्ति, यथा पुत्रं
 पालयन् पिता केन निषेधं शक्यते ? । ततोऽन्येद्युर्निदाघसमये दत्तसाधुः समाधिना व्यपद्यत । तद्वि-
 योगात्स महादुःखमाससाद । ततोऽन्ये संयतास्तात्तिविरहार्तचेतसे तस्मै विद्वान् दिनान् यावदाहारमानी-
 शार्पयन् । अथ ते यतयोऽवोचन्—स्वयं जिज्ञार्थं पर्यट, इदानीं कोऽपि पितृवदानीयं जोजनं न
 दास्यति” । कर्णे त्रपुसमां तद्वाचं निशम्य विमनाः स मुनिजिः समं जिज्ञार्थं चचाल । पूर्वं कदाप्यकृत-
 श्रमोऽतीव सुकुमाराङ्गो ग्रीष्मार्ककिरणोत्सरेणुकानिकरेण पदोत्सपनांशुजिज्ञा मोक्षौ वाढमदह्यत । तृषा
 शुष्यन्मुखाम्बुजोऽन्यसाधुन्यः पश्चात्स्थितो विश्रामाय मह्यसदनह्यायां स शिश्राय । तत्रस्थं मन्मथा-
 कारं तं तद्गृहेश्वरी चन्द्रमुखी ओषितत्रतृकाऽपश्यत् । सेत्यचिन्तयत्—“अहो ! अस्य सौन्दर्यं वर्य !
 यहृष्टमात्रमपि मम मानसं समाकृषति, अनेन सह विलासं विधाय वयः सफलं करोमि” इति ध्यात्वा
 सा तदाह्वानहेतवे दासीं प्राहिणोत् । सोऽपि दास्याऽऽहूतस्तद्गृहेश्वरिणम् । साऽपि हर्षजरोदञ्चकुच-
 कुञ्जा तमन्यगात् । स्मितोन्मिश्रदन्तांशुद्योतिताधरा सा विलोचनशुगं नमयन्तीति पप्रच्छ—“हे जीव-
 जीवन ! किं त्रवान् याचते ? ” । अथार्हन्नकः स्माह—“हे सुलोचने ! रतिपतिप्रिये ! अहं जिह्वाम-
 न्यर्थये” । ततः सा व्यमृशत्—“अमुं कामोद्दीपकवस्तुनिष्पन्नस्निग्धमधुरदृष्टमात्रविकृतिकराहारदानतो

वशीकरोमि” । इति ध्यात्वा सुन्दरान् बहून्मोदकांस्तस्मै साऽऽपर्यत् । सोऽपि पर्यटनगलान्स्तान् प्राप्य नृशं मुमुदे । पुनः स्निग्धया दृष्ट्या पश्यन्ती सा तं पप्रह—“अस्मदङ्गव्यास्रसरतापव्यापनिवारणद्वयं कदलीस्त-
म्भकोमलजङ्घास्थलीचक्षुणसौकुमार्याञ्चितकमनीयकामिनीस्पृहणीयं यौवनं प्राप्य किं परीषहकुवारैस्तेरुमिव प्रोत्फुल्लयौवनवाटिकामुन्मूलयसि ? नायं ते अतग्रहणसमयः । स्त्रीमुखलालसाः केचिज्जीवाः क्षुधातृषादि-
कष्टं सहन्ते, तथापि स्वप्नेऽपि तत्सुखप्राप्तिर्दुर्लभा दृश्यते, त्वया त्वनायासेन तदधुना लब्धं, एतावद्दिन-
व्रतफलमभ्यर्चं प्राप्तं, यतः—

कुरूपदुःस्थस्थविरकर्कशाङ्गजनोचिताम् । इमां कष्टक्रियां मुञ्च मुधा स्वं वञ्चयस्व मा ॥ १ ॥

आवयोरिदं रूपं शरीरं चान्योऽन्यसङ्गमासाद्य सफलत्वं प्रपद्यतां । यदि च नवतो दीक्षायामत्यन्त-
माग्रहो नवेत्तदा शुक्लभोगो वार्धके नृयः समाचरेः” । तद्वचस्तस्याः श्रुत्वा विभ्रमौश्च विदोक्थ्य स नम्र-
चित्तोऽनवत् । यदुक्तम्—

दृष्टाश्चित्रेऽपि चेतांसि हरन्ति हरिणीदृशः । किं पुनस्ताः स्मितस्मेरविभ्रमभ्रमितेक्षणाः ॥ १ ॥

ततस्तद्वाचं स्वीकृत्य तद्गृहेऽवतस्थे । अत्यन्तरक्तया तथा साकं यथाकामं रेमे । अथ गोचरचर्यायां
वसतौ चार्हन्नकमप्रेक्षमाणान् मुनयो निखिले पुरेऽन्वेषयन्तः क्वापि तत्प्रवृत्तिमपि नालञ्चन्त । ततस्ते
तन्मातुरार्यायास्तद्वृत्तान्तमूचिरे । तां वार्तां निशम्यातिगरीयसा पुत्रशोकेन नृताविष्टेव प्रणष्टचित्ता
सोन्मत्ततामगात् । ततो “जो अर्हन्नक ! जो अर्हन्नक” इत्युच्चस्वरेण विलपन्ती सगज्जदं सा समस्तपुर-

अ्याचतुष्पथादिष्वन्नम्यत । मोहतमिस्त्रेण पदे पदे प्रस्रवन्ती नयनश्रवदश्रुत्रिमर्गरेणुमार्शिकुर्वती यं य पश्यति तं तं पुनः पुनः पृच्छति—“मम पुत्रः प्राणवह्नोऽर्हन्नकः कापि दृष्टः ?” । तदा सुजनैरनुक-
म्यमाना दुर्जनैश्च हस्यमानाऽन्यदौर्च्चैर्गवाक्षस्थेनार्हन्नकेन सा दृष्टा । तादृशीं तदवस्थां प्रेक्ष्य तां प्रत्य-
जिज्ञाय स इति दध्यौ—“अहो मम निर्विनयत्वं ! अहो दुष्कर्मकारिता मम ! क्षणिकसुखार्थमस्या वच-
नैर्मया मुक्तिप्रदं व्रतं त्यक्तं । ईदृशे दुःसहे कष्टे माता पातिता । लोकशास्त्रेऽष्टषष्टिर्ज्ञेन्योऽपि मातुर्वि-
नयफलमत्यन्तं निगदितं । ततोऽपि विशेषेण्यं पूज्या मन्माता श्रीजैनधर्मज्ञात्वात् साध्वीव्रतप्रपन्नत्वाच्च ।
अथवा दृष्ट्वा स्वात्मा व्रतचङ्गेन चवान्धौ पातितः । परं चास्या मातुरार्याया महाव्रतविदोपकरणसहायी
जातोऽहं । अहो परम्परया पापप्रवृद्धिर्जाता । अनया चन्धवदनया मुखमिष्टं बाह्यसुन्दरमनन्तमरणा-
दिदुःखदं हावजावादिविषं पायितं । धिगस्या लावण्यं नेपथ्यं नैपुण्यं च । केवला भवद्रदाऽस्याः सर्वा
चतुरता दृश्यते, न त्वपरा स्वहपाऽपि । हे चेतन ! तव हौ मार्गौ स्तः—एकश्चन्द्रमुखीदर्शितपापमार्गः,
द्वितीय एतयाऽऽर्यया दर्शितो मोक्षमार्गः अतो यः श्रेयस्त्वं समाचर । इदानीमपि मन्मातुः शोकमुन्मू-
लयाम्यहं” । इति ध्यात्वा स तस्माद्दृष्ट्वाह्वीघ्रं निर्जगाम । साऽपि मृगेक्षणाऽन्तरा सहसा समेत्य विरह-
विखापानुकूलपरीषहकरणादिकं कृत्वा स्माह—“अधुनाऽत्राबलाहत्यापातकं तव जावि । हे निर्दय !
निष्ठुर ! किं मां मुभा वृद्धश्रृङ्गादिन्यः पातयसि ? किमर्थं मुग्धां मां दुःखचितायां जुहोषि ? मालती-
पुष्पमात्रामिव कोमलां मञ्जुलामकुटिलां मां जहासि ? सुरसां विधाय किं विरसां करोषि ?” । इति

श्रुत्वा स ग्राह—“हे पापसमुज ! दृणिकसुखार्थे मुधेदृशान् विद्यापौस्तनोषि । प्रागहमज्ञानग्रस्तत्वादि-
 त्रमेषु पतितः । श्रीपरमात्मत्रिशुवनैकशरणदधर्मो दूषितः । अथात्र वासो मम नाहं । मन्माता धन्या,
 यया मम विवेकमार्गो दर्शितः । जवपातनमार्गदर्शका विश्वे बहवो दृश्यन्ते, परं पतितोच्चारणपावनक-
 मस्तु मज्जननीसमः कोऽपि नास्ति, अतः परं यावज्जीवमिन्द्राग्रमहिष्यादिसौख्यमपि नात्रिलषामि तर्हि
 किमन्यमनुष्यस्त्रीसौख्यं ? त्रिविधयुक्त्या मया सर्वं त्यक्तं” । इत्याद्युक्त्वा सलज्जः सविनयं जननीं नत्वा
 स्माह—“हे मातः ! असावर्हन्नकः कुलाङ्गारोपमस्त्वां नमति” इति ब्रुवन् वाष्पाप्लुताक्षतां नमाम । तं
 वीक्ष्य स्वस्थचित्ता सा सप्रमोदैवमुवाच—“हे पुत्र ! त्वं कुत्रैतावन्ति दिनान्यस्थाः ?” । ततः स निर्दम्भः
 प्राक्प्रशस्तसरागध्यानतोऽनन्तगुणशुचैवैराग्याध्यवसायाढ्यो निजं सर्वं वृत्तं प्रोवाच । तच्छ्रुत्वा साऽव-
 दत्—“हे वत्स ! जूयः संयमं स्वीकुरु” । ततः स ग्राह—“हे मातः ! प्रत्यहं संयमक्रियापालनं मम
 दुष्करं जाति । अन्वहं सप्तचत्वारिंशद्दोषरहितमशनं ग्राह्यं, निमेषमात्रमपि प्रमादो न विधेयः, करेभि
 र्रते समुच्चरितं तत्समयादारज्य चरमसमयं यावन्निरतिचारं चारित्रं समाराध्यं, इत्यादिसमस्तसाधूचित-
 क्रियानिर्माणे निरन्तरं तु नाहं क्षमः पापोऽहं व्रतपालने नैव शक्नोऽस्मि ततो वदसि चेन्मातस्तदाऽन-
 शनं करोमि” । इति श्रुत्वा तुष्टा जज्ञार्याऽन्यधात्—“हे जज्ञ ! तवैतदपि सांप्रतं घटते, परमनन्तजव-
 त्रान्तिनिमित्तं व्रतजज्ञनं नाहं । किं च सुकरपञ्चव्रतपालनोद्दिष्टो जवसि त्वं, तर्ह्यनशनं तु महादुष्करं
 योग्यानामेव तज्जायते । त्वं तु शुभाशुभपुञ्जान् वीक्ष्य रागविरागौ दधासि, ततस्त्वद्विश्वासो ज्ञानि-

वचसा प्रतीयते, नान्यथा” । स दध्यौ—“नूनं मातू रागो ममोपरि प्रशस्तोऽस्ति” । ततः परीक्षार्थमित्याह—“हे मातः ! अधुना मदीयस्वल्पविरहादिता त्वमीदृशीं दशां प्राप्ता तर्ह्यनशनेन तु सर्वथा मदीयदेहाभावो जायी, तद्व्याप्रां त्वं कथं सहिष्यसे ?” । “हे पुत्र ! सत्यं त्वयोक्तं, परं शृणु—त्वद्विरहादितथा मयेति ध्यातं हहा मदङ्गजोऽकृतधर्मा इन्द्रादीनां दुर्वज्रं संयमरत्नं तृणमिव त्यक्त्वा संसारदुःखं प्राप्स्यति, अत एनं शीघ्रं बोधयामि” । इत्याकार्ण्य स स्माह—“हे मातः ! त्वं लोकलोकोत्तराहो विधाऽपि सौख्यदा जाता । किं बहुना ? त्वयाऽहं सम्यगुद्धृतः, प्राग्मेव जन्मप्रदा, पश्चादनन्तजन्मप्रधर्मप्रदा जाता” इत्यादि संस्तूय श्रीगुरुपाश्वे संयममङ्गीकृत्य ज्ञानिवचसा जातनिश्चयाया मातुराज्ञां प्राप्य सर्वसावद्ययोगं प्रत्याख्याय निजं दुरितं निन्दित्वाऽखिलान् जन्तून् क्षमयित्वा बाह्यवनशिलायां दिने शांशुतापितायां स्थित्वा चत्वारि शरणान्यादाय पादपोषगमनानशनं दधौ । ततोऽतिदारुणमुष्णवेदनां सम्यक्सहमानः स साधुः सुकुमाराङ्गस्तत्र सद्गुणविष्मन्मुहूर्तेन व्यलीयत, तत्कालं त्रिदशसख्यमङ्गीचकारेति ॥

चन्जाननास्त्रेहनियन्त्रितोऽपि यो, दृष्ट्वा स्वमातुर्विनयं जहौ न हि ।

तेनैव शूयो निजदुष्टतां त्यजन्, सोऽर्हन्नको निर्जरमौख्यमाप्तवान् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रिंशस्तम्भे

त्रिनवत्युत्तरद्विशततमं ३६३ व्याख्यानम् ॥

चतुर्नवत्युत्तरद्विशततमं प्रष्टव्याख्यानम् ॥

अथ नवमवैयावृत्यतपःस्वरूपमाह—

यथार्हं तत्प्रतीकारो व्याधिपरीपहादिषु । वैयावृत्यं तदुद्भाव्यं विश्रामणशनादिभिः ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं ग्लानस्य मार्गाटनादिचिर्जातश्रमनिवारणार्थं करचरणपृष्ठजङ्घादिषु यन्मुष्टिचरणेन
संवाधनं (संवाहनं) तद्विश्रामणं, तन्नुवादीनामजस्रं विधेयं । अशनमाहारः । आदिशब्दाष्टस्वपात्रप्र-
दानादिचिर्यथाशक्ति तदनुकूल्यानुष्ठानं, तवैयावृत्यमवश्यं कार्यं । अत्रार्थे वक्ष्यमाणानि ज्ञातानि
ज्ञेयानि । तथाहि—प्राजन्मनि साधुपञ्चशत्या नित्यमन्नपानप्रदानविश्रामणकरणाचिप्रहिणौ चरतवाहु-
बलिनौ ग्लानवैयावृत्याचिग्रही वसुदेवजीवो नन्दिषेणमहर्षिश्च । तथा परीपहोपसर्गादिषु संजातेषु
तत्प्रतीकारः कार्यः, अत्र हरिकेशिसाधुवैयावृत्यकारकतिन्दुकयद्ज्ञातं श्रीमदुत्तराध्ययनसूत्रानुसारेण
ज्ञेयं, इत्यादिनिदर्शनानि । अस्य फलं विशिष्टतरं सूत्रेऽभिहितं यतः—“वैयावच्चेणं जंते जीवे किं
जणइ ? गोयमा ! निच्चगोयं कम्मं न वंध्यइ ।

वैयावच्चं निययं करेह उत्तमगुणे धरंताणं ।

सबं किर पन्निवाई वैयावच्चं अपन्निवाई ॥ १ ॥

पन्निजग्गस्स मयस्स व नासइ चरणं सुअं अगुणणाए ।

न हु वैयावच्चच्चिय असुहोदय नासए कम्मं ॥ २ ॥

अथैतन्निष्पादनाभिष्पादनयोः फलं विपुलमतिदृष्टान्ततोऽन्यूहं । यतः—
गुरुचरितं अकुण्ठितं कुण्ठं जीवा लहन्ति पुणरपि (य पुणाइ) ।
तं च कुण्ठितं सुगणं विजयपुरे विजयपुरे श्रीचूको नरेन्द्रः तस्य बहुमान्यो जिनदत्तनामा
व्यासार्थस्तु कथानकेनोच्यते—विराटविषये विजयपुरे श्रीचूको नरेन्द्रः तस्य बहुमान्यो जिनदत्तनामा
श्रेष्ठी परमश्रावकः । तस्य सुबुद्धिर्विमलमतिः पुत्री । तन्नगरे तन्मित्रं धनमित्रश्रावकः । तौ
प्रतिपालयतः । एकदा शीतकालः समागतः । तद्वर्णनं कश्चित्कविर्जोजराजसमीपे कृतवान्, तद्यथा—

शीतत्राणपटी न चास्ति शकटी भूमौ च घृष्टा कटी,
निर्वाता न कुटी न तण्डुलपुटी तुष्टिर्न चैकां घटीम् ।
वृत्तिर्नरैरजटी प्रिया न गुर्मेटी तन्नाथ मे सङ्कटी,
श्रीमन्नोज तव प्रसादैकरीत्रङ्गा ममापत्तटी ॥ १ ॥
अथवा—
रात्रौ जानु दिवा त्रानुः कुशानुः सन्ध्ययोर्धयोः ।
राजन् शीतं मया नीतं जानुत्रानुकुशानुजिः ॥ २ ॥

तथा चातिशीतं पतति । एकदा धनमित्रेण कौतुकाङ्गणितं—“यः कश्चिद्द्विहिरुद्याने शीतजलच्युते
१ निर्दोषा. २ शोचना. ३ प्रसादहस्तिन्या त्रंक्ता.

सरोवरे माघमासे आकण्ठमग्नः समग्रां रात्रिं तिष्ठेत्तस्य लक्ष्मणं ददामि” । ततो लोकसमष्टं धनलुब्धेन जिनदत्तेनाङ्गीकृतं । रात्रौ तत्र स्थित्वा प्रजात आगत्य ज्ञापितं—“देहि मे दीनारलक्षं” । धनमित्रेणोक्तं—“कोऽत्र प्रत्ययः ?” । जिनदत्तेनोक्तं—“तव गृहे यामचतुष्कं प्रदीपः प्रज्वलन् स्थितः” तदाऽऽह धनमित्रः—“प्रदीपदर्शनेन शीतं प्राणष्टं तव, अतो न ददामि” । ततो विलक्ष्मीञ्जय गतो गृहे । अथ तं चिन्तानुरं दृष्ट्वा विमलमतिः पुत्री प्राह—“मा कुरु खेदं, यथा तव धनप्राप्तिर्न विष्यति तथा विधास्यामि” । ततोऽत्युष्णकाले धनमित्रं जोजनार्थं स्वगृहे निमन्त्रितवान् मथ्याह्ने, पर्श्वेष्टितमतिवर्णं स्निग्धजोजनं, जोजनमध्ये जलं मार्गितं, ततः शीतलजलच्युता गर्गरी दर्शिता, उक्तं च—“यथा दीपदर्शनेन माघमासे शीतं नष्टं तथैतद्दर्शनेन पिपासानाशोऽपि भवतु” । एवं निरुत्तरे कृते हारितं जिनदत्तेन । ततो होमाहारितं धनं दत्तं । ततः पानीयं प्रदत्तं । अथ गृहागतेन जिनदत्तेन विमृष्टं—“कस्येयं मतिः ? !” केनाप्युक्तं—“विमलमत्याः पुत्र्याः” । ततो विमलमती पुत्री पाणिग्रहणार्थं याचिता, परं पित्रा न दत्ता “मा पुत्रीं क्रोधाज्जिनदत्तो विरूपां करोतु” इति । विमलमत्योक्तं—“देहि मां तस्मै, सर्वं बुद्धिप्रसादात्समीचीनं चावि” । यतः—

यस्य बुद्धिर्वलं तस्य निर्बुद्धेश्च कुतो बलम् । बद्धो गजो वने मत्तो मूषकैः परिमोचितः ॥ १ ॥
 दत्ता कन्या । जातं पाणिग्रहणं । विवाहानन्तरं तां कूपे ह्रिस्वोक्तं—“कङ्कुतएणुलक्षणेन कार्पासे कर्तयन्ती तावत्तिष्ठ यावत्ते सुतो भवति, अहं परदेशे ज्ञव्योपार्जनाय यामि” । ततो गतः पतिः ।

एतया पितृगृहे सुरङ्गाग्रयोगेण निर्गतया स्वस्थान एको चृत्यो मुक्तः, यः प्रतिदिनं कङ्कुतण्डुलान् गृह्णाति । कार्पासं तु पित्रेऽर्पितं, उक्तं च—“कर्तयित्वा स्थापय, अहं तत्र यामि यत्र पतिरस्ति” । तत्र गत्वा वेश्यावृत्त्याऽऽवर्जितः पतिः, अनुक्रमेणोत्पन्नः पुत्रः । ततः पत्यागमनपूर्वमागता स्वगृहे, कूपे च प्रविष्टा । एवं कतिचिदिनैरागतः पतिः । स्वजनैरुक्तं—“निष्कासय स्वजायां” । निष्कासिता समुत्रा सपुत्रा च । ततो जिनदत्तेन गृहस्वामिनी कृता । लोके महती प्रतिष्ठा जाता । अथान्यदा भव-
देवसूरयः समागताः । धनदत्तेन सकलत्रेण प्रणम्योक्तं—“स्वामिन् ! किं पूर्वञ्च एतया पुण्यमुपा-
र्जितं ? यत्प्रसादेनैतस्या एतादृशी मतिर्जाता ?” । गुरुणोक्तं—“महानुभाव ! कुसुमपुरे ज्ञानुदेवस्य पुत्री रोहिणी बालविधवा । एकदा प्रामान्तरादागतस्वगृहस्थवणिक्पुत्रं दृष्ट्वापत्ना कामरागवासाना ।
विलोकितां च कटाक्षचपलया दृष्ट्वा । लक्षितं च निश्चानिमित्तं समागतेन शीलसारमुनिना । यतः—

जइ वि न सइ न संपजे नहुअं काणइ हियमज्जम्मि ।

मयणाजस्स दिघी लस्किज्जइ नहविलोएण ॥ १ ॥

“अहो ! दुर्जयो मदनपरिसरः” इति चिन्तयन्निर्गतः शीलसारमुनिः । अथ क्रमेणाधिगतसमस्त-
सुत्रार्थो गीतार्थः शीलसारमुनिराचार्यपदे स्थापितो अव्यजीवप्रबोधार्थं समागतः कुसुमपुरे । दत्ता च
देवना । प्रबुद्धा रोहिणी । दीक्षादानावसरे गुरुणोक्ता—

जहा सुविसुझे कुंडु लिहियं चित्तं विहाइ रमणिजं ।
तह अणइयारजीवे सम्मत्तं गुणकरं होइ ॥ १ ॥
जह लंघणहणिअरस्स रोगिणो उंसहं गुणाय जवे ।
आलोयणाविसुअस्स धम्मकम्मं तहा सयलं ॥ २ ॥

एवं श्रुत्वा तथा सर्वमालोचितं, परं दृष्टिविकारो नालोचितः । आचार्येणोक्तं—“महानुज्जवे ! तदा मया निक्षार्थं समागतेन साक्षाद्दृष्टिविकारो दृष्टः, स जवत्या नोच्यते तत्किमिति ?” तयोक्तं—“स वणिक्पुत्रो मया विलोकित एव” । ततो गुरुजिर्लक्ष्मणार्यायाः संबन्ध उक्तस्तथापि नाङ्गीकृतं, “वारंवारं कथनेन किं मध्यविद्यमानं दूषणमुच्यतेऽलीकदूषणदानेन ? तिष्ठतु संयमो दूरे, मया चारित्रं न गृहीतव्यं” इत्युक्त्वाऽगृहीतसम्यक्त्वा गुरुर्द्वेषिणी गता स्वगृहे । प्रतिसमयमुल्लवन्मत्सरा गुरुनिन्दादिपरा सा मृत्वा शुनी जाता । ऋतुकाले योन्यां जीवाकुला मृत्वा जाता सर्पिणी, दवाग्निदग्धा मृता नरके । ततो व्याघ्री व्याधेन मारिता पुनर्नरके । इत्याद्यसङ्ख्यजनेषु दुःखं सहमाना तिर्यक्तु नरकेषु तथा दौर्जग्यरोगदारिद्र्यशोकप्रियवियोगप्रमुखैर्दुःखैर्बहुशः स्त्रीजन्म प्राप्यासङ्ख्यकालेनोत्पन्ना धन्यपुरे गोवर्धनगृहपतेर्धन्यानाम्नी पुत्री । अथ प्राप्ते तारुण्ये दृष्टा ग्राममहत्तरपुत्रेण, मार्गिता परिणीता च । वासयुवनेऽ-

१ कुरुये जितौ ।

स्या अङ्गस्यार्शकोऽपि संतापः प्रादुर्भूतो येन ज्वलितज्वलनद्विस्तामेव नष्टो रात्रौ । प्रजाते पुत्रीं रुदतीं दृष्ट्वाऽऽश्वासिता पित्रा दत्ता च स्वगृहगोकुलिनः, स च गृहजामातृत्वेन स्थापितः । सोऽपि तस्याः स्पर्शमात्रेण जातमहसंतापस्तां मुक्त्वा नष्टः । विषया धन्या ज्ञप्तिता पित्रा—“मया कुलानुचितमपि कृतं तथापि तव पूर्वकर्मनुजावतो दौर्भाग्यमेवाग्र आयाति, अतो दानादिधर्मकर्मकरणेन मद्गृहे तिष्ठ” । एकदा समागताः साधवः, वन्दितास्तथा, विज्ञप्तं च—“स्वामिन् ! अस्ति मन्त्रो वा तन्त्रो वा कर्मणे वा ? येन मम सौभाग्यं स्यात् ? तरुणपुरुषप्रार्थनीया च जवामि ?” । साधुचिरुक्तं—“वयं किमपि न जानीमः, परं पुष्पाकरोद्यानेऽस्माकं गुरवः शीलाकरनामान आचार्याः सन्ति, ते सर्वं जानन्ति” । अथ गता सा श्रीपूज्यानां समीपे । पृष्टं च सौभाग्यमन्त्रादि । गुरुचिरव्युपदिष्टं—

तिलुक्कवसीकरणो सम्मत्तमणचिंतित्यहसंजणो ।

जिणपन्नत्तो धम्मो मंतो तंतो अ न ह्रु अन्नो ॥ १ ॥

जेहिं विहिउं न धम्मो पुवं ते अहडुब्बिया जीवा ।

किं पसरइ दारिदं चितारयणे वि संपत्ते ॥ २ ॥

ततो गोवर्धनगृहपतिनोक्तं—“पूर्वजवे मम सुतया किं कृतं ? येनेयमेवंविधदौर्भाग्यकलङ्किता जाता ?” । गुरुणा ज्ञप्तिं—“अनया रोहिणीजवे गुरोरवज्ञा कृता, तेनासह्यजन्मसु दुःखान्यनुभूय

तव पुत्री जाता, पूर्वकर्माविशेषविपाकादत्र भवेऽपि दौर्भाग्यं जातं” । एवं श्रुत्वा प्राप्तं तस्या जाति-
स्मरणं, दृष्टं प्राक्तनं, “सत्यं सर्वं स्वामिन् !” इत्युक्तवती । गुरुणोक्तं—

इहलोइए वि कज्जे सुगुरुं पाणमंति माणवा निब्बं ।
किं पुण परलोअपहे धम्मायरियं पईवसमं ॥ १ ॥

एवं श्रुत्वा पूर्वदुष्कृतातिचारमालोच्य गुरुणां समीपे गृहिधर्मं द्वादशव्रतरूपं धन्या पादयन्ती
तिष्ठति स्म, तीव्रं च तपः करोति स्म । तत्तपःपारणायी—

बह्वं जत्तं पाणा पत्ता सिज्जं च जं जमाणुकूलं । तं तं गुरुणा वियरेइ फासुअं एसणिज्जं च ॥ १ ॥
अथोल्लसच्चित्तशुभ्रपरिणामाऽनुक्रमेण चारित्रं प्रपाह्य सौधर्मदेवलोक्तं प्राप्ता । ततश्च्युत्वा विपुलम-
तिस्तव प्रियतमा जाता । गुरुभक्तिकवशादत्र विपुलमतिर्जाता जोगसंपन्न” । इति गुरुवाक्यात् पूर्वानु-
भूतस्वचरित्रं श्रुत्वा जातिस्मरणमासाद्य सा गतसंशया दृष्ट्वा च श्रीगुरुन् पप्रह—“स्वामिन् ! कतिविधं
वैयावृत्यं ?” । हे नावुके ! दशविधं । यतः—

आयरिय १ लवज्जाए २ अेर ३ तवस्सी ४ गिलाण ५ सेहे अ ६ ।
साहम्मि ७ अ कुल ८ गण ९ संघ १० संगयंतमिह कायबं ॥ १ ॥

इति श्रुत्वाऽहं वैयावृत्यतत्पराऽनुक्रमेण स्वर्गं गता । ततोऽचिरेण सिद्धिं प्राप्स्यतीति ॥

आराध्यमन्यन्तरमेतदन्वह-माहारजोक्ताऽपि तपःफलं वजेत् ।
अध्यक्षतस्यागफलं समीक्ष्य सा, धौव्यं दधौ तद्विपुलामतिश्च या ॥ १ ॥
इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ विंशस्तम्भे
चतुर्नवत्युत्तरविंशततमं ३९४ व्याख्यानम् ॥

पञ्चनवत्युत्तरविंशततमं ३९५ व्याख्यानम् ॥

अथ दशमतपोन्नेदमाह—

स्वाध्यायः पञ्चधा प्रोक्तः सुमहानिर्जराकरः । तपःपूर्तिरनेन स्यात्सर्वोत्कृष्टस्ततो हि सः ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं पञ्चविधः स्वाध्यायः । तत्राद्यो वाचनाहः सूत्रार्थयोरध्ययनमध्यापनं च वज्रस्वामि-
नञ्चबाहुस्वाम्यादिवदजस्रं विधेयः १ । द्वितीयः पृष्ठनाहः सूत्रार्थसंदेहापनोदाय दृढीकरणाय च पर-
वर्तनाहः स्वाध्यायः पूर्वाधीतसूत्रादेरविस्मृत्याद्यर्थं गुणनं परावर्तना, साऽतिमुक्छुल्लकर्षितन्तुवायादिव-
दिस्तार्था, यथैकस्तन्तुवायः पाजणीं पायन् वयोः पार्श्वयोस्तदायततन्तुप्रान्तपल्लवग्राहिचार्यो ज्ञेयो ज्ञेयो
व्याधुष्य तत्रागत्याङ्गेनालिङ्गनकुचमर्दनाधरचुम्बनादिकं करोति । ततश्चैको मुनिः पश्चि गह्वन् सहसा

तच्छेष्टां वीक्ष्य स्थितः । तदा स तन्तुवायो मुनिं स्माह—“त्वं किं वीक्षसे ? ईदृशं सुखं त्वया कुत्रापि दृष्टं ? तव तु स्वप्नेऽप्येतद्दर्शनं कुतः स्यात् ?” । इति सात्त्रिमानं गदितं श्रुत्वा स मुनिरवधिशानोपयो-
गेन क्षणमात्रशेषं तदायुः परित्राव्य स्वान्तिकमाहूयेत्यवोचत्—“हे ऋक्ष ! किमदृष्टं वीक्ष्यते ? इमां
कन्दर्पचेष्टां तनोषि ? तवायुरधुना क्षणेन संपूर्णं भविष्यति । इत्याकर्ण्य स चकितः स्माह—“तर्हि कमपि
जीवनोपायं त्वं वद” । स मुनिर्मस्कारमन्त्रं ददौ । स सकृदुत्तमनन्तरं पुनः परावर्तनं ध्यायन् पञ्च-
त्वेन स्वर्गं प्राप । इतश्च तद्भार्यया मुनिरिति कलङ्कितः—“त्वया मत्स्वामी मुञ्चादिप्रयोगेण मारितः” ।
मुनिना त्वनेकशिद्धोपदेशा दत्तास्तथापि स्वकदाग्रहं सा नामुचत् । मुनिरपि तदेवागमनमवेक्षमाणस्त-
त्रैव स्थितः । स सुरोऽपि ऊटिति स्वगुरुरूपकारगुणं संस्मरन्तत्रागत्य स्वन्नार्थोदियौराशङ्कं निर्वास्य गुरुं
नत्वा स्वर्ग्यौ इति ३ । चतुर्थोऽनुप्रेक्ष्यः स्वाध्यायः सूत्रार्थयोर्मनसा स्मरणं न तु वाचाऽन्यसनं,
कायोत्सर्गादावस्वाध्यायदिने च परावर्तनाया अयोगेऽनुप्रेक्ष्यैव श्रुतस्मृत्यादि स्यात् । परावर्तनात्
स्मृतेरधिकफलत्वं । मुखेन परावर्तना हि मनसः शून्यत्वेऽप्यन्यासवशात्स्यात् । स्मृतिस्तु मनसोऽवहि-
तत्वं एव । मन्त्राराधनादौ स्मृत्यैव विशेषसिद्धिः । यदुक्तं—

संकुलाधिजनो ऋक्षः सशब्दान्मौनवान् शुभ्रः ।

मौनजापान्मानसः श्रेष्ठो जापः शब्दाध्यः परंपरः ॥ १ ॥

संलेखनानशनादिना क्षीणदेहानामपि परावर्तनाद्यशक्तानामनुप्रेक्ष्यैव प्रतिक्रमणादनित्यकृत्यानुष्ठानं,

तत एव तेषां धातिकर्मद्वयात्केवलज्ञानोत्पत्तिः ततः सिद्धिश्चेति ४ । धर्मकथाहः पञ्चमः स्वाध्यायो धर्मो-
पदेशस्य सूत्रार्थव्याख्यायाश्चाकर्णनं धर्मकथा, सा नन्दिषेणपिवत् कार्या ५ इति । अनेन स्वाध्यायेन
तपःपूर्तिः स्यात्, यत उक्तं चालोचनाग्रन्थे—एकाशनचक्रं पञ्चशतनमस्कारजापः, उपवासचक्रं विस-
हस्रनमस्कारजापः, नीविचक्रं सप्तपञ्चाधिक्षुद्रशत ६६७ नमस्कारजापः, आचाम्बलचक्रं सहस्रनमस्कार-
ध्यायः स्यात् । प्रतिदिनं विनमस्कारावलिगुणनया विसप्ततिसहस्रमितस्वाध्यायः वर्षे षट्त्रिंशत्सहस्रमितस्वा-
नेन चाष्टसहस्राधिकैकलक्षस्वाध्यायः स्यादित्यादिकं स्वबुद्ध्याऽन्यूह्यमिति । ततोऽर्हता सर्वोत्कृष्टः सर्व-
तपस्तु मध्ये श्रेष्ठः प्रोक्तः । यदुक्तं महानिशीथादौ—

चारसविहस्मि तवे सञ्चितरवाहिरे कुसलदिष्टे ।
न वि अहि न वि अ होहि सञ्चायसमं तवोक्तम् ॥ १ ॥
माणवयणकायगुत्तो नाणवरणं च खवइ अणुसमयं ।
सञ्चाए वइतो खणे खणे जाइ वेरगं ॥ २ ॥
इगुत्तिमासकवणं संवहरमवि अणसिण हुज्जा ।
सञ्चायणणरहिणं एगोपवासफलं पि न लज्जिज्जा ॥ ३ ॥

उगममन्त्रपायणएसणाहिं सुधं च निच्च शुंजंतो ।
 जइ तिविहेणाजत्तो अणुसमयं जविज्ज सप्पाए ॥ ४ ॥
 तातं गोअम एगगमाणसं नेव उमिउं सक्का ।
 संवड्ढरखवणेण वि जेण तहिं निज्जराऽणंता ॥ ५ ॥

अथ प्रसङ्गागतं व्यतिरेकफलं वक्ष्यमाणसंबन्धेन ज्ञेयं—वाराणसीपुर्यां ऋजुः सार्धवाहः । सुज्जराऽस्य
 नार्याऽस्ति । साऽनपत्या बहुविकल्पं धत्ते । एकदा तद्गृहे एक आर्यासङ्घाटको जिह्वायै समागतः । तं
 प्रतिद्यान्य सा विज्ञप्तिं चकार—“हे स्वामिनि ! यस्याः स्त्रियाः सुता अङ्गणे क्रीरन्ति सा धन्या रामा,
 अतो ममापत्यं जावि न वा ?” । “हे ऋजे ! वयं धर्मं विना नान्यज्जाड्यामः” । तयोक्तं—“धर्मं कथ-
 यत” । ततस्ताम्रिः सम्यग्धर्मोपदेशो विस्तारितः । तेन सा विज्ञा जज्ञे । अनपत्यदुःखार्तो कालेन पति-
 मनुज्ञाप्य सा दीक्षां जग्राह । वरं स्वाध्यायतत्पराऽपि पौरवादान् सुरूपान् प्रेक्ष्य मोहबलवत्तया कौश्रि-
 दुरसि उत्सङ्गे जह्वादौ च स्थापयति । कौश्रिदुष्टयाधारं दत्त्वा ग्रामयति । केषाञ्चित्सुखभक्षिकां
 ददाति । यतः—

केसिं पि देइ खंजं अन्नेसिं जज्जाई मन्नेसिं ।
 अब्जंगइ उवट्टइ एहाएइ तह फासुअजलेण ॥ १ ॥

धार्दकस्माईआ जं दोसा जिणवरेहि इह जणिया ।
इहलोअपारलोइअडुकाण निवंधणअूआ ॥ १ ॥
तत आर्यादिजिरिति सिद्धिता—“ओ आर्ये ! तवेदं न घटते । किं
करोषि ? मुनयस्तु अव्यजावतो किञ्चाशंसां विहाय निरन्तराध्यात्मरता जवन्ति” । इत्याकार्यातिकु-
पिता चिन्नोपाश्रये स्थिता निरङ्कुशा जाता । ततः पाहिकानशनेन सौधर्मस्वर्गे समुत्पन्ना । अन्यदा
सर्वधर्मा श्रीवीरजिनवन्दनार्थं समागात् । तत्र पूर्वार्ज्यासरागेण बहूनि किञ्चरूपाणि विकृत्य नाख्यं
कृत्वा स्वविमाने गता । ततः श्रीगौतमस्वामिना पृष्टं—“हे जगवन् ! अनेन देवेन बहुकिञ्चरूपाणि
केन हेतुना विकृतानि ?” ।

जणइ जिणो बहुपुत्तिअत्ति देवी इ माता व ।
पुबजवकम्मवसणं अ गोयमा इअ विजवए देवी ॥ १ ॥

सकस्स वि अज्जाणे ईहा दधु बहुकिञ्चरूवाइं । इत्तो चेव पसिआ एसा बहुपुत्तिनामेण ॥ १ ॥
अगौतमेन पूर्वजवः पृष्टः । स्वामिना सर्वो निगदितः । पुनरग्रेतनस्वरूपे पृष्टे स्वामी जगौ—एषा
देवी चतुःपट्यायुः परिपाह्य विन्ध्यगिरिसमीपे वेत्तेलसन्निवेशे सामानास्त्री विजपुत्री रूपवती जाविनी ।
तत्र राष्ट्रकुटेन परिणीतायास्तस्या अपत्ययुगं यमलं जविष्यति । एवं प्रतिवर्षं युगलं जनयिष्यति । क्रमेण
पोरुशवर्षैर्धात्रिंशत्पुत्रपुत्रीणां समुदायो जविता । तदा कोऽपि पृष्टे कोऽपि शीर्षि चटिष्यति, कोऽपि

घातं करिष्यति, कोऽपि जोजनादि याचिष्यते, कोऽप्युत्सङ्गे मूत्रादिकं करिष्यति । दिवानिशं तद्दुःखे-
नार्दितोद्दिग्ना सतीति चिन्तयिष्यति—“वन्द्या नारी धन्या, या सुखेन तिष्ठति शेते च” । अन्यदाऽऽ-
र्यासङ्घाटकं प्रतिलाभयन्ती जातिस्मृत्या स्वप्राक्प्रवस्वरूपमवगम्य वैराग्येण दीक्षां ग्रहीष्यति । तत्रैका-
दशाङ्गानि प्रवित्वा सर्वेषां पुरः स्वप्राग्प्रवचित्रं प्रकाश्य प्रान्ते मासानशनेन विसागरायुर्देवो भूत्वा
विदेहे मोक्षं गमिष्यतीति ॥

स्वाध्यायकार्येषु प्रवर्तिनी हि, मित्रानवेद्यालसतां दधौ या ।

त्राव्यन्यनृत्वेऽस्य फलं समीद्व्य, न्यूस्तदालोच्य शिवं गमिष्यति ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्राह्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ विंशस्तम्भे

पञ्चनवत्यधिकद्विशततमं ३९९ व्याख्यानम् ॥

षण्णवत्यधिकद्विशततमं ३९६ व्याख्यानम् ॥

अथैकादशध्यानतपोवर्णनमाह—

सिद्धाः सिध्यन्ति सेत्स्यन्ति यावन्तः केऽपि मानवाः । ध्यानतपोबलेनैव सर्वेपि शुभाशयाः ॥ १ ॥
स्पष्टः । अत्रार्थ इयं ज्ञाना—नानाविधदुस्तपतपस्तपना अपि शुभध्यानदेव सिद्धाः सिध्यन्ति

सेत्स्यन्ति च । यतः तपो विनाऽपि मरुदेवा ज्वरतादयः सिद्धाः, एवं शुभध्यानमेव मोक्षस्याव्यवधान-
मवन्ध्यं साधनं, शेषाणि त्वशेषाण्यपि सुकृत्यानि पारंपर्येणैवेति सर्वसुकृतेभ्योऽपि सर्वप्रकारैरपि शुभ-
ध्यानस्यातिशायिता । यदाहुः—

निर्जराकरणे बाह्याब्धेष्टमाभ्यन्तरं तपः । तत्राप्येकातपत्रत्वं ध्यानस्य मुनयो जगुः ॥ १ ॥
इति । अथ ध्यानस्य काव्यमानादिकमाह—

अन्तर्मुहूर्त्तमात्रं यदेकाग्रचित्ततान्वितम् ।

तद्धानं चिरकाद्यानां कर्मणां ह्यकारणम् ॥ १ ॥

स्पष्टः । एतदर्थसमर्थकं सिद्धान्तवाक्यं चेदं—

अंतोमुहुत्तमित्तं चित्तावभाणभेगवह्नुमि । उज्जमभाणं जाणं जोगनिरोहो जिणणं तु ॥ १ ॥
एतद्धानं चिरसमयसंचितानामनन्तानामपि कर्मणां तत्क्षणं ह्यहेतुः । यतो जाण्यकृता प्रोक्तं—

जह चिरसंचियमिधणमणलो य पवणसहिजं दुअं रुहइ ।

तह कम्मिधणममिअं खणेण जाणणलो रुहइ ॥ १ ॥

जह वा घणसंधाया खणेण पवणाहया विविज्जंति ।

जाणपवणावहूआ तह कम्मघणा विविज्जंति ॥ २ ॥

इति । अथ प्रशस्ताग्रस्तनिमित्तानि ध्यानानुसारेण फलं ददतीत्याह—

प्रशस्तकारणानि स्युः शुभ्रानि ध्यानयोगतः । अनर्हाण्यपि तान्येव अनर्हध्यानपुष्टितः ॥ १ ॥
 अभ्रशस्तनिमित्तानि शुभ्रानि ध्यानशुद्धितः । तद्रूपाणि भ्रवन्त्येव अभ्रभ्रान्नाश्रयसंश्रयात् ॥ २ ॥
 स्पष्टौ । अत्रार्थ इयं भ्रावना—श्रीजिनमते यद्यपि यावन्तः सुकृतप्रकारास्तावन्तः सर्वेऽपि मुक्ति-
 हेतवः, परं शुभ्रध्यानानुगता एव, न त्वन्यथा, बहुसमयचारित्राराधकाङ्गारमर्दकाचार्यादिवत् । शुभ्र-
 ध्याने सति ये केऽव्यङ्गनाधनादयो भ्रवप्रसक्तिहेतवस्तेऽपि मुक्तिहेतवः स्युः । यदाह—
 अहो ध्यानस्य माहात्म्यं येनैकाऽपि हि कामिनी । अनुरागविरागान्यां भवाय च शिवाय च ॥ १ ॥

आर्वेऽपि—

जे जत्तिआ य हेळ भवस्स ते चेव तत्तिआ मुक्के ।

गुणगणाऽअलोंगा डएह वि पुत्ता भवे तुह्वा ॥ १ ॥

इत्याद्यनेकयुक्तिभिर्निर्दिशतं ध्यानमाहात्म्यं निशम्याप्रशस्तानेकनिमित्तसंपर्केऽपि वसुभूतिवन्न शुभ्र-
 ध्यानं परिहार्यं । तथाहि—वसन्तपुरे शिवभूतिवसुभूतिनामानौ द्वौ भ्रातरौ । अन्यदा ज्येष्ठभ्रातुर्भार्या
 कमलश्रीः स्मरसोदरं पतिसोदरं निरीक्ष्य रागात्संभोगार्थमयाचत । तदा स स्माह—“हे मुग्धे ! ज्येष्ठ-
 भ्रातुर्भार्या माता ज्ञेयेति नीतिशास्त्रे प्रोक्तमस्ति” । इत्याकर्ण्य साऽवोचत—“हे स्वामिन् ! मदङ्गव्यासां
 स्मरज्वरव्यथां निर्वापय, अन्यथा तव महत्पापं लग्निष्यति, त्वं तु लोकव्यवहारविमुखोऽसि, शास्त्र-
 वाक्येन भ्रान्तोऽसि च । अत्रार्थ एकोदन्तं शृणु—हरिस्थलेऽधीततर्कज्योतिषलक्षणेवैद्यकशास्त्रा अपि

लोकव्यवहारविकलाश्चत्वारो विजन्मसूनवः सुहृदो वसन्ति । अन्यदा ते चत्वारोऽपि स्वस्वविद्यागर्व-
 राज्ञः परदेशकौतुकावलोकनाय स्वपुरतश्चलन्ति स्म । कापि पुरे योजनार्थं तस्थिवांसः । ते तार्किक-
 नैमित्तिकलार्हणिकवैद्याः क्रमेण घृतानयनबलीवर्दचारणान्नपाचनशाकग्रहरणरूपेषु प्रवृत्ताः । तेषु च प्रथम-
 स्तार्किको घृतमादायाध्वन्यागह्नति दध्यौ—“घृताधारं पात्रं पात्राधारं वा घृतं ?” इति मत्वा तद्घृत-
 पात्रमधोमुखमकरोत् । घृतं च शुवि न्यपतत् । अथवाऽजिमुखमागह्नन्तं गजं वीक्ष्य दध्यौ—“असौ
 मतङ्गजः प्राप्तं हन्ति ? किं वाऽप्राप्तं हन्ति ? अप्राप्तस्य हननं करोति तदा कोऽपि न जीवति, तत्तु न
 दृश्यते, अतः प्राप्तस्यैव हिंसकः, तदा तु हस्तिपकं हनिष्यति, अहं तु दूरतरोऽस्मि असंपृक्तोऽस्मि च”
 इति ध्यायन्तं तं शीघ्रं करिणा करेण गृहीत इति । अथ द्वितीयो बलीवर्दचारको बलीवर्देषु हरिततृणा-
 कुरोत्करचरणवशादतिदूरं गतेषु ज्योतिःशास्त्रं पश्यति स्म—“ममामी वृषणा अन्धे वा एकाक्षे वा
 चिर्षटाक्षे वा दिव्यचक्षुषि वा नक्षत्रे गताः ? चरे वा स्थिरे वा विस्वजावे वा लग्ने गताः” इति याव-
 च्छिन्तयति तावत्ते वृषणा दवीयांसोऽञ्चवन् । अथ तृतीयो वैयाकरणोऽन्नपाचनक्षणे खट्वद् इति शब्दं
 कुर्वाणां द्विप्रचटिकां निज्राट्येति दध्यौ—“अहो ! असौ शब्दः कस्मिन् व्याकरणे केन सूत्रेण
 निष्पन्नः ?” इति ध्यायति तस्मिन् सा द्विप्रचटिका दग्धा । अथ चतुर्थः शाकग्रहणार्थं गह्वैश्चतुःपथे
 रन्नाफलास्रफलकर्कोटकसर्षपजीवन्तीनिम्बुकादीन् बहून् शाकान् दृष्ट्वेति चिन्तयांचक्रे—“अमीजि-
 र्वातपित्तकफभ्रूषमन्निदोषादिमहारोगनिबन्धनैः शाकैरलं ।

निम्बो वातहरः कलौ सुरतरुः शाखाप्रशाखाकुलः,
पित्तघ्नः कृमिनाशनः कफहरो दुर्गन्धनिर्नाशनः ।
कुष्ठव्याधिविषापहो ब्रणहरो डाक् पाचनः शोधनो,
बालानां हितकारको विजयते निम्बाय तस्मै नमः ॥ १ ॥”

इति वैद्यकशास्त्रानुसारं शाकमादायाययौ । एवमधीतशास्त्रा अपि लोकव्यवहारविकलाश्चत्वारोऽपि
स्वस्वार्थप्रशञ्चाजो बन्धुः इति । अथ हे देवर ! त्वमपि श्रुतिजन्तुत्वं त्यक्त्वा मां जज, अन्यथा तव
महादोषो जावी इति श्रुत्वा वैराग्यवान् गृहान्निर्गत्य यतिरभूत् । यतः—

अपसर सखे दूरादस्मात्कटाहविषानलात्,

प्रकृतिविषमाद्योषित्सर्पोद्विलासलसत्फणात् ।

इतरफणिना दष्टः शक्यश्चिकित्सितुमौषधै—

श्रुदुलवनिताञ्जोग्रस्तं त्यजन्ति हि मान्त्रिकाः ॥ १ ॥

इति वनितासङ्गं विषमं विचिन्त्य स महात्मा सर्वथा मुक्तमनिनीसंस्तवो विजहार । ब्रातृजायाऽपि
तं प्रव्रजितं निशम्य रागोदयादार्तध्यानं मृत्वा कापि ग्रामे शुनीत्वेनोत्पन्ना । तत्रापि गोचर्यामटन्तं
तमुदीक्ष्य पूर्वान्यस्तरागवशात्सा शुनी कायह्यायेव तं नामुञ्चत् । सर्वदा सर्वत्र च तां पृष्ठलभां विलोक्य
लोकैः स शुनीपतिरित्यन्यथापि । तादृशैर्जनवचनैर्लज्जमानो मुनिः कथञ्चिदपि तस्या दृशं वञ्चयित्वा

राजनमाप्नोति, तस्यागिनो जम्बूस्वाम्यादय एव श्रेष्ठाः” । इत्यादिनिर्मलध्यानः क्रमेण कलितकेवलः स मुनिर्लोकानां पुरस्तादात्मनस्तस्याश्च पूर्वप्रवसंबन्धमभिधाय सिद्धः ॥

ध्यानाचलाच्चात्र यितुं क्षमाश्रुतं, सा विह्वला रागवती प्रवे प्रवे ।

नाभूत्क्षमाऽनेकविधैः परीषहे-रक्षैतचित्तत्वमयं मुनीश्वरम् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ विंशस्तम्भे पञ्चवत्युत्तरविंशततमं १९६ व्याख्यानम् ॥

सप्तनवत्युत्तरविंशततमं १९७ व्याख्यानम् ॥

अथ षादशकायोत्सर्गतपोवर्णनमाह—

प्रायो वाङ्मनसोरेव स्याद्धाने हि नियञ्जणा ।

कायोत्सर्गे तु कायस्याप्यतो ध्यानात् फलं महत् ॥ १ ॥

ऊर्ध्वस्थशयिताद्यैश्च कायोत्सर्गः क्रियारतैः । एकोनविंशतिदोषैर्मुक्तः कार्यो यथाविधि ॥ ३ ॥
स्पष्टौ । नवरं कायोत्सर्गः प्रलम्बितशुजघ्नतया ऊर्ध्वस्थशयिताद्यैः, आदिशब्दादासितैः कार्यः ।
तत्र षडग्रस्यतीर्थकृज्जिनकटिपकादय ऊर्ध्वस्था एव कायोत्सर्गं कुर्वन्ति, तैरुपवेशनादेरकरणात्, जालु

जिनकद्विपक उपविशति तदाप्युक्तद्विपक एव तिष्ठति स्वपितृपि तदवस्थ एव निशातृतीययामे स्थविर-
कद्विपकानां तु यथाशक्ति कायोत्सर्गः कार्यः, न तत्र स्थानमपेक्षितं । किंलक्षणः सः ? एकोनविंशति-
दोषाः कायोत्सर्गनिर्युक्तावज्जिहिताः घोमग १ लयाथ २ खंजे ३” इत्यादयस्तेषुमुक्तो विवर्जितः, तत्रैकोन-
विंशतिदोषास्त्याज्याः । अत्रार्थे वृत्तान्तो लिख्यते—

श्रीराजगृहे दर्शुराख्यदेवः श्रेणिकचतुस्रस्यक्त्वपरीक्षां कृत्वा पुष्टः श्रेणिकायाष्टादर्शवक्रं हारं दौमयु-
गलं कुर्यादयुग्मं च ददौ । नृपेण हारश्चिह्नणायै दत्तः, अन्यवस्तुष्वयं नन्दायै दत्तः । तद्वीक्ष्य चिह्नणा
चित्ते दुना पतिं स्माह—“यदि ममैतद्वस्तुष्वयं न ददासि तदाऽहं जीवितं त्यजा(ह्या)मि” । राज्ञोक्तं—
“यचुच्यं रोचते तत्कुरु” । ततः सा रोषवशात्प्रासादगवाक्षे एकाकिनी आर्तध्यानोपगता स्थिता निजां
नाप । तदा तत्प्रासादस्याधोन्नागे सेचनकहस्तिनः कुन्तौरो मगधसेनादारिकया सह कथां करोति,
दारिका स्वजारं प्राह—“कह्ये दासीमहोत्सवोऽस्ति, अतस्त्वं ममैतां चम्पकमालां करिण्णालुत्ताय
देहि, येनाहं मज्जातिमध्ये शोभां लभे” । स आह—“राजाज्ञालोपटुः खसहनेऽहं न क्षमोऽस्मि” ।
तदा सा प्राह—“अहं जीवितं मोक्षयामि” । स प्राह—“अहं ब्रह्मदत्तसहस्रो मूढो न, यो वनितावच-
नेन चिताप्रवेशार्थं सप्रयत्नो जातः, स ङगेन बोधितः” । एतज्ज्ञातं मया पूर्वं लिखितमस्ति तदनुवृत्त्या
ज्ञेयं । इति श्रुत्वा साऽऽह—“अहं स्वात्मप्रज्ञा जवामि, तव किं याति ? त्वं त्वन्यासक्तो जातः सन्म-

१ अष्टादशसंस्कृतम्. २ हस्तिपकः.

ज्ञामापि न ग्रहीष्यसि, त्वच्चित्तमश्मतोऽपि अतिकठिनं दृश्यते” । इत्युद्यापान् श्रुत्वा चिह्ना दध्यौ—
 “अहं प्राणान् जहामि तेन काऽपि राज्ञो हानिर्न स्यात्, पञ्चशतीवनितानां पतित्वात्, नवरमहमकृत-
 तपःसंयमा नरजन्मतो ब्रष्टृत्वं प्राप्नोमि” । इत्यादि विचार्य सानुरागा नृपेऽभूत् । एकदा तस्य हारस्यैका
 दवरिका ब्रुटिता । तेन देवेन प्रागेवमन्निहितं—“योऽमुं हारं ब्रुटितं संधास्यति स शिरःप्रस्फोटेन मरि-
 ज्यति” । ततो राज्ञा पुर उद्घोषितं—“योऽष्टादशवक्रहारं संधत्ते तस्मै ऋषो लक्ष्मदीनारान् प्रयच्छति” ।
 तत्रैकः स्थविरो मणिकारः स्वजनसौख्यकृते तं पटहमगृह्णात् । श्रेणिकेनार्धलक्षधनं तस्मै दत्त्वोक्तं—“अन्य-
 ज्ञनं संधिते हारे दास्यामि” । ततः स मणिकारो निजगृहैकदेशे सत्रायां ऋमौ तं हारं संस्थाप्य मधुघृ-
 तवासितसूहमदवरिकां मौक्तिकछिन्ने संपृक्तीचकार मुक्ताफलवक्त्राणि वक्रत्वेन संधातुं नरा न दृमाः ।
 अथ मध्वादिगन्धसंज्ञातः समागता बहवः पिपीलिकाः, तान्निर्दवरिकाग्रमूलानि संगृह्य शनैः शनैर्मौक्ति-
 कछिन्नेषु दवरिका संचारिता । तेन च ग्रन्थि दत्त्वा संधितो हारः । सहसा तत्क्षणं तस्य शिरः स्फुटितं,
 स विपन्नः तत्रैव पुरे मर्कटत्वं प्राप । सोऽन्यदा प्रतिगृहमटन् स्वमन्दिरं स्वपुत्रं चावेक्ष्य जातिस्मृत्या
 जातानुकम्पः पुत्रस्य पुरो“ऽहं तव पिताऽस्मि” इत्यहराण्यलिखत् । ते स्वजना विस्रयं प्राप्य दध्युः—
 “अहो ! कर्मणां विचित्रा गतिः” । पुनरहराणि लिखितानि—“क्षैषन्नृच्यं तुभ्यं ऋणेन दत्तं न वा ?” ।
 तेनोक्तं—“न दत्तं” । तदाकर्ण्य प्रक्षेपमापन्नस्तद्धारचौर्यार्थं निज्राणि गवेषयति । अन्यदा चिह्ना

विकालवेलायां वापीमध्ये स्नाति सर्वाचरणदिनिमुक्ता । तत्समये स हारो मर्कटेन दृष्टः । प्रह्वन्नवृत्त्या तमादाय सुताय ददौ । चिह्नाऽलङ्कारकरणसमये हारमदृष्ट्वा विलक्षाऽञ्जत । तद्व्यतिकरस्तया नृपाय निवेदितः । श्रीश्रेणिकोऽज्ञयकुमारमाकार्येत्युवाच—“अमुं हारं सप्तदिनमध्ये त्वं प्रकटीकुरु अन्यथा त्वज्जीवनोपायो न दृश्यते” । तदनु स मन्त्री तत्प्राप्त्यर्थं नित्यं गवेययति ।

अथ तत्पुरे पञ्चाचार्यशिष्याः समेताः सन्ति—शिवः सुव्रतो धन्यो जोणकः सुस्थितश्च । तन्मध्ये सुस्थितसाधुर्जिनकटिपकधर्म प्रतिपत्तुकामः पञ्चविधां ज्ञावनां ज्ञावयति । तद्यथा—
तवेण सत्तेण सुत्तेण एगत्तेण बलेण य । तुलण पंचहा बुत्ता जिणकप्पं पन्निवज्जणं ॥ १ ॥
तत्र तपोज्ञावनाऽसौ—

जो जेण अणचहो पोरसिमाई तवो तं तिगुणं ।
करेइ बुहाविजयघा गिरिनइसीहेण दिठ्ठो ॥ १ ॥
सीहो समुत्तरंतो जलचरियं गिरिनइं पयत्तेणं ।
वंकं समुत्तरंतो ता गहइ जा गळ उज्जू ॥ ३ ॥
एगेगं व तवं करेइ जइ तेण कीरमाणेण ।
हाणी न होइ कइया वि होइ लम्मासजस्सगे ॥ ४ ॥

इदानीं सत्त्वभावना—

जो वि य पुबं निसि निगमेसु वसहिंसु सप्रसन्नयाणि ।

अहितकरगोवाइं विसेसघोरे य सगामे ॥ १ ॥

पासुत्ताण उ सइं सोयबं जं च तीसु जामेसु ।

ओवाथोवं जिणइं उज्जयं से जवइ तह ॥ २ ॥

पढमा उवस्सयम्मि वीया वाहिरम्मि चच्चरे तइया ।

सुन्नघरम्मि चउढी तह पंचमिया मसाणम्मि ॥ ३ ॥

इत्यादि यावत्—

देवेहिं जेसिउं वि य दिया व राउं व ज्रीमरूवेसु ।

तो सत्तभावणाए वहइ जरें निप्रउं सयलं ॥ १ ॥

इदानीं सूत्रभावना—

जइ वि सनाममि परिलियं सुयं तसनंदियं णिमाइ ।

कादपरिणामहेऊ तहावि खलु तज्जयं कुणइ ॥ १ ॥

ऊसास आणपाणु तउ ओवो तउय वि य मुहुत्तो ।

मुहुत्तोहिं पोरसीउं जाणंति निसा य दिवसा य ॥ २ ॥

मेहाश्छत्रेषु छत्रं कालमहवा वि छवसगो ।
पेहाश् छत्रकपंथे नाही कालं विणा लायं ॥ ३ ॥

इदानीमेकत्वभावना—

जइ वि य पुवममत्तं निन्नं साहूहिं दारमाइसु ।
आयरियाइममत्तं तहावि संजायए पड्डा ॥ १ ॥
दिछीनिवायालावे अवरोप्परकारियं सपक्खिपुड्डं ।
परिहासमिहो य कहा पुवपवत्ता परिहरेइ ॥ २ ॥

इत्यादि । अथ बलभावना

कामं तु सरीरवलं हायइ तवनाएभावणजुयस्स ।
देहावयवे विज्जइ जहो धेइ तहा जयइ ॥ १ ॥
घोरा परीसहचमू जइ छेज्जाहि सोवसग्गा वि ।
उधरपहकरवेया त्रयजणणा अन्नसत्ताणं ॥ २ ॥

एतद्भावनासु यो न क्लृब्धः स एव जिनकल्पं प्रतिपद्यते । स सुस्थितर्षिर्द्वितीयभावनायाऽऽत्मानं चाव-
यति । तत्राप्युपाश्रयबाह्ये द्वितीयेन सत्त्वयोगेन चान्यते । तत्र विहरन्तः पञ्च मुनयोऽन्नयमन्निया(दा)-
नशालायां मासकल्पेन स्थिताः । अत्रयत्नं हारमलजमानः शोकमग्नौ दध्यौ—“अद्य सप्तमो वासरः ।

न ज्ञायते कदये किं जावि ? अतः साधुसमीपे गत्वा रात्रौ पर्युपासे” । ततस्तत्र वसतौ रात्रिपौषधं गृहीत्वोषितः तदा सुस्थितर्षिः कृतावश्यकः प्रतिश्रयाद्बहिः प्रतिमया स्थितः ।

इतश्च स मणिकारात्मज इति चिन्तामकरोत्—“कदाचित्स जूपो हारवार्तो ज्ञास्यति तदा जीवित-व्यहानिर्जविष्यति सपरिजनस्य मम” । ततस्तेन पुनः पश्चादानुराय दत्तः । स मर्कटो जनेषु जातानु-कम्पः साधूपाश्रयसमीप आगतो बहिर्मुनिं कायोत्सर्गस्थं वीक्ष्य तं हारं मुनिकण्ठे न्यधात् । अथ चत्वारोऽपि ते साधवः प्रतियामं सुस्थितर्षिसाधुकायप्रतिखेवनार्थं समायान्ति । तत्राद्यः शिवसाधुः प्रथमयामे कायोत्सर्गस्थमुनिकायप्रमार्जनार्थं निर्गतस्तं हारं दिव्यकान्तिं वीक्ष्य दध्यौ—“नूनं यत्कृतेऽ-जयः परितप्यते स एवासौ हारो दृश्यते” । ततस्तस्य देहं प्रमृज्योपाश्रयान्तर्नैवेधिकीं कृत्वा प्रविशन् जजडप—“अहो ! महाजयं समुपस्थितं” । अत्रयः पप्रह—“स्वामिन् ! निर्जयाणां कुतो जयं ?” । साधुनोक्तं—“पूर्वाजुञ्जतं जयं संस्मृतं” । स आह—“जगवन् ! तत्स्वरूपं ज्ञानुकामोऽस्मि” । तदा मुनिः स्माह—

अवन्यां सोमशिवदत्तौ दौ ज्ञातरावञ्जतां । तौ व्यापारार्थं धनाजिलाषुकौ सौराष्ट्रजनपदे गतौ । तत्रानेकाधर्मकर्मादानवाणिज्यानि विधाय बहुधनमुपार्जयामासतुः । ततः स्वपुरं गन्तुं समुत्सुकौ समस्त-धनचतनकुलिकां निष्पाद्यैकः स्वकटीप्रदेशे बबन्ध । ततः प्रस्थितयोस्तयोर्मध्येऽग्रजो दध्यौ—“यदि खधुज्ञातरं हन्मि तदा कोऽपि धनजगं न मार्गयति, सर्वस्वं मदीयहस्त एव तिष्ठति” । ततोऽनुजेन

सह गन्धवतीनदीमागत इति दध्यौ—“प्रतिक्षणमेनेन धनानुभावेन रौद्रध्यानं मम प्रजायते, अत एनां नकुलिकामनर्थकरीं नदीहरे निक्षिपामि” । इति ध्यात्वा ऊटिति हरे परिष्ठापिता । लघुबन्धुना पृष्ठं—“किमिदं त्वया कृतं ?” । स साह—“पापध्यानेन सहासौ नवलिकाऽगाधहरे निक्षिप्ता” इति ततः स्वावास इत्यतुः । अथ सा नकुलिकैकेन मत्सेन कुधातुरेण मिलिता । स मत्स्यो मात्सिकजालेऽपतत् । धीवरेण हत्वाऽपणे विक्रीतः । तयोर्मात्रा मूढ्यं दत्त्वा गृहे समानीतः तद्विदारणार्थं स्वसुतार्ये दत्तः मत्स्यं विदारयन्त्या तथा नकुलिका दृष्टा, प्रह्वन्नं स्वोत्सङ्गे गोपिता । प्रान्ना पृष्टं—“त्वया किं गोपितं ?” । साऽऽह—“न किमपि” । ततः सा विलोकनार्थं यावदायाति तान्नन्मग्नित्या मर्मस्थाने कृपाणिकया सा स्थविरा हता, मृता च । तदीक्ष्य ससंभ्रमं मग्निनी उत्थिता । ततः तदुत्सङ्गात्पतन्ती नकुलिकाऽऽवाच्यां दृष्टा । “अहो ! सोयमर्थोऽनर्थदो नूनं” इत्यादि ध्यात्वा स्थविरां संस्कृत्य तां नकुलिकां विहाय समुत्पन्नवैराग्येण दावपि प्रव्रजितावावामिति । तस्माच्चे श्रावक ! एतन्नयं संस्मृतं । त्वं प्रेक्षस्व, कीदृग्जयकृदर्थोऽस्ति ? । अत्रयः साह—“स्वामिन् ! प्रमाणं शुष्मघाक्चं, जगवन् !

पाएण वेरपरिणामकारो निष्प्रबन्धवाणं पि ।

अहो दोससयकरो दुःखसहस्सागरो निष्प्रबन्धं ॥ १ ॥

शुभमाश्रितिसुष्ठु कृतं ॥

दुःखप्रदोऽनेकविकल्पकद्विपतः, अर्थो ज्ञेयश्चन्यमिति त्वयाऽऽदृतम् ।
उत्सर्गसंस्थं जिनकल्पिकार्मुकं, सौति स्म मन्त्री तमकिञ्चनं पुनः ॥ १ ॥
॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रिंशस्तम्भे
सप्तनवत्यधिकद्विशततमं ३९७ व्याख्यानम् ॥

अथनवत्यधिकद्विशततमं ३९७ व्याख्यानम् ॥

अथाग्नेतनदृष्टान्तानाह—

तथैव सुस्थितं साधुं कायोत्सर्गजुषं मुदा । देहप्रमार्जनार्थाय द्वियमे सुव्रतो ययौ ॥ १ ॥
स्पष्टः । श्लोकसूचितज्ञातं चेदं—अथ द्वितीयग्रहरे तन्मुनिदेहप्रतिद्वेषनार्थं सुव्रतर्षिः समुत्थितः ।
तत्कार्यं कृत्वा तं हारं वीक्ष्य प्रतिनिवृत्तः स्महेति—“महाजयं समुत्पन्नं” । तदा मन्त्री जजहप—
“स्वामिन् ! त्यक्तगृहकार्याणां किं महाजयं ?” । साधुनोक्तं—“आह ! पूर्वानुभूतं संस्मृतं” । मन्त्री
स्माह—“किं तत्स्वरूपं ?” । साधुरुवाच—अङ्गदेशे ब्रजग्रामे महेन्द्रपुत्रः सुव्रतनामाऽभूत् । तस्य
भार्या सिरिञ्जदाहा । अन्यदा तत्र ग्रामे चौराः प्रविष्टाः । ज्ञेयेन जनाः प्रणष्टाः । सुव्रतोऽपि विजने

उन्नः । तदा मन्त्रार्या चौरान् प्राह—“यूयं स्त्रियः कथं न हरथ ?” । तैस्तदीहां ज्ञात्वा हता, पक्षीपतेः समर्पिता । ततः स स्वजनानिति प्राह—“यूयं लुभां बन्धनात्कथं न मोचयथ” ? । तैरुक्तं—“त्वमेव मोचय” । ततः स प्रसह्य चौरपह्यां गतः । एकस्थविरौकसि उषितः । एकदा स्वप्नार्याहरणं तस्यै ज्ञापितं । वृद्ध्या तत्र गत्वा प्रोक्तं—“त्वत्कृते त्वत्पतिरागतोऽस्ति” । नार्थयोक्तं—“अद्य पक्षीपतिर्गन्तुका-मोऽस्ति । तस्मिन्निर्गते विकालेऽत्र प्रेषणीयः” । ततोऽहं विकाले गतस्तत्समीपे । तयाऽतिसमानित आसनदानादिभिः । इतश्च पक्षीशोऽपशकुनानि वीक्ष्य प्रतिनिवृत्तः, स गृहमागतः तथा स ससंभ्रमं पश्यङ्गाधो रक्षितः । पक्षीशस्तु तस्मिन्नेव पश्यङ्के स्थितः । तदाऽहं सप्रयो जातः । इतश्च तथेति पृष्टं—“हे पक्षीश ! यदि कश्चमपि मन्त्रतोऽन्नैति तर्हि त्वं किं कुर्याः ?” । सोऽवोचत्—“सत्कृत्य तस्मै त्वां प्रय-ह्यामि” । तदा च तथा वक्रां चृकुटिं विधाय संज्ञा कृता । ततः पुनः प्राह—“यदि पश्यामि तदा हन्मि” । तथा नेत्रसंज्ञया दर्शितः । तेन केशेषु गृहीत्वा निष्कासितः, आर्द्धवाध्रेण बन्धितश्च । ततः प्रसुप्ते पक्षी-शादिके तत्र सारमेयाः समेयुः । तैर्वन्धाः सर्वे जद्धिताः । तेनाहं मुत्कलोऽञ्चूवम् । तदनु तच्चोरसंबन्धि-नाऽसिना स पक्षीशो हतः । साऽपि मया केशपाशेनाकर्षिता, शिक्षिता च—“यदि बुम्बारवं करिष्यसि तदाऽहं त्वह्निरञ्जेत्स्यामि” । साऽपि मौनं विधाय स्थिता । ततोऽहं तां गृहीत्वा निर्गतः । साऽपि पदे पदे वर्त्मनि जर्णिकाशकलानस्थापयत् । ततः प्रजाते तथा सह वंशकुरुगे स्थितः । ततो मन्त्रार्यानिद्वि-शोर्णिकाखणानुसारेण तदुपजीविनस्तत्र समनुगताः । तैः प्रहारो महान् दत्तः । पञ्चाङ्गानि पञ्चकीलकै-

विज्ञानि । ततस्ते मन्त्रार्थी संगृह्य व्याधुष्य ययुः । तत्समय एको मर्कटः समेतः स मां दृष्ट्वा मूर्धितः,
चिरेण लब्धसंज्ञो मत्पुरः शट्योद्धरणीं संरोहिणीं चौषधी संगृह्यागतः तेनाहं निःशट्यीकृतः । ततो
मत्पुर इमानि अक्षराणि लिखेत्, यथा—“अहं तव ग्रामे सिद्धकर्मनामा वैद्य आसं । तत्रापि मया
पूर्वत्वं सज्जीकृतोऽञ्जुः । सोऽहमत्रोत्पन्नोऽस्मि । अत्र वन एकेन मर्कटेन मदङ्गेषु प्रहारं विधाय मद्युश्रं सर्वं
गृहीतं, ततोऽहं यूथपरित्रयोऽन्नागतः, त्वां दृष्ट्वा जातिस्मरणं लब्धवान् । अधुना त्वमपि मत्साहाय्यं
कुरु, येन मद्दैरिणं मर्कटं पराजयामि” । ततः स तेन सार्धं गतः । अन्योऽन्ययुद्धं ताभ्यां विस्तारितं ।
तदा नूतनो मर्कटो हारितस्तं नरं स्माह—“त्वया मत्साहाय्यं कथं न कृतं ?” । स स्माह—“युवां
रूपवर्णदितुद्वयौ दृष्टौ, स्वपरौ नोपलब्धितौ” ततोऽभिज्ञानं कृत्वा पुष्पमालां कण्ठे कृत्वा पुनस्तत्र गतः ।
तदा मयैकेन दोष्टुप्रहारेण स मर्मणि हतः, प्राचीनमर्कटो मारितः । ततो मत्सखायं मर्कटमापृच्छ्य चौर-
पट्यां गतः । मन्त्रार्थमाविज्ञाय सुप्तः पट्टीशसोदरो मया खड्गेन निहतः । प्रसह्य त्रार्यामादाय स्वगृह
एत्य वैराग्यत्रासितान्तःकरणः शीघ्रं संयमं जग्राहेति । अतो हे मन्त्रिन् ! मम प्रविशतस्तन्त्रयं संस्मृतं ।
ततो मन्त्री स्माह—“हे मुने ! त्वया तत्सङ्गं विहाय साधुत्वं स्वीकृतं तदत्युत्तमं विहितं इति ।

अथ तृतीये ग्रामे धनकर्षिर्निर्गतः । सोऽपि तथैव हारं दृष्ट्वा महात्रयं समुत्पन्नमित्युवाच । अत्रयेन
त्रणितं—“पूज्य ! वीतरागमार्गस्थितानां कुतोऽतित्रयं ?” । मुनिनोक्तं—“पूर्वानुज्ञतं संस्मृतं” । मन्त्री
स्माह—स्वामिन् ! तत्स्वरूपं प्रकाशय” । गुरुः स्माह—अवन्तिसमीप एको ग्रामः । तत्राहं कुलपुत्रदारको

धनकः । पितृभ्यामवन्त्यां विवाहितः । अन्यदाऽहं पर्वदिवसे विकाले श्वशुरगृहं प्रस्थितः । सन्ध्याकाले प्रेतवनं प्रापः । तत्रैकां तरुणीं क्रन्दन्तीं प्रेक्ष्य मया पृष्टं—“किमर्थं रोदिषि” सा प्राह—

जो य न दुःखं पत्तो, जो य न दुःखस्स निगहसमहो ।

जो य न दुहिणं दुहिणं, नो तस्स कहिजाए दुःखं ॥ १ ॥

मयोक्तं—“तव दुःखं निराकरिष्येऽहं” । ततस्तयोक्तं—“एष शूलायां निक्षिप्तनरो मग्नर्ताऽस्ति, निर्दोषोऽसौ नृपेणैव दशां प्रापितः । ततोऽहं राजनरेभ्यो जीता न मां कोऽपि पश्यत्विति ध्यात्वा नृकादिकं गृहीत्वा विकालेऽन्नागता ह्रस्वाङ्गाऽहं भोजनं दातुं न क्षमाऽभूत्, तेन रोदिमि” । मयोक्तं—“मत्पृष्ठिमारुह्य यथेष्टं भोजनं प्रयच्छ त्वत्पतये” । तदा सा मामशिक्षयत्—“त्वयाऽधोदृष्ट्या प्रेक्षणीयं, अन्यथा पतिव्रताऽहं लज्जां प्राप्नोमि” । ततः सा पृष्ठिमारुह्य तत्कार्यकृते प्रवृत्ता । तदा मत्पृष्ठौ रुधिरविन्दवोऽपतन्, तदा मया किञ्चिद्बुद्ध्वं विदोक्तिं दृष्टं मया कृपाण्या तदङ्गमांसादिग्रहणं, पात्रे तत्स्थानं च । तद्धीनत्वं वीक्ष्याहं प्रणष्टः नयन्तीतो गोपुरयक्षिणीघारे शीघ्रं प्रविशैस्तथा दृष्टः । मदेकचरणो देवीचैत्यघारस्य बहिः स्थितः, सोऽसिना मत्पृष्ठं धावन्त्या तथा लिन्नः तं चरणं लात्वा साऽपि नष्टा । ततोऽहं घारदेव्याः पुरः करुणं क्रन्दामि । जातानुकम्पया देव्या मत्पादः समग्रोऽपि तथैवैकस्य शूला-न्निन्नस्य नरस्य सजीवस्य ऊरुप्रदेशं लिन्त्वाऽत्र संधाय सज्जीकृतः । ततोऽहं रात्रावेव श्वशुरगृहे गतः । यावद्घारलिप्त्रदीपककान्त्या गृहस्वरूपं पश्यामि तावन्महिमां तदग्नां च पद्यमांसं नृक्षयन्तीमपश्यम् ।

तदा तदम्बयोक्तं—“अहो पुत्रि ! ईदृशं वर्यं सद्यस्कं मांसं कुतः समानीतं ?” । तयोक्तं—“हे अम्ब ! एतत्पलं त्वज्जामातुः संचन्धि ज्ञेयं ।” तदनु यथाजातमचिहितं । मात्रोक्तं—“नैत्र तत्तवोचितं” इति । साऽऽह—“किं करोमि ? तेन मवाक्यं न कृतं ऊर्ध्वविभोकेनेन” । इति तयोः संलापान् श्रुत्वा व्याघ्र-
व्य पुनर्घोरदेवीचैत्ये रात्रिमतिवाह्य धर्मं श्रुत्वा साधुसमीपे दीक्षामादाय सुस्थितपिसेवां तनोमीति पूर्वानुचूतं जयं स्मृतं । इत्याकर्ण्यार्जयेनातिस्तुतः ।

अथ चतुर्थयामे तथैव द्वयोरालापादि संजातं, तदा जोणको मुनिः स्वचरित्रं स्माह—अवन्यां जोणकः सार्धवाहः स्वचार्यानुरक्तोऽभूत् । एकदा चार्थयेति प्रेरितः—“त्वं मम सारङ्गपुञ्जं समानीय प्रयञ्च” । अत्रोऽचिहितं—“तत् कुतः समनयामि ?” । साऽऽह—“राजगृहभूषणगृहे तदस्ति” । ततः स तत्पुरोद्यानमेत्य स्थितः । तत्र सुरूपयाराङ्गनावृन्दः ढ्यलनरैः सेवितस्तेन दृष्टः । तन्मध्येऽतियुवती मुग्ध-
सेना एकेन विद्याधरेण हुता । न विद्याधरो वाणेन मया विद्धः । ततः करान्यां सस्ता सा सरसि पतिता । तत्रोत्पन्नानि पङ्कजान्यादाय तया मदग्रे प्राचृतीकृतानि । ततो मया सह स्नेहमकरोत् । तदनु तया ममात्रागमननिमित्तं पृष्ठं । मयाऽपि रामाग्रेरितं प्रयाणस्वरूपं सर्वं निवेदितं । साऽऽह—
“तव चार्या नूनमसती ज्ञायते, तया कैतवं कृत्वा वञ्चितोऽसि” । तद्वाक्यं मया न स्वीकृतं, यतः स्त्रियोऽन्यस्त्रीगुणान् श्रुत्वा न स्मेरवदना प्रवन्तीति । ततोऽहं वेश्यागृहे गतवान् । बहूपचारैर्मम सेवा

तया रचिता । अन्यदा मुग्धया श्रेणिकभूपस्य पुरो नृत्यं प्रारब्धं । तदा मया मृगपुच्छं हतं, तद्भक्षणेण दृष्टं । स नृपात्रे पैशुन्यं चकार । तदा मुग्धयाऽहं मोचितः । अन्यदा वेद्यामादायाहं स्वपुरोद्याने समेतः । तत्र तां मुक्त्वा रात्रौ अहं प्रह्वन्नं गृहे गत्वा स्थितः । तत्र मन्त्रार्थी जुञ्जन्नेको जारो दृष्टः । स प्रसुप्तो मया मारितः । नार्थया स शीघ्रं स्ववाटकभूसौ गतायां क्षिप्तः । इच्छं स्त्रीचरित्रं निरीक्ष्य भूय उद्यान-स्थवेद्यान्तिकमागत्य मया सर्वं निवेदितं । ततश्चिरकालं तद्गृहे राजगृहे चोपितः । पुनर्वेद्यामापृच्छ्य तच्चरित्रप्रेक्षणेत्सुको गृहमागतः । अजस्रं सा मां प्रजति । अहमपि तच्चरित्रं न दर्शयामि । साऽपि नित्यं स्वजारस्थलं प्राग्भोजनदिनाऽर्चयति, पश्चाद्भक्षयति अन्यदा तया मदर्थे घृतपूरादिना प्राघूर्णकमु-पकट्टिपतं । तदा मया प्रणितं—“अद्य न कस्यापि देयं, पूर्वं यत्तवावश्यकं तत्कुरु” । साऽह—“त्वत्तोऽ-न्योऽधिकः कोऽपि नास्ति” । ततो मल्लोचने परिवञ्च्य तत्स्थलपूजनार्थं गता । मया तद्विज्ञायेति प्रणिता—“हे अप्रार्थ्यप्रार्थिके ! अद्यापि स्वचरित्रं न जहासि” । तथा प्रणितं—“मया त्वदाज्ञा कदापि नोद्धृता । कदापि न गत्विप्रदानं कृतं । निष्प्रयोजनं किं मामुपालभसे ?” इत्युक्त्वा रोपवश्ययाऽ-श्रुपातं कुर्वन्त्या तया तसलोहकटाहो मदीयोपरि निक्षिप्तः । उष्णस्नेहादिचिन्दवो मेऽङ्गे लग्नाः । तेन त्वचा तु देहतो विनष्टा । ततोऽहं त्रयप्रान्तः सहसा नश्यन् कश्चमपि मातुर्गृहमनुप्रविष्टः, मूर्ध्नि तश्च पतितः । ततः स्वजनैः शतपाकादितैलैः सज्जीकृतः । ततोऽहं स्वजनादिभ्यः (दीनां पुरः) सन्नावं

२ प्रकटीकरोमि.

प्रकाश्य साधुसमीपमागत्य धर्ममाकर्ण्य प्रव्रजितः । इदानीमपि तद्भयं संस्मृतं । अत्रयेन ज्ञातं-
 “अगवन् ! यूयं बाह्याज्यन्तरसमस्तत्रयविवर्जिता दृश्यध्वे । वयमेव कर्मभारभारिताः सर्वत्रयान्यन्तरे
 वसामः” । इत्यादिवहूक्तिभिः स्तुत्वा स्वरात्रिपौषधं संपूर्णं विधायात्रय उद्धतेसूर्ये उपाश्रयास्त्रिर्ययौ । तदैव
 कायोत्सर्गतपरान्तःकरणश्रीसुस्थितानगारकण्ठे तं हारं समीक्ष्यामात्येश्वर इति दध्यौ-“अहो ! रात्रौ प्रति-
 प्रहरं ते चत्वारो मुनयो महात्रयं महात्रयमित्यूचुस्तत्सत्यं, निःस्पृहाणां काञ्चनमतित्रयरूपमेव । किंचाहो !
 साधूनात्मलोभत्वं ! यतो दिव्यहारं राज्यतुल्यं दृष्ट्वाऽपि पञ्चापि क्षयः सन्नोभत्वं द्रष्टुमपि नाङ्गीचक्रुः ।
 सर्वाण्यपि त्रयानि लोच एव प्रतिष्ठितानि” । ततः सुस्थितसाधुं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा स्तुत्वेति
 स्माह-“अहो ते निज्जिह्वे कोहो” । ततस्तं हारं मुनिकण्ठात्स्वयमेव संगृह्य हृष्टस्तुष्टो राजसम्पत्ति-
 तस्य श्रेणिकप्रूपस्य प्रददौ रात्रिवृत्तान्तमपि जगाद च । तन्नृत्वा श्रेणिकोऽमात्यमाह-“मुनिगुणस्तुत्या-
 दिन्निरनन्तत्रवदुःखचिन्तादयः प्रक्षीयन्ते तर्हि त्वदीयैर्हि कचिन्ताहननं कियन्मात्रं ? तन्महिम्ना स्वय-
 मेव दुःखानि क्षीयन्त इति” ॥

ऊर्ध्वस्थितं सुस्थितमत्र सुस्थितं, यामेषु सर्वेष्वपि योगनिश्चलम् ।
 स्तौमीति तं साधुममुक्तसद्गुणं, तपोऽन्तिमाचारचरं मुनीश्वरम् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ

विंशस्तम्भे ऽष्टनवत्युत्तरविंशततमं ३९७ व्याख्यानम् ॥

नवनवत्युत्तरद्विशततमं १९९ व्याख्यानम् ॥

अथ तपसो मुख्यत्वमाह—

तपो मुख्यं हि सर्वत्र, न कुलं मुख्यमुच्यते । हरिकेशी श्वपाकोऽपि, स्वःपूज्योऽञ्जन्महाव्रतैः ॥ १ ॥
 ज्ञातं चेदं—मथुरापुर्यां शङ्खो युवराजो धर्मं श्रुत्वा दीक्षितो विहरन् गजपुरं गतः । तत्र जिज्ञासुं
 विहरत्सप्तवालुकामाया देवप्रज्ञावाद्वाग्निरूपाया हुतबहाख्याया रथ्यायाः समीपेऽगात् । यस्तस्यां
 चक्षति स तदैव स्मियते । मुनिना तामसंचारां दृष्ट्वा पुरोहितसुतः पृष्टः—“इयं रथ्या वहति न वा ?” ।
 तेनापि “दह्यतामयं” इति दृष्ट्वाशयाद्ब्रूहीत्युक्ते स त्वरितं तस्यामेव ययौ । तत्तपःप्रज्ञावात्सा रथ्या
 शीतीभूता । पुरोहितसुतो गवाक्षस्थस्तं त्वरितमीर्यापरं यान्तं दृष्ट्वाऽहोऽयं महातपस्वीति विस्मितः ।
 एकदा तमुद्यानस्थं नत्वोचे—“हे पूज्य ! मया तत्र गमनानुज्ञा दत्ता तत्पापतोऽहं कथं बुद्धिष्यामि ?”
 इत्युक्ते मुनिनोक्तं—“प्रब्रज्या गृहाण” । तेन दीक्षा गृहीता । विजत्वा तत्र जातिमदं कृत्वा पूर्णयुष्कः
 स्वर्गं गत्वा च्युतो गङ्गातीरे स्मशानस्वामी बलकोटो नाम श्वपाकोऽञ्जतस्य द्वे ज्ञार्ये गौरी गान्धारी च
 तत्र स गौर्याः कुक्षौ समेतः प्राग्भवजातिमदात्कालो विरूपश्च जातः, सोऽन्यजानामपि हसनीयो
 बलनामा जगन्मनुकुशलो विपतरुखि द्वेप्यो बहूनामुद्वेगकृदवर्धत । अन्यदा बन्धूनां पानगोष्ठीपराणां

१ देवपूज्यः.

मध्ये भिन्नैः सह ज्ञानचेष्टादिभिः कलहायमानस्तैर्वहिष्कृतः पार्श्वेऽस्थात् । तावत्तत्राहिर्निःसृतः, तैः
 सहसोत्थाय सविष इति हतः । द्योनेन दीपकसर्पो निःसृतः, ततस्तैः स निर्विष इति कृत्वा मुक्तः । बलेन
 तद्दीप्त्याचिन्ति—“यद्विषच्छुदहिर्हन्यते दीपकोऽहिर्मुच्यते तर्हि सर्वः कोऽपि स्वदोषैरेव क्लेशशान्ति
 न्नप्रकैरेव ज्ञाव्यं” इति ध्यायन् जातजातिस्मृतिः स्वविमानवासं दुष्टं च जातिमदं जावयन् संविन्नः
 साधुपादमूले धर्मं श्रुत्वा संबुद्धः, प्रब्रज्य विहरन् तिन्दुकोद्याने यद्वाद्ये प्रतिमास्थस्तस्थौ । एकदा तत्र
 चैत्ये कौशलिकराजस्य दुहिता नृजाल्या बह्वीभिः सखीभिर्वृताऽऽगता । यद्दं नत्वा सर्वाः क्रीमार्थं
 प्रवृत्ताः । वरालिङ्गनमियेण स्तम्भान् जगृहुः । तत्र सहसा कायोत्सर्गस्थं मुनिमेव स्तम्भं ज्ञात्वा तमा-
 लिङ्ग्य राजदुहित्रोक्तं—“मयाऽयं वरो वृतः” । द्योनेन कादं विकरादं मुनिं दृष्ट्वा पूञ्चक्रे श्रृङ्गकारं
 चकार । तेन रुष्टो यद्वस्तां वक्रमुखीं ग्रथिताङ्गीं परवशां चक्रे । पुनर्यद्वः प्राह—“यदीयं स्त्री मुनिं
 पतित्वेन स्वीकरोति तदा मुञ्चामि” । राज्ञा जीवत्वसाविति तस्मै दत्ता । सा स्वजनैरनुज्ञाता यद्वाद्ये
 स्थिता साधोरनुकूलमुपसर्गं चकार । मुनिस्तु नैहत् । साऽपसृता । यद्येण सर्वां रात्रिं विमृशिता, पुनः
 पुनर्मुनिरूपं यद्वरूपं च दर्शयित्वा विप्रतारिता । प्रातः साधुर्नैहतीति यद्वोक्त्या ज्ञात्वा सा खिन्नमनाः
 पितुर्गृहं ययौ । पुरोहितेन दृष्ट्वा राज्ञे प्रोक्तं—“इयमृषिपत्नी धिजेभ्यः कदपते । राज्ञा सा तस्मै दत्ता ।
 स पत्नी कृत्वा सप्रियो यज्ञमारेजे । अथ हरिकेशाख्यश्वपाककुलजो बलो नाम जितेन्द्रियो जिह्वार्थमे-
 कदा विजानां यज्ञपादके प्राप्तः । तं तपस्विनमायान्तं वीक्ष्य विजा म्देष्टा इव तमुपहसन्ति—“को रे

त्वं वीजत्सरूपो ब्रह्मनर्हः कथा वाञ्छयाऽन्नागतोऽसि ? अपसरास्मदृष्टेः” इत्याकर्ण्य रुष्टो यक्षो मुनि-
देहेऽवतीर्य प्राह—“अमणोऽहं परार्थनिष्पन्नस्यैवान्नस्यार्थे इहागतोऽस्मि, प्रचूतमन्नं निष्पन्नमस्ति, तन्म-
ध्याद्धेपावशेषमुद्धरितं मह्यं साधवे दीयतां” । एवं यक्षेणोक्ते याज्ञिकाः प्राहुः—इदं सिद्धज्जोजनं विज्ञानां
देयं न तुच्यं शूत्राय दास्यामः । जगत्सु विजसदृशं पुण्यक्षेत्रं नास्ति, तत्रोप्तं वीजं महाफलं स्यात्” ।
यक्षः प्राह—यूयं यज्ञे हिंसका आरम्भरक्ता अजितेन्द्रिया अतः पापक्षेत्रं, न महाव्रतितुङ्गं सुपेशदं
धर्मक्षेत्रं विश्वे” । इत्थमध्यापकं यक्षेण निर्मुलीकृतं ज्ञात्वा तन्नात्राः प्राहुः—“अस्मदुपाध्यायानां प्रत्य-
नीकोऽसि त्वं अतो नैव तुच्यं दास्यामः, अन्यथा तु कदाऽपि अनुकम्पया किञ्चिदन्तप्रान्तादि दद्वः” ।
यक्ष आह—

समिर्द्दिहि मङ्गं सुसमाहियस्स, गुत्तीहि गुत्तस्स जिर्द्दियस्स ।

जइ मे न दाहित्थ अहेसणिज्जं, किमज्ज जन्नाण दाजित्थ लाजं ॥ १ ॥

मह्यं यदि न दास्यथैषणीयं किञ्चित्तिर्हि हे आर्या यज्ञानां लाजं न दास्यध्वे । इति श्रुत्वाऽध्यापका-
श्चात्रान् प्राहुः—“एनं यष्टिमुष्ठादिजित्तामयित्वा निष्कासयतः” । ततस्ते वेगेन धाविता मुनिं व्रन्ति
दण्माद्यैः । तदा ब्रज्या निषिद्धाः—“जोः कुमार नायं कदर्थनाहो मुनिः । यतः—

देवाचिउगेण निउइएणं, दिन्ना मु रत्ता मणसा न जाया ।

नरिंदेविंदचिउंदिएणं, जेणमि वंता इसिणा स एसो ॥ २ ॥

देवाङ्गया राज्ञा दत्ताऽपि येनास्म्यहं त्यक्त्वा स एष कृषिर्ज्ञेयः । यतः—

महायसो एस महाणुजागो, घोरबलं घोरपरक्कमो अ ।

मा एयं हीलह अहीलणिज्जं, मा सब्बे तेएण ने निहहिज्जा ॥ ३ ॥

मा एनं यतिं निन्दत । अयं हि रुष्टो मा सर्वास्तेजसा तपसा ने अवतो निर्धाहीत् तस्मसात्करोतु” ।
इति श्रुत्वा यद्वो दध्यौ—“एतदुक्तं मृषा मा भूत् इति तान्निवारयामि । यतः—

एयाइं तीसे वयणाइं सोच्चा, पत्तीइं भद्दाइं सुत्तासियाइं ।

इसिस्स वेयावन्दिपय्याए, जस्सा कुमारे विणिवारयंति ॥ ४ ॥

ततो यद्वो रुष्टोऽन्तरिक्षेऽनन्तरूपैः कृत्वा तानुपसर्गकारकान् विद्वान् रुधिरं वमतश्चकार । ऋयो
भजेदमाह—“हे बान्नाः ! यथा गिरिं नखैः खनयन्, अयोलोहं दन्तैः खादयन्, जातवेदसं पादैर्हय, ये
यूयं त्रिष्टुमवगणयथ, तन्मूर्खकृत्यं नाहं । अथ यूयं जीवितं धनं वा यदीदृशं तदा शिरःप्रणामपूर्वं
शरणं प्रपद्यध्वं” । अथ स यज्ञाचार्यः सोमदेवः सन्चार्य ऊर्ध्वमुखान्निर्गतजिह्वानेत्राँञ्जानान् काष्ठोपमान्
वीक्ष्य तमृषिं प्रसादयति—“हे भगवन् ! अस्मदपराधं क्षमस्व । यतः—

वालेहि मूढेहि अयाणएहिं, जं हीलिया तस्स खमामि भंते ।

महप्पसाया इसिणो भवंति, न हु मुणी कोहपरा भवंति ॥ ५ ॥

१ बान्नान्,

अथ मुनिराह—

“पुत्रिं च इण्हि च अणगयं च, मणप्पदोसो न मे अत्थि कोइ ।

जक्का हु वेयावन्नियं करंति, तम्हा हु एए निहया कुमारा ॥ ६ ॥

पुरा इदानीमस्मिन् कालेऽनागते चाद्योऽपि मनःप्रद्वेषो मम नास्ति नासीत् न प्रविष्यति च, यस्माद्यद्वो वैयावृत्त्यं करोति तस्माद्देवैर्नैते कुमारा नितरां हताः” । ततोऽध्यापकः प्राह—“हे पूज्य ! यूयं धर्मज्ञा न क्रोधपराः स्यात, परं वयं युष्माकमेव पादौ शरणं समागताः स्मः । इदं प्रभूतमन्नं शाड्यादिकं युञ्ज । युंक्त्वाऽस्माकमनुग्रहं कुरु” । तदा मुनिर्मसद्वपणपारणे युञ्जं प्रक्तपानं जग्राह । तदा सुरेण सर्वे कुमाराः सज्जीकृताः पञ्च दिव्यानि च कृतानि । तदा तेऽपि द्विजा हृष्टाः प्राहुः—“हे पूज्य ! वयं बाह्यस्नानादिधर्मस्पृहा युष्मान्निरङ्गीकृतयागादितत्त्वं न जानीमः । यतः—

के ते जोई के व ते जोइठाणा, का ते सूया किं च ते कारिसंगं ।

का ते एहा कयरा ते संति जिक्खू, कयरेण होमेण हुणसि जोइ ॥ ७ ॥

हे पूज्य ! ते तव यजनविधौ किं ज्योतिरग्निः ? किं ते तव ज्योतिःस्थानं ? यत्र ज्योतिर्विधीयते ? काः ते शुचो घृतादिप्रक्षेपिका दर्व्यः ? किं ते कारीषाङ्गं अग्न्युद्दीपनकारणं येनासौ संधुद्व्यते ? काश्च समिधो याजिरग्निः प्रज्वाल्यते ? कतरा का शान्तिश्च दुरितोपशमहेतुरध्ययनपद्दतिः ? कतरेण कस्य संबन्धिना होमेन हवनविधिना जुहोषि आहुतिभिः प्रीणयसि ज्योतिरग्निं ?” । मुनिराह—

“तवो जोई जीवो जोइठाणं, जोगा सुया सरीरं कारिसंगं ।

कम्मेहा संजमजोग संती, होमं हुणामि इसिणं पसत्थं ॥ ८ ॥

तप आहारमूर्खत्यागो ज्योतिरग्निः, कर्मेन्धनदाहकत्वात् । जीवो ज्योतिस्थानं, ज्योतिषस्तदाश्रयत्वात् । योगा मनोवाक्कायाः शुचस्ते शुभ्रव्यापाराः स्नेहस्थानीयाः । शरीरं करीषाङ्गं, कर्म एधाः, संयमयोगाः शान्तिः, इत्यादिहोमेन जुहोमीति” । अथ स्नानस्वरूपं पृच्छति—“कस्ते इदः ? किं च ते शान्त्यै पापोपशमय ? किमिदं तीर्थं पुण्यदेवं शान्तितीर्थं ? अथवा किंरूपाणि ते सन्ति तीर्थानि संसाराब्धितारणानि ? कस्मिन् वा स्नातः शुचीभूतो रजःकर्म जहासि त्वं ? तत्किमस्माकमिव तवापि इदतीर्थं शुद्धिस्थानमन्येवेति न विद्मः । हे यक्षपूजित ! आचक्ष्व, वयं भवतः सकाशे ज्ञातुमिच्छामः” । मुनिराह—

धम्मे हरए वंजे संतितित्थे, अणविले अत्तपसन्नलेसे ।

जहिं सि एहाले विमलो विसुद्धो, सुसीइच्छले पजहामि दोसं ॥ ९ ॥

इत्यादिशुभ्रवाक्यैः प्रबुद्धा क्षिजा जैनधर्मप्रापुः । मुनिरप्यन्यत्र विहरन् कर्मक्षयेण परमपदं प्रापेति । यतः—

सरकं खु दीसंति तवो विसेसो, न दीसई जाइविसेस कोइ ।

सोवागपुत्तं हरिएससाहु, जस्सेरिसा इह्णि महाणुजावा ॥ १० ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ विंश

स्तम्भे नवनवत्यधिकक्षिप्रततमं ३९९ व्याख्यानम् ॥

त्रिशततमं ३०० व्याख्यानम् ॥

अथ वीर्याचारमाह—

वाह्यान्यन्तरसामर्थ्यानिह्वेन प्रवर्तनम् । सर्वेषु धर्मकार्येषु वीर्याचरणमुच्यते ॥ १ ॥
स्पष्टः । अत्रार्थे ज्ञावना चेयं—वाह्यसामर्थ्यं वाक्काययोः सत्कं, अन्यन्तरवीर्यं मनःसंबन्धिकं, तयो-
वीर्यं, तस्यानिह्वेनेन प्रवर्तनं सर्वधर्मकृत्येषु वीर्यस्फोरणं तद्वीर्याचरणं निगद्यते । यतः प्राचीनपादैः—

अणिगूहिअवलविरिडं परक्कमइ जो जहुत्तमाउत्तो ।

जुंजइ अ जहायामं नायव्वो वीरिआयारो ॥ १ ॥

व्याख्या—अनिहृतवाह्यान्यन्तरसामर्थ्यः सन् पराक्रमते चेष्टते यो ज्ञानाद्याचारमाश्रित्येति शेषः ।
आयुक्तोऽनन्यचित्तः पराक्रमते ग्रहणकाले, तत ऊर्ध्वं युनक्ति च योजयति च यथोक्तमाचारमेव, यथा-
स्थामं यथासामर्थ्यं, ज्ञातव्योऽसौ वीर्याचारः, आचाराचारवतोः कथञ्चिदव्यतिरेकादिति । वीर्याचार-
श्च मनोवाक्कायविषयज्ञेदात्रिधा । तस्य चातिचारा अपि मनोवाक्कायवीर्यापह्नवरूपास्त्रय एव प्रतिक्र-
म्यन्ते । यदुक्तं चतुर्विंशत्यधिकशतश्रुतिचारसंकलनगाथायाम्—

पण ५ संलेहणा पनरस १५ कम्मा नाणाइअइ पत्तेयं २४ ।

वारस १२ तव विरियतिगं ३ पण ५ सम्म वयाइं ६० अइआरा १२४ ॥ १ ॥

अत्राह परः—ननु किमनेनाजागलस्तनानुकारेण वीर्याचारेण सुप्रयुक्तेनापि प्रयोजनं ? यतो ज्ञव्यजी-
 वानां ज्ञवस्थितेर्नियतत्वेन यदा येन सिद्धौ गन्तव्यं ज्ञविष्यति तेन तदा वीर्याचारप्रयोगमन्तरेणापि तत्र
 गन्तव्यमेवेति । अत्र प्रतिविधीयते-यदिदं ज्ञवता ज्ञवस्थितेर्नियतत्वं हेतुतयोपन्यस्तं तत्र प्रशस्यतरं, युक्तिवि-
 कलत्वात्, यतो ज्ञव्यानां ज्ञवस्थितिरैकान्तेन न नियता, नाप्यनियता, किं तु नियतानियता । कथमिति
 चेदुच्यते—यत्पुण्यपापादिसामग्र्या ज्ञवस्थितिर्हीयते वर्धते च तेन तस्या अनियतत्वं, यो यदा मोक्षं गन्ता
 स्यात्स तदा यातीति युक्त्या नियतत्वमपि । यदि हि यो यदा मोक्षं गन्तास्ति स तदैव मोक्षं यास्यत्येवेत्येकान्ते-
 नाङ्गीक्रियते तदा गोशालकमाननं प्रसज्यते । मङ्गल्वीपुत्रो हि यस्य यद्यदा (ज्ञवितव्यं तत्तस्य) तदा ज्ञवत्येवेति
 नियतिवादं मन्यते, तन्मानने च प्रकटमेव मिथ्यात्वं, यतो जिनशासने कालादयो जगद्विवर्तकारणतया
 प्रत्येकं नाङ्गीक्रियन्ते, किंतु पञ्चापि समुदिता “कालो सहावः” इत्यादि । अतो नियतानियतैव ज्ञवस्थितिर-
 न्युपगन्तव्या । न चैतद्वचनं युक्तिविकलं, यतो यथैकस्मिन्नेव वस्तुन्युत्पादव्ययध्रौव्याणि त्रीण्यप्यविरो-
 धेन वर्तन्ते तथैकस्या अपि ज्ञवस्थितेर्नियतत्वमनियतत्वं च कथञ्चिदस्येव । इदमत्र रहस्यं—पुण्याद्युप-
 क्रमकरणेन जीव उदयादवर्गागपि मोक्षमधिरोहति, श्रीजिनाज्ञादिदोषेन महापापेन चाधिकमपि संसारं
 प्रमति, तदपेक्षया ज्ञवस्थितिरनियता । न चैतत्सिद्धान्तविरहितं, श्रूयते हि श्रीमहानिशीश्रादौ सावद्या-
 चार्यादीनामेकज्ञवावशेषीकृतज्ञवस्थितीनामभ्युत्सन्नप्रापणादिनाऽधिकज्ञवस्थितिकरणादि । यच्च प्रतिनि-
 यत एव समये कश्चिन्मोक्षगमनयोग्यं पुण्यं कर्तुं शक्नोति, नान्यदा, तदपेक्षया तु नियतेति । यत्तु केव-

लङ्गानिना प्रोक्ता सा नियता जवस्थितिः । यतः केवलज्ञानी संपूर्णज्ञानमाहात्म्यादयमेवं पुण्याद्युपक्रमं करिष्यत्ययं तु नेत्यादिजीवोपक्रमादिस्वरूपं ज्ञात्वैव ज्ञापते नान्यथेति । किं च जवस्थितेरेकान्तनियत-स्वेऽङ्गीक्रियमाणे जन्तूनां तत्तद्गुणधर्मकृत्यस्य प्राणातिपातादिपापव्यापारपरिहरणस्य च वैफल्यामेव प्रसज्यते । न चैतद्युक्तियुक्तं, ततः सिद्धं जव्यजन्तूनां जवस्थितेर्नियतानियतत्वं । तत्सिद्धौ च सिद्धमेव सर्वत्र धर्मानुष्ठानेषु स्वशक्त्यगोपनरूपस्य वीर्याचारस्य साफल्यं । उक्तं चास्मागमे—

तित्थयरो चउनाणी सुरमहिर्ल सिधियव्वयधुवम्मि ।

अणिगूहिअबलविरिर्ल सबत्थामेण उज्जमइ ॥ १ ॥

अत्र बलं दैहिकं वीर्यं च मानसमिति ।

इअ जइ ते वि हु नित्थिअपायंससारसायरा वि जिणा ।

अशुज्जमंति तो सेसयाण को इत्थ वामोहो ॥ २ ॥

अत्र वीर्यगोपनागोपनफलमाह वक्ष्यमाणदृष्टान्तेन—पृथ्वीपुरे सुधर्मश्रेष्ठी जैनधर्मवासितान्तःकरण आसीत् । एकदा वैराग्यकथायां ज्ञारवाहकादिसदृशान् प्रबन्धान् श्रुत्वा जैनीं दीक्षां जग्राह । तथाहि—एकः कश्चित्काष्ठवाहको नित्यं काष्ठानि महता कष्टेन समानीय विक्रयागतद्रव्येण निर्वाहं करोति । एकदा ग्रीष्मतौ अतिजाराक्रान्तो ज्ञारमुत्तार्यैकमेहेन्यावासहायायां स्थितः, तदा तद्गृहस्वामिनीमेकां तिलोत्तमाकारधारिणीं गवाक्षस्थां वीक्ष्येति दधौ—“अहो ! सर्वत्रैलोक्यसौख्यं अन्यैवाकर्षितं (कृष्टं),

परं तत्सौख्यनिमित्तं तु काञ्चनमेव, अतोऽहं अव्यमुपाज्येदृशं जन्मसाफल्यं विदधामि” । इति ध्यात्वा प्रोजनार्थं कार्पण्यं सर्वत्र विस्तारितं, स्तोकं जह्यति, बहु संविनोति । प्रत्यहं तस्थानकल्लोललोलितमनाः कालं गमयति । एकदा काष्ठजारादितः कार्पण्यतोऽतिकृशगात्रः सूर्यरश्मितापसंतापव्याकुलो रजःप्रस्वेदावगुण्ठितसर्वावयवो जस्त्रेव निःश्वसन्नुसन्न कटिस्थापितकराज्यां संचरन्नरण्यकूपकण्ठे समागत्य स्थालके विश्रामाय शयितः, तत्कालं तत्र निजं प्राप । तदा स्वप्नमित्यज्ज्ञाहीत्—महता कष्टेन अव्यमुपाजितं, तेन विवाहकार्याणि कृतानि, पूर्वं गवाक्षे प्रेक्षिता तादृशी कामिनी परिणीता, तथा सह हावजावादिक्कमनुभवति, अन्योऽन्यं प्रश्नोत्तरैः सहास्या किञ्चिज्जोषमुद्भाव्य सवित्रमं साचिलोचनयुगं नमयन्तीति तं स्माह—“किमिदं लज्जाकरं वाक्यं जह्यसि ? दूरे तिष्ठ” इति कोमलां मञ्जुलां वाचं वदति । तदाऽतिप्रेमगर्भया चेष्टया तुष्टो गाढं दोर्घ्यामालिङ्गनपरिरम्भणतत्परो जातः । तं प्रति सा सवित्रममृजुं लत्ताप्रहारं व्यतनोत् । सोऽपि तां लत्तां वीक्ष्य दूरेऽपसृतः । तदा शरीरमपि निज्यां साक्षादपसृतं कूपमधेऽपतत् । तदा सहसा विनिज इति दध्यौ—“अहो किमेतज्जातं दृष्टं ? अहो क्व सा स्त्री गता ? क्व तद्विलासवृत्तादिकं ? अहो प्रतिदिनं ध्यातं स्फुटं स्वप्ने फलितं । परं स्वप्नकामिन्या मायाजालेन वञ्चाऽन्नान्धकूपेऽधोगतौ निक्षिप्तः तर्हि साक्षादनुभूता सा ध्रुवं पातालगतौ पातयत्येव, अत्र न संदेहो देहधारिन्निः कार्यः” इति कूपमध्यस्थितश्चिन्तयति तावदेको जूपस्तत्रागतः, मध्ये नरं पतितं वीक्ष्य बहि-

निष्कासितस्तेन । तदनु नृपेण पृष्ठः—“त्वं केन कूपे पातितः ? तमहं शिक्षयामि” । स आह—“स्वामिन् ! तदग्रे त्वं कियन्मात्र ? इन्धादयोऽपि तस्य शिक्षाकरणे न क्षमाः, का कथाऽन्येषां ?” । नृपस्तु स्ववक्षगर्वितो जगर्ज—“अहं पृथ्वीशत्वात्तदस्त्वेव नास्ति यत्करणे नाहं क्षमः” । ततस्तेन काष्ठवाहकेन सर्वं निवेदितं । तदाकर्ण्य नृपः प्रबुध्यः स्माह—“सत्यं जह्मिपतं त्वया, स्त्रीविदासजेतारस्तु महर्षय एव” । ततः स आरवाही प्रबुध्यः । यादृशो दयः प्राग्विभावपदार्थेष्वञ्जलाहश एव सत्त्वादिगुणरहितनैर्गुण्यमार्गे लयोऽभूत् । इत्याद्यनेकलोकलोकोत्तरगदितावदातान् श्रुत्वा स सुधर्मश्रेष्ठी प्रतिबुध्यः । एकं स्वसुहृदं नित्यमनेकधर्मकथाजिरबोधयत् । स तु सुहृत्तीव्रमोहाज्ञानादिसमन्वितत्वात्क्षणमात्रमपि अहन्मार्गे रुचिं न दधाति । तदनु सुधर्मा विषण्ण एकाक्येव प्रव्रज्यां जग्राह । एकादशाङ्गपाठी जातः । एकदा पुरमध्ये प्रविशन्नेकत्र स्थले विवाहोत्सवे मधुरगीतनृत्यवादित्रादिसुशब्दान् श्रुत्वा कमनीयकामिनीवृन्दान् कामोद्दीपकलावण्यनेपथ्यगीतालापैः कामिजनमनोविह्वलताकारकान् वीक्ष्य शीघ्रं पश्चादपसृतः । व्याधुत्कारणैकदेशे यथा हरिततृणपत्रबीजादिविराधना न स्यात्तथा वृक्षाधोजागे ईर्यपथिकीमालोच्य ध्यानतत्परः स्थितः—“अहो मदात्मा महालोलुपः ! यदि तानि मोहजनकनिमित्तानि वीक्ष्य न निवृत्तोऽन्नविष्यत्तदा महती कर्मवृद्धिरन्नविष्यत् । धन्यास्ते ये रम्भातिलोत्तमाऽहिबुद्धे पतिता अपि क्षणमात्रमपि स्वात्मतत्त्वरतिं न मुञ्चन्ति” । इत्यादिशुश्रूष्यानेनावधिज्ञानं स प्राप । तस्मिन्नेव समये स्वचोलपट्टस्योपरि तद्वृक्षपत्रमेकमपतत् । तदा मुनिनेति ध्यातं—“एतत्पत्रमध्येऽहमप्यनेकश उषितः । मम

ग्रामिन्नं तु कुत्र गतावन्नविष्यत्” । तदा ज्ञानेन तस्मिन्नेव पत्रे एकेन्द्रियत्वेनोत्पन्नो ज्ञातः । तदेति स्माह—“हे मित्र ! पूर्वं मयाऽनेकधा वारितोऽपि त्वं मोहासक्तत्वं नाजहाः, अधुना तु त्वं मनोवाक्कर्णोदिरहितो जालः, इदानीं किं करोमि ? त्वया नृजन्म सर्वं निरर्थकं कृतं, हा हा त्वया परमात्मगदितं न सम्यगवधारितं” इत्यादिचावदयां ज्ञावयन् क्रमेणानन्तानन्दत्वं वञ्चरेति ॥

संबन्धितः सोऽपि विवासलालसः, स्वौजांसि गोष्ठा तरुपन्नतां लब्धौ ।
विस्तारयन् वीर्यमिहैव जन्मनि, साधुः सुधर्मा पदमव्ययं दधौ ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ
विंशस्तम्भे त्रिंशत्तमं ३०० व्याख्यानम् ॥

समाप्तोऽयं विंशः स्तम्भः

॥ एकविंशः स्तम्भः २१ ॥

एकोत्तरशतत्रयतमं व्याख्यानम् ३०१ ॥

अथ पूर्णतागुणमाह—

पूर्णतागुणसंपृक्त—वाच्यमं महामुनिम् । जयघोषो विजः प्रेक्ष्य, पूर्णनन्दमयोऽज्रवत् ॥ १ ॥

स्पष्टः । नवरं पूर्णतागुणवर्णनं तु पूर्वसूरिणा प्रदर्शितं । यतः—

पूर्णता या परोपाधेः, सा याचितकमएकनम् । या तु स्वाभाविकी सैव, जात्यरत्नविज्ञानिना ॥ १ ॥

या परोपाधेः पुञ्जलसङ्गोत्पन्नदेहकाञ्चनकामिनीकीर्त्यादिलक्षणायाः पूर्णता नरेन्द्रसुरेश्वरादीनामिव, सा याचितकमएकनं मार्गितभूषणशोभा नानन्तकादं तिष्ठति, तेन मएकनेन यदैश्वर्यं तद्विश्ववासिजीवैरनन्तश आस्वाद्योद्धिष्टं (अतः) सत्त्वानामशुद्धिनिमित्तं तत् । तु पुनः या स्वाभाविकी स्वस्वरूपानुचररूपा पूर्णता, सैव जात्यरत्नविज्ञा श्रेष्ठरत्नकान्तिस्तत्तुष्टया वर्तते इति १ ॥ इयं पूर्णता प्राप्तसम्यक्त्वादीनां स्यात् । यतः—

कृष्णपद्मे परिहीणे शुक्ले च समुदञ्चति । द्योतते सकलाभ्यक्षा, पूर्णनन्दविधोः कला ॥ २ ॥

बहुलपद्मे क्षयं नीते लज्जवलपद्मे चोदयं प्राप्ते सति समस्तलोकप्रत्यक्षा चन्द्रस्य कला द्योतते इति लोकनीतिः । एवं कृष्णपद्मेऽर्धपुञ्जलाधिकसंसाररूपे क्षीणे सति शुक्लपद्मेऽर्धपुञ्जलान्यन्तरसंसाररूपे

प्रवर्तमाने सति पूर्णानन्द आत्मा स एव विधुस्तस्य कदा स्वरूपानुयायिचैतन्यपर्यायप्रचवरूपा शोजते । कृष्णपक्षे तु अनादिद्वयोपशमीभूतचेतनवीर्योदिपरिणामः मिथ्यात्वासंयमैकत्वेन संसारहेतुत्वान्न शोजते इति १ ॥ अत्र पूर्णताऽनेकधा स्वमतिचिन्निर्गदिताऽपि स्याद्वादरीत्याऽऽत्मनः स्वरूपसाधनावस्था एव प्रशस्या । तथाहि—तत्र नामपूर्ण इति कस्यचिन्नाम शब्दालापक्यं यथा पूर्णपोखीति लोके १ । पूर्णस्याकृतिरारोपो वा काष्ठपाषाणादौ स्थाय्यते स स्थापनापूर्णः २ । अव्यपूर्णः अव्येण पूर्णः धनाढ्यो जलादिपूर्णघटादिर्वा, अव्यारपूर्णः स्वकार्यपूर्णः, “अर्थक्रियाकारि अव्यं” इति लक्षणात्, अव्येषु पूर्णः धर्मास्तिकायस्कन्धादिः, “आणुवर्णो दम्ब” इति वचनात् । आगमतो अव्यं—पूर्णपदस्यार्थज्ञोऽनुपयुक्तः, नो आगमतो जशरीरव्यशरीरतद्व्यतिरिक्तेदतस्त्रिधा, तत्र पूर्णपदज्ञकदेवरं जशरीरं, ज्ञावी पूर्णपदज्ञाता लघुशिष्यादिर्भव्यशरीरं, तद्व्यतिरिक्तस्तु सत्तया पूर्णो गुणादिभिः तथापि तत्प्रवृत्तिरहित आत्मा कर्मावृतः अविवक्षितज्ञावस्वभावो गृह्यते, यतः कदाचिदपि पर्यायवियुक्तं अव्यं न स्यात् तथापि अव्यनिर्द्वेषस्थापनार्थं तद्वियुक्ततया विवक्ष्यते, इत्थं जीवसमासादिग्रन्थे निर्णीतत्वात्, पूर्णता तु जीवगुणरूपा, गुणिनमन्तरेण गुणो न भवति तदा तद्व्यप्राधान्यतो अव्यजीवः ३ । ज्ञावपूर्णः—आगमतः पूर्णपदार्थसमस्तो (ज्ञस्तत्र चो) पयोगी, नो आगमतो ज्ञानादिगुणसंपूर्णः ४ । सङ्गहेण सर्वे जीवाः पूर्णतागुणयुक्ताः सन्ति, नैगमेनासन्नसिद्धिवन्तो ज्ञव्याः पूर्णताऽत्रिधाषिणः, व्यवहारतोऽभ्यासवन्तः, कजुसूत्रेण स्वीयवार्तमानिकतद्विकटपवन्तः, शब्दनयेन सम्यग्दर्शनादिसाधकगुणानन्दपूर्णः, समन्निरूढतोऽर्हदाचार्योपाध्याय-

मुनयः स्वस्वजावसुखास्वादेनेन ज्ञवोधिग्नत्वात्, एवंजृतेन सिद्धः । अनन्तगुणानन्दान्यावाधानन्दपूर्णत्वादिति । अत्र जावपूर्णं ता त्रिकावेष्वपि पुञ्जवपरसंयोगजनितसौख्यादिवाञ्छाऽज्ञावेनान्यूनताऽरिक्ता च एव गुणस्तेन संयुक्तं साधुं वीक्ष्य जयघोषाह्वहिजदेवः पूर्णानन्दमयोऽज्जवत् । अत्र श्लोकसूचितसम्बन्धस्त्वयम्—

वाणारस्यां युग्मजसोदरौ काश्यपौ जयघोषविजयघोषाह्वावजृतां । अन्यदा जयघोषो गङ्गां स्वातुं गतो मुखोपात्तरटन्मण्डूकजद्वकं सर्पमेकं व्यढोक्त, कुररपक्षिणा स जुजङ्गोऽपि द्रुतं गृहीत्वोत्क्षिप्याधः क्षितौ क्षितौ जह्ययितुं प्रारेजे । तेन पक्षिणा जह्यमाणोऽप्यहिः संदंशदेशीयदंष्ट्रात्रोटितविग्रहं रटन्तं तं भेकं जघास । एवं मिथो ग्रसन्तौ तौ ग्रेह्य जयघोषो दध्यौ—“अहो ! संसृतिस्वरूपं । यतः—

यो हि यस्मै प्रजवति, ग्रसते तं स मीनवत् । न तु गोपयति स्वीयशक्तिं कोऽपि नदीनवत् ॥ १ ॥
कृतान्तस्तु महाशक्तिरिति स ग्रसतेऽखिलम् । तदसारेऽत्र संसारे, का नामास्था मनीषिणाम् ॥ २ ॥
किंचेह धर्म एवैकः कृतान्तशक्तिकुण्ठकरणे क्षमः, तत्तमेवाहं श्रयामि” इति चेत्तसि संप्रधार्य गङ्गापरतीरं गतः स पूर्वोक्तपूर्णतागुणान्वितान् साधून् ददर्श, तज्जिग्रा च जैनधर्ममेवेत्य ततो व्रतमादाय जुवि व्यहारीत । क्रमेण विहरन् वाणारसीपुरोद्याने समागात् । तत्र पुर्यां विजयघोषो यज्ञं करोति ।

१ समुज्जवत्-

तत्र मासद्वयपारणे सोऽनगारो चिद्वार्थं तत्र ययौ । तं संयतं याजकोऽजातप्रत्यञ्जो विजयघोष एव प्रतिषेधति स्म—“हे चिद्वो ! नैव दास्यामि तुभ्यं चिदां, याचस्वान्यतः, कुतः ? वेदविद एव द्विजा यज्ञमण्यरूपनिष्पन्नाञ्चं श्रोक्तुं योग्याः” । एवं याजेकेन प्रतिषिद्धोऽपि समतयैव स्थितः, नास्माद्यर्थं, किंतु तेषां तारणबुद्ध्या इदं वाक्यमब्रवीत्—“नो द्विज ! त्वं वेदमुखं—वेदेषु प्रधानं, यज्ञमुखं—यज्ञानां यन्मुखमुपायः, नद्वत्राणां मुखं प्रधानं, धर्माणां मुखं च न जानासि” । इति श्रुत्वा स स्माह—“यूयमेव तर्हि सर्वमुपदिशथ” । मुनिः स्माह—“अहिंसादिधर्म एव प्रधानः, यज्ञमुखं जावयज्ञ एव, नद्वत्रमुखं चन्द्रः, धर्ममुखं काश्यपो युगादिदेवो मुखमुपायः तस्यैव प्रथमतस्तत्प्ररूपकत्वात्, तन्निगदितधर्मा-
राधक एव ब्राह्मणः, यत उत्तराध्ययने पञ्चविंशध्ययने—

जहा पञ्चमं जले जायं, नो विलिप्पद् वारिणा एवं अलित्तकामेहिं, तं वयं ब्रूम माहणं ॥ १ ॥

अन्यच्च—

न वि मुंनिपण समणो, न ँकारेण वंजणो । न मुणी रक्खवासेण, कुसचीरेण न तावसो ॥ २ ॥
नापि मुणिरुत्तेन श्रमणो निर्ग्रन्थः स्यात्, न प्रणवमात्रेण द्विजः ँ ऋश्रुवः स्वरित्यादिना, न मुनिर-
णयवासेन, न कुशचीरं दर्जमयं वस्त्रं वदकलोपलक्षणेमिदं तेन न तापसः । तर्हि कथमेते जवन्तीत्याह—
समयाए समणो होइ, वंजचेरेण वंजणो । नाणेण य मुणी होइ, तवेण होइ तावसो ॥ १ ॥

कम्मुणा वंचणो होइ, कम्मुणा होइ खत्तिउं कम्मुणा वइसो होइ, सुहो हवइ कम्मुणा ॥ २ ॥

कर्मणा क्रियया विजः स्यात्, यतः—

ह्रस्वा दानं दमो ध्यानं, सत्यं शौचं धृतिर्घृणा । ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यमेतद्ब्राह्मणलक्षणम् ॥ १ ॥

तथा कर्मणा हतत्राणलक्षणेन ऋवति ह्रत्रियः, वैश्यः कृषिपशुपाह्यादिना, शूद्रो ऋवति कर्मणा शोचनहेतुप्रेष्यादिसंपादनरूपेण, कर्मनानात्वाच्चावे हि ब्राह्मणादिव्यपदेशानामच्चाव एवेति, अहिंसादिगुणैर्युक्ता ये विजोत्तमास्त एव तर्णतारणह्रमाः” । इत्यादि धर्मवाक्यानि श्रुत्वा गतसंशयो विजययोपस्तं मुनिं मम सोदरो नूनमित्युपलक्ष्य तुष्ट इदमुवाच—“हे संयताः ! यूयमेव वेदविदः, हे यथास्थिततत्त्वज्ञाः ! यूयमेव यज्ञकर्तारः चावयज्ञयष्टारः परानात्मानं चोच्छर्तुं समर्थाः, तस्मादनुग्रहमस्माकं कुरु हे निहृत्तम ! जिह्वाग्रहणेन” । एवं विजेनोक्ते मुनिराह—“हे विज ! न कार्यं मम जैदयेण, किंतु हिमं निष्क्रम-प्रव्रज, जयावर्ते घोरसंसारसागरे मा जमीः । यथा मृत्तिकामयौ आर्द्रः शुष्कश्च द्वौ गोलकौ जिज्ञावास्फादितौ, य आर्द्रः स भ्रियति, दार्ष्टान्तिकयोजनामाह—

एवं लगंति दुम्मेहा, जे नरा कामलावसा । विरत्ता उ न लगंति, जहा सुक्के उ गोलए ॥ १ ॥”

इत्यादिधर्मं श्रुत्वा सर्वसङ्गं विमुच्य स प्रवव्राज । ततो द्वौ सोदरौ मुनी पूर्वकर्मणि ह्रित्वा क्रमेण सिद्धिसौख्यमवापतुः ।

वास्तवी विगतकटपनायुता, पूर्णताऽऽत्मगुणसाधनोद्यता ।

ज्ञानदृष्टिनिजकान्तिदाऽस्त्यतः कुर्वतां तदनुयायिचेतनाम् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकोनविंश-

स्तमन्त्रे एकोत्तरशतत्रयतमं व्याख्यानम् ॥ ३०१ ॥

द्व्युत्तरशतत्रयतमं व्याख्यानम् ॥ ३०२ ॥

अथ ममतागुणमाह—

हित्वाऽह्मविषयौश्चित्तं, समाधिसौख्यलालसम् । यस्य जातं नमस्तस्मै, ममतागुणधारिणे ॥ १ ॥

ममत्वगुणवर्णनं तु पूर्वसूरिभिः प्ररूपितं । तथाहि—अनादितोऽयं जीवः पुञ्जलस्कन्धजवर्णगन्धरस-
स्पर्शशब्दादिषु त्रयमन् विकटपकोटिकोटिप्राप्त दृष्टान् विषयानिहन् वातोद्धतशुष्कपलाशपत्रवद्भ्रमति । स
च कदाचित्स्वपरविवेकरूपं चेदज्ञानं प्राप्यानन्तज्ञानदर्शनानन्दमयं स्वीयं ज्ञावं सत्तया निर्धोर्येदं विज्ञा-
वजं सौख्यं न मम, नाहमस्य ज्ञोक्ता, ज्ञपाधिरेवैषा, न हि मम कर्तृत्वं ज्ञोक्तृत्वं ग्राहकत्वं परवस्तूनां
विहितं सांप्रतं, त्रिकालज्ञवाक्याञ्जनेन जातस्वपरविवेकेन परेषु रमणास्वादनं न युक्तं इति विचार्यात्मा-
नमनन्तानन्दमयं ज्ञात्वा परमात्मसत्तास्वरूपे ममो ज्ञवति स ममगुणधारी स्यात् । असौ ममतागुणे

नयनिर्देष्टादिना बहुविधो ज्ञेयः । तत्र नामस्थापने सुगमे । इव्येण धनमदिरापानादिना इत्याद्यन्यूह्यं, तद्व्यतिरिक्तस्तु पूर्ववत्, नोआगमतः क्रोधादिमग्नो विज्रवज्रावि-
अथवा इव्यमग्नो विद्या—आगमतो मग्नपदार्थज्ञाताऽनुपयोगी, तत्राशुद्धः शुद्धश्चेति, तत्राशुद्धः क्रोधादिमग्नो बाह्यसाधनप्र-
मूढः शून्यो जम् । जावमग्नो द्विविधः—अशुद्धः शुद्धश्चेति तु विध्युपेतो बाह्यसाधनप्र-
तात्मा, शुद्धश्च द्विविधः—साधको वस्तुस्वरूपाग्निमुखश्च । आद्यनयचतुष्टये तु विध्युपेतो बाह्यसाधनप्र-
वृत्तिमान् वस्तुस्वरूपप्रकटनेष्ठकः स्यात् । शब्दादिनयमग्नस्तु सम्यग्दर्शनज्ञानसंयमाद्यात्मसमाधिमग्नः,
सिद्धिमग्नस्तु संपूर्णवस्तुस्वरूपे निरावरणे मग्नो निष्पन्न इति । अत्र हि ज्ञानादिस्वरूपानन्दमग्नत्वगुणा-
न्वितो ज्ञेयो न परजावरक्तः । यतः—
ज्ञानसत्त्वावलोकिनः । कर्तृत्वं नान्यज्जावानां साक्षित्वमवशिष्यते ॥ १ ॥

॥ १ ॥
नितमान् वस्तुस्वरूपमन्तरावस्थितानि निरावरणे मग्नाः । नित्यं नित्यं ॥ १ ॥
संपूर्णवस्तुस्वरूपं संपूर्णवस्तुस्वरूपं । यतः—
स्वभावसुखमग्नस्य, जगत्स्वभावलोकिनः । कर्तृत्वं नान्यत्रावानां साक्षित्वमवशिष्यते ॥ १ ॥
स्वभावसहजं सुखं तन्मयस्य जगद्धोकस्तस्य तत्त्वं तत्तत्तत्त्वं न, किंतु ज्ञायकस्वभावत्वात्साक्षित्व-
स्वभावसहजं सुखं तन्मयस्य जगद्धोकस्तस्य तत्त्वं तत्तत्तत्त्वं न, किंतु ज्ञायकस्वभावत्वात्साक्षित्व-
ज्ञावानां ज्ञानावरणादिकर्मणां बाह्यस्कन्धादाननिक्षेपाणां कर्तृत्वं न, किंतु ज्ञायकस्वभावत्वात्साक्षित्व-
मेव । तत्र कर्तृत्वमेकाधिपत्ये क्रियाकारित्वं, तच्च जीवे एव, जीवगुणानामेव हि चेतनावीर्योपकरणका-
रकचक्रोपकरणे, यत एकाधिपत्यक्रियाशून्येषु धर्मोद्विज्येषु न कर्तृत्वं । जीवस्यापि कर्तृत्वं स्वकार्यस्य,
न हि जीवः कोऽपि जगत्कर्ता, किंतु स्वकार्यपारिणामिकगुणपर्यायप्रवृत्तेरेव कर्ता, परज्ञावानां कर्तृत्वे-
ऽसदारोपसिद्ध्यत्रावादयो दोषा ज्ञाता अत एव नायं परज्ञावकर्ता, किंतु स्वभावमूढोऽशुद्धपरिणतिप्रवृ-
त्तोऽशुद्धनिश्चयेन रागादिविज्ञावस्याशुद्ध्यवहारेण च ज्ञानावरणादिकर्मणां कर्ता जातोऽपि स एव

सदृजसुखरुचिरानन्ताविनाशिस्वरूपमय आत्माऽऽत्मीयपरमानन्दजोगी, न परचावानां कर्ता, किंतु ज्ञातैवेति । अथ मन्त्रत्वगुणाञ्चितः कीदृग् भवतीत्याहुः पूर्वपूज्याः—

परब्रह्मणि मन्त्रस्य, भ्यथा पौजलिकी कथा ।

ह्यामी चामीकरोन्मादाः, स्फारा दाराऽऽदराः क्व च ॥ १ ॥

परमज्ञानात्मस्वरूपैस्तन्मयस्य पौजलिकी पुञ्जलसंबन्धिनी कथा तदवदातवर्णनरूपा भ्यथा न्युता पतितेत्यर्थः, परत्वेनाग्राह्यत्वेनाजोग्यत्वेन निर्धारत्, यस्य कथाऽपि न कार्या तस्याग्रहः कुतः स्यात् ? अत एवामी काञ्चनोन्मादास्तस्य क्व ? शुष्वात्मगुणसंपघतश्चामीकरग्रह एव न, पापस्थाननिमित्तत्वात् । च पुनः स्फारा देदीप्यमाना दारा वनिता तस्या आदराः क्व इति कथं भवन्ति ? नैवेति, अहर्निशं पौजलिककथामग्नः सर्वत्रोन्मादपर एव, यथा रामचन्द्रेण सुवर्णसारङ्गमञ्जुतपूर्वं वीक्ष्य तद्ग्रहणार्थमनेक उन्मादा विहिताः, तदनु दारार्थं बह्वादरास्तेन प्रपञ्चिताश्च, अतस्तत्कथा व्यथानुकारा येन ज्ञानगोचरीकृता स एव मन्त्रत्वगुणाञ्चितः स्यात् । अत्रोपयोगी सोमवसुहृष्टान्तश्चासौ—

कौशाम्ब्यां सोमविप्रोऽञ्जुत् प्रत्यहं धर्मशास्त्रश्रवणप्रियः । एकदा पुराणे लोमशर्षिकथामिति शुश्राव, तथाहि—कश्चिद्दीर्घदर्शी तापसो षादश वर्षसहस्राणि तपस्तेपे । मासोपवासान्ते पञ्चसु गृहेषु बन्धां निन्दां याचते, यदा कदाचित्तेषु गृहेषु निन्दां न लज्जते तदा मासोपवासः, स च षष्ठगृहे न याति एवं चतुर्मासरूपणानि यावत्सहस्रमाहारं चतुर्जागीकृत्य जलचरस्थलचरखचरेभ्यो दत्त्वा चतुर्थांशमेकविंशति-

कृतवः पयसा प्रक्षाल्य स्वयं भुङ्क्ते । अथ स मृत इन्द्रोऽञ्जत् । पृष्टं च तेन देवानां—“पुरा केनायं स्वर्गः कृतः ?” । इत्युक्ते देवा जगुः—“न केनापि कृतोऽयं, स्वयं सिद्धः” । ततः शक्रो दध्यौ—“जीर्णोऽयं, तेन नवीनं स्वर्गं करिष्ये” । देवैरुक्तं—“नवीनः स्वर्गो न केनापि कर्तुं शक्यते” । शक्रोऽवक्—“पूर्वेन्द्रा अशक्ताः, अहं तु समर्थोऽस्मि” । ततः सुरा जगुः—“स्वामिन् ! पूर्वं मर्त्यलोकं विलोकय- पश्चात्स्वेहितं कुर्याः” । तत इन्द्रो नरलोकं पृष्टुं गतः, कस्मिंश्चिन्नेऽर्कतरुमूले लोमशनामर्षिस्तपस्तप्य-मानो दृष्टः, इन्द्रेणेत्युक्तः—“कथं ममं विना तपः सहसे ?” । तत ऋषिरवक्—चतुर्दशचतुष्किंकासु गतासु ममैकं रोम पतति, सार्धत्रिकोटी रोमणां पतिष्यति तदा मे पञ्चत्वं जावि, अद्यापि शिरस्तश्चत्वारः किंकासा न च्युताः सन्ति, चतुष्किंका विंशतिसहस्राधिकत्रिचत्वारिंशद्वैर्वाणां स्यात्, सर्वरोमसु पति-तेषु मे मृत्युः, अतोऽनित्योऽयं देहः, यदि शाश्वतं वपुः स्यात्तदा मगदिस्थानमोहो विधीयते मया” । ततो निवृत्त तत इन्द्रो दध्यौ—“अस्य यत्तरेग्रं ममायुस्तुषारत्वमात्रं, अतः स्वर्गकरणे को व्यामोहः” । ततो निवृत्त इन्द्रः स्वस्थानं गतः । इत्यनित्यवाक्यं श्रुत्वा दध्यौ—“कुलजातो धर्मो न प्रशस्यतरः अतः परीक्षां विधाय ज्ञानधर्मं श्रयामि” । नानादर्शनान्यबल्लोकमानः कापि मते परित्राजं धर्मं पप्रच्छ । प्रचुणा धर्म-त्रिपद्युक्ता—मिष्टं जुंजेअबं १, सुहं सोअबं २, लोअप्पिणं अप्पा कायबो ३, जीर्णे जोजनं रुच्यनुरूपं, मृदुशब्दायां सुखं शयनं, मंत्रौषधादिना लोकप्रिय आत्मा जवेत् । इति श्रुत्वा सोमवसुर्दध्यौ—“नासौ सम्यग्धर्मः, पापप्रवृत्तिमयत्वात्” । पुनरन्यत्र साधुपार्श्वे त्रिपद्यर्थं पृच्छति । साधुरवक्—“एकान्तरेऽकृ-

ताकारिताननुमतञ्ज्यं परमार्थतो मिष्टं, सुखं दयोर्दातृदानग्राहकशुल्ल्या, विधिना स्वदृष्टनिज्ञायां सुख-
शयनं, महानिरीहत्वे लोकप्रियत्वं” । सोमवसुर्दध्यौ—“मार्गानुसार्थसावर्थः समीचीनः” । इत्थं द्विजस्त-
त्त्वज्ञानात् हृष्टः पञ्चसमिति त्रिगुप्तियुतसाधुसमीपे क्रियमाणं त्रिपदीमपि दृष्ट्वा श्रुत्वा च प्रवव्राज । एक-
दारण्ये प्रतिमया स्थितः इन्द्रियविषयान्निवार्य आत्मस्वरूपमासनैकत्वरूपसमाधिमयं चित्तं विधाय आत्म-
स्वरूपज्ञानमग्नौ वज्रूय । यतः—

ज्ञानमग्नस्य यत्सौख्यं, तद्वक्तुं नैव शक्यते । नोपमेयं प्रियाश्लेषैर्नापि तच्चन्दनञ्ज्वैः ॥ १ ॥

आत्मस्वरूपोपलब्धियुक्तस्य यल्लभं सुखं तन्न वागगोचरं । तदध्यात्मसुखं प्रियालिङ्गनैश्चन्दनविलेपनैश्च
नोपमीयते आरोपजं सौख्यं स्वरूपवस्तुसौख्यतुल्यं न स्यात् । उक्तं च—

लघ्नं सुरसामित्तं, लघ्नं पदुञ्जत्तणं न संदेहो ।

इक्षो नवरि न लघ्नं, जिणिवरदेसिष्ठं धम्मो ॥ १ ॥

धम्मो पवित्तिरूवो, लघ्नं कइयाडवि निरयडुक्तया ।

जो निअवत्थुसहावो, सो धम्मो दुल्लहो लोए ॥ २ ॥

अतो वस्तुस्वरूपधर्मस्पर्शनेन शुज्जयानमग्नः स द्विजर्षिः कायोत्सर्गं चकार । तस्मिन् समये एकश्च-
क्रपतिश्चतुरशीतिलक्षहयगजरथयुक्तः पञ्चवतिकोटिपदातिकलितश्चानेकचाराङ्गनाङ्गनानाढ्यं कारयन्मार्गे
गलति, तावन्मुनिं दृष्ट्वा स दध्यौ—“अहो ! अस्य स्वात्मधर्ममग्नतागुणो वागगोचरः, मत्सैन्यगतस्प-

शांतिविषयान् पश्यन्नपि न पश्यति । अहं गजस्कन्धादुत्तीर्थापयामि—“हे मुने ! अहं सार्वजौ-
मोऽस्मि त्वां च वन्दे” पुनः पुनरित्यादि श्रुत्वन्नपि न शृणोति, स्वप्नावस्तुधर्मस्थाष्टादशसहस्रशीला-
ङ्गरथादिचमूवीक्षणैकतानत्वात्, न परावलोकनं तव धर्मः, विज्ञावत्वात् इत्यादिजावितात्मगुणमग्नरूपो
मुनिर्यामार्धं यावद्विलोकितोऽपि न ध्यानमग्नतागुणं जहौ । तदनु मुनिगुणान् ध्यात्वा नुत्वा च श्रावक-
धर्मं लब्धौ । मुनिरपि क्रमेणापूर्वज्ञानं सिद्धिं च प्रापेति ॥

नादृजोगविषयावलोकनां, मग्नतां सकलसाध्यसाध (धि) काम् ।

प्राप्य वीक्षति (ते) निजात्मजां चमूं, चित्समाधिपथगां तपोधनः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकविंश-

सम्भजे क्षुत्तरत्रिशततमं व्याख्यानम् ॥ ३०३ ॥

त्र्युत्तरत्रिशततमं व्याख्यानम् ॥ ३०३ ॥

अथ स्थिरतागुणमाह—

दर्शनादिगुणावाप्तौ, विज्ञावेव्यपवर्तना । सा स्थिरता दिवारात्रावरक्तद्विष्टतां गता ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं सा स्थिरता बहुरूपा दर्शिता पूर्वपूर्वैः । तत्र धर्मास्तिकायादीनां त्रयाणां स्थिरताऽक्रि-

यत्वात्, पुञ्जलानां स्थिरता स्कन्धादिनिवद्धा, सा तु न साधने हेतुः । तत्र नामस्थापने सुगमे । अव्यतः स्थिरता योगचेष्टारोधरूपा, अव्ये स्थिरता मम्मणश्चेष्टिवत् प्राप्तप्रव्यव्ययत्वानिष्ठकत्वात्, अव्यस्य स्थिरता रोगादिप्रज्जवा मलकोष्ठबन्धरूपा । यद्वा तद्व्यव्यतिरिक्ता स्वरूपोपयोगशून्यस्य साध्यविकलस्य, प्रणामादिषु कायोत्सर्गादि वा अव्यस्थिरता । यतः—

अस्थिरे हृदये चित्रा वाग्नेत्राकारगोपना । पुंश्चली इव कट्याणकारिणी न प्रकीर्तिता ॥ १ ॥

परन्नावप्रवर्तने चित्ते सति अनेकधा वाग्लोचनादिगोपना अव्यक्रिया पुंश्चली इवासती स्त्रीव हित-कारिणी न मता । जैनानां प्रव्यक्रिया ज्ञावनान्जिलाषिणी एव प्रशस्या, ज्ञावहीना तु मार्जारसंयम-तुड्या, यतः “सहस्रमध्ये शतं नास्ति” इत्यादि लौकिकग्रन्थतो ज्ञेयं । तत्त्वार्थे केषाञ्चिद्रव्यक्रिया परं-परया धर्महेतुतया जाता, सा तु देवादियशोवाञ्छारहितानामेव, न तु लोकसंज्ञारूढानामिति । ज्ञावतो द्विधा—अशुद्धा रागेवैषतन्मयरूपा, शुद्धा च सम्यग्ज्ञानादिस्वरूपतन्मयरूपा । या तु साध्यान्जिलाष-साध्योद्यमपरिणत्या कारणभूता योगादीनां अव्याश्रवत्यागरूपा स्थिरता सा आद्यनयचतुष्टयरूपा, या तु सम्यग्दर्शनादिना स्वरूपनिष्पादनाज्यासवती सा शब्दनयस्थिरता, या तु धर्मध्यानशुक्लध्यान-गतस्वरूपाप्रच्युतिपरिणतिरूपा सा षष्ठनयार्हा, या तु द्वायिकज्ञानादिसुखादिन्योऽप्रच्युतिरूपा सा

१ इशरीरजव्यशरीरव्यतिरिक्ता.

एवंचूतस्थिरता । विज्ञावेऽपि सर्वनयरूपा सा तत्त्वविकलानामिष्यते, अत्र तु परञ्चावेष्वाप्रवर्तनारूपा सैव परमानन्दसन्दोहस्वरूपा । यतः—

स्थैर्यरत्नप्रदीपश्चेद्दीप्तः संकटपदीपजैः । तद्विकटपैरलं धूमैरलं धूमैस्तथाऽऽश्रवैः ॥ १ ॥

यस्य नरस्य चेद्यदि स्थिरतारूपरत्नदीपको दीप्तः समुद्योतितः तत्तदा परचिन्तानुगताशुच्यपह्यरूपः संकटपः स एव दीपस्तदुन्नवैः पुनः पुनः सरणरूपैर्विकटपैर्धूमैरलं सुतं, यद्यपि निर्विकटपसमाधिरज्जेद-
रत्नत्रयीकाले तथापि स्वरूपलीनानां सांसारिकसंकटपविकटपाञ्चावः । तथाऽऽश्रवैर्धूस्त्रैः सुतं परिपूर्णं जातं अव्यञ्जावप्राणतिपाताद्याश्रवैः सुतं, यो ह्यात्मसमाधिरतस्तस्याश्रवाः कुतः ? स्वरूपप्रान्तानामेव तत्परिणतिः । यदा त्वस्य स्वरूपावबोधो जातस्तदा स्वपरिणतीन् (एषामान्) स्वकार्यकरणे एव व्याप-
रयति, न परकर्तृत्वे, षट्कारकचक्रमपि स्वरूपमूढत्वेन परकर्तृत्वादिव्यापारणेऽशुद्धं कृतं । यदा स्वप-
रविवेकेन “अहं परः नाहं परकर्ता परञ्चोक्ता (च) एवं लब्धविवेकस्तदा स्वकारकचक्रं स्वकार्यकरणे
ततोति आत्मा १ आत्मानं २ आत्मानं ३ आत्मने ४ आत्मने ५ आत्मनि ६ आत्मनि ७ प्रवर्तयति, अतः
स्वरूपस्थिरतायुक्तानामाश्रवा न भवन्ति । अत्र स्थिरतागुणान्वितराजीमतीदृष्टान्तश्चायम्—

श्रीनेमिजिनो दशधनुस्तुङ्गः कौमारं त्रीणि वर्षशतानि गमयामास । अन्यदा बन्धूनामुपरोधेन पद्मा-
वतीगौरीगान्धार्यादिकृष्णग्रमहिष्यादित्रिर्वात्रिंशत्सहस्रगोपाङ्गनात्रिजलक्रीमासमये दावजावाक्यक-
टाक्ष्वाणपुष्पकन्दुकनिक्षेपादिना खेदितो नेमिमौनेन स्थितः, स पाणिग्रहममन्यत । ततो मुदितो हरिः

सत्यज्ञामाया लघुस्वसारं राजिमतीमुग्रसेनचूपाश्वं ययाचे, तेनापि दत्ता । ततो लग्नदिने यादवैः सह
रथारूढो जोजनृपाङ्गणं प्राप । तत्रैकवाटके दीनान् जलस्थलखचारिणस्तारं कन्दतो दृढरश्मिर्बिम्बानै-
द्विष्ट. सारथिमिति पप्रच्छ—“अमी वराकाः किं बद्धाः सन्ति ?” । स प्राह—“स्वामिविवाहे यदूनां
जोज्यहेतवे” । श्रुत्वेत्याह—

धिगनाराजकं विश्वं, धिगमी निष्कृपा जनाः । यदेवमशरण्यानां, पशूनां कुर्वते वधम् ॥ १ ॥
इत्यादिदृश्य पशुवाटकतो जीवान् विमोच्य स्यन्दनं वाढयामास । अथातिसंभ्रान्ता नेमिपितरस्तं
प्राहुः—“वत्स ! हर्षस्थाने नाहौं विरसः” । नेमिः प्राह—“हे पितरौ ! अत्रागमनाधारन्त्रः सर्वेषां
कृपाधर्मज्ञापनार्थं पशुगणभोचनार्थं च मया विहितः” । इत्युक्त्वा रुदतः सर्वान् यदूनुपेक्ष्य स्वामी गृहं
गतः । यतः—

देवाधीशगिरा स्वर्णेढौर्कितैर्जृम्भकामरैः । वार्षिकं दानमारुह्य, जिनस्ततोऽग्रहीद्व्रतम् ॥ १ ॥

पञ्चाशतं च चतुरश्रं दिनानतीत्य, चित्रास्थिते शशिनि रैवतकाद्रिमूर्ध्नि ।

आजन्मशीलकलितं कलयांबन्धूव, ज्ञानं स केवलमथाश्विनमास्यमायाम् ॥ १ ॥

भोजाङ्गजाऽपि बलिते दयिते तदोद्यन्मूर्खवशेन पतिता शुवि सा सखीभिः ।

सन्नीकृता च विवलाप कपोलपादिनिजालुपाणिकमला मुखचन्द्रयोगात् ॥ २ ॥

न्यावर्तनं यदि विचिन्तितमेतयासीत्प्रितारणमिदं विहितं किमीश ।
नैतत्सतां समुचितं किमिति श्रुतं न, प्रारब्धमुत्तमनरा न परित्यजन्ति ॥ ३ ॥
किं पूर्वजन्तानि मया विहितोऽत्र जायापत्योः कयोश्चिदपि भोगसुखान्तरायः ।
किं चक्रयोर्विघटनं विदधे करस्य, स्पर्शोऽपि नाप्यत मया यदयं त्वदीयः ॥ ४ ॥

अथ सखीगणस्तं प्राह—
किं रोषणं वितनुषे सखि निष्ठुरोऽयं, यातः प्रयातु किमु तेन यतो यदुन्नाम् ।

ये सन्ति रूपजितपुष्पशराः कुमारः, किं तेषु कोऽपि जवतीं परिणेष्यते न ॥ ५ ॥
इत्थं सखीनिर्गदतीर्निजगाद, सेति किं लप्यते कुलकलङ्ककरं वयस्याः ।
कन्याप्रदानमसकृद्गणितं क शास्त्रे, नेमिर्वरोऽस्तु मनसा वचसाऽपि नान्यः ॥ ६ ॥

कावेन साऽश्च कियताऽपि हि मन्दशोका, शानोज्ञवं जगवतः परीपालयन्ती ।
दीक्षोत्सुका गमयति स्म दिनानि दुःखं, चक्रप्रियेव रजनीपतिसङ्गमोत्का ॥ ७ ॥
अथ रथनेमिर्लघुत्राता पाणिग्रहणद्विप्सया राजीमतीं प्रति प्राचृतानि प्रसक्तये प्रैषीत् । तदा राजी-
मती दध्यौ—“स्वत्रातुः प्रेमतो मयि एष प्राचृतं प्रेषयति, अतो गृह्णामि” । अन्येद्युर्विवाहाकाङ्क्षया
प्रार्थयन्तं तं नृपाङ्गजेत्यब्रवीत्—“मदनफलमाधाय वान्त्वेदं शुक्लं” । स स्माह—“किमहं भवानोऽस्मि
यवान्तं शुक्ले ?” । सा स्माह—“तर्हि त्रातृत्यकां मामुपजोक्तुं कथं वाञ्छसि ? अन्यच्च—

को नाम गजमुज्जित्वा, रासजं बहु मन्यते । को वा रत्नमनादृत्य, काचेऽपि कुरुते मतिः ॥ १ ॥
मम जन्मान्तरेऽपि नेमिर्वरो ज्ञेयान्नापरः । अन्यदोत्पन्नपूर्णज्ञानो जगदीशः पुना रैवतके समवासरत् ।
तदा राजीमती व्रतमादाय महत्तरा जज्ञे । नेमेरनुजोऽपि व्रतमुपादत्ते स्म । अन्यदा जिनानुज्ञां प्राप्य
त्रिदशार्थं पुरे परिभ्रम्य पश्चाद्विवृत इति दध्यौ—

मा शूचिनाशो जलकायिकानां, मद्देहसङ्गेन तदेति वृष्ट्याम् ।
त्रिदशानिवृत्तो रथनेमिसाधुर्विवेश कस्यांवन कन्दरायाम् ॥ १ ॥
व्यावर्तमाना प्रणिपत्य नाथं, राजीमती साऽपि जयेन वृष्टेः ।
पूर्वप्रविष्टं तमजानती शग्विवेश तामेव गुहां नगस्य ॥ २ ॥
गताऽपि मध्ये न तमन्धकारे, ददर्श कोणे स्थितमेतदीये ।
क्लिन्नानि किञ्चिद्वसनानि साध्वी, ततश्च निःशेषयितुं प्रवृत्ता ॥ ३ ॥
स्वर्गलोकजयायैव, साधयन्तीं तपःक्रियाम् ।
दृष्ट्वा विवसनां तन्वीं, वञ्चोत्कलिकाकुलः ॥ ४ ॥
एतस्य सोदरेणाहमाजन्मापि तिरस्कृतः ।
इति त्रातृविरोधेन, सरो मुनिमपीभ्यत् ॥ ५ ॥

पिण्डं सुष्टिसर्वस्वमिवासौ हा मृगेक्षणा ।
नैकशोऽपि मया शुक्ता, धिमे जन्म निरर्थकम् ॥ ६ ॥

ईषत्कम्पवपुर्चृत्य, इवोत्थाय विसंस्थुलः ।

रथनेमिः पुरस्तस्यास्तस्याबुत्तानितेक्षणः ॥ ७ ॥

हे ऋद्धे ! स्वेष्टयाऽऽगच्छ, आवां जन्म सफलं कुर्वहे । पुनः प्रान्ते उज्ज्वलपि तपोविधिं चरिष्यावः ।
श्रुत्वेत्यन्याजचित्ता सा धीरतां धारयित्वा सती स्पष्टमन्त्राषिष्ट । यतः—

प्रावृत्य वासांसि तदैव साध्वी, साधुं सुधासोदरया गिरा तम् ।

प्रचक्रमे वल्लुमियं मुनीन्दो, न युज्यतेऽदस्तव सद्रतस्य ॥ १ ॥

साधो क्व ते जन्म कुलेऽमलेऽस्मिन्, केदं कुकर्माञ्जनतोऽपि कालम् ।

निर्वाहयस्व व्रतमेतदात्तं, हतव्रताः स्युर्न कदापि धीराः ॥ २ ॥

अन्यच्च—

संयतीप्रतिसेवायां धर्मोद्गाहर्षिघातयोः । देवद्वयविनाशे च, बोधिघातो निवेदितः ॥ ३ ॥

पूर्वं गृहस्थया मया वाचाऽपि यस्त्वं नेहितः, व्रतप्रतिज्ञाता साऽहं त्वामद्य कथमाजिघे ? अगन्ध-
नकुलजा शुजङ्गमास्तेऽपि वर्याः ये वान्तं विषं नाश्नन्ति, त्वं तु ततोऽपि निकृष्टः, खरिस्तशीलस्येदं
जीवितं धिक् । यतः—

दश्यं दश्यं योषितं चेच्चिधत्से, ज्ञात्रं कामाराधने साधुवर्य ।
तन्नो वातालिङ्गितो वाहवस्त्रं, मुग्धो धैर्येणस्थितात्मेव ज्ञावी ॥ १ ॥
वराटिकाकृते तस्मान्मा स्म कोटिं विनाशय ।
तस्माद्भ्रीरत्वमाधाय, शुद्धधर्मं समाचर ॥ २ ॥

इत्यादितदुक्तिं युक्तियुक्तामाकर्ण्येदं दध्यौ—

स्त्रीजातावपि धन्याऽसौ, निधानं गुणसंपदाम् ।
कुर्मज्जलधौ मग्नो, धिगहं पुरुषोऽपि हि ॥ ३ ॥
एवं तस्या राजिमत्याः सुमत्याः, श्रुत्वा शिक्षां ददृमुह्यस्तदैव ।
दत्त्वा मिथ्यादुष्कृतं श्रीजिनान्ते, ज्ञूयो धर्मं साधुचीर्णं चचार ॥ ४ ॥

सा महत्तराऽपि गार्हस्थ्ये चतुर्वर्षशर्ती, ऽढाढ्यस्थ्य एकं वत्सरं, केवलत्वे च पञ्च वर्षशतानि आगमयत्,
एवमेकोत्तराणि नव वर्षशतानि निजमायुर्व्यतीत्य मोक्षपदं जगामेति ॥

पञ्चापि पञ्चेषु निवारणाय, शस्त्राणि धार्याणि महाव्रतानि ।
स्यैर्यत्वमेतेषु विशेषधार्यं, विनाऽमुनाऽन्यान्यपि निष्फलानि ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकविंशस्तुभे
त्र्युत्तरत्रिंशत्तमं ३०३ व्याख्यानम् ॥

चतुरुत्तरत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ३०४ ॥

अथ मुनीनां स्वैर्यसाह—

नेच्छन्ति मुनयः केचिच्चिकित्सां व्याधिपीकित्ताः । निष्प्रकम्पा यतेर्धर्मे, श्रीमत्सन्तुष्टमारवत् ॥ १ ॥
स्पष्टः । ज्ञातं चेदम्—काञ्चनपुरे विक्रमयशा नृपः । तस्य पञ्चशतीमिताः स्त्रियः सन्ति । तत्र नाग-
दत्त इज्यः । तस्य विष्णुश्रीर्चार्याऽस्ति । अन्यदा नृपः पथि गच्छन् विष्णुश्रीस्यमोहितस्तामन्तःपुरे
चिदेष । यतो धर्मोपदेशमात्रायां वृत्तौ—

सन्ति मार्गणाघातानां, सोढारः प्रचुरा युधि । विरलास्तु सरशस्त्रप्रहाराणामिहावनां ॥ १ ॥

नागदत्तस्तु प्रियाविरहविह्वलः पुरान्तः परिव्रजाम । अपरा नृपपत्न्यो चर्तुराब्जेदात्कुपिताः कर्मण-
योगेनेमां मृत्युमवापयन् । नृपो मोहमोहितः कुपितां बुध्यमानो मृतामजानानस्तपन्दं लभ्य इत्यन्य-
धात्—“निरपराधे मयि कथं कोपः त्वया कृतः” तथाप्यजहृपन्ती तामुत्सङ्गतां कृत्वा तस्थौ, तस्याः
संस्कारं कर्तुं न ददाति, तदा मन्त्रिनिर्मन्त्रदन्ततो नृपः कार्यव्यग्रीकृतः । ततो राजदण्डिं परिव्रज्य सा

विपिने नीता । अचिरान्मन्त्रयित्वाऽऽगतस्तामवीक्ष्य मूर्ध्नितः, चन्दनाम्भोजिः सिक्तः । मूर्ध्नान्ते ग्राह—
 “प्रिया मे क्वास्ति ? यत्रास्ति ततोऽप्यानीय दृश्यतां” । “स्वामिन् ! सा वाटिकायां गताऽस्ति त्वद्वि-
 रहादिता क्रोधं विहाय त्वश्रुणान् संस्मृत्य पुनरेष्यति, मा चिन्तां कुरु” । अन्नाद्यभिग्रहं कृत्वा नृपः
 स्थितः । इत्थं शोकाक्रन्दपरो दिनघयेऽतीते धीसखैः स तद्ववसन्निधौ निन्ये । तत्र विवृतास्यतया दन्त-
 सन्ततिरैरवमहदयं खगैस्तुर्भ्रमूलाऽुत्खातलोचनं कुमिसंकुलमकर्णनासिकं शृगाव्यश्वानकाकोलूकादिजि-
 अर्वितं प्रवहत्पूयधाराजिः पिब्लोपान्तञ्चूतदं तद्ववं वीक्ष्य नृपः परमवैराग्यं प्राप—ममापि जीवोऽयं
 वपुस्त्यक्त्वा यावन्न याति तावदहमपि शरीरेणात्महितं कुर्वे । ध्यात्वेति स व्रतं जग्राह । तपस्तप्त्वा
 तृतीये कल्पे देवोऽञ्चूत् । ततश्च्युत्वा रत्नपुरे जिनधर्माजिधो वणिगासीत् । नागदत्तो जवं चान्त्वाऽग्नि-
 शर्मविप्रतापसः सिंहपुरेऽजनि । स ग्राम्यन् दिमासह्मणव्रती रत्नपुरमाययौ । राज्ञा पारणार्थं निम-
 न्नितः । तत्र स जिनधर्मं श्राद्धं वीक्ष्य नृपमिति ग्राह—“यद्यस्य वणिजः पृष्ठे चोजनगात्रं न्यस्य हे
 नृप ! मां त्वं चोजयसि तच्छुजे” । राज्ञा तत्कारितं । श्रेष्ठिनः पृष्ठवगुत्पतिता । श्रेष्ठिना पूर्वकर्मफलं
 विचारितं । ततः सप्तद्वेज्यां धनं वितीर्य व्रतमादायानशनेनैकं मासं स्थित्वा सौधेन्द्रो जातः । स
 तापस ऐरावणोऽञ्चूत् । ततश्च्युत्वा जवं चान्त्वाऽभिताख्यगुह्यकोऽजनि । इन्द्रस्त्वायुषि पूर्णे चतुर्द-
 शमहास्वप्नसूचितः सहदेवीतनुजोऽश्वसेनञ्चपुत्रस्तुर्यचक्री सनत्कुमारो हस्तिनागपुरे वञ्चूत् । तच्चक्रिणो
 मित्रं महेन्द्रसिंहोऽञ्चूत् । अन्यदा यौवनारम्भे तेन मित्रेण सह वसन्ते मकरन्दाख्यवनं नन्दनसोदरं

उपदेशप्रा-

॥ १०० ॥

सनत्कुमारोऽगात् । अत्रान्तरे केनापि अश्वपतिना कुमाराय वराश्व उपहौकितः, तमारुह्य वाहयितु-
मारेजे । तदा सोऽश्वः कृणात्मयैषां दृष्ट्यगोचरोऽभूत् । ततोऽश्वमेनचूपेन गवेषितोऽपि साश्वः पुत्रः
कुत्रापि न लब्धः । तदा चक्रिमित्रं क्षापमापृच्छथ मित्रदर्शनाय महेन्द्रसिंहश्चाल । एकं वर्षं महाऽरण्ये
वज्राम । एकदा सारमध्वनिं श्रुत्वा यावदग्रे याति तावत्सरोवरमेकं दृष्टं, तत्र कदलीगृहे स्त्रीवृन्दैरनु-
गम्यमानं बन्दिमुखादेवं स्तुतिश्लोकमश्रुणोत्—

कुरुदेशैकमाणिक्य, अश्वमेनतृपाङ्गज । श्रीमन् मनत्कुमार त्वं, जय त्रैलोक्यविश्रुत ॥ १ ॥
इति पाठश्रवणेन हृष्टो यावदग्रे वीरुते तावद् दृष्टश्चक्री । परस्परं मिलितौ । मित्रं पप्रञ्च—“हे
कुमार ! एतावन्तो वामरास्त्वया क्व गमिताः ?” कुमारोक्तं—“मम निजाऽऽयाति, अन्यत्स्वरूपं
वकुलमती मम प्रिया प्रज्ञप्तिविद्यया कथयिष्यति” । एवं निगद्य म मुष्टः । वकुलमती प्राह—शृणु

तदाऽश्वेनापहतः म महारण्यं पतितः, तृतीये दिने क्षुधानृपाक्रान्तो जिह्वां कृद्वा नुरङ्गो मृतः । कुमारोऽपि
जलाप्राप्त्या त्रान्ताहोऽचेतनो भूमा पतितः । तदैक्यकर्मिकजल्लब्धं चतन्ये तेनोक्तं—“एवंविधं जलं
क्वास्ति ?” । यद्वोऽवक्—“मानसमरसि” । कुमारः साह—“यदि तत्र स्नानं करोमि तदा देहातपो
याति” । यद्देण तत्र मरसि नीतः । तत्र स्नात्वा जलं पीत्वा मरःपाट्यामुपविष्टः तावत्पूर्वचतुर्जवैरि-
णाऽमितयद्देण दृष्टः । कुमारयक्षयोर्युद्धं वभूव । चिरं युद्धात्कुब्जस्तत्र मुहूर्त्तमारेण मुष्टिना तं जघान,

देवत्वान्न मृतः, परं नष्टः, ततोऽग्रे ब्रजति तावदद्यौ स्वसुता ज्ञानुवेगविद्याच्युता तस्मै विवाहिताः, तान्निः
सह सुप्तः, तेन वैरिणाऽन्यत्र क्षिप्तः, प्रजाते जजागार, पुरोऽचक्षत्, एकं तुङ्गं सौधं वीक्ष्य प्रविष्टः,
तत्रैकां सुलोचनां वीक्ष्य पृष्टं—‘का त्वं ?’ साऽऽह—‘सकेतपुरेशपुत्र्यस्म्यहं, मत्पित्रा दैवज्ञवाक्यतो
ध्यातं—इयं पुत्री तुर्यचक्रिसनत्कुमारार्हा । तदैकेन विद्याच्युता हृता, अत्रानीता, न जानेऽतः परं किं
स विधास्यति ?’ । इति श्रुत्वा स ग्राह—‘मा जैषीः, सोऽहमस्मि’ । इतश्चागतं तत्कन्याचौरं वज्रवेगं
खेचरं हत्वा तामुपायंस । ततो वज्रवेगस्वसा सन्ध्यावल्ली प्रावृहन्ता पतिर्जावीति ज्ञानिनोदितं स्मृत्वाऽमुं
वामे । ततो वज्रवेगपिता सन्ध्यावल्लीदत्तपाठसिद्धविद्यातो जितः, युद्धे चक्ररत्नमुत्पन्नं, ततो विद्याधैर-
वैताढ्ये नीतः, कन्याशतं परिणीतं । ततोऽत्र क्रीमार्थं तव सखाऽऽयातः, त्वं च मिलितः । यावत्सर्वं
जट्टपति तावच्चक्रिणो निजान्तो जातः । वैताढ्ये गत्वा मित्रप्राथितः स्वपुरमाययौ । ततोऽश्वसेनः सुतं
राज्ये न्यस्य श्रीधर्मनाथमुनीन्द्राणामन्तिके व्रतमाददे ।

अथाश्वसेनचूर्दशचिर्वर्षसहस्रैर्जरतं साधयित्वा सार्वजौमोऽभूत् । अथान्यदा सौधमार्माधिपः शक्रो
दिव्यनाटकं पश्यति । तावदीशानकहृपात्कोऽपि महाद्युतिर्देव आगच्छत् । स देवः परदेवानां तेजांसि
निजतेजसा धिषण्यानां ज्ञानुमानिव स्थगयामास । अथ तस्मिन्सुर ईशानं गते सुरैरमरपतिरिति पृष्टः—
“नाथ ! अयं देवोऽधिककान्तिमान् कथं ?” । इन्द्रोऽवदत्—“प्राग्भवेऽनेन सुदुस्तपमाचाम्बलवर्ध-

श्वासाजीणार्शज्वरादयः पोरुश रोगाः समुत्पन्नाः सन्ति” । ततः स्वशरीरं विवर्णितेजोऽवलोक्ष्य चक्री दध्यौ, यतो योगशाले स्वोपशृङ्खत्तौ तुर्यचक्रिज्जावनायां—

अचिन्तयच्च धिगिमं सदा गदपदं वपुः । मुधैव मुग्धाः कुर्वन्ति तन्मूर्खो तुल्लबुद्ध्यः ॥ १ ॥

शरीरमन्तरूपनैर्व्याधिभिर्विविधैरिदम् । दीर्यते दारुणैर्दारुकीटगणैरिव ॥ २ ॥

अद्यश्चीनविनाशस्य शरीरस्य शरीरिणम् । सकामनिर्जरासारं तप एव महत्फलम् ॥ ३ ॥

इति विचार्य विनयन्धरगुरुपाश्वे दीक्षामङ्गीकृत्य गीतार्थः सन्नेकाकिविहारप्रतिमया विजहार । तन्मुनीन्प्रपृष्टे षणमासीं यावद्विविधात्पापं कुर्वन्त्यः प्रेयस्यः प्रकृतयश्चान्येयुरनुरागतः परं मुनीन्द्वा हशाऽपि न संजावयामास । कृतषष्ठाष्टमादितपा गोचर्यां प्रमन् चीनककूरमजातक्रं च लब्धवान्, तेनाहारेण सप्त व्याधयः संजाताः—

शुष्ककब्ज्वरश्वासकासाश्चाक्षारुचिस्तथा । अक्षिदुःखं तुन्ददुःखं सप्तैतेऽत्यन्तदारुणाः ॥ १ ॥

सप्त वर्षशतानि सप्तरोगदुःखं सेहे । कदाप्युपयोगो न दत्तः यन्महेहे व्याधयः सन्ति । संयमक्रियाव्यतिरिक्तः कोऽपि कालो नास्ति यत्र देहव्याधिसरणं स्यात् । तं वीक्ष्यावधिनेन्द्रः सदसि स्थितः प्राह—
“अहो ! सनत्कुमारमुनेर्निष्प्रतिकर्मता” । इति श्रुत्वा तावेव देवो वैधीभूय युवमागतौ । तान्यामूचे—
“हे व्रतिन् ! यद्यनुज्ञां ददासि तदा वैद्यावायां ज्वरन्तं प्रासुकचेपजैर्निजैश्चिकित्सावः” । मुनिः प्राह—

निजामङ्गुलिं श्लेषमणा

“क्षिधा रोगा इव्यजावविजेदतः, बाह्यप्रतीकारं त्वहं जानामि” । इत्युक्त्वा निजामङ्गुलिं श्लेषमणा
विलिप्य हेमरूपां दर्शितवान् ।
अस्योऽन्यधान्मुनिः कर्माण्यष्टौ जावरुजः स्मृताः । अष्टपञ्चाशदधिकं, शतं तत्प्रकृतीर्विन्दुः ॥ १ ॥
एषामहं प्रतीकारं, क्रियाभिर्विदधे स्वयम् । दुष्करः स च विज्ञानविकलैः कलीबजन्तुभिः ॥ २ ॥
चित्तं पुनः क्रियायत्तं, न मुञ्चामि कदाचन । इत्यहं जावरोगेऽन्यो, विन्यत्तिष्ठामि सर्वदा ॥ ३ ॥
युवां यदि वैद्यौ सस्तर्हि जावरोगप्रतिकारं कुरुतं । इति निशम्य तौ देवौ निजागमनकारणं निवेद्य
स्तुत्वा गतौ तथैव शक्यस्य पुरतः प्रोचतुः । इति ॥

कृत्वेत्ययं मुनिवरस्तरवारिधारातीव्रं व्रतं विरचितानशनोऽन्तकाले ।
व्युत्सृज्य देहमनुपाधिसमाधिनाऽमृत, कष्टे महर्षिक्लितस्त्रिदशस्तृतीये ॥ १ ॥
इत्यन्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेक-
विंशतितमे स्तम्भे चतुरधिकत्रिशततमं ३०४ व्याख्यानम् ॥

पञ्चोत्तरत्रिशततमं व्याख्यानम् ३०५ ॥

अथ मोहत्यागाधिकारमाह—
स्वरूपानवबोधेन, मोहमूढा ममत्वगाः । प्रमन्ति प्रवकान्तारे, हेयो मोहस्ततोऽशुभः ॥ १ ॥

उपदेशप्रा-

॥ १०३ ॥

स्पष्टः । श्लोकोक्तार्थसमर्थनार्थं ज्ञावना चेयं—ज्ञानादिगुणसुखरोधकेषु चलेषु अनन्तवारमनन्तजी-
वैर्युक्तमुक्तेषु जनेषु अग्राह्येषु पुञ्जलेषु ग्रहणरूपो विकटो मोहः, तत्र रता त्रमन्ति, ततस्तत्त्यागो
हितः । उक्तं च—

अप्या नाणसहावी दंसणसीलो विसुअसुहल्लो । सो संसारे जमइ एसो दोसो खु मोहस्स ॥ १ ॥

मोहत्यागस्तु शुश्रात्मज्ञानेन जवेत् ज्ञानाद्यनन्तगुणपर्यायमयो नित्यानित्याद्यनन्तस्वप्नावमयोऽसंख्य-
प्रदेशी स्वप्नावपरिणामी स्वप्नावकर्तृत्वचोक्तत्वादिगुणोपेतः शुश्रात्मजन्यरूप एवाहमनन्तस्याघादस्वस-
त्तारसिक एकसमये त्रिकावत्रिलोकगतसर्वजन्यपर्यायोत्पादव्ययध्रौव्यावबोधकं ज्ञानं मम गुण इत्याद्य-
नन्तस्वस्वरूपज्ञायको मोहं जयति, नान्यः, मोहनीयकर्मणो महादुर्जयत्वात् । अत्रार्थेऽहंत्तज्ञातमिदम्—
अचलपुरेशसुतो युवरौद्वैराग्येण प्रब्रज्यां प्रतिपद्य विहरन्नवन्यां समागात् । मध्याह्ने जिज्ञार्थं जूप-
मन्दिरे गह्वन् जनैरिति प्रोक्तः—“राजपुरोधसोः सुतौ साधुं दृष्ट्वा पीरयतः, अतो नोऽत्र स्थातव्यं” ।
इति श्रुत्वाऽपि निर्जीकस्तत्र गत्वा गाढस्वरं धर्मद्वान्नं स्माह । तदाकर्ण्य एकवेश्मस्थितौ तौ पापग्रहौ
तदन्येणमुपेयतुः, अन्यधत्तां च—“हे साधो ! त्वमसत्पुरो नृत्यं विधेहि, आवां तूर्यं वादयावः” ।
ततः साधुर्नृत्यं विततान । तौ तूर्यतान्नं प्रारंभाते । ततः साधुः प्रोचे—रे कौलिकौ ! सम्यग्वादित्रवा-
दनं युवां न जानीथो जम्त्वात्” । तदाकर्ण्य रुष्टौ तौ मुनिं हन्तुमधावतां । नियुज्यवेदी साधुस्तु तद-
ज्ञानि सन्धिन्य उदतारयत् । कृषिषिषोस्तयोरेवं शिक्षां दत्त्वा मुनिर्गतः । सद्यो राजपुरोहितौ पुत्रयोर्दु-

रवस्थां तां वीक्ष्यातिस्त्रिन्नौ युवराजर्षिसमीपे समेयतुः । तं मुनिमुपलब्ध नृपो व्यजिज्ञापत्—“हे प्रातः !

स्वत्रातृव्यं पङ्कजं, ह्रस्व शिशोरपरार्धं” ।
मुनिः प्रोवाच यद्येतावाददाते व्रतं हितम् । तदा तौ सज्जयामि प्राक् कुमारौ नान्यथा पुनः ॥ १ ॥

घान्यां तत्प्रतिपन्नं । ततः प्राक् तयोर्दुष्कृतं कृत्वा पश्चात्तौ सज्जयामास । तदनु नृपात्मजो निःशङ्को
व्रतमपालयत् । अन्यस्तु विजत्वादीक्षां पालयन्नपि “मुनिनाऽहं बलाद्दीक्षितः” (इति सातिचारं पाल-

यति) । क्रमात् घावपि देवौ जातौ
इतश्च कौशाम्ब्यां तापसाख्यश्रेष्ठी स्वगृहोत्करे शूकरो जज्ञे । स स्वसौधादिकं दृष्ट्वा जातिस्मृतिधरो

ऽज्जनि । अन्यदा तस्यैव श्राद्धदिने स तत्सुतैर्निजज्ञे, स्वगृह एव स सप्योऽज्जनि, सुतैरेव गृहान्तर्गमन्
सोऽहिर्हतः स्वसूनोस्तनयोऽन्नवत्, प्राग्वज्जातिस्मृतिं प्राप्तः क्षुषामम्बां सुतं च तातं कथं वच्मीति
चिन्तयन्मूकत्वं स्वीचकार, तेनाशोकदत्तस्थाने मूक इति नाम सर्वत्र प्रसृतम् । अन्यदा चतुर्हानधराः

सूर्यो मूकगृहे इमां गाथां शिद्ध्यित्वा उज्जौ श्रमणौ मुमुक्षुः—
तावस किमिषा मूत्र-वपण पडिवज्ज जाणिणं धम्मं ।

मरिज्जणं सुअरोरग, जाणं पुत्तस्स पुत्तोसि ॥ १ ॥

इमां गाथां श्रुत्वा मूको विस्मितस्तौ नत्वा पृष्ठवान्—“एतद्युवां कथं वित्थः ?” तावच्चतुः—“उद्या-
नस्थितास्स गुरुवाक्यतः” । तदनु गुरुपार्श्वे देशनां श्रुत्वा लक्ष्मकृतवः श्राद्धो जातः ।

इतश्च जातिमदकृत् पुरोहितसुतोऽमरो महाविदेहे जिनेन्द्रमित्यपृष्ठत्—“अहं सुप्रापवोधिरस्मि किं ?
 अथवा तदितरोऽस्मि ?” । स्वामी स्माह—“त्वं दुर्लभवोधिरसि, इतश्च्युतः कौशाम्ब्यां मूकव्राता
 चावी तव मूकाञ्जर्मप्राप्तिर्जाविनी” । इति श्रुत्वा तत्रागत्य मूकं ग्राह—“अहं स्वर्गाच्च्युतस्त्वन्मातुर्गर्ज
 उत्पत्स्ये, अकालेऽपि तदा तस्या माकन्ददोहदो चावी, तच्छेतोः समीपिगिरौ मया सदाफलाब्धौ रोपि-
 तोऽस्ति, सा चृशमाम्नाणि यदा याचते तदा तस्याः पुर एतान्यद्वराणि लेखयेः—गर्जस्थमङ्गजमिमं
 मातर्मम ददासि चेत्तदाऽहं दोहदं पूरयामि इति एतत्स्वीकृते तस्यै फलानि दद्याः, मां च जातं स्वाधीनं
 कृत्वा जैनं धर्मं विबोधये; वैताल्ये पुष्करिणीगोपितकुण्डलघयं मन्नामाङ्कितं त्वया दर्शनीयम्, न पुन-
 र्देवभूयं गतोऽपि त्वं मामुपेक्षेथाः” । इति तदाक्ये मूकेनाङ्गीकृते सुरः स्वर्गतः । क्रमाच्च्युत्वा मूकाम्बा-
 कुक्षौ समागतः, तस्याश्चाकाले आम्नफलदोहदे जाते स्मृतदेवगीर्भूकः स्माह—“यदि ममासुं गर्भं दत्से
 तदाऽऽद्याणि ददामि” । तथा तद्वचसि प्रतिपन्ने देवोक्तपर्वतात्तान्यानीय तमपूरयत् । समये सा सुतं
 सुधुवे । तस्यार्हदत्त इत्याह्वां पितरौ मुदा चक्रतुः । ततो मूकस्तं बाढं सोदरं स्वयं लालयन् चैत्योपाश्र-
 येष्वनयत् । स तु मुनीन् वीक्ष्योच्चैररोदीत्, न च तानवन्दत । मूकेन बहुधा नोदितोऽपि साधूनां
 गन्धमभ्यसौ न सेहे । ततः श्रान्तो मूकः साधुसन्निधौ प्रव्रज्य स्वर्गं गतः, अवधिं प्रायुङ्क्त च । स्वानुजं
 परिणीतचतुःस्त्रियं तमपश्यत्, तत्पूर्वचववाक्यमात्मना स्वीकृतं चास्मार्षीत् । ततः सोऽमरस्तत्प्रतिबो-
 धाय तस्य जलोदरं चक्रे । अर्हदत्तस्तन्नाराद्रुत्थानुमपि न शशाक । सर्वेऽपि वैद्याश्चिकित्सितुमशमास्तं

जहुः । तदा स देवो वैद्यामन्वरं कुर्वन् तत्रागात् । सोऽपि तं वीक्ष्य दीनः स्माह—“हे वैद्य ! मां नीरुजं कुरु” । वैद्यः स्माह—“तवायं गदोऽसाध्योऽस्ति, तथापि विविधौषधैरहं नूनं शमयामि, नवरं त्रैषजशास्त्रादेरमुं कोत्थलकं मामकं समुत्पाद्य यावज्जीवं त्वयाऽन्वहमहं सेव्यः” । तेन तदुक्तं स्वीकृतम् । ततो मायात्रिषजा त्रैषजैः स नीरोगतां नीतः । तदा सत्त्वसुरीकृत्य स तेन साकं चचाह । देवो निज-कोत्थलकं वैद्यार्हशस्त्रचृतं तस्योत्पादनार्थं ददौ, मायया महाचारं च तन्निर्ममे । अर्हदत्तोऽपि तं चूरि-चारमन्वहमुघहन्निति दध्यौ—“कथमयं मया शश्वघ्नयते” ? इति चिन्तयन्नन्यदा कापि साधून् संय-मयोगयुक्तान् ददर्श । तदा तमुद्दिशमेव सुरो जगौ—“यदि त्वं प्रब्रज्यां गृह्णासि तदा मया मुच्यसे” । इति सुरोक्तं निशम्य चारार्दितः स जगौ—“अहं वज्रसारमहर्निशममुं चारं वाह्वाहं कुञ्जीचूतोऽस्मि, तन्मे व्रतं साम्प्रतम्” । ततः सुरो मुनिसन्निधौ तस्मै व्रतं प्रदाप्य स्वयं स्वर्गतः । देवे गते व्रतं हित्वा-ऽर्हदत्तो निजं गृहं जगाम । सुरोऽप्यवधिना तं प्रब्रज्यापरिच्युतमज्ञासीत् । ततः पुनर्जलोदरव्याधिबा-धितं तं व्यधात् । ऋत्तस्तथैव परिपाद्या स दीक्षयामास । इत्थं चतुर्थवेद्यायां पुनस्तं प्रब्रज्य सुरस्तत्स्थि-रीकरणाय नित्यं तत्पार्श्वं एवास्थात् । अन्यदा तृणचारधरः सुरस्तेन समं प्रज्वलद्ग्रामे प्रवेशं प्रचक्रमे, तदा देवमर्हदत्त एवमब्रवीत्—“तृणचारं दधन् प्रदीपनमध्ये कथं यासि ?” । देवोऽवक्—“यद्येतद्वत्सि तर्हि कोपादिपावकैर्जाज्वह्यमानं गृहवासं कुतो जवान् विशति ?” । तन्निशम्याप्यबुद्धं तं सहादाय पुरो ब्रजन् सुरो मार्गं मुक्त्वा त्रीमारण्यं प्रत्यचाढीत्, तदा स स्माह—“किं सुपन्थानं हित्वोन्मार्गं

प्रविशसि ?” । स्वर्गीं जगौ—“यद्येतज्जानासि त्वं तदा कुतो मुक्तिमार्गं विहाय ज्वाटवीं विविक्ष्यसि ?” । तथाप्यबुद्धेन तेन सह “अनिर्वेदः श्रियां मूलम्” इति ध्यायन् पुरो ययौ । कचिच्चैत्ये पूजितं सन्तं व्यन्तरमधोमुखं निपतन्तं दिव्यशक्त्याऽजाह्वीत् । तदा स जगौ—“यथा यथा लोकैरसौ व्यन्तरो पूज्यते तथा तथाऽधोमुखः पतति, ततोऽस्मादधन्योऽन्यः कोऽपि भूतले न दृष्टः । देवः पुनस्तमेवमवदत्—“यदुच्चैः संयमस्थाने स्थापितोऽपि पुनः पुनर्दुतमधः पतसि, तस्मात्त्वमपि रे दुर्बोधेश्वर ! अध-न्योऽसि” । तदाऽर्हदत्तः पृष्टवान्—“भूयो भूय एवं वदन् त्वं कोऽसि ? मे वद” । ततः सुरो मूकरूपं दर्शयित्वा तमुवाच सर्वं प्राग्जवस्वरूपम् । तत् श्रुत्वा स पप्रच्छ—“प्राग्जवेऽहं देवोऽभूवं तत्र कः प्रलयः ?” । ततः सुरस्तमादाय वैताड्यपर्वतं ययौ ।

कुण्डलचितयं तेन, प्रोक्तपूर्वं स निर्जरः । तन्नामाङ्कं समाकृष्य, पुष्करिण्या अदर्शयत् ॥ १ ॥

तर्षीक्ष्य स जातिस्मरणं प्राप, ततो लब्धवोर्धर्मावसंयमं प्रत्यपद्यत । इत्थं तं धर्मे स्थापयित्वा त्रिदशः स्वस्थानं ययाविति ॥

सर्वकर्मसु जिनैः प्रदर्शितो, मोह एव खलु दुर्जयो मतः ।

त्याजितस्तदमेरेण तस्य स, सोऽर्हदत्त इति शाश्वतं ललौ ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकविंशस्तम्भे

पञ्चोत्तरशतत्रयतमं व्याख्यानम् ३०५ ॥

॥ अथ षष्ठतरत्रिशततमं व्याख्यानम् ३०६ ॥

अथ ज्ञानाज्ञानविषयमाह—

॥ १ ॥

मज्जत्यङ्गः किंवाज्ञाने, विद्यायामिव शूकरः । ज्ञानी निमज्जति ज्ञाने, मराल इव मानसे ॥ १ ॥

अङ्गः स्वभावविज्ञावाविवेचकः अज्ञानेऽयथार्थोपयोगे मशीनवति विद्यायां शूकर इव । ज्ञानी यथा-

ओपयोगी ज्ञाने तत्त्वावबोधे आत्मस्वरूपे निमज्जति यथा मरालो मानसे तथेति ॥

अत्रार्थे साद्यमहासादसम्बन्धः । स चासौ—

पृष्ठचम्पाधिपुत्रौ साद्यमहासालौ शुवराजौ बभूवतुः । अन्यदा तत्र श्रीवीरः समवासाधीत् । महच्छ्रौ-
तौ सार्वे वन्दितुं जगमतुः । तत्र श्रीसार्वे नत्वा धर्मे श्रुत्वा विरक्तात्मानौ गृहं गतौ स्वजामेयं गाङ्गि-
राज्ये न्यस्य जिनान्तिके प्राव्राजिष्टाम् । स्थविरपार्श्वेऽन्यूनमेकादशाङ्गीसूत्रं पेषतुः । अन्यदा जिनाङ्गां-
ल्लात्वा श्रीमदाद्यगणच्युता सह स्वजनप्रतिबोधार्थं पृष्ठचम्पायामाययतुः । श्रुत्वा गाङ्गिद्वारूपोऽपि वन्दि-
तुमगात् । तत्र श्रीचतुर्ज्ञानी गणच्युर्धर्मदेशनां प्रारेन्ने—

॥ १ ॥

निर्वाणपदमग्न्येकं, ज्ञान्यते यन्मुहुर्मुहुः । तदेव ज्ञानमुत्कृष्टं, निर्बन्धो नास्ति च्युसा ॥ १ ॥
निर्वाणपदं निष्कर्मतादेतुपदमेकमपि स्यादादसापेक्षं मुहुर्मुहुः आत्मतन्मयतया क्रियते स्वरूपैकत्वं तदे-

बोत्कृष्टं ज्ञानम् येनात्माऽनादितोऽनासादितात्मसुखमनुभवति, शेषेण वाग्विस्तारेण ऋयसाऽपि संवेद-
नज्ञानेन न निर्वन्धः निश्चयः स्वल्पमभ्यसृतकहृपमनादिकर्मरोगापगममिति ॥

बादौश्च प्रतिवादौश्च, वदन्तोऽनिश्चितौस्तथा । तत्त्वान्तं नैव गच्छन्ति, तिलपीलकवज्रतौ ॥ २ ॥

वादान् पूर्वपक्षरूपान् प्रतिवादान् उत्तरपक्षरूपान् परपराजयस्वजेच्छया वदन्तो विवादं कुर्वन्तः
तत्त्वान्तं तत्त्वस्य वस्तुधर्मरूपस्थान्तं पारं नैव गच्छन्ति, (तथा) अनिर्धारितपदार्थस्वरूपान् वदन्तः
तत्तत्त्वं स्वीयात्यन्तिकाकूत्रिमात्मज्ञानानुभवरूपं नैव लभन्ते । किंवत् ? गतौ गमने तिलपीलकवृषजवत्
किञ्चित्स्थानानन्तरं न लभन्ते, एवं तत्त्वज्ञानान्प्रिलापी अनेकशास्त्रश्रमं कुर्वन् न तत्त्वानुभवं स्पृशति ॥

अत एव सप्त नयाः स्वेच्छया ज्ञानस्वरूपं वदन्ति—नामज्ञानं शब्दालापरूपं, स्थापनाज्ञानं सिद्ध्य-
क्रादौ स्थापितं, अव्यज्ञानमनुपयोगेन ज्ञानं, तत्त्वार्थे अव्यज्ञानं पुस्तकन्यस्तम्, अधवाऽनुभेदाहीनः
स्वाध्यायः, ज्ञावज्ञानमुपयोगपरिणतिः । तत्र नैगमेन ज्ञानत्राषादिस्कन्धो ज्ञानम् १ । सङ्ग्रहेण सर्वजीवा
ज्ञानम्, अत्रेदोपचारात् २ । व्यवहारेण पुस्तकादिज्ञानम् ३ । कञ्जसूत्रेण तत्परिणामसङ्कटपरूपं ज्ञानम्
४ । अथवा ज्ञानहेतुवीर्यं नैगमेन, सङ्ग्रहेण आत्मा, व्यवहारेण द्योपक्षमीभूतज्ञानव्यवहारप्रवृत्तिः,
कञ्जसूत्रेण वर्तमानबोधः यथार्थायथार्थरूपमुपजयज्ञानम् । शब्दनेयेन सम्यग्दर्शनपूर्वकयथार्थबोधलक्षणं
कारणकार्यसापेक्षं स्वपरप्रकाशकं स्यादादोपेतं ज्ञानम् ५ । समञ्जिरूढनेयेन सकलज्ञानवचनपर्यायश-

१ विचारणारहितः.

किप्रवृत्तिरूपम् ६ । एवंभूतानयेन वस्तुतः केवलज्ञानम् ७ । अत्र सम्यग्ब्रह्मत्रयोपादेयलक्षणं परमज्ञानं शुद्धम् । यतः—

पीयूषमसमुज्जोत्थं, रसायनमनौषधम् । अनन्यापेक्षमैश्वर्यं, ज्ञानमाहुर्मनीषिणः ॥ १ ॥
समुद्भवं विनोत्पन्नममृतमौषधरहितं रसायनं जरामरणवारकं सेनाद्यपेक्षासुकमैश्वर्यं शक्रचक्रित्वम्,

एतादृशं पण्डिता ज्ञानमाहुः ॥
अतो ज्ञानं सम्यगुपादेयम् । इत्यादिगणधरदेशनां निशम्य विरक्तधीर्गोङ्गिलनृपः स्वाङ्गजं राज्यं न्यस्य पितृन्यां सहितः प्राज्ञैरुत्सर्वव्रतमाददे । ततः साधमहासाधगाङ्गिष्वादिभिरन्वितो गणी जिना-
न्यर्णे गन्तुं चम्पां प्रत्यचलत् । तदा साधमहासाधौ इति दध्यतुः—“धन्या इमेऽस्मन्नगिनीचगिनीपति-
ज्जाग्निनेया अचिरेण सर्वविरतिं प्राप्ताः” । ते त्रयोऽपीत्यर्थं दध्युः—

“एतान्यां हि वयं पूर्वं, राज्यश्रीजाजनीकृताः । इदानीं तु महानन्द-प्रापकं प्रापितं व्रतम् ॥ १ ॥”
इत्यादिलोकोत्तरध्यानमग्नाः क्षपकश्रेणिमाश्रिताः पञ्चमज्ञानमासदन् । अथ ते जिनाभ्यर्णे गता गणा-
धिपेन समं जिनं प्रदक्षिणीकृत्य केवलपिपर्षदि जग्मुः । ततस्तान् गौतमः प्रोचे—“ओ अनञ्जिज्ञा इव
कथं यूयं यात ? समायात, त्रिभुवनप्रभुं वन्दध्वम्” । अथ श्रीबीरेण गौतमो जिनान्माऽऽशातयेत्युक्त-
स्तद्वर्णं तान् ह्रमयित्वेति निजे हृदि दध्यौ—

“दुर्भगं हरिणाहीव, नजतेऽद्यापि मां न हि ।

केवलज्ञानलक्ष्मीस्तत्, किं सेत्स्यामि न वाऽथवा ॥ १ ॥”

इति चिन्तयन्निति सुरादापं शुश्राव—

“जिनेनाद्योदितं यो हि, जिनान्नमति भूचरः ।

स्वलब्ध्याष्टापदं गत्वा, स हि तद्भवसिद्धिकः ॥ १ ॥”

इति देवगिरं श्रुत्वा जिनाङ्गां दात्वाऽष्टापदं प्रति प्रतस्थे ।

इतश्च कोऽभिन्नमित्रसेवादास्तापसास्त्रयः प्रत्येकं पञ्चशतीतापसान्विता ‘अष्टापदारोहान्मुक्तिः स्यात्’ इति विजोर्वचो जनाननाह्वत्वा पूर्वं तं प्रति प्रस्थिताः सन्ति । तेषूपवासतपोभृत् प्रथमः सपरिहृदस्तस्या-
जेरादिममेखलां कन्दादिभोजनो जेजे । षष्ठकारी द्वितीयस्तु पक्कपत्रादिभोजनः सतन्त्रस्तस्य भूभृतो
द्वितीयां मेखलां प्राप । शुष्कसेवालज्जोर्जी तृतीयस्तु अष्टमतपाः सपरिकरस्तस्याङ्गैस्तृतीयां मेखलां प्राप ।
न तु क्लिश्यमानोऽपि कोऽपि तस्य गिरेः शिरोऽगात् ।

अथ ते तापसा आयान्तं गौतमं प्रेक्ष्याचिन्तयन्—“तपःकुशङ्गा अपि यत्र वयमारोहुं न क्षमास्त-
त्रायं स्थूलयतिः कथमारोहयति ?” । तेष्वेवं चिन्तयत्स्वेव गौतमो जङ्घाचारणलब्ध्याऽर्कशमीनालम्ब्य
संचरैस्तूर्णं तेषामुपर्यगात्, क्षणाददृश्यतामगात् । विस्मयं गतास्त ऊचुः—‘अस्य शिष्या न्रविष्यामः’ ।

गौतमस्तु शैलमौखौ जरतकारितं चैत्यं ददर्श, तत्र चतुर्विंशतिं जिनाञ्जनाम 'जगर्चितामणि जगनाह' इति स्तुत्वा चैत्यान्निर्गत्य रात्रिवासायाशोकतरोस्तत्र उवास । इतश्च धनदः शक्रदिक्पालोऽर्हतो नन्दुं तत्रागात् । जिनाञ्जत्वा गणिनं प्रणम्येति देशनामश्रूणोत्—

“महाव्रतधरास्तीव्र-तपःशोषितविग्रहाः । तारयन्ति परं ये हि, तरन्तः पोतवत्स्वयम् ॥ १ ॥”

तद्वत्वा श्रीदो दयौ—

“अन्तग्रान्ताशनत्वे हि नेहंक् स्यादङ्गसौष्ठवम् ।”

इति वैश्रवणः किञ्चि-ज्ज्ञास विकसन्मुखः ॥ १ ॥

ततस्तदाकृतं ज्ञात्वा पुणरुरीकाध्ययनं प्रकाशितम् ।

कृशोऽपि पश्य दुर्ध्यानात्, कण्ठरीको ययावधः ।

पुष्टोऽपि पुणरुरीकस्तु, शुभ्रध्यानात्सुरोऽभवत् ॥ १ ॥

ततो धनदः क्षामयित्वा स्वाश्रयं ययौ । तदा श्रीदसामानिको वज्रस्वामिजीवः सम्यक्त्वं प्राप । तं चान्ये जूञ्जकामरं ज्ञापन्ते ।

प्रजाते गिरेरुत्तरन् गौतमसैः प्रोचे—“त्वं नो गुरुः, वयं तव शिष्याः” । गणी स्माह—“युष्माक-मस्माकं च गुरुः श्रीवीर एव” । ततस्ते देवार्पितवेषा गौतमान्तिके प्राब्रजन् । ततस्तत्पारणार्थं प्रासुक-

पायसचृतं पतङ्गहमानीय विधिवत् परिपाद्या तान्निवेश्य यथाकाममह्नीणमहानस्या लब्ध्याऽज्जोयत् । तदा सेवालन्नक्षिणामेकोत्तरा पञ्चशती तद्युणग्रामस्तुतिमग्ना शुञ्जाना एव क्षणात् केवलज्ञानमुज्ज्वलं प्रापुः । अथ सर्वेषु तृप्तेषु गणेशः स्वयं बुभुजे । तान् सहादाय पुरः प्राचलत् । क्रमात् समवसरणश्रुत-
सीशुषां किन्नादीनामाप्त्यर्थं प्रातिहार्यलक्ष्मीं पश्यतां षष्ठकारिणां पञ्चशतीमितानां केवलज्ञानमुत्पेदे । ताव-
तामेव कोस्मिन्नप्रमुखाणां तत्क्षणं सर्वज्ञं पश्यतां पञ्चमज्ञानं जज्ञे । अथ तैर्वृतो गणी जिनं प्रदक्षिणीचक्रे,
जिनपर्वदि व्रजतस्तौश्चैवं प्रेक्षयाब्रवीत्—“जो द्यूयमिहायात, त्रिजगज्जुरुं नमत” । ततो गणी जगवता
‘जिनान्माऽऽशातय’ इत्युक्तो मिथ्याकुङ्कुतपूर्वं तान् दमयित्वा इत्यचिन्तयत्—

“गुरुकर्मा ह्यहं नास्मिन्, जवे प्राप्स्यामि निर्वृतिम् ।

अस्मी महीहिता धन्या-स्तत्कालोत्पन्नकेवलाः ॥ १ ॥”

एवमधृतिं कुर्वाणं गणिनं श्रीवीर इति स्माह—“यदङ्गिनां स्नेहाः शुद्धिदलचर्मोर्णोर्णकटसन्निजाः सन्ति, चिरन्तनात् परिचयात्तवोर्णोर्णकटसन्निजोऽस्मासु प्रशस्तः प्रणयो वर्तते, तन्न केवलं प्राप्यते, तद्वि-
गमे तव केवलं जावि, इतश्च्युतावां तुह्यौ नविष्यावः, माऽधृतिं कुरु” । इति श्रुत्वा श्रीगणचृन्मुदि-
तमानसः संयमतत्परः श्रीजिनमसेवत इति ।

स्वप्नावलाक्षात्मकसत्यसद्मनि, साक्षादयो गाङ्गिल्यूपतापसाः ।
सत्तागतानन्तसुखानि तत्क्षणं, नेजुर्ययुश्च क्रमतः शिवालये ॥ १ ॥
इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकविंशस्तम्भे
षकुत्तरत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ३०६ ॥

सप्तोत्तरत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ३०७ ॥

अथ शमगुणमाह—

विकल्पविषयोत्तीर्णः, स्वप्नावालम्बनः सदा । ज्ञानस्य परिपाको यः, स शमः परिकीर्तितः ॥ १ ॥
विकल्पश्चित्तविभ्रमस्तस्य विषयो विस्तारस्तेनोत्तीर्णः निवृत्तः, स्वप्नावस्तङ्गुणपर्यायसम्यग्गूरुलत्रयस्वरू-
पस्तस्यालम्बनः स्वप्नावालम्बनः, ज्ञानस्यात्मोपयोगलक्षणस्य यः परिपाकः प्रौढावसरः स शमः प्रोक्तः ॥
अत्र ज्ञावशमः शुद्धः । तत्र नामस्थापनाशमौ सुगमौ । अव्यशम आगतः शमस्वरूपज्ञानी अनुप-
युक्तश्च, नोआगतमौ मायया लब्धिसिद्ध्यादि (द्धि) देवगत्याद्यर्थमुपकारापकारविपाकक्षमादिक्रोधोपशम-
त्वम् । ज्ञावत उपशमस्वरूपोपयुक्तः आगतः, नोआगतमश्च मिथ्यात्वमपहाय यथार्थज्ञासनपूर्वकचा-
रित्रमोहोदयाज्ञावात्क्षमादिगुणपरिणतिः शमः, सोऽपि लौकिकलोकोत्तरचेदाद् द्विविधः, लौकिको वेदा-
न्तवादिनां लोकोत्तरो जैनप्रवचनानुसारी शुद्धः ।

अत्रार्थे मृगापुत्रज्ञातम्—

तच्चेदम्—सुग्रीवपुरीशपुत्रो मृगापुत्रः प्रासादगवाक्षे स्थितो नगरस्वरूपमाखोकयन् शमगुणगारमेक-
मनगरं पश्यन्निमेषदृष्ट्या विलोकयन् जातिस्मृतिं प्राप, पुराकृतं श्रामण्यं संस्मृत्याम्बापितराबुपागम्येदं
वाक्यमब्रवीत्—

“सुयाणि मे पंच महद्वयाणि, नरएसु दुस्कं च तिरिस्कजोणिषु ।

निबिषकामो म्हि महद्वयाणह् पवइस्सामि अस्सो ॥ १ ॥

इत्यादिना देहजोगोपन्नोगादीनामनित्यत्वमुक्त्वा प्रव्रज्याहां ययाचे, तदा पितृभ्यां श्रामण्यपालन-
मनेकयुक्त्या यावज्जीवं दुष्करं दर्शितम्—“त्वमतिसुकुमारः श्रामण्यं पालयितुं न क्षमोऽसि, इन्द्रियम-
नसां दुर्जयित्वात्, लोहमययववर्णवहुष्करं चारित्रम्, दीप्तमग्निशिखां पातुमिव मन्दरगिरेस्तुलारो-
पणमिव वा तारुण्ये संयमोघहनं सुदुष्करम्, पञ्चाघार्थके चरणचरणं न्याय्यम्” । मृगापुत्र ऊचे—
“हे पितरौ ! इह लोके निःस्पृहस्य न किञ्चिदपि दुष्करम्, यच्चतुर्गतिषु अनेकेवेदना मयाऽनुभूता
वागगोचराः, यतः—

सबजवेसु असाया, वेअणा वेइआ मए । निमिसंतरमित्तं पि, जं साया नत्थि वेयणा ॥ १ ॥

येन मया ईदृश्यो नरकादिव्यथाः सोढास्तस्य कथं दीक्षा दुष्करा? इत्यसौ मया ग्राह्यैव । प्रव्रज्याया

उपदेशप्रा.

॥ १०९ ॥

यः साम्यगुणसुखास्वादः स एव महाधारः । साम्यसुखमद्यो जीवो देशोनपूर्वकोटिकाखं सुखेनादीनमनसा गमयति, मेयोन्मेषमात्रमपि प्रमादावसरं नान्वेति, यदुक्तम्—

॥ १ ॥

शमसूक्तसुधासिकं, येषां नर्कदिनं मनः । कदापि ते न दह्यन्ते, रागेरगविषोर्भिन्निः ॥ १ ॥
शमः कषायात्रावस्तस्य सूक्तानि अध्यात्मोपनिषदाक्यानि तान्येव सुधा अमृतं येषां महात्मनां मनः शमः सर्पस्तस्य विषह्योर्मयस्ताप्तिः ते तेन सिकं चित्तं ज्वति अहोरात्रं, ते रागोऽजिष्वङ्गलक्षणः स एवोरागः सर्पस्तस्य विषह्योर्मयस्ताप्तिः ते समतासिक्ता न दह्यन्ते ॥

जगज्जीवा रागादिदष्टा विषयघूर्णिता भ्रमन्ति, इष्टसंयोगानिष्टवियोगचिन्तया विकटपयति, बहुविधानग्रशोकादिकटपनाकक्षोदान् संगृह्णन्ति, अनेकान् जगद्विष्टान् पुत्रलस्कन्धान् याचन्ते, अतः शमगुणाविष्करणं श्रेयस्करं निरुपमानं च । यतः—

स्वयंभूरमाणस्पर्धि-वर्धिणुसमतारसः । मुनिर्धेनोपमीयेत, कोऽपि नासौ चराचरे ॥ १ ॥
स्वयंभूरमाणोऽर्धरज्जुप्रमाणः प्रान्तसागरस्तस्य स्पर्धाकारी वर्धमानः समतारसो यस्य स एवंविधो मुनिः, त्रिकावाविषयी, तथाहि—अतीतकालजोगर्मृत्युचावः, वर्तमानेन्द्रियगोचरप्राप्तविषयरमणाचावः, अनागतकालमनोज्ञविषयेह्युच्चावः मुनिः धेनोपमानेनोपमीयेत चराचरे विश्वे असौ कोऽपि नास्ति, यत्सर्वमचेतनपुद्गलस्कधजं मूर्तं च तत्समतारसेन सहजात्यन्तिकनिरुपचारितसमन्त्रावस्वरूपेण सह कथमुपमीयते ?” ॥

इत्यादिविविधोपायेन पितरौ प्रतिबोध्यानुज्ञां दत्त्वा समस्तपरिग्रहं त्यक्त्वा प्रव्रजितः । यदुक्तम्—
 अणिस्सिउं इह लोए, परलोए अणिस्सिउं । वासिचंदणकण्णो अ, असणे अणसणे तद्वा ॥ १ ॥
 नेहलोकार्थं परलोकार्थं वा तपोऽनुष्ठायीति वासीचन्दनव्यापारकपुरुषयोस्तुह्यः सः । तथाऽशने
 आहारे अनशने तदज्ञावे तुह्यः ॥ इत्थं बहुवर्षाणि यावत् श्रामण्यं परिपाह्य मासिकानशनेन
 सिद्धिं प्रापेति ॥

देदीप्यमानो हृदये शमो गुणः, अन्तर्गतध्यानविशुद्धिकृत्किल ।

स्याद्यस्य रत्नत्रयपुष्टितां प्रजेत्, तूर्णं मृगापुत्रमुनीन्प्रवह्वृजाम् ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकविंश-

स्तमन्ने सप्तोत्तरत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ॥ ३०७ ॥

अष्टोत्तरत्रिंशत्तमं ३०८ व्याख्यानम् ॥

अथ पञ्चेन्द्रियस्वरूपमाह—

श्रुत्वेन्द्रियस्वरूपाणि, श्रीज्ञातनन्दनास्यतः । स सुप्रज्ञोऽनुचानोऽभूत्, पञ्चाहविषयोन्मुखः ॥ १ ॥

स्पष्टः । नावार्थस्तु सुजज्ञातेन ज्ञेयः । तथाहि—
 श्रीराजगृहे कश्चिदिन्द्रियात्मजः सुप्रज आजन्मतः प्राप्तदारिद्र्यः प्रत्यहं जिह्वावृत्त्या प्राणयात्रां
 तनोति । तत्रैकदा श्रीमहावीरः परमात्मा गुणशिलचैत्ये समवसृतः । तं परमात्मानं वन्दितुं राजादि-
 पौरा व्रजन्ति स्म । तदीक्ष्य सोऽपि सुजज्ञस्तत्सार्थं तत्रायौ । त्रिभुवनतारणक्षमनिरुपमतीर्थकृपाचां
 श्रुत्वा प्राप्ताश्चर्यो दध्यौ—“अहो ! अद्य निःसीमगुणगणान्वितो विगतकदम्बो मया दृष्टः, मज्जन्म
 सफलं जातम्” । इतश्च श्रीवीरः समस्तजगज्जीवोच्चारणबोधिबीजज्ञः पञ्चेन्द्रियव्याख्यानं तमुद्दिश्य
 व्याख्याति स्म—

जितान्यद्वाणि मोक्षाय, संसारायाजितानि च । नञ् तदन्तरं ज्ञात्वा, यद्युक्तं तत्समाचर ॥ १ ॥
 अत्रेन्द्रियाणि पञ्चधा—श्रोत्रादिघ्राणरसनस्पर्शनानि । एकैकं तद्रव्यज्ञावचेदतो विज्ञेदम् । तन्मध्ये
 ज्वयेन्द्रियं विधा—निर्वृतीन्द्रियमुपकरणेन्द्रियं च । निर्वृति नाम इन्द्रियाकारः, सोऽपि बाह्योऽन्यन्त-
 रश्च, बाह्यस्तु स्फुटं प्रतिजाति पृथग्रूपः कर्णपर्पटिकादिक ईक्ष्यते, यतो विचित्राकृतितया वाजिनरादिषु न
 समानाकारः । अन्यन्तराकृतितस्तु सर्वजातिषु समाना स्यात्, तथाहि—श्रोत्रं कदम्बपुष्पाकारं मांसगो-
 लकं स्यात् १ । नेत्रयोरन्तर्गताकृतिर्मसूरधान्यतुल्या स्यात् २ । घ्राणेन्द्रियाकारोऽतिमुक्तकपुष्पाक्षः ३ ।
 रसनेन्द्रियाकृतिः क्षुरप्रतुल्या स्यात् ४ । स्पर्शेन्द्रियं नानाकारं ज्ञेयं, परं बाह्यान्त्यन्तरैकस्वरूपं च ५ ।
 उपकरणज्वयेन्द्रियं यथा खड्गधारायां वेदशक्तिस्तथा स्वहृत्पुहलमयं शब्दादिविषयग्रहणशक्तिविशेषं

ज्ञेयम्, तदुपधाते सति वधिरादित्वं लज्जतेऽतिघोरनगर्जितादिनेति । ज्ञावेन्द्रियमपि विधा—लब्धि-
रूपयोगश्च । तत्र लब्धिः श्रोत्रेन्द्रियादिविषयसर्वात्मप्रदेशानां तदावरणकर्मक्षयोपशमः । उपयोगश्च
स्वस्वविषये लब्धिरूपेन्द्रियानुसारेणात्मनो व्यापारः प्रणिधानमिति ॥

तथा पञ्चाप्युपकरणेन्द्रियाणि अङ्गुलासङ्ख्येयजागप्रमाणानि बाह्व्यतः पृथुत्वतश्च । तथा श्रोत्रघ्रा-
णचक्षुषामङ्गुलासङ्ख्येयजागपृथुत्वम्, अङ्गुलपृथक्त्वविस्तरं जिह्वेन्द्रियं, स्पर्शनं पुनः शरीरविस्तरं
स्यात् । पृथक्त्वं नाम द्विप्रच्युति नवकं यावत्स्यात् ॥

अथ विषयमानमिदम्—नेत्रं विना चत्वारीन्द्रियाणि जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयजागमात्रव्यवस्थितं
पश्यति, न तु ततोऽध्यर्वाकृतरं, चक्षुस्तु अङ्गुलसङ्ख्येयजागगतं ज्ञेयं, अतिसन्निकृष्टमञ्जनरजोमलादिकं
न पश्यतीति । तथा त्रीणीन्द्रियाणि नवयोजनेन्य आगतं गन्धं रसं स्पर्शं चोत्कृष्टतो गृह्णन्ति, श्रुति-
र्वाद्दशयोजनेन्यः समेतं शब्दं शृणोति, चक्षुश्च साधिकयोजनलक्षतो रूपं पश्यति । अपि च—

एकाक्षादिव्यवहारी, ज्ञेवद्व्येन्द्रियैः किल ।

अन्यथा वकुलः पञ्चा—क्षः स्यात् पञ्चोपयोगतः ॥ १ ॥

रणन्नूपुरशृङ्गार—चारुलोलेक्षणामुखात् । निर्यत्सुगन्धिमदिरा—गण्डूषादेष पुष्प्यति ॥ २ ॥
ततः पञ्चाप्युपयोगा ज्ञान्या इति । अथैतदिन्द्रियस्वरूपं विज्ञाय इन्द्रियविषयेषु शब्दादिषु मनो न
विधेयं क्षणमात्रमपि, यत उक्तम्—

इंदियधुत्ताण अहो, तिखलुसमित्तं पि देसु मा पसरं ।

अह दिन्नो तो नीळं, जत्थ खणो वरिसकोम्भिसमो ॥ १ ॥

इन्धियोपरि ज्ञाताधर्मकथाङ्गसूत्रोक्तः कूर्मपयदृष्टान्तः । तथा च तद्गाथे—

विसण्णु इंदिआइं, रंजंता रागदोसनिग्मुक्का ।

पावंति निव्वुइसुहं, कुम्मु व मयंगदहसुक्कं ॥ १ ॥

अवरे उ अणत्थपरं—परा उ पावंति पावकम्मवसा ।

संसारसागरगया, गोमाउअगसिअकुम्मु व ॥ २ ॥

तथाहि—वाणारस्यां गङ्गायां मृदङ्गतीरे इदे गुप्तेन्द्रियागुप्तेन्द्रियौ कूर्मौ वसतः । तौ स्थलचरकीटकाद्यामिषार्थिनौ बहिर्निर्गतौ दुष्टशृगालान्यां दृष्टौ, ज्रीतौ चतुष्पादीं ग्रीवां च करोटिमध्ये संगोप्य निश्चेष्टौ निर्जोवाविव स्थितौ । जम्बूकान्यामसकृद्धोतनोत्पाटनाधःपातनपादघातादिन्नरपि किञ्चिद्विप्रकर्तुमशक्ताभ्यां किञ्चिद्दूरे गत्वा रहोऽस्थीयत । अगुप्तेन्द्रियश्चापहयादेकं पादं यावद्ग्रीवां कर्षस्ताभ्यां खारुशः कृतः । द्वितीयस्त्वचपलः सुचिरं तथैव स्थितः तावद्यावन्निवृत्तौ बहु स्थित्वा श्रान्तौ गतौ । ततः स दिगवलोकं कृत्वोत्पत्य सद्यो इदे प्राप्नोति सुखी जातः ॥

पञ्चाङ्गगोपककूर्मवत् पञ्चेन्द्रियगोप्ता सुखी स्यादित्याद्युपनयः । तथा सर्वेषामपीन्द्रियाणां प्रयुञ्जनं प्रशस्ताप्रशस्ताध्यवसायान्यां द्विविधं स्यात् । तत्र श्रवणेन्द्रियं प्रशस्तं देवगुरुगुणधर्मदेशनाश्रवणादौ

शुचाध्यवसायहेतुत्वेन यदुपयुज्यते, अप्रशस्तं च यदिष्टानिष्टेषु शब्देषु रागवेषनिमित्तं स्यात् १ । चक्षुः-
 प्रशस्तं यदेवगुरुसङ्घशास्त्रप्रत्युपेक्षणप्रमार्जनाद्यसमितिधर्मस्थानावलोकनादिना पवित्री स्यात्, यच्च हसन-
 नर्तनक्रीडनरुदनत्राणमेन्द्रजालनिरीक्षणान्योन्ययुद्धावेक्षणकामिनीसुरूपकुलपाङ्गोपाङ्गाद्यालोकने व्याप्ति-
 यते तदप्रशस्तम् २ । घ्राणं प्रशस्तं यदर्हत्पूजायां कुसुमकुङ्कुमकर्पूरादीनां सुगन्धितेतरपरीक्षायां गुरुलाना-
 नादीनां च पथ्यौषधदानादौ साधूनां च संसक्तपानचक्षुषाभक्ष्यजिज्ञासायामुपयुज्यते, अप्रशस्तं तु सुगन्धदु-
 र्गन्धयो रागवेषकृत् ३ । जिह्वेन्द्रियं प्रशस्तं यत्पञ्चविधे स्वाध्याये देवगुरुस्तुतिपरानुशिष्यादौ गुर्वोदित्तस्या-
 न्नक्तपानपरीक्षादौ चोपयोगि, अप्रशस्तं ख्यादिचतुर्विधविकथापापशास्त्रपरतप्त्यादौ रक्तपिष्टश्रेष्ठानिष्टाहा-
 रादौ च यद्व्याप्रीयते ४ । स्पर्शनेन्द्रियं प्रशस्तं यज्जिनस्त्वपनादौ गुरुलानादिवैयावृत्त्ये चोपयोगवत्, अप्र-
 शस्तं तु सूनुख्याद्यादिज्ञानादौ व्यापारवत् ५ । अनया रीत्या सर्ववस्तुषु प्रशस्ताप्रशस्तत्रावौ शुचाशुजा-
 ध्यवसायफलप्राप्त्यनुसारेणानुगन्तव्यौ, तेनात्र चतुर्चङ्गी स्यात्—केषाञ्चिज्जीवानां प्रशस्तं वस्तु जिनवि-
 म्बादिकं साधकं कारणं दृष्ट्वाऽप्रशस्तो वाधकञ्चाव उदयति कालसौकरिकादिवत् १ । केषाञ्चित्प्रशस्तं वस्तु
 समवसरणादिकं साधककारणं बीज्य प्रशस्तः साधकत्रावो जायते पञ्चदशशततापसादिवत् २ । केषाञ्चि-
 दप्रशस्तं वाधकनिमित्तं प्रेक्ष्य प्रशस्तसाधकत्रावः प्रवर्धते आषाढनर्तकैर्षिमुखवत् ३ । केषाञ्चिदप्रशस्तं
 वाधकवस्तु समीक्ष्याप्रशस्तत्रावः समुदेति, अस्य ऋजस्य स्वामिनोऽनेके सुभ्रूमब्रह्मदत्तादयो हेयाः ४ ।

इत्यादिधर्मदेशनां श्रीत्रैशलेयास्यतः श्रुत्वा स निःस्वो रथ्यापतितवस्त्रखण्डरुक्न्थाधारी शरावपान्त्री

सुमन्त्रः प्राप्तज्ञानो मूर्खो सर्वो विहाय विहायोवदप्रतिबन्धविहारी संयमधारी वञ्चव । प्रयुप्रसादादे-
कादशाङ्गसूत्रार्थविज्ञातः । एकदा नागरास्तस्य मुनेः पूर्वविस्थां संस्मृत्येति दधुः—“अहो ! अयं कां
राजर्क्षिं मुक्त्वा त्रती जातः ? पूर्ववस्थातोऽधुनाऽऽहारादिप्राप्त्या महान् सुखी विद्यते । प्रागसौ रङ्गोऽने-
करङ्गैर्निन्द्य आसीत्, इदानीमिन्द्रादिचिर्वन्द्यो जातः । प्रागुल्लिष्टाहारप्राप्तिरपि दुर्लभाऽऽसीत्, सम्प्रति
यथेष्टमश्नाति । अस्य वैराग्योदन्तः सर्वोऽस्माच्चिर्निर्णीतः” । इत्यादिनिन्दां कुर्वतः पौरान् वीक्ष्य श्रेणि-
कचूपपुत्रोऽन्नयकुमारः सचिवो दधौ—“अहो ! निष्कारणमिमे पौरास्त्यागीशमसुं मुनिं निन्दन्ति,
परमार्थतत्त्वाविज्ञा मूढा अस्मिन्निःस्पृहे मुधा वैरदोषोन्नावनं वहन्ति, मुनिनिन्दया दृढतरकर्मसमूहं
चिन्वन्ति, अतोऽहं सर्वानप्येतान् बोधयामि” इति ध्यात्वा एकदा राजपथे सर्वपुरजनान् समूहीच्य स्थितान्
प्रेक्ष्य दूरात्तमेव मुनिं समागच्छन्तमालोक्यावसरङ्गोऽन्नयकुमारः स्वयानाहुतीर्थं त्रिः प्रदक्षिणां कृत्वा मुनिं
प्राण्म्य पप्रह—“हे पूज्य ! एकस्मिन् काले कतीन्द्रियाणामुपयोगः स्यात् ?” । गुरुः स्माह—“एकस्मिन् काले
एकस्यैवोपयोगो जायते” । स पुनः पप्रह—“एकैकमपि सेवितमिन्द्रियं दुःखदं स्यान्न वा ?” । गुरुः
स्माह—“एकैकमपीन्द्रियं मृगादेरिवेह प्रेत्य च महाननर्थहेतुः, किं पुनः समुदितानि तानि ? । उक्तं च—

कुरङ्गमातङ्गपतङ्गचृङ्ग—मीना हताः पञ्चजिरेव पञ्च ।

एकः प्रमादी स कथं न हन्या—द्यः सेवते पञ्चजिरेव पञ्च ॥ १ ॥

१ हन्येत इत्यर्थः.

कुरङ्गो मृगः स्वैरं वनेषु प्रमति, लुब्धकनराः सारङ्गीवीणादिनादं तन्वन्ति, कर्णविषयरसिको हरि-
 णस्तत्वादमोहितः शब्दश्रवणार्थं समेति, तदा ऊढिति ते व्याधास्तं हिंसन्तीति १ । मातङ्गस्तु दुष्ट-
 नरचितां गर्तागतां कज्रैर्विनिर्मितां हस्तिनीं वीक्ष्य तत्स्पर्शकरणे औत्सुक्यं दधत्तत्र पतति, लुधातु-
 पादिचिन्निर्वलं जातं तं ज्ञात्वा कतिपयदिनानन्तरं तं वधन्ति हिंसन्ति चेति २ । पतङ्गस्तु चक्षुर्वि-
 पयवशगो दीपकलिकायां मोहितो ऊर्म्पां ददाति स्वाङ्गं च जुहोति ३ । पङ्कजसुगन्धमोहितो घ्राणे-
 न्द्रियपरवशो चृङ्गो दिवा पङ्कजे तिष्ठति, रात्रौ तस्मिन् सङ्कोचं प्राप्ते महदुःखं प्राप्नोतीति ४ । जिह्वाव-
 शिनो मीनास्तीक्ष्णलोहकण्टकाग्रस्यापितपिष्टगोलिकां वीक्ष्य लोलुपा मांसबुध्या तां गृह्णन्ति, तत्क्षणं च
 कण्टकाग्रचिन्ना मरणं लभन्ते ५ । इत्यादिवाक्यं श्रुत्वाऽन्यकुमारः सर्वजनान् स्माह—“ओ लोकाः !
 नवतां मध्ये यः कोऽपि एकैकमिन्द्रियं वशीकरोति श्रीवीरप्रत्यक्षं च प्रत्याख्याति तस्यैकैकं महामूढ्य-
 मिदं रत्नं ददामि” । तदा न कोऽपि तत्करणार्थं समर्थोऽनृत्, सर्वेऽपि मौनं दधुः, तदाऽन्यकुमारो मुनीशं
 स्माह—“स्वामिन् ! नवमिस्तु ज्ञातसुतसमीपे पञ्चेन्द्रियविषयाः सर्वथा प्रत्याख्याताः, अतोऽमूनि पञ्च
 रत्नानि यूयं गृह्णीत” । तदा मुनिः स्माह—“किं करोम्यहं ? समा बुद्धिर्मे काञ्चनपाषाणेषु, मया त्रिवि-
 धत्रिविधेन शरीरशुश्रूषाकरणं परिग्रहमात्रं प्रत्याख्यातम्, इन्द्रादिसौख्येष्वपि त्रिकालं मम स्पृहा
 नास्ति” । इति श्रुत्वा सर्वेऽपि ते लोका विस्मयं प्रापुः—“अहो ! असौ सत्यो निःस्पृहः, अस्माञ्चि-

रङ्गैर्मुधा निन्दितः” इत्यादिमुनिस्तुतिं तेषां मुखाच्छ्रुत्वाऽत्रयः कृतकृत्यो मुनिं विसृज्य जिनधर्ममा-
हात्म्यं प्रवर्धय स्वगृहं ययौ । मुनिस्तु शुचोपयोगपूर्णः स्वात्मकार्यमसाधयदिति ॥

नो विश्वसेयाः ह्यणमिन्द्रियार्था, लब्ध्वेन्द्रियार्थान् स्मृतवीरवाक्यः ।
वश्येन्द्रियः सोऽपि मुनिर्जनेऽमु—मध्यात्मधर्मं प्रकटीचकार ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकविं-
शस्तम्भेऽष्टोत्तरत्रिंशततमं व्याख्यानम् ॥ ३०८ ॥

नवोत्तरत्रिंशततमं ३०८ व्याख्यानम् ॥

अथ पुनरपीन्द्रियस्वरूपमेवाह—

आत्मानं विषयैः पाशै—र्जववासपराङ्मुखम् ।

इन्द्रियाणि निबध्नन्ति, मोहराजस्य किङ्कराः ॥ १ ॥

अत्रः संसारस्तस्मिन् वासो निवासस्तत्र पराङ्मुखः निवृत्त उद्विग्नस्तम् आत्मानमिन्द्रियाणि निबध्नन्ति ।
कैः ? विषयपाशैः कृत्वा, अत एवैते (तानि) मोहराजस्य किङ्कराः ॥

अत्रार्थे सुकुमारिकार्यासंबन्धः स चायम्—

वसन्तपुराजाजसुतौ ससकत्रसकाचिधानौ निष्क्रान्तौ, पश्चाज्जीतार्थौ जातौ । जगिनीं सुकुमारिकां तौ

प्रवाजयामासतुः । तस्याश्चोत्कृष्टरूपतयाऽऽकृष्टचेतसस्तरुणाः साध्वीप्रतिश्रये प्रविश्य तां निरीक्षांचक्रिरे । ततस्तदुपपन्नः कथितस्तयोर्महत्तरया । पश्चात्तामेकगृहे निक्षिप्य रक्षिता । ताभ्यां सह ते तरुणा योष्मरब्धाः । ततो “मन्निमित्तोऽयं मुन्योः क्लेश इति धिग्मामनर्थकारिशरीराम्” इति वैराग्यात्प्रतिपन्नं तथाऽनशनम् । ततोऽतिद्वीणशरीरत्वात्संजातमोहातिरेकान्मुतेति मत्वा परिष्ठापिता ताभ्याम् । शीतपवनसंपर्कात्प्रत्यागतग्राणा दृष्ट्वा सार्थवाहेन । स्त्रीरत्नमेतदिति बुध्याऽन्यङ्गोघर्तनौषधादिक्रमेण स तां पुनर्नवां चक्रे । तथाऽपि तथाजवितव्यतया कर्मवैचित्र्यादनुपकृतवत्सलोऽयमिति मत्वा सर्वं प्रतिपेदे । स्थिता कियन्तमपि कालम् । अन्यदा दृष्टौ भ्रातरौ, पतिता तच्चरणेषु, निवेदितो वृत्तान्तः । ताभ्यां विमोच्य सार्थवाहात् पुनरिति शिक्षिता, यतः—

सरित्सहस्रदुष्पूर—समुज्जोदरसोदरः । तृप्तिमाञ्जेन्द्रियग्रामो, जव तृप्तोऽन्तरात्मना ॥ १ ॥

हे जव्य ! अयमिन्द्रियग्रामः तृप्तिमान् न जवति कदापि तृप्तिं न लज्जते, यस्मादुच्छुकेषु ईहा शुक्लमानेषु मग्नता शुक्लपूवेषु स्मरणम् इति त्रैकालिकी अशुद्धा प्रवृत्तिरिन्द्रियार्थरक्तस्य, तेन न तृप्तिः । कीदृश इन्द्रियग्रामः ? सरितां सहस्रेण दुष्पूर्यते सहस्रशो नदीपूरैः दुष्पूरोऽपूर्यमाणो यः समुद्रस्तस्य सोदरः सहस्रः । इन्द्रियाचिदापस्तु शमसंतोषैरेव पूर्यते तदर्थं हितोक्तिरियम्—हे उत्तम ! अन्तरात्मना आत्मनोऽन्तर्गतेन स्वरूपेण तृप्तो जव । अयं हि जीवः संसारचक्रकोनीजतूपरचावान् आत्मतया मन्यमानः शरीरमेवात्मा इति वह्निर्जावे कृतात्मबुद्धिः बाह्यात्मा सन् अनन्तपुद्गलपरावर्तकालं मोहावगुण्डितः पर्यटति,

स एव निसर्गोधिगमान्यां स्वरूपपररूपविचर्जनं अहं शुद्ध इतिकृतनिश्चयः सम्यग्रत्नत्रयात्मकमात्मान-
मात्मत्वेन जानन् रागादीन् परत्वेन निर्धारयन् सम्यग् अन्तरात्मा उच्यते, स एव सम्यग्दर्शनला-
भकाले निर्धारितस्वरूपपूर्णताप्राप्तौ परमात्मा भवति, अत इन्द्रियविषयत्यागो युक्तः ॥

पुरः पुरः स्फुरत्तृष्णा—मृगतृष्णानुकारिषु ।

इन्द्रियार्थेषु धावन्ति, त्यक्त्वा ज्ञानामृतं जप्ताः ॥ १ ॥

मूर्खा ज्ञानामृतं त्यक्त्वा इन्द्रियार्थेषु रूपरसगन्धस्पर्शशब्दलक्षणेभु धावन्ति आतुरा भवन्ति तदर्थं
यत्नदम्भवाणिज्यमुत्फन्नादि कर्म कुर्वन्ति । कीदृशेषु इन्द्रियार्थेषु ? पुरः पुरः अगेऽग्रे स्फुरन्ती या तृष्णा
जोगपिपासा तथा मृगतृष्णा जलत्रान्तिस्तत्सदृशेषु ॥

इन्द्रियजोगा न सुखं, त्रान्तिरेव तत्त्वविकलानाम् । यतः—

वारमणं तं युक्ता, वंता चत्ता य धीरपुरिसेहिं ।

ते जोगा पुण इहइ, जोचुं तिहाजलो जीवो ॥ १ ॥

अत एव महाचक्रधरा वासुदेवा मण्डिकादयः कर्परीकादयश्च विषयव्यामोहितचेतना नरके
दीनावस्थां प्राप्ताः । किं बहुना ? मा कुरुध्वं मा कुरुध्वं विषयविश्वासम् । अहह पूर्वजवास्वादितसाम्य-
सुखस्मरणेन तृणीयन्ति अनुत्तरविमानसुखं लवसत्तमाः । इन्द्रादयोऽपि विषयत्यागेऽसमर्थो लुण्ठि
भ्रूयते मुनीनां चरणकमलेषु । अतोऽनादिकालादनेकधा युक्तविषया वारणीयाः, तत्सङ्गोऽपि न विधेयः, न

स्मरणीयः पूर्वपरिचयः, निर्ग्रन्थास्तु निवर्तयन्ति कालं वाचनादिना तत्त्वावलोकनेहादिषु । उक्तं च—
 “निम्मलानिकट्यंकनिस्संगसिद्धसप्रावफासणा कइया” इत्यादिध्यानतत्परास्तिष्ठन्ति । इत्युपदेशवाक्यं
 श्रुत्वा पुनः सुकुमारिका सा चारित्रं वञ्जार, निर्मलमनसा तयो विधाय दिवमपेति ॥

धीरेषु मुख्यः पुरुषेषु गण्यते, वक्ष्यो न योऽर्चुद्विविधाहरञ्जुभिः ।

त्रष्टाऽपि ताभ्यामचिरात्समुद्धृता, साऽधं समालोच्य ययौ दिवौकसम् ॥ १ ॥
 इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकविंशे स्तम्भे

नवाधिकत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ॥ ३०ए ॥

दशाधिकत्रिंशत्तमं ३१० व्याख्यानम् ॥

अथेन्जियजयमाह—

स्यादक्षाणां जयस्त्यागात्, त्यागोऽत्र परवस्तुषु ।

जनन्यादिष्वेन्जिष्वङ्गं, (मात्रादिष्वनन्जिष्वङ्गं) स एव निर्जरां श्रयेत् ॥ १ ॥

स्पष्टः । अत्रार्थे सुभानुसंबन्धश्चायम्—

भरतदेशे मगधदेशे सुवप्रापुरीशोऽरिदमनचूपः, धारिणी चार्या, तयोः पुत्रः सुभानुः कुमारः सुव-

१ त्यजेदित्यध्याहारः.

उपदेशप्रा-

॥ ११५ ॥

ज्ञासुरो यौवनं प्राप । जनकेन रूपलावण्यकलावत्य एकशतकन्याः परिणयिताः । तान्निः सह विषयान्
 शुद्धमानो ज्ञानुकुमारः सुखेन दिनान्निर्वाहयति । एकदा श्रीसंज्ञवज्जिनागमनं वनपालमुखादशृणोत् ।
 तथाहि सूत्रम्—“अणेगेहिं केवलिहिं अणेगेहिं विजलमशहिं अणेगेहिं उज्जुमशहिं अणेगेहिं उहि-
 नाणिहिं अणेगेहिं पुब्वधरेहिं अणेगेहिं आयरियउवप्पाएहिं तवोधणेहिं नवदिस्सिएहिं अणेगेहिं देव-
 देवीहिं संपरिवुनो सिरिसंज्ञवो अरिहा सब्बू सब्बदंसी आगासएणं चक्केणं” इत्यादि वर्यम् । तदा
 शतस्त्रीपरिवृतः कुमारो महर्ष्या श्रीसेनाङ्गजं समवसरणस्थं प्रणम्य विनयेन तस्यौ । श्रीजिनेन धर्म
 उपदिष्टः—“सर्वधर्मेषु मुख्यहेतुः परञ्चावग्रहणत्याग एव ज्ञेयः । तत्र स्वप्नव्यस्वप्नेत्रस्वकालस्वप्नावत्वेन न
 स्यादस्तीति प्रथमभङ्गगृहीतात्मपरिणामः स्वात्मनि वर्तमानः स्वधर्मः, तस्य समवायत्वेनाज्ञेदात् न
 त्यागः, अनादिमिथ्यादृष्टित्वकुदेवादिरक्तत्वाद्यप्रशस्तवस्तुग्रहणस्य त्यागो मतः । तत्र नामतः त्यागः
 शब्दालाप रूपः, स्थापनात्यागो दर्शनयतिधर्मपूजनादौ स्थाप्यमानः, अव्यत्यागो बाह्यवृत्त्या इन्द्रियाग्नि-
 लाषाहारीपधिप्रमुखाणां त्यागः, जावतोऽन्यन्तरागर्गेष्वमिथ्यात्वाद्याश्रवपरिणतित्यागः, नामस्थापनां
 यावत् नैगमसंग्रहो, व्यवहारः विषगलानुष्ठानेन, ऋजुसूत्रेण(त्रः) कटुविपाकत्रीत्या, शब्दसमन्त्रिरूढौ
 तज्ज्ञेयतया, एवंचूतस्यागः सर्वथा वर्जनं वर्जनायत्नेन” । इत्याद्यनेकयुक्तिगर्भितमुपदेशं श्रुत्वा ज्ञानुकु-
 मारस्तीर्थकरचरणवज्रिवन्ध चारित्रमोहद्वयोपशमेन जातविरतिमिर्त्तिर्निति स्म—“हे नाथ ! अश-
 रणशरणमहासार्थवाह ! नवसमुद्रनिर्यामक ! मम सर्वविरतिसामाधिक्यमुपदिश, येन विषयकषायत्यागो

वर्धते” । एवं निशम्यार्हता सामायिकचारित्रं दत्तम् । गृहीतव्रतः श्रमणो जातः । तदैवायुः क्षयो जातः । स कुमारो मृतः । तत्र तज्जनकः सपरिकर आगतः सुतं मृतं वीक्ष्य विषसोऽञ्जत् । जननी विलापं वितन्वती क्रन्दन्ती रुदनं चकार । तदा ऊटित्येव देवत्वं लब्ध्वा समागात्स जिनाभ्यर्णै । तौ पितरौ विलापन्तौ दृष्ट्वा जणति—“किमेतादृशं दुःखं ? यज्जिनचरणौ परमसुखदायकौ लब्ध्वा रुदनं कुरुथः ?” । तावूचतुः—“अस्मत्सुतः परमवल्लभो विपन्नः, तस्य वियोगो जातः, तद्दुःखं दुःसहम्” । सुरः प्राह—“हे नृप ! शृणु, तस्य शरीरं तवेष्टं तदा एतत्तत्पतितकलेवरे रागं कुरु । हे मातः ! त्वं कथं पुनः पुनर्विलापसि ? तव पुत्रः क्व कस्मिन् स्थले शरीरे वा जीवे वा ? छावपि तव पुरो वर्तते, न युक्तं रोदनम्” । ततो जनकोऽवदत्—“नोऽत्र रागोऽस्माकं प्रसरति” । सुरोऽवदत्—“तर्हि स्वार्थ एव सर्वेष्ट्विष्टः, परं परमार्थस्तु न, तदा सर्वमनित्यमेव, व्यलीकमेव संबन्धव्यूहमवस्तु, युवां कथं मुह्यथः ? सर्वो लौकिकसंबन्धो त्रमरूप एव । यतः—

युष्माकं सङ्गमोऽनादि—वर्न्धवोऽनियतात्मनाम् ।

ध्रुवैकरूपान् शीलादि—बन्धून्नित्यं समाश्रये ॥ १ ॥

हे बन्धवः ! युष्माकं संबन्धोऽनादिः असंयतात्मनां जवति । अधुना ध्रुवैकरूपान् शीलादिवन्धून् शीलशमदमादिवन्धून् हितकारकान् नित्यं सदा समाश्रये (अहम्)

कान्ता मे समतैवैका, हातयो मे समक्रियाः ।

बाह्यवर्गमिति त्यक्त्वा, धर्मसंश्रयासवान् भवेत् ॥ १ ॥

औदयिकसंपदं विहाय ह्योपशमजां स्वीयां साधनसंपदं प्राप्नोति, तदनु हायिकाजेदरत्नत्रयीरूपां प्राप्नोति” । इत्यादिना प्रबुद्धं सर्वं कुटुम्बं श्रीमत्संज्ञवजिनपार्श्वे प्रव्रज्यां प्रतिपन्नं महानन्दमसाधयत् ॥

सम्यक्किरोञ्चतनिजात्मधर्मः आविर्भवत्येव प्रशस्तयोगात् ।

त्यागोऽप्रशस्तस्य सुजानुवच्च, शीघ्रं विधेयोऽपररागकस्य ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकविंशे

स्तम्भे दशाधिकत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ॥ ३१० ॥

एकादशाधिकत्रिंशत्तमं ३११ व्याख्यानम् ॥

अथ ज्ञानयुक्तक्रियायाः फलमाह—

जिताहः साम्यशुद्धात्मा, तत्त्वबोधी क्रियापरः ।

विश्वाम्जोधेः स्वयं तीर्णो—ऽन्येषामुत्तारणे ह्रमः ॥ १ ॥

तत्त्वबोधी यथार्थस्वरूपज्ञः क्रिया आत्मसाधनकारणानुयायियोगप्रवृत्तिरूपा स्वगुणानुयायिवीर्य-

प्रवृत्तिरूपा वा तस्यां पर उद्युक्तः, क्रियतेऽसौ क्रिया, सा द्विविधा—साधका बाधका च । तत्रानादिसंसार-
 शुद्ध्यकारिकादिव्यापारनिष्पन्ना बाधका । सैव विद्युत्समितिगुण्यादिनिष्पन्ना साधका । अतः संसारद्व-
 पणाय सैव क्रिया संवरनिर्जरारूपा कार्यो, सैव च जावक्रिया । तत्र क्रियासङ्कटपो नैगमेन, सङ्ग्रहेण सर्वे
 संसारिजीवाः सक्रिया उक्ताः, व्यवहारेण शरीरपर्यायनन्तरक्रिया, कजुसूत्रनयेन कार्यसाधनार्थं योगवी-
 र्यप्रवृत्तिपरिणामरूपा क्रिया, शब्दनयेन वीर्यपरिस्पंदोत्पत्तिका, समजिरूढेन आत्मगुणसाधनरूपस-
 कलकर्तव्यव्यापाररूपा, एवंभूतनयेन तत्त्वैकत्वरूपवीर्यतीक्ष्णतासहायकगुणपरिणामनरूपा क्रिया । अत्र
 स्वरूपग्रहणपरजावत्यागरूपाः क्रिया एव मोक्षसाधकाः, अतो ज्ञाततत्त्वेन तत्त्वसाधनार्थं सम्यक्-
 क्रिया कार्यो, यतः—“ज्ञानाचारादयोऽपीष्टाः शुद्ध्यस्वस्वपदावधि” । द्वायिकसम्यक्त्वं यावन्निरन्तरं
 निःशङ्काद्यष्टदर्शनाचारसेवना, केवलज्ञानं यावत्कालविनयादिज्ञानाचारता निरन्तरम्, यश्चाख्यात-
 चारित्रादर्वाक् चारित्राचारसेवनम्, परशुद्ध्यानं यावत्तपश्चाचारसेवना, सर्वसंवरं यावद्वीर्याचारस्या-
 राधना, न हि पञ्चाचारमन्तरेण मोक्षनिष्पत्तिः । अतो ज्ञानक्रियापरः समतया शुद्धात्मा पुनर्जितोन्मियो
 भवसमुजात् स्वयं तीर्णः पारं गतः, अन्यान् आश्रितानुपदेशेनोत्तारयितुं समर्थो भवति यो हि
 आत्मारामीति ॥

अथ ज्ञानं क्रियायुक्तं हिताय, नैकमेवेत्याह—

क्रियाविरहितं हन्त, ज्ञानमात्रमनर्थकम् । गतिं विना पथज्ञोऽपि, नामोति पुरमीप्सितम् ॥ २ ॥

क्रियासुक्तं संवेदनज्ञानं वाङ्मानव्यापारं मनोविकल्परूपं व्यर्थं वन्द्यं च न मुक्तिसाधकम्, मार्ग-
ज्ञाताऽपि गतिं विना चङ्क्रमणेन विना दृष्टितपुरं नामोति ॥

पुनस्तदेव दृढयन्नाह—

स्वानुकूलां क्रियां काले, ज्ञानपूर्णेऽप्यपेक्षते ।

प्रदीपः स्वप्रकाशोऽपि तैलपूत्त्योदिकं यथा ॥ ३ ॥

तत्त्वबोधप्राप्तिरूपस्पर्शज्ञानपूर्णेऽपि कार्यसाधनद्वारे स्वकार्यार्हो क्रियामपेक्षते, तदर्थमेवान्वयक-
करणं मुनीनाम् । यथा प्रदीपः स्वयंप्रकाशोऽपि तैलपूत्त्योदिक्रियां तनोति ॥

अथ क्रियानिष्पादनफलमाह—

गुणवद्बहुमानाद्यै—नित्यस्मृत्या च सत्क्रिया ।

जातं न पातयेन्नाव—मजातं जनयेदपि ॥ ४ ॥

सम्यग्यतिधर्मादिगुणवतां बहुमानम्, आदिशब्दात् पापदुःखञ्जातिचारालोचनादिकं सर्वं ब्राह्मम् ।
च पुनर्नित्यस्मृत्या पूर्वगृहीतव्रतस्मरणादिना या सत्क्रिया सा जातं नावं न पातयेत्, अपि चाजातम-
नुत्पन्नं शुक्लध्यानादिकं जनयेन्निष्पादयेत् । श्रेणिककृष्णादीनां गुणिवहुमानेन, मृगावत्याः पश्चात्तापेन,
अतिमुक्तस्य चालोचनेन, रतिसुन्दर्याः स्थिरतया इत्याद्यनेकजन्धानां परमानन्दनिष्पत्तिः ॥

अत्र रतिसुन्दरीसंबन्धः, स चायम्—

साकेतपुरे जितशत्रुपुत्री रतिसुन्दरी, तत्रैव श्रेष्ठिसुता कञ्चिसुन्दरी, मन्त्रिसुता बुद्धिसुन्दरी, पुरोहित-
तनुजा गुणसुन्दरी, चतस्रोऽपि सुरूपाः सुश्राविका धर्मगोष्ठीदेवगुरुस्थले धर्मक्रियां वितन्वत्यः परपुरु-
षनियमं जगृहुः । इतश्च नन्दपुरविभुना रतिसुन्दरी परिणीता, तस्या रूपलावण्यं सर्वत्र प्रसृतम् ।
सैकदा हस्तिनागपुरेण दूतमुखेनार्थिता । नन्दपुरेशः प्राह—“सामान्यजनः स्वकलत्रं नार्पयति, कथ-
महं तामर्पयामि ? याहि स्वस्थानम्” इति प्रोक्ते स दूतो गत्वा स्वस्वामिनेऽकथयत् । धर्योर्युद्धे हस्ति-
नागेशस्य जयोऽभूत् । रतिसुन्दरीं लात्वा स्वस्थानं गतः । साऽर्थिता प्राह—“मम चतुर्मासकं याव-
द्बीलं वर्तते” । राज्ञाऽचिन्ति—“पश्चादपि ममायत्ताऽस्ति” । सा सदा प्रतिबोधं ददाति । तस्य राज्ञो
रागो न याति । ततो नृप आह—“भद्रे ! त्वया प्रतिदिनं देशना कृता, तपसा कृशाङ्गी जाता,
त्यक्तनेपथ्याऽपि च, तथापि मम मनो बाढं त्वयि रक्तम् । किं स्तूयतेऽङ्गमन्यत् ? तव लोचनसुभग-
त्वमात्रमपि वर्णयितुमशक्यम्” । तथा स्वशीललोपके स्वनेत्रे ज्ञात्वा नृपपुरस्तद्वर्णं लोचने निष्कास्य
कृपाण्या आकृष्य नृपकरे स्थापिते । राज्ञः खेदः संजातः । सा देशनां चकार । तेन ह्यमिता । सोऽत्यन्तं
दुःखं दधाति मदर्थमनया लोचने कर्षिते । तस्य दुःखापनोदाय तयाऽऽराध्या देवता । तथा दत्ते द्वे ।
लोचने । तस्याग्रहतो दिनानि कियन्ति स्थित्वा दीक्षामादात् । इति रतिसुन्दरी ॥

अथ वित्तीया कश्चिसुन्दरी श्रेष्ठिसुता ताम्रविषीश्रीवणिजा श्रीमता परिणीता । तया सह वणिक् समुजे चक्षितः । पोते जग्ने दयमप्येकत्र फलके लभं, कापि क्षीपे स्थितम्, विहं कृतम्, केनापि वणिजा तच्चिह्नं वीक्ष्य स्वपोते दम्पती नीतौ । वणिजा कश्चिसुन्दरीलुब्धेन जर्ता समुजे पातितः । सा प्रार्थिता । तयोपदेशः प्रदत्तः । स ग्राह—“तव कृते तव पतिः समुजे मया पातितः” । सा तत्स्वरूपं ज्ञात्वा कालविलम्बं व्यधत्त । पोते जग्ने सा फलकेन सोपारे ग्राप्ता, तत्र फलकेन पूर्वार्थातेन जर्ता सह मेलापको जज्ञे । सोऽपि वणिक् पोते जग्ने फलकं लब्ध्वा तत्रैवागात्, पापेन कुक्षी जज्ञे । ततो दम्पत्यो- रनयोर्नयनगोचरं गतः । पूर्वोपकारकृतं तं विहाय तान्यां स औषधादिना नीरोगः कृतः । तेन तौ हसितौ । तान्यां स धर्मं ग्राहितः । श्रियमुपाज्यं स्वस्थानं गतौ । सा दीक्षामाददे । इति कश्चिसुन्दरी ॥

प्रशान्तचित्तेन जिताहृजावे—नैवाहता सा सफला क्रिया च ।

प्राप्तेऽपि कष्टे स्वक्रियां सुशीला, मुञ्चन्ति नो तां रतिसुन्दरीवत् ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकविंशे स्तम्भे एकादशाधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ॥ ३११ ॥

छादशाधिकत्रिशततमं ३११ व्याख्यानम् ॥

अथ तृप्तातृप्तस्वरूपमाह—

विषयोर्मिवियोजारः, स्यादतृप्तस्य पुन्रैः । ज्ञानतृप्तस्य तु ध्यान—सुषोजारपरम्परा ॥ १ ॥

अतृप्तस्य स्वरूपस्वादरहितस्य पुन्रैरङ्गरागाङ्गनालिङ्गनादिकैः विषय इन्द्रियविवासः स एव विषयो-
ज्योजारः प्रकाशः स्यात् । ज्ञानतृप्तस्य स्वात्मतत्त्वावबोधपूर्णस्य ध्यानं तत्त्वैकत्वं तदेव सुधाऽमृतं तस्यो-
ज्यारः तस्य परंपरा श्रेणिर्नैवेत् ॥

अत्रार्थे बुद्धिसुन्दरीसंबन्धश्चायम्—

या तु प्रधानसुता बुद्धिसुन्दरी साररूपाऽस्ति सा राज्ञा दृष्टा, द्रुत्या याचिता, साऽन्यं नरं नेहति ।
राज्ञा कूटरचनां विधाय सकुटुम्बो मन्त्री धृतः । अमाल्यं ग्राह्यं नृपः—“यदा मदाज्ञां करोषि तदा त्वां
मुञ्चामि” । स ऊचे—“यद्देव आज्ञापयति तत्प्रमाणम्” । तथोक्ते बुद्धिसुन्दरी रक्षिता स्वान्तःपुरे, सा
चतुर्भारिणीताऽपि नेहति, उपदेशं च ददाति । यतः—

संसारे स्वप्नवन्मिथ्या, तृप्तिः स्यादज्जिमानिकी ।

तथ्या तु त्रान्तिशून्यस्या, साऽऽत्मवीर्यविपाककृत् ॥ १ ॥

संसारे ज्ञान्यतश्चतुर्गतिरूपे जावतो मिथ्यात्वादिजावद्वक्षणे संसारे अज्जिमानिकी “मया बलवत्

कृत्वेदमनुभूतम् मत्सदृशः कोऽपि जगति नास्तीत्यहं कृती” इति मिथ्याभिमानोत्पन्ना या तृप्तिः सा स्वमवन्मिथ्या वितथा कल्पनारूपा एव गत्वरत्वात् पोत्पादकत्वात् मरुमरीचिकाकट्या तृप्तिर्न सुखहेतुः । पुनः त्रान्तिशून्यस्य सम्यग्ज्ञानोपयुक्तस्य तथ्या वीर्यं तस्य विपाकः पुष्टिस्तं करोतीति ॥

सुखिनो विषयातृसा, नेन्द्रोपेन्द्रादयोऽप्यहो ।
त्रिहुरेकः सुखी लोके, ज्ञानतृप्तो निरञ्जनः ॥ १ ॥

अहो आश्चर्यं इन्द्र उपेन्द्रः कृष्ण इत्यादयो न सुखिनः । कथञ्चूताः ? विषयैः मनोहोन्त्रियसं-
योगैः अतृप्ता अनेकवनिताविलासषड्रसयाससुरत्रिकुसुमासरम्यावासादिभिः मृदुशब्दाकर्णनवार्णवर्णा-
वलोकनैः असङ्ख्यकालजोगैरप्यतृप्ताः, न चैते तृप्तिहेतवः, असदारोप एवायम् । लोके षतुर्दशरज्ज्वा-
रमेकः, एको त्रिहुः आहाराद्यगृहः, संयमयात्रार्थं त्रिहृणशीलो, निष्परिश्रमः सुखी अस्ति । ज्ञानं
स्वरूपावबोधस्तेन तृप्तः, रागाद्यञ्जनश्यामतामुक्तः स्वधर्मजोगत्वात् ॥

इत्याद्यनेकोपदेशैरपि न बुद्धः, तदा तथा पञ्चालिका सुशिरा स्वसदृशी मद्यपूरिता कारिता । बहुदि-
नानन्तरं राजा सरागवाक्चैर्जटपति, तदा तथा प्रह्वनं स्वपश्चाद्भागतः पुत्तलिकामुखमुद्धादितम् । पूति-
गन्धः प्रसृतः । नृपेणोक्तम्—‘किमिदम् ?’ । तयोक्तम्—‘अङ्गमीदृशमस्ति’ । तथापि राज्ञो रागापगमो

न जातः । तथा गवाक्षतः जम्पापातो दत्तः, तेन तस्या मूर्धाऽञ्चूत् । ततो नृपस्यानुतापो जातः । सा सज्जीकृता तेन । तस्य परस्त्रीनियमः । सा दीक्षिताऽञ्चूत्, संपूर्णतृप्तिगुणेन शिवमापेति ॥

संपूर्णतृप्तिप्रचवाश्च सद्गुणाः, शीलादयो ज्ञान्ति शुचात्मनि नृशम् ।

तां बुद्धिनाम्नीं रमणीमिवाञ्चति, तेषां प्रशंसा जगति क्रमाह्विवम् ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकविंशस्तम्भे

षादशाधिकत्रिशततमं व्याख्यानम् ॥ ३१२ ॥

त्रयोदशाधिकत्रिशततमं व्याख्यानम् ३१३ ॥

अथ लेप्यालेप्यमाह—

संसारे निवसन् स्वार्थ—सज्जः कज्जलवैशमनि ।

लप्यते निखिलो लोको, ज्ञानसिद्धो न लिप्यते ॥ १ ॥

निखिलः समस्तो लोकः कज्जलवैशमनि रागादिपापस्थानकवित्रावे तन्निमित्तञ्चूतधनस्वजनादिग्रहे संसारे निवसन् स्वार्थः अहङ्कारादिरूपः तत्र सज्जः सावधानः लिप्यते, तथा ज्ञानसिद्धो हेयोपादेयपरीक्षापरीक्षितवस्तुस्वरूपो न लिप्यते ॥

अत्रार्थे गुणसुन्दरीसंबन्धः, स मायम्—

त्रिज्ञानाह—“मम गुणसुन्दरी परिणीता । तस्यां साक्रेतपुरविजो रक्तः । ततः पद्मी, गतो सुन्दरी गृहीता । कापि नगरे स्थित्वा तां ग्राह—“मम पत्नी जव’ । तयोक्तम्—‘नियमोऽस्ति’ । कियन्ति दिनानि सा उत्साहनं करोति । जैषज्ययोगेन साऽशुचिगुणिकताङ्गी स्थिता । विजो विरागी जातः । तन्नावं विहाय सा ग्राह—“मम पितुः पार्श्वे मां नय’ । तेन तथा कृतम् । अन्यदा सर्पदष्टदि- जस्तया सज्जितः । गुरुपार्श्वे नीतः । तत्रेति धर्मदेशनामश्रुणोत्—“जीवो निर्दोषगुणान्वितोऽनेकगुणा- नाप्नोति । किं नामा निर्दोषः ? चेतनस्य सकलपरज्जावसंयोगाच्चावेन स्वभावावस्थानं निर्दोषः । यतः—

खिप्यते पुण्ड्रस्कन्धो, न खिप्ये पुण्ड्रैरहम् ।
चित्रैर्व्योमाञ्जनैर्नैव, ध्यायन्निति न खिप्यते ॥ १ ॥

खिप्यतेऽन्योऽन्याभ्यक्षेणे संक्रमादिना पुण्ड्रस्कन्धः अन्यैः पुण्ड्रैर्खिप्यते उपचयी स्यात् । अहमिति सर्वेषां ज्ञावनावचनम्, अहं निर्मलश्चिद्रूपो न पुण्ड्राभ्यक्षेणी । वस्तुवृत्त्या पुण्ड्रात्मनोस्तादात्म्यसंबन्ध एव नास्ति, संयोगसंबन्धस्त्वौपाधिकः । यथा व्योम आकाशं चित्रैरञ्जनैः संखिप्यमानमपि, न खिप्यते तथाऽहमपि अमूर्तात्मस्वभावः पुण्ड्रैरेकदेवावगाढैर्न खिप्ये । यो ह्यात्मस्वभाववेदी स स्ववीर्यं ज्ञाना-

दिशकिं आत्मनि व्यापारयन् अजिनवकर्मग्रहणैर्न लिप्यते । यावदात्मशक्तिः परानुयायिनी तावदा-
 श्रवः, यावत् स्वशक्तिः स्वरूपानुयायिनी तावत्संवरः ॥ यतः—
 तपःश्रुतादिना मत्तः, क्रियावानपि लिप्यते । जावनाज्ञानसंपन्नो, निष्क्रियोऽपि न लिप्यते ॥ १ ॥
 जिनकद्वपादितुह्यक्रियान्यासप्रवृत्तिर्न धर्मः । जावनाऽनुप्रेक्षा तज्ज्ञानमग्नौ निष्क्रियोऽपि न
 लिप्यते ॥ यतः—

न कम्मुणा कम्म खवंति बाह्म, अकम्मुणा कम्म खवंति वीरा ।
 मेहाविणो लोचमया वतीता, संतोसिणो नो पकरंति पावं ॥ १ ॥
 जहा कुम्मो सञ्चंगाइं, सए देहे समाय(ह)
 एवं पावाइ मेहावी, अञ्जत्ते णं समाहरे ॥ २ ॥

इत्यादिधर्मज्ञानोपदेशः श्रीगुरुणोदितः । तं श्रुत्वा स द्विजो बुद्धः परदारनियमं जग्राह । सा गुण-
 सुन्दरी स्वरूपसौन्दर्यकृशीकरणाय साध्वी धर्मक्रियामकरोत् । क्रमाद्विवं प्रापेति ॥
 अथ पूर्ववर्णिता रतिसुन्दर्याद्याश्चतस्रो दिवं गत्वा चम्पायामिन्धसुताः पृथक् पृथगुत्पन्नाः विनय-
 न्धरेण परिणीताः । एकदा राजा तासां तुह्यस्वरूपमेकयोन्युत्पन्नानामिव द्वावर्ण्यं दृष्ट्वाऽनुरागी वञ्चव ।
 राज्ञा श्रेष्ठिना सह कूटमैत्री कृता । राजमान्यत्वेन राजान्तःपुरे स व्यवहारं चक्रे । अन्यदा राज्ञा
 वणिजो हस्तेन लिखापिता गार्थैका, सा चेयम्—

एस हेर विश्ररूणि, अज्ज उ जच्चस्स तुह विठअम्मि ।
सा रयणी चउजामा, जामसहस्सं च वोलीणा ॥ १ ॥

श्रेष्ठिना क्रमेण सा वार्तोऽपि विस्मृता । सा गाथा नृपेण सचात्रे कथिता 'ममान्तःपुरं प्रति प्रेषिता श्रेष्ठिना' इति तत्पत्नीग्रहणार्थं कूटालं दत्त्वा श्रेष्ठी गुप्तौ द्विष्टः, तत्पत्न्यश्चतस्रोऽन्तःपुरे मुक्ताः । प्रवक्ष्यशीलानुचावाद्ब्रह्मलोपाच्चावात्ताश्चतस्रोऽत्यन्तं कुरूपा अत्रवन् । राजा वीक्ष्य नीतः । सकुटुम्बः श्रेष्ठी मुक्तः । पत्नीनां शीलप्रभावो शुवि जृम्भितः ॥

अत्रह्रस्वलो न कदा तदङ्गे—ष्वविर्वचूवैहिकसौख्यसङ्गैः ।

लेपैर्न लिप्ताः प्रविशुष्कृत्याः, स्त्रियश्चतस्रस्त्रिदिवत्वमापुः ॥ १ ॥

इत्यन्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकविंशस्तम्भे

त्रयोदशाधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ॥ ३१३ ॥

चतुर्दशाधिकत्रिंशततमं ३१४ व्याख्यानम् ॥

अथ मन्त्रित्वं ग्राहो नाङ्गीकरोतीत्याह—

ध्यायत्यशुचकर्मणि, प्रत्यहं राष्ट्रचिन्तया ।

अनेकपापपाथोधि—मन्त्रित्वं नाजियेत्सुधीः ॥ १ ॥

स्पष्टः । ज्ञातं चेदम् (शकटालमन्त्रिकथा)—

पाटलीपुरे कोणिकात्मजोदायिदमापान्वये नन्दभूपोऽभूत् । तस्य शकटालमन्त्री । तस्य पत्नी लक्ष्मी-
वती । तयोः सुतौ द्वौ स्थूलचक्रश्रीयकाहौ अभूताम् । तत्र चार्तुर्यरूपश्रीकोशा कोशान्निधा पाण्यस्त्री
अभवत् । एकदा स्थूलचक्रस्तां वीक्ष्यानुरक्तस्या गृहे तस्थौ । ततो विविधविदासैस्तयोर्निबिन्नं
प्रेमाभूत् । उक्तं च—

हृढानुरागिणौ जिह्न—देहावप्येकमानसौ ।

अन्योऽन्यविरहं नाधि—सेहाते नखमांसवत् ॥ १ ॥

तन्मनाः स निजगृहं नागात्, द्वादशाब्दीमुवास । इतश्च वररुचिः कविर्नव्यैरष्टोत्तरशतकाद्यैरन्वहं
नन्दभूपमस्तवीत् । तानि श्रुत्वा भूपो हृष्टो मन्त्रिवक्त्रं व्यलोकयत् । मन्त्री तु तस्य मिथ्यात्वमतेः कवेः
प्रशंसां नाकरोत् । तदा तुष्टोऽपि नृपो ऋद्राय दानं न ददौ । विप्रोऽपि धीसखाधीनं नृपं विवेद । ततो
लोकोक्त्या स्त्रीवशं तं सचिवं विज्ञाय द्विजो मन्त्रिभार्यो स्वार्थसिद्ध्यै भ्रजे । अन्येभ्युः संतुष्टया तया
कार्यं पृष्ट इदमब्रवीत्—“तव भर्ता मे काव्यानि राज्ञः पुरस्तात् प्रशंसतु” । ततस्तदुपरोधेन तया पति-
विज्ञेयः, सोऽब्रूत्—“जैनदर्शनिनो मे तत्काव्यप्रशंसनं न युक्तं, तथापि हे प्रिये ! त्वदाग्रहाधीनः
करिष्ये” । ततः सभार्यां मन्त्रिणा तस्य कवेः कला स्तुता । तुष्टो नृपोऽष्टाग्रदीनारशतं तस्मै ददौ ।
इदं नवं काव्यं श्रुत्वा प्रत्यहं तावन्ननं तस्मै नृपोऽदात् । तेन रिक्तीभवन्तं कोशं वीक्ष्य मन्त्री भूपं

न्येषवत्—“स्वामिन् ! अधुना तु जीर्णानि काव्यानि पठति, यद्यत्र प्रत्ययो न स्यात्तदा सप्तामि
मत्सुताः प्रजोः पुरस्तदुक्तान्येव पठिष्यन्ति” । इति श्रुत्वा विस्मयापन्नो नृपो जवनिकान्तरे सप्तामि
मन्त्रिपुत्रीः समाहूय न्यवीविरात् ।

जस्का १ य जस्कादिभ्यो २, ज्ञ्या ३ तद् केव ज्ञस्कादिभ्यो ४ य ।

सेणा ५ वेणा ६ रेणा ७, जयणी ८ श्रूजजहस्त ॥ १ ॥

तासु ज्यायसी सकृदपि श्रुतं शास्त्रमाशु अग्रहीत् । एवमेकवारवृत्त्या अन्या अपि द्रुतं जगृहुः याव-
ज्ञेया सप्तकृत्वः काव्याद्याकार्यं सत्वरं गृणति । अथ वररुचिपठितकाव्यान्येकवारं श्रुत्वा यदा तद्रूपा-
ण्येव पपाठ । द्वितीया दिवारं श्रुत्वा च, एवं सप्ताम्युचुः । ततो नृपो विजमेवमाह—“परकाव्यानि
स्वकीयीकृत्य पठसि” इति तिरस्कृतः । ततो वररुचिर्गङ्गाजले गत्वा यन्त्रं व्यधात् । तन्मध्ये वस्त्र-
वन्धामध्यादीनारशतयुक्तं ग्रन्थिकां स्थापितवान् । प्रातर्गङ्गां स्तुत्वाऽसौ तद्यन्त्रं चरणेनाक्रमत, तदा
तद्दीनारग्रन्थिरुत्थुल्य तत्करे न्यपतत् । लोकाः प्रेक्ष्य विस्मिताः नृपमिति मोचुः—“अहो ! गङ्गाप्यस्मै
दीनारान् प्रत्यहं स्तुता सती दत्ते” । तन्नृपो मन्त्रिणं स्माह । मन्त्री प्रोचे—“प्रजो ! प्रातः स्वयं वयं
ब्रह्मयामः” । ततो मन्त्रिणा सायं शिष्टां दत्त्वा तत्र चरः प्रेषितः । सोऽपि शरस्तम्बनिधीनः पक्षीवा-
स्यात् । तदा स विजहन्न एतत् गङ्गापयोयन्त्रेऽष्टोत्तरदीनारशतग्रन्थिं न्यस्य गृहं गम्यौ । तच्चरेण
निष्कास्य तत्र कर्कशकर्कराक्षस्य मन्त्रिणे दत्तम् । अथ प्रजाते विजो गङ्गां सोऽपुं प्रववृते, मन्त्रियुत-

नृपादय एत्य प्रेक्षन्ते । स पुनः पुनर्गङ्गां स्तुत्वा चरणेन यन्त्रचाखनं करोति, परं दुर्भगचिन्तितमिव करोदरे किञ्चिन्नाप । ततः पाणिना तज्जाले ग्रन्थि विलोकयामास, तदाऽमात्य एवमूचे—“अद्य जाह्नवी किं ते न दत्ते ? किं मुहुर्न्यासीकृतं ऋणं गवेषयसि ? गृहाणेंदं निजं ऋणं, अद्येयं मम प्रसन्नाऽभूत्” । नृपोऽपि स्वदत्तधनमुपलक्ष्य तं धिजं निनिन्द । अथ न्यगमुखः स नित्यं मन्त्रिबलानि गवेषयति । अन्यदा श्रीयकविवाहयोग्यसामग्र्यो मेखयति अनेकशस्त्रवस्त्रहयगजादिकाम् । तर्हीदय विजम्बलं प्राप्य नैशालिकान् (नात्रान्) इत्यशिक्षयत्—

यत्कर्ता शकटालोऽयं, तन्न जानाति पार्थिवः ।

हत्वा नन्दं तस्य राज्ये, श्रीयकं स्थापयिष्यति ॥ १ ॥

स्थाने स्थाने मिन्ना नित्यमेवं पठन्ति, तन्निशम्य नृपो दध्यौ—

“वाल्मीकि यच्च ज्ञापन्ते, ज्ञापन्ते यच्च योषितः ।

श्रौत्पातकी च या ज्ञाया, सा ज्ञवत्यन्यथा न हि ॥ १ ॥”

तत्प्रत्ययाथ राज्ञा तद्गृहे चरः प्रेषितः । तेनैत्य सर्वं तथैव प्रोक्तम् । ततः सेवाऽवसरे प्रणामं कुर्वतो मन्त्रिणः कोपाज्जाया पराश्रुत्वस्तथौ । तज्जावज्ञो मन्त्री गृहमेत्य श्रीयकं प्राह—“राज्ञा कस्यचित्पैशुन्येना-पूर्वः कोपः कृतः, अकस्मादस्माकं कुलक्षयचिह्नमुपस्थितम्, अतो हे वत्स ! यदाहं राजानं नमामि तदाऽसिना मे शिरश्चिन्ध्याः, तदनु नृपेण पृष्टे स्वामिनोऽन्नकः पिताऽपि वक्ष्य इति वदेः” । श्रीयको

रुदन्नेवमवदत्—“हे तात ! एवं घोरं कर्म श्वपचोऽपि किं करोति ?” । अमात्योऽब्रवीत्—“एवं विचारणं कुर्वन् वैरिणं मनोरथान् पूरयसि, राजा यम इवोद्वहः सकुटुम्बं मां यावन्न निहन्ति तावन्ममैकस्य क्षयात्कुटुम्बं रक्ष, अहं तु सुखे तादृगुदविषं न्यस्य चूपं नमस्यामि तदा परासोर्मे शिरश्चिह्नन्वा; तेन तव पितृहत्या न स्यात्” । पित्रैवं बोधितः स प्रतिपेदे । ततो राजसमहं श्रीयकेन तत्कृतम् । तदा नृपः संसंभ्रममिति प्राह—“हे वत्स ! किमिदं दुष्कर्म कृतम् ?” । श्रीयकोऽवक्—“स्वामिनाऽयं ज्ञोही जातस्ततो निहतः; जूपाचिप्रायकरा नृत्या न्रवन्ति, यतः परिशिष्टपर्वणि—
नृत्यानां युज्यते दोषे, स्वयं ज्ञाते विचारणा—
स्वामिज्ञाते प्रतीकारो, युज्यते न विचारणा ॥ १ ॥

कृतौर्ध्वदेहिकं श्रीयकं नन्दनृपोऽवक्—“सर्वव्यापारसहितेयं मुञ्चा गृह्यताम्” । श्रीयको नृपमब्रवीत्—
“हे पूज्य ! पितृद्वयो ममाग्रजः स्थूलजज्ञः कोशया गृहे पितृप्रसादान्निर्वाधं जोगानुपचुञ्जानोऽस्ति, तस्य द्वादशान्दा गताः सन्ति” । नृपेण स आहूय तदर्थमुदितः, स प्राह—“स्वामिन् ! विचार्येदं करिष्यामि” । नृपोऽवदत्—“अद्यैव पर्यालोचय” इत्युक्तः सोऽशोकवनिकां गत्वा चेतसेति विममर्श—“राजकार्यकरो मत्पिता कर्णचञ्चलनृपेणाकालमृत्युना मारितः, अतो राजनियोगिनां क सुखं न्रवेत् ! उक्तं च—
त्यक्त्वा सर्वमपि स्वार्थं, राजार्थं कुर्वतामपि ।
उपज्वन्ति पिशुना, उद्ध्वानामिव द्विकाः ॥ १ ॥

यथा स्वदेहजविण—व्ययेनापि प्रयत्यते ।
राजार्ये तपदात्मार्ये, यत्यते किं न धीमता ? ॥ ९ ॥”

इत्यादिवैराग्यभावनपरः पञ्चमुष्टिभिः केशोत्पादनं व्यधात् । रत्नकम्बलदशानां रजोहरणं चकार । ततः स सदसि गत्वा पार्थिवमवक्—“मयेदमालोचितं, धर्मलाभस्तेऽस्तु” इत्युक्त्वा राजसदनान्निःससार । ‘किमेष कपटं कृत्वा वेश्यागृहं पुनर्यायात् ?’ इत्यप्रत्ययतः दम्भो गवाक्षेण निरूढत । स तु कुशितकुणपङ्गुर्गन्धास्पदे गह्वन् घ्राणमिव तद्गृहाग्निमुखं वक्रममोटयत् । तथा ब्रजन्तं तं वीक्ष्य स ऋधवो दध्यौ—“ऋगवान् वीतरागोऽसौ, धिमेऽस्मिन् कुचिन्तितम्” इत्यात्मानं निनिन्द । स्थूलज-जोऽपि श्रीसंज्ञतिविजयान्तिके सामायिकोच्चारपूर्वकं दीक्षां प्रत्यपद्यत ।

अथ श्रीयको राज्ञा पितृपदे स्थापितः । तत स श्रीयको नित्यं कोशागृहे याति । सा तदनुजं दृष्ट्वा स्थूलविरहदुःखेनारोदीत्, ततस्तां श्रीयकोऽवोचत्—“आर्ये ! किं कुर्महे वयम् ? असौ पापो वररुचिर्ममं तातमघातयत्” । साऽह—“तर्हि कश्चिद्वैरनिर्यातनोपायं विचारय” । सोऽवक्—“यदि चायं मद्य पिबेत्तदा वैरशुद्धिर्भवेत्, अतस्त्वममुं मद्यपं कारय” । साऽपि तद्वाक्यं स्वीचकार । ततः सा केनचि-दुपायेन तं मद्यपं चक्रे । कोशाऽपि तद्गृहान्तं श्रीयकाय न्यवेदयत् । सोऽपि तुष्टो ऋषपर्षधगात्, तदा नृपः शकटालगुणान् ससार, तदा श्रीयकः प्राह—“स्वामिन् ! वयं किं कुर्महे ? सुरापायी वर-रुचिः सर्वमिदं पापं व्यधात्” । नृपोऽपृष्टत्—“किमेष मद्यं पिबति ?” । सोऽवक्—“स्वामिन् ! दर्शयिष्यामि” ।

ततो वित्तीयेऽहि सन्यानां राक्षश्च श्रीयक एकैकं पद्ममार्पयत् शिक्षितेनानुजीविना मदनफलजावितं
पाथोरुहं वररुचेरदापयत् । नृपादयस्तानि द्रायं द्रायमवर्णयन् । सोऽपि जट्टः पद्मं निजं द्राणाम्रे द्रापुं
नृपापनोदाय प्रायश्चित्तचिकीर्षुर्विजानित्यष्टवत्—‘किं मद्यपानाधघातकं?’ । तैरुक्तम्—‘तापितत्रपुपानं
मदिरापानपापहृत्’ । इति श्रुत्वा सोऽपि सद्यस्तन्निपीय व्यपद्यत ।
इतश्च स्थूलजज्ञोऽपि संचूलविजयप्रचूर्नं सेवमानः श्रुताम्भोधेः पारं प्राप । यदर्थं जोगादिकं त्यक्तं
तदर्थमसाधयत् प्रत्यहम् ।

किं करोमि सचिवास्पदमुच्चैः, शैशवाद्युवतियोगविलासैः ।
यौवनं मम गतं खलु मौग्ध्यात्, श्रीयकाग्रज इयेष च जावम् ॥ १ ॥
रामारमाञ्जी रसनादिसौख्यं, युक्तं मनोऽञ्जीष्टमनेकधात्मन् ।
किं चास्त्यमात्ये सुखमौपजीव्ये, ध्यात्वेत्यनूचानपदं वज्रार ॥ २ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकविंशस्तम्भे
चतुर्दशाधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ॥ ३१४ ॥

पञ्चदशाधिकत्रिशततमं ३१५ व्याख्यानम् ॥

अथ निःस्पृहतामाह—

स्वरूपप्राप्तितोऽधिकं, प्राप्तव्यं नावशिष्यते । इत्यात्मराजसंपत्त्या, निःस्पृहो जायते मुनिः ॥ १ ॥

स्वरूपं ज्ञानादिरक्षत्रयाव्यावाधामूर्त्तानन्दरूपाविच्छिन्नसिद्धत्वशुद्ध्यपरिणामिकलक्षणं तस्य प्राप्तितो
लान्नादधिकमन्यवस्तु लब्धुं योग्यं नावशिष्यते इत्यात्मभूषसंपत्त्या मुनिर्धीपरिहया त्यक्तञ्जन्यत्तावाश्रवः
साधुर्निःस्पृहः सर्वशरीरपरिग्रहादिषु मूर्त्तारहितो जायते ॥

अत्रार्थे कालवैशिकभूषसंबन्धः । स चायम्—

मथुराधिपो जितशत्रुः । सोऽन्यदा काळाहां वेश्यां दृष्ट्वा मोहितोऽन्तःपुरे चिद्वेष । तया सह
जोगान् शुभ्रानस्य तस्य कालवैशिकनामा सुतोऽभवत् । सोऽन्यदा निशि सुप्तः शृगाळानां शब्दं
श्रुत्वा स्वचृत्यानिति पप्रब्ध—‘केयां शब्दोऽसौ श्रूयते?’ । ते प्राहुः—‘फेरूणाम्’ इति । कुमारः प्राह—
‘एतान् बद्ध्वा काननादानयत’ । तेऽप्येकं जम्बूकं बद्ध्वा वनादानीय तस्मै ददुः । क्रीभारतिः स तं वारं-
वारं जघान । स हन्यमानः खिलीति ध्वनिं यथा यथा चक्रे तथा तथा स लज्जैर्जहर्ष । तेनैवं मार्य-
माणो गोमायुर्व्यपद्यत, अकामनिर्जरया व्यन्तरत्वमवाप ।

एकदा स कानने इति साधुदेशनां शुभ्राव—

निष्कासनीया विदुषा, स्पृहा चित्तगृहद्वहिः । अनात्मरतिचाणाली—सङ्गमङ्गीकरोति या ॥ १ ॥
विदुषा परिकृतेन आत्मसमाधिसाधनोद्यतेन स्पृहा पराशा चित्ततो दूरीकरणीया, या स्पृहा अना-
त्मानः परजावास्तेषु रतिरेव चाणाली तस्याः सङ्गमङ्गीकरोति, अतः स्पृहा त्याज्या ॥
जे परन्तोवे रत्ता, मत्ता विसृष्टसु पावबहुलेषु । आसापासनिबद्धा, जमंति चञ्चलमहारत्ने ॥ १ ॥
निरस्तपराशापाशा निर्ग्रन्थाः स्वरूपचिन्तनस्वरूपरमाणानुजवलीनाः पीनास्तत्त्वानन्दे रमन्ते । यतः—
तिणसंथारनिसन्नो, मुनिवरो जहारागमयमोहो । जं पावइ मुत्तिमुहं, कत्तो तं चक्कवट्टी वि ॥ १ ॥
आयसहावविवासी, आयविसुच्छोऽवि यो निये धम्मे । नरसुरविसयविवासं, जुह्वं निस्सार मञ्जंति ॥ २ ॥
इत्यादिधर्मवाक्यात्प्रबुद्धः प्रव्रज्यामुपाददे । अन्यदा एकाकिविहारप्रतिमां प्रतिपन्नो विहरन् मुक्कै-
लपुरेऽगात्, तदा तस्य मुनेः अशोरोगः प्रादुरासीत्, तेन व्याधिना पीड्यमानो न जातु मनसाऽपि
त्रिषजं त्रैषजं चैषीत्, किं तु शरीरे निःस्पृहो जातः । तत्पुण्यस्तस्य साधोः स्वसृपतिर्वर्तते । मुनेः स्वसा
सोदरमशोरोगपीड्यमानं ज्ञात्वा तस्य चिकित्साविषयमग्निग्रहमवबुध्य स्नेहमोहिताऽशोभमौषधं चिक्रिया
सार्धं तस्मै बान्धवसाधवेऽदात् । सोऽथ युक्ततदाहारस्तदन्तर्गतमौषधं ज्ञात्वा जातानुतापोऽन्तर्दध्यौ—
“अहो ! अनुपयोगेनायुक्तं मया कृतं यदशोजन्तुनाशनान्निग्रहस्य जज्ञोऽधिकरणग्रहणम्, स्यादेवाहा-
रार्थिनामेवम्, तदहमाहारं जहामि” इति ध्यात्वा पुरास्मिन्निर्गत्य जूधरमारुह्य स महासुनिरनशनं विदधे ।

तं चात्तानशनं ज्ञात्वा नृपः स्वनरैररुह्यत् अस्योपसर्गं कश्चिन्मा कार्षीत् । इतश्च यः शिवो हतस्तेन, स
व्यन्तरोऽचूत्, स चावधिना स्वप्राग्भवैरं संस्मृत्य तं मुनिमुपजोतुं सवत्सां शिवां व्यकरोत्, नृपायुक्ता
नरा यावत्साधुसन्निधौ तस्थुस्तावत् शृगाली न दुनोति, यदा ते नराः पश्चाज्जन्ति तदा शिवा खिखी-
तिकुर्वाणा मुनिं मुहुर्मुहुश्चावाह । तां शिवोत्पादितपीरामशौवाधां च सहमानो निःस्पृहज्ञावं नाशुचत्,
किं तु धर्मध्यानं स्थिरं दध्यौ । दुःखे रोगोत्थिते सत्यार्तध्यानविवर्धके शिवोत्पादिते चोग्ररौद्रध्यानानुब-
न्धके स नार्तरौद्रे व्यधात् । एवं पञ्चदश दिनानि यावत्तां शृगालीकृतव्यथां सहमानो महासत्त्वोऽनशनं
प्रपाद्य कर्मक्षयेण केवलज्ञानमासाद्य महामुनिर्महानन्दपदमवाप ॥

इति निःस्पृहज्ञावतो रुजं, परिषेहे मुनिकालवैशिकः ।

सकलैरपि साधुभिस्तथा, सहनीयोऽयमुदारनिःस्पृहेः ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावेकविंशस्तम्भे

पञ्चदशोत्तरत्रिंशततमं व्याख्यानम् ॥ ३१५ ॥

समाप्तोऽयमेकविंशः स्तम्भः

॥ अथ द्वाविंशः स्तम्भः ५५ ॥
षोडशाधिकत्रिंशततमं ३१६ व्याख्यानम् ॥

सम्यक्त्वमुनित्वयोरैक्यमाह—

यः शमादिपञ्चलक्षणद्विहितः जगत्तत्त्वं जीवाजीवाद्यात्मकं जानाति स मुनिः अवगततत्त्वः कथितः श्रीपूज्यैः । मौने निर्ग्रन्थे सत्येव तत् सम्यक्त्वं यत् यथा ज्ञातं तत्तथा कृतमिति तत्सम्यक्त्वमेव, मुनित्वम् पुनः सम्यक्त्वमेव मौनं निर्ग्रन्थत्वम् ।

अत्र यः शुद्धश्रद्धानिर्धारित आत्मस्वभावस्तत्रावस्थानं (तत्) चरणम्, यच्च सम्यग्दर्शनेन निर्धारितं सम्यग्ज्ञानेन विभक्तं स्वरूपोपादेयत्वं तच्च (स्य) तथैव अनुचनं रमाणं चरणं मुनित्वम्, अतः सम्यक्कृश्रद्धासहितकरणं तत्, एवंभूतनयेन सम्यग्दृष्टिभिः यत् चतुर्थगुणस्थानस्थैः साध्यत्वेन निर्धारितं तथाकरणेन यत्र मुनिष्पादितं सिद्धावस्थायां चेत्यनेन शुद्धसिद्धत्वस्य धर्मनिर्धारः सम्यक्त्वम् ।

अत्रार्थे गुरुदत्तसंबन्धोऽयम्—
गजपुरे महेश्वरपुत्रः कुरुदत्तः महासुखी । स एकदा श्रीधर्मगुरुदेशनासमये गतः इति श्रीस्याघादास-
वाक्यं हृदये बभार— “आत्मज्ञानप्राप्त्यर्थमेवं विवदन्ति अनेकदर्शनान्तरीयाः प्राणायामान्ति रेचकादि-

पवनमवलम्बयन्ति मौनं त्रमन्ति गिरिवननिकुञ्जेषु, तथाप्यहर्दृशणीतागमश्रवणासस्याघादं स्वपरपरी-
क्षापरीक्षितं स्वस्वप्नावावबोधमन्तरेण न कार्येस्तिष्ठिः । यतः—

आत्माज्ञानचक्रं दुःख-मात्मज्ञानेन हन्यते ।

अन्यस्यं तत्तथा तेन, येनात्मा ज्ञानमयो (नवान्) ज्ञेयः ॥ १ ॥

अत्रोपादानस्वरूपे षट्कारकचक्रमय एवात्मा-स्वयमेव कर्ता कार्यरूपोऽपि का (क) रणरूपः सम्प्र-
दानापादानाधिकरणः स्वयमेवेति, महाज्ञाण्येऽप्युक्तम्-आत्मा जीवः कर्तारूप आत्मानमनन्तशुद्ध-
धर्मकार्यत्वायत्तमात्मनाऽऽत्मीयशक्तिकरणचूतेन आत्मने आत्मधर्मप्रादुर्भूतः परचावात्
पृथक् आत्मनि आधारचूतेऽनन्तधर्मपर्यायपात्रचूते इति, अत आत्मस्वरूपमग्न एव मुनिः
(वर्तते) । यतः—

यथा शोफस्य पुष्टत्वं, यथा वा वध्यमएकनम् ।

तथा जानन् ज्ञेयोन्माद-मात्मतृप्तो मुनिर्ज्ञेयः ॥ १ ॥

यथा शोफस्य पुष्टत्वं शरीरस्थौढ्यं न पुष्टत्वे इष्टम् । अथवा यथा वध्यस्य मारणार्थं स्थापितस्य
मारणं करवीरमालाधारोपणात्मकम्, एवंरूपं ज्ञेयोन्मादं जानन् चवस्वरूपमेवंविधं जानन् मुनिः, सम-
स्तपरचावत्यागी आत्मतृप्तः आत्मस्वरूपेऽनन्तशुणात्मके तृप्तः पुष्टः ज्ञेयः संसारस्वरूपमसारं निष्फल-
मभोग्यं तुष्टं ज्ञात्वा मुनिः स्वरूपे मग्नः स्यात् ।

इत्याद्यात्मस्वरूपं श्रीगुरुमुखाच्छ्रुत्वा प्रबुधः कुरुदत्तः प्रव्रज्यां जग्राह । श्रुतं चाधीत्यान्यदा एकाकि-
विहारप्रतिमां प्रतिपेदे । सोऽथैकदा विहरन् साकेतनगरान्तिके तुर्यपौरुष्यां धैर्यमन्दरः प्रतिमया
नान्वेषका अप्यन्येयुः, तत्र ते दौ मागौ दृष्ट्वा इति तं मुनिं पप्रच्छुः—“हे साधो ! अथ साधुपाम्भे गोध-
पथा जग्मुः ?” तच्छ्रुत्वाऽपि मुनिस्तेषां न किञ्चित्तरं ददौ । यतः—

सुखञ्च वागनुच्चारं मौनमेकेन्द्रियेष्वपि । पुञ्जलेष्वप्रवृत्तिस्तु योगिनां मौनमुत्तमम् ॥ १ ॥
वागनुच्चारं वचनाप्रलापरूपं मौनं सुखञ्च सुप्रापं, तत् एकेन्द्रियेष्वप्यस्ति, तन्मौनं मोक्षसाधकं नास्ति,
पुञ्जलेषु अप्रवृत्तिः रम्यारम्यतयाऽव्यापकत्वं मौनमुत्तमं प्रशस्यम् । स्वरूपस्त्रीनः स कुरुदत्तमुनिः कथं
सावद्यं वाक्यं सत्यमपि जहपति ? यतः ‘न सत्यमपि ज्ञापेत् परपीनाकरं वचः’ ततस्ते चौराः कुपिता
वारिक्किनां मृत्तिकामादाय ते दुष्टचेतसः तस्य मुनेः मौलौ पालीं बबन्धुः, तत्र क्रोधबिह्वलास्ते चित्ता-
ङ्गारान् दृष्ट्वा ययुः, तैर्ज्वलन्मौलिरपि मुनिः हृद्येवमचिन्तयत्—

सह कलेवर ! खेदमचिन्तयत्, स्वशता हि पुनस्तव दुर्बजा ।
बहुतरं च सहिष्यसि जीव हे, परवशो न च तत्र गुणोऽस्ति ते ॥ १ ॥

इति ध्यायन् यतिर्न हि मौलिं मनश्चाकम्पयत् । तमुपसर्गं सहित्वा परलोकमसाधयत् ।

मौने मुनित्वं परिज्ञाव्य सम्य-ज्ञानादिमन्तः कुरुदत्तवद्ये ।
 चरन्ति तन्मौनमपास्य दम्भान् ते स्थुर्ध्रुवं स्यात्पदसौख्यसत्काः ॥ १ ॥
 ॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादवृत्तौ षाविंशे साम्ने
 षोडशाधिकत्रिशततमं ३१६ व्याख्यानम् ॥

सप्तदशाधिकत्रिशततमं व्याख्यानम् ३१७ ॥

अथ विद्यामविद्यां चाह—

यः पश्येन्नित्यमात्मानं, सा विद्या परमा मता । अनात्मसु ममत्वं य-दविद्या सा निगद्यते ॥ १ ॥
 अनात्मसु पुञ्जलज्येषु यन्ममत्वं 'इदं शरीरमहमेव' इति ज्ञानं साऽविद्या एव ज्ञान्तिरेव । एतद-
 श्रयथार्थावधारणे कृत्यार्थे समुज्जपालसंवन्यश्चायम्—

समुज्जपालकथा—

चम्पायां समुज्जदत्ताह इज्यः श्रीमघीरपरमश्वरतः प्रतिबुद्धः सुश्राद्धो निर्ग्रन्थप्रवचने कोविदोऽञ्जत् ।
 निर्ग्रन्थप्रवचनं चेदम्—

तरङ्गतखां लक्ष्मी—मायुर्वायुवदस्थिरम् । अदग्रधीरनुध्याये—दग्रवज्रङ्गरं वपुः ॥ १ ॥

अदग्रधीः—पुष्टबुद्धिः लक्ष्मीं तरङ्गवत् चपलाम्—अस्थिरामनुध्यायेत्, आयुः वायुवदस्थिरं प्रतिसमय-

विनश्वरमध्यवसायादिविघ्नोपयुक्तं चिन्तयेत्, वयुः—शरीरम् अत्रवज्रद्वारं
शुचीन्यप्यशुचीकर्तुं, समर्थेऽशुचिसंज्ञे । देहे जलादिना शौचं, त्रमो मूढस्य दारुणः ॥ १ ॥
त्रमः श्रोत्रियादीनां दारुणः—अयकृत् । कथञ्चूते देहे ? शुचीन्यपि—नीरमृत्तिकादिसंयोगेन शौचं
कर्तुं समर्थे देहसङ्गान्मलयजविलेपनादयोऽप्यशुचीभवन्ति । पुनः अशुचिसंज्ञे अशुचि-आर्तवं रक्तं
पितुः शुक्तं (च) तेनोत्पत्तिर्यस्य स तस्मिन् । उक्तं च—
शुक्तं पित्रो मातुः सोऽपि तदुच्यते तदुच्यते तदुच्यते तदुच्यते तदुच्यते तदुच्यते तदुच्यते तदुच्यते तदुच्यते तदुच्यते
अतोऽस्थिरेऽपवित्रे औपाधिकेऽन्निनवकर्मबन्धकारणे इत्यत्रावाधिकरणे कः संस्कारः ? अतस्तन्नि-
वार्थं स्वरूपे आत्मनः पावित्र्यं कार्यम्, तदुपदिशति—

यः स्नात्वा समताकुण्ठे, हित्वा कश्मलजं मलम् ।
पुनर्न याति मालिन्यं, सोऽन्तरात्मा परः शुचिः ॥ १ ॥

इत्यादिश्रीवीरपूज्यप्रसादात् स धर्मज्ञ आसीत् । एकदा स प्रवहणवाणिज्यं कुर्वन् पिंडुरपुरे समा-
गात् । तत्पुरवासी कोऽपि वणिक् तस्मै स्वपुत्रीं ददौ । तां जातगर्जां प्रतिगृह्य स्वदेशं प्रस्थितः । अथ
प्रवहणमध्ये सा गर्जं प्रसूतवती । तस्यात्मजस्य समुद्रपाल इति नाम स्थापितम् । हेमेण इभ्यो गृहमा-
गात् । स पुत्रो यौवनं प्राप । तस्य पितृभ्यां रूपवतीकन्यापाणिग्रहणं कारितम् । तथा सह क्रीडा-

मनुचक्रन्यदा आमलतालोकने गवाहो स्थितः समुद्रपालो रक्तचन्दनकणवीराद्यलङ्कृतमेकं वधाहं
 पुरुषं ददर्श, तं वीक्ष्याव्रवीत्—‘अहो! अहो! अशुभानां कर्मणां विपाकः! यदयं वराको वधाहं-
 मित्थं नीयते’ एवं ध्यायन् संबुद्धः स दधौ—

अविद्यातिमिरध्वंसे, दृशा विद्याञ्जनस्पृशा । पश्यन्ति परमात्मन—मात्मन्येव हि योगिनः ॥ १ ॥
 एवं हि निश्चये समाधिदशास्था योगिन आत्मन्येव परमात्मानं समस्तकर्मजालविम्वनाविमुक्त-
 मुत्कृष्टनिष्पन्नसिद्धात्मानं पश्यन्ति निर्धारयन्ति । कया? विद्याञ्जनस्पृशा दृशा विद्या—तत्त्वबुद्धिस्तद्रूपं
 यदञ्जनं तत्स्पृशा दृशा—चक्षुषा अविद्याऽयथार्थोपयोगान्धकारविनाशे सति सम्यग्दृष्टय आत्मानमा-
 त्मनि पश्यन्ति । इत्यादिशुभ्रध्यानपरः समुद्रपालः पितरावापृच्छय प्राव्रजत् । यत उत्तराध्ययने
 एकविंशोऽध्ययने—

जहितु संगं च महाकिलेसं, महंतमोहं कसिणं ब्रह्मावहं ।

परियायधम्मं चऽज्जिरोअइज्जा, वयाइ सीलाइ परीसेहे य ॥ १ ॥

अप्रमत्ततया पञ्च महाव्रतानि आसेवेत, न तु स्वीकारमात्रेणैव तिष्ठेत्, तथा काळोचितं प्रत्युपेक्षणा-
 दिकृत्यं कुर्वन् देशे ग्रामे यथा यथा संयमयोगहानिर्न स्यात् तथा तथा विहरेत्, पुनः यथा-
 दृष्टान्निवापुको न भवेत्, पुनः विविक्तालयनानि ख्यादिरहितोपाश्रयान् सेवेत, ततः स कीदृ-
 शोऽञ्जत् इत्याह सूत्रे—

सन्नाणनाणोवगए महेसी, अणुत्तरं चरिं धम्मसंचयं ।

अणुत्तरे नाणधरे जसंसी, उञ्जासइ सूरिएवंतविरुके ॥ १ ॥

स मुनिः ज्ञातं तेन ज्ञानमवबोधः तेनोपगतः अनुत्तरं ज्ञान्यादिधर्मं चरित्वा अनुत्तरं केवल-
ज्ञानं तज्जरः यशस्वी जगति सूर्यं श्वान्तरिक्षे प्रकाशते । ततः पुण्यपापद्वयं कृत्वाऽपुनरागतिं गतिं गतः ।

मिथ्यात्वविद्याविगमे निजात्मनः, शुद्धात्मरूपं परमात्मसन्निभम् ।

निर्धारयन्त्येव समुद्रपाखवत्, लोकोत्तरज्ञानदृशा हि योगिनः ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ द्वाविंशे स्तम्भे
सप्तदशोत्तरत्रिशततमं व्याख्यानम् ३१७ ॥

अथाष्टादशोत्तरत्रिशततमं ३१८ व्याख्यानम् ॥

अथ विवेकमाह—

कर्म जीवं च संश्लिष्टं, सर्वदा क्षीरनीरवत् । विमिञ्चीकुरुते योऽसौ, मुनिहंसो विवेकवान् ॥ १ ॥
कर्म ज्ञानावरणादिकं जीवं च सच्चिदानन्दरूपं सर्वकालं दुग्धजलवत् एकीकृतं यो लक्षणादिज्ञैः
पृथक्कुरुते, असौ मुनिहंसो विवेकवान् विवेकयुक्तः । तत्र विवेचनं हेयोपादेयपरीक्षणं विवेकः प्रव्य-
विवेकः लौकिकः धनोपार्जनराजनीतिकुलनीतिदक्षस्य भवति, लोकोत्तरस्तु धर्मनीतिकस्य भावतो

विवेकः, बाह्यस्वजनधनतनुरागविप्रजनरूपो बाह्यः, आच्यन्तरश्च ज्ञानावरणादि अव्यकर्म अशुद्धचेत-
नोत्पन्नं विज्ञावादि, भावकर्म एकत्वविप्रजनरूपं चेति ।

देहात्माद्यविवेकोऽयं, सर्वदा सुलभो भवेत् । भवकोट्याऽपि तज्ज्ञेद—विवेकस्त्वतिदुर्लभः ॥ १ ॥

आत्मा त्रिविधः—बाह्यात्मा १ अन्तरात्मा २ परमात्मा ३ चेति । यस्य देहमनोवचनादिषु आत्म-
त्वज्ञासनं देह एवात्मा, एवं सर्वपौञ्जलिकप्रवर्तनेषु आत्मत्वबुद्धिः स बाह्यात्मा मिथ्यादृष्टिः १ । तथा
सकर्मवस्थायामपि आत्मनि ज्ञानाद्युपयोगलक्षणे निर्विकारामृताव्यावाधारूपे समस्तपरभावमुक्ते आत्म-
बुद्धिः सम्यग्दृष्टिगुणस्थानतः क्षीणमोहं यावदन्तरात्मा कथ्यते २ । तथा यः केवलज्ञानदर्शनोपयुक्तः
स परमात्मा लुच्यते ३ । अतो ज्ञेदविवेकेन सर्वं साध्यमिति । देहः शरीरम्, आत्मा जीवः, आदि-
शब्दादात्मनो वाक्कायादौ आत्माऽयमित्यविवेकः सर्वकालं सुलभः संसारे । तयोः शरीरात्मनोर्ज्ञेदवि-
वेकः चिन्नताविवेचनरूपः भवकोट्याऽप्यतिदुर्लभः । सम्यग्दृष्टिरेव ज्ञेदज्ञानं करोति ॥

संयमाखं विवेकेन, शाणेनोत्तेजितं मुनेः । धृतिधारोद्ध्वणं कर्म—शत्रुहृदक्षमं भवेत् ॥ ३ ॥

संयमः परभावनिवृत्तिरूपः तदेवाखं विवेकेन स्वपरविवेचनेन शाणेन उत्तेजितम् उत्कृष्टतेजस्वितां
नीतं, धृतिः संतोषः तद्रूपा धारा तथा उद्ध्वणं तीक्ष्णं संयमाखं कर्म ज्ञानावरणादि तदेव शत्रुः तस्य
हृदः तस्मिन् क्षमं समर्थं भवतीति । अनेनानादिमिथ्यात्वासंयमाज्ञानाधिष्ठितः संसारे संसरति जीवः,

स एव च त्रिलोकीवत्सलश्रीमदर्हदुक्तपरमागमसंयोगीततत्त्वरहस्यः स्वपरविवेकेन परज्ञावविज्ञावाच्यां निवृत्तः परमस्वरूपसाधकः स्यादित्युक्तम् ।

अत्रार्थे उदाहरणं चेदम्—

यथा योधैः कृतं युद्धं, स्वामिन्येवोपचर्यते । शुष्मात्मन्यविवेकेन, कर्मस्कन्धोर्जितं तथा ॥ १ ॥
यथा योधैः सुजटैः कृतं युद्धं नृपे उपचर्यते अयं नृपो जितः अर्थं पराजित इत्युक्तिर्लोके ज्ञवति तथा शुद्धे आत्मनि अविवेकेन असंयमेन कर्मस्कन्धस्य ऊर्जितं सास्त्रान्यमुपचर्यते उपचारः क्रियते । इत्यादिधर्मोपदेशादिरक्तः कामजोगेह्यः स महात्मा व्रतमग्राहीत् । गुरोः प्रसादात्स श्रुताग्नौनिधिपारीण एकाकित्वविहाराख्यां प्रतिमां प्रपन्नवान् । अन्यदा स मुनिर्निन्नचूिमिप्रदेशेषु विहरन् शरत्काले महारण्ये निशि प्रतिमया तस्यौ । तत्र सूचीसमानवदनाः सहस्रशो दंशाः कोमले तस्य शरीरे विदग्धशोणितं पशुः । निरन्तरविलग्नैर्दशनतत्परस्तैर्दशैः स्वर्णवर्णोऽपि स मुनिर्लोहवर्ण इवावजौ । दशत्सु तेषु तस्योच्चैर्वदनाऽऽसीत् तथापि ह्यन्तिहमः स तां तितिहामास, न तु तान्ममार्ज, दध्यौ च—“दंशो-
ब्बाऽसौ व्यथा मम कियती ? इतोऽप्यनन्तगुणिता नरकेषु सा सोढा । यतः—
परमाधार्मिकोत्पन्ना, मिथोजाः क्षेत्रजास्तथा ।
नारकाणां व्यथा वक्तुं, पार्यन्ते ज्ञानिनाऽपि न ॥ १ ॥

किंच—

अन्यघपुरिदं जीवात्, जीवश्चान्यः शरीरतः ।

जानन्नपीति को ददः, करोति ममतां तनौ ॥ ३ ॥

पुज्जदपिणो देहोऽनित्यः, जीवस्तु अमूर्तोऽचलो ज्ञानाद्यनन्तचेतनावक्षणः स्वरूपकर्ता स्वरूपभोक्ता स्वरूपरमणो नवविश्रान्तः पुज्जलकर्तृत्वादिव्रावरहित इत्यादिविवेकज्ञानं ज्ञावयन् स तां व्यथां सहमानो दंशः शोषितशोणितो रात्रावेव स्वर्गं जगामेति ।

इति विवेकगुणं हृदि धारयन्, श्रमणभ्रजमुनिस्त्रिदशोऽन्नवत् ।

तदपरैरपि साधुवरैरयं, जिनवचोनिपुणैरुररीकृतः ॥ ३ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ द्वाविंशे

स्तम्भेऽष्टादशाधिकत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ३१८ ॥

एकोनविंशत्यधिकत्रिंशत्तमं ३१९ व्याख्यानम् ॥

अथ माध्यस्थ्यगुणमाह—

रागस्य कारणे प्राप्ते, न भवेज्जागृगमनः । वेद्भेतौ न च द्वेषः, स माध्यस्थ्यगुणः स्मृतः ॥ ३ ॥

स्पष्टः । अत्रार्थे संबन्धश्चायम्—

एकस्मिन् पुरेऽर्हद्वर्तार्हन्मित्राहौ द्वौ सोदरौ वसतः । अर्हन्मित्रस्यात्मा सदा धर्मप्रियः प्रत्यहं गुरुक-
वाक्यानि शृणोति । एकदा श्रीमञ्जुणा माध्यस्थ्यगुणवर्णनं विस्तारितम् । तथाहि—

स्थीयतामनुपादम्भं, मध्यस्थेनान्तरात्मना । कुतर्ककर्करद्वैपैः, त्यज्यतां बालचापद्वम् ॥ १ ॥

ओ ज्ञेयाः ! बालस्याङ्गस्यैकान्ताज्ञानरक्तस्य चापद्वं वस्तुस्वरूपानपेक्षवचनरूपं चापद्व्यं मुच्यताम्
कुतर्काः कुयुक्तयः त एव कर्करा उपद्वाम्भेष्वां द्वेषास्तैः । मध्यस्थेन रागद्वेषरहितेनान्तरात्मना साधका-
त्मनाऽनुपादम्भं स्थीयतां, स्वप्नावोपघात उपद्वाम्भः तद्वहितं यथा स्यात्तथा स्थीयतामिति !

स्वस्वकर्मकृतावेशाः, स्वस्वकर्मचुजो नराः । न रागं नापि च द्वेषं, मध्यस्थस्तेषु गच्छति ॥ २ ॥

तेषु कर्मोदयेषु (नरेषु) मध्यस्थः समचित्तः न रागं न च द्वेषं गच्छति । कीदृशा नराः ? स्वे स्वे
कर्मणि कृत आवेशो यैस्ते स्वस्वकर्मकृतावेशाः, तथा स्वस्वकर्मजोकारः, तेषु मध्यस्थः स्यात्, स्वस्वक-
र्मविपाकोदये शुभ्रे चाशुभ्रे च प्राप्ते सति समानचेतोवृत्तिधारको मध्यस्थः न रागद्वेषौ समुपवहति इति ।

मनः स्याद्व्यापृतं यावत्, परदोषगुणग्रहे । कार्यं व्यग्रं वरं तावत्, मध्यस्थेनात्मज्जावने ॥ ३ ॥

परदोषगुणग्रहेण यावन्मनः व्यापृतं प्रवृत्तं स्यात् तावन्मध्यस्थेन पुरुषेण आत्मस्वरूपचिन्तने व्यग्रं
तदायत्तं वरं प्रधानं कार्यमिति । अनेनात्मस्वरूपस्यामूर्तस्यागुरुलघुषड्गुणानिवृत्तिपरिणमनोत्पादव्यय-
भ्रौव्यलक्षणास्वरूपादिचिन्तनव्यग्रस्य संसारिकगुणदोषचिन्तनावकाश एव न जवति, अत एव निर्भ्र-

न्यास्तेदेव चिन्तयन्ति, ज्ञावनाचक्रं घोषयन्ति, ज्ञानुयोगग्रन्थं प्रश्रयन्ति, परस्परस्वप्नावविज्ञाव-
परिणमनं विलोकयन्तीति ।

विजिज्ञा अपि पन्थानः, समुद्रं सरितामिव । मध्यस्थानां परं ब्रह्म, प्राप्नुवन्त्येकमद्वयम् ॥ ४ ॥

अनेकजेदजिज्ञा अपि पन्थानः मार्गसाधनपञ्चतयः ज्ञव्याचरणतः शुक्लध्यानं यावत् सम्यग्दृष्ट्य-
पुनर्वन्धकादयो जिनकटप्याद्या मध्यस्थज्ञावर्तिनामेकमद्वयं परं ब्रह्म प्राप्नुवन्ति सर्वे साधनोपाया एकं
शुद्धमात्मस्वरूपं समवतरन्ति सर्वेषां मोक्षसाधकानां साधैकत्वात्, कमित्र ? समुद्रमिव सरितां यथा
नदीनां विजिज्ञा अपि पन्थानः सर्वे समुद्रं गच्छन्ति ।

स्वागमं रागमात्रेण, द्वेषमात्रात् परागमम् । न श्रयामस्त्यजामौ वा, किं तु मध्यस्थया दृशा ॥ ५ ॥

स्वागमं वयं न रागमात्रेण श्रयामः यथाऽस्मत्परंपरागतैरिदमेवानिहितमस्माकं कट्यमिदमिति रागानु-
रक्तत्वेन न जिनागमे रागः, वाऽथवा परागमं कपिलादिशास्त्रं न केवलं द्वेषमात्रेण परकीयत्वात् त्यजामः,
किं तु परीक्षया यथार्थवस्तुस्वरूपनिरूपणेन सम्यग्ज्ञानहेतुत्वात् मध्यस्थया दृशा जिनागमं श्रयामः । उक्तं च-
पक्षपातो न मे वीरे, न द्वेषः कपिलादिषु । युक्तिमघचनं यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ १ ॥

न श्रद्धयैव त्वयि पक्षपातो, न द्वेषमात्रादरुचिः परेषु ।

यथावदाप्तत्वपरीक्षया तु, त्वामेव वीरं प्रभुमाश्रयामः ॥ २ ॥

इत्यादि श्रीगुरुमुखतो देशनां श्रुत्वाऽहंनिमित्रकुमारः स्वदारनियमं जग्राह । अथाग्रजभार्या देवरं

हावचावकटाक्षनिक्षेपमङ्गुलवाण्याऽनुकूलोपसर्गं करोति प्रत्यहं, परं लघुर्नेहति । स्त्रीस्वरूपं तादृशं मत्वा स्वप्नतरुदणार्थं पञ्च महाव्रतानि लब्धौ । तज्जप्ता सा मृता शुनी जाता । अन्यदा विहरन् सोऽर्हन्मि-
त्रभिः सहसा तं प्रदेशमाययौ । शुन्या स मुनिर्दृष्टः । सा तं पतिमिवालिखिङ्ग । नष्टः साधुः । साऽथ पूर्ववदालिखिङ्ग रागाधिया, तदाऽपरे साधवो जहसुः—‘असौ साधुर्मर्कटीपतिः’ । तं मुनिं हृष्टा लज्जया शीघ्रं तत्प्रदेशान्नष्टः । मर्कटी मृता यद्विण्मयचूतं, तं मुनिं वीक्ष्य जातिस्मृत्या दध्यौ—‘असौ मुनिर्मया बहुचक्रवेषु वाञ्छितो मां न वाञ्छति तर्ह्यधुनाऽमुमालिङ्गामि’ इति ध्यात्वाऽऽलिङ्गति स्म । मुनिर्नष्टः । ततो गह्वन् नदीमुखद्वितुं यावज्जले प्रविष्टः तावत्तया यद्विण्मया साधोः पादश्चित्तः । तदा तां यद्विणीं शासनदेवी ताफ्यामास, आह च—‘रे पापिनि ! यत् त्वमृषेः पराजवं करोषि तन्न युक्तम्, शृणु प्राग्जवं’ । ततस्तया मिथ्यादुष्कृतं दत्तम् । सद्यो दिव्यानुजावात् पादः सक्तीकृतः । ततो यतिः सविशेषं संयमं प्रपाह्य स्वर्गं गतः, ततो मुक्तिं चास्यतीति । असङ्गाद्भूयः प्रबन्धोऽयं लिखितः ।

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ षाविंशे स्तम्भे एकोनविंशत्यधिकत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ३१ ए ॥

विंशत्यधिकत्रिंशत्तमं ३३० व्याख्यानम् ॥

अथ निर्जयतागुणमाह—

एकं ब्रह्मास्त्रमादाय, निघ्नन्मोहचमूं मुनिः । विज्ञेति नैव सङ्ग्राम—शीर्षस्थ इव नागराद् ॥ १ ॥
मुनिः स्वरूपरतो न विज्ञेति । किं कुर्वन् ? मोहचमूं मोहसैन्यं निघ्नन् ध्वंसं कुर्वन् । किं कृत्वा ?
ब्रह्मास्त्रं ब्रह्मज्ञानमात्मस्वरूपावबोधस्तदेवास्त्रं शस्त्रमादाय । क इव ? सङ्ग्रामस्य शीर्षमेघे सरत्वं तत्र तिष्ठ-
तीति सङ्ग्रामशीर्षस्थः नागराद् गजश्रेष्ठ इव, यथा गजेशः सङ्ग्रामे न विज्ञेति तथा मुनिः कष्टेऽपि कर्म-
पराजये प्रवृत्तो न जयवान् स्यात् शरीरादिसर्वपरज्जावविरतत्वात् ।

अत्रार्थे स्कन्दकपिहृष्टान्तः—

श्रावस्यां जितशत्रुसुतः स्कन्दकोऽञ्जत् । तच्छूपसुता पुरन्दरयशा जितशत्रुचूपेन कुम्भकारपुरेशाय
दण्डचूपाय परिणयिता । तस्य पादकाञ्चिधोऽञ्जन्यः पुरोहितो दृष्टोऽस्ति । अथान्यदा सुव्रत-
स्वामी श्रावस्यां समवासार्षीत् । धन्यमन्यः स्कन्दकस्तं नन्तुमगात् । श्रीजिनदेशनां श्रुत्वा श्राद्धधर्मं
प्रत्यपद्यत । एकदा स पादकः पुरोधाः किञ्चिज्जाजकार्यार्थं श्रावस्यामाययौ स च चूपसञ्जामध्ये निर्ग-
न्धगर्दशां कुर्वन् द्रुतं स्कन्दकेन निरुत्तरीचके । तदनु तदुपरि धेपं वहन् स स्वास्पदं ययौ । ततो
मुक्तजोगः स्कन्दको विरक्तचेता मर्यानां पञ्चजिः शतैः साकं श्रीजिनान्तिकं प्राव्राजीत् । क्रमात्स्क-

नन्दके बहुश्रुते जाते सुव्रतप्रभुः तानि पञ्च साधुशतानि तस्मै शिष्यतयाऽदात् । अन्येद्युरहन्तं स्कन्दकः
 पृष्टवान्—‘यदि प्रचोरादेशः स्यात्तदाऽहं स्वसुदेशं ब्रजामि’ । प्रभुर्जगौ—‘तत्र मारणान्तिक उपसर्गः
 सर्वेषामुत्पत्स्यते’ । तच्छ्रुत्वा स स्माह—‘स्वामिन् ! तस्मिन्नुपसर्गे समुपस्थिते वयमाराधका ऋषिभ्यामो
 विराधका वा ?’ । स्वामी स्माह—‘त्वां विना सर्वेऽप्याराधकाः’ । तन्निशम्य निर्जयः स दध्यौ—
 क्रमात् कुम्भकारपुरोपवनं प्राप । तत् पापिना पादकेन श्रुतम् । ततः प्राग्वैरशुश्रूषं तत्रोद्याने
 अयं स्वयं महावीर्यः प्रचरन् रुदोर्दण्मविक्रमैः साधुवेषधरैर्भटानां पञ्चशतैर्युतो वनचूगोपितशस्त्रप्रकरो
 वन्दितुं गतं त्वां हत्वा राज्यमेतत् ग्रहीष्यति । स्वामिन् ! मघचने प्रत्ययो न चेत्तव । तदा तजोपिता-
 स्त्राणि स्वयं वने गत्वा विलोकय” इत्युक्त्या व्युद्ग्राह्य तानि दर्शितानि । ततो नृपः क्रुधो मुनीन् सर्वा-
 नबन्धयत् । तान्निबन्धय पादकस्यैव नृपः समर्पयत् । ततो नृपः क्रुधो मुनीन् सर्वा-
 मुदितः स तान् मर्त्यपीनायन्त्रान्तिकेऽनयत् । इति प्रोचे च—‘यूयमिष्टं सरतेदानीमनेन यन्त्रेणाखि-
 लान् पीनयिष्यामि । ततस्ते जीवितमरणशाविप्रमुक्ता निर्जयाः सर्वे पर्यन्ताराधनां विदधुः । अथ
 पादक एकैकं श्रमणं यन्त्रे क्षेपंक्षेपमपीकृत्य स्कन्दकं च यन्त्रपाश्वं बद्धमधारयत् । सूरिस्तु समयोचि-
 तैर्वाक्यैस्तान् सर्वान्निर्यामयामास । यतः—

त्रिभूतः शरीरतो जीवः, जीवाग्निश्च विग्रहः । विदन्निति वपुर्नाशोऽप्यन्तः सिद्येत कः कृती ॥ १ ॥

इत्यादिसद्युक्त्या स्कन्दकेन निर्याम्यमाना विपद्ने मित्रे च समदृष्टयः क्षमाधनाः क्रमात्केवलं प्राप्य शिवं लेजिरे । तेनैवं द्रुतं द्यूतपञ्चशतार्पिषु हतेषु एकं दुष्टकमुद्दिश्य पालकं स्कन्दकोऽवदत्—

अनुकम्प्यमिमं बालं, पीड्यमानं निरीक्षितुम् । नाहं शक्यामि नियतं, पूर्वं पीभ्य मां ततः ॥ १ ॥

तच्छ्रुत्वा पालको गुरोर्ऋरिदुःखविधित्तया तस्य पश्यत एव जाक् प्राक् तं बालमपीभ्यत् । सोऽपि महासत्त्वो गुरुणा निर्यामितः मुक्तिं प्राप । तदीक्ष्य सूरिः क्रुद्धो दध्यौ—“अनेन पापिना सपरिकरोऽहं विनाशितः, दुष्टकोऽपि सघाचा क्षणमेकं न रक्षितः, तदुष्करस्य सत्तपसः फलं जवेच्छेत्तदा पुरोधो-
भूपजनपदानाममीषां दाहको जाविजन्मनि च्यासम्” । इत्थं कृतनिदानः स तेन दुर्धिया पीभितो मृत्त्वा वह्निकुमारेषु सुरोऽञ्जत् । अथ पुरन्दरयशास्तत्र दिने चैवं दध्यौ—“कुतो हेतोरद्य पुरीमध्ये साधवो न दृश्यन्ते?” । इतश्च स्कन्दकमुने रक्तान्यक्तं रजोहरणं गृध्रपक्षिणा जगृहे । तज्जोहरणं जाग्रन्वितन्यतया तस्या राक्ष्याः पुरो गृध्रो न्यपातयत् ।

तच्चादायोघेष्टयन्ती, सा स्वयं परिकर्मितम् । कम्बलखण्णमज्राहीत्, त्रातुः प्रव्रजतोऽर्पितम् ॥ १ ॥

तेन चिह्नेन मुनीन् हतान् ज्ञात्वा सखेदा सा भूपमवादीत्—“रे दुष्ट ! किमकृत्यं महत् कारितं ? अनेन पापेन त्वं महान्यथां प्राप्स्यसि” इत्युदीर्य सा दीक्षोत्सुका देवैर्जिनसन्निधौ नीता, दीक्षां लात्वा

परलोकमसाधयत् । अथ स्कन्दकामरोऽवधिना माख्यं स्ववृत्तं ज्ञात्वा क्रोधाध्मातो देशयुक्तं तत्पुर-
मधाक्षीत् । यतः—

ततोऽरण्यमग्नौ देश—अमौ दारुकचूपतेः । अद्यापि दारुकारण्य—मिति तत्प्रोच्यते बुधैः ॥ १ ॥

एकोनपञ्चशतसाधुवरैर्गुणैर्धै—निर्भीकता न हि यथा हृदयादिमुक्ता ।

उह्या तथेयमपरैरपि साधुमुख्यैः, श्रीस्कन्दकश्मणवन्न पुनर्विधेयम् ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ द्वाविंशे

स्तम्भे विंशत्यधिकत्रिशततमं व्याख्यानम् ३३० ॥

एकविंशत्यधिकत्रिशततमं ३३१ व्याख्यानम् ॥

अथात्मप्रशंसामाह—

गुणैर्यदि न पूर्णोऽसि, कृतमात्मप्रशंसया । गुणैरेवासि पूर्णश्चेत्, कृतमात्मप्रशंसया ॥ १ ॥
यदि गुणैः केवलज्ञानादिभिः पूर्णो नासि तर्हि आत्मस्तुत्या कृतम् अलं सूतमिति यावत् निर्गुणा-
त्मनः का प्रशंसा ? चेत् यदि गुणैः सम्यग्रत्नत्रयादिरूपैः पूर्णस्ताहि वाचिकात्मप्रशंसया कृतं सूतं शुद्धा
गुणाः स्वत एव प्रकटीभवन्तीति ।

आलम्बिता हिताय स्युः, परैः स्वगुणरश्मयः । अहो स्वयं गृहीतास्तु, पातयन्ति न्रवोदधौ ॥ २ ॥
स्वगुणरश्मय आत्मीयगुणरज्जवः परैरन्यैः आलम्बिताः स्मरणचिन्तनेन गृहीता हिताय कष्टयाणाय
स्युः । तु पुनः अहो इत्याश्चर्ये स्वगुणाः स्वयं गृहीता न्रवोदधौ पातयन्ति स्वमुखेन स्वगुणोत्कर्षो न कार्यः ।

अत्रार्थे मरीचिकुमारप्रबन्धः—

श्रीनरतचक्रिणो मरीचिकुमारः एकदा चक्रिणा सार्धं श्रीशुगादिजिनं समवसृतं वन्दितुमगात् । तत्र
श्रीस्याघादधर्मे श्रीमारुदेवमुखात् श्रुत्वा प्रतिबुध्य व्रतमाददे । स्थविराणां पुरोज्ञानि एकादशापि अप-
वत् । स्वामिना सार्धं चिरं व्यहरत् । अन्यदा ग्रीष्मतापपीनितश्चारित्रावरणकर्मोदयादिति दध्यौ, यतः
श्रीवीरचरित्रे हैमे—

न श्रामाण्यगुणान्मेरु—समजारात् दुरुषहान् । निर्गुणोऽहं न्रवाकाङ्क्षी, वोढुं प्रचुरतः परम् ॥ १ ॥
किं त्यजामि व्रतं लोके, तस्यागे लब्ध्यते खलु । लब्धो वाऽयं मयोपायो, व्रतं येन क्लमो न च ॥ २ ॥
श्रमणा न्रगवन्तोऽमी, त्रिदण्डविरताः सदा । अस्तु दण्डैर्निर्जितस्य, त्रिदण्डी मम लाञ्छनम् ॥ ३ ॥
केशलोचादमी मुण्डाः, दुरमुण्डः शिखी त्वहम् । महाव्रतधराश्चामी, स्यामणुव्रतभृत्त्वहम् ॥ ४ ॥
निष्किञ्चना मुनयोऽमी, नूयान्मे मुञ्चिकादि तु । अमी विमोहा मोहेन, वृत्रस्य वृत्रमस्तु मे ॥ ५ ॥
उपानन्रहिताश्चामी, संचरन्ति महर्षयः । पादत्राणनिमित्तं मे, न्रवतामगुपानहौ ॥ ६ ॥
सुगन्धयोऽमी शीलेन, दुर्गन्धः शीलतस्त्वहम् । सौगन्ध्यहेतोर्न्रवतु, श्रीखण्डतिलकादि मे ॥ ७ ॥

अमी शुक्लजरघ्ना, निष्कपाया महर्षयः । ज्वन्तु मे तु वासांसि, काषायाणि कपायिणः ॥ ७ ॥
 त्यजन्त्यमी जलारम्भं, बहुजीवोपसर्दकम् । स्नानं पानं च पयसा, मितेन ज्वताच्च मे ॥ ८ ॥
 एवं विकल्प्य स्वधिया, विह्वलनिर्वाहहेतवे । पारिव्राज्यं प्रत्यपादि, मरीचिः क्लेशकातरः ॥ ९ ॥
 तादृग्वेपं च तं दृष्ट्वा—ऽपृष्ठधर्मं जनोऽखिलः । साधुधर्मं समाचख्यौ, सोऽपि तेषां जिनोदितम् ॥ १० ॥
 सर्वेषां जनानां पुरः स धर्मदेशनां तनोति । तदा जनास्तं पप्रब्धुः—‘त्वं किं स्वयमेतं मार्गं नाच-
 रसि ?’ श्रुत्वा स ग्राह—‘तं मेरुचारं वोढुं नाहमीशोऽस्मि’ इति स तान् शशंस । पुनः स धर्माख्यान-
 प्रतिबुद्धान् ज्ञयानुपस्थितान् शिष्यान् स्वामिनः समर्पयामास । इत्याचारो मरीचिः स्वामिना सह
 विजहार । स्वामी पुनर्विनीतायां पुरि समवासाणीत् । तत्र प्रष्टुं प्रणम्य ज्वरतेन पृष्ठो भाव्यहच्चक्रवर्त्या-
 दिस्वरूपं प्रयुर्जगौ । पुनः पप्रब्धु—‘किं कश्चिदिह पर्षदि अत्र ज्वरतक्षेत्रे त्वमिव जिनो जावी ?’ । स्वाम्या-
 ख्यत्—‘अयं तव सूनुर्मरीचिश्चरमतीर्थकृद्दीरनामा इह ज्वरते जावी, आद्यो वासुदेवो जावी, विदेहे
 चक्री जावी च’ । तच्छ्रुत्वा ज्वरतो मरीचिं प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वैवमवोचत्—‘तव पारिव्राज्यं न वन्द्यं
 किं तु त्वं भान्यहर्षसि, तेन वन्द्यसे’ इत्यादि सर्वं जिनोदितं कथितवान् । ततः—
 तदाकर्ण्य मरीचिस्त्रि—रास्फोट्य त्रिपुटीं मुदा । इत्युवाचोच्चकैर्विष्णु—‘त्रैविष्यामि यदादिमः ॥ १ ॥
 सूकानगर्यां मे चक्र—वर्तित्वं च ज्विष्यति । भान्यहं चरमश्चाहन्, पर्याप्तमपरेण मे ॥ २ ॥

आद्योऽहं वासुदेवानां, पिता मे चक्रवर्तिनाम् । पितामहस्तीर्थकृता—महो मे कुलमुत्तमम् ॥ ३ ॥

इत्यात्मप्रशंसां चकार, तेन नीचगोत्रकर्मोपाजितम् । अन्यदा तस्य शरीरे व्याधिरुत्पन्नः । साधुजि-
रपाद्यमानो ग्लान एवं दध्यौ—“अहो अमी साधवो निर्दोक्षिणः, मम पावनं दूरेऽस्तु, परं दृष्ट्या
ईदृशेऽपि न । यद्वा दुश्चिन्तितमिदं मया स्वतनोरपि परिचर्यां न कुर्वन्ति तर्हि ब्रष्टस्य मम कथं कुर्युः ।
अतो व्याधियु गतेषु शिष्यमेकं करिष्यामि” एवं श्यायन्मरीचिः पटुरञ्जवत् । अन्यदाऽस्य कपिलः
कुलपुत्रको मिलितः, तत्पुर आर्हन्तं धर्मं धर्मार्थी स ज्ञापितस्तेन । ततः कपिलोऽब्रवीत्—किं त्वन्मार्गे
धर्मो न विद्यते ? । ततः—

जिनधर्माद्यसं ज्ञात्वा, शिष्यमिहन् स तं जगौ । मार्गे जैनेऽपि धर्मोऽस्ति, मम मार्गेऽपि विद्यते ॥ १ ॥
तद्विष्यः कपिलोऽथाचूत्, मिथ्याधर्मोपदेशनात् । मरीचिरप्यब्धिकोटी—कोटीसंसारमार्जयत् ॥ २ ॥
मरीचिस्तदनालोच्य, विहितानशनो मृतः । ब्रह्मलोके दशोदन्वत्प्रमितायुः सुरोऽञ्जवत् ॥ ३ ॥
शिष्यान् विधायामूर्त्यादीन्, स्वाचारानुयदिश्य च । विपद्य च ब्रह्मलोके, कपिलोऽप्यमरोऽञ्जवत् ॥ ४ ॥
स प्राजन्मावधेर्ज्ञात्वा, मोहादच्येत्य चूतले । स्वयं कृतं साहसमत—मासूर्यादीनवोधयत् ॥ ५ ॥
तदाम्नायादत्र साङ्ग्यं, प्रावर्तत च दर्शनम् । सुखसाध्ये ह्यनुष्ठाने, प्रायो लोकः प्रवर्तते ॥ ६ ॥
पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो, मोक्षं प्राप्नोति निश्चितम् । क्रियां करोतु वा मा वा, ज्ञानवादिमतं ह्यदः ॥ ७ ॥

अत्र बहु वक्तव्यमस्ति, तत्तु तच्चरित्रतो ज्ञेयम्, अत्रात्मप्रशंसा न कार्येत्युपदेशः ।

आत्मप्रशंसाकरणन्मरीचि—नीचाख्यगोत्रं समुपार्ज्य कर्म ।

उत्सूत्रवाक्याच्चि जवानसङ्ख्यानं, वत्राम ज्ञव्यैर्न तथा विधेयम् ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ द्वाविंशे

स्तम्भे एकविंशत्यधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३१ ॥

॥ अथ द्वाविंशत्यधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३२ ॥

अथ तत्त्वदृष्टिमाह—

रूपे रूपवती दृष्टि—ईदृश रूपं विमुह्यति । मज्जत्यात्मनि नीरूपे, तत्त्वदृष्टिस्त्वरूपिणी ॥ १ ॥

रूपवती पुञ्जलस्वरूपग्राहिणी दृष्टिः चक्षुः रूपं श्वेतादिजेदं दृष्ट्वा रूपे वर्णदौ विमुह्यति । तु पुनः

अरूपिणी रूपरहिता दृग्ज्ञानरूपा आत्मचैतन्यशक्तिलक्षणा तत्त्वदृष्टिः नीरूपे निर्गतमूर्तधर्मणि आत्मनि

आत्मस्वरूपे मज्जाति मग्नतां ग्रामोति, अतोऽनादिकालीनं बाह्यदृष्टित्वं विहाय स्वरूपोपयोगे दृष्टिः कार्यो ।

ग्रामारामादि मोहाय, यदृष्टं बाह्यया दृशा । तत्त्वदृष्ट्या तदेवान्त—नीतं वैराग्यसम्पदे ॥ २ ॥

बाह्यदृष्ट्या यद्ग्रामारामादि दृष्टं मोहाय स्यात् असंयममृद्ध्यै स्यात् तदेव ग्रामादिकं तत्त्वदृष्ट्या स्वय-

रत्नेदं कृत्रिमाकृत्रिमदृशाऽन्तरात्मोपयोगमध्ये नीतं प्रापितं वैराग्यसम्पदे वैराग्यसम्पत्त्यर्थं स्यात् अत्रार्थे
ज्ञातं चेदम्—

एगे आत्ररिया नाणचरणप्पहाणा सुअरहस्सपारगा तारगा अब्बजीवाणं अणेगसमणणपरिवुत्ता गामा-
णुगामं विहरंता वायणार्द्धिं समणसंघं वोहंता पंचसमिदतिगुत्तिजुत्ता अणिच्चाइजावियसबसंजोगा पत्ता
एगं वणं अणेगलयाइस्सं नीलं नीलाज्जासं सज्जणिणनिवासं । तउं वणस्स पुक्कपत्तफलदाहिं पासिज्जणं
निगंथाणं वयंति—“ओ ओ निगंथा ! पासह एए पत्ता पुक्का गुब्बा गुम्मा फला जे चेयणलक्खणाणं-
तसत्ति आत्ररिज्जण नाणावरणचरित्तमोहमिच्चत्तमोहांतराउदएणं दाणहीणं एगिंदियजावमापन्ना कंपंता
वलहया दुहिया अत्ताणा असरणा जम्मणमरणवगाढा “अहो अणुंकंपाजुग्गा एए । को एसिं अणु-
कंपं कुणइ मणवयणनयणविगत्ताणं ?” । इय जणिज्जण जणियसंवेगा चलंति पुरउं ताव पत्तं महानयरं
अणेगीयवाइयरवेणं विवाहाइज्जसवेणं देवलोगरूवं रमणिज्जं पिस्सिज्जण आयरिउं समणसंघं जणइ—
“ओ ओ निगंथा ! अज्ज एयम्मि एयरं मोहधानी निवम्मिया, तेण एए कहंति लोगा उल्लंति चउं-
विगत्ता अप्पाणं न जुज्जइ इह पवेसो, लोहपासवच्चा लोगा अणुंकंपणिज्जा, मोहसुरामत्ता नो उवएस-
जुत्ता, अग्गे निगल्लह” । ता साहवो जणंति—“चारु कहियं” इच्चाइसुहजोगपरा विहरइ । ते णं
आयसुहदिज्जियाणं गामनगराइ वेरगकारणं हवइ । इत्यन्वयहट्टान्तमुक्त्वा व्यतिरेकसंबन्धमाह—

कस्मिंश्चिज्ज्ञे गुरुभिः स्वायुःपर्यन्तमवगम्य कश्चित् शिष्यः स्थूलसामाचारीकः सूरिपदे स्थापितः । ततः प्राप्तप्रतिष्ठः स आगमादिशास्त्राध्ययने प्रमाद्यच्छू । ततोऽनधिगतश्रुतार्थोऽपि गुरुमहिम्ना सर्वत्र ख्यातिं प्राप्तवान् । अन्यदा विहरन् पृथ्वीतिलकपुरे प्राप । श्राद्धैः प्रौढप्रवेशेन महोत्सवो व्यधीयत तथा यथा तस्य चतुशं महिमाप्रसिद्धिरुत्तु शासनोन्नतिश्च । तत्र पुरे प्राज्ञेनाचार्यैः परवादिनो नृपस- जेऽनेकशः पराभूताः, ते च तदानीं पुञ्जस्तस्याचार्यस्य तथाविधामुन्नतिं वीक्ष्य ईर्ष्यालवः प्राग् जितत्वेन पुनः स्वमहत्त्वदृतिर्जीरवस्तस्य शास्त्रपरिज्ञानपरीक्षां चिकीर्षवः स्ववर्गीयमेवैकं श्राद्धं तस्य पार्श्वे प्रैषुः । स च विधिवज्जुहं सेवमानोऽन्यदाऽप्रादीत्—“ऋगवन् ! पुञ्जस्य कतीन्द्रियाणि ?” इति । ततः स सूरिस्तत्त्वदृष्टिविकलश्चिरं विमृश्य प्राक् कश्चित् श्रुतं पुञ्जलः समयेन लोकान्तं यावद्यातीत्यस्मार्योत्, ततश्च पञ्चेन्द्रियं विना कथमेतावती शक्तिः ? इति स्वहृदि निर्धार्य तं स्माह—“ऋज ! पुञ्जलः पञ्चे- न्द्रियः” इति । ततः स्वसमयेऽप्येतस्य परिज्ञानं नास्ति परसमयादिपरिज्ञानं पुनः केत्येवं विचार्य लब्ध- तज्ज्ञानपरैरैस्तैर्वादिचिर्नृपसन्ने परा बहूनां धर्महानिश्च जाता । सङ्गेन स दूरतरं विहारितः । एवं- विधास्तत्त्वविकला ग्रामारामोपाश्रयश्राद्धसङ्घादिषु मग्ना उपदेशपरा अपि तादृग्ज्ञानविकलत्वात्तत्सूत्र- मपि प्ररूपयन्ति इति स्वाश्रितान् ऋवाब्धौ प्रत्युत मज्जयन्ति । यतः—

जं जयइ अगीयत्थो, जं च अगीयहनिस्सिहं होइ । बढावेइ य गहं, अणंतसंसारिणं होइ ॥ १ ॥

तत्त्वदृष्टिविकल्पावबुधुतस्य धर्मदेशनां कर्तुं न कदपते इति ॥

निष्पादिता तत्त्वविचारदृक् शुभा, यैस्ते न रज्यन्ति विन्नावस्तुषु ।

मुह्यन्ति नैवोपवनेऽप्युपाश्रये, ते साधवः स्युर्भुवि तत्त्वदृष्टयः ॥ १ ॥

सोपयोगित्वात् पुनः प्रबन्धोऽयं लिखितः ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्राह्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ द्वाविंशे

स्तम्भे द्वाविंशत्युत्तरत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३११ ॥

त्रयोविंशत्युत्तरत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३१३ ॥

अथ संपदिनश्वरतामाह—

सम्पत्स्वस्थिरतां ज्ञात्वा, पुत्रदारहयादिषु । जूमिपालः प्रबुद्धो जाक्, शास्त्रज्ञोक्तमुन्नापितैः ॥ १ ॥

स्पष्टः । अत्रार्थसमर्थनाय ज्ञातं चेदम्—

पृथ्वीपुरे जूमिपालाहो जूपोऽजनि । तत्पुर एकः शास्त्रज्ञविप्र एकस्यां वेश्यायां रक्तोऽजृत् । एकदा कौमुद्युत्सवे राजपत्नी सालङ्कारा रथारूढा व्रजति स्म । सा वेश्या राजपत्नीकण्ठगतहारमवेक्ष्य मोहिता तं शास्त्रज्ञमाह—“हे ग्राणेश! यदि मत्तनुसौख्यानुभवेद्वा तव स्यात्तदा राज्ञीसत्कहारं चौर्यवृत्त्या

समानय । यदीदृष्टेर्विपुलां प्रीतिमिति श्रुत्वा सोऽपि स्त्रीपराधीनो विषयचिह्नः तस्करक्रियया राजसौधे गतवान् । नृपं जाग्रतं वीक्ष्य प्रह्वन्नं नृपपट्यङ्काधोजागे गत्वा स्थितः । तदा नृपेण गर्दनरेणैकस्य काव्यस्य त्रीणि पदानि नूतनानि रचितानि, चतुर्थपदं कथमपि तत्र न समेतं, तेन पुनः पुनस्तान्येव स्मरति, तथाहि—

“चेतोहरा युवतयः स्वजनानुकूलाः, सद्धान्धवाः प्रणयनस्रगिरश्च नृत्याः ।
गर्जन्ति दन्ति निवहास्तरलास्तुरङ्गाः,”
इति त्रीणि पदानि पुनः पुनः समुच्चारयन्तं ज्ञात्वा स शास्त्रज्ञश्चतुर्थपदमपूरयत्, तथाहि—

“संमीलने नयनयोर्न हि किञ्चिदस्ति ॥ १ ॥”
इति श्रुत्वा सहसा चकितो दधौ—“अहो ! यामिकान् विप्रतार्थं मत्सङ्गानि क आगतो विद्यते? देवो मानवो दानवो वा प्रकटीभवतु” । ततः स वेपमानदेहः प्रकटीभूय जगौ—“स्वामिन् ! तव गर्व-हरणार्थं चतुर्थपादपूरणायानेन नूतनमार्गेण समायातोऽस्मि” । नृपः प्राह—“सत्यं ब्रूहि, किमसत्यं ब्रूये ?” । ततः स यथा जातं ज्ञातं प्राह । नृपस्तु हारं तस्मै दत्त्वा गुरुत्वादवध्योऽयमिति विचार्य तं मुक्तवान् । अथ नृपस्तत्रचसा प्रबुद्धः प्रजाते श्रीमत्सुधर्मगुरुसमागमनं कञ्चुकिपुरुषाधिजाय हर्षेण तत्र गत्वा श्रीगुरुं नत्वा धर्मदेशनामिति शुश्राव—

१ समासश्चिन्त्यः, स्वजना अनुकूलाः.

बाह्यदृष्टिप्रचारेषु, मुञ्जितेषु महात्मनः । अन्तरेवावभासन्ते, स्फुटाः सर्वाः समृद्ध्यः ॥ १ ॥
महात्मनः स्वरूपपररूपचेदज्ञानपूर्वकशुद्धात्मानुन्नवलीनाः सर्वसमृद्ध्यः स्फुटाः प्रकटा अन्तरेव
स्वरूपमध्ये एवावभासन्ते, यतः स्वरूपानन्दमयोऽहं, निर्मलाखण्डसर्वप्रकाशकज्ञानवानहम्, इन्द्रचन्द्र-
चक्र्यादि समृद्ध्य औपचारिका अद्वयानन्तपर्यायसम्पत्त्या सम्पन्नोऽहम्, इति स्वसत्ताज्ञानोपयुक्तस्य
स्वात्मनि अवभासन्ते, केषु कीदृशेषु सत्सु ? बाह्यदृष्टिप्रचारेषु मुञ्जितेषु सत्सु बाह्या दृष्टिः विषयसंचा-
रात्मिका तस्या विस्तारास्तेषु रोधितेषु सत्सु, न हीन्ध्यप्रचारैश्चपलोपयोगैरात्मनोऽन्यन्तराऽमूर्त्ता कर्मा-
वृत्ता स्वसत्ता सम्पद् ज्ञायते, रोधिते त्विन्ध्यचापहये स्थिरप्रगुणचेतनोपयोगैः कर्ममलपटलावगुणै-
ताऽप्यात्ममम्पद् ज्ञायत इति ॥

समाधिनन्दनं धैर्य—दम्भोलिः समताशची । ज्ञानं महाविमानं च, वासवश्रीरित्रं मुनेः ॥ २ ॥

मुनेः स्वरूपज्ञानानुन्नवलीनस्य इयं वासवस्य श्रीः शोभा (लक्ष्मीः) वर्तते—ध्यानध्यातृधैर्यैकत्वेन
निर्विकटपानन्दरूपः समाधिः तदेव नन्दनं वनं, हरेर्नन्दनवनक्रीडा सुखायोक्ता साधोश्च समाधिक्रीडा
सुखाय । मुनेः धैर्यं वीर्यमकम्पता औदयिकज्ञात्रेनाकुब्धतालक्षणं तदेव दम्भोलिः वज्रम्, समेतैव
शची स्वधर्मपत्नी, ज्ञानं सर्वविबोधकरं तदेव महाविमानमित्यादिसम्पत्परिवृतो मुनिर्वज्रीव भासते ।

विस्तारितक्रियाज्ञान—चर्मछत्रो निवारयन् । मोहमेवेन्नमहावृष्टिं, चक्रवर्ती न किं मुनिः ॥ ३ ॥

स्पष्टः । सुरेषु इन्द्र श्रेष्ठः मनुष्येषु चक्रवर्ती, तयोर्क्षेत्रसौख्यं मुनिस्वभावेऽन्तर्भूतं तर्हि अन्येषां का कथा ? । तथाऽर्हतः सौख्यमप्यन्तर्भवतीत्याह—

रत्नैस्त्रिजिः पवित्रा या, स्तोतोच्चिरिव जाह्नवी । सिद्धयोगस्य साऽप्यर्ह—स्पदवी न दवीयसी ॥ १ ॥

सिद्धयोगस्य अष्टाङ्गयोगसाधनसिद्धस्य साधोः साऽपि अर्हत्पदवी ज्ञानाद्यनन्तचतुष्टयात्मिकाऽष्टप्रातिहार्यान्विता जगद्गर्भोपकारिणी न दवीयसी न दूरेत्यर्थः । किञ्चूता पदवी ? त्रिजिः रत्नैः पवित्रा । केव ? स्तोतोच्चिः प्रवाहैः जाह्नवी गङ्गा इवेति त्रैलोक्याद्भुतपरमार्थदायकत्वाद्यतिशयोपेताऽर्हत्पदवी साधकपुरुषस्य यथार्थमार्गोपेतस्य आसन्ना इव इत्येवं सर्वमप्यौपाधिकमपहाय स्वीयरत्नत्रये साधना विधेया, येन सर्वा कृद्भ्यो निष्पद्यन्ते ।

इत्यादिधर्मवाक्यात्प्रबुद्धः सर्वबाह्यसम्पदां क्षणभङ्गुरतां विज्ञाय स राजा साधुधर्मं जग्राह ।

बाह्यासु सम्पत्सु क्षणैकभङ्गुरं, धार्यं स्वरूपं खलु भूमिपातवत् ।

स्वात्मस्थितं वासवसार्वभौमजं, सर्वर्द्धियुग् ज्ञेयमिदं सुखं शुचैः ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ धारिणो

साम्ने त्रयोविंशत्यधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३३ ॥

चतुर्विंशत्यधिकत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ३३४ ॥

अथ कर्मवैचित्र्यमाह—

दुःखं प्राप्य न दीनः स्यात्, सुखं प्राप्य न विस्मितः । जगत् कर्मविपाकस्य, जानन् परवशं मुनिः ॥ १ ॥
मुनिः तत्त्वरसिकः दुःखम् असातादिकं प्राप्य न दीनः स्यात्, करणकालेऽविचारितं स्वरसेन वञ्चं
तद्विपाकोदये का दीनता ? । तथा सुखं प्राप्य विस्मितो न स्यात् । कीदृशो मुनिः ? जगत् चराचरं
कर्मविपाकस्य शुभाशुभोदयस्य परवशं जानन् कर्माधीनं विचिन्वन् इति ॥

येषां ब्रूचङ्गमात्रेण, न्रज्यन्ते पर्वता अपि । प्राप्तायां दुर्दशायां ते, प्राप्यन्ते क्वापि नाशनम् ॥ २ ॥
काकन्धां पुर्यां सोमशर्मा विप्रः, तस्य पुत्रः कदम्बोऽतिशौचवादी अन्यह्यायामात्रस्पर्शोऽपि सचैल-
स्नानं करोति, लोके पानीयपिशाच इति प्रसिद्धोऽनृत, वस्त्राञ्चलस्थगितवदननासिकः सर्वत्र हुंहुं कुर्वन्
त्रमति, यदा कस्यापि वस्त्राञ्चलो लगति तदा तस्मिन् द्वेपं चकार, ततो गलकुष्ठप्रच्युतिरौर्ग्रेस्तः, तत-
स्तस्य कोऽपि स्पर्शं न करोति, वैद्योऽपि नाम्नीं न विलोकयति व्याधिसङ्क्रमजयात्, यत उत्कम्—

ज्वरो जगन्दरः कुष्ठः, ह्यश्चैव चतुर्थकः । एते संस्पर्शतो रोगाः, संक्रमन्ति नरान्नरम् ॥ १ ॥
ततो नष्टशौचवादोऽजनि, शरीरखेदना जाता । अन्यदा यतिपार्श्वे गतः । यतिना धर्मोपदेशो ददे,
ततः पृष्टं तेन—“युष्माजिः स्नानं न क्रियते, कुतः शुद्ध्यिर्भवति ?” । यतिना प्रोक्तम्—“शरीरमिदमशुचि
विद्यते, तस्य स्नानेन किं भवति ? मनःशुद्ध्यैव वीक्ष्यते । यतः—

रसासृञ्चांसमेदोऽस्थि—मज्जशुक्रान्नवर्चसाम् । अशुचीनां पदं कायः, शुचित्वं तस्य तत् कुतः ॥ १ ॥

नवश्रोतःस्त्वप्तिप्र—सरन्निस्यन्दपिह्वले । देहेऽपि शौचसङ्कटयो, महामोहविजृम्भितम् ॥ २ ॥”

शुत्वैतद्वधौ विजः—“अहं मुधा शुचिवादं करोमि, अहो ! एत एव शुचयः, ब्रह्मचारी सदा शुचिः” । इति ध्यात्वा पुनर्विप्रो गुरुं स्माह—“स्वामिन् ! देहे दुस्सहा व्यथा, कृणुमात्रमपि रतिं न प्राप्नोमि” । तदा सूरिरवोचत्—“कर्मणां रचनासृष्टिः करजप्रवृत्तवत् विषमा ज्ञेया । यतः—

जातिकुलदेहविज्ञानायुर्वलजोगजूतिवैषम्यम् । दृष्ट्वा कश्चमिह विदुषामिह संसारे रतिर्नवति ॥ १ ॥

अपि च कश्चिन्मुनिः रत्नत्रयीपरिणतस्तीव्रद्वयोपशमोऽपूर्वकरणवलेनोपशमश्रेणिमुपास्य चारित्र्यपरिणतिमारूढः सर्वथा मोहोदयरहितः च पुनः श्रुतकेवद्वयपि दुष्टेन कर्मणा सत्तागतेन मोहेन उदयावस्थायोग्यभूतेन अथवाऽऽयुःकर्मप्रान्तकरणेन प्रतिपातमापन्नो गतिचतुष्टये त्रमति, अतोऽहो ! दुष्टेन मोहेनानन्तसंसारो त्रम्यते । अतः कर्मायत्ता चेतना न कार्या । पुनः कर्मणां वैषम्यं शृणु—कश्चिन्नङ्कोऽपि क्षणादन्युदयावहे शुचोदके कर्मणि नृपः स्यात्, नृपश्चाशुचकर्मविपाकोदये रङ्कः स्यात् । यतः पुराणे—

यादृशं क्रियते चित्तं, देहिर्निर्वर्णनादिषु । तादृशं कविवन्नूनं, जायते सततं जने ॥ १ ॥

एकदा बहुषु ब्रह्मादिदेवेषु मिलितेषु स्वस्वोत्कर्षं जल्पत्सु शनिना प्रोक्तम्—“अहं सर्वेषु देवादिषु सुखदुःखे कर्तुं क्षमः” । तदेश्वरेणोक्तम्—“ज्ञास्यते तव कृतं सुखं दुःखं च” । एवं प्रोच्य शम्भुः स्वगृहे एत्य पार्वतीं प्रति स्वचेष्टितं जगौ । ततः शम्भुः स्वयं महिषरूपं विधाय पार्वत्या महिषीरूपं कारयित्वा

नगरसायेऽशुचिमये स्थितः । घावपि तृतीयदिने तस्मिन् व्यतीते पार्वतीपरमेश्वरौ खालान्निर्गल्यागतौ स्वगृहे । तत ईश्वरः शनिपार्श्वे गत्वाऽवक्—“त्वदीया दशा गता कष्टे, त्वया किमपि दुःखं न दत्तम्” । शनिर्जगौ—“त्वं कुत्रास्याः ?” । ईश्वरः स्वस्थितिं जगौ । ततः शनिः प्राह—“अहं किं स्कन्धे हन्मि ? नैव, किं तु तादृशीं धियं ददामि यथा स्वयं दुःखे पतति, त्वं त्वशुचिमये खाले स्थितः अतः परं किं दुःखं ? । अहं जनेभ्यो दुःखादिकं ददामि तदपि कर्मणा प्रेरितः” । ततः शम्भुर्जगौ—“सत्यमेव कर्मकृतं सुखं दुःखं च जीवा लभन्ते” । इति मन्ददिसर्वदेवैः कृतकर्मक्षयो नास्ति इति प्रमाणीकृतम् । इत्यादि कर्मविपाकस्वरूपं श्रीगुरुमुखाच्छ्रुत्वा स विप्रो दध्यौ—“यदि ममापि रोगोपशान्तिर्भवति तदाऽहमपि श्रीगुरुसदृशो भवामि” । साधुञ्जिरुक्तम्—“सर्वमौषधं मुक्त्वा त्वमेकं नमस्कारं सदा गणय, पणमासीं यावदपरं ध्यानं न कार्यम्” । ततस्तस्य नमस्कारं गणयतः कुष्ठो गतः । स सुश्रावको जातः । सर्वं धनं व्ययित्वा चारित्रं गृहीत्वा स्वर्गं गतः कदम्बः ॥

मिथ्यात्वहेत्वादिञ्जिरात्मना कृतं, कृतं ददात्येव विपाकदारुणम् ।

श्रुत्वेति वाचं हि कदम्बको विजः, प्राप स्वरूपं प्रविधेयमन्यैकैः ॥ ३ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ द्वाविंशे

स्तम्भे चतुर्विंशत्यधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३२४ ॥

पञ्चविंशत्यधिकत्रिंशत्तमं ३१५ व्याख्यानम् ॥

संज्ञ- २२

अथ कर्मफलमाह—

स्वात्मनोच्छृङ्खलेनातं, तच्छ्रुत्वा कर्म हीयते । अक्षयत्वमहो एकं, ढण्डणर्षिकुमारवत् ॥ १ ॥

स्पष्टः । भ्रूलोकोक्तज्ञातमिदम्—

धनदकृतायां धारिकानगर्यां वासुदेवो बलभ्रंशेण सह राज्यं करोति । तस्य कृष्णस्य राज्ञो ढण्डणेति नाम्ना देव्यस्ति । तस्याः कुक्षिसंज्ञवो ढण्डणकुमारः क्रमाद्यौवनं प्राप्तः पित्रा महामहेन सौन्दर्याधरीकृतामरसुन्दरी-र्ज्यसीर्ज्यपुत्रिकाः परिणयितः । तान्निः साकं पञ्चेन्द्रियसौख्येन विचरति स्म । एकदाऽरिष्टनेमिस्तत्र समव-सृतः । तघनपालमुखाच्छ्रुत्वा श्रीकृष्णः सपरिक्करः स्वामिवन्दनाय ढण्डणकुमारेण सह निर्ययौ । पञ्चं राज-चिह्नानि विहाय त्रिप्रदक्षिणापूर्वं स्वामिनं नत्वा विनयावनम्रदेहो जगवतः पुरो निषसाद । ततः स्वामी सर्वज्ञापानुगामिनीं देशानां विदधे । तां श्रुत्वा जातसंवेगो ढण्डणो महाप्रयत्नेन पित्रोराज्ञां लाल्वा जगवदु-पान्ते प्रवव्राज । श्रीनेमिपार्श्वे ग्रहणासेवनाशिद्वाघ्यं शिद्वयन्निति शुश्राव—मुनीनां षड्भिः कारणैरा-हारो ग्राह्यः, तथाहि—

बुहवेयण १ वेयावच्चे २, संजम ३ ज्जाण ४ पाणरक्कणच्चाए ५ ।

इरियं च विसोहेजं ६, जुंजइ नो रुवरसहेजं ॥ १ ॥

॥ १४१ ॥

व्याख्या—छुपेदनाढेदनार्थमुपलक्षणात् पिपासावेदनाढेदनार्थं च १ । वेयावृत्त्यं दशधा प्रतीतं,

कुदादिपीक्षितो वैयावृत्त्यं कर्तुं हूमो न स्यादिति वैयावृत्त्याय २ । संयमः प्रत्युपेक्षणाप्रमार्जनादिलक्षण-
संयमपादनं यथा स्यादिति, आहारादिकमन्तरा हि कञ्चमहाकब्जादीनामिव संयमो दुरनुपादः स्यात् ३ ।
ध्यानं सूत्रार्थानुचिन्तनादौ प्रणिधानं, तदर्थं ऋक्तपानं गवेषयेत्, दुःसृष्ट्या क्षामस्य हि दुर्ध्यानोपगतस्य
क्व सूत्रार्थधर्मचिन्ता ? इति ४ । प्राणा जीवितं तेषां रक्षणार्थम्, अविधिना हि आत्मनोऽपि प्राणो-
पक्रमे हिंसा स्यात् ५ । ईर्यो च गमनमार्गं विशोधयितुं, दुधातृषाकुलस्य हि नेत्रान्यामपश्यतो मार्गे
जीवादिनिरीक्षणं दुष्करम् ६ । साधुर्जुञ्जीत अश्रीयात्, नो रूपरसहेतोः देहसौन्दर्यकरणाय जिह्वेन्द्रि-
यतर्पणाय चेत्यर्थः ॥

अथ यैः कारणैर्जकादिग्रहणं न कुर्यात्तान्याह—

अहव न जिमिज्ज रोगे १, मोहुदए २ सयणमाइजवसग्गे ३ ।

पाणिदया ४ तवहेजं ५, अंते तणुमोयणं च ६ ॥ १ ॥

व्याख्या—अथवा न जिमेत्, क ? रोगो ज्वराक्षिरोगाजीर्णाद्यातङ्कः १ । तथा मोहस्य पुरुषादि-
वेदलक्षणस्योदये विपाकप्राचट्ये २ । स्वजनादीनां मातृपितृकलत्रप्रचृतीनामुपसर्गे ऋतमोचनाय कृत-
दिन्याद्युपपन्ने ३ । तथा प्राणिदयाहेतोः वर्यादौ महिकाष्कायजीवरक्षायै सूक्ष्ममण्डूकादिसत्त्वाकुलायां
वा चूमौ जीवरक्षार्थम् ४ । तपश्चतुर्थ्यादि तच्चेतोस्तन्निमित्तम् ५ । तथाऽन्ते मरणकाले तनुमोचनार्थं
संयमादमदेहत्यागायेत्यर्थः ६ ॥

इत्यादिं श्रीमहैवेयनिगदितां शिक्षां धारयन् स ढण्डणपिरासकत्या निर्मुक्तः जहा खञ्जं तहा खञ्जं फासुयं इहं व्यचरत् । अन्येद्युः ढण्डणस्यान्तराधिकं पूर्वकृतकर्म प्रकटीकृतम्, तेन जिह्वार्थं मुनिर्यत्र याति तत्र जिह्वां न प्रप्नोति । ततस्तेनायमजिग्रहो गृहीतः—“अतः परं यदाऽहमात्मलब्ध्याऽन्नं लप्स्ये तदाऽहं पारणकं करिष्ये, नान्यथा, अन्येषां मुनीनां लाजं न जोह्येऽहम्” ।

एकदा जगदीश्वरेण सह मह्यां विहरन् धारवल्यां समागतः, तत्रापि तथैव स विष्णुपुत्रोऽपि जगज्जु-रुशिष्योऽपि स्वर्गलक्ष्मीजित्वरसंपदि धारिकायां पुरि महेन्यानां सदनेषु पर्यटन् किमपि स्लोचितं जैद्वयं न प्राप । एकदाऽन्योऽपि मुनिस्तेन सह गतः किञ्चन नावाप । ततोऽन्यसाधवः स्वामिनं पप्रभुः—“हे जगवन् ! अयं ढण्डणर्षिः केन कर्मणा श्राज्जगृहे जिह्वामपि न प्रप्नोति ?” । स्वामिनाऽज्राणि—“श्रूयतामस्य पूर्वजन्मोदन्तः—

पुरा धान्यपुराजिधे ग्रामे पराशरनामा द्विजो जज्ञे राजनियोगी, राज्ञा तस्य तत्र ग्रामे पञ्चशतह्रलो-परि अधिकारो दत्तः । एकदा कृषीवलानां भोजने समागतेऽपि वृषज्राणां तृणादिजह्वयेऽप्यागते कुधा-तृषापीभित्तान् श्रान्तान् तान् पञ्चशतमानुषान् नामुचत्, उवाच च—“मम क्षेत्रे चाषमेकैकं दत्त्वा सर्वे भोजनादिकं कुर्वन्तु” । परतन्त्रैस्तैस्तत् कृतम् । एतद्विघ्नकर्मणा स विप्रो बद्धः, ततो मृत्वा ऋचिवान् भ्रान्त्वा किञ्चित्पुण्यं विधाय कृष्णपत्न्या ढण्डणया अत्र पुत्रो जातः । वैराग्येण दीहामजिग्रहं च गृहीत्वा जिह्वार्थं यथा याति तथैव पूर्वकर्मतः प्रत्यायाति, परं कैलासगिरितोऽपि अनन्तगुणाधिकं तस्य

स्वर्यमस्ति यतो जिह्वामलजमानः सन्नोद्विजेज, न चान्यजनान्निन्द, किं तु अदीनमानसो नित्यम-
 लाजपरिपहं सहमानः सर्वथा परपुजलजनितानेकजीवघातादिभिः निस्पन्नः हारदोषान् चिन्तयन्ननाहा-
 रिणं गुणान् ध्यायन् महतीं सकामनिर्जरां चिनोति । एवं तस्य मुनेः षण्मासी व्यतीता । तस्मिन्
 समयेऽर्धचक्री जिनवन्दनाय समागतो देशनान्ते एवमपृष्ठत्—“हे जगवन् ! अमीषामष्टादशसहस्र-
 शीलान्गरथारूढानामष्टादशसहस्रतपोधनानां मध्ये को दुष्करकारकः साधुः ?” । त्रिभुवनपतिनोदितम्—
 “सर्वेऽपि मुनयो दुष्करां क्रियां गुणरत्नसंवत्सरतपो जिनकल्पतुलनां द्वाविंशतिपरीषद्वादिभ्योऽस्वलनां
 च कुर्वन्ति, परं सर्वेभ्यस्तव पुत्रो दण्डणर्षिर्मायारसादारणकृषीविलः साम्प्रतमत्युत्कृष्टः, योऽदीनमनसा
 इयन्तं कालमलाजपरीषहं सहते” । हरिर्दध्यौ—“अहो ! धन्यमस्य जन्म जीवितं च यस्य मुधावृत्तिः
 शासननायकेन त्रिकालसमस्तपदार्थज्ञायकेन द्वादशपर्यत्समद्वं प्रशंसिता” । ततो हरिर्जिनं प्रत्याह—
 “स महामुनिरधुना कुत्रास्ति ? तं नमस्करोमि” । श्रीसर्वदर्शिनोक्तम्—“हे मुकुन्द ! स जिह्वाश्रमत्र
 पुर्यो प्रस्थितोऽस्ति, स पुरे प्रविशतस्तव जिह्वायै प्रमन्मिलिष्यति” । ततो मुरारिः शीघ्रं कृपानिधिं
 सिद्धिनिकटीकृतानेकजन्तुं प्रणम्य पुरीं प्रविशन् दूरात् कुशगान्त्रं कक्षीकृतपात्रं तीर्थेश्वरिणैस्तत्वाञ्जि-
 वनेऽप्यनीदृशं सुपात्रं परंपरयाऽनादिकालसञ्चितकर्मदूर्वामूलेषु दत्तदात्रं तं वीक्ष्याच्चिन्तयत्केशवः—
 “असौ दण्डणर्षिर्जीवी ? किं वाऽन्यः साधुः ? परं जिनेन प्रोक्तं पुरे प्रविशतस्तव स एव मिलिष्यति,
 अतः स एवायम्, अहो पूर्वं देवकुमारसमं रूपमजयत्, इदानीं कीदृङ्मनस्तेजा जातः ?” । इति

ध्यात्वौत्सुक्येन माधवः सिन्धुरादवतीर्थं प्रदक्षिणां दत्त्वाऽनमत् इवातलमिलन्मौलिः, ततोऽच्युतो रचिताञ्जलिर्निरावाधविहारं पप्रच्छ, ततः स्तुतिं चकार—

संज्ञ- ११

साधुनाथ ! सफलः स वासरः, स क्षणः क्षणकरः सुलक्षणः ।
याम एव स तु सर्वसौख्यदो, यत्र वन्दनमहस्तवाज्रवत् ॥ १ ॥

इत्यादिस्तुतिं कुर्वन्तं तं निःस्पृहत्वादिहाय साधुर्गच्छति स्म । इतश्चैक इन्द्रियो वातायनस्थो दध्यौ—
“अहो ! एष महासाधुः, यो हरिणाऽवन्दि” ततः स इन्द्र्यस्तं मुनिं स्वगृहे नीत्वा तस्मै सिंहकेसरान्मो-
दकान् ददौ, तान्समादाय जिनचरणौ नत्वा व्यजिज्ञपत्—“हे प्रजो ! ममाजिग्रहः परिपूर्णो जातः” ।
प्रचुराह—“जो ढण्डण ! एषा तव लब्धिर्नास्ति, हरिणा प्रणतस्त्वं वणिजा प्रतिलाजितः, अतो विष्णो-
र्लब्धिः” । इति परमात्मवचनं निशम्य हृष्टस्तुष्टः परमप्रीतिञ्चावं गतो बहुमासैर्लब्धाहाराऽपि लोलुपौ-
त्सुक्यादिदोषविरक्तः परमेश्वरभक्तः निरीहभक्तः अजिग्रहासकः स दध्यौ—“परञ्चाग्यलब्धा इयं जिज्ञा-
त्यजनाहो” । तत इष्टिकापाकस्थाने गतः शुद्धस्य एफले तान् जङ्गत्वा जङ्गत्वा रक्षायां परिद्विपन्ना-
त्मानं निन्दति—“धिगमामजिग्रहानपेक्षाहाराजिलाशुकम्, अहो ! धन्यं जिनज्ञानं येन ममाजिग्रहो
रक्षितः, सूहमेष्टिकां विनाऽन्तर्गतं सूहमञ्चावं को वेत्ति ?” । इत्यादिशुक्लध्यानारूढो मोदकचूर्णमिषेण
कर्माणि सर्वाण्यचूरयत्, अनन्तज्ञानमाप । तदा देवकृतस्वर्णान्बजोपरि निविष्टः केवली इति देशनां
विदधे, स्वस्यान्तरायकर्म प्रकाशितवान्, “जो जव्या ! एवमन्तरायजं फलं ज्ञात्वा केनापि कस्याप्य-

॥ १४३ ॥

न्तरायो न विधेयः” । ततः श्रीजिनान्तिकमेत्य जिनं प्रदक्षिणीकृत्य नमस्तीर्थयित्युक्त्वा केवलिसत्रायामुपविष्टः । क्रमान्मुक्तिमाप । इति ॥

दत्तं फलं कर्मचिरत्र तद्वरं, यत्तज्जायार्थं प्रतिकारदोऽमिलत् ।

ध्यात्वा जिनेन्द्रस्य गुणान् स दण्डणः, कर्मणि जित्वा समवाप केवलम् ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ षाविंशो स्तम्भे

पञ्चविंशत्यधिकत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ३१५ ॥

षड्विंशत्यधिकत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ३१६ ॥

अथ चित्तैकाग्रमाह—

तैलपात्रधरो यष्टत्, राधावेधोद्यतो यथा । क्रियास्वनन्यचित्तः स्यात्, ज्वञ्जीतस्तथा मुनिः ॥ १ ॥
यथा तैलपात्रधरो मरणजयञ्जीतोऽप्रमत्तस्तिष्ठति तथा मुनिः स्वगुणघातञ्जीतः संसारेऽप्रमत्तस्तिष्ठति ।
यथा कश्चिज्जाजा कञ्चन पुरुषं लक्षणेपेतं वधायानुज्ञापितवान् तदा सत्राजनैर्विज्ञप्तः—“स्वामिन् !
दामस्वास्यापराधं, मा मारयन्म” । राज्ञोक्तम्—“यदा महत्स्थानं तैलपूर्णं सर्वनगरचतुष्पथेऽनेकनाटक-
वाद्यतूर्यकुले तैलविन्दुमपातयन् सर्वतो ग्रामयित्वाऽत्रानयति तदा न मारयामि, यदि च तैलविन्दु-
पातस्तदाऽस्य तत्कालं प्राणापहारः कार्यः” । इत्युक्तेऽपि स पुरुषस्तत् स्वीचकार, तथैवानेकजनसंकुले

मार्गे तैलस्थालं शिरसि धृत्वा सोपयोगोऽपतिततैलविन्दुः समागतः । तपन्मुनिरनेकमुखदुःखव्याकुले
चवेऽपि स्वसिद्ध्यर्थमप्रमादी स्यात् । पुनर्दृष्टान्तयति—यथा स्वयंवरे कन्यापरिणयार्थं राधावेधोद्यतः
स्थिरचित्तो जवति तथा मुनिर्जवन्तीतः संसारसंसरणगुणवरणादिमहादुःखाप्लीतः क्रियासु समितिगुप्ति-
रूपास्वनन्यचित्तो जवति । यतः—

स्तंभः २२

अत्र गाथार्थसमर्थनाय सुकोशलमुनिसंन्यश्वासौ—
राजा ललौ, सुकोशलो देशाधिपत्यं चक्रे । अन्यदा सुकोशले पुत्रे जाते दीक्षां
सहदेव्या दृष्टः, दध्यौ च सा—“यदि कदाचित् कीर्तिधरं पितरं सुकोशलो ज्ञयति तदा दीक्षां गृही-
व्यत्येव” । एवं ध्यात्वा सा तं सेवकपार्श्वात् पुराद्वहिर्निष्कासयामास । सुकोशलधात्री रोदिति । सुको-
शलोऽवादीत्—“मातः ! किं रुद्यते त्वया ?” साऽवक्—“तव पिता मुनिस्तव मात्रा पुराद्वहिः कर्षितः” ।
तदाकर्ण्य सर्वस्वार्थं वन्दितुं ऋणो ययौ । धर्मं श्रुत्वा पप्रब्ध—“स्वामिन् ! महोपसर्गे प्राप्तेऽपि निर्ग्रन्था
निर्जयत्वं कथं रक्षन्ति ?” । तदा मुनिः प्राह—
विषं विषस्य वहेश्च, वहिरेव यदौषधम् । तत्सत्यं जवन्तीताना-मुपसर्गेऽपि यस्त्वज्जीः ॥ १ ॥
यथा कश्चिद्विषपीकृतो विषस्यौषधं विषमेव करोति, यथा सर्पदष्टः निम्बादिचर्वणे न विज्ञेति ।

॥ १४४ ॥

अथवा कश्चिदग्निदग्धः पुनरपि अग्निदाहपीमानिवारणाय पुनरग्नितापमङ्गीकरोति, तत्सत्यं, यत् यस्मात्
 जवचीतानां मुनीनामुपसर्गेऽपि जवसंचितकर्मरूपणयोद्यतानां न भीतिः, उपसर्गेर्विदुर्कर्मरूपणं मन्वानाः
 साधवो न जयवन्तो जवन्ति साध्यकार्यनिष्पत्तौ साहाय्यकारिकारणत्वात् इति ॥

स्थैर्यं जवजयादेव, व्यवहारे मुनिर्व्रजेत् । स्वात्मारामसमाधौ तु, तदप्यन्तर्निमज्जति ॥ २ ॥

मुनिः तत्त्वज्ञानी जवजयात् नरकनिगोददुःखोद्वेगात् व्यवहारे एषणादिक्रियाप्रवृत्तौ स्थैर्यं ब्रजेत्
 गच्छेत् लजेतेत्यर्थः । स्वात्मारामसमाधौ ज्ञानानन्दादिरूपे तदपि जवजयमपि अन्तर्मध्ये निमज्जति
 लयीजवति स्वत एव विनश्यति आत्मध्यानलीलादीनानां सुखदुःखसमावस्थानां जयाज्जाव एव जवति ।

अत्र जवमग्नानां जीवानां धर्मेष्वा न जवति, इन्द्रियसुखास्वादलीना मत्ता इव निर्विवेका जमन्ति,
 दुःखाग्निना इतस्ततो दुःखापनोदार्थमनेकोपायचिन्तनव्याकुला जमन्ति सूकरा इव महामोहप्रवाग्मनोदौ,
 किमन्यत्, सर्वसिद्धिकरं श्रीमर्षीतरागवन्दनादिकमपि न कुर्वन्ति, इन्द्रियसुखार्थं च तपज्जपवासादि-
 कथानुष्ठानमाजन्मकृतं हारयन्ति, निदानदोषान्न गणयन्ति, मोदहेतुरूपं जैनशासनं देवादिसुखहेतुरूपं
 मत्वा मुह्यन्ति, जवाब्धौ मत्स्या इव जीवा ऐश्वर्यादिषु मिथ्यावासिता जमन्ति, ततो जवोद्वेग एव
 कार्यः, स एवोपसर्गेषु साहाय्यदायको ज्ञेयः” । इत्यादि श्रीगुरूपदेशाच्छ्रुत्वा प्रबुद्धः सुकोशलो व्रतं लब्धौ ।
 सहदेवी तु पुत्रवियोगपतिष्वपान्यां मृता वने व्याघ्री जाता । देवात् कीर्तिधरसुकोशलमुनी तत्राययतुः
 चतुर्मासीतपश्चक्रतुः । पारणकदिने गच्छन्तौ तौ व्याघ्र्या दृष्टौ, मुनी तु प्राणान्तोपसर्गं ज्ञात्वा कायोत्सर्गं

चक्रतुः । सुकोशलमुनिर्व्याख्या नदयमाणः रूपकश्रेष्ठारूढः केवलज्ञानमवाप्य सद्यो मुक्तिं ययौ ।
ततः कीर्तिधरमृषिं नदयन्ती व्याघ्री तन्मुखे स्वर्णखचितदन्तान् दृष्ट्वा जातिस्मृतिं प्राप्ता स्वपतिं विज्ञाय
प्राप्तपश्चात्तापा समादायानशनं सहस्रारं स्वर्गं गता । कीर्तिधरोऽपि शुक्लध्यानेनाजरामरं पदं प्रापेति ।
लब्धोपसर्गोऽपि जहौ न तत्स्वर्गं, दाढ्यं नवोद्वेगरतः सुकोशलः ।
तच्च द्रष्टाहं मुनिचावसङ्गतैर्धर्या तथा कीर्तिधरिर्विन्मतिः ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादवृत्तौ षाविंशे सप्तमे
षड्विंशत्यधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३२६ ॥

सप्तविंशत्यधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३२७ ॥

अथ निर्वेदी जीवो मोक्षसाधनोद्यमवर्ती लोकसंज्ञायां न मुह्यति, लोकसंज्ञा हि धर्मसाधनव्याघात-
करी ज्ञेयाऽतस्त्याज्यैवेत्याह—
लोकमालम्ब्य कर्तव्यं, कृतं बहुचिरेव चेत् । तदा मिथ्याहशां धर्मो, न त्याज्यः स्यात्कदाचन ॥ १ ॥
चेत् यदि यद् बहुभिः कृतं तत्कर्तव्यं लोकमालम्ब्य एवं क्रियते तदा मिथ्याहशां धर्मः कदापि न
त्याज्यः स्यात्, तच्च बहुभिः क्रियमाणत्वात् । म्बेष्टाचारी लोको बहुतरः, यतः अनार्येभ्य आर्याः

स्तोकाः, आर्येभ्यो जैनाः स्तोकाः, जैनैष्वपि जैनपरिणतिवन्तोऽदृष्टाः, अतो बहुलोकानुयायिना न ज्ञवितव्यमिति ॥

श्रेयोऽर्थिनो हि ज्ञ्यांसो, लोके लोकोत्तरे च न ।

स्तोका हि रत्नवणिजः, स्तोकाश्च स्वात्मसाधकाः ॥ १ ॥

लोके बाह्यप्रवाहे श्रेयोऽर्थिनो धनस्वजनतनुकट्याणार्थिनो ज्ञ्यांसः प्रचुराः सन्ति, च पुनर्लोकोत्तरेऽमूर्त्तात्मस्वप्नावाविर्भावक्षणे प्रवर्तमाना न सन्ति, हीति निश्चितं, रत्नवणिजः स्तोकाः तथा च स्वात्मसाधका निरावरणत्वनिष्पादकाः स्तोका इति ॥

अत्रार्थे संबन्धश्चासौ—

सर्वत्राप्यधिगम्यन्ते, पापिनो नेतरे जनाः । ज्ञ्यांसो त्रायसाः सन्ति, स्तोका यच्चापक्षिणः ॥ १ ॥

श्रेष्ठिसेनापतिसार्थवाहदूतदौवारिकराजयुवराजामात्यमहामाल्यकिङ्करप्रचृतिसकललोकसनाथायां श्रीश्रेणिकराजपर्यदि धर्मिणः पापिनो वा नगरे बहव इत्येकदा धर्माधर्मविवादे जायमाने सर्वैरपि सज्जासद्भिः पापिनो बहवो धर्मिणश्च स्वदृष्टा इत्यभिहिते सन्निवन्धं राज्ञा पृष्टोऽजयो मन्त्री जणति स्म—“हे देव ! बहवो धर्मिणः पापिनश्चादृषीयांसः” । कथमेतदिति गाढमाग्रहेण जणितो मन्त्री श्वेतं श्यामं चेति चैत्यप्रयं पुराद्धिरचीकरत् । ततो धर्मवर्जिर्धवलं प्रासादे पापवन्निश्च श्यामले प्रासादे समागन्तव्यमिति पटहोद्घोषणं सकलेऽपि पुरे त्रिकचत्वरराजमार्गमहापथादिषु अजयो मन्त्री कारयति स्म । अथ स्वस्वसम्प-

दनुसारेण विहितवेषा अपि पौरा धवलप्रासादमुख्येयिवांसः, द्वौ मातुलजाग्निनेयौ तु श्यामखं प्रासादं समेतौ । अथ स्वपरिवारपरिवृतोऽज्येन मन्त्रिणाऽनुगम्यमानो राजा तत्र प्रासादपार्श्वे प्राष्ठः सकल-
मपि पौरवर्गं धवलप्रासादे वीक्ष्यान्नाषिष्ट—“जोः पौराः ! कथं सर्वेऽपि यूयं श्वेतचैत्ये प्रविष्टाः ?” ।
अथ तेऽन्यधुः—“हे राजेन्द्र ! स्वस्वकुलक्रमागताचारकरणेन वयं सम्यग्धर्मिणः, तेनात्र प्रासादे
समेताः स्मः” । “अहो ! प्राणतिपातमृषावादादत्तादानपरदारगमनद्यूतादिसप्तन्यसनाद्यशेषदोषस्वनयः
सर्वेऽप्यमी धर्मवन्तः एवं समीचीनमजनि वचनमत्रयस्य मन्त्रिण” इति मत्वा राजा श्यामप्रासादे प्राष्ठः,
तत्र मातुलजाग्निनेयौ दृष्टौ पृष्टौ च—“कथं युवामत्र चैत्ये प्राप्तौ ?” । “हे स्वामिन् ! आवाग्यां पुरा
श्रीसुधर्मस्वामिनोऽन्यर्णे सुराया मांसस्य चेति पृथक् नियमावलीकृतौ, तत आवयोर्नियमचङ्गोऽचूत्,
तेनावां महापापिनौ, यतो व्रतलोपी महापापी, अतः कारणादावामिह प्रासादे प्रविष्टौ” ।

अथवा कथान्तरे इहमपि श्रुतं—येन श्रीसुदर्शनश्रेष्ठिना राजगृहजनेषु अर्जुनमाक्षिकृतोपसर्गनि-
वारणं कृतं स श्रेष्ठी जार्यया सह मनसि विचार्य श्यामचैत्य एव प्रविष्टः, तर्पीक्ष्य श्रेणिकोऽज्यं प्राह—
“आवाग्लगोपालप्रसिद्धधर्मकारकः यः, त्रिभुवनेऽपि यस्य धर्मकीर्तिः, स कथं पापप्रासादे प्रविशति ?” ।
स्वामिन् ! युष्मानिस्तत्र गत्वा पृष्ठयते तदा संशयनिवृत्तिर्भवेत्” । तदा नृपः सपरिकरस्तत्र गत्वा सुखा-
सनादुत्तीर्य श्रेष्ठिनं पप्रच्छ—“यूयं महाधर्मिणोऽत्र श्यामप्रासादे कथं प्रविष्टाः ?” । स प्राह—“स्वामिन् !
श्रीवीरस्वामिप्रदर्शितश्रावकधर्ममप्यहं यथास्थितं न पादयामि प्रत्यहं षट्कायजीविहंसकत्वेन, अतोऽहं

कयं धर्मी? इति लोकसंज्ञागद्गुरिकप्रवाहत्यागेन ये धर्मरसिकाः श्राद्धाः श्रीत्रैशलेयवाक्यतन्मयास्त एव धर्मिणः, परं च संपूर्णधर्मरसिकास्तु मुनय एव । यतः—

प्राप्तः पष्टं गुणस्थानं, नवदुर्गाञ्जलद्वनम् । लोकसंज्ञारतो न स्यात्, मुनिर्लोकोत्तरस्थितिः ॥ १ ॥
मुनिः पष्टं गुणस्थानं सर्वविरतिलक्षणं प्रमत्ताख्यं प्राप्तः पुनः लोकैः कृतं तत्कर्तव्यं गतानुगतिक-
नीतिः तत्र रतो रागी गृहीतग्रहो न स्यात् । किञ्चूतं गुणस्थानं? नवः संसारः स एव दुर्गाञ्जिविषमप-
र्वतस्तस्य लङ्घनम् । किञ्चिशिष्टो मुनिः? लोकोत्तरमर्यादया स्थितः, लोको हि विषयोत्सुकः मुनिस्तु
निष्कामः, लोकः पुञ्जलसम्पञ्चैष्टत्वमानी मुनिः पुनर्ज्ञानादिसंपदा श्रेष्ठः, अतः किं लोकसंज्ञया तेषाम्? ।

आत्मसाक्षिकसञ्चर्म—सिद्धौ किं लोकयात्रया ।

तत्र प्रसन्नचन्द्रस्य, नरतस्य च निदर्शनम् ॥ २ ॥

लोकसंज्ञात्यागेन स्वरूपोपयोगजोगसुखमग्ना निर्ग्रन्था औदयिकमिन्त्रियसुखं दह्यमानस्वगृहप्रका-
शवन्मन्यन्ते न सुखमस्ती”त्यादिकं सञ्चर्मकृत्स्वरूपं सुदर्शनमुखादवगम्य गतसंशयः श्रेष्ठिनं प्राणम्य
पौरसमक्षं महामहत्त्वं दत्त्वाऽवोचत्—“अहो ! मदीयपुरं श्रेष्ठं यत्र गुष्मादृशाः पुण्यपवित्रा धर्मिणः
सन्ति” । इति स्तुत्वा स्वराजमन्दिरेऽगात् । पौरा अपि सुदर्शनधर्मं प्रशंसन्तः स्वस्थानं
प्रापुः इति ॥

लोकप्रवाहं प्रविहाय तत्त्ववित्, मौनीन्धमार्गानुजवाजिनन्दकृत् ।
 लब्ध्वा प्रतिष्ठां जनतास्वर्गोच्चरां, शुद्धात्मधर्मे वितनोति सन्मतिः ॥ १ ॥
 इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ धाविंशे सप्तमे
 सप्तविंशत्यधिकत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ३३७ ॥

अष्टाविंशत्यधिकत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ३३७ ॥

अथ चक्षुःस्वरूपमाह—

धर्मचक्षुर्भूतः सर्वे, देवाश्चावधिचक्षुषः । सर्वचक्षुर्धराः सिद्धाः, साधवः शास्त्रचक्षुषः ॥ १ ॥
 स्पष्टः । नवरं स्याद्वादपद्धत्या यत्र शास्यते तन्नास्त्रं, न हि जारतरामायणादय इहलोकशिद्धारूपाः
 शास्त्रव्यपदेशं लभन्ते, तथा जैनागमोऽपि सम्यग्दृष्टिपरिणतस्य शुद्धवक्तुरेव मोक्षकारणं, मिथ्यादृष्टि-
 नोपदिष्टं तु भवहेतुरेव, यतो नन्दीसूत्रे—“इच्छेद्यं दुवालसंगं गणपिभगं समत्तपरिगद्विहं सम्मसुखं
 मिहत्तपरिगद्विहं मिहसुखं” । अत्र शास्त्रमनेकान्तमतव्यवस्थापकवाक्यसमूहं तदेव चक्षुर्नेत्रं येषां ते इति
 शास्त्रचक्षुषः साधवो निर्ग्रन्थाः स्युः । अत्र आर्यर द्रुतसूरिसंबन्धश्चायम्—
 दशपुरे सोमदेवो विजः, तस्य जार्या सोमा परमाहती, तयोरार्यरक्षितो ज्येष्ठः पुत्रः द्वितीयः फद्गुर-

१ अविषयाम्.

क्षितश्चासीत् । ज्येष्ठः साङ्गोपाङ्गवेदादिशास्त्राण्यधीत्य पाटलीपुर्यां ततः स्वपुरे प्रविशन् राज्ञा गजस्कन्धेऽध्यारोप्य गृहे स्थापितः सन्मानितश्च । अथ गृहान्यन्तरे जननीं ननु नृपदत्तसन्मानावृतो जगाम । ‘हे पुत्र ! तव स्वागतं वर्तते’ इत्युक्त्वा मौनमाश्रिता । उदासीनां मातरं वीक्ष्यावोचत्—“मातः ! मां किं न ज्ञापसे ? सर्वजनपूज्यं सर्वशास्त्रतत्त्वज्ञं मां दृष्ट्वा किं न मोदसे ?” ।

अथेदं रुजसोमाऽऽख्यत्, किमेजिः स्वान्यनारकैः । हिंसोपदेशकैः शास्त्रै—रधीतैर्नरकप्रदैः ॥ १ ॥ एतेषां च प्रज्ञावेण, त्वां घोरे दुःखसागरे । पतिष्यन्तं प्रपश्यन्त्याः, स्यादानन्दः कथं मम ॥ २ ॥ यदा दृष्टिवादं पठसि त्वं तदा मदात्मा हृष्टः स्यात् । किं नीतः पुत्रः स्वाम्नां स्माह—“तद्वाखं क पठ्यते ?” । साऽऽह—“तोसविपुत्रगुर्वन्तिके” । प्रज्जातेऽम्बामापृष्ठ्य तमव्येतुं चचाड । इतश्च तत्पितुः मित्रं विज आर्यरक्षितमिलनाय सार्धं नवेक्षुयष्टीरादायागात् । स विजः प्रेम्णा समाविश्य तं ग्राह—“त्वन्निमित्तं मयाऽऽनीता इक्षुलता इमा गृहाण” । सोऽवादीत्—“इक्षुसन्दोहो मन्मातुर्दीयताम्, अहं तु कार्ये गच्छामि” । तेन विजेन ता इक्षुयष्टीस्तदम्बायै दत्त्वा तद्भुतं कथितम् । तदा जनन्या ध्यातं—“नूनमनेन शकुनेन सूचितं यदसौ साधिकनवपूर्वाणि पठिष्यति” । अथार्यरक्षितः स्वयं गुरुवन्दनक्रियामजानन् ढङ्कुरश्राद्धेन सह ययौ, श्राद्धानुरूपविधिना गुरुं प्रणम्य स्थितः । तदा श्राद्धो गुरुं प्रति विजजातिकुलादिकं ग्राह ।

चतुर्दशानां सविद्या—स्थानानामेष पारगः । प्रावेशि पत्तने राज्ञा, गजारूढो गतेऽहनि ॥ १ ॥

आर्यरक्षितो गुरुं स्माह—

अध्येतुं दृष्टिवादं हि, पूज्यानहमशिश्रियम् । तत्तदध्यापनेनोच्चैः, प्रसादः क्रियतां मयि ॥ १ ॥
तच्छ्रुत्वा सूरयोऽप्यूचुः, यद्येवं तत् परिब्रज । क्रमेण दृष्टिवादं ते, पाठयामो यथा वयम् ॥ २ ॥

ततो दीक्षामङ्गीकृत्य स्माह—

इह स्थितं हि मां राजा, स्वजनाः पूजनास्तथा । दीक्षातः पातयिष्यन्ति, प्रसह्याप्यनुरागतः ॥ १ ॥
तच्छ्रुत्वा ते सगन्धस्तं लात्वाऽन्यत्र ययुः । इदं शिष्यचौर्ममाद्यं श्रीवीरशासनेऽपूत । ततस्तोसल्लिपुत्र-
पार्श्वे यावन्मितं दृष्टिवादमचूत् तावन्मितं सर्वं जग्राह । ततः श्रीवज्रस्वाम्यन्तिके पठनायाचलत् ।
मार्गग्रामे श्रीचक्रगुप्तसूरीशं स ननाम । तं सर्वगुणाढ्यं वीक्ष्योपलक्ष्य सूरीणा आल्लिलिङ्गुः, प्रमो-
दाच्चैवमूचिरे—

किं चाद्यानशनं कर्तुं—मिहामि स्वदृष्टजीवितः । ततस्त्वां प्रार्थये वत्स, नव निर्यामको मम ॥ १ ॥

तेन तदङ्गीकृतं । ततस्तेऽनशनं विधायेति तं स्माहुः—

एकत्रोपाश्रये वज्र—स्वामिना सह नो वसे । किं तु स्थित्वा परत्र त्वं, पठेत्तस्यान्तिके श्रुतम् ॥ १ ॥
वसेद्वज्रेण सार्धं हि यः सोपक्रमजीवितः । एकामपि निशां नूनं, तेन साकं विधेय सः ॥ २ ॥
तद्वचः प्रतिपद्याथ तान्निर्याम्य सोमर्चवज्रयुतां पुरीमागात्, तां च निशां बहिस्तस्थौ । तज्जानि-
प्रान्ते वज्रसूरिरसुं स्वममैक्षत—सत्पात्रस्थं सावशेषं पयः कोऽप्यतिथिः पयौ । अथार्थरक्षितो वज्रसूरि

प्रजाते नत्वा स्थितः । तदा स्वागतमापृच्छ च पृष्टः—“क प्रतिश्रये स्थितोऽसि ?” । सोऽवग—“बहिः स्थितोऽस्मि” । ततो वज्रस्तमन्यधात्—“हे सोमसूः ! तोसल्लिपुत्रशिष्य ! बहिः स्थितस्त्वं कथं पठिष्यसि ?” ।

सोऽवादीज्जगुसाह—सूरीन्द्रस्यानुशासनात् । स्वामिन्नहमितो निन्न—मुपाश्रयमुपाश्रयम् ॥ १ ॥
दत्त्वोपयोगं वज्रोऽपि, तन्निमित्तं विज्ञाव्य च । प्रोचे युक्तमिदं प्रोक्तं, तैः पूज्यैर्ज्ञानसागरैः ॥ २ ॥

ततः श्रीवज्रसूरिस्तं पूर्ववाचनां ददाति ।

ततोऽदृष्टेनापि कालेन, नव पूर्वाण्यधीत्य तम् । दशमं पूर्वमध्येतुं, प्रवृत्तं गुरुरित्यवक् ॥ १ ॥
पूर्वस्य दशमस्याथ, यमकानि पठ द्रुतम् । ततः पठितुमारेजे, विषमाण्यपि तानि सः ॥ २ ॥

इतश्चार्थरक्षितवियोगादितौ पितरौ तमाह्वानुं फट्गुरक्षितं प्रेषयामासतुः । अनुजोऽपि तत्रागत्याग्रजं स्माह—“त्वं स्वकुटुम्बं प्रतिबोधय, मया सह तत्रागह, ममापि त्वदीक्षां प्रयह” । ततोऽनुजं दीक्षयित्वा श्रीवज्रं व्यजिज्ञापत्—“स्वामिन् ! अहं पित्रोः प्रतिबोधार्थं स्वपुरे गह्णामि” । ततोऽवादीत्वामी—“हे वत्स ! त्वं पठ, मा व्रज” । यमकैर्निर्विणः स पुनर्गुरुमपृहत्—“कियन्मात्रं मया दशमपूर्वमधीतं ?” । ततः सित्वा सूरिवदत्—“हे वत्स ! विन्दुमात्रं दशमपूर्वस्य त्वयाऽदायि शेषं तु जलधेः समं, किं विषीदसि त्वं ? सोद्यमोऽसि, सुधीरसि, तदस्य त्वरितं पारं त्वं लप्स्यसे” । इहमन्येतुमुत्साहि-

तोऽपि पुनः पुनः स्वानुर्जेन सह गुर्वन्तिकं गत्वा इत्युवाच—“असौ मञ्जाता मामाहातुमिहाययौ,
तदादिशत मां पूज्याः ।” । ततः श्रुतोपयोगः स्वामिना दत्तः । यतः—

नागन्ताऽसौ गतः सद्यः, स्वहृपमायुर्ममापि च । तदेतद्दशमं पूर्वं, मयि स्यास्यति निश्चितम् ॥ १ ॥
ज्ञात्वेत्यनुमतौ गन्तुं, श्रीवज्रेणार्यरक्षितः । पुरं दशपुरं फट्गु-रक्षितेन समं ययौ ॥ २ ॥

तत्र धर्मदेशनां दत्त्वा स्वकुटुम्बं प्रबोधयामास । नृपः सम्यक्त्वं प्राप । अन्यदा सौधर्मेन्द्रः श्रीमहा-
विदेहे श्रीसीमन्धरजिनं प्रणम्य सूक्ष्मनिगोदस्वरूपं श्रुत्वा पप्रह—“स्वामिन् ! जरतक्षेत्रे कोऽपि तादृशः
सूक्ष्मनिगोदस्वरूपकथकोऽस्ति ?” । प्रचुणोक्तं—“श्रीआर्यरक्षितोऽस्ति” । तत इन्द्रस्तत्रागत्य सूरिं
नत्वा यथार्थं वस्तुस्वरूपं निगोदादीनां श्रुत्वा हृष्टः स्वर्गं जगाम । ततः श्रीआर्यरक्षितस्वामी पृथक्
चतुरोऽनुयोगानस्थापयत् । ततोऽनशनेन दिवं प्रापेति ॥

मुक्त्वा नवोढां रतिसौख्यमाश्रयां, नौतन्यशास्त्रार्थग्रहोद्यमे रतः ।
देवेन्द्रवन्द्यो गुरुरार्यरक्षितो, जातस्तथाऽन्यैरपि ज्ञान्यमङ्गितिः ॥ १ ॥
इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ द्वाविंशे
स्तम्भेऽष्टाविंशत्यधिकत्रिशततमं व्याख्यानम् ३१० ॥

एकोनत्रिंशदधिकप्रशततमं ३३९ व्याख्यानम् ॥

अथ मूर्ध्नास्वरूपमाह—

मूर्ध्नास्त्रधियां सर्वे, जगदेव परिग्रहः । मूर्ध्या रहितानां तु, जगदेवापरिग्रहः ॥ १ ॥

मूर्ध्या ब्रह्मा आह्लादिता धीर्येषां तेषां मूर्ध्नास्त्रधियां स्वकीयतयाऽप्राप्तमपि सर्वं जगत् परिग्रह एव, तस्य स्वामित्वजोगित्वसुखबुद्धेः समन्वितत्वात् । तु पुनर्मूर्ध्या रहितानां जित्वाग्राह्यत्वेन त्यागवतां जगदेव न परिग्रहः । न हि जीवपुञ्जलयोरैकदेशावगाहिता परिग्रहः, किं तु चेतना तज्जागदेषपरिणतिवती यदा भवति तदैव सा परिग्रहत्वं प्राप्नोति, तस्यागे च श्रमणगुण आविर्भवति । अत्रार्थं संयत-मुनिसम्बन्धः, स चायम्—

काम्पिल्यपुरेशः संजयाख्यनृपः एकदा मृगयायां निर्गतः मांसास्वादबुद्धौऽश्वारूढस्त्वस्तान्मृगान् वधार्थमनुधावितः । तत्र वनैकप्रदेशेऽनगर एको धर्मध्यानं ध्यायति, तन्मुनेः पार्श्वमागतान्मृगान् हन्ति । अथ राजा तत्र मुनिदर्शने जाते सति नीतः साधुं प्रणम्य वक्ति—“जगवन् ! अत्र मृगवधे ममापराधं दमस्त्व” । अथ मौनेन स ध्यानमाश्रितो राजानं न प्रतिवक्ति, ततो नृपो जयत्रस्तोऽञ्जत् यथा न शायते किमयं कुञ्जः करिष्यति ! इति त्रस्तः पुनः प्रोचे—“संजयनामाहं राजास्मि, तस्मान्मां संजानय, त्वं तु कुञ्जस्तेजसा नरकोटिसमूहं दहेः” । इदं तेनोक्ते मुनिराह—“हे पार्थिव ! अजयं तव, न तु

उपदेशप्रा.

॥ १५० ॥

कोऽपि त्वां ददति" । इहं समाश्वास्योपदिशति—“अनित्ये जीवलोके किं हिंसायां प्रसज्जसि ? नरक-
हेतुरियं कर्तुं नोचिता, यथा तव मृत्युञ्जयं तथाऽन्येषामपीति परलोकहितं कार्यं कुरु । तथा च दाराः
सुता देहश्च जीवन्तमनुजीवन्ति तदर्जितवित्ताद्युपचोगेन, मृतं तु नानुव्रजन्ति, ते पुनः कथं सहायाः
स्युः ? इत्यतः कृतज्ञेषु नास्था कार्या, सर्वमपि परिग्रहं विमुच्य तपोऽङ्गीकुरु" । इत्यादिधर्मं श्रुत्वा राज्ञ्य-
त्यक्त्वा गर्दजाद्येभ्यः समीपे प्रव्रज्यां प्राप्य सामाचारीतः अप्रतिबद्धतया विहरन् कञ्चित्सन्निवेशम-
गात् । तत्रैकः कश्चिन्मुनिः वैमानिकाभ्युत्वाऽत्र हस्त्रियनृपो जातः कुतोऽपि निमित्ताज्जातिस्मृत्या विरक्तः
प्रव्रज्य विहरन् तं संयतमुनिं वीक्ष्य तत्परीक्षार्थमिदमाचख्यौ—“किं नाम ? किं गोत्रं ? कस्मा अर्थाय
प्रव्रजितः ?" । इति श्रुत्वा संयत उवाच—“संजय इत्याह मम, गौतमगोत्रोऽहं, गर्दजादिनामाचार्य-
जीवघातान्निवर्तितोऽहं, तन्निवृत्तौ च तैर्मुक्तिरूपं फलं दर्शितं, ततस्तदर्थं प्रव्रजितोऽस्मि" । पुनः हस्त्रि-
यमुनिस्तद्गुणकृष्टचेता अपृष्टोऽपीदमाह—“क्रियादिवादिनः सर्वे एकांशग्रहणेन न यथार्थं वस्तुस्वरूपक-
द्वानां कुर्वन्ति, ततोऽसत्पररूपणां हित्वा सद्गमशीलनं ज्वता कार्यम् । अपि च—

परिग्रहग्रहावेशा—हुर्नाषितरजःकिराः । श्रूयन्ते विकृताः किं न, प्रख्यापि विद्विनामपि ॥ १ ॥
परिग्रहग्रहावेशा—हुर्नाषितरजःकिराः किं न श्रूयन्ते ? अपि तु श्रूयन्त
विद्विनामपि जैनवेषविभूषकानामपि प्रख्यापि असंबन्धवचनव्यूहाः किं न श्रूयन्ते ? अपि तु श्रूयन्त
एव । परिग्रह एव ग्रहस्तस्यावेशात् । प्रख्यापिः कथञ्चुताः ? विकृता विकारमयाः, तथा लट्पूत्रवचनर-

जोऽवगुणिताः । एवं हि परिग्रहाचिदापमग्ना ज्ञानपूजनाद्युपदेशेन परिग्रहमेतन्नासफा उत्सृजं वदन्ति ।

पुनः ह्यत्रियमुनिरेव संजयमुनिं महापुरुषदृष्टान्तैः स्थिरीकर्तुमाह श्रीसूत्रे उत्तराध्ययने १८

एअं पुणपयं सोच्चा, अत्रधम्मोवसोद्विअं । जरहोऽवि जारहं वासं, चिच्चा कामाइ पवण ॥ १ ॥

इत्यादि ज्ञेयम् । एवं जरतादिमहाबलमुनीन् यावत् महापुरुषोदन्तैर्ज्ञानपूर्विका क्रिया फलवती निःपरिग्रहिणामित्युपदिश्य पुनः प्राह—“यथा श्रीचरतादिभिः श्रीस्याघादतत्त्वं समाश्रितं तथा त्वया व्यञ्जैव निश्चलं चेतो विधेयम्” । इति श्रुत्वा संजयर्षिर्दृष्टश्चिरं विहृत्य प्राप्तकेवलः सिद्धः इति ।

त्यक्त्वा ममत्वं मृगयां च संजयः, सकृष्वचः ह्यत्रियसाधुनोदितम् ।

श्रुत्वा विशेषं चरणदरोऽजवत्, विषङ्गिरन्यैरपि तद्विधेयम् ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्गहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ द्वाविंशे सप्तमे

एकोनविंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३९ ॥

त्रिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३९ ॥

अध्यानुजप्रज्ञावमाह—

व्यापारः सर्वशास्त्राणां, दिक्प्रदर्शन एव हि । पारं तु प्रापयत्येको—ऽनुजवो जववारिधेः ॥ १ ॥

सर्वशास्त्राणामनुयोगकथानां च व्यापार उद्यमोऽन्यास इति यावत् दिक्प्रदर्शन एव, यथा हि पश्चि-
कस्य मार्गदर्शको मार्गं दर्शयति परं पुरप्राप्तिस्तु स्वचङ्क्रमणेनैव, एवं शास्त्रान्यासः तत्त्वसाधनविधि-
दर्शकः, पुनर्भवसमुच्चस्य पारं तु एकोऽनुभव एव प्रापयति नान्यः, श्रीसुगन्गादिषु अध्यत्मजन्त्रावेन
सिद्धिरित्युक्तत्वात्, तेन सशुरुचरणचंचरीकैरात्मस्वरूपज्ञासनतन्मथत्वं निष्पाद्यम् । अत्रार्थे आत्मी-
रीवञ्चकवणिलः संबन्धोऽयम्—

कापि नगर एको वणिक्, स च हृदस्थितः प्रतिवासरं व्यापारं चक्रे । अन्यदाऽत्यर्थं सरलाऽऽत्मीयैका
तस्यापणे रूपकचयमादाय कर्पासार्थमुपागमत् । कर्पासोऽधुना मद्ध्योऽस्तीत्युक्त्वा स नैगम एकरूपकस्य
कर्पासं तोलयित्वा तस्यै ददौ । सा तु सरला विरपणात् द्रव्यो रूपकयोर्मम कर्पासो दत्त इति ज्ञात्वा
तमादाय शीघ्रं ययौ । अथ स वणिग् दध्यौ—“रूपकोऽयमेको मया मुधा लेभे, तदद्यैनमुपशुद्धे” ।
इति ध्यात्वा रूपकस्य धृतखण्डशर्करागोधुमादिकं लात्वा गृहे प्रैषीत्, प्रार्थया धृतपूरानचीकरत् ।
तथा च धृतपूरेषु कृतेषु तज्जामाता मित्रयुतः केनचित्कार्येण पुरान्तरादागतः । ततः सा हृष्टा तैर्धृतपूरैः
समित्रं तमज्जोजयत् । यतः स्त्रीणां जामाताऽस्तीव वद्वज्रः । तस्मिन् गते च स वणिग् भोजनाय गृहं
गतः । स्वाभ्राविकं भक्तं वीक्ष्य कामिनीं पप्रह—“हे नितम्बिनि ! कुतो नाद्य धृतपूरास्त्वया कृताः ?” ।
रमाणी जगाद—“स्वामिन् ! ते तु कृताः, परं सत्पात्रे निहिताः, यतः—

किं तु हेतोः कुतोऽप्यत्राभ्यातोऽस्मदुहितुः पतिः । समित्रो घृतपूरस्तैर्जोजितो गमनोत्सुकः ॥ १ ॥”

तन्निशम्योत्पन्नविपादो दध्यौ—“मया परार्थमाजीरी वराकी वृथा वञ्चिता, तद्विप्रतारणात् पापं मयैव वञ्चं, घृतपूरास्तु अन्यैर्जग्धाः । यतः—

पापं हि क्रियते मूढैः, स्त्रीपुत्रादिकृते चृशम् । विपाकोऽस्य तु कालेन, स्वयमेवोपयुज्यते ॥ १ ॥”
इति ध्यात्वा बाह्यजूमौ गत्वा देहचिन्तां विधाय सूर्यतापतप्तस्तरोस्तले विश्राम, तदैकं साधुं निशायै यान्तं वीक्ष्यैवं साह—“अगवन् ! एहि, विश्रम्य क्षणं मघातीं शृणु” । मुनिर्ज्ञानी जगौ—
“स्वकार्ये मया द्रुतं गम्यं, ततो नाहं स्थास्याम्यत्र” ।

वणिक् प्रोचेऽन्यकार्येणा—प्यार्य किं कोऽपि गच्छति । यन्नवङ्गिः स्वकार्येण, मया गम्यमितीरितम् ॥ १ ॥
उवाच मुनिरन्यार्थे, क्लिश्यन्ते बहवो जनाः । चार्याद्यर्थं क्लिश्यमानः, त्वमेवात्र निदर्शनम् ॥ २ ॥
इत्येकेन वाक्येन स बुद्धः साधुं प्राह—“स्वामिन् ! यूयं तपःपारणादिकृत्यं कुरुत, पश्चादहं समे-
प्यामि” । ततो मुनिर्निर्दोषाद्वारेण देहज्जाटकं दत्त्वा स्वाध्यायं व्यधात् । तदा स तदन्तिके
गत्वा धर्ममश्रौषीत्—

अतीन्ध्रियं परं ब्रह्म, विबुधानुब्रवं विना । शास्त्रयुक्तिशतेनापि, न गम्यं यदुधा जगुः ॥ १ ॥

विज्ञा इति प्राहुः शास्त्राणां युक्तयस्तेषां शतेनापि अनेकागमरहस्यावबोधेनापि निर्मलानुभवमन्तरेण इन्धियज्ञानेनागम्यं परमुत्कृष्टं ब्रह्म चैतन्यं न ज्ञातुं शक्यम् ।

न सुषुप्तिरमोहत्वा—ज्ञापि च स्वापजागरौ । कल्पनाशिल्पविश्रान्तेः, तुर्यैवानुभवे दशाश्चतस्रः, तत्र बहुशयनरूपा मिथ्यात्वस्थानां, शयनावस्था सम्यग्दृशां, जागराऽप्रमत्तमुनीनां, तुर्यां चोत्तरोत्तरां सयोगिकैवल्लिनां । पुनर्ग्रन्थान्तरे सुषुप्तिस्तीव्रनिद्राघूर्णितचेतसां, साऽनुभवधतो न ज्ञेयः, कस्मात् ? अनुभवे मोहरहितत्वात्, तथा स्वापदशा जागराऽपि च न, एतद्दशावयवं कल्पनोपेतम्, अनुभवे कल्पना विकल्पवती चेतना तस्याः शिल्पं विज्ञानं तस्य विश्रान्तिरजावः तस्याः, अतः संपूर्णनयपक्षेऽनुभवे तुर्या एव दशा वाच्या ।

इत्यादिश्रीगुरूपदेशात्प्रबुद्धो वणिग् गुरुं साह—“हे विज्ञो ! बन्धूनापृष्ठय दीक्षायै यावदहमायामि तावत्पूज्यैरिह स्थेयम्” इत्युक्त्वा गृहे गत्वा स्वजनान् जायां चेति जगद—“हृद्व्यापारास्त्राजः स्वहृद एव लब्धते, अतो विदेशवाणिज्यं प्राज्यल्लाचार्येऽहं करिष्ये । सार्धवाहौ धावन्न विद्येते, तत्रैकः स्वधनं दत्त्वा ईप्सितं पुरं नयति उपार्जितवित्तमध्याच्च स्वयं ज्ञागं न गृह्णाति, द्वितीयस्तु निजं वित्तं नैव प्रदत्ते, सेवितः सन् पूर्वार्जितं सकलं लुप्यति । तस्माद्ययमादिशत केन सार्धनाथेन साकमहं ब्रजामि ?” । स्वजनाः प्रोक्षुः—“जवान् प्रथमेन साकं यातु” । ततः स बन्धुभिर्द्वितं तत्रोद्याने ययौ ।

सार्थवाहः क्वास्ति ? इति तैः पृष्टः स एवमवोचत्—“वृक्षाधः स्थितः सिद्धिपुरुषोः सार्थवाहः, एष मायुर्निजं धर्मधनं दत्त्वा प्रत्यहं व्यापारं कारयति, स्वोपार्जितमध्यैऽशमात्रं न कदापि गृह्णाति, तदनेन सह मुक्तिपुरीं कामितां यास्यामि । अन्यः सार्थपस्तु जायादिस्वजनात्मको विज्ञेयः, स हि प्राच्यं धर्मधनं सर्वं हन्ति, नवं च न दत्ते । किं च शुष्मान्निरेव सानन्दं प्रोक्तं यदाद्येन सह ब्रज तस्माद्वन्धुमन्वन्धं मुक्त्वा एनं साधुमहं श्रयामि” ।

इत्युदीर्य स वणिग्मुनिपार्श्वे, वन्धुमोहमपहाय महात्मा ।

प्राप सानुन्नवधर्ममुदारं, सौख्यमत्र च परत्र च लेभे ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ द्वाविंशे स्तम्भे

त्रिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३० ॥

समाप्तोऽयं द्वाविंशः स्तम्भः २२

॥ अथ त्रयोविंशः स्तम्भः ५३ ॥

षूकत्रिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३१ ॥

अथ योगत्रयमाह—

मनोवाक्काययोगानां, चापहयं दुःखदं मतम् । तत्त्यागान्मोक्षयोगानां, प्राप्तिः स्यादुज्जितादिवत् ॥ १ ॥

स्पष्टः । अत्रार्थे सवन्धश्चायम्—

नन्दिपुरे रत्नशेखरो ऋपः । रत्नमत्याद्याः पत्न्योऽञ्जवन् । तयोरपत्यानि मृतवत्सादोषेण न जीवन्ति ।
अनेकैरुपायैरन्यदा पुत्रो जातः, सोऽपि मृतः इति कृत्वा उत्करटिकायामुज्जितः, दैववशान्न मृतः,
पुनः पश्चाद्दृहीतः, तस्योज्जितकुमार इति नामं स्थापितं । यौवनं प्राप्तः, परं मनसाऽत्यन्तमहंकारवान्,
कायेन कस्यापि ग्रीवामपि न नमयति, वचसा दुर्जोषी, जगत्पुणं मन्यमानः स्तम्भ इव मातापित्रोरपि
न नमति स्म । अन्यदा लेखशास्त्रायां पठन् गुरुमवक्—“रे त्वमस्मज्जनपदजनताप्रदत्तकणहार उच्चा-
सन उपविशसि अहं नीचासन उपविशामि” इति हृक्यन् चपेटयाऽऽहत्याध्यापकं ऋषौ पातया-
मास । ततः कुपुत्र इति कृत्वा राज्ञा निष्कासितो देशात्तापसाश्रमे गतः । पर्यस्ति कां बद्ध्वा मुनीना-
मग्न आसीनस्तापसैः शिक्षितः—“हे महात्राग ! विनयं कुरु” । सोऽवक्—“जटाजूटमस्तकचस्मद्विषा-

द्वेषु नम्रेषु को विनयः ?” । सद्यस्तेदूरे निष्कासितो रुष्टः प्राह—“अहं पितृराज्यं प्राप्य शुष्मान् निम्न-
 द्वीप्यामि” इति संवप्याग्रे गड्डन् मार्गे सिंहं वीक्ष्य करकृतनिशितकरवालो दर्पात्संमुख एव गतवान् ।
 सिंहेन नक्षितः सरो जातः । ततः करजः, ततः पुनरपि नन्दिपुरे पुरोहितस्यैव सुतो जातः । शैश-
 वेऽपि चतुर्दशविद्यापारगो महाहङ्कारवशान्मृत्वा तत्रैव पुरे गायनो कुम्भो जातः । पुरोहितस्तं दृष्ट्वा
 महास्नेहवान् जायते । इतश्च केवलज्ञानी तत्रागात् । केवली पृष्टः पुरोधसा—“ममायं कुम्भोऽतीव
 वज्रजः कथं ?” । केवलिना पूर्वजत्रयसंबन्धः सर्वः प्रोक्तः । तच्छ्रुत्वा गायनोऽपि जातिस्मृतिं प्राप्य श्रीमत्के-
 वलज्ञानिपरमात्मवचनश्रवणरसिकः पुनः स्वोच्चरणस्वरूपं पप्रह्य । तदा श्रीसर्वज्ञानेकस्याघादपक्षसम-
 न्वितत्रिकरणयोगशुद्धिकरणस्वरूपं प्रकाशितम् । मोक्षयोगविचारो निरूपितः । तथाहि—

मोक्षेण योजनाद्योगः, सर्वोऽप्याचार इष्यते । विशिष्य स्थानवर्णार्था-दम्बनैकाग्रगोचरः ॥ १ ॥

अत्र मिथ्यात्वादिहेतुगतमनोवाक्कायरूपं योगत्रयं, तच्च कर्मवृद्धिहेतुत्वान्न ग्राह्यं, किं तु मोक्षसाधन-
 हेतुभूतं ग्राह्यम् । सकलकर्मक्षयो मोक्षः, तेन योजनाद्योग उच्यते, स च सर्वोऽप्याचारो जिनशा-
 सनोक्तश्ररणसप्ततिकरणसप्ततिरूपो मोक्षोपायत्वाद्योग इष्यते । तत्र विशेषेण स्थान १ वर्ण ९ अर्थ ३
 आलम्बन ४ एकाग्रता ९ इति पञ्चप्रकारो योगो मोक्षोपायहेतुर्मतः इति, अनेनैतदुक्तम्—अनादि-
 परम्भावासक्तानां ज्वन्नमणग्रहात् पुञ्जलजोगमग्नानां न ज्वलत्ययमग्निप्रायः, यतोऽस्माकं मोक्षः साध्योऽस्ति,
 स च गुरुसरणतत्त्वजिज्ञासादियोगेन स्वरूपनिर्मलं निःसङ्गं परमानन्दमयं परमात्मानं संस्मृत्य तत्कथा-

उपदेशप्रा-

॥ १५५ ॥

अवणप्रीत्यादिकं करोति, स च परम्परया सिद्धयोगी स्यात् । न हि मरुदेवावत्सर्वेषामदृष्टप्रयासेन सिद्धिः, तस्या हि अदृष्टपाशातनादिदोषकारकत्वेन निःप्रयासा सिद्धिः, अन्यजीवानां चिराशातनावद्भगाढकर्मणां तु स्थानादिक्रमेणैव भवति । तत्र स्थानं वन्दनककार्योत्सर्गशरीरावस्थानमासनमुद्रादिकं च १ । वर्णः अक्षरः शुभोच्चाररूपः २ । अर्थो वाक्यस्य ज्ञावार्थः ३ । आलम्बनं वाच्ये पदार्थेऽर्हत्स्वरूपे उपयो-
ग्यैकत्वम् ४ । एकाग्रता शुद्धस्वरूपे निश्चलत्वम् ५ । यावद्भ्यानैकत्वं न भवति, तावद्भ्यासमुद्रावर्ण-
शुद्धिपूर्वकमावश्यकवैत्यवन्दनप्रत्युपेक्षणदिकमुपयोगचापद्वयवारणार्थमवश्यं करणीयं महाहितकरं सर्व-
जीवानां, तेन स्थानवर्णादिक्रमेण तत्त्वप्राप्तिरिति ।

अथ योगपञ्चके बाह्यान्तरङ्गसाधकत्वमुपदिशति—

कर्मयोगध्वं तत्र, ज्ञानयोगत्रयं विदुः । विरतेष्वेव नियमात्, बीजमात्रं परेष्वपि ॥ २ ॥

तत्र मोक्षसाधनयोगे स्थानवर्णस्वरूपं कर्मयोगध्वं बाह्यं, अन्यत् योगत्रयं ज्ञानरूपमान्तरीयकम् ।
एष पञ्चप्रकारो योगो विरतेषु देशविरतसर्वविरतेषु नियमान्नवति । अत्र योगपञ्चकं चापद्वयत्यागहेतुक-
मपरेषु मार्गानुसारिप्रमुखेषु बीजमात्रं भवति ।

इत्यादिधर्मोपदेशं श्रुत्वा संसारासारतां मत्वा पुरोहितशुम्भौ चावपि धर्मं कृत्वा स्वर्गं गतौ, क्रमा-
न्मुक्तिं यास्यतः ।

॥ १५५ ॥

स्थानादयः पञ्चविधाः सुयोगा, मोक्षस्य प्राप्त्यर्थमिहोदितास्ते ।
धृतास्त्रिशुद्धयोद्धितसाधुनाऽन्यैः, पूर्णादरस्तेषु तथा विधेयः ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोविंशे स्तम्भे
एकत्रिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३१ ॥

द्वात्रिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३२ ॥

अथ यज्ञस्वरूपमाह—

ब्रह्माध्ययननिष्ठावान्, परब्रह्मसमाहितः । ब्राह्मणो विष्यते नाद्यै—निर्यागप्रतिपत्तिमान् ॥ १ ॥
ब्राह्मणो मुनिः इव्यन्नावब्रह्मचर्यवान् अद्यैः पार्ष्णेन विष्यते न वेपवान् जवति कथंभूतो ज्ञातव्यः ?
ब्रह्माध्ययननिष्ठावान् ब्रह्माध्ययनमाचाराङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धनवमाध्ययनं, तस्मिन्नुक्ता निष्ठा मर्त्यादा,
तपान् । पुनः परब्रह्मसमाहितः परब्रह्म शुद्धात्मस्वरूपं, तेन समाहितः समाधिमयः । पुनः निर्यागप्र-
तिपत्तिमान् नितरां निश्चयेन वा यागः कर्मदहनं तस्य प्रतिपत्तिमान् निष्पत्तिमान् ।

अत्र यागशब्दस्य वर्णनं विधीयते—तत्र यागो यज्ञः, स च विविधः इव्ययज्ञो ज्ञातव्यश्च, इव्ययज्ञे

गोमेधनरेमेधगजमेधनागमेधादिके ध्रुवं प्राणिवधः स्यात् । यज्ञाचार्यास्तु इहं निर्घृणं वाक्यं जहपन्ति—
यज्ञार्थं पशवः स्रष्टाः, स्वयमेव स्वयम्भुवा । यज्ञस्य ऋत्यै सर्वस्य, तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः ॥ १ ॥
औपश्व्यः पशवो वृद्धाः, तिर्यञ्चः पक्षिणस्तथा । यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः, प्रामुक्वत्युद्धितिं पुनः ॥ २ ॥
तिलैर्व्रीहियवैर्मयैरग्निमूलफलेन वा । दत्तेन मांसं प्रीयन्ते, विधिवत् पितरो नृणाम् ॥ ३ ॥
द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन, त्रीन्मासान् हारिणेन तु । औरत्रेणत्र चतुरः, शकुनेनेह पञ्च तु ॥ ४ ॥
षण्मासां ऋगागमांसेन, पार्षतेनेह सप्त वै । अष्टावेणस्य मांसेन, रौरवेण नवैव तु ॥ ५ ॥
दश मासांस्तु तुष्यन्ति, वराहमहिपामिषैः । शशकूर्मयोर्मोसेन, मासानेकादशैव तु ॥ ६ ॥
संवत्सरं तु गव्येन, पयसा पायसेन तु । वार्ध्वाणस्य मांसेन, तृषिर्घादशवार्षिकी ॥ ७ ॥
इति स्मृत्यनुसारेण, पितॄणां तर्पणाय या । मूढैर्विधीयते हिंसा, साऽपि दुर्गतिहेतवे ॥ ८ ॥
इति योगशास्त्रे द्वितीयप्रकाशेऽप्युक्तम् । स्मार्तानां शिद्धावाक्यं प्रबोधचिन्तामणौ चोक्तम्—
यदि वैदिकमन्त्राणां, शक्तिरुद्घुष्यते द्विजैः । तद्वापारं विना हन्तु—विमुञ्चन्तामसूनजाः ॥ १ ॥
यदि वैदिकमन्त्राणां, शक्तिः प्रामाण्यमश्रुते । तत्तथा मार्यमाणाना—मजानां माऽस्तु वेदना ॥ २ ॥
यदि वैदिकमन्त्राणां, शक्तिरस्त्यतिशयिनी । तत् किं देवा न तर्प्यन्ते, व्याघ्रैः शान्तिकृते हुतैः ॥ ३ ॥
तन्मन्त्रैः परिणीतानां, वैधव्यं वीक्ष्य योषिताम् । कथं नाम कृती वेद, वेदस्याव्यभिचारिताम् ॥ ४ ॥
येषां पञ्चेन्द्रियप्राणि—नाशे नाशकृते मनः । कुन्धुपूतरकादीनां, वधे तेषां कुतः कृपा ॥ ५ ॥

वधो धर्मं जलं तीर्थं, गौर्नमस्या गुरुगृही । अग्निर्देवो घ्नजः पात्रं, येषां तैः कोऽस्तु संस्तवः ॥ ६ ॥
 श्रीधनपाद्यपरिभूतेन प्रव्ययागवर्णनमपि न विहितं, तथाहि-श्रीभोजनपुणैकशृङ्गागो हन्तुमानी-
 तोऽस्ति, स च ब्रूवू करोति स्म । तदा सर्वैरन्यपरिभूतैः स वर्णितः । ततो राजाऽवधनपालं-“त्वमपि
 भवबुद्ध्या यज्ञस्तुतिं कुरु” । तदा श्रावको धनपालः साह-“भूप ! असौ वागस्त्वां कथयति-

नाहं स्वर्गफलोपभोगरसिको नान्यर्थितस्त्वं मया,
 संतुष्टस्तृणजक्षणेन सततं साधो न युक्तं तव ।

स्वर्गे यान्ति यदि त्वया विनिहता यज्ञे ध्रुवं प्राणिनो, ।

यज्ञं किं न करोपि मातृपितृभिः पुत्रैस्तथा वान्धवैः ॥ १ ॥”

इति श्रुत्वा राजा रुष्टः पुनः समयं लब्ध्वा प्रसन्नीकृतः, परं स्वनियमव्रतहानिर्न कृतेति । अन्योऽपि
 संबन्धश्चायम्-

अवनत्यां विप्रो रविगुप्तः, स च प्रत्यहं स्वशास्त्रयुक्तिचिर्लोकानां पुरो यज्ञधर्मवर्णनं करोति-
 वेदविहिता हिंसा न दोषाय, प्रत्युत यज्ञसूस्त्रिकरकगादीनां महाफलं प्रजायते । इत्यादि प्ररूपयन्
 आयुःपूर्णे मृत्वा तृतीयनरके उत्पन्नः । ततोऽनन्तकालं यावत् परित्रम्य काम्पिड्यपुरे वामदेवनामा
 विप्रोऽञ्जत्, तत्राप्यश्वमेधादिस्तवनां तनोति स्म, निशाभोजनाद्यजह्याणि प्रत्यहं जह्यति, तस्य
 सुमित्रनामा आश्वः सुहृत् संजातः, स च तस्मै शिक्षां ददाति-

“नागानारुतः क्लीब-दृशो व्यापाद्य निर्दयम् । धर्मं वदन्तो यज्वानः, शौनिकानतिशेते ॥ १ ॥
हिंसाऽप्यहिंसा वेदोक्ते-त्याहुरागमरागतः । ये निर्विचारचित्तास्ते, चार्वाकाय शपन्ति किम् ॥ २ ॥”
इत्यादि श्रुत्वा तं प्रत्याह-“हे मित्र ! जैनैस्त्वं विप्रतारितोऽसि मुग्धत्वेन” । आश्वः प्राह-“निःस्पृ-
हस्य विप्रतारणं किमर्थम् ? तेन तस्य को लाभः ? न कोऽपि” इति । अथान्यदा आश्वेन स वामदे-
वविप्रोऽपरग्रामे विवाहोत्सवे प्रारब्धे सार्धं नीतः, अन्तरैकत्र ग्रामे स्थितः, तदा सन्ध्यासमयोऽञ्जत्,
आश्वेन चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानं विहितम् । विप्रस्तु रात्रावेवाशनादि निष्पाद्य भोजनार्थमुपविशन्
आश्वं मित्रं निमन्त्रयामास-“हे मित्र ! समागच्छ भोजनाय, अद्यापि रात्रिर्न जाता, सन्ध्यासमयोऽस्ति,
दीपज्योतिर्विधाय युज्वहे” । आश्वः स्माह-“यतः-

रयणिभोज्येण जे दोसा, ते दोसा अंधयारमि । जे दोसा अंधयारमि, ते दोसा संकमे मुहे ॥ १ ॥
दीपप्रजया तु रात्रौ अनेकपतङ्गादिजीवा आगत्य पात्रे पतन्ति, मम तु रात्रिभोजनविषये द्विविधं
त्रिविधेन प्रत्याख्यानमस्ति” । ततः स जैनगुरुं निन्दन् भोजनार्थं स्थितवान् । इतश्च रन्धनपात्रमध्ये
दैवादहिः पाचितोऽज्ञानतया, भोजनानन्तरं विषं व्याप्तं, श्रावको धर्ममन्त्रेण सज्जीकृतः, आश्वेन केवल-
समीपे नीतः, तत्र पूर्वजवार्तां श्रुत्वा प्रबुद्धः जावयज्ञस्वरूपं पप्रच्छ । केवली स्माह-

इन्द्रियाणि पशून् कृत्वा, वेदीं कृत्वा तपोमयीम् ।
अहिंसामाहुतिं दद्या-देष यज्ञः सनातनः ॥ १ ॥

इति श्रुत्वा जावयकृत्तरे रसिको विप्रो गृहं गत्वा निजं पितरं ब्राह्म—“अहं दीक्षां वास्ये” ।
पित्रोक्तम्—“गतिरपुत्रस्य नास्ति” । तेनोत्तरं दत्तम्—

जायमानो हरेन्नार्यो, वर्धमानो हरेध्वनम् । ब्रियमाणो हरेत् प्राणान्, नास्ति पुत्रसमो रिपुः ॥ १ ॥
इत्यादियुक्त्या पितरौ प्रतिबोध्य दीक्षां जप्ताह ।

अव्ययागमपहाय केवलि—वाक्यतो विदितजावयकृत्त ।

वामदेव निजवक्त्रां त्यजन्, सोऽचिरेण शिवसौख्यमाप्तवान् ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्गहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोविंशे

स्तम्भे चात्रिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३३ ॥

त्रयस्त्रिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३३ ॥

अथ अव्यजावपूजामाह—

स्यान्नेदोपासनारूपा, अव्यार्चा गृहमेधिनाम् । अन्नेदोपासनारूपा, साधूनां जावपूजना ॥ १ ॥

गृहस्थानां नेदोपासनारूपा आत्मनः सकाशादर्हन् परमेश्वरो जिज्ञो निष्पन्नानन्दचिद्विलासी तस्यो-

१ इत्यप्रथमान्तमेतत्.

पासना सेवना तद्गुणा निमित्तालम्बनरूपा ज्वयपूजा योग्या स्यात् । साधूनां तु अजेदोपासनारूपा परमात्मनः सकाशात् स्वात्मनोऽजेदरूपा ज्ञावपूजनोचिता । यद्यपि सविकल्पज्ञावपूजा गुणस्मरणबहुमानोपयोगरूपा ज्ञावार्चा गृहिणां भवति तथापि निर्विकल्पोपयोगस्वरूपैकत्वरूपा ज्ञावपूजा निर्वन्यानामेव । अत्रार्थे संबन्धश्चायम्—

श्रीपुरे जितारिष्टोऽच्छत् । तत्र धनसारवणिग् वसति स्म । स गृहस्थो दरिद्री कुत्राप्यादरं नामोति, परं प्रकृत्या सरलः प्रत्यहं सद्गुरुरपदेशं शृणोति स्म । अन्यदा स धनसारो वणिग् विनययुक्तो दीनवाण्या एवं पप्रच्छ—“हे स्वामिन् ! अहं दरिद्री दुःखी निर्धनः कथमन्नवम् ?” । तदा गुरुणोक्तम्—“त्वया पूर्वजवे श्रीजिनार्चा न विहिता, तेन त्वं दुःखी जातः । अधुना ज्वयज्ञावपूजां विधेहि, येन तव दुःखक्षयः स्यात् । तत्र ज्ञावपूजास्वरूपं च पूज्यपादैरुक्तम्—

दयान्नसा कृतस्नानः, संतोषशुभ्रवस्त्रच्युत् । विवेकतिलकज्वालो, ज्ञावनापावनाशयः ॥ १ ॥
जक्तिश्रद्धानुसृणो—न्मिश्रपाटीरजज्वैः । नवब्रह्माङ्गयुग्देवं, शुद्धमात्मानमर्चय ॥ २ ॥

हे उत्तम ! नवप्रकारब्रह्मचर्यरूपनवाङ्गधारिदेवं शुद्धमात्मानमनन्तज्ञानादिपर्यायमर्चय पूजां कुरु । कीदृशो भूत्वा ? दया ज्वयज्ञावस्वपरप्राणरक्षणरूपा सैवात्म्यो जलं तेन कृतं स्नानं पावित्र्यं येन सः, संतोषः पुण्ड्रपिपासाऽज्ञावः तदेव शुभ्रवस्त्रं तद्धारकः, विवेकः स्वपरविभ्रजनरूपज्ञानं तदेव तिलकं तेन शोचमानः, पुनर्जावना अर्हशुणैकत्वरूपा तथा पावनः पवित्र आशयोऽग्निप्रायो यस्य सः,

पुनर्नक्तिः आराधना श्रद्धा च प्रीतिः 'एस अठे परमठे' एवंरूपा ते एव ध्रुवणं चन्दनं तेनोन्मिश्रं पाटीरजं कुङ्कुमं तस्य प्रवैः रसैः स्वात्मदेवमर्चयेति ।

ह्रमापुष्पञ्जलं धर्म—युग्मं दोमघयं तथा । ध्यानाभरणसारं च, तदङ्गे विनिवेशय ॥ ३ ॥
मदस्थानप्रिदात्यागैः, लिखाग्रे चाष्टमङ्गलम् । ज्ञानाग्नौ शुष्कसङ्कटप—काकतुल्यं च धूपय ॥ ४ ॥
प्राग्धर्मलवणोत्तारं, धर्मसंन्यासवह्निना । कुर्वन् पूरय सामर्थ्यं, राजन्नीराजनाविधिं ॥ ५ ॥

इत्यादि जावपूजास्वरूपं ज्ञेयं विशेषेण ग्रन्थान्तरात् । जिनपूजास्त्रात्रगुणग्रामस्तुतिस्तवनादिकरणादप्राप्तदर्शनानां सम्यक्त्वप्राप्तिः, ये तु प्राप्तदर्शनगुणस्तेषामपि द्वायिकभावोत्पत्तिः रत्नत्रयकारणं च जिनार्चा भवेत् । यतः—“अयश्चुङ्गलेणं जंते ! जीवे किं जणइ ? गोयमा ! अयश्चुङ्गलेणं जीवानाणदंसणचरित्तलाचं जणइ” इति वचनात् । श्रीजिनार्चातः पौञ्जलिकसंपत्तिः सार्वभौमशक्रपदवीराज्यधनधान्यादिरूपा, तथा चिदानन्दसंपत्तिः, एतदुन्नयद्वद्भीमापक(ण)हेतुका श्रीजिनसेवा स्यात् । इति धर्मदेशनां श्रुत्वा धनसारो गुरूनापृह्वयाद्यप्रचृति श्रीमदर्हत्पूजां विना मुखे पानीयं न केप्यमित्यन्निग्रहं गृह्णाति स्म । तद्विनमारन्य श्रेष्ठी नित्यमेव श्रीजिनेश्वरप्रतिमानां केशरचन्दनकर्पूरादिना सुरज्जिजातिपद्मचम्पककेतकीमालतीमुचुकुन्दादिपुष्पैश्च पूजां करोति स्म त्रिकरणशुश्रूषा । अनया रीत्या निरन्तरं बहुमानतः श्रीसर्वज्ञप्रभुतां ज्ञानदृक्पथमवतार्य पूजां कुर्वता धनसारेण बहु

१ दर्शनं सम्यक्त्वम्.

पुण्यमुपाजितम् । ततः पुण्योदयादनेकप्रकारेण खदमीर्गृहे प्रकटीबजूव । ततो विशेषेण जिनचार्त्तिकं विदधानः श्रेष्ठी सप्तदेव्यां धनं वपति स्म । यदुक्तम्—“जिणञ्जवण १ बिंब ३ पुण्ड्र ३ संघ सरूवा य सत्त खित्ताइ” । एवमहर्निशं अन्यपूजां प्रावपूजां च कुर्वाणो धनसारश्रेष्ठी सम्यग्दर्शनं लब्ध्वा स्वर्गायुष्कं बद्धा नरञ्जवायुः संपूर्णकृत्य प्रथमस्वर्गे सुरोऽञ्जत् । ततश्च्युत्वा महाविदेहे उत्तमार्यकुलेऽवतीर्य सच्चरुसमीपे चरणं गृहीत्वा मुक्तिं प्रापेति ।

श्रीश्राद्धधर्मा धनसारनामा, पूजाफलं शीघ्रमिदं वक्षे ।

साधुत्वरूपे धृतप्रावपूजा—योगेन मुक्तिं स लब्धौ विशुद्ध्या ॥ १ ॥
इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोविंशोऽस्मिन्ने त्रयस्त्रिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३३ ॥

चतुस्त्रिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३३ ॥

अथ ध्यानस्वरूपमाह

भ्याता ध्यानं तथा ध्येय—मेकतावगतं त्रयम् । तस्य ह्यनन्यचित्तस्य, सर्वदुःखहृयो जवेत् ॥ १ ॥
भ्याता आत्मा, ध्येयं ध्यातुर्योग्यं तत्स्वरूपं, ध्यानं ध्येयैकाग्रता, एतत् त्रयं यस्य पुरुषस्य एकता-

वगतम् एकत्वप्राप्तं तस्यानन्यचित्तस्य तद्रूपचेतनामयस्य अर्हत्स्वरूपात्मस्वरूपतुल्योपयोगस्य सर्वदुःखं समस्तस्वगुणचरणरूपं तस्य ह्यः स्यात् । अत्रार्थे रूपकर्षिसंबन्धश्चायम्—

क्वाप्यनगरः कश्चित्तपोऽतिदुस्तपं मासहपणादिकमाचरन् नित्यमुद्यानादिषु स्थितः स्वात्मानं ध्यायति । तद्गुणरञ्जिता काचिदेवता तं मुनिं प्रत्यहं ननाम स्तुतिं विधाय चावोचत्—“हे निर्ग्रन्थ ! मनुचितं कार्यं प्रसद्य कथनीयम्” । अथैकदा स मुनिः कस्यापि विप्रस्य दुर्वाक्यं श्रुत्वा जातकोपत्वेन समं योद्धुं प्रवृत्तेतराम् । तेन बिजेन स ह्युरक्षामदेहः रूपको मुष्मादिभिर्हत्वा पृथ्व्यामपात्यत । मुहुर्मुहुर्बिजेन तारुयित्वा स मुमुचे । ततः रूपकोऽपि कथञ्चन स्वस्थानमगमत् । अथ विज्ञावर्यो विज्ञा-
निर्जासुरा मुरी मुनिपार्श्वे समाजगाम पूर्ववत् तत्पादौ प्रणनाम । रूपकस्तु तां देवीं न किञ्चिन्न-
जह्य । अजह्यन्तं तं साधुं देवता पप्रब्ध—“स्वासिन् ! कुतोऽपराधादद्य मां न जह्यसि ?” । ततो
याचंयमोऽप्युच्चैरित्युवाच—“बिजेन हन्यमानोऽपि यन्नाहं त्वया रहितः ममापकारिणश्च तस्य न
किञ्चिदपकृतं ततो वाणीमात्रेण प्रीतिकारिणीं त्वां न वादयामि” । तदाकर्ण्य स्मितविष्णुरिताधरा
देव्यन्यथात्—“यदाऽन्योऽन्यविलग्नयोर्युवयोर्युष्मजप्रवृत्तदा कौतुकदर्शिन्यहमपि तत्रैवाभूवं, किंतु तदा
कोपाविष्टौ तुह्यौ युवां ह्यौ मया, तेन कः साधकः कश्च बिज इति नाहमहासिपं, तस्माद्युष्मजद्वं
विप्रशिदां च न व्यधाम्” । इति श्रुत्वा रूपकः शान्तकोपादोप इत्यब्रवीत्—

“सन्तृता प्रेरणा देवि !, त्वयाऽसौ विहिता मम । तदमुष्यातिचारस्य, मिथ्यादुष्कृतमस्तु मे ॥ १ ॥

स्येति न ध्येयम् १ । अनाचारो दुष्टाचारः तत्त्वानं वैल्लरदावं ध्यायतः कौकणसाधोरिव शिष्यदेवानामनागमनादुत्पन्नजितुकामस्यापाढसूरेरिव वा २ । कुदर्शनं बौद्धादिरूपं तस्य ध्यानं सुराष्ट्राश्राजस्येव ३ । क्रोधध्यानं कूलवालकगोशालकपालकनमुचिशिवचूतिप्रचृतीनामिव ४ । मानध्यानं बाहुबलिसुचू-मपरशुरामाचिनिवेशागतसङ्गमादीनामिव ५ । परविप्रतारणरूपा माया तस्या ध्यानं मायाध्यानम् आषाढ-चूतिसाधोरिव ६ । लोचध्यानं सिंहकेसरिसाधोरिव ७ । रागोऽत्रिष्वङ्गमात्रं, स च कामरागस्नेहराग-दृष्टिरागजेदास्त्रिधा, तत्र कामरागो विष्णुश्रियां विक्रमयशोराजस्येव, स्नेहरागो दामन्नकन्धशुरश्रेष्ठिन इव स्वपुत्रमरणश्रवणतो हृदयस्फोटत्, दृष्टिरागो ब्रह्मलोकादागत्य स्वदर्शनानुरागतः स्वशिष्यं प्रति 'आसुरे रमसे' इत्यादि ज्ञातः कपिलस्येव, तस्य ध्यानं न कार्यम् ८ । अग्नीतिमात्रं परजोहाभ्यवसायो वा धेय-स्तस्य ध्यानं मधुपिङ्गोपेप्पलादयोरिव, हरिवंशोत्पत्तौ वीरकदेवस्येव वा ९ । मोहनं मोहः तस्य ध्यानं, मोहाविष्णुतनुं वहतो बलजज्ञस्येव १० । शृङ्गा संज्ञाव्यमानलाभस्यार्थस्याज्जिह्वाषातिरेकः तस्या ध्यान-मिह्वाध्यानं, माषपयार्थिनः कोटिसुवर्णलाभेऽपि प्रवर्धमानलोचस्य कपिलस्येव ११ । मिथ्या विपर्यस्त-दृष्टित्वं तत्त्वानं मिथ्याध्यानं जमाद्विगोविंदप्रचृतीनामिव १२ । मूर्खाऽत्यर्थं पूर्वप्राप्तस्य राज्यादेरज्जि-व्वङ्गः स्वपुत्राणां जातमात्राणां हिंसकस्य कनकध्वजस्येव १३ । शङ्कनं शङ्का संशयकरणं तस्य ध्यानं शङ्काध्यानम्, अव्यक्त्वादिनामाषाढाचार्यशिष्याणामिव, १४ । अन्यान्यदर्शनाग्रहः काङ्क्षा तत्त्वानं

१ क्षेत्रदावम्.

कक्षाध्यानम् 'कणिला इत्यं पि' इत्यं पि' इतिवदतो मरिचेरिव १९ । गृद्धिः आहारादिष्वत्यन्तमा-
 कक्षा तस्या ध्यानं गृद्धिध्यानं मथुरामङ्गसुरेरिव कणुरिकराजस्य मुक्तवतस्येव वा १६ । आशा परस-
 त्कवन्तुप्राप्त्यञ्जिलापर्या तस्या ध्यानमाशाध्यानं निर्घृणब्राह्मणपाथेयं प्रति निःपाथेयस्य मूलदेवस्येव
 १७ । तृया परीपद्मोदयजन्यः पीमाविशेषः तथा यद् ध्यानं तृयाध्यानं तृयातस्य मार्गे गृह्यतो जनकसाधु-
 महिनस्य कुत्रकस्येव १८ । लुधया यस्यानं राजगृहोद्यानगतलोकान् प्रति हननायो-
 ह्यितस्य त्रमकस्येव १९ । अल्पकालगम्योऽध्या पन्थाः तस्य ध्यानं पथिध्यानं पोतनपुरमार्गं गवेपयतो
 चट्टकलचीरिण इव २० । विपममार्गः महान् पन्थाः तस्य ध्यानं विपममार्गध्यानं सनत्कुमारं गवेपयतो
 महेन्द्रमिन्दस्येव, ब्रह्मदत्तगवेपकस्य वा वरधनस्येव २१ । निजापरतन्त्रस्य ध्यानं निजाध्यानं सत्यानर्द्धि-
 निजया मर्द्धिमामन्त्रक १ इतिदन्तोत्पाटक २ मोदकाञ्जिलापुक ३ साधूनामिव २२ । निदानं स्वर्ग-
 मन्थान्निक्छिप्रार्थनं ज्ञानन्तरविषयं नवप्रकारं तस्य ध्यानं निदानध्यानं नन्दिपणसंज्ञूतिजौपद्यादीना-
 मिव २३ । मंहो मोहोदवजः प्रीतिविशेषः पुत्रादिष्वत्यन्तानुरागः मरुदेवीसुनन्दाऽर्द्धव्रकमात्रादीना-
 मिव २४ । कामो विषयाञ्जिलापस्तस्य ध्यानं कामध्यानं हासाप्रहासाप्रलोचितस्य कुमारनन्दिस्वर्ण-
 कारस्येव रावणस्येव वा २५ । अपमानतः परगुणप्रशंसायामी(ई)र्ष्यतो वा चित्तस्य कलुषजावः
 कातुष्यं मलीनता तस्य ध्यानं कालुष्यध्यानं वाहुषुवाहुप्रशंसामसहमानयोः पीठमहापीठयोरेव सिंहगुहा-
 वामिनाथोरिव वा २६ । कलहो वाचिका राटिः तस्य ध्यानं रुक्मिणीसत्यजामयोः व्यतिकरे कम-

लामेलाज्ञाते नारदस्येव ३७ । युञ्जं वैरिप्राणव्यपरोपणोऽध्यवसायस्तस्य ध्यानं बन्धुहृस्त्रविहृस्त्रविनाशो
चेदकेन सह कोणिकस्येव ३८ । निर्गतं युञ्जं प्राणग्रहाणरूपमधमं यस्मात्तत् नियुञ्जं यद्विमुष्ट्यादिजिरेव
जयकारकं तस्य ध्यानं नियुञ्जध्यानं बाहुबलिभरतयोरिव ३९ । सङ्गः परित्यक्तेष्वपि पुनः संयोगाच्चिदायः
तस्य ध्यानं सङ्गध्यानं राजीमत्यां रथनेमेरिव नागिदायां भ्रवदेवस्येव वा ३९ । सङ्गहोऽत्यन्तमतृप्त्या
धनोपार्जनं तस्य ध्यानं सङ्गहध्यानं मम्मणस्येव ३१ । व्यवहारः स्वकार्यनिर्णयार्थं राजकुलादौ न्याय-
कारणं तस्य ध्यानं व्यवहारध्यानं स्वपुत्रनिर्णयार्थं प्रयोः सपत्न्योरिव ३३ । क्रयणं क्रयो लाजार्थमल्प-
मूढ्येन बहुमूढ्यवस्तुग्रहणं, विक्रयणं विक्रयो बहुना मूढ्येनाल्पमूढ्यवस्तुदानं, क्रयश्च विक्रयश्च क्रय-
विक्रयौ तयोर्ध्यानं क्रयविक्रयध्यानं कर्पासविक्रायकवणिज इव ३३ । अनर्थदर्शो निःप्रयोजनं हिंसा-
दिकरणं तस्य ध्यानमनर्थदर्शध्यानं दुर्दान्तमतत्तया दैपायनं स्वस्तीकुर्वतां शाम्बादीनामिव ३४ ।
आजोगो ज्ञानपूर्वको व्यापारस्तस्य ध्यानमाजोगध्यानं विप्रनेत्राक्षिप्रायेण फलान्यपि मर्दयतो ब्रह्म-
दत्तस्येव ३५ । अनाजोगोऽत्यन्तविस्मृतिस्तस्य ध्यानमनाजोगध्यानं विस्मृतचारित्रस्य प्रसन्नचन्द्रस्येव
३६ । अणं कणं तेनाविदस्तस्य ध्यानं कणध्यानं तैलकर्षलक्ष्यायतिचिगिन्या इव ३७ । वैरं मातापित्रा-
दिवधोत्थं राज्यापहारादिभ्रवं वा तस्य ध्यानं वैरध्यानं परशुरामसुभ्रूसमादीनामिव सुदर्शनं प्रति
अत्रयादेव्या व्यन्तरीजूताया इव ३८ । वितर्क ऊहः कथं राज्यादि ग्रहीष्ये इति चिन्ता तस्य
ध्यानं वितर्कध्यानं नन्दराज्यं जिघृक्षोश्चाणाक्यस्येव ३९ । हिंसा महिषादिजीवमारणं तस्य ध्यानं

हिंसाध्यानं कूपक्षिप्तकायशौकरिकस्येव ४० । हासो हास्यं तस्य ध्यानं हासध्यानं क्षणरुजाचार्यशिष्य-
 स्येव मित्रसहितस्य ४१ । प्रहास उपहासो निन्दास्तुतिरूपस्तस्य ध्यानं प्रहासध्यानं 'वंदामि ते नेमि-
 त्तियस्ववगा' इति वार्तिकमुनिं प्रति वदतश्चरणप्रद्योतस्येव ४२ । प्रकृष्टो देयः प्रेषस्तस्य ध्यानं प्रेष-
 ध्यानं मरुभूतिं प्रति कमठस्येव श्रीवीरं प्रति कर्णयोः काष्ठशलाकाघयं क्षिपतो गोपालस्येव वा ४३ ।
 परुषमतिनिष्ठुरं कर्म तस्य ध्यानं परुषध्यानं ब्रह्मदत्तं प्रति चुलन्या इव युगवाहुं प्रति मणिरथस्येव
 वा ४४ । जयं मोहान्तर्गता नोकपायरूपा प्रकृतिः कृतगजसुकुमालोपसर्गस्य सोमिलश्वयुरस्येव ४५ ।
 रूप्यते निरीदयत आदर्शोदाविति रूपं तस्य ध्यानं रूपध्यानं, तच्च द्विधा स्वरूपध्यानं पररूपध्यानं
 च तत्र मदीयं रूपं शोजनमिति स्वरूपध्यानं सनत्कुमारस्येव, पररूपध्यानं तु श्रेणिकचित्रद्विखित-
 फलकं वीरुमाणयोः सुज्येष्ठाचेलाण्योरिव ४६ । आत्मप्रशंसाध्यानं शकटादलमन्त्रितो निजकृतकाव्य-
 प्रशंसा मञ्जिलपतो वररुचेरिव स्वविज्ञानं कोशाया दर्शयतो रथकारस्येव वा ४७ । परनिन्दाध्यानं कूर-
 कशुकं प्रति चतुर्णां क्षपकाणामिव ४८ । परस्य गर्हो परसमक्षं दोषोद्घटनं तस्या ध्यानं परगर्हाध्यानं
 सद्भुसमक्षं दुर्बलिकापुष्पमित्रं गर्हमाणस्य गोष्ठामाद्विलस्येव ४९ । परिग्रहो धनधान्यादिरूपस्तस्य ध्यानं
 गतविघ्नवस्य विघ्नवार्थे वा चारुदत्तस्येव मुनिपतिमुनिरोधकुञ्चिकस्येव वा ५० । परस्यासद्भुतदोषा-
 विष्करणं परपरिवादस्तस्य ध्यानं परपरिवादध्यानं सुज्ज्वां प्रति श्वश्रूननान्दृणामिव ५१ । परस्यान-
 पराधिनोऽपि आत्मकृतदोषचटापनं परदूषणं तस्य ध्यानं परदूषणध्यानं अजकवृषजं प्रति मत्पति-

रनेन हत इति स्वदोषमपलपन्त्या जिनदासचार्याया इव ॥३॥ आरम्भः परोपपन्नः तस्य ध्यानमारम्भ-
ध्यानं कुरुमोत्कुरुकुर्योरिव द्वैपायनस्येव वा ॥३॥ संरम्भो विषयादिषु तीव्राजिलापस्तस्य ध्यानं संरम्भ-
ध्यानं जनन्युपरोधतो व्रतं पालयतोऽपि विषयाजिलापिणः कुल्लुककुमारस्येव ॥४॥ पापं परस्त्रीसेवादि
तस्यानुमोदनं ज्ञव्यमनेन कृतमिति वदनं तस्य ध्यानं पापध्यानं धन्योऽयं जोगी त्रमरजूप इत्याद्यनु-
मोदकजनानामिव ॥५॥ अधिकरणं पापोत्पत्तिहेतुस्थानं तस्य ध्यानमधिकरणध्यानं वापीध्यानतत्प-
रस्य नन्दमणिकारस्येव ॥६॥ असमाधिना एष म्रियतामिति चिन्तनमसमाधिरणध्यानं स्कन्दकाचार्ये
प्रति कुल्लुकं प्रथमं यन्त्रे पीलयतोऽन्नव्यपादकस्येव ॥७॥ कर्मोदयप्रत्ययेन कर्मोदयहेतुना ध्यानं
कर्मोदयप्रत्ययध्यानं प्रथमं शुभ्रपरिणामवतोऽपि पश्चात् कुतश्चित्कर्मोदयतोऽशुभ्रपरिणामत्वं पर्यन्त-
काले विष्णोरिव ॥८॥ राज्ञैश्वर्यादिरूपा कृद्धिस्तया गौरवमात्मोत्कर्षरूपं तस्य ध्यानमृद्धिगौरवध्यानं
दशार्णजस्येव ॥९॥ रसगौरवध्यानं रसनेन्द्रियग्राह्यरसस्तेन गौरवं यथा मम रसवतीरसास्तथा किम-
न्यस्यापि सन्ति? इत्यजिमानरूपं तस्य ध्यानमुदकज्ञातोक्तजितशत्रुराजस्येव सुबुद्धिमन्त्रिणोऽग्रे रसवती-
रसान् प्रशंसतः ॥१०॥ सायागाखजाणे सातं सुखं तेन गौरवं गर्वो यथाऽहमेव सुखीत्यजिमान-
स्य ध्यानम् ॥११॥ अवेरमणजाणे न विरमणमविरणं तस्य ध्यानं मा ज्ञात् पुत्रयोर्विरमण इति
बुद्धिमङ्गीकृत्य पितरौ सुतौ ग्राह्यतुः—एते साधवो मांसाशिनो राक्षसा इत्यतस्तत्पार्श्वे न गन्तव्यमिति

३ विरहः.

तनयविद्वित्प्रतारणयोर्चुगुपुरोदितवशयोरिव यद्वा देवेन प्रतिबोधमानस्यापि मुहुर्मुहुर्विरतिं त्यजतो
मेतार्थस्येव ६२ । अमुत्तिमरणफाणं मुक्तिर्मोक्षगतिः न मुक्तिरमुक्तिः संसारमुखाज्जिवाप इत्यर्थः तेन
मरणं तस्य ध्यानं मुक्तिविघ्नकरमेतन्निदानं मा कुरु इति पुनः पुनश्चित्रेण ब्राह्मसाधुना निवार्य-
माणस्यापि एतां चक्रिविचूतिमनुचूय मुक्तिमपि न स्पृहयेऽहमित्याद्यशुभभावेन निदानं कुर्वतः संभू-
तमुनेरिव ६३ ।

ध्यानस्वरूपाणि निशम्य मिथ्या—दुष्कृत्ययोग्यानि विवेकत्रज्जिः ।

अनेककर्मप्रचयात्मकानि, हेयानि सर्वाणि विचारमार्गे ॥ १ ॥

इत्यन्ददिनपरिमितोपदेशसद्ब्रह्मख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोविंशे
सम्भजे पञ्चत्रिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३९ ॥

पद्त्रिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३६ ॥

अथ तपःस्वरूपमाह—

मूलोत्तरगुणश्रेणि—प्राज्यसाम्बाज्यसिञ्चये । बाह्यमान्यन्तरं चेडं, तपः कुर्यान्महामुनिः ॥ १ ॥

महामुनिः परमनिर्ग्रन्थः इडं तपः कुर्यात् । किमर्थं ? मूलोत्तरा मूलचूता ज्ञानचारित्रादयो गुणा
उत्तराः समितिगुह्यादयो गुणास्तेषां श्रेणिर्विशेषतो गुणप्राग्भाररूपा तथा प्राज्यं प्रचुरं यत्साम्बाज्यं

प्रभुत्वं तस्य सिद्धिर्निष्पत्तिस्तस्यै, अनेन स्वकार्यगुणप्रभुत्वनिष्पत्त्यर्थं प्रभावकतामूलं तथाऽऽच्यन्तरमन्यलोकैकैकितुमशक्यं स्वगुणैकतारूपं तपः कार्यम् । अत्रार्थे नन्दन-
पिसंवन्धश्चायम्—

इह जरते त्रिकापुर्यां जितशत्रुतो ब्रजदेव्या नन्दनो नाम नन्दनोऽजनिष्ट । शौवने क्रमेण पितुः
साम्राज्यं लब्ध्वा जन्मतश्चतुर्विंशतिमब्ददक्षीं व्यतीत्य नन्दनः पोट्टिलाचार्यसमीपे धर्ममित्यश्रुणोत्—
ज्ञानमेव बुधाः प्राहुः, कर्मणां तापनात्तपः । तदाच्यन्तरमेवेष्टं, बाह्यं तदुपबृंहकम् ॥ १ ॥

बुधाः कर्मणामात्मप्रदेशसंश्लिष्टानां तापनात्तीक्ष्णं ज्ञानमेव तपः प्राहुः, तत्तपोऽन्तरङ्गं प्रायश्चित्ता-
दिकमिष्टं, बाह्यमनशनादिकं तदुपबृंहकं तत्प्रशंसकमाच्यन्तरतपोवृद्धिहेतुः अव्यतपो जावतपसः कारण-
मेव, तेन तदिष्टम् ।

तदेव हि तपः कार्यं, दुर्ध्यानं यत्र नो जवेत् । येन योगा न हीयन्ते, हीयन्ते नेन्द्रियाणि च ॥ २ ॥
इत्यादिधर्मदेशनया प्रबुद्धो विरक्तः सूस्मिमीपे ब्रतमाददे । मासोपवासैः सततैः स श्रामण्यं प्रकर्ष-
यन् गुरुणा सार्धं ग्रामादिषु व्यहारीत् । उत्राच्यामपध्यानाच्यां वर्जितः, त्रिजिर्दण्डैर्गौरवैः शङ्खैश्च
रहितः सदा, क्षीणचतुष्कथायः, चतुःसंज्ञात्यक्तः, चतुर्विकथामुक्तः, चतुर्धर्मासक्तः, चतुर्विधोपसर्गैर-
स्खलितोद्यमः, पञ्चमहाव्रतधाम, पञ्चप्रकारस्वाध्यायग्रामः, प्रतिवासरं समितिपञ्चकं विब्राणः, दुःसहा-

मपि परीषद्वपरंपरां सहमानो निरीहो नन्दनमुनिर्वषलहं तपोऽकरोत्, एकादश लक्षणि अशीतिसह-
स्राणि मासरूपणानि चकार, तत्रैव जवे जिननामकर्म च, यतः—

अर्द्धन्नक्त्यादिन्निः स्थानै—विंशत्या हि महातपाः । दुरर्जमर्जयामास, तीर्थकुन्नामकर्म सः ॥ १ ॥
मूलतोऽपि हि निष्कलङ्कं श्रामण्यं चरित्वाऽऽयुःपर्यन्तसमये आराधनामिति व्यधात्, यतः—

राशावव्यवहाराख्ये—ऽनन्तजन्तुप्रघट्टनात् । यथा मे कर्म कृत्तं तां, पीमामप्यनुमोदये ॥ १ ॥

जिनानां प्रतिमाचैत्य—चृङ्गारमुकुटादिषु । यो मे पृथ्वीमयः कायो, जज्ञे तमनुमोदये ॥ २ ॥

जिनस्नात्रेषु पात्रेषु, दैवाष्टुपकृतो ज्ञेवेत् । यो मे जलमयः कायः, प्रायस्तमनुमोदये ॥ ३ ॥

धूपान्गरे च दीपे च, जिनानां पुर एव हि । मम तेजोमयः कायो, जातस्तमनुमोदये ॥ ४ ॥

धूपोद्देशेऽर्हतां सङ्घे, श्रान्ते वातार्थवर्त्मसु । यो मे वायुमयः कायो, ववौ तमनुमोदये ॥ ५ ॥

मुनीनां पात्रदण्डेषु, जिनार्चाकुसुमेषु च । यो मे द्रुममयः कायो—ऽन्नवत्तमनुमोदये ॥ ६ ॥

क्वापि सत्कर्मयोगेन, जिनधर्मोपकारकः । आसीन्नसमयः कायो, यो मे तमनुमोदये ॥ ७ ॥

(तथा) श्रीवीरचरित्रे—(प्रथमसर्गे श्लोक ३३१.)

ज्ञानाचारोऽष्टधा प्रोक्तो, यः कालविनयादिकः । तत्र मे कोऽप्यतिचारो, योऽञ्चून्निन्दामि तं त्रिधा ॥ १ ॥

यः प्रोक्तो दर्शनाचारो, ऽष्टधा निःशङ्कितादिकः । तत्र मे योऽतिचारोऽञ्चूत्, त्रिधाऽपि व्युत्सजामि तम् २

या कृता प्राणिनां हिंसा, सूक्ष्मा वा वादराऽपि वा । मोहाद्या लोभतो वाऽपि, व्युत्सजामि त्रिधापि तान् ॥ ३ ॥

हासचीक्रोधलोजाद्यै—र्यन्मया जावितं मृषा । तत्सर्वमपि निन्दामि, प्रायश्चित्तं चरामि च ॥ ४ ॥
 अहपं जूरि च यत्कवापि, परध्वयमदत्तकम् । छात्तं रागादथ देपात्, तत्सर्वं व्युत्सृजाम्यहम् ॥ ५ ॥
 बहुधा यो धनधान्य—पश्वादीनां परिग्रहः । यत्कृतं त्रिविधेनापि, त्रिविधं व्युत्सृजामि तत् ॥ ६ ॥
 पुत्रे कलत्रे मित्रे च, वन्धौ धान्ये धने गृहे । अन्येष्वपि ममत्वं यत्, तत्सर्वं व्युत्सृजामि त्रिधाऽपि तम् ॥ ७ ॥
 इन्द्रियैरजिज्ञूतेन, यदाहारश्चतुर्विधः । मया रात्राबुपाप्नोति, निन्दामि तमपि त्रिधा ॥ ८ ॥
 क्रोधो मानो माया लोचो, रागो द्वेषः कलिस्तथा । पैशून्यं परनिर्वादोऽन्याख्यानमपरं च यत् ॥ ९ ॥
 चारित्राचारविषयं, दुष्टमाचरितं मया । तदहं त्रिविधेनापि, व्युत्सृजामि समन्ततः ॥ १० ॥
 यस्तपःस्वतिचारोऽञ्जुत्, बाह्येष्वन्यन्तरेषु च । त्रिविधं त्रिविधेनापि, निन्दामि तमहं खलु ॥ ११ ॥
 धर्मानुष्ठानविषये, यदीर्यं गोपितं मया । वीर्यचारातिचारं च, निन्दामि तमपि त्रिधा ॥ १२ ॥
 हतो दुरुक्तश्च मया, यो यस्याहारि किञ्चन । यस्यापाकारि किञ्चिद्वा, मम ह्याम्यतु सोऽखिलः ॥ १३ ॥
 यश्च मित्रमित्रो वा, स्वजनोऽरिजनोऽपि वा । सर्वः ह्याम्यतु मे सर्वं, सर्वेष्वपि समोऽस्म्यहम् ॥ १४ ॥
 तिर्यक्त्वे सति तिर्यञ्चो, नारकत्वे च नारकाः । अमरा अमरत्वे च, मानुषत्वे च मानुषाः ॥ १५ ॥
 ये मया स्थापिता दुःखे, सर्वे ह्याम्यन्तु ते मम । ह्याम्याम्यहमपि तेषां, मैत्री सर्वेषु मे खलु ॥ १६ ॥
 जीवितं यौवनं लक्ष्मी, रूपं प्रियसमागमः । चलं सर्वमिदं वात्या—नर्तितान्धितरङ्गवत् ॥ १७ ॥

व्याधिलज्जराभृत्यु-ग्रस्तानां प्राणिनामिह । विना जिनोदितं धर्मे, शरणं कोऽपि नापरः ॥ १९ ॥
 सर्वेऽपि जीवाः स्वजना, जाताः परजनाश्च ते । विदधीत प्रतिबन्धं, तेषु को हि मनागपि ॥ २० ॥
 अर्हन्तो मम शरणं, शरणं सिद्धसाधवः । उदीरितः केवलिन्निर्धर्मः शरणमुच्चकैः ॥ २१ ॥
 चतुर्विधाहारमपि, यावज्जीवं त्यजाम्यहम् । उद्धासे चरमे देह-मपि हि व्युत्सृजाम्यहम् ॥ २२ ॥
 दुष्कर्मगर्हणं जन्तु-क्षामणं जावनामपि । चतुःशरणं च नम-स्कारं चानशनं तथा ॥ २३ ॥
 एवमारामनां पोढा, स कृत्वा नन्दनो मुनिः । धर्माचार्यानक्षमयत्, साधून् साध्वीश्च सर्वतः ॥ २४ ॥
 पट्टं दिनान्यनशनं, पालयित्वा समाहितः । पञ्चविंशत्यब्दलक्ष-पूर्णयुः सोऽममो मृतः ॥ २५ ॥
 प्राणतस्वर्गे समुत्पन्नः ।

आयुर्विशतिसागरोपममितं सोऽपूरि देवाग्रणीः, पर्यन्तेऽपि विशेषतः प्रतिकूलं देदीप्यमानः श्रियः ।
 मुह्यन्ति ह्यपरे त्रिविष्टपसदः पण्मासशेयायुयः, क्वाण्युच्चैर्ननु तीर्थकृद्विषयोऽत्यासन्नपुण्योदयाः ॥ २६ ॥
 ततश्च्युत्वा श्रीवीरजिनेश्वरश्चरमतीर्थकृद्वभूवेति ।

पञ्चविंशतितमे भवेऽर्हता, वर्धमानजिनस्वामिना कृतम् ।
 यत्तपो ददतु मादृशां च तत्, जावमङ्गलमिदं महोत्तमम् ॥ १ ॥
 इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्गहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोविंशे
 स्तम्भे पद्मविंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३६ ॥

सप्तत्रिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३९ ॥

अथ रोहिणीचरितमाह—

श्रीवासुपूज्यमानस्य, तपोऽतिशयप्रकाशकम् । रोहिण्याः सुकथायुक्तं, रोहिणीव्रतमुच्यते ॥ १ ॥
चम्पापुर्यो श्रीवासुपूज्यात्मजो मधवा राजा । तस्य लक्ष्मी राज्ञी सदाचारा । तस्या अष्टौ तनयाः,
तेषामुपरि रोहिणी पुत्री जाता । राज्ञा वर्धापनं कृतं । रूपसौभाग्यादियुक्ता यौवनं प्राप्ता । राज्ञा
ध्यातं—“यद्यस्या वरोऽनुरूपो मिलति तदा श्रेष्ठम्” । एवं विचिन्त्य राज्ञा बहवो राजकुमारा आहूताः ।
तेऽपि सवित्रवाः स्वयंवरमरूप एव स्थिताः । तत्र रोहिणी मञ्जनाङ्गलेपं विधाय सांशुका उष्णीपतिल-
कतारुङ्गयैवेयकप्रादम्बकहाराधैरकेयूरकटकोर्मिकामेखलानूपुरकिङ्किण्याद्यलङ्कारपूर्णं सुवासनासीना
मरूपे समागता । प्रातिहार्या वर्ण्यमानपृथक्पृथङ्मृत्पनामगोत्राणि श्रुत्वा तथा नागपुरेशात्मजश्री-
अशोककण्ठे वरमाला निहिता । अन्यकुमाराणां राज्ञा वस्त्रादिभिः सन्मानं दत्त्वा सर्वे विसृष्टाः । ततः
श्रीअशोकः पत्न्या सह नागपुरं प्राप्तः । क्रमेण राज्ञाऽशोके राज्यं न्यस्य दीक्षा गृहीता । अथाशोकचूषो
रोहिण्या सह जोगान् जुनक्ति स्म । तस्याष्टौ पुत्राः चतस्रः पुत्र्यश्च जाताः । अन्यदा पत्न्या सह दम्पयो
गवाक्ष उपविष्टः, तदा पुरे काञ्चित्स्त्रियं पुत्रे मृते रुदन्तीं शिरस्ताम्रयन्तीं दृष्ट्वा रोहिणी दृष्ट्वा । तया
पृष्टम्—“स्वामिन् ! किमेतत् नाटकं ?” । राजा कथयति—“गर्वं मा कुरु” । राज्ञी वक्ति—“धनयौव-

नपतिपुत्रपितामहप्रसादपूर्णाऽपि गर्वमहं न कुर्वे, एतन्नाटकं मया कदापि न दृष्टम् । राजावक्—
 “अस्याः मुतो मृतस्तेनैषा रुदति” । राज्ञी स्माह—“क शिद्धिता ?” राज्ञा प्रोक्तं—“शिक्ष्यामि”
 उदयुक्त्वा लोकपालोऽङ्गज उत्तङ्गाडुझितः, स पतन् पुरदेव्या धृतः सिंहासने स्थापितः, रोहिण्या
 रोदनं नोत्पन्नं । तस्मिन् काले श्रीप्रभोः शिष्यौ रूढ्यकुम्भस्वर्णकुम्भौ समागतौ सपरिकरौ । भूपस्तत्र गत्वा

प्रणम्य पप्रञ्च—“नगवन् ! केन कर्मणा राज्ञी दुःखं न वेत्ति ?” गुरवः स्माहुः—
 राजन् ! अत्रैव पुरे धनमित्रेभ्यस्य सुता दुर्गन्धा । तां दुर्गगां यौवनं प्राप्तामपि कोऽपि पुमान् काम-
 यति, कोऽपि कोटिप्रव्यलाचेऽपि न वृणीते । एकदा कोऽपि चौरौ मार्यमाणः श्रेष्ठिना मोचितः, गृह-
 मानीतः, तस्मै श्रेष्ठिना पुत्री दत्ता, रात्रौ तस्यास्तनुतापेन स नष्टः । एकदा धनमित्रेण पुत्र्याः कर्म-
 स्वरूपं पृष्टाः श्रीगुरवः प्राहुः—“उज्जयन्तगिरौ गिरिपुरे पृथ्वीपालऋषः, राज्ञा वन्दितः, ततः पत्नी प्राह—‘एष
 मेऋदोपवने मासोपवासी चिक्षार्थं गञ्जन् श्रीगुणसागरसाधुर्दृष्टः, राज्ञा वन्दितः, ततः पत्नी प्राह—‘एष
 मुनिर्जङ्गमतीर्थं, त्वं गृहे गत्वा प्रासुकाहारैरेनं प्रतिलानय’ । राज्ञी ववले क्रुद्धा । तया कदुनुम्वं दत्तं ।
 मुनिः कदुकं ज्ञात्वा परिष्ठापनायां वहुजीवघातं निश्च्रित्याहार्यं च केवलं प्राप्य सिद्धिं गतः । राज्ञा तद्वृत्तं
 श्रुत्वा सा निष्कासिता । सप्तमे दिने कुष्टिनी जाता, मृत्वा षष्ठं नरकं गता । ततस्तिर्यक्त्वं प्राप्य सर्वान्
 नरकान् गता । ततः करञ्जी कुर्करी शिवा सूकरी गोधा मूषिका यूका काकी चाण्माली रासञ्जी च
 जाता । तन्म्रवेऽवसाने नमस्कारं श्रुत्वा तेन पुष्टेन तव पुत्री जाता । स्वष्ट्ये सावशेषे कर्मणि दुर्गन्धा

दुर्जगा च जाता” । तच्छ्रुत्वा साऽपि जातिं स्मृत्वा पूर्वजवं दृष्ट्वा गुरुं प्राह—“जगवन् ! मां दुःखेभ्यो निस्तारय” । गुरुः स्माह—“त्वं रोहिणीव्रतं कुरु सप्त वर्षाणि सप्त मासान् यावत् रोहिणीनक्षत्रे उपवासः वासुपूज्यध्यानं, चैत्यकारापणं, पूर्णं तपसि उद्यापनम्, अशोकवृक्षतले श्रीवासुपूज्यविम्बं रत्नमयमशोकरोहिणीयुतं कार्यम्, एतत्तपोमहिम्ना त्वमनन्तरजवे श्रीअशोकराजस्य पत्नी भूत्वा सेत्स्यसि, एतत्तपःकरणे महत्सौख्यं स्यात् । अत्रार्थे शृणु ज्ञातम्—सिंहपुरे सिंहसेनचूपचूः दुर्गन्धनामा सर्वपा-
मनिष्टोऽञ्जत् । राज्ञा श्रीपद्मप्रज्जिनपार्श्वे पृष्टं—“जगवन् ! केन कर्मणा कुमारस्य दुर्गन्धत्वं ?” । प्रष्टुणोक्तं—“राजन् ! नागपुरात् षादशयोजनेनैर्नीलपर्वतः, तत्रैका शिला, तस्या उपरि तपस्वी साधु-
रेको ध्यानं करोति स्म, तन्महिम्ना व्याधास्त्राणि जीर्वाहिसायां न प्रजवन्ति, तत्रैको व्याधः सकोपोऽञ्जत्,
यावन्मुनिर्जिज्ञार्थं ग्रामे गतस्तावद्विदातले तृणैर्न्यादिकं न्यस्य व्याधश्चन्द्रः स्थितः, मुनिस्तु एषाणां
कृत्वा तत्रोपविष्टः, तेन वह्निर्मुक्तः, तत्र मुनिस्तापं सहमानः केवलं प्राप्य सिद्धः, स व्याधस्तेन कर्मणा
कुष्ठी जातः, ततो बहुजवान् ज्ञान्वा श्रावकगृहे पशुपालको जातः, तत्र नमस्कारं शिक्षितवान्, एकदा-
ऽरण्ये दवो लग्नः, स निजावशेन प्रज्वलितः, तत्र नमस्कारध्यानात्तवात्मजो जातः, शेषकर्मदोषेण दुर्ग-
न्धश्च’ इत्याकर्ण्य कुमारो जातिस्मृतिं लब्धौ । श्रीजिनेन रोहिणीतप उपदिष्टम् । तेन तपः कृतम् । ततः
सुगन्धत्वं जातम् । “इति श्रीवासुपूज्यशिष्येणोपदिष्टं सुगन्धकुमारवत्त्वमपि तत्तपोऽङ्गीकुरु” । इदं श्रुत्वा

दुर्गन्धया विधिपूर्वं सोद्याः, तपः कृतम् । तेन तस्मिन्नेव ज्ञेये सुगन्धत्वं प्राप्य स्वर्गं गता । ततश्च्युत्वा मधवराजपुत्री तत्र राक्षी बभूव, तत्पुण्यत आजन्म दुःखं रोदनं च न वेत्तीति ।

पुनरशोकः पृच्छति—“जगवन् ! अतिस्लेहलवं कुतः ?” । गुरुर्वक्ति—“सिंहसेनराजेन सुगन्धाय राज्यं दत्त्वा दीक्षा गृहीता । सुगन्धजूपो जैनधर्ममाराध्य पुष्कलावतीविजये पुण्डरीकिण्यां पुर्यामर्ककीर्तिनामा चक्री बभूव । तत्र साधुसंयोगेन दीक्षां गृहीत्वा विषय द्वादशकद्वये देवोऽभूत्, ततश्च्युत्वाऽशोकनृपस्त्वं जातः रोहिणीमनआह्लादकरः । युवान्यां पुरा समानं तप आराधितं तेनान्योऽन्यं चरित्सेहः । पुत्राः सप्त (अष्ट) गुणाढ्या अभवन् तस्यायं हेतुः—मथुरायामग्निशर्मविप्रस्य सप्त पुत्राः, ते सर्वे दरिद्रिणः । एकदा सावङ्गराः सुजगा राजपुत्राः क्रीरन्तस्तैर्विप्रपुत्रैर्दृष्टाः । हृष्टा च ते दध्युः—‘अकृतपुण्या वयं किञ्चिदपि सुखं स्वप्नेऽपि नासुमः, अतो दीक्षां गृह्णीमः’ । ततस्ते चारित्रं गृहीत्वा विषय देवत्वमनुज्य तत्र पुत्रा जाताः । अष्टमस्तु वैताढ्यवासी दुर्ध्रकविद्याधरस्तत्र शाश्वतजिनत्रिम्बपूजां विधाय सौधर्मे देवत्वं प्राप्य ततश्च्युत्वा तवाष्टमः पुत्रोऽभूत् यस्त्वया गवाक्षतः परिष्ठापितो देवतया पतन्नेव वेगेन गृहीतः । अथ पुत्रीणां संबन्धं शृणु—वैताढ्ये विद्याचतुष्टयश्चतस्रोऽभवन् । एकदा तान्जिरिति ज्ञानिगुरवः पृष्टाः—‘जगवन् ! अस्मदायुरिदानीं कियन्नविन्यति ?’ । ज्ञानी प्राह—‘अष्टपतरमस्ति, परं सर्वासां समकालं पञ्चत्वं जावि’ । इति श्रुत्वा ताः प्राहुः—‘अष्टपायुषि सति किं पुण्यं कुर्मः ?’ । गुरुराह—‘अन्तर्मुहूर्तमपि कृतं पुण्यं निष्फलं न याति, तर्हि युष्माकमपि महत्फलं जावि, अतः पञ्च-

मीतपञ्चाराधनं कुरुत' ततस्तात्रिर्यावज्जीवं पञ्चमीतपः स्वीकृतम् । गुरुराह—'अद्यैव शुक्लपञ्चमी वर्तते' । ततस्ता उपवासं प्रत्याख्याय स्वगृहे देवपूजादिधर्मकृत्यं विधायैकत्र धर्मजागरिकां चक्रुः । पूर्णे पञ्चमी-तपसि महोद्यापनं करिष्याम इति दध्युः । इतश्चाकस्मात्तासां मस्तकेषु विद्युत्पतिता । तपोध्यानादेवत्व-मनुजस्य त्वत्पुत्र्यो जाताः" ।

इति श्रुत्वा विभ्रसन्देहा अशोकनृपादयः श्राद्धधर्मं प्रपद्य गृहमाजगमुः । क्रमाद्यासुपूज्यान्तिके नृप-रोहिण्यादयो दीक्षां गृहीत्वा दुस्तपतपोनिः कर्मक्षयेण केवलक्षानरूपमद्वयं कोशं प्राप्य निर्वाणं प्रापुः इति ।

वासुपूज्यजिननाथसंस्तवैः, पूजनैस्त्रिविधेदेववन्दनैः ।

रोहिणीतपसि यत्नतां जनाः, कुर्वतां सुकृतपावनोद्यताः ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायासुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोविंशे

स्तम्भे सप्तत्रिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३७ ॥

अष्टात्रिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३८ ॥

अथ नयस्वरूपमाह—

धावन्तोऽपि नयाः सर्वे, स्तुर्भावो कृतविश्रमाः । चारित्रगुणहीनः स्या—दिति सर्वनयाश्रितः ॥ १ ॥

१ त्रिविधं त्रिकावभित्यर्थः.

सर्वे नया धावन्तः स्वस्वपदस्थापनपुरस्सरा अपि जावे शुष्मात्मधर्मे कृतविश्रमाः स्युः स्थिरा जवन्ति,
अतो मुनिश्चारित्रगुणलीनः चयोऽष्टप्रकारकर्ममंचयस्तस्य रिक्तीकरणात् निरुक्त्या चारित्रं तदेव गुणस्तत्र
लीनः वर्धमानपर्यायः (तथा) सर्वनयाश्रितः स्यात् ज्वनये कारणत्वग्राहके जावनये तत्कार्यत्वग्राहके
क्रियानये साधनोद्यमरूपे ज्ञाननये तद्विश्रामरूपे आसक्तः स्यात् । यतोऽनुयोगवारे—

सद्योसिं पि नयाणं, बहुविहवत्तद्यं निमामित्ता । नं सधनयविमुञ्जं, जं चरणगुणठिठे माह् ॥ १ ॥

अत्रार्थे मंत्रन्धश्चायम्—एकस्मिन् गङ्गे एकः सूरिः रूपकः वृद्धत्वादकत्र ग्रामे तिष्ठति । तस्यैकः ज्ञान्य-
श्चपलः क्रियाशिथिलो गुरुं स्माह—“तरुणोऽहं मैथुनं विना न स्थानुं शक्नोमि” । इति श्रुत्वा गुरुणा मगडुनो
दूरीकृतः, परं वाङ्मन्यासात् पठितसकलशास्त्रो लोकानावर्ज्य ग्राणवृत्तिं विदधाति । ग्रान्ते आर्तध्यानेन
मृत्वा दृशकोटरे शुको जातः । एकदा साधुदर्शनात् प्राप्तजातिस्मरणेनावगतः सर्वधर्मप्रचन्धः । अथैकदा
स वनचरेण गृहीतः, पादस्तस्याकुञ्चितः अद्भि च काणं कृतं, जिह्वेन विक्रयार्थं नगरचतुष्पथे स्थापितः,
अन्यपद्विविक्रयार्थमन्यत्र गड्डन् पुलिन्दस्तं शुके जिनदत्तश्चापणे मुक्त्वा गतः, शुकेन मनुष्यजापया
स्वस्वरूपं निरूपितम् । आद्येन स साधर्मिक इति मूढयेन गृहीतः काष्ठपञ्जरे क्षिप्तश्च । शुकेन तदुपाम-
कस्वजनवर्गः श्रावकीकृतः । अन्यदा जिनदत्ततनुजो जिनदामः कस्यचिन्माहेश्वरिणः सुरुपां तनयां
वीरयोन्मत्तो धर्मे न शृणोति, तदा शुकेनोक्तं—“कुतस्तत्र चित्ते श्रद्धा नास्ति ?” । तेनोक्तः स्वव्यति-
करः । शुकः स्माह—“स्वस्यो जव, माहेश्वरिपुत्रीं परिणययिष्यामि” । ततः शुक उड्डीय माहेश्वरिगृहे

गतः । यदा तस्य तनया विवाहवाञ्छया दुर्गामन्यर्च्यं विज्ञप्तिं कृतवती तदा प्रहृष्टः शुक उवाच—
 “यदि सुवरो विलोक्यते तर्हि जिनदत्तपुत्रं वृणु” । ततस्तथा पित्रे विज्ञप्तं—“मां जिनदत्तपुत्राय देहि” ।
 एवमस्त्विति पित्रा विवाहः कृतः । अथ सा खुषाऽन्यासु वधूषु देवदत्ताऽहमिति गर्वं करोति, विरुद्ध्यर्थम-
 त्वाच्च शुकोक्तमुपदेशं न मन्यते । ततः शुकेन स्वजनसमक्षं विहस्य दुर्गावृत्तान्त उक्तः । ततः स्वजने-
 नोक्ता सा—“हे खुरे ! त्वं देवदत्ता वा पश्चिदत्ता वा ?” । ततः सा शुकस्योपरि क्षेपं वहति स्म । एकदा
 स्वजनेष्वितस्ततः कार्यव्यग्रेषु शुकस्यैकपिब्रमुत्पाद्य सोवाच—“शुक ! त्वं पण्डितोऽसि” । शुकेन
 ध्यातम्—“अरे मम वाग्दोषफलमतत् । यतः—

आत्मनो मुखदोषेण, बध्यन्ते शुकसारिकाः । वकास्तत्र न बध्यन्ते, मौनं सर्वार्थसाधनम् ॥ १ ॥”

ततः शुकेनोक्तं—“नाहं विज्ञः, किं तु स धनश्रेष्ठी विज्ञः । कथमिति चेदुच्यते—एकस्मिन् ग्रामे
 बहवो निर्नेत्राः स्वस्वचतुष्पथे स्थिताः हास्यगीतदम्भादिभिर्दिनानतिक्रामन्ति । एकैक इन्धः सौव-
 णिकान् नित्यं परीक्षते, तत्पार्श्वे स्थित एकोऽन्धो विनयेनेज्यं स्तुत्वा च “हे श्रेष्ठिन् ! एकां
 भाद्यां स्पर्शनार्थं मम करे प्रयत्न” इति ययाचे । ऋजुत्वेन श्रेष्ठिना हस्ते स्पर्शनार्थं दत्ता । अन्धेन
 गृहीत्वा स्वस्वग्रन्थौ गाढं गुप्तीकृत्य सा माद्या रक्षिता । श्रेष्ठिना पञ्चान्मार्गिता । अन्धः स्माह—“हे
 पुण्यपात्र ! मदीया माद्या तव विलोकनार्थं दत्ता, पुनर्गृहीत्वाऽत्र मया बद्धा, नाहं ददामि, एतावन्मात्रं

१ सुवर्णनिकम्.

मम इव्यमाजीवाकारणं त्वं कथं वाञ्छसि ?” । इत्युक्त्वा तेन पूत्कारः कृतः । जनाः श्रेष्ठिनं निनिन्दुः । लज्जितः श्रेष्ठी एकं दक्षं नरं पप्रन्न । स दक्षः शिक्षां ददौ—“रात्रौ जङ्गवासिनः सर्वेऽन्धा एकत्र तिष्ठन्ति, परस्परं प्राप्तव्यव्यादिकं दर्शयन्ति, तत्र त्वं गत्वा प्रब्रह्मस्तिष्ठ” । श्रेष्ठी तत्र गतः । तेनान्धेन हृष्टेन स्वपाणिमल्यं प्रकाश्य अग्निमुन्मुद्यान्येषामन्धनराणां स्पर्शनार्थं स्वकमाद्यासहितं वस्त्रं प्रमारितं तावत् शीघ्रं तेन माद्या गृहीता । अन्योऽन्धस्त्वाह—“कथं न दत्से?” । स स्माह—“दत्ता मया” । तत्र तयोर्महायुद्धं प्रवृत्तं । श्रेष्ठी तु स्वस्थोऽभूत् । ततः ‘अन्धोऽन्धपीलाय’ इति प्रसिद्धिर्जाता ॥

अत्रोपनयोऽपि विधेयः, यथा एकान्तवादिनः सर्वे नया अन्धसदृशाः सेनेत्रसदृशोऽनेकान्तपक्षः इत्यनुद्ध्यः तत्त्वं प्राप्नोति, नान्य इति । परमिन्धेन मानवलेन कार्यं साधितमतः स विद्मः ।

पुनरपीतस्तनो गञ्जन्त्या नृपया लोभोत्पाद्य चणितं—“शुक ! त्वं विद्वानसि” । शुकेन नापितस्त्री-कथोक्ता । उल्लेखमाख्यानकं रात्रिर्गमिता । शुको लूनपक्षः प्रजाते काष्ठपञ्जराद्वहिर्निष्कासितः । ततः श्वेनेन गृहीतः । तदुपरि द्वितीयः श्वेनः समेतः । जातं तथोर्युद्धम् । शुको मुखादशोकनाटिकायां पतितः । तत्र पतन् दासपुत्रेण गृहीत्वा एकान्ते स्थापितः सज्जो जातः । अथ दासेनोक्तम्—“हे गुरु ! पतस्य ग्रामस्य राज्यं मम दापय, यतोऽस्य राजा निष्पुत्रो वृद्धोऽन्येषां राज्यं दातुं समीहते” । अथ राजा कुलदेव्यात्मानं विधाय मुप्तः । तदा शुको नृपगृहोपरि कीर्णमथूरुदेहं प्रविश्य निशीथे नृपग-त्रवीत्—“हे नृप ! दासपुत्राय राज्यं देहि, अन्यस्य प्रदत्तं सप्तदिनमध्ये यास्यति” । राजा तथैव

विहितं । दासपुत्रेण स शुको राजा कृतः । तस्यैवाज्ञा प्रसृता । तेन धर्मोपदेशेन श्रावककुलं माहेश्वरि-
कुलं च प्रबोधितं । स्वयं संवेगापन्नोऽनशनं कृतवान् । शुभ्रध्यानेन मृत्वा सहस्रारदेवत्वेनोत्पन्नः परम-
श्रावकः । तत्रापि धर्मकथादिकं प्ररूपयति स्म । ततो देवेष्वपि विघत्तरो जातः । ततश्च्युतो महाविदेहे
मोक्षं यास्यतीति । ज्ञानवान् सर्वदा संवेगवान् भवति । ततः श्रीपञ्चमाङ्गे प्रोक्तं—“ज्ञानमैहिकपारज-
विकपारतरन्नविकम्” इत्येवं ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः स्यात् ॥

सर्वेषां नयपक्षाणां, रहस्यं संयमं मतम् ।

चित्क्रियाभ्यां तदासेव्यं, श्रीमदाद्यैः सुनिश्चितम् ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोविंशे

सम्भजेऽष्टात्रिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३७ ॥

एकोनचत्वारिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३९ ॥

अथ स्त्रीभिः सह संवासेऽपि उत्तमाः स्वदार्व्यं न जहतीत्याह—

दिनमेकमपि स्थातुं, कोऽलं स्त्रीसन्निधौ तथा । चतुर्मासीं यथाऽतिष्ठत्, स्थूलज्जोऽद्व्यतव्रतः ॥ १ ॥

स्पष्टः । ज्ञातं चेदम्—

अन्यदा वर्षाकाले समायाते सञ्चलविजयाचार्यान् प्रणम्य त्रयो मुनय एवमभिग्रहान् चक्रुः, आद्यः
प्राह—“अहं सिंहगुहावारे उपोषितः कृतकायोत्सर्गश्चतुर्मासीमवस्थास्ये” इति प्रतिश्रवं चक्रे । द्विती-
योऽवक्र—“अहं दृग्विपाहित्रिलक्षारे कायोत्सर्गेण चतुर्मासीमुपोषितः स्थास्यामि” इत्यभ्यग्रहीत् ।
तृतीयः साह—“अहं कूपफलके कायोत्सर्गं कृत्वा चतुर्मासीमुपोषितः स्थास्ये” इति प्रतिपदे । तान् संयतान्
योग्यान् मत्वा गुरुर्यदाऽनुमेने तदा स्थूलजघ्न उवाच गुरुनेवं व्यजिज्ञपत्—“षड्रसमाहारं कुर्वन् प्रवलं
तपोऽकुर्वन् चतुर्मासीं कोशावेष्टयानिकेतने स्थास्याम्यहम्” । सूरिरुपयोगेन तं योग्यं ज्ञात्वाऽन्वमन्यत ।
ततः सर्वेऽपि मुनयोऽङ्गीकृतस्थानेष्वगच्छन् । तत्र शान्तान् तीव्रतपोनिष्ठान्मुनिसत्तमान् वीक्ष्य त्रयोऽ-
प्येते सिंहसर्पारघट्टिकाः शान्तिं प्रापुः ।

अथ स्थूलजघ्नोऽपि कोशासदनमासदत् । मुनिं वीक्ष्य कोशा दध्यौ—“अयं परीपहोविभो व्रतचम्र
आगात्रनं, तदद्यापि मामकं देवं जागति” इति सहसोवाय तं मुक्तादिचिर्वर्धय्याहिताञ्जलिरग्रतः
स्थित्योवाच—“जगवन् ! स्वामिन् ! स्वागतम्, अद्यान्तरायापगमान्मम पुण्यं प्रादुरच्छत्, अद्य चिन्ता-
मणिक्रामगवोसुरद्रुमकन्दर्पदंवादयस्तुष्टाः हे नाथ ! त्वयि समागते । अथ प्रसद्य सद्यः समादिश, सर्व-
भेदचित्तं वित्तं वपुर्गृहं च तत्रैवास्ति । मम यौवनं प्राक् त्वयैव सफलं नीतम्, अधुना हिमप्लुष्टां कम-
लिनीमिव मत्तनुं त्वद्विरहे दग्धमहर्निशं दर्शनस्पर्शनान्ध्यां सुखमग्नां विधेहि” । ततः स मुनिः प्राह—

“इमां कामशास्त्रोक्तेन विधिना निर्मितां चित्रशालां मासचतुष्टयं स्थातुं मे देहि” । सापि सज्जयित्वा तां ददौ । तत्र समाहितः स तस्थौ । कोशादत्तं मदनोद्दीपकं पङ्कसाढ्यमाहारमुपयुज्य प्रणिधानं दध्यौ । ततः शृङ्गारान् विधायानटपहावचावादिकं वितन्वती मुनिसन्निधौ क्षोत्राय समाययौ । मुनिः प्राह—
 “सार्धत्रिहस्तावग्रहाद्वहिः स्थित्वा नृत्यादिकं विधेयं” । ततः सा कटाक्षैस्तं लक्षयन्ती पूर्वकृतक्रीमां द्वियं त्यक्त्वा स्मारयन्ती अङ्गमोदनपाटवाञ्जिवलीमञ्जुलं मध्येदेशं दर्शयन्ती नीवीबन्धनकैतवात् गम्भीरां नाचिकूपिकां प्रकाशयन्ती साधोः पुरतो विश्वैकमोहनं नाट्यं चक्रे । तथापि स मनाक् क्षोत्रं न गतः । ततः सखीवृता समेता । तासु मध्य एकाऽवक्—

जहिहि कठिनतां प्रयत्न वाचं ननु करुणामृदु मानसं मुनीनाम् ।

उपगतमवगणयन्त्यञ्जव्याः, सनिपुणमेत्य कयाचिदेवमूचे ॥ १ ॥

तदनघ तनुकृशा सकामा पुन-र्ब्रजति पुरा हि परासुतां त्वदर्थे ।

पुनरपि सुलभं तपोऽनुरागी, युवतिजनः खलु नाप्यतेऽनुरूपः ॥ २ ॥

अञ्जव्या निर्जङ्गया उपगतं प्राप्तमवगणयन्ति, एवं कयाचिदागत्य सनिपुणं यथा तथा स मुनिरुक्तः । तस्मात् हे अनघ ! तनुकृशा त्वद्विरहेण, सा नायिका कोशा सकामा सफलमनोरथाऽस्तु । हि यस्मान्त्वदर्थे त्वामुद्दिश्य परासुतां निःप्राणत्वं पुरा ब्रजति ब्रजिष्यतीत्यर्थः, तथा च त्वन्निमित्ता हत्याऽनघत्वव्याधातश्च स्यादिति ज्ञातवः ।

तदा मुनिः स्नाह—“अनन्तशोऽनेकच्रेणु मरणं (रमणं) कृतम्, अद्यापि नदिञ्चमि, किं नृसिने जाना?
इमं नृत्यादिप्रयत्नं मदग्रे तनोपि तमिमं प्रशस्तचायेन परमात्मस्तुतिमंदर्शनं करोपि तदा सर्वं सफलं स्यात् ।
दीनतां वहसि जोगलालमा, नृत्यगीतममखीप्रयत्नकः ।

किं वृथा नयमि जन्मजीवने, स्वात्मनि प्रविदधानु मन्मते ॥ १ ॥”

उति श्रुत्वा मा तस्य जितेन्द्रियत्वं माहशीजिः सत्ज्ञातान्निश्चतुरनायिकाजिरप्यजेयं वीर्यावक—
“यदजानात्स्वया साकं प्राग्लोचितत्वाद्गन्तुमना अहं क्षोभनोपायानकार्यं तदागस्त्यं मम महत्स्वं” ।
ततस्तस्य मुनिः श्राद्धधर्ममज्ञायत । साऽपि प्रबुद्धा आविका जाना, नन्दनृपप्रणितं पुरुषं विनाऽन्ये मम
वान्धवा उत्पन्न्यग्रहीत् ।

अथ वर्णममये व्यतीते ते त्रयोऽपि साधवो निर्व्यूढाजिग्रहा गुरुपादान्तिकं क्रमादेशुः । तदाऽऽयान्ते
मिंहगुहावाग्मिनं मुनिं किञ्चिदुवाय सूरिजगै—“हे वत्स ! दुष्करकारक ! तव स्वागतम्” । तत्रदायान्तो
उत्तरायपि सूरिणा जायितो । अथ स्थूलजजमायान्तं वीर्यान्नुवाय गुरुः स्नाह—“हे महात्मन् !
दुष्करदुष्करकारिन् ! तव स्वागतम्” । तन्निशम्य सामर्पास्ते त्रयो दधुः—“गुरवो मन्त्रिपुत्रत्वादेवामुं
मवदुगानमामन्त्रयन्ति, चित्रशालायां स्थितः यः पडूसमाहारयन् कामिनीवृतः गुरुजिदुष्करदुष्करकारकः
कथ्यते, वयमप्येप्यत्यब्देऽमुमजिग्रहं लास्यामः” इति ध्यायन्तः कष्टादष्टा मासानत्यवाहयन् । अथ
वर्णकाले मंप्राप्ते मानी सिंहगुहावासी सूरिं ग्राह—“इमां चतुर्मासीं स्थूलजज इव कोशागृहे स्यास्यामि” ।

गुरुणा ध्यातम्—“अयं हि स्थूलजघस्पर्धयाङ्गीकरोति” । तत उपयोगं दत्त्वा गुरुः प्राह—“वत्स ! मेन-
मचिग्रहं कार्षीः, अमुं वोढुं स एव ह्यमो नापरः । यतः—

अपि स्वयञ्चूरमण—स्तरीतुं शक्यते सुखम् । अयं त्वचिग्रहो धर्तुं, दुष्करेभ्योऽपि दुष्करः ॥ १ ॥”
इतिगुरुवाचमवगणय्य स वीरमन्यः कोशासदनं गयौ । साऽपि दध्यौ—“अयं मुनिर्नूनमसम्भर्गुरु-
स्पर्धयाऽऽगात्” । ततः साऽपि नत्वा तद्याचितां चित्रशालिकां ददौ । ततो मदनदीपकं षड्साञ्चित-
मशनं तथा दत्तं बुभुजे । अथ कोशा मध्याह्ने पूर्ववत्कृतनेपथ्या तं परीक्षितुमागात् । ह्यवज्ञावताणरु-
वान्म्वरकटाक्षनिर्दोषादिकं प्रेक्ष्य क्षणात् क्षोजमुपागतो वह्निं प्राप्याज्यजतुमदनप्रव्यवत् । स मदना-
वेशविवशः संवेदनमयाचत । ततः कोशा तं प्राह—“स्वामिन् ! वयं पणाङ्गनाः शक्रमपि धनदानं विना
न स्वीकुर्मः” । मुनिराह—“कन्दर्पज्वरादितं मां संगमान्निर्वापय, धनमपि तत्प्राप्तिस्थानं निवेदयसि चेत्
तत आनये” । ततः सा तं बोधयितुं प्रोचे—“नेपालचूपो नव्यसाधोर्लक्षमूढ्यं रत्नकम्बलं प्रदत्ते, तमा-
नय मत्कृते” । श्रुत्वेति सोऽकालेऽपि नेपालं प्रति चचाव । तत्र गत्वा चूपते रत्नकम्बलं प्राप्य सद्यस्तां
ध्यायन् ववले । तत्र मार्गे स्थितानां दस्यूनां शकुनिरित्यूचे—“लक्षधनमायाति” इति पुनः पुनः प्रोचे ।
अथ तत्रागतं साधुं धृत्वा चौरा व्यलोकयन् । किमपि ज्वयमपश्यन्तस्ते मुनिं मुमुक्षुः । पुनः शकुनि-
रित्याख्यत्—“इदं पुरो लक्षं याति” । तदा तं साधुं विधृत्य चौरारमित्यन्यधात्—“वयं तवाजयं दद्मः”,

१ भोगम्.

तय्यं वद किमस्ति तत्र पार्श्वे ?” । यतिर्जगौ—“ हे दस्यवः ! सत्यं शृणुत, एतत्सम्भवे नेहपार्श्वे रत्नकम्बलः क्षिप्तोऽस्ति” । चारैर्मुक्तः स एत्य कोशाये रत्नकम्बलमार्पयत् । साऽपि गुरुनिर्भये पवित्रो तं चिक्षेप । तर्हीश्य विपणो मुनिरित्यूचे—“हे सुन्दरि ! त्वया महागुह्योऽयं रत्नकम्बलः पक्के किं क्षिप्तः ?” । कोशा स्माह—“यदि त्वमेतज्जानासि तदा कथयात्मानं गुणरत्नालयं श्वनरुद्धमे क्षिपसि ? किं च रत्नत्रयं जुवनत्रयदुर्लभं मदङ्गं लावजम्बलकहणे किं मुधा क्षिपसि ? नान्ताशी ह्ययं जगति ?” । इत्यादि निशम्योत्पन्नवैराग्यः साधुः कोशां जगौ—“हे अनघे ! संमाराज्यो पतन् साधु त्वया रक्षितोऽसि । अत्रातिचारोत्थदुष्कर्ममलं क्षालयितुं निजज्ञानानुपूर्णे गुरुहृदं श्रणिभेऽद्भु” । कोशापि तमुवाच—“त्वयि मिथ्या मे दुष्कृतं, यतो ब्रह्मव्रतस्थयाऽपि मया त्वं सेवितोऽसि, मुण्यत्प्रति तोभाय मया कृताऽऽशानना सोढव्या, स्वमौलिना गुरोराक्षा वोढव्या” । सोऽपीजामीत्युक्त्वा गुरुमद्विभागा-
गात् । गुर्वोदीन् प्रणम्य स्वं निन्दति ।

स चात्रवीत्स्थूलचक्रः, स एकोऽखिलसाधुः । युक्तं दुष्कृतदुष्कर—कारणो गुरुणा जगे ॥ १ ॥

पुष्पफलाणं च रसं, सुराण मंमाण महिलियाणं च । जाणंतो जे निरया, ते फलरतासणं दे ॥ २ ॥

काहं सत्त्वोद्धितः क श्री—स्थूलचक्रश्च धीरधीः । क सर्पणः क हेमाद्रिः, क गालोतः क नांशभान् ॥ ३ ॥

इत्युदीर्यादोचनां गृहीत्वा स दुस्तपं तपतेपे । अत्र भोगा म्वगुरुस्तुतिमाह—

गांध्रद्वादशभोदीनां, स्वर्ण यो मामदादृहे । स द्वादशव्रतान्धेनं, साधुत्वेऽपि ददानी ॥ ४ ॥

येन दत्तं पुरा दानं, तेनैव दीयते पुनः । चातको रटते नित्यं, दानं यद्धेतुं पयोमुचः ॥ २ ॥
धनदानादयाचित्व—माजन्म निर्मितं सुखम् । व्रतदानाद्भवेऽनन्ते, सौख्यदो मग मर्वदा ३ ॥
चतुरशीतिचतुर्विंश्या—मुद्गविष्यन्ति तीर्थपाः । स्थूलजघमुनीन्जस्य, करिष्यन्ति हि वर्णनाम् ॥ ४ ॥

स्त्रीवृतोऽपि बहुचिर्दिवसैः स, शीतमात्मनि गतं न मुमोच ।

मानसं हरिगुहामुनिबुध्यं, साधुभिः शशिसुखीषु न नेयम् ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोविंशे

स्तम्भे एकोनचत्वारिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३३९ ॥

चत्वारिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३४० ॥

अथ चुल्लकादिदृष्टान्तमध्यगतपाशकसंन्यमाह—

संवन्धैर्दशचिह्नैर्यो, मनुष्यत्रय(यो) दुर्लभः । तन्मध्ये पाशकज्ञातं, लिख्यते पूर्वशास्त्रतः ॥ १ ॥

स्पष्टः । ज्ञातं चेदम्—

गोह्रदेशे जैनश्चणकनामा विप्रोऽञ्जतू । तस्य चार्या चणेश्वरी । तयोः सुतश्चाणाक्यः गर्जाद्देशनः सह
जातः । अन्यदा तद्गृहे हानी मुनिराहारार्थमागात् । दम्पती मुनिं नत्वा पप्रच्छतुः—“हे जगवन् ! अमो

सदन्तो जातोऽस्ति तस्य को हेतुः ?” । मुनिः स्माह—“वालोऽयं नृत्यो जविता” । तच्छ्रुत्वा चणको
 विप्रलो दध्यौ—“मत्सुतो गज्यारम्भैरधोगतिं मा वासीत्” इति ध्यात्वा दन्तान् शृङ्गा साधुन्यः सोऽ-
 बहू । नाधुः स्माह—“नहि नञ्चिवेशो जावी” । ततश्चाणक्यः क्रमेण सकलकदासमुत्रोऽभूत् । यौवने
 विप्रकन्यां पर्यैणीत् । निधनोऽपि हि मंतोपतो इव्याथ महाप्रयत्नं नाकरोत् । अन्यदा तत्प्रिया
 व्रानुचिचाहे पितृगृहेऽगात् । परं निधनत्वेन व्रातृजायादयोऽस्याः प्रतिपत्तिं न चक्रिरे, भोजनादावपि
 पक्वमेतं व्यधुः, तनोऽतिदौःस्व्याव्रजिता पत्युर्गृहेऽगात् । ततः शोकजरां तां वीक्ष्य भर्त्रा सनिर्वन्धं
 वृष्टा मुक्ताव्यूहोपममश्रुजं मुनन्ती स्माह तं पराभवम् । तच्छ्रुत्वा चाणक्यो दध्यौ—

नदावान् तुलवान् दाता, यशस्वी रूपवानपि । विना श्रियं जयेन्मर्त्यो, निस्तेजाः क्षीणचन्द्रवत् ॥१॥
 नन्दचरणो विप्राणां धनं बहुलं ददाति इति विमृश्य स पाटलिपुरं प्राण् जगाम । तत्र राजसभायां
 गत्वा नृगामनमशिश्रियत् । अथ नन्दनृप एकेन सिद्धपुत्रेण निमित्तकेन संयुत उपागमत् । तत्रस्थं
 चाणक्यं वीक्ष्य सिद्धपुत्रोऽब्रवीत्—“असौ विप्रो नन्दवंशस्य ज्ञायामाक्रम्य तिष्ठति” । ततश्चाणक्य-
 नुर्योऽगदार्थुवाच—“जगवन् ! इदं द्वितीयं सिंहविष्टरमध्यास्व” । सोऽवक्—“अस्मिन्नासने मत्कम-
 न्नुः स्यासति” । इत्युवा तत्र तं न्यस्याद्यमासनं न त्यक्तवान् । ततस्तृतीयं दारेण चतुर्थं चान्द्रमालया
 पगमं त्रयसूत्रेण सोऽरुणत् । ततो दासी जगौ—“अद्वो अस्य धार्यं जम्बवं च” । स रुष्टोऽद्विष्टा
 नामादित्य नयनमदमित्युवाच—

कोशैश्च नृत्यैश्च निवज्जमूलं, पुत्रैश्च मित्रैश्च विवृक्षशाखम् ।

उत्पाट्य नन्दं परिवर्तयामि, महाद्रुमं वायुरिवोद्यवेगः ॥ १ ॥

अनेन निरुणा किं स्यादिति राज्ञाऽप्युपेक्षितः स निरगात्, प्रमंश्च नन्दञ्चूपतेर्मथूरपोषकग्रामेऽगात् । तत्र परिव्राजकवेपणाञ्चमत् । तत्र ग्रामणीपुत्र्याश्चन्धपानदोहदोऽजनि, तं पूरयितुं कोऽपि नाशकत् । ततः पित्रादिभिश्चाणव्यः प्रोक्तः, सोऽवक्—“तत्सुतं मम दत्त चेत्तदाहं पूरयामि” । “अपूर्णदोहदा, गर्जान्विता मा धियताम्” इति विमृश्य तैस्तस्य वचनं स्वीकृतम् । अथ स सङ्घिञ् पटमरूपमचीकरत्, तस्योपरि प्रह्वन्नं शनैः शनैश्चिह्नपिधायकं नरममुञ्चत्, तस्य छिन्नस्याधस्तात् स्थलं पयोञ्चुतं न्यधात्, निशीथे कार्तिकीचन्धस्तत्र प्रतिविम्बितः, चान्धं प्रतिविम्बमन्तर्वन्त्याः प्रदर्श्य स पिबेत्यूचे, ततस्तुष्टा सा तत्पातुं प्रचक्रमे, चन्धपानधिया स्थालपयः सा यथा यथाऽपात् तथा तथोपरिस्थो नरो मरुपह्निञ् पिदधे । ततो दोहदे पूर्णे सा समये सुतं सुषुवे । चाणव्यस्तु ज्वयार्जनं प्रारेजे । तस्य पुत्रस्य चन्धगुप्त इति नाम कृतम् । ततः प्राप्तप्रौढवयाः स बालः शिशुभिः सह ऋष्यलीलया क्रीरति, देशपुरगोकुलहय-गजामात्यादीन् स्थापयति । तत्र प्रमन् चाणव्य एत्य ग्राह—“हे बाल ! ममापि किञ्चिद्देहि” । चन्धो-ऽवदत्—“इमाः सुरभीर्गृहाण” । स स्माह—“एता गृह्णन् बिजेमि” । चन्धोऽवक्—“मा त्रैवीः, वीरजोग्या ऋरियं” । ततो हृष्टः स तस्य कुलादिकमन्येभ्यो ज्ञात्वा स्वकीयं बालं निर्धार्येत्यूचे—“हे वत्स ! एहि राज्यं ददामि” । तच्छ्रुत्वा द्रुतमायातं तं हत्वा ज्ञाक् पलायिष्ट । ततः सेनां कृत्वा पाट-

लिपुरं रुजम् । नन्देन तत्सैन्यं क्षणेन जितम् । चन्द्रगुप्तश्चाणक्येन समं पलायत । ततो नन्दाश्ववारा-
 स्तत्पुष्ट आजगमुः, तेषां मध्य एकोऽश्ववारो दूरात्तान्यां दृष्टः । नतश्चाणक्यश्चन्द्रं सरसि संगोप्य स्वयं
 रजककर्म प्रारेजे । इतश्च सोऽश्ववारस्तं पप्रभु—“चन्द्रगुप्तो ब्रजन्नत्र त्वया दृष्टः?” । सोऽप्यूचे—
 “अत्र सरसि प्रविष्टोऽस्ति” । ततः स कौपीनमात्रभृज्जले विवेश । तदा चाणक्यस्तस्यैव खड्गेन तद्वि-
 रोऽञ्जिनत् । ततश्चन्द्रं तस्मिन्नश्वे आरोप्य स पुरतोऽवालीत् । स चन्द्रं पप्रभु—“हे वत्स ! यदा मया
 ज्ञादी सरसि प्रेषितस्तदा त्वया किं ध्यातम् ?” । “हे पूज्य ! उत्तमाः कुर्वन्ति तत्रेष्टमेवे”ति विनयवाक्यात्स
 दृष्टः । ततश्चन्द्रं छुया चाधितं ज्ञात्वा स्वयं जोजनग्रहणार्थं ब्रजन् पश्चि अनन्तरशुक्तकरम्बकं विप्रमेकं
 वीक्ष्य चाणक्यस्तस्योदरं विदार्य तन्मोज्यं हृत्वा चन्द्रमजोजयत् । सोऽपि क्षुधितस्तद्वसविपर्ययं नाज्ञा-
 सीत् । अथ मौर्ययुक्तः स दिनात्यये एकत्र ग्रामे निक्षायै त्रमन् रोरगृहे ययौ । तदा वृष्यैकया स्वा-
 लानां ऋयसामुष्णा रत्ना परिधेपिता । एकः शिशुः क्षुधितो रत्नायां करं प्राक्षिपत्, तेन दग्धाङ्गुलिरुच्चै
 स्सरोद, तं वृक्षाऽजापत—“रे मूढ ! चाणक्यवत्त्वमपि जमोऽसि” । तच्छ्रुत्वा निरुणा पृष्टम्—“हे मातः !
 त्वया चाणक्यनिदर्शनमत्र कथं चक्रे” । सा तं स्माह—“यथा पूर्वं चाणक्यो बाह्यं देशमसाधयन् पाट-
 लिपुरं रुन्धानो मूढो विगोपनां प्राप तथैव बालकोऽपि शनैः परितोऽलिहन् मध्य एव पाणिं क्षिपन्न-
 लुपशसमासदत्” । तदाक्यं श्रुत्वा शिशोः सत्यां निर्धार्य चाणक्यो त्रमन् क्रमात् पर्वतान्निधेन राज्ञा
 समं गाढमैत्री विदधे । अन्येद्युस्तं नृपं स स्माह—“चेत्समीहसे तदा नन्दमुन्मूह्य तत्राज्यं विजज्याद-

ब्रहे” । ततः ससैन्यः पर्वतकश्चन्द्रगुप्तान्वितश्चाणक्यवाक्यान्नन्ददेशस्य साधनं प्रारेजे । तदैकं पुरं बद्ध्वा-
 ब्रहीतुमद्यमं मत्वा चिह्नवेगचृचाणक्यस्तत्र विवेश । प्रविश्य च वास्तूनि संप्रेक्षमाणः सप्रज्जावाः
 सप्त देवीरिन्द्रकुमारिका अपश्यत्, तासां प्रजवादचङ्गं तत्पुरमवबुध्य ‘भयैताः कथमुद्धाप्याः ?” इति
 यावता विममर्श तावता पुररोधार्तो नागरास्तं पप्रभुः—“अगवन् ! अयं पुररोधः कदा प्रयास्यति ?” ।
 सोऽवक्—“यावदमूः देवीनां प्रतिमा अत्र ज्वन्ति तावत्पुररोधकृतिः कुतः” ? । ततो धूर्तप्रतारिताः
 पौराः तस्मात् स्थानात्ताः क्षिप्रमुदपाटयन् । ततः शीघ्रं तत्पुरं ताभ्यां गृहीतम् । इदं नन्ददेशं प्रसाध्य
 नन्दपुरमवेष्टयताम् । तदा च क्षीणपुण्यत्वात् चाणक्यस्यान्तिके नन्दो धर्मप्रारमयाचत । स स्माह—
 “त्वमेकेन रथेन यन्नेतुमीशस्तदादाय निर्जयः पुरान्निर्याहि” । नन्दोऽपि जार्याद्यं कन्यामेकां सार-
 धनं च रथेऽधिरोप्य नगरान्निर्ययौ, चन्द्रगुप्तादयः पुरं प्रवेष्टुमागताः । तदा नन्दसुताऽनुरागपरा चन्द्रं
 पश्यति, तदा नन्दोऽवक्—“हे पुत्रि ! यद्यसौ स्वामी तव रोचते तदाङ्गीकुरु” । तेनेत्युक्ता सा चन्व-
 गुप्तरथे यावदारोदुमुपचक्रमे तावच्चक्रारका नवाज्जयन्त । चन्द्रोऽमङ्गलकरीं तां ज्ञात्वा न्यवारयत् । तं
 प्रति चाणक्यः स्माह—“वत्स ! मा मा निषेध, अनेन निमित्तेन नव पुरुषान् यावत्ते वंशो ज्ञावी” ।
 ततश्चन्द्रस्तां रथेऽधिरोप्य नन्दगृहे ययौ चाणक्यपर्वतकसहितः । तत्रैका कन्याऽभवत्, आजन्म तां
 नन्दः शनैर्विषमं विषमज्जोजयत् । तां वीक्ष्य पर्वतको विषयार्तोऽङ्गसङ्गं चकार । तेन विषय्यासश्चन्द्रं

जगौ—“सद्यः कश्चित्प्रतिकारं कुरु” । स प्रतिक्रियाकरणोद्यतोऽभूत्, तदा चाणक्येन ऋमंक्षया निषिद्धः शिथिलश्च, यतः—

तुड्यार्थं तुड्यसामर्थ्यं, मर्मज्ञं व्यवसायिनम् । अर्धराज्यहरं मित्रं, यो न हन्यात्स हन्यते ॥ १ ॥

ततः स पर्वतो नामशेषतां प्रपेदे । तस्य राज्यं चन्द्रगुप्ताधीनं जातम् । अथ चन्द्रगुप्तराज्ये नन्द-नराध्वार्यं व्यधुः । ततश्चाणक्योऽन्यं कश्चिदारक्षकममार्गयत् । ततो ऋमन्नलदाहकुविन्दस्य गृहेऽगात् । नं मर्कोटकगृहेऽवशिं क्षिपन्तं ददर्श । चाणक्यः किं करोपीति तमप्राक्षीत् । कुविन्दः स्माह—“मत्सूतो-दंशदायिनो दुष्टानेतान्मर्कोटकान् सान्वयान् हन्तुं विलेप्यहमनलं प्रक्षिपामि” । इति तस्य गिरा तं कर्मणं मोघमं ज्ञात्वा तस्मै पुराऽयदतां चन्द्रगुप्ताददापयत् । एवं मौर्यस्य राज्यं निष्कण्टकं जातम् ।

अन्यदा चन्द्रस्य धनं नास्तीतिधिया पौरैः सह मद्यपानगोष्ठी कृता । एकदा मद्येनोन्मत्तेषु पौरेषु नृत्यत्सु चणिसूः क्षीवचेष्टामनुतिष्ठन् प्राह—

यस्त्रे दे धातुरकं मे, त्रिदणं स्वर्णकुम्भिका । नृपतिर्वशवर्तो मे, तन्मे वादय कुम्भरीम् ॥ १ ॥

ततश्च कुम्भरीवादकैः कोलिकैस्तन्नाम्ना कुम्भरी वादिता । तन्निशम्यापरां मत्तो नागरः करमुत्क्षिप्य कस्याप्यनुत्तां स्वलक्ष्मीं प्राप्नुकुर्वन्निदं जगौ—“सहस्रयोजनीं गञ्जत इजस्य पदे पदे खट्वं ददामि एता-यन्वनानां स्वाम्यहं, तन्मन्नाम्ना होखकं वादयत” । ततोऽहंपूर्विकापूर्वमन्योऽप्येवं जगौ—“तिलानामा-ढके छसे वादमुज्जते फलिते च यावन्तस्तिला निष्पद्यन्ते तावन्ति दीनारखलाणि मद्गृहे सन्ति, तन्मे

वादयत होलकम्” । अन्योऽप्युचे—“नव्यवर्षापूर्णेगिरिदीप्रवाहमेकदिवसोत्पन्नमद्यणेन पाक्षीं बद्ध्वा स्वलयामि, तन्मे वादयत होलकम्” । अन्योऽवादीत्—“एकाहर्जातजात्याश्वकिशोरस्कन्धकेशरैर्विश्वकृ पुरं वेष्टये, तन्मे वादयत होलकम्” । अन्योऽवोचत्—“मद्गृहे एकः शालिः त्रिन्नत्रिन्नशालिबीजप्रसूतिमानस्ति, अन्यश्च त्रिन्नः त्रिन्नः प्ररोहकः गर्दन्जिकाशालिः, एतन्नलवयमस्ति, तन्मे वादयत होलकम्” । इहं मद्यविवशास्ते स्वस्वश्रियः प्रादुश्चक्रुः, यतः—

कुविअस्स आउरस्स य, वसणपत्तस्स रागरत्तस्स । मत्तस्स मरंतस्स य, सञ्जावा पायका हुंति ॥ १ ॥
ततः स्वास्थं प्रपन्नैर्यस्तेभ्यो यथाहं धनं स्वहृदं स्वहृदमग्रहीत् । पुनश्चाणिसूक्तो धनमादित्सुर्विव्यपाशकानकरोत् । ततो दीनारैः स्थाप्यमापूर्य चत्वरं गत्वा जनानूचे—“यो हि द्यूते मां जयति जनस्तस्मा अमूनखिलान् ददामि, यद्यहं जेष्यामि तर्हि निष्कमेकं ग्रहीष्ये” । तन्निशम्य रन्तुं दुब्धा जनास्तेन समं रेमिरे । द्यूतक्रीमासु दक्षोऽपि, तं विजेतुं न कोऽपि हि । अलं चरुणुरचूतेषां, पाशकानां प्रजावतः ॥ १ ॥
संपदां पार्श्वैः पार्श्वैः, निजेष्वामनुवर्तिभिः । लोकान् विजित्य चणिसूः, स्वर्णैः कोशमपूरयत् ॥ ३ ॥

दिव्यानुजावादिबलेन यवा, जीयेत केनापि स धीसखोऽपि ।

प्रमादतो हारितमत्यजन्म, जन्मी पुनर्नो लभते नरत्वम् ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्गहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोविंशे स्तम्भे
चत्वारिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३४० ॥

एकचत्वारिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३४१ ॥

अश्रौत्यत्तिकीबुद्धिमाह—

अश्रौत्यत्तिक्यादिबुद्धिजो, रोहकोऽञ्जज्ञेषु यत् । महामान्यस्तथा धार्यो, धर्मत्रिगुणोत्तरः ॥ १ ॥

स्पष्टार्थः । इष्टान्तआयम्—

अवन्तिसमीपे नटाहुग्रामे जरतो नाम नटः । तस्य जार्या परासुरञ्जत् । तस्यौत्यत्तिकीबुद्धिमान् रोहकनामा सुतोऽस्ति । जरतनटोऽन्यां स्त्रियमानिन्ये । सा रोहकस्यान्नपानादिचक्रिं सम्यक् न कुरुते । ततो रोहकेण सा कथिता—“मातः ! न मे सम्यग्वर्तसे त्वं, ततो ज्ञास्यसि” । साऽह—“रे सपत्नीपुत्र ! किं करिष्यसि ?” । सोऽवक्—“तत् करिष्यामि, येन त्वं मे पादयोर्लगिष्यसि” । ततोऽन्यदा स निशि महसा पितरं स्माह—“जो जो पितर् ! एष नंदा याति” । इति श्रुत्वा पिता शंकितः “नूनं विनष्टा मे जार्या” । एवमाशङ्क्य तस्यां निःस्नेहोऽञ्जत्, तां वाचापि न संचापते । ततः सा बालकृत्यं ध्यात्वा तमवादीत्—“वत्स ! किमिदं त्वया चेष्टितं ? तव पिता मे सहसा पराङ्मुखोऽञ्जत्, ममापराधं क्षमस्व” । सोऽवक्—“तर्हि मा खेदं कुरु” । तदनु सा तस्य शुश्रूषां तनोति । एकदा रोहकश्चञ्चकान्त्यां पितुः शान्तापनोदाय बालस्वरूपेण निजज्ञायामद्भुत्यग्रेण दर्शयन् पितरमाह—“हे पितर् ! एष स याति” । स राज्ञमादाद ‘रे कथय कुत्र याति ?’ । स शिशुरङ्गुल्या निजज्ञायामदर्शयत्—‘एष मया श्रद्दधितः’ । इति

श्रुत्वा दध्यौ तस्य पिता—“नूनं प्रागप्येवंविध एव नरो जविष्यति, धिग् मां प्रियायां सुशीलायां निःस्नेहवन्तम्” । सोऽपि रोहको ‘मयाऽस्या विप्रियं कृतमतः कदाचिदियं मां विषादिना हन्ति’ इति ध्यात्वा सदैव पित्रा सह युक्ते । अन्यदा पित्रा सहावन्त्यां गतः, तां वीक्ष्य वीक्ष्यं प्राप । ततः पित्रा सह पुरीतो निर्गतः । पिता च ‘मे किमपि विस्मृतम्’ इति रोहकं सिप्रातेऽवस्थाप्य स्वयं पुरीं प्राविशत् । रोहकोऽपि नदीसैक्ते वप्राकारां पूर्णां पुरीं सिकताभिरालिखत् । इतश्चाश्वं बाहयन्तं नृपं तत्रालिखित-पुरमध्ये गच्छन्तं स आह—“जो राजपुत्र ! माऽनेन पथा गमः” । तेनोक्तं—“किमिति ?” । सोऽवक्—“रे ! त्वं राजकुलमिदं न पश्यसि ?” । नृपोऽपि यथार्थं तदालिखितं वीक्ष्य तं पप्रच्छ—“रे पूर्वं त्वया पुरमेतत् दृष्टमासीत् न वा ?” । सोऽवक्—“न कदाचित्, केवलं नटग्रामादधैवाहमिहागतः” नृपो दध्यौ—“अहो ! शिशोः प्रज्ञातिशयः !” । “किं ते नाम ?” । तेनोक्तं—“रोहक इति मे नाम” । अत्रान्तरे रोहकपिताऽऽगतः । तेन सह स्वस्थानं गतः ।

अथ नृपेण चिन्तितं—“ममैकोनपञ्चशती मन्त्रिणमस्ति, तेषां सर्वेषां बुद्धिरेकत्र सचिवे स्यादेवंविधं धीसखं करोमि, येन राज्यतेजो वर्धते” । अथ रोहकबुद्धिपरीक्षार्थं सामान्यतो ग्रामप्रधाननरानुद्दिश्यैवमादिष्टवान्—“शुष्मभ्रामस्य बहिरतीव महती शिला वर्तते, तामनुत्पाद्य राजयोग्यं मण्मपाह्लादनं कुरुत” । इति नृपाणां श्रुत्वा सर्वेऽपि चिन्तामनेकविधां चक्रुः, मध्याह्नो जातः, । तदा रोहक एत्यजनकं प्राह—“पीन्तिरोहमतीव क्षुधया, समागच्छ गृहे भोजनाय” । भरतः प्राह—“वत्स ! त्वं निश्चि-

न्तोऽनि । कमपि ग्रामकण्टं न जानासि । स ग्राह—“किं कष्टं ?” । ततो जरतो राजादेशमुवाच ।
 तेनोक्तं—“माऽऽनुज्ञा जवत यूयं, खनत राजाहमरूपकरणाय शिलाया अथस्तात्, सम्भौश्च यथा-
 स्थानं निवेशयत, गिज्ञानमुत्पाद्य जमिगृह्वत् चित्यादिकं कुरुध्वं” । तन्निशम्य तुष्टाः सर्वे चोजनं
 कृत्वा तदुत्तरीत्या मरूपं चक्रुः । नृपोऽपि तं मरूपं वीक्ष्य हृष्टः नृपग्रामीकान् पप्रञ्च—“कस्येयं
 तुष्टिः ?” । तेऽवादिषुः—“जरतपुत्रस्य रोहकस्य” । ततो ज्यूयोऽपि नृपस्तद्व्रामे मण्डकं प्रेषितवान्—
 “एष यावत्पलमितः नम्रप्रति विद्यते, पक्षातिक्रमेऽपि तावत्प्रमाण एव समर्पणीयः न न्यूनो नाप्य-
 धिकः” । एवं मंग्रासे राजादेशे मिलितः सर्वोऽपि ग्रामाद्वहिः सजायाम्, आकारितश्च रोहकः, ज्ञापितो
 नृपादेशः । नाऽवक्र—“वृकं प्रत्यामन्नं धृत्वा मण्डकमेनं यवसदानेन पुष्यन्तु” । ततस्ते तथैव चक्रुः ।
 पक्षातिक्रमे गजे दृष्टः । तोलितश्च तावत्पलमित एव जातः । ततो ज्यूयो राज्ञा कुर्कुटः प्रेषितः—“एष
 द्वितीयं ताम्रचूर्नं विना योधयितव्यः” । ततो रोहकबुध्याऽऽदर्शस्तदचिमुखं स्थापितः, तन्मध्ये प्रति-
 विम्बं वीक्ष्य नादृक्कारं योजुं प्रवृत्तः । तत् स्वनियुक्तचरमुखाच्छ्रुत्वा हृष्टो नृपः । ज्यूयोऽपि “वायुकामया
 दवरकाः प्रेषणीया” इति आज्ञां प्रेषितवान् । ततो रोहकयुक्त्या तैः प्रत्युत्तरमदायि—“यज्ञाजकोशे
 ते निरतना जनिष्यन्ति तन्मध्यादेकः प्रतिञ्जन्दभूतः प्रेषणीयः, तदनुसारेण ययमपि तान् दवरकान्
 कुर्मः” । तच्छ्रुत्वा राजा तूष्णीमासे । पुनर्जीर्णो हस्ती रोगग्रस्तो मुमूर्षुर्ग्रामे प्रेषितः “यथाऽयं मृत इति
 न प्रोच्यः प्रलाहमस्योदन्तो वाच्योऽस्माकम्” । ततस्तस्यामेव राज्ञा स हस्ती पयत्वमुपगतः । ततो रोह-

कवाक्येन ग्रामेशौ राज्ञे निवेदितं—“देव ! अद्य हस्ती न निषीदति, नोत्तिष्ठति, नाहारं नीहारं च करोति, न कामपि चेष्टां तनोति” । राज्ञोक्तं—“किं रे मृतो हस्ती ?” । तैरुक्तं—“देवपादा एवं झुवते, न वयं” । ततो नृपो मौनं दधौ । पुनरपि नृपेणादेशः प्रेषितः—“शुष्मदीयग्रामे सुस्वादुकूपोऽस्ति, स सत्वरमिह प्रेष्यः” । रोहकबुद्ध्या तैर्नृपो विज्ञप्तः—“अस्माकं ग्राम्यः कूपः स्वप्नावाप्नीरुः स्यात्, पुरमार्गदर्शको नागरिककूप एकः प्रेष्यताम्, यतस्तेन सह समेति” । नृपो मौनमास्ते । पुनर्नृप आदेशं प्रेषितवान्—“वह्निसंपर्कमन्तरेण पायसं पचत” । ततो रोहको ग्राम्यान् स्नाह—“तन्तुलान् बहुजले क्लिन्नान् कृत्वा सूर्यकरसंतप्तकरीषपलादीनामूष्मणि तन्तुलपयोच्यता स्थाली निवेश्यताम्, येन परमान्नं संपद्यते” । तैस्तथैव कृतम् । तज्ज्ञात्वा राजा विस्मितः । ततो राज्ञा रोहकस्य बुद्ध्यतिशयमवगम्य तदाकारणाय समादिष्टम्—“य एवंविधबुद्धिरस्ति तेन मत्समीपे आगन्तव्यं, परं न शुक्लपक्षे नापि कृष्णपक्षे, न रात्रौ नापि दिवा, न ह्यायायां नाप्यातपे, नाकाशे न पादाज्यां, न पथा नाप्युत्पथेन, न स्नातेन न चास्नातेन” । तत एवमादिष्टे स कण्ठस्नानं कृत्वा गन्त्रीचक्रस्य मध्यञ्चमित्रागे ऊरणारूढो धृतचाटनीरूपातपत्रः सन्ध्यासमयेऽमावास्याप्रतिपत्सङ्क्रमे नरेन्द्रपार्श्वभागमत् । स च “रिक्तहस्तो न पश्येत राजानं दैवतं गुरु” —मिति लोकश्रुतिं विज्ञाव्य मृत्पिण्डमेकमादायागतः, प्रणतो राजा, उपायनीकृतः पृथ्वीपिण्डः । ततो राज्ञा पृष्टः “रे रोहक ! किमेतत् ?” । “हे देव ! यूयं पृथ्वीपतयस्ततो मया पृथ्वी समानीता” । श्रुत्वेदं राजा तुतोष । रात्रौ राज्ञा स स्वपार्श्वे शायितः । प्रथमे यामे गते राज्ञाऽऽद्या-

पितः—“रे जागर्षि किं वा स्वपिषि ?” । “देव ! जागर्षि” । “किं चिन्तयसि ?” । सोऽवक्—“देव !
 अश्वहृत्पत्राणां किं दणो महान् भूत शिखा ?” । राजा संशयमापन्नो वदति—“साधु चिन्तितं, कोऽत्र
 निर्णयः ?” । तेनोक्तं—“यावद्विखाग्रभागो न शोषमुपयाति तावत् दे अग्रि समे” । पुनरपि द्वितीये
 यामे गते राज्ञा शब्दितः—“किं रे जागर्षि स्वपिषि वा ?” । “देव ! जागर्षि” । किं चिन्तयसि ?” ।
 “देव ! नागिकाया उदरे कथं त्र्यमुत्तीर्णा इव वर्तुलगुलिका जायन्ते ?” । राजा साह—“कथय
 तत्त्वम्” । “देव ! संवर्तकान्निधवातविशेषात्” । ततः पुनरौहकः सुष्वाप । तृतीये यामे गते त्र्ययोऽपि
 राज्ञा शब्दितः—“किं रे जागर्षि स्वपिषि वा ?” । “देव ! जागर्षि” । किं चिन्तयसि ?” । “देव ! खमेहि-
 लिकाजीवस्य यावन्मात्रं पुच्छं तावन्मात्रं शरीरमुत हीनाधिकं ?” । राजा तमपृच्छत्—“कोऽरेऽत्र
 निर्णयः ?” । “देव ! सममिति” । ततो रोहकः सुष्ठः । प्रजाते राजा प्रबोधमुपगतः तमजाषिष्ट, स च
 निजान्नरमुपगतो न प्रतिवाचं ददौ । ततो राजा लीलाकम्बिकया मनाक् स्पृष्टवान् । ततः सोऽप्यनिजो
 जातः पृष्ठश्च —“किं रे स्वपिषि ?” । स साह—“देव ! जागर्षि” । “तर्हि किं चिरेण जह्मिपतः ?” ।
 “देव ! चिन्तयामि कतिजिर्जातो नृप इति” । एवमुक्ते सञ्जीवमना मनाक् तूष्णीं स्थितः, क्षणान्तरे
 पृष्टवान्—“कथय रे कतिजिर्जातः ?” । स प्राह—“देव ! पञ्चजिः” । राजा त्र्ययोऽपि पृष्टवान्—
 “केन केन ?” । सोऽवक्—“एकेन तावद्वैश्रवणेन, वैश्रवणस्यैव जवतो दानशक्तिदर्शनात् ? । द्वितीयेन
 चाणमाखेन, वैरिण्यूहं प्रति श्वपाकस्यैव कोपदर्शनात् ? । तृतीयेन रजकेन, यतो रजक इव वस्त्रं परि-

पीड्य जनस्य सर्वस्वं हरन् दृश्यसे ३ । चतुर्थेन वृश्चिकेन, यन्मामपि शिशुं निजान्नरसुप्तं कम्बिकाग्रेण वृश्चिक इव निर्दयं तुदसि ४ । पञ्चमेन निजपित्रा, येन राज्ये न्याये च स्थापितः” ५ । इति श्रुत्वा नृपश्चमत्कृतः जननीमेकान्ते नत्वा स्माह—“कथय मातः ! कतिजिरहं जातः ?” । साऽऽह—“वत्स ! किमेतत् प्रष्टव्यं ? निजपित्रा त्वं जातः” । ततो राज्ञा रोहकोक्तं निवेदितं “मातः ! रोहकः प्रायोऽलीक-बुद्धिर्न स्यात्, ततः कथय सम्यक् तत्त्वं” । एवमतिनिर्वन्धे कृते साऽऽह—“यदा तव गर्भाधान-मासीत्तदाऽहं बहिरुत्थाने वैश्रवणपूजाय गता, यद्धमतिशयरूपं दृष्ट्वा हस्तसंस्पर्शेन च संजातमन्म-थोन्मादा जोगाय तं स्पृहितवती, अपान्तराले समागच्छन्ती चाण्णालयुवानमेकमप्रतिमरूपमपश्यं, तत-स्तमपि जोगाय स्पृहयामि स्म, तथैव रजकं वीक्ष्याञ्जलिपितवती, ततो गृहे तथाविधोत्सवशाद्बृश्चिकं कणिकामयं ब्रह्मणाय हस्ते न्यस्तवती, ततस्तत्स्पर्शतो जातकामोद्भेका तमपि जोगायाशंसितवती । एवं यदि स्पृहामात्रेण पितरः सन्ति, परमार्थतः पुनरेक एव ते पिता” । एवं सत्य लेके जननीं नत्वा रोहकबुद्धिविस्मितचेताः सर्वेषां मन्त्रिणां श्रेष्ठं तमकार्षीत् ।

अत्रोपनयः—बुद्धिसमुत्पादात् पूर्वं स्वयमदृष्टोऽन्यतश्चाश्रुतो मनसाऽप्यनालोचितो गूढार्थः शीघ्रं समुपजायते, तथा धर्मकार्येषु सूक्ष्मार्थग्रहणेषु प्रज्ञा प्रयोज्या, सा चेहपरलोकहितावहेति ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोविंशे
सम्भजे एकचत्वारिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३४१ ॥

द्विचत्वारिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३४२ ॥

अथ द्विविधमायुःस्वरूपमाह—

वर्तमानत्रवायुष्कं, द्विविधं तच्च कीर्तितम् । सोपक्रमं त्रवेदाद्यं, द्वितीयं निरुपक्रमम् ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं सोपक्रममिति किं ? बहुना कालेन वेद्यमप्यायुर्वेद्यमाणैरध्यवसानाद्यैरुपक्रमैरहपेनैव
कालेन यद्भुज्यते तत्सोपक्रमं, यथा दीर्घीकृता रङ्गुरेकतो दत्ताग्निः क्रमाद्दह्यते, सपिण्मता तु सा एक-
हेद्ययैव जहति दह्यते तथा सोपक्रमायुष्कमपि । यत्पुनर्वन्धसमये गाढनिकाचनाबद्धं क्रमवेद्यफलं तदु-
पक्रमशतैरप्यपवर्तितुं न शक्यमिति निरुपक्रमम् ।

अथोपक्रममाह—

क्षीयतेऽध्यवसानाद्यै—र्थैः स्वौहैः स्वस्य जीवितम् । परैश्च विषयस्त्राद्यै—स्ते स्युः सर्वेऽप्युपक्रमाः ॥ १ ॥
स्पष्टः । अध्यवसानादित्रिंशदास्त्वमी, यदाहुः पूर्वपादाः—

अक्षवसाण १ निमित्ते २, आहारे ३ वेद्यणा ४ पराधाए ५ ।
फासे ६ आणापाणू ७, सत्तविहं किञ्चए आऊ ॥ १ ॥

अस्या वेदातोऽर्थः—अध्यवसानं त्रिधा रागत्रयस्नेहेदेदात्, तत्र रागाध्यवसानं मृतिहेतुर्यथा कश्चि-
त्सरुणोऽतिरूपवान् पश्चिकोऽरण्ये तृषार्तः प्रपास्थाने गतः, तत्र प्रपापालिकया जलमानीय तस्य पायितं,

ततस्तथा निवारितोऽपि स पुमानुज्ञाय गतः, साऽपि तं प्रलोकयन्ती तस्मिन्नदृश्ये जाते तत्रास्थेय
 रागाध्यवसायान्मृतेति । जयाध्यवसायादासुदेवं वीक्ष्य सोमिलिजो हृदयस्फोटेन मृतः, यदा मृगा-
 वतीस्वामी शतानीकचूपः ससैन्यचण्डप्रद्योतसमागमनं श्रुत्वा चीतो मृतः । स्नेहाध्यवसानाद्यथा तुरङ्ग-
 पुरचूपो नरवरोऽचूर्त्, तस्य मन्त्री जानुः, तस्य सरस्वती चार्या, तयोः परस्परमतिस्नेहलवं नृपेण श्रुतं,
 नन्निर्णयार्थमन्येद्युर्मृगयां गतेन राज्ञाऽन्यजीवरक्ताङ्कितवस्त्रसहितो मन्त्रितुरगः पुरं प्रहितः, स्वप्रियं
 विना रुधिराङ्कितस्वनाथवस्त्रयुतं तमश्वमायातं वीक्ष्य “हा हा ! मृगयां गतो मम प्राणेशः केनापि सिंहा-
 दिना हतः” इति ध्यायन्ती सरस्वती वज्राहतेव चूमौ पतिता मृता, नृपस्तु खिन्नः, मन्त्री तद्विरहादितो
 योगीचूय गङ्गां गतः, सा च गङ्गोपकण्ठस्थितमहारथपुरेशसुता जाता, मन्त्री द्वादशाब्दानन्तरं निश्कार्यं
 प्रमन् राजमन्दिरं गतो जारत्या दृष्टः, अथ तस्य निष्ठां दानुमुपस्थितायास्तद्दर्शनादाल्लिखिताया इव
 स्थितायास्तस्याः पाणिस्थं कूरं काका आददिरे, योगी तु किञ्चिदवलोक्य विचार्य क्वापि तथैव हित्वा
 गतः, तथा च वान्यां सखीभ्यां सह सङ्कृतः कृतः—‘अत्र जनेऽयमेव पतिः’ । तद्भूतान्ते राज्ञा ज्ञाते
 सर्वयोगिनां समूहः कृतः, तन्मध्ये तयोपलक्षितः, जातिस्मरणतया लब्धं प्राग्भवस्वरूपमुक्तं, नृपत्राक्येन
 सा तेन योगिना स्वीकृता । तदाऽवसरङ्गैः परिणतैरिति प्रोक्तम्—

जानुश्च मन्त्री दयिता सरस्वती, मृत्युं गता सा नृपकैतवेन ।

गङ्गागतस्तां पुनरेव लेजे, जीवन्नरो जज्ञशतानि पश्यति ॥ १ ॥

इति वनितामाश्रित्य ज्ञातं निगदितम् । अथ पुरुषमाश्रित्योच्यते—

कस्यचिद्वणिजो नार्या तरुणी, द्वयोर्गण्डः स्नेहः स्वामिना वाणिज्यार्थं देशान्तरगमनोत्सुकेन स्त्री पृष्टा, प्रियगमनवार्तां श्रुत्वा मूर्ध्ना प्राप्य शीतोपचारैर्लब्धचेतना स्वामिनं स्माह—“युष्माकं गमने निश्चयस्तर्हि नवदीयां प्रतिकृतिमेकां विधाय मह्यं प्रयत्नं, तदाधारेण दिनानतिवाहयामि” । ततः पत्या स्वस्य मूर्तिर्निष्पाद्य दत्ता । ततः सोऽचलदेशान्तरम् । सा तु तां मूर्तिं देवमूर्तितोऽप्यधिकमाराधयति । एकदा पुरे ज्वलनोपज्वोऽधिकतरः सर्वत्र प्रसृतः, तदा सा स्वप्राणप्रियमूर्तिं कराभ्यां स्थगयित्वा स्थिता, स्वशरीरं सर्वे जस्मीञ्चूतं तथापि तत्करौ दूरे न कृतौ । कियति काळे स स्वौकसि समेत्य स्वनार्यासखीं पप्रह—

नवसत (१६) ससिसमवदनी, हैरहाराहारवाहनानयनी ।

जलसुतरिपुगतिगमनी, सा सुंदरि कळ हे सयणी ॥ १ ॥

साऽवोचत्—

नयरमक्षे पावगज्जलियं, भित्ते चित्ताण कंतचित्तिं । सुणि हो नाहसयाणं, कर न बुद्धा बुद्धया पाणा ॥ १ ॥
इतिसखीवचःश्रवणसमकमेव स प्राणान्मुमोचेति । ननुरागस्नेहयोः कः प्रतिविशेषः ? उच्यते—

१ योऽरुशकदावच्चन्द्रसममुखी । २ शिवहारः सर्पस्तस्याहारो वायुस्तद्वाहनो मृगस्तत्तुद्व्यनेत्रा । ३ जलसुतः सिंहास्त-
ज्जिपुर्गजस्तस्येव गमनं यस्याः सा ।

रूपाद्याक्षेपजनितः प्रीतिविशेषो रागः, सामान्यस्तु कलत्रापत्यादिगोचरः स्नेह इति १ । निमित्तात् दण्णशस्त्ररङ्गुवह्नुदकपतनमूत्रपुरीषरोधविषजक्षणादेश्चेति २ । आहारात् बहुतोऽदृष्टतः सर्वथा तद-
र्न्नादेऽथ ४ । पराधातात् गर्ताप्रपातविद्युदादेः ५ । स्पर्शतश्च त्वन्विपादिसमुज्जवात् सर्पादेर्वा, यथा ब्रह्मदत्ते
मृते तत्पुत्रेण स्त्रीरत्नमज्जाणि—“मया सह जोगान् युक्त्वा” । तथा जणितं—“न शक्नोषि सोढुं मत्स्पर्श” ।
न प्रत्येति सः । ततस्तथा घोटकः पृष्ठे कटीं यावत् स्पृष्टः, स सर्वशुक्रक्षयेण मृतः, एवं लोहपुरुषोऽपि
स्पृष्टः विलीनश्चेति ६ । श्वासोच्छ्वासात् विकृतत्वेनात्यन्तप्रसर्पतः निरुद्धाद्वा म्रियते इति ७ । एते सप्त
सोपक्रमायुषामायुरुपक्रमाः स्युः । उत्तमपुरुषाश्चरमदेहा असंख्येयवर्षायुषो मनुष्यतिर्यञ्चः सुरनारकाश्च
निरुपक्रमायुषः । अपरे जीवा विधायुष्मन्तो ज्ञेयाः ।

अत्राह—ननु स्कन्दकाचार्यशिव्या अणिकापुत्रजांजरियामुन्यादयश्चरमशरीरिणः निरुपक्रमायुषः
प्रोक्ताः सन्ति तर्हि कथं ते उपक्रमैर्विपश्नाः ? उच्यते—तेषां ते उपक्रमाः कष्टदा एव, न त्वायुःक्षयहेतव इति ।
अथ सोपक्रमायुषामागमिचक्रवायुःकर्मबन्धमाह—

तृतीये नवमे सप्त-विंशे चागे निजायुषः । वदन्ति परजन्मायु-रन्त्ये वाऽन्तमुहूर्त्तके ॥ १ ॥
केचित्तु सप्तविंशद-प्यूर्ध्वं विकल्पयन्ति हि । यद्वा त्रिचागकल्पनां, यावदन्यं मुहूर्त्तकम् ॥ २ ॥
स्पष्टौ । अथ निरुपक्रमायुषामायुर्वन्धकालमाह—

सुरनैरयिकासङ्ख्य-जीवितिर्यङ्मनुष्यकाः । बध्नन्ति षण्मासशेषा-युषोऽग्रजवजीवितम् ॥ १ ॥
निजायुषस्तृतीयांशे, शेषेऽनुपक्रमायुषः । नियमादन्यजन्मायु-निवध्नन्ति परे पुनः ॥ २ ॥

स्पष्टौ । अथ सोपक्रमायुषि शिष्यः प्रश्नमाह—

नन्वग्रासकालमपि, यद्येवं कर्म जुज्यते । प्रसज्यते तदा नूनं, कृतनाशाकृतागमौ ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं यत्प्रागनद्व्यस्थितिकं कर्म बद्धं, तन्न जुक्तमिति कृतनाशाहदूषणम् । तेनात्मना यन्न
वज्रमद्व्यस्थितिकं तद्भुक्तमतोऽकृतागमदूषणं समायातम् । अत्र गुरुराह—
नोपक्रमेण क्रियते, दीर्घस्थितिककर्मणः । नाशः किं त्वध्यवसाय-विशेषाज्जुज्यते द्रुतम् ॥ १ ॥

स्पष्टः । नवरमत्रार्हयुक्तिप्रावना चेहं कार्या—

अनद्व्यपकालवेद्यस्या-युषं संवर्तनेन यत् । अद्व्यपकालेन जोग्यत्वं, सोपक्रमायुषां जवेत् ॥ १ ॥
एवमुपक्रमः स्थित्यादिस्वरूपनचारा प्राप्तानामनिकाचितानां सर्वेषां कर्मणां जवति, यस्मात् प्रायोऽनि-
काचितानां किद्विषयेतरकर्मणां शुभ्राशुभ्रकर्मवशादपवर्तना स्यात्, तथा तीव्रेण तपसा स्फूर्जित्पुत्रपरिणाम-
वशान्निकाचितानामपि अपवर्तना जवेत् । उक्तं च श्रीजिनचक्रगणिहृद्माश्रमणपादैः—

सत्त्वपगर्हणमेवं, परिणामवसादुवक्कमो होइ । पायमनिकाइयाणं, तवसाउं निकाइयाणं पि ॥ १ ॥
यथा जूयःकालजोग्यानं, प्रजतान् धान्यमूढकान् । रुणा जस्मकवातेन, अद्व्यपकालेन जुञ्जते ॥ २ ॥
न चात्र वर्तमानानां, धान्यानां विगमो जवेत् । किं तु तन्नोगः स्यात्तूणं, कर्मणामप्ययं नयः ॥ ३ ॥

अथवाऽऽद्यादिकं फलं गतादिपपलाद्यादिभुक्त्या तु द्विप्रं पक्कं स्यात्, एवं कर्मणामपि । अत्राह शिष्यः—नन्वेवं कर्म यद्वञ्चं तत्सर्वं वेद्यमेव अपवर्तनाकरणादथवा चिराद्यथास्थितं चेति चेत् तदा प्रसन्नचन्द्रादेः सप्तमावनियोग्यस्य वक्षस्य कर्मणो जोगो दुःखविपाको वा न श्रूयते, शुभजावादचिरादेव कैवल्यं प्राप्तः, तर्हि सर्वं कर्म वेद्यमेतद्भवच्चनं व्यर्थं यथोक्तन्यायेन । अत्रोच्यते—यद्वञ्चं कर्म तत्सर्वं प्रदेशपरिजोगतोऽवश्यं जीवैर्जुज्यते, रसानुभवतः पुनः किञ्चित्कर्मानुभूयते किञ्चित् नानुभूयते तथा-विधपरिणामात्तप्तस्यापवर्तनात्, ततः प्रसन्नचन्द्राद्यैः सप्तमावनिकर्मणां प्रदेशा नीरसा युक्ता नानुजा-गतस्तदुद्भवः । ननु प्रसन्नचन्द्राद्यैर्त्यक्तकर्म रसांचितं वञ्चं तन्नीरसं युक्तं तदा कृतनाशाकृतागमदोषौ कथं न जातौ ? अत्र गुरुः प्रतिविधानमाह—परिणामविशेषेण यदि कर्मणां रसः क्षीयते तदा किमनिष्टं ? यथा तीव्रातपोपतप्तस्य यदीदो रसः क्षीयते कोऽत्रापूर्वस्यागमः, हे सन्मते ! त्वमेव वद । अपि च यथा वञ्चं कर्म तथैवावश्यं जुज्यते तदा दुरिताद्व्यात्तपोविधिः सर्वो व्यर्थः स्यात्, यतोऽङ्गिनां तद्भवसिद्धी-नामपि कर्मावशिष्यते तदा मोक्षप्राप्तिः कस्यापि न स्यादेव ।

सत्तायामन्तरम्जोधि—कोटाकोटिस्थिति स्फुटम् । तच्च प्रदेशैर्वेद्येत, ततस्तन्नीरसं मतम् ॥ १ ॥ किं चासङ्क्षयजवोपात्तं नानागतिनिबन्धनं तद्भवेऽपि कर्म सत्तायां स्यादेव । विपाकरूपेणैव कर्मणोऽनु-जवो यदि जवति तदा तत्र जवे नानाभवानुभवसंभव इति । अथवा बन्धसमये तादृशा परिणामेन वञ्चं यदुपक्रमैः साध्यं तत्स्यात् औषधैः साध्यो रोग इव । यत्त्वसाध्यरोगवत्तादृशाध्यवसायेन बद्धं तदु-

चितात् कालविपाकादेव नश्यति, यस्मात्कर्मबन्धाध्यवसायस्थानानि विचित्राणि असङ्ख्यलोकाकाश-
प्रदेशप्रमितानि वर्तन्ते । तेषु कानिचित्सोपक्रमकर्मजनकानि कानिचिदनुपक्रमकर्मणां बन्धजनकानि,
यादृशाध्यवसायेन यद्वर्जं कर्म तत्तथा चोक्तव्यं, नात्र त्वदुक्तदोषावकाशः । यथा तुल्येऽपि शास्त्रेऽध्ये-
तव्ये बुद्धिपाटवजेदेन जेदः, तुल्येऽपि गन्तव्ये क्षेत्रे बहुयोजनमिते बहूनां गन्तव्याणां गतिपाटवजेदेन
कालजेदो दृश्यते, तथा समानस्थितिके वर्ज्ये कर्मणि अनेकेषां प्राणिनां परिणामविशेषेण जोगकालः
पृथक् पृथक् ज्ञेयः, यत उक्तं लोकप्रकाशे—

पिण्णीञ्जतः पटः क्लिन्न-श्चिरकालेन शुष्यति । प्रसारितः स एवाशु, तथा कर्माण्युपक्रमैः ॥ १ ॥

इति स्थितम् । अथ यत्र जवे एवमनन्तरोदिताः सप्त नित्यमायुःक्षयहेतवस्तत्रायुषो विश्वासा-
ज्जावात् कामादिपरिहारेण धर्म एव सार इति तत्त्वमित्याह—

यस्मिन्नायुषि सुक्लेहः, प्रत्यहं धार्यते नरैः । प्रतिक्षणं क्षयं तस्य, मत्वा मा मुञ्च सन्मतिम् ॥ १ ॥

स्पष्टः अत्रार्थे पूर्वपूज्यवाक्यमिदं, यथा—

क्षणायामदिवसमास-हलेन गृह्णन्ति जीवितदलानि । इति विघ्नपि कथमिह, गृह्णन्ति निज्जावशं रात्रौ ॥ १ ॥

तथाऽयुषश्चञ्चलत्वं ब्रह्मदत्तप्रतिबोधाथर्मिहमुक्तं मुनिभिः—

इह जीविए राय असासयम्मि, घणियं तु पुष्पाइ अकुबमाणे ।

से सोअइ मच्चुमुहोवणीए, धम्मं अकाजण परस्मि लोए ॥ १ ॥

इत्यादिभिः श्रुतवाक्यैरायुरशाश्वतं विचार्य धर्मः कार्यं इति ।

सप्तायुषः शास्त्रधैरूपक्रमाः, प्रोक्तास्तथा प्रायश (शो) वीक्ष्यतेऽधुना ।

विद्युत्पताकाशरदत्रचञ्चल-मायुर्विचार्य प्रविधेहि सन्मतिम् ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोविंशे स्तम्भे
त्रिचत्वारिंशदधिकत्रिशततमं व्याख्यानम् ३४२ ॥

त्रिचत्वारिंशदधिकत्रिशततमं व्याख्यानम् ३४३ ॥

अथ त्रितीयामशरणप्रावनामाह—

पितृमातृकलत्रायु-वैद्यमन्त्रसुरादिकाः । नैव त्रायन्ति जीवानां कृतान्तत्रय उद्धिते ॥ १ ॥

स्पष्टः । परं सुरा अपि मरणान्न त्रायन्ते ! उक्तं च—

स्नेहादाश्लिष्य शक्रेणा-र्धासनेऽध्यास्यते स्म यः । श्रेणिकः सोऽप्यशरणो-ऽश्रोतव्यां प्राप तां दशाम् ॥ १ ॥

वैरादारकन्दकाचार्ये, मुनिपञ्चशतीं व्रतः । न कश्चिदत्रवत्राता, पालकादन्तकादिव ॥ २ ॥

षष्ठिपुत्रसहस्राणि, सगरस्यापि चक्रिणः । तृणवत्राणरहिता—न्यदहज्ज्वलनप्रजः ॥ ३ ॥

सगरपुत्रज्ञातं चेदम्—

अयोध्यायां जितशत्रुनृपोऽचूत । तस्य पत्नी विजया । तयोः सुतोऽजितसेनजिनेश्वरो बभूव । जित-

शत्रोरनुजः सुमित्रविजयाह्वयः । तस्य महिषी यशोमती । तयोस्तनयः सगरचक्री अजनि । तस्य चक्रिणः
 षष्टिसहस्राणि तनया जङ्गिरे । तेषु जङ्गुर्ज्येष्ठोऽज्रवत् । सोऽन्यदा नृपमप्रीणयत् । ततः पित्रा वरे दत्ते
 सोऽवादीत्—“त्वत्प्रसादतो ब्रातृयुक्तो दण्मादिरत्नवान् पृथ्वीं दिदृक्षेऽहं” । ततश्चक्रिणानुज्ञातः
 ससैन्यः प्रस्थितः अग्रे चतुर्योजनविस्तृतं योजनाष्टकमुन्नतमष्टापदं वीक्ष्य सर्वैः सहोदरैः सह तमारुरोह ।
 तत्र कोशद्वयपृष्ठलं क्रोशत्रयोच्चं योजनायतं चतुर्मुखं रत्नमयं चैल्यं ददर्श । तत्र स्वस्वमानादिशो-
 जिता रुपनाद्यर्हतां प्रतिमा भरतादीनां शतं स्तूपांश्च ननाम । तद्वैलशोभां विलोक्य सगराङ्गजो जहर्ष ।
 ततोऽमात्यं केनेदं कारितं चैत्यमिति पृष्टवान् । सोऽप्युचे—“वः पूर्वजेन भरतचक्रिणा कारितम्” । अथ
 जङ्गुः सेवकानाख्यत्—“ईदृशमपरमर्द्धिं भरते पश्यत यथाऽस्माजिरीदृशं चैत्यं तत्र कार्यते” । ते तु चतुर्दिक्षु
 प्रेक्ष्य प्रेक्ष्यागत्योचुः—“अन्योऽज्जिरीदृशो नास्ति” । ततो जङ्गुर्जगाद—“अस्यैव रक्षां कुर्महे, अग्रे काला-
 नुभावतो जना लुब्धा नाविनः, ते ह्यत्रोपन्नविष्यन्ति, अतोऽस्य रक्षा महाफला” । इत्युक्त्वा जङ्गुस्तं गिरिं
 परितः सहस्रयोजनोद्वेधां परिखां दण्मरत्नेन क्षाणदिदधे । तदा च तेन दण्मरत्नेन महीं दारयता नागानां
 क्रीमागेहानि मृत्पात्राणीव पुरस्फुडुः । तत् प्रेक्ष्योपन्नवज्रीता जुजङ्गाः स्वप्रयुं ज्वलनप्रचमुपेत्य सौधचङ्ग-
 व्यतिकरं जगुः । सोऽपि क्रुध्य एत्य सगराङ्गजानूचे—“जो जमाः ! किमेतत्पृथ्वीजेदनं कृतं ? ते नागाः
 कुक्षा दनिष्यन्ति” । जङ्गुर्जगौ—“तीर्थरक्षाकृतेऽस्माजिरदः कृतं, हे जोगीन्द्र ! अज्ञानजमेनं मनुं
 दमस्व, नैवं पुनरिदं करिष्यामः” । इति श्रुत्वाऽहीन्द्रः स्वयुवनेऽगात् । ततो जङ्गुर्नुजैः सह दध्यौ—

“असौ परिखा वारि विना पांसुभिः पूरिष्यते तदेनां मन्दाकिनीजलैः पूरयाम” । सर्वैः स्वीकृतम् । ततः स दर्पेनाकृष्य जाह्नवीं तत्र चिक्षेप । ऋयोऽपि जोगिगेहास्तदम्भसोपाद्रूयन्त । पुनर्नागलोकं दृष्टिनिर्दिष्टास्ते सर्वेऽपि सगरात्मजा जस्मतां जेजुः ।

ततः सैन्यानिति प्रोचे, सचिवः शोचनैरलम् । नावश्यं जाविनं जाव-सतिक्रामति कोऽपि हि ॥ १ ॥ ततस्तेऽयोध्यामेत्य सामन्ताद्या दध्युः—“स्वामिसुताः सर्वेऽपि दग्धाः, वयमदृताः, लज्जाकरमिदं राक्षोऽग्रे कथं कथयिष्यामः” । इति ध्यात्वा नित्यं शोकपरास्तस्थुः । तत्स्वरूपमेकेन द्विजेन पृष्टं, ते तत्सर्वं यथाजातं जगुः । तच्छ्रुत्वा द्विजः प्राह—“अहं नृपाय निवेदयिष्ये” । ततो द्विजः कञ्चिदनाश्रयं शवमुपग्रहन् राजकुले गत्वा मुहुरुच्चैर्व्यलापीत् । तच्छ्रुत्वा चक्रिणा पृष्टः—किं रोदिषि? इति । तेनोचे—“ममैक एवासौ सूनुर्महाहिना दष्टो निश्चेष्टतां प्राप्तः, हे देव ! एनमधुना जीव्य” । ऋधवो जाडुलिकं तत्र कर्मणि आदिदत् । तदा ज्ञातभूपापत्यमृत्युः कोऽपि नरं जचे—“यत्र गृहे कोऽपि मृतो न स्यात् तस्मान्मन्दिरात् जस्मानयत यथाऽहमेनं जीवयामि” । इति तेनोदितो ऋपः पुर्यां सर्वेषु वेश्मसु नृत्यैर्जसामार्गयत् । तेऽप्येत्यावदन्—“नाथ ! सकला पुरी वीहिता, परं पुरा यत्र कोऽपि न मृतस्तद्गृहं नास्ति” । राजाऽप्युचे—“अस्माकमपि ऋयांसः पूर्वेजा मृताः, तत्सर्वसाधारणे मृत्यौ हे द्विज ! किं विद्यसे ? मृतं पुनं किं शोचसि ? किञ्चिदात्महितं कुरु, त्वमप्यजरामरो न” । द्विजोऽवदत्—

“एतदहं जानामि, परमद्यैव पुत्रमन्तरा मे कुलद्वयौ जायते, तत् हे नाथ ! कथञ्चिदमुं जीवयित्वा मे पुत्रजिज्ञां देहि” । ऋषोऽन्यधात्—“मन्त्रतन्त्रशास्त्राणामगोचरेऽदृष्टविद्विषि विधौ कः कृती पराक्रमते ? । ततः शोकं मुञ्च” । सोऽवक्—“स्वामिन् ! सर्ववस्तूनां विरहः सद्यते, कुलोद्योतकपुत्रविरहसहने न कोऽपि क्षमः” । चक्री प्राह—“अनन्तजन्मेष्वनन्ताः पुत्रा जाताः, स्वयमप्यनन्तशः सुतत्वेनोत्पन्नोऽनन्तकुलेषु, कस्व कुलमुद्योतितं ? कस्य न ? किं मुधा शोचसि ? उक्तं च—

अशरत्थमहो विश्व-मराजकमनायकम् । यदेतदप्रतीकारं, ग्रस्यते यमरक्षसा ॥ १ ॥

योऽपि धर्मप्रतीकारो, न सोऽपि मरणं प्रति । शुचां गतिं ददानस्तु, प्रतिकर्तेति कीर्यते ॥ २ ॥” इत्यादि श्रुत्वा विप्रः प्रोचे—“स्वामिन् ! परविम्बनां दृष्ट्वाऽनेके वैराग्यं वर्णयन्ति, यदि सा स्वात्मनि समेता, तदा चेतनास्थैर्यं न जहाति यः स एव प्रशस्यः” । चक्री प्राह—“भायाविन एव ते ज्ञेया ये स्ववाचं न पालयन्ति” । विप्रः प्राह—“तर्हि हे नृप ! त्वं षष्टिसहस्राणि सुताः सममेव विपन्नाः, तत्त्वमपि शोकं मा कृथाः” । इति श्रुत्वा सहसा संत्रान्तो यावदध्यौ तावत्ते सामन्ताद्याः पूर्वसङ्केतिता आगन्तुः । तैर्यथावृत्ते प्रोक्ते क्षणावज्राहत इव मूर्छितो ऋषौ न्यपतत् । कथञ्चिद्वृद्धसंज्ञामनेकधा विद्वपन्तं तं चक्रिणं स विप्रः प्राह—“स्वामिन् ! मां निषेध्याधुना स्वयं किं रोदिषि ? वियोगः कस्यातिदुःसहो न स्यात् ? किं तु तं धीरः सहतेऽर्णवो वरुवाग्निमिव, परेषां शिक्षादानं तेषामेव विराजते ये समये आत्मानमपि शिक्षयन्ति” इत्यादिवाक्यैश्चिराद्भीरतामाद्यमन्य तेषामौर्ध्वदेहिनीं क्रियां चक्रे ।

ततोऽष्टापदासन्नमानवा अन्येत्य राज्ञे व्यजिह्वन्—“हे नाथ ! नवत्सुतैः त्रिस्रोतसः स्रोतः समानिन्ये, तत् परिखां प्रपूर्य ग्रामान् ह्रावयन्निवार्यताम्” । ततो जह्नुपुत्रो नगीरथो राक्षादिष्टस्तत्र गत्वा बुदतारयत् । तदनु गङ्गासागरसङ्गाख्यं तत्तीर्थं पप्रथे ।

गङ्गापि जह्नुनाऽऽनीते-त्युक्ता लोकेन जाह्नवी । नगीरथेन सैवान्धा-विति नगीरथी तथा ॥ १ ॥

व्रतमाहृत्य दुस्तपं तपस्तेपे । क्रमात् केवलज्ञानमवाप्त्य शत्रुञ्जयोद्धारं सप्तमं विधायाजितसेनान्यरणे नगीरथः सर्वज्ञं पप्रह—“हे ज्ञानिन् ! जह्नुप्रमुखाः सर्वे समायुयः किं जहिरे ?” । सर्वदर्शी ग्राह-“पुरा महान् सङ्घो जिनान्नन्तुं समेताद्भिं ब्रजन् क्वचित्प्रान्तग्रामे गयौ, तदा षष्टिसहस्रमितैरेकेन कुम्भ-कारेण वार्यमाणैरपि बुब्धैः स सङ्घो मुषितः कथञ्चित् पुरोऽगमत् । तत्प्रत्ययं पापकर्म सर्वैर्निकाचितं वक्ष्यम् । अन्यदा कोऽपि तत्रत्योऽन्यत्र पुरे चौर्यं व्यधात् । ततः पुरारक्षास्तत्पदानुगास्तं ग्राममीयुः । ग्रामद्वाराणि अपावृत्य परितोऽनलमज्वालयन् । स कुलालस्तु तत्राहि अन्यग्रामं गतोऽब्रवत्, तं विना ते सर्वे विप्रेदिरे । अरण्ये मातृवाहकजीवत्वेन प्रपेदिरे । ते पिप्लीचूय स्थिताः, तत्रागतस्य हस्तिनः पादेन मर्दिता मृत्वा कुयोनिषु चिरं त्रेमुः । प्राग्जवे स्वहपं पण्यं ऋञ्चित् कृतं, तेन चक्रिणः षष्टिः

सहस्राणि इमे सुता जज्ञिरे । प्राग्भवैस्तस्य बहुशुक्तस्य कर्मणः शेषांशेन एते सममेव मृताः । कुम्भकार-
जीवस्तु सुवहून् जवान् ज्ञान्वाऽत्र जगीरथस्त्वं जातः” ।

इति श्रुत्वा प्रबुधः श्राद्धधर्मं प्रपद्य क्रमेण सुगतिं प्रापेति ॥

त्रैलोक्यचीमो यमराक्षसो जगत्, हर्तुं सदा वाञ्छति नाशवर्जितम् ।

तद्गीतिवार्यामशरण्यचावनां, ज्ञाव्येत वैराग्यपदं सुखप्रदाम् ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोविंशे स्तम्भे

त्रयश्चत्वारिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३४४ ॥

अथ संसारासारतामाह—

संसारासारतां वीक्ष्य, केचित्सुखजबोधिनाः । शीघ्रं गृह्णन्ति साम्यत्वं, श्रीदत्तश्रेष्ठिवद्यथा ॥ १ ॥

स्पष्टः ॥ ज्ञातं चेदम्—मन्दिरपुरे सुरकान्तो ज्ञापः । तस्य मान्यः सोमश्रेष्ठी वसति । सोमश्रीस्तस्य प्रिया ।

तयोः पुत्रः श्रीदत्तोऽज्रत् । अन्यदा सोमश्रेष्ठी सचार्यः वनक्रीडार्थं गतः । सुरकान्तनृपोऽपि तत्रागात् ।

तेन सोमश्रीर्दृष्टा । ततो जातानुरागेण राज्ञा सा बलात्कारेण स्वान्तःपुरे दिष्टा । श्रेष्ठी तु विषहः सन्

गृहमेत्य प्रकृतिवर्गेज्यस्तमुदन्तमुक्तवान् । तैरपि राजा बहुधोकः परं न मन्यते । ततस्ते श्रेष्ठिनं प्राहुः—

माता यदि विषं दद्यात्, पिता विक्रयते सुतम् । राजा हरति सर्वस्वं, का तत्र प्रतिवेदना (परिवेदना) ॥१॥
तत इज्यः स्वगृहमेत्य पुत्रं वज्राघे—“हे वत्स ! अस्माकं ज्यस्य षड् लक्षाः सन्ति, तन्मध्या-
त्सार्धं पञ्चलक्षं लात्वा कश्चिद्वर्षादिनं नृपं संसेव्य तद्वलेन त्वन्मातरं वादयिष्ये” । इत्युक्त्वा धनं
लात्वा कस्याश्चिद्दिशि जगाम । श्रीदत्तस्य गृहस्थितस्यान्यदा पुत्रीजन्माभूत् । ततोऽसौ दध्यौ—
मायपियराण विरहो, धन्ननासो अज्ज पुत्तिआजम्म । नरनाहो वि विरुज्जो, दइवो रुज्जो न किं देइ ॥ १ ॥

ततः पुन्या यावद्दश दिनानि जातानि तावता शङ्खदत्तमित्रेण सह श्रीदत्तो व्यापारार्थं प्रवहणेऽचटत् ।
क्रमात्तौ सिंहद्वीपं गतौ । तत्र नव वर्षाणि स्थित्वा विशेषलाजार्थिनौ कदाह्वीपं गतौ । तत्र वर्षषट्
स्थित्वाऽष्टौ ज्यकोटीरुपार्ज्यं बहूनि क्रयाणकानि गजाश्वौश्चादाय स्वस्थानं प्रति चलितौ । अन्यदा
प्रवहंणाद्वालिका निविष्टौ समुद्रजले तरन्तीमेकां मञ्जूषां ददृशतुः । ताभ्यामुक्तम्—“एतस्या मध्ये यत्
किञ्चिन्नवति तदावान्यां विज्ज्य गृहीतव्यम्” । ततः सेवकैः सा मञ्जूषा निष्कास्योद्घाटिता । तन्मध्ये
निम्बपत्रचारिता किञ्चिन्नीलाङ्गी अचेतनैका कन्या दृष्टा । किमिदमिति सर्वेऽपि प्रोचुः । ततः शङ्खदत्ते-
नोक्तम्—“नूनमेषा बाला सर्पदष्टा मृतेति विज्ञाय केनापि प्रवाहिता, अहमेतां जीवयिष्यामि” ।
इत्युक्त्वा मन्त्रितजलेनाहोत्य सचेतना कृता । ततः खानपानस्नानान्यङ्गनादिभिः सर्वाङ्गसुभगा जाता ।
ततः शङ्खदत्तेनोक्तं—“मयैषा जीविता ततोऽहमेनां स्वीकरिष्ये” । श्रीदत्तेनोक्तं—“मैवं वादीः,

मयाऽर्धं स्वकीयं कथितमस्ति, ततस्त्वं मत्पार्श्वान्मूढ्यार्धं द्रव्यं गृहाण, अहमेतां स्वीकरिष्ये, त्वं त्वस्या जीवितदानात् पितृस्थानीयः” । इत्यादिविवादं चक्रतुः । उक्तं हि—

हा नार्यो निर्मिताः केन, सिद्धिस्वर्गगन्ताः खलु । यत्र संवदन्ति ते मूढाः, सुरा अपि नरा अपि ॥१॥

ततो निर्योमिकैरुक्तम्—“जो जो दिनव्ययैतत्प्रवहणं सुवर्णकूलं प्राप्स्यति, तत्राप्तपुरुषा विवादं निराकरिष्यन्ति, तावत्कलहो न कार्यः” । इति श्रुत्वा स्थितौ । ततः श्रीदत्तो दध्यौ—“नूनमेषा लोकैर्जीवितप्रदत्वादस्यैव दापयिष्यते, ततोऽहमधुनैव ग्रहणोपायं कुर्वे” । इति विचिन्त्याद्यालकं निविष्टो वज्रापे—“हे मित्र ! त्वं शीघ्रमागच्छ, महत्कौतुकं, द्विमुखो मत्स्यः प्रवहणाधो यति” । इति श्रुत्वा यावत्स विलोकयति तावत्तेन सागरान्तर्निपातितः, लोकप्रत्ययार्थं च मिथ्यापूत्कारं कृतवान् । ततः प्रवहणादि कुशलेन सुवर्णकूलं प्रापुः । श्रीदत्तः कन्यायुतस्तत्र पुरे स्थितः । ततो राजाग्रे गत्वोपायनं कृतवान् । राज्ञा बहुमानं दत्तम् । ततः कन्यापाणिग्रहणमुहूर्तं गवेपयन्नस्ति । नित्यं राजसन्ध्यायां गच्छति । अन्यदा राज्ञश्च-मरवीजिका दृष्टा । तत्सौन्दर्याकृष्टेन पृष्टं तत्स्वरूपं केनाप्युक्तम्—“एषा सुवर्णरेखा वेश्या, एकवारमप्येतया सह वार्तां कर्तुं स लज्जते योऽस्याः पञ्चाशत्सहस्राणि द्रव्यं ददाति” । श्रीदत्तेनार्धद्वयं धनं दत्त्वाऽऽकारिता सा । ततो वेश्यां कन्यां च रथे निवेश्य वने क्रीमार्थं ययौ । तावदेको वानरो वानरीजिः क्रीकै-स्तत्रागात् । तं दृष्ट्वा श्रीदत्तेनोक्तम्—

धिग् जन्म पशुजन्तूनां, यत्र नास्ति विवेकिता । कृत्याकृत्यविभ्रानेन, विना जन्म निरर्थकम् ॥ १ ॥

अहो ! एतेषां मातृपितृचगिन्यादिविवेकविकलानां किं जन्म ?” इति श्रुत्वा दन्तान् घर्षयित्वा कपिः
रोषं कृत्वाऽऽह—“रे रे दुराचार ! ज्वलन्तं पर्वतं पश्यसि, परं पादयोरधो ज्वलनं न पश्यसि ।
रे रे अधमाधम ! मित्रं समुद्रे प्रक्षिप्येदानीं जोगार्थं मातरं पुत्रीं च पार्श्वे निधाय निन्दां कर्तुमु-
द्यतोऽसि” । इति निर्जस्त्योत्पुल्य स्वयूथे गतः । श्रीदत्तो दध्यौ—“एषा वेश्या कथं मम माता स्यात् ?
कन्या च मम सुता कथं ? समुद्रागतत्वात् । मन्माता तु किञ्चिद्व्यामला उच्चतनुश्च एषा तु गौराङ्गी
इत्यतनुश्च” । साऽपि पृष्ट्वा सती प्राह—“जोः कस्त्वामुपलक्ष्यति ? पशुवचसा किं विघ्नमे पतितोऽसि ?
तथापि स शङ्काकुलः कपिमितस्ततो यावद्भवेष्टयति तावत्तत्र मुनिमेकं ददर्श । तं नत्वा स्वाकृतं पप्रह ।
मुनिः प्राह—“अहमवधिना वेद्मि अतो यद्गानरेणोक्तं तत्तथैव ज्ञेयम् । यतः शृणु पूर्वं सुताया उदन्तम्—
त्वं तु दशदिनः एकां पुत्रीं मुक्त्वा प्रवहणे चटितः, ततः परं तत्र पुरे परचक्रजयमुत्पन्नं, तदा
त्वन्नार्या सुतामादाय गङ्गातटस्थे सिंहपुरे स्वबन्धुसमीपे गता तत्रैकादश वर्षाणि गतानि । अन्येद्युः सा
बाला व्यालेन दष्टा, जनन्या मातुलैश्चोपायाः कृताः, परं विषं न वलितं, ततो मृतेति ज्ञात्वा मात्रा स्नेहवशा-
न्मञ्जुषायां क्षिप्त्वा गङ्गायां प्रवाहिता, सा त्वया लब्धा मञ्जुषा, सेयं तव सुता ।
अथ शृणु तव मातृस्वरूपं—सुरकान्तभूकान्तेन त्वन्माता स्वान्तःपुरे क्षिप्त्वा, तद्ग्रहणार्थं त्व-
त्पित्रा सार्धं पञ्चलक्ष्मण्यं लात्वा प्रह्वनं गत्वा समरपद्मीपतिः सेवितः । तेनोत्कटसैन्येनागत्य

पुरं जगं, सुरकान्तो नष्टः । एतत्समये त्वत्पितरमग्रे ज्ञूत्वा प्रविशन्तं जलाटे बाणो लभो मृतश्च तत्रैव यतः—

अन्यथा चिन्तितं कार्यं, दैवेन कृतमन्यथा । वर्षन्ति जलदाः शैले, जलमन्यत्र गच्छति ॥ १ ॥

अन्यथा चिन्तितं कार्यं, दैवेन कृतमन्यथा । प्रियाकृते हि प्रारम्भः, स्वात्मघाताय सोऽजवत् ॥ २ ॥
त्वन्मातापि केषाञ्चित् जिह्वानां हस्ते गता । मार्गे तेन्योऽपि नष्टा । वने प्रमन्त्या तथा कस्यचित्तरोः फलेन जडितं तेन देहे ह्रस्वत्वं किञ्चिज्ज्ञौरत्वं च जातम्, यतः—अचिन्त्यो मणिमन्त्रौषधीनां प्रजावः । सा तत्र देशान्तरं गच्छन्निः कैश्चिद्वणिग्निर्दृष्टा । वनदेवाङ्गनां ज्ञात्वा ब्रान्त्या स्वरूपं पृष्टा सा प्राह—“अहं मानुषी अस्मि” । ततस्तां गृहीत्वा सुवर्णकूले विक्रीता । सुरूपत्वादिप्रभवत्या वेदयथा लक्ष्मण्येण गृहीता । नाट्यादिकं शिङ्खयित्वा सुवर्णरेखेति नाम कृतम् । क्रमाज्ज्ञाश्चामरधारिणी जाता । सेयं सुवर्णरेखा त्वन्माता । अनया त्वमुपलक्षितः, तथापि लज्जया लोभेन च न स्वात्मा प्रकटीकृतः” ।

इति श्रुत्वा श्रीदत्त आह—“स्वामिन् ! युक्तमिदं, परं वानरः कथमिदं जानाति ?” । मुनिरूचे—
“तव पिता सोमश्रीध्यानेन मृत्वा व्यन्तरो जातः, स प्रमत्तत्र त्वां सोमश्रियं च दृष्ट्वा कपिदेहेऽवतीर्त्य त्वामनर्थकरणतत्परं न्यवर्तयत्” । श्रीदत्तो दध्यौ—“अहो कर्मणां विषमा गतिः” । पुनर्मुनिराह—
“अयं व्यन्तरः पूर्वमोहात्स्वां स्त्रियं गृहीत्वा यास्यति” । तावत्स एव वानरस्तामुत्पाठ्य वनान्तरं गतः ।
श्रीदत्तस्तु शिरो धुन्वन्मुनिं नत्वा पुत्र्या सह स्वस्थानं गतः । तावता वृद्धवेदयथा दास्यः पृष्टाः—“क सुवर्णरेखेति” । तानिरूचे—“अर्धलक्षसुवर्णदानेन श्रीदत्तवणिजा वनान्तर्नीतास्ति” । तथोक्तम्—“साऽऽहू-

यताम्” । ततो दासीचिरागल्य हृष्टे निविष्टः श्रीदत्तः पृष्टः—“कास्माकं स्वामिनी ?” । तेनोक्तं—“नाहं जाने” । ततो वृद्धवेश्यया राजाग्रे पूकृतं—“हा हा प्रजो ! मुषिताऽस्मि, सुवर्णरेखा श्रीदत्तेन क्वापि गोपिता” । राज्ञा तदैवाकार्यं स पृष्टः । स त्वसद्भूतमेतत्केनापि न मन्यते इति विचिन्त्य किमपि नाचख्यौ । ततो राज्ञा कारागारे क्षिप्तः, पुत्री च स्वगृहे दासी जविष्यतीति रहिता । अथ तत्रस्थेन तेन चिन्तितं—“सत्यकथनेनैव कथञ्चिन्मे मोक्षः स्यात्” । इति ध्यात्वाऽऽरक्षकमुखेन नृपं व्यजिज्ञपत्—“स्वामिन् ! सत्यं वदामि” । ततो श्रूयनाकारितः सत्रायामेत्य कपिस्वरूपं प्रोक्तवान् । सर्वोऽपि जनो जहास—“अहो ! कीदृशं सत्यमुक्तं ? यतः—असंचाव्यं न वक्तव्यं, प्रत्यक्षं यदि दृश्यते । यथा वानरगीतानि, तथा तरति सा शिला” ॥ १ ॥ इतिन्यायात्” । ‘अयमद्यापि सत्यं न वदति’ इति रुष्टेन राज्ञा मारणार्थमादिष्टो दध्यौ—“कृतं कर्मोदयागतं किं खेदेन ?” । राजा सपरिकरस्तं गुरुं नत्वा देशानां गयाचे । केवली प्राह—“हे नृप ! सत्यवादिनः श्रीदत्तस्य हननं त्वयाऽऽदिष्टं तत्तव शुश्रूषाचिलाषुकस्य नार्हम्” । ततो लज्जितस्तमाकार्यं स्वपार्श्वे निवेश्य यावत्तस्य स्वरूपं पृच्छति तावता स वानरः स्वर्णरेखां पृष्टे कृत्वा एत्य तामुत्तार्य सत्रायां निविष्टः । सर्वेऽपि त्रिस्मिताः तं श्रीदत्तं प्रशशंसुः । ततः श्रीदत्तेन पृष्टं—“स्वामिन् ! कुतो मम मातु सुतयोर्वि-पयाचिलाषादि वञ्च्य ?” । मुनिराह—“पूर्वजवसंवन्धात्, श्रूयताम्—

काम्पिह्यपुरे चैत्राजिधो द्विजोऽञ्जतु, तस्य गौरी गङ्गा चेति द्वे प्रिये अञ्जतां, सोऽन्यदा मैत्रेण नाम्ना स्वमित्रेण सह याञ्चार्यं कुंकणदेशे गतः । ताभ्यां तत्र बहु धनमर्जितम् । अन्यदा चैत्रं सुप्तं वीक्ष्य मैत्रेण चिन्तितम्—“एनं हत्वा सर्वं धनं गृह्णामि” । पुनः क्षणान्तरात् “धिग्मां विश्वस्तघातिनम्” इति ध्यात्वा तथैव स्थितः । पुनस्तौ लोचनेन व्रमन्तौ वनान्तः प्रविष्टौ, तत्राज्ञातपूर्ववैतरणीजले निमग्नौ मृत्वाऽनेकप्रवान् भ्रान्त्वा चैत्रजीवस्त्वं जातः मैत्रजीवस्तु शङ्खदत्तः । तेन पूर्वं त्वन्मारणं ध्यातं तत्कर्मणा त्वयाऽसावम्बुधौ द्विसः । चैत्रस्त्रियौ गौरीगङ्गानाम्भ्यौ भर्तृवियोगाद्विरक्तचित्ते तापस्यौ जाते । एकदा गौरी गाढं तृषाकुला स्वसेवाकारिणीं प्रति जलं ययाचे, सा च निजालुरालस्यवशाद्यावदुत्तरं नादात्तदा क्रोधवशात्तयोक्तं—‘रे रे ! कृष्णसर्पेण किं दष्टाऽसि ? यन्मृतेवोत्तरं न ददासि’ । तदा तथा दुष्कर्म बद्धं । गङ्गाऽप्येकदा कस्मैचित्कार्याय प्रेषितां कर्मकरीं प्रति ‘रे रे ! केनापि इयन्तं कालं वन्दीकृताऽञ्जुः ?’ इत्यादिना दुष्कर्मार्जितवती । पुनरेकदा काञ्चिज्जणिकां बहुजिः कामुकैः सह विलसन्ती वीक्ष्य दध्यौ—‘धन्येयं कुसुमलतेव बहुजिः षट्पदैरिव कामुकैर्वेष्टिताऽस्ति, अहं तु मन्दजाग्या, यस्याः पतिरपि मुक्त्वा दूरं गतः’ इत्यादिना दुष्कर्मोपाजितवती । ततो मृत्वा द्वे अपि ज्योतिष्कदेव्यावभूतां । ततश्च्युत्वा गौरीजीवः पुत्रीत्वेन गङ्गाजीवश्च मातृत्वेन जातः । प्राक्तनपत्नीसंबन्धात्तवाप्येतयोर्विषये कामरागोऽञ्जतु ।

इति संसारस्वरूपं श्रुत्वा प्राप्तवैराग्यः श्रीदत्तः प्राह—“पूज्य ! मम पापिनो मित्रमीलनं नावि न वा ?” ।

ज्ञानिनोक्तं—“मा वियीद, क्षणान्तरात्स एष्यति” । एवं वार्ता कुर्वत एव शङ्खदत्तः समागात्, श्रीदत्तं वीक्ष्य क्रोधारुणेन तं गुरुराह—“जो जज ! कोपं मा कारी; यतः—

लग्गइ कोहपलीवण, रुज्जइ गुणरयणाइं । उवसमरसि नउ उलवे, सहेति दुक्कसयाइं ॥ १ ॥

कोह पविघो देहघर, तिन्नि विकार करेइ । अप्पउ तावे पर तवे, पर तह (नेह) हानि करेइ ॥ २ ॥”

इति श्रुत्वा किञ्चित् शान्तचित्तो जातः । श्रीदत्तेनान्युच्चाय स्वपार्श्वं निवेश्य केवलिनं पृष्ठं—
‘कुतोऽयमागतः ?’ । स प्राह—‘समुद्रमध्ये फलकमेकं प्राप्य तरन् सप्तत्रिदैनैः सारस्वततटनगरं प्राप्तः । तत्रास्य मातुलो मिलितः, तेन स्वस्थीकृतोऽसौ । स्वर्णकूटस्वरूपे पृष्ठे मातुलेनोक्तम्—“इतो विंशति-
योजनानि तत्पुरं, तत्र गजैर्चृतानि प्रवहणान्यागतानि श्रूयन्ते” । इत्याकर्ण्य मातुलमापृच्छयात्रागतः,
त्वां दृष्ट्वा रोपपरो जातः” । पुनः केवली पूर्वजवं कथयित्वा शङ्खं प्रत्यबोधयत् । इत्यादिदेशनां श्रुत्वा
राजा षादश व्रतानि जग्राह । श्रीदत्तोऽपि शङ्खदत्तेन सह स्वस्थाने गत्वा इव्यार्धं स्वपुत्रीं च तस्मै
ददौ । स्वयं तु जिनचरनन्निम्बप्रतिष्ठाज्ञानचक्रिप्रचृतिसप्तक्षेत्रेषु वित्तवीजमुत्त्वा महामहपूर्वकं केवलिन-
पार्श्वं दीक्षां जग्राह । क्रमेण केवलज्ञानं मोक्षं च प्रापेति ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोविंशो स्तम्भे
चतुश्चत्वारिंशदधिकत्रिशततमं व्याख्यानम् ३४४

पञ्चत्वारिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३४५ ॥

अथ हुताशिनीपर्वाह—

पर्व हुताशिनीसंज्ञं, लौकिकं पापरूपकम् । हेयं लोकोत्तरधर्मज्ञैर्नैव संततिवर्धकम् ॥ १ ॥

स्पष्टः । अत्रार्थसमर्थनार्थं हुताशिनीसंबन्धोऽयम्—

अत्र जरते जयपुरं नाम नगरम् । यत्र—

तत्रेषु दानश्चिकुरेषु बन्धः, शारीषु मारिश्च मदो गजेषु ।

हारेषु वै निजविलोकनानि, कन्यां विवाहे करपीरुनं च ॥ १ ॥

तत्र विदग्धजना वसन्ति स्म । यतः—

नयरं न होइ अट्टालण्हिं पासायतुंगसिहरेहिं । गामं पि होइ नयरं, जह्म वियहू जणो वसइ ॥ १ ॥

तत्र पुरे न कोऽपि मार्गणो दृश्यते, यदि कोऽपि वीक्ष्यते स प्रतिबोधार्थं भ्रमति । यतः—

घारं घारमटन्तो हि, जिह्मुकाः पात्रपाणयः । कथयन्त्येव लोकाना—मदत्तफलमीदृशम् ॥ १ ॥

तत्र पुरे जयवर्मा नाम नृपः । तत्र तस्य माननीयः मनोरथश्रेष्ठी वसति स्म । श्रेष्ठिप्रिया लक्ष्मी-

नामाऽस्ति । यतः—

संसारे श्रान्तदेहस्य, तिस्रो विश्रामभूमयः । अपत्यं च कलत्रं च, सतां सङ्गतिरेव च ॥ १ ॥

तस्य श्रेष्ठिनश्चत्वारः पुत्राः सन्ति । तेषामुपरि अनेकदेवार्चानिरन्यर्थिता होलिकाह्वा कन्या जाता । सा यौवनं गताऽनुरूपेभ्यपुत्रेण सह विवाहिता । स्वामी अकृतसंयोग एव विसूचिकया मृतः । प्राग्ज-
वेऽनाराधितजिनाज्ञातः सा बालैव विधवाऽभूत्, पित्रोर्महादुःखं प्रसृतं, यतः—

पुत्रश्च मूर्खो विधवा च कन्या, शठं च मित्रं चपलं कलत्रम् ।
विलासकाले धनहीनता च, विनाऽग्निना पञ्च दहन्ति कायम् ॥ १ ॥

कुरंगुरुरक्तण दोहगाइ, विंजक्त निंदू विसकन्नगाइ ।
जम्मंतरे खंनियबंधम्मा, नाऊण कुजा दहसीलचावं ॥ २ ॥

ततः पितृभ्यां सा होली निजगृह एवानीता । सा गृहाद्दालिकायां स्थिता मदोन्मत्ता कामव्यथा-
दिता तिष्ठति, यतः—

बालरणमा तपस्वी च, कीलवधश्च घोटकः । अन्तःपुरगता नारी, नित्यं ध्यायन्ति मैथुनम् ॥ १ ॥
नर सासरे स्त्री पीहरे, यति कुसंगतवास । नदीतीरे तरु माल कहे, यदि तदि होय विणास ॥ २ ॥

श्रुतेऽपि—

सीसा य जे संजमजोगजुत्ता, पुत्ता य जे गेहजरे नियुत्ता ।
वियारबुद्धी कुलबालिया य, होऊण तेसैं लवसंतिमेइ ॥ ३ ॥

एवं शिष्यं पुत्रं कुलवधूं च निजनिजकार्येषु सात्वम्बना रक्षितव्याः । सा निरात्मम्बना कथं न काम विकारे प्रवर्तते । यतः—

यौवनं धनसंपत्तिः, प्रभुत्वमविवेकिता । एकैकमप्यनर्थाय, किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ १ ॥

अन्यदा सा होली गवाक्षस्था वङ्गदेशभूपस्य सुतं कामपादाख्यं लीलाया तुरगारूढं गह्वन्तं वीक्ष्य कामबाणकटाक्षनिक्षेपं चकार । कामपादोऽपि तद्रूपमोहितः पुनः पुनरपश्यत् । यतः—

दिष्टी दिष्टिपसरो, पसरेण रई रईश्च सञ्चवो । सञ्चवेण य नेहो, पंच य बाणा आणंगस्स ॥ १ ॥

द्यावपि परस्परं ध्यायतः, क्षणमप्यशनवसनादिषु रतिं न प्रापतुः । यतः—

नेह म करजो कोइ, गोरस नित नित इम चाणे । नेह यसाइओ य, जिम दहिंयसो विलोम्भि ॥ १ ॥

आइ फिरो सहु कोइ, अणगमतो आठे पहर । जो मन विसम्यो होइ, सो मुऊ किमे न वीसरे ॥ २ ॥

एकदा पित्रा पृष्टा—“पुत्रि ! किं त्वं दुःखिता म्दानास्याऽतिकृशा दृश्यसे ?” । सा पितरं न किञ्चि-

दुस्तरं ददौ । पित्रा ध्यातम्—“एषा वराकी बालविधवा किं जहपति ? पूर्वकर्मोदयेन महादुःखिनी जाता । यतः—

यथा धेनुसहस्रेषु, वत्सो विन्दति मातरम् । तथा पुरा कृतं कर्म, कर्तारमनुगृह्णाति ॥ १ ॥

तथाप्यस्याः पठनाद्यात्मन्तं कारयामि, येन दिनान्निर्गमयति । अथ तत्र पुरे चन्द्ररुजो विप्रः

अव्यलोचेन ज्ञाणरुचेष्टां कुर्वन् ज्ञाणो जातः । तस्य दुंडा नाम दारिका । सा यौवनवत्यपि न केनापि

विषेण परिणीता, ततश्चन्द्ररुदेण अचलचूतिचारुस्य परिणयिता, मिलितः सहशो योगः । यतः—
 जूयारियस्स धूया, परिणीया गंठिगोन्निपुत्तेण । जुन्नियं विवाह जुगं मिलियं रयणायरे रयणं ॥ १ ॥
 उष्ट्राणां च विवाहेषु, रासचास्तत्र गायनाः । परस्परं प्रशंसन्ति, अहो रूपमहो ध्वनिः ॥ २ ॥
 सा पुनः दुंडा परिणयनानन्तरमेवोन्नयकुलस्य पितुः पत्युश्च हयंकरी जाता । उदरजरणार्थं परि-
 व्राजिकावेपेण कर्मणमारणोच्चाटनादिकर्मणा जीवति । एकदा चिकार्थं प्रमन्ती मनोरथश्रेष्ठिगृहे समा-
 गता, श्रेष्ठिना प्रदत्तासने निविष्टा, कुशलं पृष्टा धर्माक्षराण्युच्चचारंति, यतः—
 काला कुशल किं पूढीइं, नितु लगंते जाण । जरा आवे जोवण खिसें, हाणी विहाण विहाण ॥ १ ॥
 काया पाटण हेस राजा, पवणु फिरे तलारो । तिण पाटण वसे जोगी, जाणे जोग विचारो ॥ २ ॥

एक खोलनि पंचहिं जण रुंधी, तिन्ह सगलहि जूजूडुद्धि ।
 कह जाउ सा घरं किम नंदे, जहं कुंडुवउ अप्पण विंदइ ॥ ३ ॥
 जर कुत्तो जोवण ससा, काल आवेही मित्त ।
 त्रिहु वयरि विच कुंपमा, कुशल किं पूढे मित्त ॥ ४ ॥

इत्यादिवाक्यानि श्रुत्वा श्रेष्ठी दध्यौ—“अहो ! वैराग्यरङ्गो यौवनेऽपि विस्मयकरोऽस्याः । यतः—
 धातुषु क्षीयमाणेषु, रामः कस्य न जायते ।
 प्रथमे(पुरा)वयसि यः साधुः, स साधुरिति मे मतिः ॥ १ ॥”

ततः श्रेष्ठिना सा विज्ञप्ता—“हे स्वामिनि ! मम पुत्रीं बालविधवां त्वं पाठय येन वैराग्यं स्यात् । यतः—

जे जारिसेण संगं करेइ, अचिरेण सो तारिसो होइ ।

कुसुमेहिं सह वसंता, तिळा वि सुगंधया हुंति ॥ १ ॥

चंदणवणसंगेणं, अन्ने तरुणा वि चंदणा हुंति । इक्कं वंसं मुत्तुं, जा सो हियए वहइ गंठिं ॥ २ ॥”

तयोक्तं—“गृहिणां सङ्गलपस्विनां न गुणावहः । यतः—

घाविमौ पुरुषौ लोके, शिरःशूलकरौ परौ । गृहस्थश्च निरालम्बी, सालम्बी च यतिर्नवेत् ॥ १ ॥”

दम्निनां नकारो गुणकर एव । यतः—

मनमांहि जावे मुंरु हलावे, न न कही कही लोक सुणावे ।

मनकी वात कवहु को जाणे, कपट चिन्ह ए माल वखाणे ॥ १ ॥

ततो दुंदया निजान्निप्रायो ज्ञापितः—

किं कीजे कृपण तणे, उंचो धवलहरेहि । वर पन्नालो गुंपनो, पहिय विलंबे जेहि ॥ १ ॥

ततो दुंढां होदीसमीपे नीत्वा पुत्रीं स्माह—“एषा तव गुरुणी, एतत्पार्श्वे त्वं पठ, सेवां कुरु” । तदनु तथा सह तिष्ठति, परं कामपालसङ्गस्पृहान्विता न पठति । यतः—

यस्य न सहजो बोधः, पुरतः किं तस्य जट्टिपतैर्बहुजिः ।

नलिकाधृतमिव सततं, न भवति सरलं शुनः पुच्छं ॥ १ ॥

अन्यदा हुंढया पृष्टं—“हे वत्से ! त्वं सदोविद्या केन दुःखेन दृश्यसे ?” इत्येवं पृष्टा सा होली स्वाकृतं सर्वमज्ञापयत् । जराटिकया ज्ञातं—“न मनागप्युद्वेगं कुरु, अचिरेण तव कार्यं विधास्यामि” । ततः कामपालमन्दिरे गत्वा तपस्विनी तं ग्राह—“अवधिरहादिता सा होली त्वच्चित्तपरा मरिष्यति यदि तव सङ्गो न जविष्यति” । स ग्राह—“द्योर्मैलापः कः स्थले जायते ?” । साऽऽह—“सूर्यचैत्ये त्वया समागन्तव्यं, सापि तत्र समेव्यति” । इति श्रुत्वा स हृष्टः, न पुनरेतच्छातं, यतः—
दक्षी लंक सतोरणी, वन हुआ मसिवन्न । केतीवारे खेम, सुतां सापह साथरें ॥ १ ॥

ततः कामपालो निजकामसाधनार्थं तां संमान्य विससर्ज, यतः—
सत्त सायरम्मि फिर्यो, जंबूदीव पड़छ । कारण विणु जो नेहमो, सो में कहिं न दिछ ॥ १ ॥

ततो हुंढया होलीसमीपे एत्य सर्वं गदितं । अथ प्रजाते रविपूजासामर्थी सर्वा गृहीत्वा गुरुण्या सह रविमते गता । सोऽपि तत्रागात् । बहुदिनपीन्तिनेन सा गाढमालिङ्गिता । ततः सा हुताशिनी लख-
गृहिणी मनसा किञ्चिद्विचार्य पूत्कारं चकार—“धावत धावत जो जनाः, गृह्णीत गृह्णीतामुं परस्त्री-
शीललोपकं पुरुषं” । यतः—
नामृतं न विषं किञ्चि—देकां मुक्त्वा नितम्बिनीम् । सैवामृतलता रक्ता, विरक्ता विषवध्वरी ॥ १ ॥

अत्रान्तरे तस्या जनकः समेतः, तेन कामपादो दृष्टः पृष्टश्च—“केन हेतुना त्वं परस्त्रीकण्ठे विद्यमः?” । सोऽपि महाधूर्तस्तं ग्राह—“मम प्राणप्रिया तव पुत्री सदृशरूपाऽस्ति, मया ज्ञातमसौ मम युवतिरेव, तेन हेतुना परिरब्धा” । इत्युक्त्वा गतः कामपादः । होली पुनः पितरावब्रूत्—“अहो ! सतीजनप्रधानस्य मम दोषो लग्नः, यत्परनरस्पर्शो मदीयदेहे जातः, अतोऽहमग्निं प्रविशामि, अधन्ये जन्मजीविते, अत्रैव रविचैत्यसमीपे देहं तस्मसादिधास्यामि” । यतः—

रोयंति रुयावंति य, अद्वियं जंपंति पत्तियावंति । कवरेण खयंति विसं, मरंति नवि दिति सन्नावं ॥ १ ॥
ततः पितृभ्यां सा शिक्षिता—“किं गाढमाग्रहं करोषि ? तेनाज्ञानतया ज्ञान्त्या कण्ठे लग्नमसि, नात्र दोषः निर्विकारमनसां । यतः—

गृह्णाति दन्तैः शिशुमाखुमोतुः, पद्मं च वंशं दशति द्विरेफः ।

भार्यां सुतां श्लिष्यति वै मनुष्य—स्तत्रापि नित्यं मनसः प्रमाणम् ॥ १ ॥”

एवं शिक्षां दत्त्वा कथमपि गृहं नीता, विश्वे सतीत्वेन विख्याता । तदनु स्वेच्छया गोसे उत्सूरे वा रविचैत्ये व्रजति दुंढां वञ्चयित्वैव । यतः—

यात्रा जागरदूरवारिचरणं मानुर्गृहेऽवस्थितिः, वल्लार्थं रजकोपसर्पणमपि स्याच्चर्चिकामेखनम् ।

स्थानप्रंशसखीनिवासगमनं जर्तुः प्रवासादिका, व्यापाराः खलु शीलखण्डनकराः प्रायः सतीनामपि ॥ १ ॥

अथान्यदा फाट्गुनपूर्णमा रात्रौ रविमणे होली समागता, हुंढया कामपावोऽपि तत्राकारितः ।
 “आवयोः कार्यसिद्धिर्जाता, असौ हुंढा मर्मज्ञा कदाचिदपि तृणकुटीरे सुप्ता । तत्समये वान्यामपि ध्यातं—
 उपाध्यायश्च वैद्यश्च, नर्तक्यश्च परस्त्रियः । सूतिका दूतिका चैव, सिद्धे कार्ये तृणोपमाः ॥ १ ॥
 मन्त्रवीजमिदं पक्कं, रक्षणीयं यथा तथा । मनागपि न जिघेत, तज्जिह्वं न प्ररोहति ॥ २ ॥
 सुगुप्तस्यापि दम्भस्य ब्रह्माप्यन्तं न गृह्णाति । कोलिको विष्णुरूपेण राजकन्यां निवेवते ॥ ३ ॥
 ततो होढया काष्ठानि संमिह्य नरकरङ्कमेकं तत्र प्रक्षिप्याग्निः प्रज्वालितः, ततो वावपि प्रणष्टौ । यतः—
 मारु पियञ्चत्तारं, हणइ सुअं तह पणासए अहं । नियगेहं पि पलीवइ, नारी रागाउरा पावा ॥ १ ॥
 प्रजाते लोकाः परस्परं जणन्ति—“हा ! किमेतज्जातं ?” । तदा जज्जमनोरथश्चेष्टी स्वगृहे होलीं पुत्रीं
 परित्राजिकां चापश्यन् खेदपरः प्राह—“नूनमेकस्यां चितायां द्वे अपि अत्र मृते, पूर्वं महाप्रयत्नेन
 मया ज्वलनप्रवेशनं निषिद्धं, परं स्वपापनिवारणार्थं सतीत्वं नव्यं कृतं । तपस्विन्यपि तदनुरागतो
 दग्धा, अहो ! अस्या होलिकासत्याः जस्माङ्गविलेपनात् दुःखानि नश्यन्ति” । ततो लोका जस्मराशिं
 वन्दन्ते, मस्तके क्षिपन्ति । ततः पश्चात् फाट्गुनपूर्णमादिने तत्र स्थले लोका इन्धनढगणादिपुञ्जं विधाय
 हुताशिनीं प्रकटीकुर्वन्ति, सर्वत्र होलीपर्वं विख्यातं जातम् ।
 अथान्यदा कामपालः स्त्रियं प्राह—“इत्थं विना चिन्तितं न सिध्यति, अतोऽहं विदेशं गन्तामि” ।

तदाकर्ण्य होली प्राह—“हे प्रिय ! त्वदर्थं मया जातिकुलादिकं त्यक्तं, त्वघिरहः क्षणमपि न सहेड-हम्” । तेन सत्यमिति वाक्यं मानितं । यतः—

लीलावतीनां सहजा विलासाः, त एव मूढस्य हृदि स्फुरन्ति ।

रागो नलिन्याः सहजोऽङ्गजातः, तत्र त्रमत्येव मुधा षमंघ्रिः ॥ १ ॥

पुनर्होली लाह—“दृष्टं सर्वं स्थानं, परं मज्जनकगृहं विना नान्यत्र कुत्रापि धनलाभो दृश्यते” । स प्राह—“तत्र कथं गम्यते ? महाकार्यं विधाय निर्गतावावां” । सा स्माह—“ईदृशीं दम्भरचनानां रचयि-
व्यामि, येन पित्रादिजनः सानुकूलः स्यात् । आवयोर्निर्गमनानन्तरं तत्र लोकानां महापूज्यं मान्यं
होलिकामहासतीपर्व जातम्, अतस्तत्रैव गमनं योग्यम्” । अथ छावपि जयपुरासन्नप्रदेशे समागतौ ।
तदा होली लपपतिं प्राह—“गत्वा त्वं मज्जनकहृद्दं कथय हे श्रेष्ठिन् ! मदीयस्त्रीयोग्यां मूढ्येनैकां
शाटिकां प्रयच्छ” । तदाकर्ण्य कामपालो मूढ्येन श्रेष्ठिपार्श्वे शाटिकां गृहीत्वा तस्यै ददौ । सा प्राह—
“किमनया ? अन्यां स्वह्नां गत्वा मार्गय” । पुनः स गतः, अन्यां लात्वाऽदर्शयत् । सापि पुनः पश्चात्
तथा प्रेषिता । तदा श्रेष्ठिना प्रोक्तं—“किं चूयो गमनागमनं करोषि ? तव स्त्रियमत्रानय, येन
स्वयं शाटिकां गृह्णाति” । एतच्छाक्यं कामपालेन प्रिययै ज्ञापितम् । तदाकर्ण्य होली शीघ्रं तत्रगात् ।
हृद्दं स्थित्वा साऽन्यामन्यां शाटिकां यावद्विलोकयति तावत्पुनः पुनः श्रेष्ठी होलीमनिमेषदृष्ट्या पश्यति ।
तदा कामपालेनोक्तं—“हे श्रेष्ठिन् ! त्वं सज्जनोऽसि, किं परवनिताञ्जिमुखं निरीक्षसे ?” श्रेष्ठी प्राह—

“नाहं कामविकारेण विलोकयामि, किं तु मत्पुत्रीसदृशं रूपं द्वावण्यं च वीक्ष्य चिन्तयामि किमियं सेव पुनर्मानुरूपेण समेता ? परं सा त्वयौ प्रविश्य सती देव्यभूत्” । ततः कामपालेनोक्तं—“अस्या अपि होलीति नाम, परमसौ तु मत्पत्नी, एवं पुरा सूर्यचैत्ये तव दारिकां दृष्ट्वा मन्नार्यात्रमेण कण्ठे आलि-
क्षिता मया, अधुना तवापि मन्नार्यायां स्वपुत्रीभ्रम उत्पन्नः, परं समानरूपाः सदृशवयसो बहवो नरा नार्यश्च जवन्ति, नात्र तव दोषः” । ततः श्रेष्ठी स्नेहेन पुत्रीं जामातरं च कृत्वा तौ स्वगृहेऽस्थापयत् ।
अहो ! स्त्रीणां गूढा बुद्धिः यतः—

लब्ध्वा चारिहिपारं, लब्ध्वा परं च सबसन्नाणं । महिलाचरियाण पुणो, पारं न लहेइ वंजा वि ॥१॥
अथ सा तापसी अग्निदग्धा शुजाध्यवसायेन मृत्वा व्यन्तरी देवी जाता, विचङ्गज्ञानेन निजप्राग्भवं दृष्ट्वा जयपुरपौरानुपरि कुपिता दध्यौ—“अहो ! महाऽसतीं जीवन्तीं होलीं स्तुवन्ति पूजयन्ति च लोकाः, परं मां न कोऽपि स्मरति” । इति ध्यात्वा पुर्या उपरि शिलां विकुर्व्यावोचत्—“एकं मम संतु-
ष्टिप्रदं मनोरथं मुक्त्वाऽन्यान् सर्वान् शिलया चूरयिष्यामि” । ततो नृपादयो चीताः श्रेष्ठिनं शरणं गताः । तेनापि विज्ञप्तं बलिपूजापूर्वकं—“यः कोऽपि देवो वा दानवो वा स प्रकटीभूय कथयतु वयं पौरास्तत्कुर्मः” । ततो दुर्गाव्यन्तर्या सर्वं पूर्वव्यतिकरं प्रोच्य कथितं—“होलीपर्वणि समायाते सर्वे पौराः
चारुवेष्टां गालिप्रदानं रक्षारजःकर्दमविलेपनं च कुर्वन्तु, तत उपज्वं निवारयामि” । जनैः प्रपन्नं सर्वं । तदनु रजःपर्व प्रसृतम् । लोको गङ्गुरिकप्रवाहसदृशः परमार्थं न वेत्ति । अत्र शिक्षावचनमवधार्यम्—

एकेनासंवध्वाक्येनानेकप्रवृत्तौ च पापं वधाति जीवः, अतः शुभं जहपनीयं, अव्यतो ह्युताशिनीपर्व
परित्यज्य नावतः स्वधियाऽङ्गीकार्यम् ।

दुर्वाक्यविस्तारमयं प्रवोदधौ, मिथ्यात्वपूर्णं जनतानिमज्जनम् ।

होलीरजःपर्व इदं तु लौकिकं, हेयं जिनेन्द्रागमतत्त्वकामुकैः ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्राह्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोविंशे स्तम्भे
पञ्चचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ३४९

समाप्तोऽयं त्रयोविंशः स्तम्भः ३३

॥ अथ चतुर्विंशः स्तम्भः ५४ ॥

षट्चत्वारिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३४६ ॥

श्रीयशोज्ञसूरिश्रीवलज्जज्ञसूरिज्ञातम्—

तपस्वी रूपवान् धीरः, कुलीनः शीलदार्ययुक् । पद्मत्रिशद्वगुणैराढ्योऽञ्जत्, श्रीयशोज्ञसूरिराद् ॥१॥
स्पष्टः । ज्ञातं चेदम्—

पक्षीपुर्णो श्रीयशोज्ञसूरेराचार्यपदावसरे यावन्नीवमष्टाजिः कवलैराचाम्लं विधेयमित्यजिग्रहं स्वीकृत्य तपूर्विणो मार्गे ईर्यापरा विहरन्तः सप्रत्ययया सूर्यप्रतिमयैकया दृष्टाः । मनसि तया ध्यातं—“अहो ! इमे सूरयो मज्जवने पादानवधारयेरन् तदा मज्जन्म सफलं जवेत्” । इति विचिन्त्य व्योम्नि मेघान् विकुर्व्य जलवृष्टिर्विहिता । तदाऽपूकायविराधना मा ऋदिति मत्वा समीपवर्तिसूर्यजवनमेव प्रविविशुः । तपःप्रज्ञावात् सूर्यः प्रत्यक्षीज्य “वरं वृणुष्व, अमोघं देवदर्शनम्” इत्युवाच, तथाप्यनिहन्तः सूरयः स्वोपाश्रयं प्राप्ताः ततः सूर्यो विप्ररूपेण वलात्सर्वस्वर्गध्वज्रादिजीवावलोकनाञ्जनकूपिकां पुस्तिकां चार्पयत् । सूरैः पुस्तकवाचनादेवाभ्यासाः पठितसिद्धा जाताः । तत एता विद्याः पाश्चात्यानामयोग्या इति विमृश्य स्वशिष्यं वलज्जमुनिमाकार्यं प्रोक्तम्—“इयं पुस्तिकाऽनाढ्येया, एतादृश्येव सूर्यैकसि गत्वा

तस्मै देया, कथनीयं च मञ्जरुप्रेषितां शुष्मदीयपूर्वदत्तस्थापनिकामिमां गृहाणेति” । बलत्रयेण तु गुरुणा
 वृढं निषिञ्चनापि गत्वा तच्चैत्यतो वहिः पुस्तिका ओटिता, आन्नायपत्रत्रयं संगोप्य सा पुस्तिका सूर्यप्र-
 तिमयै दत्ता, सूर्येणापि करौ प्रसार्य गृहीता । नतश्चैत्यतो वहिरेत्य पूर्वगोपितपत्राण्यदृष्ट्वा स्वमुपावृम्भं
 ददौ—“धिङ् मां गुर्वाज्ञाद्वितारं, पत्राणि तु को जानाति कुत्र गतानि” इति विलपन्तं साश्रुनेत्रं तं
 वीक्ष्य सूर्यः प्राह—“किं खेदं वहसि ? गृहाणेमानि त्रीणि पत्राणि, शासनोन्नत्यां प्रगुणो ऋव” । ततस्ते-
 नापि पत्रत्रयगता विद्याः पावसिञ्चि नीताः । अन्यदा वहिर्भूमिं गतेषु गुरुषु यथोक्तकालादधिककाल-
 रक्षार्थं प्रासुकजलार्थमानीताभ्यागल्लिन्तिकाः स्वसमीपे धृताः सन्ति, तस्मिन् काले संजीवनी विद्याऽवि-
 स्मृत्यर्थं गुणिता, तन्महिम्ना ता अजालिन्तिकाः सर्वास्तत्सङ्ख्याऽजामेषगणो बभूव । तावत्तत्र गुरवः
 प्राप्ताः । तानीनागा ब्रूवशब्दान् कुर्वाणा वीक्ष्योपावृम्भं दत्तवान् । तदा स प्रहृष्ट—“स्वामिन् ! जात-
 मजातं न स्यात्, अधुना किं कुर्वे ? पूज्या मामादिशत” । गुरुराह—“जीवरक्षानिमित्तमजापालस्वरूपं
 कृत्वा साधुत्वं संगोप्य त्रिन्नौ द्वौ वाटकौ विधाय एकत्र वाटके तानीया अन्यत्र तानीयाश्च,
 पयानां मेलानो न कार्यः सन्ततिवृद्धिद्वयार्थमिहं विधेयं, तद्वदपि निर्जीवमेव विस्तार्यम्, तेषामिह-
 मायुःकालपर्यन्तं यतितव्यम्” । इत्यादि तद्वद्वायै उपदिश्य सूर्यः स्थानान्तरे व्यहार्षुः । ततो बलत्रजो
 गिरिगुहास्थोऽव्यक्तवेषधारी तानिवृन्दमोषधीश्चारयन् तत्पुरिषेण होमं करोति । क्रमेण तस्य बहवो
 विद्याः सिद्धाः ।

अन्यदा श्रीरैवतगिरितीर्थं बौद्धैरध्यष्टायि, ततो रायल्लेगारनृपो राज्ञी च बौद्धैः स्वोपासकौ कृतौ, श्वेताम्बरास्तत्र तीर्थे प्रवेशं न लजन्ते । एकदा श्वेताम्बरसङ्घाश्चतुरशीतिभिर्मलिताः, परं बौद्धीञ्चूय देवा वन्द्या इति ल्लेगारनृपाज्ञया खिन्नाः पात्रेऽम्बादेवीमवतार्येत्युचुः—“सङ्घानां विघ्नं निवार्य साहाय्यं कुरु” । सोचे—“तीर्थं बौद्धव्यन्तरे रुद्धं ततः साहाय्यकरं विना मदीया शक्तिर्न स्फुरति । शामनोद्यो- तने प्रद्योतननिष्ठा यावज्जीवतपोरताः श्रीयशोचञ्जस्वामिनस्तु स्वर्गं गताः । अधुना वलञ्जमुनिरमु- कस्यले विराजते, तं मुनिं यदाऽऽनयत तदा तीर्थं वलते” । ततः सङ्घपतिचिरौष्टिकास्तत्र प्रेषिताः । तैस्तत्राजवृन्दं चारयन्तमेकं नरं दृष्ट्वा पृष्टम्—“अत्र वलञ्जमुनिः क्व वसति ? वेपपरावर्ते विव्रता तेनैव प्रोक्तम्—“अमुकस्थले गह्वरं, तत्र स स्थितोऽस्ति” । ततस्तत्रमनात्पूर्वमेव गिरिगह्वरे मुनिवेषं प्रकटी- कृत्य स्वयमेव स्थिताः । औष्टिकैरेत्य सङ्घशिक्षितविज्ञप्तिः कृता । तच्छ्रुत्वा मुनिनोक्तं—“युयं तत्र गह्वरं अहं सङ्घकार्ये शीघ्रमेमि” । स मुनिर्गगनमार्गेण तत्रागात् । सङ्घचक्रवर्त्यं रायल्लेगारस्य जीर्णकुर्गाधिपस्य पार्श्वे एत्योचे—“सङ्घानां यात्रान्तरायं मा कुरु, क्षणिकवादिनां नन्दं नीर्य” । नृपः प्राह—“बौद्धीञ्चूयैव तीर्थं वन्दध्वं, नान्यथा” । इति श्रुत्वा तस्य यपुषि अकृताहोटनादिना वेदनामुत्पाद्य गतः सङ्घमध्ये । विद्याव- लेन सङ्घस्य परितोऽग्निप्राकारं तत्परितो जलचृतखातिकां च विधाय सुखं तस्थौ । तद्व्याधिपीडितेन रुष्टेन राज्ञा सेनानीस्तं सङ्घं हन्तुं प्रहितः, स च तमग्निप्राकारं प्रेक्ष्य चीतो मुनिं प्रसादयामास, आह च—“हे मुने ! राजानं मा रोषय” । ततो मुनिः स्वमतिशयं दर्शयितुं मन्त्रिणं प्राह—“मद्वलं पश्य” । ततो रक्तकण-

वीरकम्बां संहारेण आमयित्वा पुरोवर्तिसर्वतरुशिरांस्यपातयत् । मन्त्रिणेचे—“मूषकोऽपि ढक्कनिकापातने शक्तः, न तूञ्जरणे” । ततः श्वेतकणवीरकम्बया सृष्ट्या आम्रितया तानि तरुशिरांसि स्वस्थाने योजितवान् । तदीदृश चमत्कृतेन मन्त्रिणा राजा विह्वलस्तत्सामर्थ्यं । ततः स ज्रीतो बलजघमेत्य नत्वा स्तुत्वाऽऽह—“मदपराधसहस्रं क्षमस्व, बालावज्ञया न क्रोधं पितर आवहन्ति” । इति श्रुत्वा मुनिः स्माह—“यद्यात्मानं जैनधर्मे निधेहि तदा सुखं स्यात्” इति मुनिवचसा स जैनधर्मं प्रपन्नः । श्रीसङ्घैर्महामहेन श्रीरैवतगिरितीर्थयात्रा विहिता ॥

बलजघ्नयशोजयौ, शासनस्य प्रजावकौ । जातौ तौ प्रत्यहं वन्दे, सौमि चक्तिगुणाञ्चितः ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ चतुर्विंशे स्तम्भे षट्-
चत्वारिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३४६

सप्तचत्वारिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३४७ ॥

अथ सुलजत्रोधिस्वरूपमाह—

लोचिता बहुचिर्चौगैः, पित्रादिचिर्निरन्तरम् । धर्मप्राप्तिं समीहन्ते, ते स्युः सुलजबोधिनः ॥ १ ॥

१ वैपरीत्येन वामजागेनेति यावत् १ प्रदक्षिणेन ।

कण्ठः । जावार्थस्तु वक्ष्यमाणज्ञातेन ज्ञेयः । तथाहि—

क्षितिप्रतिष्ठिते नगरे चित्रसंज्ञतौ पूर्वजवे उन्नौ गोपौ सुहृदावज्ज्ञतां । तौ वक्ष्यौ साधुसंयोगात्संयम-
माराध्य सुरावज्ज्ञतां । ततश्च्युतौ पृथ्वीपुरे सोदराविन्यात्मजौ जातौ । तयोरन्ये चत्वारो महर्द्धिका
इज्यपुत्राः सुहृदो जज्ञिरे । ते षमपि चिरं जोगानुपशुज्यान्यदा मुदा गुरूपान्ते धर्मं श्रुत्वा विजिते-
न्द्रियाः प्राव्रजन् । ते षमपि विविधं श्रुतमधीत्य प्रान्तेऽनशनं विधाय प्रथमस्वर्गे नलिनीगुह्यमविमाने
चतुःपट्योपमायुपः सुरा जज्ञिरे । तत्रायुःपूर्णे गोपजीवामरौ मुक्त्वा प्रागपरे चत्वारोऽच्यवन् । तेष्वेकः
कुरुदेशे इषुकारपुरे इषुकाराचिधो ज्ञमानजवत् । द्वितीयस्तु तस्यैव राक्षो महिष्यज्ज्ञत् । तृतीयस्तु
तस्यैव राक्षः पुरोधो जृगुसंज्ञक आसीत् । तुरीयस्तु यशाचिधा पुरोधसो ज्ञार्याऽजवत् । अथ तस्य
पुरोधसः प्राप्ते समयेऽपि यदाऽङ्गजो नाभूत्तदा तच्चिन्तयाऽत्यन्तमन्तर्व्याकुलोऽजवत् ।

इतश्च तौ गोपसुरावन्यदाऽवधिज्ञानात् ऋगोः पुत्रौ जविष्याव इति ज्ञात्वा तौ निर्ग्रन्थरूपौ ऋगोः
सौधे समेयतुः । सोऽपि प्रेक्ष्य प्रमुदितो रमणीयुतः प्राणमत् । ततस्तयोर्वाचं श्रुत्वा श्राद्धधर्मं प्राप्येति
पप्रच्छ—“हे पूज्यौ ! मम पुत्रा जविनो न वा ?” । ताद्वचतुः—“तव द्वौ सुतौ जविनौ, परं शिशुत्वे एव
प्रव्रज्यां ग्रहीष्यतः, तदा तयोरन्तरायो न करणीयः” । तत् दम्पतिभ्यां स्वीकृतं । ततो देवौ गतौ ।

अन्यदा दिवश्च्युतौ यशकुहाववतेरतुः । तत आजन्मापि मत्सुतौ मुनीन् मा पश्यतामिति ध्यात्वा
सत्रार्थः कापि ग्रामे गत्वाऽस्थात् । अथ क्रमात्सुतयुग्मं यशाऽसूत । क्रमेण विद्यायोग्यौ जातौ । तदा

पितृभ्यामिति शिक्षितौ—“हे पुत्रौ ! ये यतयो मुण्णा दण्डहस्ताः शनैर्नचैर्दृशो दम्भाद्वका इव विचरन्ति ते भिक्षुभ्यान् गृहीत्वा भ्रान्ति राक्षसा इव तन्मांसमश्नन्ति, तद्युवाभ्यां तेषां पार्श्वे न गन्तव्यं कदापि हि विश्व-
स्तघातिनस्ते सन्ति” । अन्यदा तौ खैरं क्रीरन्तौ ग्रामाद्वहिर्जग्मतुः । देवाद्ग्राममार्गादग्निमुखमगच्छतो
मुनीन् वीक्ष्य त्रस्तौ तौ नष्टा वने वटमारोहतां । साधवोऽपि तस्य वटस्याधः समागताः पृथ्वीं प्रमज्ज्य
यतनया जीवान् दूरीकृत्य पूर्वोपात्ताशनानादिकं ज्ञोक्तुमुपचक्रमिरे सिक्कशमात्रमपि भूसावपातयन्तः चव-
चवादिशब्दमकुवाणाश्चेति । तेषां चक्रमणजद्वपनाशनकरणवलोकादि सर्वे जीवरक्षापरं चेष्टनं वीक्ष्य
वटोर्ध्वस्थौ तौ दध्यतुः—“नन्वमी जक्तमेव शुञ्जते, न पलं पितृभ्यां व्यर्थमेव कथितं, भ्रान्तिमावां
नीतौ, परमीदृशाः श्रमणाः काप्याधान्यां दृष्टाः सन्ति” इति ध्यायन्तौ तौ प्राच्यां निजां जातिं सस्म-
रतुः, प्राकृतं श्रामण्यं स्मृत्वा संबुजौ दध्यतुः—“अहो ! मोहात् पितृभ्यां मृषोक्तिचिरावां वञ्चितौ” इति
ध्यायन्तौ न्यग्रोधादुत्तीर्य तान्नत्वा स्तुत्वा च स्वीयसौधमन्येत्य तातमित्याहुतुः, तच्चेदमुत्तराध्ययने सूत्रम-

असासयं दद्भुमिमं विहारं, बहुञ्जतरायं न ह्रु दीहमाञ्ज ।

तम्हा गिहंसी न रइं छत्रामो, आभंतयामो चरिस्सामु मोणं ॥ १ ॥
अनित्यं दृष्ट्वा इमं प्रत्यक्षं विहारं मनुष्यत्वेनावस्थानं बहवोऽन्तराया रोगादयो यत्र स तम् । नैव
दीर्घजीवितं सम्प्रति पूर्वकोटीवर्षाद्यायुषोऽज्ञावतः । यत् एवं तस्मात् गृहे न रतिं लज्जावहे, अत एवाम-
न्त्रयावः आपृच्छावः आवां चरिष्यावो मौनं संयममित्यर्थः ॥

एवं ताज्यामुक्ते तातः प्राह—“हे पुत्री ! युवां वेदवचनं न जानीथः, उक्तं च वेदे—अनपत्यस्य लोको न भवतीति, तथा—पुत्रेण जायते लोकः इत्येता वैदिकी श्रुतिः, अथ पुत्रस्य पुत्रेण स्वर्गलोके महीयते इति, यत एवं तस्मात् वेदानधीत्य विप्रान् संतोष्य पुत्रान् गृहे निवेश्य कामिनीविलासं विलस्य युवां दीक्षामङ्गीकुरुतम्” । इति श्रुत्वा तावूचतुः—“हे तात ! वेदा अधीतास्त्राणं शरणं न भवन्ति, तत्पवनमात्रतो दुर्गतिपातरदण्डसिद्धेः । उक्तं च स्मृतौ—

अकारणमधीयानो, ब्राह्मणस्तु युधिष्ठिर । उक्कुलिनोऽप्यधीयन्ते, शीलं तु मम रोचते ॥ १ ॥

विप्रसंतोषणमपि श्वघ्नहेतुरेव । यतस्ते कुर्मार्गप्ररूपणपशुवधादोवेव प्रवर्तन्ते ॥ २ ॥

नारकादौ पततां न त्राणं भवन्ति । उक्तं च वेदानुगैरपि—
यदि पुत्राभवेत्स्वर्गो, दानधर्मो न विद्यते । सुपितृत्र लोकोऽयं, दानधर्मो निरर्थकः ॥ १ ॥

उडुपुत्रा दुर्लभा गोधा, तावचूनी तथैव च । तेषां च प्रथमं स्वर्गः, पश्चाद्वोको गमिष्यति ॥ २ ॥

तथा कामिनीसौख्यमप्यशाश्वतं, यत उत्तराध्ययने सूत्रं—
खणमिन्तसुका बहुकालदुस्का, पगामदुस्का अनिगामसुका ।

संसारमुक्त्स्व विपक्वचूया, खाणी अण्णाण उ कामजोगा ॥ १ ॥

पुनर्हे तात ! संसारकार्यस्य निरन्तरं क्रियमाणस्यापि आजीवितं परिसमाप्तिर्न स्यात् इत्यतः कथं

प्रमादो धर्मे कर्तुं युक्तः ! यो यो वासरो गतः स स पुनर्नागच्छति । धर्ममकुर्वतो जन्तोरफला यान्ति वासराः । अधर्मनिबन्धनं गार्हस्थ्यमिति तत्त्याग एव श्रेयान्” । इत्यादिवचनात्प्रबुद्धो ऋगुराह—
 “हे जातौ ! अधुना गृहे सहैवोषित्वा युवामावां च सर्वेऽपि देशविरतिं प्रपाड्य पश्चाद्यौवनोत्तरकाले संज्यू प्रव्रजिष्यामः” । कुमारवाहनुः—“हे तात ! यत्न मृत्युना सह सख्यमस्ति, यस्य वा मृत्योः पलायनमस्ति, तथा यो जानाति अहं न स्मिय इति तस्यैवं वक्तुमुचितं, परं सोऽहो क्लेशः, यतो मृत्योरनागमावसरो नास्ति, ततश्चाद्यैव धर्मं प्रतिपद्यामहे, विषयसौख्यादिसर्वत्रावा अनन्तशः प्राप्ताः” ।
 इत्यादि समाकर्ष्य जातव्रताशयो ऋगुब्राह्मणीं धर्मविघ्नकरीं मत्वेदमाह—“हे वशिष्ठगोत्रोद्भवे ! पुत्रान्यां विना गृहेऽवस्थानं मम न योग्यं, यथा शाखाज्जी रहितो वृक्षः ऋत्यैर्विहीनो नृपश्च शोचां नाञ्छति तथाऽहमपि पुत्रप्रहीणः, अत आभ्यां सह दीक्षां ग्रहीष्यामि” । इति श्रुत्वा साऽह—“स्वामिन् प्रचूता अध्यक्षाः कामगुणा नो त्याज्याः, दीक्षां हि त्रवान्तरजोगार्थं गृह्णासि, ते चाधुनापि सन्त्येव, तत् किं तथा ?” । ऋगुः प्राह—“नासंयमजीवितहेतोर्जोगान् जहामि, किं नु लाजालाचसुखदुःखजीवितमरणादिषु समतां नावयन्ति, ततो मुक्त्यर्थमेव दीक्षाप्रतिपत्तिः” । इत्यादिवाक्यैः प्रबुद्धा साऽह—
 “धन्याविमावावयोराल्मजौ बालावपि यदावाभ्यां प्रागेव व्रतार्थिनौ जातौ, अनयोः स्वैर्यमेवावयोरधर्मदायकम् । इहं चतुर्णामपि व्रताङ्गीकरकस्वरूपं श्रुत्वा इषुकारनृपः पुरोहितत्यक्तं गृहसर्वस्वं ग्रहीतुमा-

१ देवचवनिमित्तम्.

गात् । तदा नृपराज्ञी कमलानाम्नी राजानमन्त्रीक्षणे सम्यगुवाच—हे नृप ! विजत्यकवान्तं गृहसारं त्वं जोक्तुमिच्छसि, अतस्त्वं वान्ताशी, न चैतद्गवाहशामुचितं, किं चेदं वान्तेडापूरणे सर्वजगध्नं तवायत्तं भवेत्तथापि तत्सर्वं जरामरणाद्यपनोदाय न समर्थं, जातस्य ध्रुवं मरणात् । उक्तं हि—

कश्चित्सखे त्वया दृष्टः, श्रुतः संजावितोऽथवा । हितौ वा यदि वा स्वर्गे, यो जातो न मरिष्यति ॥ १ ॥
अतो धर्माधिना न त्राणम् । एचिश्चतुर्जिनित्यं सर्वं ज्ञात्वा त्यक्तम्, अहमपि परिग्रहारम्भनिवृत्ता दीक्षां ग्रहीष्ये” । इत्यादितज्जिरा प्रतिबुद्धो नृपो दुस्त्यजान् कामभोगान् विपुलं राज्यं च त्यक्त्वा निराशंसो निर्ग्रन्थो जातः । एवमुना प्रकारेण तानि(ते)पूर्वोक्तानि(क्ताः) परमपि यथोक्तक्रमेण बुद्धानि (द्वाः) विगतमोहान्यर्हतां शासने पूर्वमर्त्यजन्मनि जावनया धर्मान्यासरूपया जावितचित्तानि अचिरे-
णैव कालेन केवलज्ञानेन मुक्तिं प्राप्तानि ।

प्राग्भवेषु गतमोहशासने, धर्मजावितमनांसि तानि षट् ।

स्वात्मतत्त्वमचिरेण जहिरे, तत्त्वमत्सुखप्रबोधियोगतः ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ चतुर्विंशो सप्तमे
सप्तचत्वारिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३४७ ॥

अष्टचत्वारिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३४७ ॥

अथ प्रत्येकबुद्ध्याश्चत्वारः, ते समकालं स्वर्गच्यवनदीक्षोपादानेकेवलज्ञानमहानन्दभाजो बभूवुः,
तेषां स्वरूपमाह—

तत्रादौ वृषचं वीक्ष्य, प्रतिबुद्धस्य धीनिधेः । करकण्ठुमहीजाने—अरितं वन्मि तद्यथा ॥ १ ॥
चम्पायां दधिवाहनऋषस्य राज्ञी पद्मावती अन्तर्वती बभूव । तज्जन्तानुजावत इति दोहदो जातः
यदहं कृतनृपनेपथ्या धराचृता धृतल्लत्रा पट्टेजस्कन्धमाश्रिता विहरामि आरामादिषु । तदपूर्तौ सा कृष्ण-
पक्षेन्दुवत् काश्यं दधौ । तत्कारणं नृपेण पृष्टं, सा स्ववाञ्छामाह । ततो ऋपस्तया साकमिजमारुह्य स्वयं
तदुपरि तत्रं दधत् रम्यमारामं जगाम । तदा नव्यजीमूते वर्षति जलसङ्गाद्भूमेर्गन्धः प्रातुरञ्जत् । तं गन्ध-
माग्राय मदोन्मत्तः करी कान्तारं प्रत्यधावत् । अङ्कुशादिचिस्ताम्रितोऽपि गमनान्न न्यवर्तत । तदा दुःखार्तो
ऋषो देवीमूचे—“अयं दूरे वटो दृश्यते तस्याध एष गजो गन्ता तदा वटशाखां गृहीयास्त्वम्, अह-
मपि ग्रहीष्ये, ततो गजं हित्वा निजपुरं यास्यावः” । ततो वटस्याधो गजे गते शीघ्रं द्दमापस्तल्लाखामा-
लम्ब्योदतरत्, सा तु तस्मिन्महाणाय नाखमञ्जत् । ततो नृपो विलपन् दन्तिपदानुसारेण चम्पां ययौ । गजः
पिपासावशो महारण्ये एकं सरोऽविवत्, तदा लब्धलक्ष्या सा उत्ततार, सरस्तीर्त्वा पुलिनोद्देशमागत्य
दृश्यौ—“पूर्वकर्मचिरतर्किताऽपदापतिता, रोदनेन सप्त कर्माणि दृढबन्धनानि स्युः, अतोऽरण्यनिस्तर-

एवधि साकारमनशनं करोमि” । तत्कृत्वा काञ्चिद्दिशं प्रति चचाल । इतश्चैकेन तापसेन दृष्ट्वा पृथा—
 “किं त्वं वनेदेवी किन्नरी वाऽसि ? । साऽऽह—“अहं जैनचेटकराजस्य पुत्री” । इत्यादि सर्वं श्रुत्वा स
 ततः साऽन्तिकपुरे नीता । साऽपि जोगादिन्यो निर्विषा साध्वीनां पार्श्वं गत्वा प्रणम्य स्थिता । तदा
 साध्वी तां पप्रब्ध—“श्राद्धे ! त्वं कुत आयासीः ? ।” साऽपि दीक्षालालसा गर्जे विना यथास्थितं वृत्ता-
 न्तमुवाच । श्रुत्वा साध्वी प्रोचे—“हे महाशये ! विद्युच्चपलसांसारिकसौख्याशंसां त्यक्त्वा संयममङ्गी-
 कुरु” । साऽपि विरक्ता व्रतमाददे । क्रमेण गर्जवृष्टौ साध्वीभिः पृथा सत्यमूचे, ततस्तां गुप्तामरदत् ।
 प्रेतवने काले शय्यातरगृहस्था सुतमसूत । ततस्तं सुतं गृहीत्वा तत्तातनाममुज्झितं रत्नकम्बलवेष्टितं कृत्वा
 च दत्तवान् । आर्यापि तत्पृष्ठानुगा गृहं वीक्ष्योपाश्रयं जगाम, प्रत्यहं तत्र गत्वा मोदकान्नादिभिस्तं बालं
 मोहादलालयत् । तस्य देहे जन्मतः कण्ठुव्याधिरचूत् । एकदा स बालैः सह क्रीरन् जगौ—“अहं
 शुष्माकं नृपः, तस्मान्मम करं दत्त” । बालाः प्रोचुः—“किं दीयते ?” । स प्रोचे—“उच्चकैः करेण मां
 कण्डूयध्वम्, अनेनाहं तुष्टोऽस्मि” ततस्तस्याभिधानं बालाः करकण्ठुरिति व्यधुः । प्रौढि प्राप्ताः स प्रेत-
 यावता वर्धते चत्वा—र्यङ्मुलान्यपराण्ययम् । तावत्प्रतीक्ष्य यो ह्येन—मादत्ते स भवेन्नृपः ॥ १ ॥

तथाक्यं करकण्डुना एकेन विजेन च श्रुतं । ततो विप्रः प्रह्वलं खनित्वा तं दण्डमाददे । तत्प्रेक्ष्य महाविद्वरं विधाय दण्डं तं करकण्डुर्जग्राह । ततो विहस्य लोकैः पृष्टः—“त्वमनेन किं करिष्यसि ?” । स आह—“नूनमस्य प्रजावाञ्छपो च विज्यामि” । लोकैरुक्तं—“त्वमस्यैकं ग्राममर्पयेः । तत्प्रपद्य स निजं धाम ययौ । विजा अपि दध्युः—“एनं हत्वा दण्डमाददे (ददिमहे)” । इत्याकृतं ज्ञात्वा स ज्रीतो नष्टा काञ्चनपुरे गतः । श्रान्तो बहिः कुत्रापि सुष्याप । तदैवापुत्रे नृपे मृते पञ्चदिव्यैः करकण्डुः राज्यं प्राप । इन्द्रा-रूढो नगरे प्रविशन् तैर्वामैररोधि—“अरे मातङ्ग ! तव राज्यं न घटते” । तच्छ्रुत्वा तं दण्डं करे कृत्वा धुन्वन्तं वीक्ष्य ज्रीता विजा नेयुः । धीसखादिजिः राज्येऽजिषिक्तः । क्रमेण स्वजातिमातङ्गान् विजान् विदधे । उक्तं च—

दधिवाहनपुत्रेण, राज्ञा च करकण्डुना । वाटधानकवास्तव्या—आण्णाला ब्राह्मणीकृताः ॥ १ ॥

एकदा स विज एत्योवाच—“राजन् ! मम त्वदुदितं ग्रामं देहि” । राज्ञोक्तं—“कं ग्रामं तव ददामि ?” । स जगौ—“चम्पादेशे ग्राममर्पय” । ततो लेखं दधिवाहनं प्रति एवं लिखेत्—“अस्मै विजायैकं ग्रामं देयं” । इहं विजदत्तलेखं परिवाच्य क्रोधारुणेनो दधिवाहनः प्राह—“अरे विप्र ! मातङ्गलिखितलेखस्पर्शेनाहं मलिनतां नीतः, याहि याहि त्वमधुना, मम कोपज्वलने त्वं पतङ्गत्वं यास्यसि” । सोऽपि तूर्णं गत्वा करकण्डुं प्राह । तन्निशम्य क्रोधाध्मातः स्वसैन्यचरेण सर्वत्र चम्पां रुरोध । परस्परं महारणं जातं । अथ तां वार्तां श्रुत्वा साध्वी करकण्डुसमीपेऽगात् । सोऽप्युवाच तां ननाम । सा तस्मै रहो

वृत्तान्तं प्रोच्योवाच—“हे पुत्र ! स्वतातेन समं युञ्ज तव न युक्तं, यदि न प्रत्ययस्ताहिं वाह्ये मया त्वत्करे न्यस्तां त्वत्तातनामाङ्गां मुञ्चां पश्य” । सोऽपि तां वीक्ष्य गतसंशयः प्राह—“हे मातः ! त्वं चम्पेशं शिक्षय” । ततस्तत्र गत्वा तथा शिक्षितः स पप्रह—“स गर्जः क गतः” । साऽह “राजन् ! येनेयं पुरी वेष्टिता स एव गर्जः” । इत्यादि सर्वं स्वरूपं श्रुत्वा गतस्सयो मितनोत्सुको गन्तुं प्रवृत्ते, तनुजोऽपि पादचारेणान्यागात् पितुः पादयोश्चापतत् । पिताऽपि तं नतं दोर्ज्यामादाय परियस्वजे । क्रमेण पुत्राय राज्यं दत्त्वा स्वयं दीक्षामाददे । करकण्डुनृपः सनयं राज्यघयमन्वशात् ।

स चान्यदा गोकुलान्यवेक्षमाण एकं तारगौरं तर्णकमप्रादीत् । ततस्तस्मिन् जातप्रेमा चूमान् गोकुह-
मूचे—“एतन्मातुः पयोऽस्यैव देयं, किं त्वन्यासामपि धेनूनां पयोऽप्यन्वहमस्य पातव्यं” । गोपालोऽपि तथैव विदधे । अथ स वत्सः शशित्विषा स्पर्धमानः पलोपचयेन दुर्लभ्यश्चाञ्चत् । हमापोऽपरैर्वृषभैः समं तमयोधयत्, परं कोऽपि शाङ्करस्तं नाजैषीत् । पुनः कालान्तरे गोकुलमीक्षितुं नृपो गतः पङ्ककाद्यैः संघट्ट्यमानमेकं जरज्रं ददर्श । “महोदः स महावीर्यः क” इति गोकुहमपृष्ठत् । सोऽवादीत्—“देव ! स एवायं जरतुरो वृषजः” । तन्निशम्य नृपोऽध्यासीत्—“अहो ! अनित्यता सर्वत्रावानां ! यस्य हंजा-
रवेण ज्यादंकारवेण पक्षिण इव बलिनोऽपि बलिवर्दा नेष्टुः द्रुतं सोऽधुना पङ्ककैः कृतां परिघट्टनां सहते । यतः—

यद्रूपं पश्यतां नेन्दु-दर्शनेऽप्यादरोऽज्रवत् । सोऽप्यद्य तनुते दृष्टो—जुगुप्सां हि पुरीषवत् ॥१॥

तस्मादिदं विक्रमवयोरूपविशुत्ववित्रवादिकं पताकाञ्चलचञ्चलं प्रत्यक्षमेव वीक्ष्यते । एवं सत्यपि
जनोऽज्ञानाद्यथास्थितं न जानाति । ततोऽहं जन्म सार्थकं स्वप्नावधर्मानुयायिनं करोमि” ।

आत्वेति कृत्वा स्वयमेव लोचं, विभ्रन्सुनेवैषममत्यदत्तम् ।

प्रत्येकबुद्धो जिनधर्मरागी, शुवि व्यहर्षीत् करकण्डुराजः ॥ १ ॥

इत्यन्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ चतुर्विंशे सप्तमेऽष्टच-
त्वारिंशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३४७ ॥

एकोनपञ्चाशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३४८ ॥

अथ वित्तीयप्रत्येकबुद्धमाह—

अथ प्रत्येकबुद्धस्य, बुद्धस्येन्द्रध्वजेक्षणात् । राज्ञो विमुखसंज्ञस्य, ज्ञातं वक्ष्यामि तद्यथा ॥ १ ॥
अथ प्रत्येकबुद्धस्य, बुद्धस्येन्द्रध्वजेक्षणात् । तस्य गुणमात्रा प्रियाऽऽसीत् । अन्यदाऽऽस्थानस्थः
काम्पिद्वयपुरे हरिवंशे यवाग्निधो नृपोऽज्रवत् । तस्य गुणमात्रा प्रियाऽऽसीत् । अन्यदाऽऽस्थानस्थः
देशान्तरादागतं दूतं पप्रच्छ—“अन्येषां राज्ये विद्यमानं मन्त्राज्ये किं न विद्यते ?” । दूतोऽवादीत्—
“हे विजो ! तव राज्ये चित्रसत्ता नास्ति” । ततो नृपः स्थपतीन् चित्रकारानाकार्यं जगौ—“मम चित्र-
सत्ता क्रियताम्” । प्रमाणमिति प्रोच्य शुभे क्षणे सत्तान्यासेहया युवः स्वातं प्रारेजिरे । पञ्चमे दिने

तस्माच्छ्रुतात्तेजसा ज्वलन्मौलिः प्रादुरञ्चत् । रत्नमयं तं वीक्ष्य हृष्टः स्थपत्यादीन् वस्त्रादिचिरपूजयत् ।
 तेऽपि सुरसञ्जासमां शालजञ्जिकादिभिः शालिनीं सजां शीघ्रं वितेनिर । ततः शुभे दिने तं दिव्यं
 मौलिं निजमौलौ संस्थाप्य संसदि तस्यौ । तन्मौलिमहिम्ना राज्ञ आनने द्वे अञ्चलां, यथा द्वारप्रज्ञावेण
 रावणस्य दशाननानि । ततो विमुख इति तस्य नाम लोके विस्तृतं । क्रमादस्य तनयाः सप्त जज्ञिरे, परं
 सुतैकाऽपि नास्ति । तदर्थे कश्चिद्यद् आराधितः । क्रमेण मदनमञ्जरी नाम पुत्री सुरूपा सुगुणाऽञ्चत् ।
 इतश्चोद्गायिनीचूचर्वा द्रुतमुखादिति श्रुतं—“काम्पिह्यनाथस्य मुखघयं किरीटाज्जातमस्ति” । तन्नि-
 शम्य जातलोचश्चरुप्रद्योतः कोटिरहेतवे वाग्मिनं द्रुतं तत्पार्श्वे प्राहिणोत् । सोऽपि गत्वा तं नत्वाऽऽह-
 “स्वशिरोधृतं मौलिरत्नं द्रुतं मम नृपाय प्रेषय, नो चेज्जणाय प्रगुणो ऋव” । ततः सोऽवादीत्—“हे
 द्रुत ! यदि तव नृपश्चत्वारि वस्तूनि मह्यं दत्ते तदाऽहमपि तं ददे एको गन्धर्विपोऽनलगरिः १, अग्नि-
 नीरुथः २, शिवाग्निधा पद्मिनी राज्ञी ३, लोहजङ्घूतश्चेति ४” । इति श्रुत्वा गत्वा च स चूपाय
 न्यवेदयत् । ततो दीप्तकोपाग्निर्जेरौ प्रयाणार्थं प्रवाद्यावन्तिपतिः पाम्नालं प्रति चचाल । तत्सैन्ये लक्ष-
 वयं विपा रेजुः पञ्चायुतास्तुरगाः स्युः रथाश्च विंशतिशतमिता विरेजिरे कृतवैरिविपत्तयः सप्त कोट्यः
 पत्तयः । विमुखोऽपि चैरायातं तं ज्ञात्वा संमुखमाययौ । प्रद्योतः स्वसैन्यैर्दुर्जेदं गरुडन्यूहं विदधे,
 विमुखराट् च वार्धिन्यूहं । ततो मिथो महायुद्धे जाते तन्मौलिमहिम्ना विमुखोऽजय्योऽञ्चत् । तदा
 चोद्गायिनीनाथं नश्यन्तं विमुखः शशकग्राहं जग्राह कौञ्चवन्धं बबन्ध च निर्विकं निगमं तच्चरणयो-

न्यर्थापयत् । यतः महानपि जनो लोचात् कां कामापदं नाश्रुते ? । क्रमेण मुत्कलीकृत्य सन्नायामधार्शनै गौरवात् न्यवीवृशत् ।

अन्यदा राज्ञः सुतां मदनमञ्जरीं दृष्ट्वा जातगाढानुरागो गाढमाकुलः प्रद्योतोऽभूत्, दाहज्वरार्दितः पुष्पतट्येऽपि सुप्तो मनागपि स्वास्थ्यं नाप, वर्षाघितां रात्रिमतिवाह्य प्रातः संसद्यागतं तमुघ्रिप्तं वीक्ष्य नृपोऽब्रवीत्—“हे अवन्तीश ! किं तव पीडाऽस्ति ? हेमन्तेऽब्जमिव म्लानमास्यं तव कथं ? अब्रुवाणे त्वयि कथं तत्प्रतिक्रिया प्राविनी ?” । ततः स दीर्घं निःश्वस्य लज्जां विहाय जगौ—“यदि मम हेम-मिच्छासि चेत्तदा निजां पुत्रीं मह्यं देहि, नो चेदहं वहाँ विशामि” धिमुखोऽपि महामहैस्तस्मै स्वपुत्रीं ददौ । सोऽपि सफलं जन्म मन्यमानो धिमुखसंमानितो मुदा स्वपुरीमवाप ।

अन्यदा शक्रमह उपस्थिते धिमुखो नागरान् ‘इन्द्रध्वजः संस्थाप्यताम्’ इत्यादिदेश । ततः शुभ्रध्वजपटं माह्वयादितं किङ्किणीमालज्जारिणं नादनिर्घोषपूर्वकं पौराः पौरन्दरध्वजमुत्तमन्त्रयामासुः । तं पुष्पफलादिभिः प्रपूज्य केचिन्ननुतः केचिज्जीतानि विदधुः, एवं महोत्सवैरागात् पूर्णिमा । सप्तमे दिने नृपोऽपि ज्वरिचिञ्जल्या तमपूजयत्, संपूर्णे चोत्सवे वस्त्रचूषणादि निजं निजमादाय पौराः काष्ठशेषं तमपातयत् । परेद्युस्तं विण्मूत्रलिप्तं कुस्थानसंस्थितं बालाद्यैराक्रम्यमाणं बहिर्गतो जूपोऽपश्यत् । ततः संवेगमापन्न एवं दध्यौ—“य एवं गतेऽहनि सर्वलोकैः पूज्यमानोऽभूत् स एवाद्य महोकेतुर्विभूतनां महतीं प्राप्नोति, श्रीशोभा तु क्षणिका दृश्यते, यतः—

आयाति याति च क्षिप्रं, या संपत् सिन्धुपूरवत् ।

पांसुलायामिव प्राज्ञा—स्तस्यां को नाम रज्यते ॥ १ ॥

ध्यात्वेति विधातमत्ववह्निः, कृत्वा स्वयं लोचमुपात्तदीक्षः ।

प्रत्येकबुद्धो विमुखः सुपर्व—वितीर्णद्विज्ञो व्यहरत् पृथिव्याम् ॥ १ ॥

श्रीमदुत्तराध्ययननवमाध्ययने श्रीवीरेणोक्तं, तथाहि—

करकण्डू कलिङ्गेषु, पञ्चालेषु च दुग्मुहो । नमिराया विदेहेषु, गन्धारेषु य नगई ॥ १ ॥
इमे चत्वारोऽपि पुष्पोत्तरविमानात्सह न्युताः सहोपात्तव्रताः सहैव मोक्षं प्रापुः । एषां मिथः संला-
पोऽञ्जत्, तथाहि—

इमे विहरन्तः क्षितिप्रतिष्ठेऽन्यदाऽऽययुः, तत्र चैकं यद्दक्षैल्यं चतुर्धारमञ्जत् । तत्र व्यन्तरो मूर्त्ति-
स्थितः पूर्वोन्निमुखोऽञ्जवत् । करकण्डूमुनिस्तत्र पूर्वधारा प्रविष्टवान्, अपाचीसंमुखधारा द्विमुखश्च
विवेश । यद्गो दध्यौ—“साधोः पराञ्जुखः कथं तिष्ठामि ?” । इति दक्षिणाञ्निमुखं मुखं व्यधात् । नमि-
राजर्षिस्तु यदौकसि पश्चिमधारा प्राविशत् । तदापि प्राग्वचृतीयं वदनं सुरोऽकरोत् । नगतिस्तु उत्त-
रधारेण तत्राविशत् । ततोऽपि मुखं यद्दक्षकं । इदं त्रयक्या चतुर्मुखोञ्जत् । अथ करकण्डोः सा रूढ-
कण्डूदेहे तदाऽभ्यञ्जत् । ततः स कण्डूयनं लात्वा श्रुतिं कण्डूययित्वा तत् संगोपितं । तदीक्ष्य विमु-

खोऽब्रवीत्—“राज्यादिकं सर्वं त्यक्तं चेत्तदाऽदः किं संविनोषि?” इति श्रुत्वा करकण्ठुर्यदा नावद-
 तदा विमुखार्षिं नमिः साधुरज्यधात्—“त्यक्तराज्यादिकार्योऽपि निर्ग्रन्थोऽपि जवान् स्वयमन्यदोषप्रे-
 क्षणलक्षणं कार्यं करोति तदिदानीं निस्सङ्गस्य नोचितं” । तच्छ्रुत्वा नमिं प्रति गतदुर्गेतिर्नगतिरित्यूचे-
 “हे मुने! यदि सर्वं विहाय मोक्षयोद्यद्वासि तदा किमर्थमन्यस्य वृथा निन्दां वितनुषे?” । अथ कर-
 कण्ठुः प्राह—“मोक्षकाङ्क्षिष्वहितं वारयन् साधुर्निन्दकः कथं कथ्यते? यतः—

या रोषात् परदोषोक्तिः, सा निन्दा खलु कथ्यते । सा तु कस्यापि नो कार्या, मोक्षमार्गानुसारिजिः ॥१॥
 हितबुद्ध्या तु या शिक्षा, सा निन्दा नाभिधीयते । अत एव च साऽन्यस्य, कुप्यतोऽपि प्रदीयते ॥२॥

आगमेऽप्युक्तं च—

रुसज वा परो मा वा, विसं वा परिश्रत्तज । नासिञ्जवा हिया नासा, सपस्करुणकारिया ॥ १ ॥”
 इति श्रीकरकण्ठुसाधुना इमामनुशास्तिमुदितां ते त्रयोऽप्यङ्गीचक्रः । करकण्ठुसाधुना कण्ठुर्यनो-
 पकरणं त्रिविधत्रिविधेन मुक्तं, साधुत्वं स्वीकृतं, तदा कण्ठुर्यनेन देहसत्कारो न विधेयः । विमुखो
 दध्यौ—“मया साधून् कण्ठुर्यनं वीक्ष्य स दूषितः, नेदमुचितमद्यप्रचृति, शाम्यमेव ममास्तु” । इहं
 सर्वेऽपि स्वस्वजल्पनं शाम्यरहितमनर्हं मत्वा विशेषेण शाम्यपरा बचूतुः । ततो यथाशुचि विजह्नुः ।
 ततः सदैव केवलं प्रापुः ॥

इति प्रत्येकबुद्धानां, चतुर्णां शमशाखिनाम् । संप्रदायानुसारेण, चरितं कीर्तितं लघु ॥ १ ॥
इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ चतुर्विंशे सप्तमे एकोन-
पञ्चाशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३४ए ॥

॥ पञ्चाशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३५० ॥

अथ चतुर्थप्रत्येकबुद्ध्यमाह—

गान्धारदेशे सिंहस्थो ज्येष्ठः । तस्यैकदा उपायने वक्रशिक्षितौ द्वौ वर्णनीयौ तुरगौ समायातौ । तन्न-
महारण्ये नृपो नीतः । नृपस्तस्य वङ्गामाकुल्याकृष्य निर्विण्णो यन्त्रामुचत् तत्रैव सोऽपि तस्यौ । तं कापि द्रुमे
वद्धा फलैः प्राणवृत्तिं व्यधात् । रात्रिवासार्थकं गिरिमारुढः । एकं सप्तचमिकं मन्दिरं प्रेक्ष्य तन्मध्ये
प्रविष्टः । तत्रैकां मृगेक्षणमजाहीत् । साऽपि शीघ्रमुखायासनं ददौ । ततो ज्येष्ठेन पृष्टा—“हे सुभगे !
त्वं काऽसि ? एकाकिनी कथमत्र तिष्ठसि ?” । सा प्राह—“अत्र गान्धर्वविवाहेन पूर्वं मामुपह, पञ्चाहु-
तान्तं सर्वं वक्ष्ये” । इति श्रुत्वा स तामुत्तवाह । ततः सा स्वां वार्तां जगौ—

हे नृप ! अत्रैव ऋरते ह्तिप्रतिष्ठपुरे जितशत्रुर्ऋपः । स चान्यदा चित्रसर्पां कर्तुकामश्चित्रकारानाहू-
 धैवमवोचत्—“युष्माकं यावन्ति गृहाणि स्युः तावन्मितैर्भोगैरियं सर्पा चित्रयितव्या” । तैस्तथा कृतं ।
 तन्मध्ये एको वृद्धश्चित्रकारोऽसहायः । तस्यैका पुत्री कनकमञ्जरी नाम । सा प्रत्यहं सर्पायां गत्वा पितु-
 र्भक्तमदात् । सोऽपि ऋक्तं वीक्ष्य नित्यं बहिर्युवं गच्छति । अन्येद्युर्भक्तमदाय राजमार्गे साऽऽगता
 तावद्भूपस्याश्ववारं द्रुतगतिकारकं दृष्ट्वा जीता प्रणष्टा सर्पायामगात् । अत्रान्तरे सर्पां ऋष्टुं ऋपस्तत्रायातः,
 स कुट्टिमचित्रितं केकिपिहमादातुं करमञ्जसा चिक्षेप । तत्पिहं करे नागात् । करचङ्गोऽजायत । तं विदहं
 वीक्ष्य सविलासं विहस्य सोचे—“अधुना मञ्चकश्चतुर्भिः पादैः पूर्णोऽञ्जत्” । नृपः पप्रच्छ—“कथं ?” ।
 निर्वन्धेन पृष्टा ग्राह—अद्य चतुर्ऋपश्चे वाहं शीघ्रं वाहयन्तं मर्त्यमेकमज्राद्धम्, स प्रथमो मूर्खः, स खदा-

यामाद्यः पादः । यतः—

राजमार्गे हि बालस्त्री-वृद्धाद्यैः संकुलो ऋवेत् । इति तत्र जवेनाश्वान्, वाहयन्ति न धीधनाः ॥१॥
 द्वितीयस्तु नृपोऽविज्ञातपरवेदनोऽन्येषां यूनां तुह्यं ज्ञागं चित्रयितुं दुःस्थनिष्पुत्रस्य मम पितुरदात्
 सः । तृतीयो मत्पिता, यतो यदाहं भोजनमानयामि तदैव देहचिन्तायै स गच्छति, न च पूर्वं न वो
 पश्चात् । चतुर्थस्तु ऋवान्, यतः कुट्टिमे केकी कथं ऋवति ? अतः स तुर्यः पादः” । इत्यादिवाक्यानि
 सत्यानि मत्वा ऋपो दध्यौ—“एनां पाणौ कृत्वा स्वं जनुः सफलं करोमि” । ततो नृपाज्ञया मन्त्रिणा
 तत्पिताऽन्यर्थितः, हृष्टश्चित्रकृत् नृपाय स्वपुत्रीं ददौ । अथान्यदा स्ववारकदिने दास्या समं राज्ञो

वासवेभ्यमनि साऽऽययी । ऋषे सुषे पूर्वसंकेतिता दासी तामेवं जगौ—“हे स्वामिनि ! त्वमद्भुतामेकां कथां ब्रूहि” । सा प्रोचे—“राक्षि निजाणे कथयिष्यामि” । नृपोऽपि तद्वाक्यश्रवणालालसोऽलिकनिजया सुष्याप । ततः सा तामवदत्—

एकत्र देवकुले एककरोच्छ्रये चतुर्हस्तमितं देवं पापाणमयमेक इज्यो न्यधत्” । इति श्रुत्वा दास्या पृष्टम्—“एकहस्ते सुरगृहे चतुर्हस्तः सुरः कथं मातीति संशयं निन्धि” । देवी स्माह—“अधुना निजाऽऽयाति, कटये वदयामि” । ततो द्वितीयेऽपि दिने तदर्थश्रवणार्थं तस्या एव वारकमदात् । तथैव राक्षि सुषे दास्या पृष्टा तदुत्तरमवदत्—“देवः चतुर्भुजः सोऽञ्जत्, न तु तन्मानञ्जयनः” । अथान्यामाख्याहीति तयोदिता राक्षी जगौ—

“क्वापि वने रक्ताशोकद्रुमोऽञ्जवत् शाखाशताकुलस्यापि तस्य ङाया नाञ्जवत्” । साऽह “कथं तस्य ङाया नाञ्जवत् ?” । राक्षी आख्यत्—“तन्त्राकुलाऽस्मि, कटये वदयामि” । ऋषस्तृतीयेऽहि तस्य ददौ वारकं । प्राग्वदास्या पृष्टा सा प्रोचे—तस्य तरोऽज्ञाया कूपेऽधस्तादञ्जत्, ऊर्ध्वं तु नाञ्जत्” । ईदृशैराख्यानैः पणमासान् यावत्सा नृपं व्यामोहयत् । तेनान्या राहयः कुपितास्तस्याश्निज्याणि मार्गयन्ति । अथ सा प्रत्यहमेकान्तेऽपवरकं पिधाय स्वमूलवस्त्राणि परिधाय वस्त्रञ्चूया नृपार्पिता मुक्त्वाऽऽत्मानं निन्दति—“रे जीव ! मा ममं कार्पी, कश्चिगौरवं मा विधा; नृपः कदाचित्स्वगृहतः कुत्सिताङ्गी शुनीमिव निष्कासयिष्यति, अतोऽहङ्कारं मा कुरु” । इति तच्चेष्टितं वीक्ष्यान्या राहयो नृपं ग्राह—

“हे स्वामिन् ! सा कारुकसुता जवन्मान्या प्रत्यहं कर्मणं कुरुते, प्रमादं मुक्त्वा पश्य, अन्यथा तन्मोहितस्त्वं निष्कार्यो न विष्यसि” । ततो नृपस्तब्दीक्षितुं स्वयं तत्र गतः स्वमनुशासत्यास्तस्याः प्रागुक्तां गिरं शुश्राव । ततस्तुष्टो नृपोऽध्यासीत्—

मदोन्मत्ता जवन्त्यन्ये, स्वदृषायामपि संपदि । असौ तु संपदुत्कर्षं, संप्राप्तापि न माद्यति ॥ १ ॥

राइयस्त्वेता मत्सरात् गुणमपि दोषं पश्यन्ति । उक्तं च—

जाढ्यं ह्रीमति गण्यते जतरुचौ दम्भः शुचौ केतवं, शूरे निर्घृणता रुजौ विमतिता दैन्यं प्रियालापिनि । तेजस्विन्यवलिप्तता मुखरता वक्तृशक्तिः स्थिरे, तत्को नाम गुणो जवेत्स गुणिनो यो दुर्जनैर्नाङ्कितः ॥ १ ॥

इति ध्यात्वा ऋपस्तां पट्टराज्ञीं चकार । अथान्यदा नृपः पट्टराइया समं श्राद्धधर्ममुपाददे । ततः क्रमात्सा चित्रकृतसुताऽविराधितधर्मा स्वर्गं ययौ । स्वर्गाच्च्युत्वा सा वैताढ्ये दृढशक्तिनृपस्य पुत्री जज्ञे । तां प्राप्तयौवनं रूपाढ्यां प्रेक्ष्य मोहं गतो वासवखेचरो हत्वाऽत्र गिरान्नैषीत् । विद्ययाऽमुं प्रासादं विधाय यावदुद्धोदुमुद्यतस्तावत्तस्या अग्रजोऽत्रागतः ध्योर्युधं जातं, मिश्रः ग्रहारेण सद्यो यमातिश्रीं अचूतां । तदा प्रातृशुचाऽऽकुञ्जा चिरं रुरोद सा । अत्रान्तरे वानव्यन्तर एको देव एत्योच—“वत्से ! त्वं किं रोदिषि ?” । इतः कन्यापिता इहाययौ, तावत्कन्यां द्राक् शवरूपां सुरोऽकरोत् । दृढशक्तिश्च सुतां सुतं च मृतौ वीक्ष्योद्विग्नः संसारमसारं मत्वा पञ्चमुष्टिदोषं चकार । तदा स देवो मादां हत्वा तत्पुत्र्या समं

श्रमणं ननाम । ततः कनकमालया आतृस्वरूपं प्रोक्तं । तदा मुनिः पप्रच्छ—“मयाऽधुना शवत्रयं कथं
 दृष्टं ?” । अथ सुरोऽवादीत्—“मयाऽसौ माया तव दर्शिता” । मुनिः स्माह—“कुतो हेतोः ?” ।
 देवोऽवादीत्—“सा चित्रकृत्पुत्री जितशत्रुपत्नी परमश्राविकाऽभवत् । तया स्वपिता पद्मनमस्कारादिना
 निर्यामितो मृतो वानव्यन्तरसुरोऽभवत् । सोऽहमवधिना शोकाकुलामिमां वीक्ष्य प्राग्भवसुतोप्रेम्णाऽऽ-
 न्वासितवान् । त्वामायान्तं वीक्ष्य मया ध्यातं पित्रा सहस्रौ गमिष्यतीति मे विरहो जावी, अतो
 निश्चेष्टा कृता, त्वां निःस्पृहं प्रेक्ष्य च मया माया संहता । हे मुने ! तन्मच्चेष्टितं सोढव्यं” । मुनिः
 स्माह—“धर्महेतुत्वेन त्वमुपकर्तोऽसि” इत्युक्त्वा मुनिरन्यत्र विजहार । साऽपि जातिस्मृत्या प्राग्भव-
 पितरं ज्ञात्वा स्माह—“तात ! मम को वरो जावी ?” । सुरोऽवधिना विज्ञाय प्रोचे—“प्राग्भवपतिः
 स्वर्गाश्चरुवोऽधुना सिद्धदृपो जातोऽस्ति, स वाजिनाऽपहत इहागन्ता, स तव प्रियो जावी, तत छेदं
 विहाय तिष्ठ” इति श्रुत्वा भूपो जातिं सस्मार, गतसंशयः सुखं मासमेकं तत्र तस्थौ । ततः पत्नी प्राह—
 “स्वामिन् ! तव पुरं दूरेऽस्ति, मदन्तिकात् प्रज्ञप्तिं विद्यां गृहाण” । ततो राजा तां विधिपूर्वमसाधयत् ।
 ततो व्योममार्गेण स्वपुरं गतः । पुनस्तत्र नगे आयासीत् । एवं मुहुर्मुहुः शैले ब्रजन्तं गृपं प्रजा नगेऽ-
 स्मिन् गतिरस्येति नगगतिरिति नामोच्चिरे । तच्चित्रकृदेववचसा कनकमाला तत्रैव गिरौ तस्थौ । नगग-
 तिना तत्र नव्यं पुरं वासितम् ।

अथ स कार्तिकराकायां सैन्यसंयुतो नरेन्द्रो नगराजपटिकायै विनिर्ययौ । तदा तास्यपह्वं मञ्जरीपुञ्ज-
पिञ्जरं तत्राकारं सदाफलमेकमाघमजाहीत् । तस्य कान्तस्य चूतस्य मङ्गलार्थमेकां मञ्जरीं नृप आददे ।
ततः सर्वे सैन्यलोकाः पत्रपह्वमञ्जरीरादाय दारुशेषं तं वितेनिरे । ततः क्षणान्तरे नृपस्तत्रायातः । स
आघः कुत्रेति नृपो मन्त्रिणं पप्रह । मन्त्रिणा तस्मिन् काष्ठशेषे प्रदर्शिते पुनरपृह्यत्—“इहशोऽसौ कथ-
मभूत् ?” । सचिवोऽवक्—“स्वामिन् ! अस्य महातरोः पूर्वं मञ्जरीका युष्मान्निर्जगृहे, ततः सैनिकाः
सर्वे पत्रपुष्पफलादिकं गृहीत्वाऽश्रीकं धनिनं तस्करा इव चक्रुः” । तदाकर्ण्य नृपो दभ्यौ—“अहो !
श्रियां चञ्चलत्वं ! यत्तादृशोऽन्यसावाघः क्षणान्निःश्रीकतां गतः । यतः—

यदेव तुष्टिकृत् पूर्वं, स्यात्तदेव क्षणान्तरे । जायतेऽनीदृशं वान्ति-वमितं योजनं यथा ॥ १ ॥
यथा हि बुद्बुदादौपः, सन्ध्यारागश्च न स्थिरः । संपदोऽपि तथा सर्वा, न स्थिरा इति निश्चितम् ॥ २ ॥

एवं विमृश्यादृतसाधुधर्मः, प्रत्येकबुद्ध्यश्चतुरश्रतुर्थः ।

गान्धारराट् नगतिनामधेयः, पृथ्व्यां व्यहारीत्सुरदत्तवेषः ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्गहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ चतुर्विंशो स्तम्भे
पञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ३९० ॥

एकपञ्चाशदधिकत्रिशततमं व्याख्यानम् ३५१ ॥

अथ केचिन्नरा लज्जातो गृहीतं संयमं न त्यजन्तीत्याह—

लज्जातो गृहीतां दीक्षां, निर्वहन्ति(ति) यदा नराः(रः) । तदा सत्त्वेषु योग्यात्मा, लक्ष्यते ऋवदेववत् ॥१॥
स्पष्टार्थः । अत्रार्थसमर्थनाय सम्प्रदायागतः संबन्धश्चायम्—

सुग्रामनाम्नि ग्रामे राष्ट्रकूटान्वय आर्यवान् नाम कौटुम्बिकोऽस्ति । तस्य पत्नी रेवती नाम प्रियाऽस्ति । तयोर्ऋवदत्तऋवदेवौ तनयावच्छ्रूतां । ऋवदत्तो ऋवविरक्तो वैराग्येण सुस्थिताचार्यसमीपे प्रव्रज्यामाददे । सूरिभिः समं विहरन् श्रुतपारगो जातः । एकदा कश्चित् साधुः सूरिनागृच्छन् स्वग्रामे निजवन्धुं व्रतयितुं जगाम । कनीयान् बन्धुर्विवाहकौतुकव्यग्रो ज्येष्ठवान्धवमुनिमायातमपि नाङ्गासीत् । तदा विलक्ष्णवदनो गुर्वन्तिके समागत्य गुरोः पुरो बन्धोः स्वरूपं न्यवेदयत् । तच्छ्रुत्वा ऋवदत्तोऽवदत्—“अहो ! ऋवद्वन्धोः काठिन्यं ! येन त्वं न सत्कृतः” । ततस्तेनाज्ञाणि—“तर्हि त्वं निजानुजं दीक्ष्य” । तदा ऋवदत्तः प्राह—“यदा गुरवस्तत्र देशे विहरिष्यन्ति तदा कौतुकं दर्शयिष्यते” अन्यदा गुरवस्तत्र जग्मुः । तदानीं गुरोरनुज्ञया मुनिर्वन्धुगृहे जगाम । तदा ऋवदेवो नागदत्तस्य कन्यां नागिलां नामोपयेमे । ऋवदत्तो मुनिर्वन्धुगृहे गत्वा धर्मलाभं दत्तवान् । तैः स्वजनैः प्रासुकात्रैः प्रतिदात्रितः । अत्र ऋवदेवः स्वकुलाचारत्वात् प्रेयस्या वदसि श्रीचन्दनरसेन स्वयमङ्गरागं चक्रे । तदा त्रातरमागतमश्रु-

णोत् । ततस्तामर्धमणिमितां मुक्त्वा त्रातरं वन्दितुमागात् । मुनिरपि गुर्वन्तिकं गह्वन् त्रातुः करे शृत-
 पात्रं दत्तवान् । दूरं गत्वा स्वजना मुनिं नत्वा नत्वा स्वस्थाने जग्मुः । अत्रात्मा त्रवदेवस्तु वाह्यक्रीडा-
 दिवार्ताजिः प्रवर्तकं मुनिमनुजग्मिवान् । सबान्धवं तं मुनिं दृष्ट्वा ते मुनयो विस्मिताः प्रशशंसुः—“यो
 त्रवदेव एवंविधे वयसि प्रव्रजति” । ततो त्रवदत्तो गुरुं नत्वा व्यहृषयत्—“ममैष बन्धुर्जवदन्तिके
 दीक्षार्थमागतोऽस्ति” । गुरुणा पृष्टः—“त्वं किं त्रतार्थ्यसि ?” । तेन चिन्तितं—“ममाग्रजो मा मृषा-
 त्रापी त्रवतु” । इति ध्यात्वा तेनोक्तं—“अगवन्नहं दीक्षार्थमागतोऽस्मि” । ततो गुरुणा दीक्षितः ।
 स्वजनास्तं गृहीतव्रतं ज्ञात्वा प्रत्यावर्तन्त । अथ बन्धूपरोधेन व्रतं पालयति सः, परं नागिलां हृदयान्न
 मुञ्चति योगीन्द्रः परमात्मानमिव । ततः कियद्वर्षानन्तरं त्रवदत्तो मुनिरनशनेन कालं कृत्वा सौधर्मे
 सुरोऽजवत् । ततो त्रवदेवोऽचिन्तयत्—“अहो त्रवदत्ते स्वर्गते किं मे त्रतायासेन ! धिग्मम जीवितं,
 यतः प्राणप्रियामर्धमणिमितां त्यक्त्वाऽऽगतोऽस्मि, अथ तत्र यामि” । इति विचिन्त्य संयमाद्भ्रष्टमनाः
 स्वनगरकाननचैत्येऽगात् । तत्र चैत्ये एकया स्थविरया साकं किञ्चिदृज्जामेकां स्त्रियं दृष्ट्वा तां पप्रह—
 “हे वृद्धे ! अत्र नगरे त्रवदेवप्रियाया नागिलायाः कुशलमस्ति ?” । सैव नागिला तं त्रवदेवं विज्ञाय
 वत्त्राषे—“जो मुने ! त्वं नागिलापतिरसि ?” । तेनोक्तं—“स एवाहं, त्रातरि स्वर्गते जोगोत्सुक इहा-
 गतोऽस्मि, अतस्त्वया तस्याः स्वरूपं वाच्यं” । ततः सा प्राह—“जो महात्मन् ! साऽहं नागिला, मम

वयसि (शरीरे) किं छावण्यं पश्यसि ?” । इत्यादिबहूक्तोऽपि यावन्न विरमति तावन्नागिदायाः सख्या दारकः समागत्य प्राह—“हे मातः ! त्वं जाजनं धारय, यतोऽहं युक्तं पायसं वमिष्यामि, ममान्यत्र जोजनायामभ्रणमायातमस्ति, तेनाहं तत्र गत्वाऽशनं कृत्वा यदा पुनर्बुद्बुद्धितो जविष्यामि तदाऽहं वान्तं जोष्ये” । इति श्रुत्वा सा वृद्धा जगाद—“हे पुत्र ! शुनोऽप्यधिकं जुगुप्सनीयं तदेवं न युक्तं” । तच्छ्रुत्वा जवदेवोऽप्याह—“हे वदो ! वान्ताशीस्त्वं कुर्कुरादपि निकृष्टो जविष्यसि” । तदानीं नागिदा प्राह—“हे महात्मन् ! त्वमेवं जानन्नपि पूर्वं वान्तां मामञ्जिलपन् किं न लज्जसे ? दुर्गन्धे मम देहे किं पश्यसि ?” । इत्यादिनागिदागिरा प्रबुद्धो जवदेवो मुनिः पुनरायातसंवेगः स्वगुरोः पार्श्वे समागत्य पुनर्दीक्षां समादाय गुरुणोक्तं तपो विधाय प्रान्तेऽनशनेन विपद्य सौधर्मदिवि सुरो बचूव । ततश्चयुत्वा शिवकुमारो जातः । तत्र पितृभ्यां दीक्षायामननुज्ञातो गृहे जावमुनिः पष्ठपारणके आचाम्बुं करोति । षादशवर्षान्ते जावनिर्व्यूढसंयमो मृत्वा ब्रह्मदेवलोकेऽद्भुतसौख्यकान्तिमान् विद्युन्माखी देवो बचूवेति ॥

खन्नातो गृहीता दीक्षा, बहुवर्षाणि ज्व्यतः । पुनः स्त्रीवधसा बुद्धः, शुद्धव्रतधुरां दधौ ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसब्रह्मख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ षतुर्विंशे स्तम्भे

एकपञ्चाशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३५१ ॥

द्विपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ३५२ ॥

अथ जम्बूत्वामिचरितं लिख्यते—

गणाधिपेऽथ संप्राप्ते, पञ्चमे पञ्चमो गतिम् । जम्बूविकासयामास, शासनं पापनाशनम् ॥ १ ॥

स्पष्टार्थः । ज्ञातं चेदम्—

वैज्जारगिरावेकदा श्रीवीरं समवसृतं श्रुत्वा श्रेष्ठिकः सर्वस्वार्थं तं प्रणम्य देशनामशृणोत् । तत्र कोऽपि सुरः सच्चतुर्चार्यः कान्त्याऽतिजासुरः सञ्चारां दृष्टः । तदा श्रीजिनं नृपः पप्रच्छ—“देवेस्वयं देवो दीप्यतेतरां, तत्र को हेतुः ?” । प्रष्टुः प्राह—

तवैव देशे प्राग्जवदत्तजवदेवाह्वौ सहोदरौ बभूवतुः । अग्रजोपरोधादर्धमैरुतां नागिन्ना मुक्त्वा व्रतं जवदेवोऽग्रहीत् । अग्रपरिणामः पुनर्नागिख्यैव स्थिरीकृतः । क्रमान्मुत्वा सौधर्मजागच्छत् । इतश्च जवदत्तजीवः स्वगेतश्च्युत्वा विदेहे पुणरुरीकिण्यां पुर्यां वज्रदत्तसप्तक्रियशोधराप्रिययोः सुतोऽज्जवत् । एकदा यौवने स्वचार्यार्थिजिः सह सौधर्मधूर्धनमधिरूढो विचित्रवर्णान्वितात्राणि व्योम्नि वारिदं चावेदय विस्मयं प्राप । तत्क्षणेन नखरमरुता तत्सर्वं विखयं निन्ये । तदा दध्यौ—“यथाऽयं वारिदस्तथा सर्वं यौवनधनादिसौन्दर्यमनित्यम्” । इति ध्यात्वा गुरुभ्यः प्राप्तव्रतोऽवधिज्ञानी धरातले विजहार ।

अथ तत्रैव विजये वीतशोकपुरे जवदेवः सौधर्मतश्च्युतः शिवकुमारनामा राजपुत्रोऽज्जवत् । स एकदा

गवारुस्थः प्राञ्जवचन्धुं मुनिं वीक्ष्य वीक्ष्य मुमुदे । तदन्यर्णे गत्वा स स्नेहकारणं पप्रह । ज्ञानिना सर्वं पूर्वस्वरूपं प्रोक्तं । तच्छ्रुत्वा व्रतेह्युः पित्रोरनुज्ञामप्राप्तः खिन्नः पौषधागारे पष्ठस्य पारणकमाचाम्लेन व्यधात् ।

इति षादश वर्षाणि, चूत्वा जावतो व्रती । विद्युन्माखीत्ययं ब्रह्म—लोकेऽञ्जसुरः सुरः ॥ १ ॥ अथोऽपि श्रेणिकेन पृष्टः स्वामी जाविस्वरूपं तस्य प्राह—“अतो दिनात्सप्तमे दिने एष सुरश्च्युत्वा—

अथ स देवः शुजहणे धारिणीकुक्षितः सुतत्वेनोत्पन्नः । तस्य पितरौ जम्बूरिति ख्यातिं चक्रतुः । अथ स यौवनोन्मुखो जातः । एकदा वैज्रारगिरौ श्रीसुधर्मास्वामी समवसृतः । तं नन्दुं जम्बूकुमारो

चक्रयन्त्रशिलादीन् वीक्ष्य दध्यौ—“कदाचिदेतन्मारणचक्रादिकं ममोपरि पतति तदाऽकृतधर्माऽहं प्रेत्य गच्छामि । अतो गणचूत्पार्श्वे प्रथमं यावज्जीवं ब्रह्मचर्यं व्याघृत्य गृह्णामि” । ततश्चिन्तितं सफलं कृत्वा स्वधाम जगाम, पितरौ नत्वा व्यजिज्ञपत्—“अहं युष्मन्निदेशेन दीक्षां श्रीसुधर्मतो गृह्णामि” इति कालकूटच्छदानिजां गिरमाकर्ण्य पितरावपत्यस्नेहमोहितौ प्रज्ज्यातुष्करत्वादिवर्णनं चक्रतुः । अनेकप्रत्युत्तरदानेन तेन तौ निरुत्तरीकृतौ पुनरुचतुः—“हे पुत्र ! पूर्वं त्वदर्थं निमन्त्रिताष्टकन्यापाणिग्रहणं कृत्वाऽस्मन्मनोरथं पूरय” । वधूनां प्रेमबन्धवज्रः कायं प्रयास्यतीति ताभ्यां निश्चितम् । अथ जम्बूर्म-

हीयसा महेन लग्नदिनेऽष्टौ कन्याः परिणीतवान् । प्रथमं तासां स्वमनोरथो ज्ञापितः । तदा ता ऊचुः—

गतिरत्राप्यमुत्रापि, जम्बूस्वामी एव नः । कुमुदिन्यः किमिच्छन्ति, विनेन्दुमपरं वरम् ॥ १ ॥

अथ गतस्पृहो वासगृहोत्सङ्गे स्मरार्तान्निस्ताग्निः सममनार्तोऽयं वार्तापरस्तस्थौ । तत्र स्त्रीजिरष्टौ कथाः स्नेहाङ्किताः प्रकाशिताः । जम्बूस्वामिना तदुत्तररूपा वैराग्याङ्किता अष्टौ कथाः प्रदर्शिताः । तत्प्रतिबोधनसमये पञ्चशतीचौरयुतः प्रजवो राजपुत्रोऽवस्वापिनीतालोद्घाटिनीविद्याप्रज्ञावेण तद्गृहं मुण्णन् देवतया सपरिकरः स्तम्भितः । तथास्थितश्चाह मनसि—“अनेन महात्मना स्तम्भितः” इति संचिन्त्य जम्बूनान्नो निजपत्नीरुत्तरप्रत्युत्तरतया प्रतिबोधयतो वचनमाकर्ण्य तं प्रत्याह—“ओ महात्मन् ! निवृत्तोऽहमितो दुर्व्यवसितात्, गृहाणमे दे मद्दिद्ये, देहि मे स्तम्भितनीमात्मविद्याम्” ।

जम्बूः प्राह—

“यद्विहाय गृहघन्ध-मघन्धसुखहेतवे । सुधर्मस्वामिनः पार्श्वे, ग्रहीतास्मि प्रगे व्रतम् ॥ १ ॥

हे जज्ञ ! न मया स्तम्भितस्त्वं, किं तु जक्त्वा कयाचिद्देवतया, न च जवतो जववर्धनं विद्याध्यमाद-
दामि, गृहाणामां समस्तार्थसाधनीं सर्वज्ञोपज्ञां ज्ञानादिविद्याम्” । इति कथयित्वा तस्य चमत्कारका-
रिणी धर्मकथा विस्तारत उक्ता । प्रजवो जगाद—“हे जज्ञ ! सुकृतप्राप्यसंयोगान् जोगान् किं
जवान्न शुक्ले ?” ।

जम्बूर्जगाद किंपाक—फलानीवान्तदारुणान् । आपाते विषयान् रम्यान्, को नु शुद्धीत कोविदः ॥ १ ॥

अत्र मधुचिन्दुदृष्टान्तः । पुनः प्रभवः प्राह—“तव पुत्रोत्पत्तौ दीक्षाग्रहणं मुख्यते, अपुत्रिणो न स्वर्गः” । सित्वा जम्बूजंगो—

गतांशूकरगोधाद्या, बहुपुत्रान्वितास्ततः । यास्यन्ति स्वर्गं नो बाह्या—~~इ~~स्यार्थच्युतो जनाः ॥ १ ॥
अत्रार्थे महेश्वरवर्णिकसंबन्धः । ततः समुद्रश्रीः प्राह—“हे नाथ ! पुण्यलज्यामिसां श्रियं परित्यज्य कथं निर्मन्थत्वं त्वमीदृसे ?” । जम्बूः स्माह—“वपलावच्चञ्चलासु श्रीषु को विश्वासः ? हे प्रेयसि ! तदिमां विमुच्य स्वयं प्रअजिष्यामि” । ततः पद्मश्रियाऽवादि—“पद्मदर्शनिनां दानादिजिरूपकारी गृहिणां धर्म एव श्रेष्ठः, यतः—

हितं नवप्रयस्यापि, धर्ममेतमगारिणाम् । पादयन्ति नरा धीराः, त्यजन्ति तु ततः परे ॥ १ ॥
जम्बूः प्राह—“सावद्यसेवनात् कथं गृहिधर्मः श्रेष्ठः ? यतः—

मेरुसर्पपयोः प्रद्यो-तनखद्योतपोतयोः । अन्तरं यादृशं ताह-गनगारिगृहस्थयोः” ॥ १ ॥
ततः पद्मसेना प्राह—“रम्भागर्जसहोदरं तव वपुः अतकष्टानां पुष्टानां नोचितम्” ।
तवाच जम्बूरेतस्य, कृतघ्नस्य विनाशिनः । का नाम वपुषः प्रीतिः, प्रेक्षावद्विविधीयताम् ॥ १ ॥
अथोचे कनकसेना—“पूर्वजिनैरपि सुकराज्यैर्जोगानासेव्य पश्चाद्व्रतमाददे, त्वं तु नवोऽद्य शिवंगमी जम्बुनोचेऽवधिज्ञाना, जिनास्ते काखवेदिनः । स्पर्धा का नाम तैः सार्धं, रासजानां गजैरिव ॥ १ ॥
अबिन्तितः समन्वयेत्य, महामूढ्यानि मूलतः । जन्तुजीवितरत्नानि, हरते कालतस्करः ॥ २ ॥

ततः शिवपुरं याति, गृहीतव्रतशम्बलः । न यत्र विद्यते काल-दस्योरस्य त्रयोदयः ॥ ३ ॥

नजःसेना प्राह—“हे प्राणेश ! इदं प्रत्यक्षं स्वाधीनं च संबन्धिसौख्यं प्राप्तं परित्यज्य निर्देहिकं सौख्यं किं समीहसे ?” । जम्बूरुवाच—

अनिशं लुत्तृषामूत्र—विद्यारोगादिबाधिते । इष्टवस्तुवियोगाद्यैः, किं सुखं मानवे ज्ञेये ॥ १ ॥

कनकश्रीरुवाच—प्रत्यक्षमेतत्सुखं प्राप्य परोक्षस्य कथा वृथा जोगप्राप्त्यर्थं व्रतं कुर्वीत, तेषु प्राप्तेषु तदाचरणेन किं ? पक्षेषु धान्येषु कोऽरघहं बाहयेत् ?” ।

व्याजहार कुमारस्ते, मतिर्नाश्चति चारुताम् । अदीर्घदर्शिता स्वस्य, परस्य च हिताय न ॥ १ ॥

स्वर्गपवर्गदं जोगै—मनुष्यं प्रक्षयन्ति ये । आयतौ जायते दुःखं, तेषां नीविजुजामिव ॥ २ ॥

सत्वरं गत्वरं प्राप्य, मानुष्यं तदिदं प्रिये । अहं तथा विधास्यामि, यथा नानुशयं जज्ञे ॥ ३ ॥

कनकवती प्राह—“एतत्सत्यं करोषि त्वं यत् हस्तगतं रसं हित्वा कूर्परप्रान्तं विद्धेहि” ।

जम्बूर्जगाद गौराङ्गि, जोगा हस्तगता अपि । न सन्ति भूतवत्तेषु, स्वाधीनत्वं प्रमस्ततः ॥ १ ॥

मुञ्चन्ति जोगसंयोगं, स्वयमेव विवेकिनः । अमुञ्चन्तोऽपि मुच्यन्ते, तैरेव त्वविवेकिनः ॥ २ ॥”

जयश्रीव्याजहार—“हे स्वामिन् ! साधु साधु त्वयोदितं, परं च परोपकारी त्वमुत्तमं धर्ममङ्गीकुरुषे, ततो जोगाननिष्ठन्नपि त्वमुपकारायास्मान् जज्ञ, यतो वृक्षा जनतापोपशान्तये तापं सहन्ते ।

यथा धनस्य संयोगात्, दारवारि सुधायते । जोगसार्धस्तथाऽस्माकं, श्रेयसे तव योगतः” ॥ १ ॥

कुमारः प्राह—“खणकाल सुखा बहुकाल दुःखा” इत्यादिपरमाप्तवाक्यसिकं मम मानसं, न तत्र श्रेयस्त्वं किमपि वर्ततेऽतो हे कमललोचने नात्र कदाग्रहः शुचायेति ।

“कुमल्येषु कुदेवेषु, तिर्यक्षु नरकेषु यत् । प्राप्यते जोगिजिह्वुःखं, सर्वं वेत्ति त्रिकालवित् ॥ १ ॥”

इति तस्य गिरं श्रुत्वा वैराग्यरक्षिताः सद्यः कृताञ्जलयः पतिमन्यधुः—“हे देव ! योऽध्वा त्वया श्रितः स एवास्माच्चिरपि सेव्यः” । अथ प्रजवो दध्यौ—“अहो ! अस्य महानुभावस्य विवेकिता परोपकारिता च, मम पुनरहो ! पापिष्ठता मूढता च । अयं हि महात्मा स्वाधीनामपि श्रियं त्यजति तामप्यहं लातुमञ्जलयामि, न च प्रामोमि, धिग् मामधमम्” इति जातवैराग्यः सपरिकरः प्रजवः प्राह—“जो जो महात्मन् ! आदिश, किं मया कर्तव्यं ?” । जम्बूः स्माह—“यदहं करोमि तत्” ।

अथ कुमारः प्रजाते सङ्घैत्येवञ्चर्चनं कृत्वा स्वजनान् संमान्य स्नानचन्दनचर्चितः सितझौमधरः सर्वाङ्गीणाचरणचासुरः नृसहस्रेणोदस्तां शिविकामधिरूढवान् । दानैर्दीनादीनानन्दयन् तूर्धैर्मुखरिताम्बरोऽनाहतेन देवेन कृतनिष्क्रमणोत्सवोऽष्टाञ्जिर्वधूर्जिर्धृतः वधूपितृमातृजिर्धृतः स्वजननीजनकान्यां सहितः पञ्चशतीतस्कारान्वितेन प्रजवेण सार्धं श्रीसुधर्मपादपावनं वनमाजगाम । बाह्वनात्समुत्तीर्य गुरुन्तत्वा व्यजिज्ञापत्—“हे नाथ ! कुटुम्बयुतं मां दीक्षया तपस्यया सनाश्रय” । स्वामी निजपाणिना तं सपरिखिदं दीक्षयामास । तदा गणेशेन प्रजवमुनिस्तस्य जम्बूमुनीशस्य शिष्यतयाऽर्पितः ।

गते विंशतिहायने, ततः श्रीवीरनिर्वृतेः । जम्बूस्वामी गणस्वामी, सुधर्मस्वामिना कृतः ॥ १ ॥
वत्सराणां चतुःषष्टौ, गतायां वीरनिर्वृतेः । जम्बूस्वामी व्यधाज्ज्ञा—धिपं श्रीप्रभवं ततः ॥ २ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्गहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ चतुर्विंशे स्तम्भे

द्विपञ्चाशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३९२ ॥

त्रिपञ्चाशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३९३ ॥

अथ भाववन्दनफलमाह—

स्वस्थानस्थोऽपि सद्भावात्, साम्बः श्रीकृष्णनन्दनः । श्रीनेमिवन्दनात्प्राप, फलं मुक्तिफलप्रदम् ॥ १ ॥
काण्ड्यः । तथाहि—धारिकायां श्रीकृष्णस्त्रिखरनाधिपः । तस्य रुक्मिण्यादयः बहवः पत्न्योऽभवन् ।
अन्येद्युः रुक्मिण्या स्वप्ने लक्ष्मवृषजशालिनि विमाने स्वं निषण्णं दृष्ट्वा मुरारये कथितं । कृष्णेन तव
पुत्रो भविष्यतीत्युक्तं । तद्वाक्यं रुक्मिण्या सत्यचामाचै ज्ञापितं । सा त्रामा रुषाऽरुणा गत्वा स्वाम्यग्रे
जगाद—“मयाऽपि हस्तिमहोऽद्य स्वप्ने दृष्टः” । ततो नृपस्तदिङ्जिताकारैः कूटं मत्वाऽह—“जो प्रिये !
त्वं किं खिद्यसे परसंपदं भाविनीं श्रुत्वा ?” । साऽह—“महाक्यमन्वर्थमेव” । ततस्तयोः सपत्न्योर्मिथो
विवादोऽचूत् यस्याः पुत्रः प्राक् परिणयति तस्यै अन्यया स्वमस्तकस्था वेणी निन्त्वाऽर्पणीया । तत्र

साक्षिणः कृताः । दैवानुज्ञे अपि गर्जे दधतुः । कमात् रुक्मिण्या जनिते पुत्रे प्रद्योतनत्वात् तस्य प्रद्युम्न इति नाम दत्तम् । सत्यचामाया अपरदिने पुत्रे प्रसूते तस्य ज्ञानुरिति नामाञ्छत् । इतो धूमकेतुरसुरो रुक्मिण्या गृहेऽन्येत्य उन्नमर्चकं गृहीत्वा वैताल्यमन्यगात् । तत्र दङ्कशिलायामुपरि तं मुक्त्वा देवो गतः । इतस्तत्रागतः कालसंवरः खगलं संगृह्य स्वपत्न्यै ऽदौ पुत्रत्वेन स्थापितः । इतो नारदः कृष्णं पुत्रवियोगादितं मत्वा श्रीसीमन्धरपार्श्वे गतः । तत्र प्रद्युम्नस्थितिस्वरूपं धूमकेतुनाऽपहरणादिकं जिनेन सर्वं प्रोक्तं । तच्छ्रुत्वा नारदः कृष्णरुक्मिणीपार्श्वेऽन्येत्य पुत्रवृत्तमुक्त्वा पुनरवक्—“प्राञ्चवे रुक्मिण्या मयूर्येणानां वियोगः योरुश प्रहरान् यावत् कृतः, तेन कर्मणा योरुशवर्षप्रान्ते पुत्रो मिलिष्यति” ततो हृष्टाऽञ्छत् । इतः स प्रद्युम्नो यौवनं प्राप । एकदा खेचरपत्नी कनकमाला उद्यौवनं कुमारं दृष्ट्वा स्मरातुरा तं जगौ—“जो महाजाग ! मया सह जोगान् युद्धं” । श्रुत्वा स हूनोऽवक्—“हे मातर ! नेदं जहृपनं तवाहं” । साऽऽह—“नाहं तव माता, मत्पतिना क्वचित्त्वं लब्धः, मया त्वं वृद्ध इव वर्धितोऽसि, तेनाहं त्वत्तो जोगफलानि ग्रहीतुकामाऽस्मि, गौरीप्रहस्यौ धे विद्ये विजयक्षमे त्वं गृहाण” । तेन ओमित्युक्त्वा विद्ये गृहीते । ततस्तयोक्तं—“हे प्राणेश ! मद्देहव्याप्तकामतापं निवारय, स्ववाचमन्वर्थो कुरु” । स प्राह—“हे मातर ! विद्यागुरुस्त्वमेवं किं वद्वि ?” । एवं जहृपन् प्रद्युम्नः पुराद्वहिरगात् । तदा नखैः स्वदेहं निष्कृपं दीर्त्वा सा बुम्बारवं कृत्वाऽऽह—“जो जो ममात्मजाः ! धावत धावत, अयं छुष्टो जोगार्थी मामेवं कदर्थयित्वा गतः” । ततस्ते तत्पृष्ठे युज्याय प्रवृत्ताः । प्रद्युम्नो विद्यया

तान् जघान । सुतान् हतान् ज्ञात्वा तत्पिता युष्मार्थं निर्ययौ । सोऽपि हेत्वया जितो बभूव खगः प्राह—
 “हे पुत्र ! किमेवं मां कदर्थयसि ? वद सत्यं” । कुमारो नत्वा जगौ—“हे पितर ! इयं तव पत्नी न
 वर्यौ, मया तु वक्तुमपि न शक्यते” । इतोऽकस्मान्नारदस्तत्रान्येत्य कुमारं प्राह—“तव पितरौ कृष्णरू-
 किमण्यौ विद्येते, त्वदपरमातुः जानुपुत्रो यदि प्राक् परिणेष्यति तदा त्वन्मात्रा पणीकृता वेणी दास्यते,
 केशदानविप्लवेन त्वद्वियोगशुचा च सत्यपि त्वयि एवंविधे पुत्रे रुक्मिणी मरिष्यति” । तदाकर्ण्य हृष्टो
 विद्यया विमानारूढो नारदयुक् दारिकोद्याने समाययौ । सविमानमृषिं बहिर्मुक्त्वा वेषान्तरञ्चरत्स जानू-
 दाहार्थमागतां कन्यामपहृत्य नारदोपान्ते मुमोच । कृष्णोद्यानं विद्यया च्युतपुष्पफलं व्यधात् । जल-
 तृणादिकं सर्वं विवाहार्थं मेखितमदृश्यं कृत्वा बहिर्वाहमवाहयत् । ततस्तध्यजवस्पृहयालुर्जानुः खेदयितुं
 तमश्वमारूढः, प्रद्युम्नेन विद्यया हयात् पातितः । तदा लोका जहसुः ।

अथ प्रद्युम्नो विजीञ्च्य वेदादि पठन् कस्यचिदिज्यस्य हृदस्थां कुजिकां दासीं मुष्टिधातात्सरलां
 चक्रे । ततस्तथा दास्या स भ्रामागृहे नीतः । भ्रामया दासीरूपं तल्लघां च श्रुत्वा विजं नत्वोक्तं—
 “जो विज ! रुक्मिणीतो मामधिकसुरूपां कुरु” । सोऽपि जगौ—“त्वं मुष्टिमतं शिरः कृत्वा जीर्णवासः
 परिधायेमां विद्यां विजने साधयसि तदा स्वेप्सितं स्यात्” । तथा तथा कृतं । ततः प्रद्युम्नो रुक्मिणी-
 गृहे गत्वा कृष्णसिंहासन उपविष्टः । तं वीक्ष्य रुक्मिणी जगौ—

कृष्णं वा कृष्णजातं वा, विना सिंहासनेऽत्र हि । अन्यं पुमांसमासीनं, सहन्ते न हि देवताः ॥ ३ ॥

सोऽप्याह—“तपो मेऽतुलं विद्यते, पोरुशवर्षप्रान्ते पारणयाहमिहागाम् ! तेन त्वं मां पारणं कारय, नो चेन्नामागृहे यास्यामि” । साऽपि पेंयां दत्त्वा विहसिं जगौ—“हे पूज्यर्षे ! मम मन्त्रदेवतया वाग्दत्ताऽस्ति तव पोरुशवर्षान्ते पुत्रः समेप्यति, सोऽद्यापि नागतः, मम बाढं पुत्रवियोगोऽस्ति” । स ग्राह-
 “ममापि मातृवियोगोऽस्ति, किं क्रियते ? परं शास्त्रशकुनवलेन जानामि लोकेन कालेनावयोर्दुःसहानि-
 र्भविस्यति । त्वं तु कृष्णसत्कमोदकान्मत्करे मुञ्च” । साऽह—“कृष्णस्यैव ते मोदका जीर्यन्ते, न
 त्वन्यस्य” । स मुनिर्जगौ—“तपस्विनां किं दुर्जरं स्यात् ?” । ततः सा साशङ्का एकैकं मोदकं दत्ते । स
 च मोदकान् खादं खादं पुनः पुनर्याचते स्म । पात्रं रिक्तीकृतं वीक्ष्य सा जगौ—“मुने ! त्वमतीव बल-
 वानसि, यदेतैर्नृक्षितैर्न तृप्तोऽसि” ।

इतः सत्यजामाया मन्त्रं जपन्त्या अग्रेऽन्येत्य नराः प्रोचुः—“केनचिद्देवेन उघाहनार्थमेकीकृता सर्वा-
 न्नादिसामग्री कन्या चापहृता” । तच्छ्रुत्वा विपणा सामर्षा जामा केशानयनहेतवे दासीः पटलिकाहस्ताः
 प्राहिणोत् रुक्मिण्या गृहे । तासां दासीनामेव केशीर्मायासाधुस्तपटलिकाः पूरयामास । ताजिः स्वशि-
 रोमुष्मन् न ज्ञातं । प्रद्युम्नेन पश्चात् प्रेषितास्ताः तादृशीर्दृष्ट्वा खिन्ना सती जामा साक्षिणं कृष्णं प्राह—
 “मम रुक्मिण्याः केशान् दापय” । कृष्णोऽवक्—“प्रथमं त्वमेव मुष्मासि, कथमन्यां विरूपां कर्तुमि-
 ष्यसि ?” । सा जगौ—“मया हास्येन कृतं” । ततः कृष्णेन रामः प्रेषितः केशानयनार्थं रुक्मिणीगृहे ।
 तत्र प्रद्युम्ननिर्मितं कृष्णं प्रेक्ष्य लज्जां प्राप्नो रामो व्याधुद्यैत्यानुजं प्राह—“रूपव्यकरणेन त्वयाऽहं

हेपितः” । कृष्णोऽवक् शपथपूर्वं नाहं तत्रागाम् । साऽपि जगौ—“सर्वत्र तवैव चेष्टितं विद्यते” । ततो विव्रहः कृष्णो रुक्मिणीगृहे समेतः । तदा नारदोऽन्येत्य द्वयोरग्रे जगाद—“येनात्र विहितं कृष्णरूपं स एव प्रवतोः पुत्रः” । इतो द्रुतं पित्रोश्चरणयुगलं नत्वा प्रद्युम्नः कृताञ्जलिः प्राह—“अहं युवयोरङ्गजो यादवानामपूर्वं कमपि चमत्कारं न दर्शयामि तावन्मौनं कार्यम्” । तान्यामालिङ्ग्य तदाक्यं स्वीकृतं । तदा स्वाम्बां रथारूढां कृत्वा सोऽचक्षत् । स शङ्खं वादयन् यादवान् होत्रयामास, जजह्य चेति—

हरामि रुक्मिणीमेव, कृष्णो रक्षतु चेद्वली । अहमेव समर्थोऽस्मि, शंकुं वैरिवलं धनम् ॥ १ ॥

इत्यादि जह्यन् पुराद्वहिर्गतः । तदा कृष्णेन ध्यातम्—“नूनमयं कोऽपि मां विप्रतार्य मायावी मम पत्नीमपहृत्य याति, एष मया हन्तव्यः” । इति ध्यात्वा ससैन्यः सायुधस्तत्पृष्ठे गतः ।

प्रद्युम्नश्च हरेः सेनां प्रकृत्वा विद्यावलाह्रिं । सद्यो निरायुधं चक्रे निर्दन्तमिव दन्तिनम् ॥ २ ॥

थावद्विष्णुर्विषमोऽनृत्तावदेत्य नारदस्तस्य संशयं बभ्रुव । ततः प्रद्युम्नः पितुश्चरणयोः पपात जगौ च—“हे पितः ! ममापराधः सोढव्यः, मया कौतुकाय दर्शितमिदं” । तत कृष्णः उत्सवेन तं पुत्रं नगरे निनाय । तदा दुर्योधन एत्य जगौ—“जोः कृष्ण ! मम पुत्री त्वत्पुत्रा केनाप्यपहृता, तस्याः शुद्धिं कुरु” । कृष्णोऽवक्—“किं क्रियते ? तस्याः शुद्धिस्तु कापि न लब्धा” । पितरं खेदं दधानं वीक्ष्य प्रद्युम्नः प्राह—“विद्यया तामहमन्त्रानेभ्यामि, खेदो न कार्यः” । ततः सद्यः तां तत्रानिनाय । ततः कृष्णसुयो-

धनान्यां प्रोक्तं—“जोः प्रद्युम्न ! त्वमिमां कन्यामुघ्रह” । सोऽवक्—“नेदं युक्तं, जानुकुमाराय दीयतां” । तस्यैतादृशं साहसं वीदयानेके खगचूपाः स्वाः स्वाः कन्याः प्रद्युम्नाय ददुः ।

तत एकदा जीर्णवस्थां जामां वीदय किं तव दुःखमिति कृष्णः पप्रच्छ । सा जगौ—“प्रद्युम्नतुह्यं सूनुमहमिहामि” । कृष्णोऽवक्—“तव चिन्तां हरिष्ये” । ततः कृष्णेन चतुर्थतपसाऽऽराधितो हरिणै-
गमेयी चिन्तितपुत्रसिद्धिदं हारं दत्त्वा तिरोदधे । हारप्राप्तिस्वरूपं विज्ञाय प्रद्युम्नो जाम्बवतीं मातरं जामातुह्यां विधाय विद्यया हरेर्गृहे प्रैषीत् । हरिस्तत्कण्ठाच्चितं हारं कृत्वा तां वुञ्जते । तदा दैवादि-
वञ्च्युतः कश्चित्सुरस्तस्याः कुदाववातरत् । ततः सा जाम्बवती हृष्टा स्वगृहं ययौ । तदनु जामा जोगार्थ-
मागता । कृष्णो दध्यौ—“अहो ! इयं स्त्री जोगतृषिता पुनरागता, स्त्रीषु कामोपशान्तिर्नैति सत्यं” ।
एवं ध्यात्वा हरिस्तां रेमे यदा तदा प्रद्युम्नो जम्भामतारुयत् । तेन दुग्धः कृष्णस्तां जगौ—“तव पुत्रो
(जीरुः) जविष्यति” । प्रातर्जाम्बवतीकण्ठे तं हारं वीदय कृष्णो दध्यौ—“नूनं रात्रौ प्रद्युम्ननिमित्तप्र-
पञ्चोऽयं दृश्यते ।

क्रमाजाम्बवती पुत्रं शाम्बाख्यमसूत । जामा जीरुक्तं पुत्रमसूत । एकदा जामा कृष्णं जगौ—“मत्पुत्रं
शाम्बो जीषयति सदा” । ततः कृष्णेन जाम्बवत्याः पुरः प्रोक्तं—“त्वत्पुत्रः शाम्बोऽन्यायी भूयते” ।
साऽवक्—“मत्पुत्रो नयी विद्यते” । कृष्णो जगौ—“आवां विलोकयिष्यावः” । ततः कृष्ण आजीररूपं
जाम्बवती आजीरीरूपं कृत्वा दधिविक्रयवहनेन चलतः । पुरीघारे शाम्बस्तावालोक्ताजीरीं प्रत्याह—

“अत्रगच्छ, गृह्णामि ते गोरसम्” । इत्युक्त्वा तामाकृष्य शून्यवेदमान्ते शाम्बोऽवक्त् तां यदा तदाऽस्मात्ताभ्यां स्वरूपं दर्शितं, तेन लज्जितोऽनश्यत् । ततः कृष्णो जगौ—“त्वया पुत्रचेष्टितं दृष्टं प्रत्यक्षं ?” । साऽऽह—“मत्पुत्रो जज्ञ एवास्ति, एषा तु बालक्रीडा” । कृष्णो जगौ—“यतः सिंही स्वसुतं जज्ञं सौम्यं च मन्यते तत् सत्यम् । द्वितीयेऽहनि शाम्बः कीलकचतुर्करश्चतुष्पथे गच्छन् कृष्णे लोके च शृण्वति जज्ञहप—“यो मदीयं ह्यस्तनं वृत्तं प्रकटीकरिष्यति तस्य वक्त्रे कीलकं क्षेप्यामि” । तदा हक्कितो हरिणा, त्याजितः स्वपुरं । प्रद्युम्नात्स शाम्बो मन्त्रविद्यां प्राप्य निर्गतः । ततो चीरुकं नित्यमर्दयन् प्रद्युम्नो जामयौच्यत—“हे शठ ! त्वमितः पुरात् शाम्बवर्त्तिकं न निर्यातः ?” । सोऽवक्त्—“मातः ! क गच्छामि” । तयोक्तं—“भ्रेतञ्चूम्नौ याहि” । स जगौ—“मातः ! कदा मया समागन्तव्यं ?” । जामाऽऽह—“यदाऽहं हस्ते गृहीत्वा शाम्बं पुर्यां प्रवेशयामि तदा त्वयाऽऽगन्तव्यं” । “मातः ! तवादेशः प्रमाणम्” इत्युक्त्वा स शाम्बपार्श्वे गतः ।

इतो जामा हृष्टा स्वपुत्रयोग्यमेकोनशतं राजकन्यानाममेवयत् । एका कन्या न मिलति । इति जामाऽऽकूतं विज्ञाय प्रद्युम्नो जितशत्रुर्भूपोऽचूत् शाम्बश्च कन्यारूपः मन्त्रतः सार्धं विकुन्व्य तस्यौ । इतो जामा तां कन्यां याचते स्म । भूपः प्राह—“यदि मत्पुत्रीं जामा करे धृत्वा पुरमध्ये नयति, विवाहकाले तु मत्सुतायाः करं चीरुकोपरि चेतकारयति तदाऽहं दास्ये” । तदङ्गीकृत्य जामा तां कन्यां करे

गृहीत्वा महामन्त्रेन पुरे निनाय । तदा पौराः शाम्भं प्रद्युम्नं च वीक्षन्ते, जटपन्ति च—“अहो ! स्वपुत्रौ जामा विवाहकाले समानयति” ।

जामौकसि गतः शाम्भो, ज्रीरोर्वामेतरं करम् । स्वहस्तेनोपरिस्थेना—दाय वामेन वामधीः ॥ १ ॥

कन्यानां नवनवतेः पाणीन् दक्षिणपाणिना धृत्वा युगपद्विधिना त्रमन् वृत्तोष्वाहः शाम्भः कन्या-
रूपः सर्वकन्याभिः सह वासगृहं ययौ । तेन शाम्भेन प्रकटीकृतस्वरूपेण जीरुस्तत्रागच्छन् ऋकुट्या जीतो
नष्टो गत्वा तद्यार्तो मालुरग्रे ग्राह । जामा ससंज्रमा तत्रैत्य समर्प्य जगौ—“रे धृष्ट ! त्वं केनात्रानी-
तोऽसि ?” । “हे मातः ! त्वयैवानीतो नवनवतिकन्योष्वाहं च कारितोऽस्मि । अत्रार्थे सर्वे पौराः साक्षिणः
सन्ति” । तथा ते जनाः सर्वे पृष्टास्तथैव जगुः । ततोऽनाकलनीयां शाम्भदर्शितमायां वीक्ष्य बहुरोपातां
जामाऽशक्ता निःश्वस्य स्वगृहं ययौ । बलवलेन शाम्भो नवनवतेः कन्यानां पतिर्जज्ञे । इमौ द्वौ सर्वे
यादवा उत्कृष्टौ मेनिरे ।

अथैकदा कृष्णस्य केनचिद्भूपेन जाल्याश्वः प्राचृतीकृतः । तदा शाम्भपालकौ द्वौ कुमारौ एत्य
प्रोचतुः—“अयमश्वो मह्यं दीयताम्” । कृष्णोऽवक्—“द्वयोर्मध्ये यः कष्टये श्रीनेमिनाथं प्रथमं प्रण-
स्यति तस्मायश्वो मया दास्यते । ततः पालको राज्याश्वरमे ग्रहरे समुन्नायोच्चैः शब्दं कुर्वन् स्वचृत्यान्
सज्जीकृत्य प्रजाते प्रभुं नत्वा व्याघुट्य पितृपार्श्वे याचते स्म । कृष्णेनोक्तं—“प्रभुं पृष्ट्वा दास्यते” । इतो मध्य-

रात्रातिक्रमे शाम्बः पापज्जीरुः स्वस्थानकस्थ एव प्रष्टुं ननाम । प्रजाते समवसरणे सर्वे प्रभुपाश्वे गताः ।
 प्रष्टुं प्रणम्य कृष्णोऽवक्—“अद्य प्रजो ! त्वं प्रथमं केन वन्दितः ?” । प्रभुः प्राह—“अव्यवन्दनेनाहं
 प्रथमं पालकेन वन्दितः, चाववन्दनेन तु शाम्बेन प्रागिति” । कृष्णेन शाम्बायाश्वो दत्तः । ततोऽन्यदा
 प्रभुवाक्यात् प्रबुधौ दीक्षां ललतुः क्रमाच्च गिरिनारश्चङ्गे मुक्तिपुरीं जग्मतुः शाम्बप्रभुमौ ॥

अथात्वान्तरङ्गात्फलमाप शाम्बः, साक्षान्निरिह्यापि न पालकश्च ।

तेनान्तरङ्गं विधिमामनन्ति, मनीषिणो बाह्यविधेर्बलिष्ठम् ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ चतुर्विंशे स्तम्भे

त्रिपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ३५३ ॥

चतुःपञ्चाशदुत्तरत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ३५४ ॥

अथ जव्यः प्रतिबोधं प्राप्नोतीत्याह—

चिह्नणया बहूपार्थैः, स्वस्वामी प्रतिबोधितः । समानधर्मश्रद्धाजि-र्दम्पतित्वं हि शोजते ॥ १ ॥

स्पष्टः । ज्ञातं चेदम्—

राजगृहे श्रेणिकनृपः बौद्धधर्मासक्तः बौद्धाचार्यं गुरुं नित्यमुपास्ते । प्रत्यहं बौद्धाख्ये गत्वा ऋपस्तधर्मं

शृणोति श्रद्धधाति च, चेष्टणायाः पुरो नित्यं तं चोदं प्रशंसति । बौद्धाचार्यस्तु नित्यमिदं कपटवृत्तिं करोति, तद्यथा—तेन स्वशिष्या इति शिक्षिताः ‘यदाऽहं प्रत्यूषादिकाले उन्नो गर्जगृहे तिष्ठामि तदा युष्माञ्चिर्महर्षिणामर्थं समेतानां नृपादीनां कथनीयम्—अस्मद्गुरुस्तु सदा स्वर्गे गच्छति इन्द्रादीनां धर्म-चार्ताज्ञापनाय, तदनु समेति” । अन्यदा नृपस्तत्र गतो गृहमध्ये गुरुमदृष्ट्वा शिष्यान् पप्रच्छ । तेऽप्याहुः—“गुरुर्व्योममार्गेण स्वर्गाधिपपार्थ्वं गतः” । ततो नृपश्चेष्टणायै तद्यतां निवेदयामास । परं चेष्टणा तु आजन्म श्रावककुलोत्पन्नत्वात्तदुक्तं न श्रद्धते । एकदा नृपो बलात्कारेण राज्ञीं सार्धं गृहीत्वा गुरुगृहे समेतः तदा चेष्टणायाऽपि स्वसेवका उक्ताः यदा वयं बौद्धगृहे स्थितिं कुर्मस्तदा यथा नृपो न वेत्ति तथा बौद्धालयमग्निज्वालासमन्वितं विधेयम्, पश्चान्नागतो बहिर्मोच्यः । अथ दम्पती बौद्धशिष्यमुखात् गुरोः स्वर्गमनं श्रुत्वा तत्र किञ्चित् स्थितौ । तदा राज्ञी नृपं प्राह—“हे स्वामिन् ! अद्यात्र तिष्ठावा-वां स्वर्गदवतरतां गुरुणां स्वरूपं पश्याव” । ओमित्युक्त्वा नृपस्तत्र यावत् स्थितस्तावदग्निज्वालाया जय-त्रान्तो विह्वलो गुरुर्गुप्तस्थितः शीघ्रं निःसृत्य सज्जो न्यगुखो बहिराययौ । तदा नृपेण पृष्टम्—“युयमद्य स्वर्गता न वा ?” । स प्राह—“अद्य तु नाहं गतः, नित्याभ्यासाद्विषयैः स्वर्गमनं प्रोक्त-मस्ति” । ततः सचार्यो नृपो गृहे गतः । परं तस्य चित्तमनेकविकल्पमयं जातं । ततो नृपो राज्ञीं पप्रच्छ—“किमिदं जातं ? अकस्मादद्भुतपञ्चवः कुतो निःसृतः ? अतस्त्वया कारितोऽयं ज्ञायते” । साऽऽह—“स्वामिन् ! शृण्वेकं ज्ञातम्—

एकत्र पुरे द्वाविज्यौ । तद्भार्ये द्वे सार्धं सगर्ज्जे जाते । तदा ताज्यामिज्याज्यां परस्परमिति निश्चितं-
 “यदि द्वे सुते (सुतौ वा) प्रसुवाते तदा न, यदा तु पुत्रपुत्र्यौ स्यातां तदा मिथः पाणिपीरुनं कार्यम्” ।
 तस्य लिखनं कृतं । क्रमादेकस्याः पुत्री जाता, द्वितीयस्याः सर्पः प्रसूतः । ततस्तौ यौवनं प्राप्ता । सर्पज-
 नकेन राजादिसमदं सर्वेषां पार्श्वे न्यायं कारयित्वा सर्पाय सा सुता परिणयिता । रात्रौ वासमन्दिरे
 द्वावपि पृथक्पृथक् शयाते । इतश्च सर्पशरीरतो दिव्यरूपो नरो निःसृत्य तथा समं भोगं चकार,
 पश्चात्तस्मिन्नेव कलेवरे प्रविवेश । इहं नित्यं प्रवति । तद्वार्तां तथा स्त्रिया स्वजनाय ज्ञापिता तदा लब्ध-
 लब्धयनरेण प्रोक्तं—“यदा स्वयं कलेवरं मुक्त्वा त्वां सेवते तदा तत्कलेवरमग्निना सहसा अस्मसात्कार्यं,
 ततः सर्पकलेवरं विना स क्व प्रवेशं करिष्यति ? मूलस्वरूपं प्रकटं न विष्यति” । ततः कन्यासमर्थेन
 तथा कृतं, ततो देवकुमारस्तैनैव रूपेण तत्र स्थितिं चकारेति ।

तद्यत् हे नृप ! युष्मदशुर्नित्यं स्वर्गगमनार्हं दिव्यं मलादिरहितं स्वर्गसुरसदृशं विधाय नूतनं शरीरं
 कृत्वा मूलदेहं शवरूपं गेहे मुक्त्वा तत्र गतः स्यात्, नान्यथा । अतो मयापीदं चेष्टितं कृतं यदि मूल-
 शरीरं सर्पतनुवद्भस्मीभूतं स्यात्तदा उत्तरशरीरेणैव सर्वेषां दर्शनं जायते तदा वरं, लोकोत्तररूपं तु दुर्ल-
 भमस्ति इति बुद्ध्या मया इदं व्यधायि, परं न किमपि दृष्टं, अग्निज्वालाग्निः पराभूतो गृहादेव निर्गतः
 विह्वलवदनवचनः, अतो हे नृप ! सर्वमेतत् व्यलीकं क्षेयम्” । इहं श्रुत्वापि धूर्तव्युद्भाहितचित्तत्वात्
 नृपो मनागपि बौद्ध्यदृष्टिरागं नालयत् । यतः—

कामरागक्षेत्रागा—वीपत्करनिवारणौ । हृष्टिरागस्तु पापीयान्, दुरुद्धेयः सतामपि ॥ १ ॥

अन्यदा नृपेण बौद्धगुरुर्जोजनाय निमन्त्रितः । तदा बौद्धगुरुर्यानहौ राहया सेवकपार्श्वार्थानादय तन्मर्षणान् सूक्ष्मान् कृत्वा शाकादिद्रव्येषु चर्मचूर्णे उन्नं निहितं । बौद्धगुरुणा सुखादमध्ये न किञ्चि उज्ञातं । ततो गृहचलनसमये उपानहाववीक्ष्यान्वेपिते, तथापि नास्ते । तदा चेद्गणया नृपः प्रोक्तः— “स्वामिन् ! युष्मद्गुरुर्ज्ञानी न वा ? यदि ज्ञानी तदा किमन्वेपणं कारयति ? यदि चाज्ञानी तदाऽधुना सुक्तं पक्वान्नादि तन्नामपि न स्मृतिपथमेव्यति, अतो हे नृप ! किमिदं दाम्भिका विदन्ति ? जैनगुरव एव समस्तविचारदृष्टाः सन्ति” । ततः स विषणः स्वगृहं गतः । आकण्ठं यावद्भुक्तं, तेन वमनं जातं, तन्मध्ये चर्मखण्डान् वीक्ष्य नृपाय ज्ञापितं बौद्धेन । राजा प्राह—“मत्कारितजोजनमध्ये न किमपि ध्येयं” । तद्वार्तां पत्न्यै ज्ञापिता । साऽऽह—“युष्मद्गुरुर्ज्ञानिनाम्ना पूज्यते, एतावन्मात्रमपि न जानाति ?” । तच्छ्रुत्वा नृपो मौनं चकार ।

अथ नृपश्चेद्गणं स्वमतवेपिणीं ज्ञात्वा तदवलेपनिवारणाय स्वसेवकान् प्राह—“युयं प्रेतच्छ्रमितो मृतबालशवमेकं तत्कालीनमानीय सूपकाराय दत्तं” । तैस्तथा कृतं । नृपेण तद्बालमांसादिना क्षीरादिकं कारितं । ततोऽनुचरा जैनमुनीनामाकारणाय प्रेषिताः । चेद्गणयाऽप्यनुमानेन किञ्चिज्ज्ञात्वा नृपः पृष्टः— “स्वामिन् ! अद्यौत्सुक्यचलचित्तमस्ति ?” । नृपः प्राह—“राष्ट्रादिविन्तया, नान्येन कारणेन” । ततो

नृपः सूपकारस्थले गत्वा स्थितः, राइयपि साध्यागमनमार्गोपरि गवाक्षे स्थिता । इतश्च साधुरेको नृप-
सेवकदर्शितमार्गेणगच्छन् दृष्टः । तदा राज्ञी दध्यौ—“निःस्पृहोऽयं मुनिर्मदन्निमुखं नावलोकयिष्यति,
ईर्यापरत्वात्, अतः काञ्चित्कलां वितनोमि” । ततो यदा मुनिर्गवाक्षाधोचागे समेतस्तदा राइया उन्नतौ
करौ कृत्वा कपाटौ खरुखमायितौ । साधुना तदोर्ध्वं विलोकितं, चेक्षणाया शीघ्रं प्रणम्य के अङ्गुली तत-
स्तिष्ठोऽङ्गुलयो दर्शिताः, तदा मुनिरेकामङ्गुलिमदर्शयत् । अस्यार्थोऽयं—राइया पृष्टमङ्गुलिसंज्ञया
‘विज्ञानं वा त्रिज्ञानं वा युष्माकमस्ति’?, तदा साधुनोक्तं संज्ञया ‘एकयुक्तं त्रिकं’ एतावता चत्वारि
ज्ञानानि सन्ति इति । ततः सा हृष्टा पुनः फिट्ठावन्दनं चकार । ततो मुनिस्तत्र गतः । नृपो बहुमानपूर्वं
तद्वाल्मार्सान्वितमाहारं दातुमुद्यमं चकार । मुनिस्तु ज्ञानदृष्ट्याऽजह्यमयोग्यं तदशनं मत्वा प्राह—“हे
नृप ! नास्मद्योग्यमिदमशनं, वयं मुनयो निर्दोषाहारिणः” । श्रुत्वेति नृपः प्राह—“हे पूज्य ! कथम-
यमाहारः सदोषः ? राजगृहनिष्पन्नः, अतो मनोहरोऽस्ति, यदि सदोषस्तर्हि तं दोषं प्रकाशय” । मुनिः
प्राह—“हे नृप ! त्वया निष्पादितं कृत्यं त्वमध्यक्षं वेत्सि, दम्भं विधाय प्रहृदनं तव नाहं, परं मुनीनां
तु अचित्तमप्याहारं सदोषं ग्रहीतुं न कष्टपते तर्हि वाल्मार्सपेक्षयाऽदिनिष्पन्नं सततं जीवोत्पत्तिस्थलं कथ-
मपि न घटते” । इतिमुनिवचसा संजातप्रत्ययो ज्ञानिनं नत्वाऽह—“हे पूज्य ! त्वज्ज्ञानं त्वरुर्मस्त्वत्क्रिया
चेति सर्वमपि सत्यम्” । इत्यादि स्तुत्वा हर्षनिर्भरः सम्यक्त्वान्निमुखो नृप एत्वं चेक्षणां प्राह—“हे
नार्ये ! त्वन्गुरुः परमज्ञानी, मयाऽद्य परीक्षा कृता” । ततश्चेक्षणाया पृष्टः स नृपः सर्वमाचष्ट । श्रुत्वाऽह—

“स्वामिन् ! निःस्पृहस्यैतादृशस्य ज्ञानिनोऽन्तो न ग्राह्यः, एतादृशा मुनयो न बौद्धाचार्यतुष्ट्याः, येन बौद्धगुरुणा पूर्वं भोजनमध्ये चर्मचूर्णखण्डा जडिता अपि करमुखादिस्पर्शेऽपि न ज्ञाताः” । ततो नृप-
रदेशनादिना दृढधर्मा जातः । अयं दृष्टान्तो यथा श्रुतोऽञ्जत्तथा लिपीकृतोऽस्ति ।
श्रीश्रेणिकज्ञातमिदं निशम्य ते, बौद्धाश्च शाक्याः स्मृतिवित्कणादयः ।

एकान्तपदैकरताः कुवादिनो, हेयाः सुजैनागमतत्त्ववेत्तृभिः ॥ १ ॥
इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ चतुर्विंशे स्तम्भे

चतुःपञ्चाशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३९४ ॥

पञ्चपञ्चाशदधिकत्रिंशततमं व्याख्यानम् ३९५ ॥

अथ तीर्थस्तवनामाह—

शत्रुञ्जयादितीर्थानां, प्ररूपे समयेऽनिशम् । विदध्यात्स्तवनां जन्तुः, सर्वाधौघप्रणाशिनीम् ॥ १ ॥
स्पष्टः । स्तवना चेयं तीर्थस्तुतिरूपा पूर्वपूर्वैर्निर्दिष्टा—

राजादनाधस्तनचूमिन्नागे, युगादिदेवांहिसरोजपीठम् ।
देवेन्ववन्धं नरराजपूज्यं, सिद्धाचलाग्रस्थितमर्चयामि ॥ १ ॥

आदिप्रचोर्दक्षिणदिग्विभागे, सहस्रकूटे जिनराजमूर्तीः ।
 सौम्याकृतीः सिद्धततीनिजाश्च, शत्रुञ्जयस्थाः परिपूजयामि ॥ २ ॥
 आदिप्रचोर्वक्त्रसरोरुहाच्च, विनिर्गतां श्रीत्रिपदीमवाप्य ।
 यो द्वादशाङ्गीं विदधे गणेशः, श्रीपुणरुरीको जयताह्विवाञ्चौ ॥ ३ ॥
 चञ्चदसाणं सयसंखगाणं, वावन्नसहियाण गणाहिवाणं ।
 सुपाञ्चआ जह विराजमाणा, सञ्जयं तं पणमामि निञ्चं ॥ ४ ॥
 श्रीसूर्यदेवेन विनिर्मितस्य, श्रीसूर्यकुण्डस्य जलप्रजावात् ।
 कुष्मादिरोगाश्च समे ह्यनश्यन्, नरोऽनवत् कुकुदतां विहाय ॥ ५ ॥
 विश्वत्रयोद्योतकरा गुणालया, महर्धमग्निक्वसुकुक्षिधारिका ।
 मतङ्गजस्था मरुदेवमातृका, विराजते यत्र गिरौ विशेषतः ॥ ६ ॥
 यत्रैव शैले खलु पञ्च पाण्फवा, युधिष्ठिराद्या विजितेन्द्रियाश्च ।
 कुन्त्या समं विंशतिकोटिसाधुजिः, सार्धं शिवाँश्च च समाससादिरे ॥ ७ ॥
 नमिबिनमिमुनीन्वावादिसेवापरौ यौ, गगनचरपती तौ प्रापतुर्मोक्षलक्ष्मीम् ।
 विमलगिरिवरे वै कोटियुगमर्थिजिश्च, सह हि विमलबोधिप्राप्तिपुष्ट्यकहेतू ॥ ८ ॥
 विमलगुणसमूहः संभृतश्चान्तरात्मा, स्वपदरमणजोक्ता दर्शनज्ञानधर्ता ।

निखिलशमधनानां तिसृजिः कोटिजिश्च, समममृतपदार्थं प्राप्नुयादत्र रामः ॥ ए ॥
 सौराष्ट्रदेशे खलु रत्नतुङ्गं, सत्तीर्थयुग्मं परिवर्तते च ।
 शत्रुञ्जयाख्यं गिरिनारसङ्गं, नमाम्यहं तं बहुमानचक्रया ॥ १० ॥
 अणंतनाणीण अणंतदंसिणे, अणंतसुरकाण अणंतवीरिणे ।
 वीसं जिणा जड सिवं पवन्ना, संमेयसेलं तमहं शुणामि ॥ ११ ॥
 प्रगेऽहर्निशं संस्तुतं वासवाद्यै—जिनं नाजिअलवंशावतंसम् ।
 श्रयेऽष्टापदे पासभूर्णतमत्त्वं, सुसौभाग्यलक्ष्मीप्रदं ह्योतिमन्तम् ॥ १२ ॥
 कट्याणकन्दोन्नयनैकमेधं, समस्तजीवोद्धारणे ह्यमं तम् ।
 स्फुरत्प्रतापं महनीयमूर्तिं, श्रीमारुदेव्यं वृषजं च वन्दे ॥ १३ ॥
 अत्रार्थे संबन्धश्चायम्—

ह्मितिप्रतिष्ठे सान्नुनामा मन्त्री करेणुस्कन्धारूढो राजपाटिकायां ब्रजन् व्यावृत्तः स्वयंकारितसानुवम-
 तिकायां देवनमश्चिकीर्षया तत्र प्रविशन् वारवेक्ष्यास्कन्धन्यस्तहस्तं कमपि चैत्यनिवासिनं सितवसनं ददर्श ।
 ततो गजादवरुह्य कृतोत्तरासङ्गः पद्माङ्गप्रणामेन तं गौतममिव नमश्चक्रे । तत्र द्रष्टुं स्थित्वा ज्ञयस्तं प्रणम्य
 प्रतस्थे । तदनु स लज्जयाऽधोवदनः पातालं विविक्षुरिव तत्कालं सर्वमेव परिहृत्य मल्लधारिश्रीह्रिमसूरीणां
 पार्श्वे उपसंपदमादाय संवेगरङ्गपूर्णः श्रीशत्रुञ्जये गत्वा षादश वर्षाणि तपस्तेपे । कदाचित्स मन्त्री शत्रु-

अये देवपादनमस्करणायोगतो दृष्टपूर्वमिव तं मुनिं प्रणम्य तच्चरित्रपवित्रितमनास्तशुरुकुलादि पृष्ट-
वान् । तेन तत्त्वतो जवानेव गुरुरित्युक्ते कर्णौ पिधाय पाणिभ्यां भैवमादिशेत्यज्ञतावृत्त्या व्यङ्ग्ययत् ।
तेन प्रोचे—

जो जेण सुद्धधम्मस्मि, ठाविळ संजएण गिहिणा वा । सो चेव तस्स जायइ, धम्मगुरू धम्मदाणां ॥ १ ॥
ततस्तस्मै मूलवृत्तान्तं निवेद्य तस्य धर्मदृढतां निर्ममे । इति ॥

चैत्यजङ्गाच्च यदुःखं, लब्धं तस्य ह्ययः कथम् । ज्ञयश्चैत्यविधानेन, तत्पापं विलयं ब्रजेत् ॥ १ ॥

स्पष्टः । अत्रार्थे संबन्धश्चायम्—

प्रह्लादनपुर्यां प्रह्लादनो ज्ञोऽञ्जत् । अन्यदाऽर्बुदाचलदर्शनार्थं ज्ञो गतः । तत्र कुमारपालेन
कारितः श्रीपार्श्वप्रभोः प्रासादो दृष्टः । तन्मध्ये रीरीमयं श्रीपार्श्वविम्बं ज्ञेन जङ्गत्वा महेश्वरपुरतो
वृषजं विधाय शिवालये न्यस्तः । ततः स्वगृहे यावत्समागतस्तावद्भूपस्य देहे गलत्कुष्ठरोगः प्राकुञ्चितः,
महावेदनाऽऽविर्चता । तदा गङ्गादितीर्थजलैर्नृपः स्नापितः, परं व्याधिर्न गतः । ज्ञोऽतिव्याकुलीभूतः ।
अन्यदा रोगशान्तिकारणं ज्ञेन मुनिः पृष्टस्तदा तेन गदितम्—

स्वस्तिश्रियां धाम गुणान्तरामं, सुत्रामसन्ताननतां हि पद्मम् ।
जाम्रप्रतापं जगतीतलेऽत्र, श्रीपार्श्वदेवं सततं श्रय त्वम् ॥ १ ॥

अथ धर्मस्य माहात्म्यं दृष्टान्तेनाह—

जैनधर्मं समाराध्य, जूला विजयजाजनम् । प्राप्ताः सिद्धिसुखं ये ते, श्लाघ्या मङ्गलकुम्भवत् ॥१॥
 उज्जयिन्यां पुर्यां वैरिसिंहो जूपः । तत्र धर्मार्थी धनदत्तश्रेष्ठश्चरत् । तस्य निरपत्या सत्यजामा जार्या
 विद्यते । साऽन्यदा पुत्रचिन्ताग्लानमुखं श्रेष्ठिनं दृष्ट्वा पप्रह—“हे नाथ ! दुःखस्य किं कारणं ?” ।
 श्रेष्ठिना याथातथ्ये कथिते सा स्माह—“किमनया चिन्तया सुलैपिणा इहामुत्रसुखप्रदो धर्म एव सेव-
 नीयः” इति प्रियोदितं साधु मत्वा हृष्टः श्रेष्ठी पुष्पादिना देवपूजाद्यनेकधर्मकर्म चकार । अथ धर्मप्र-
 जायेण तुष्टा शासनदेवता तस्मा ईप्सितवरं ददौ । सा श्रेष्ठेन्यन्यदा गर्जे दधौ । पूर्णे मासे जातस्य
 पुत्रस्य स्वमानुसारेण मङ्गलकलश इत्याख्यां तत्पिता ददौ । कलान्यासपरः स पुष्पानयनहेतवे आरामे
 व्रजन्तं स्वपितरं निवार्य प्रतिवासरं पुष्पाणि चानीय स्वयं तस्मै ददौ, जिनपूजनं स्वयं करोति कार-
 यति च । धर्मन्यासं कुर्वतस्तस्यावान्तरे यज्जातं तन्निशम्यताम् ।

चम्पापुरे महाबाहुः पार्थिवोऽचरत् । तस्य राक्षी गुणावली । तयोः पुत्री लावण्यरसमञ्जूषा सुरूपा
 प्राप्तयौवना त्रैलोक्यसुन्दरी वञ्चव । तामनवद्याङ्गी विलोक्य धरापतिरिति दध्यौ—“मम वत्सायाः कोऽनु-
 रूपो रमणो जवति ?” । ततो राक्षा निजं सुबुद्धिसचिवं समाहूयात्राणि—“प्रया त्वत्सुतायात्मजा

दत्ताऽतः परं त्वया न वाच्यं" । अथ गृहं गत्वा सचिवोऽचिन्तयत्—“रतितुह्या राजपुत्री, मम
 सुतस्तु कुष्ठी, तदेतयोर्योगं जानन्नहं कथं करोमि ?” । इति चिन्तयन् स्वधियैव लब्धोपायो धीसखो
 गोत्रदेवीं समाराधयामास । साऽपि प्रत्यक्षीचूयोवाच—“ओ मन्त्रिन् ! तवाङ्गस्य कर्मोद्भूतकुष्ठरोग-
 क्षयोऽशक्यः, अवश्यमेव हि जोग्यं कर्म जुज्यते, तथापि जवत्कार्यसिद्ध्यर्थं पुरीक्षारेऽश्वरक्षकरान्ति-
 के यः शीतार्तोऽग्निसेवनपरः कुतोऽप्यानीय त्वन्नक्तिस्तुष्ट्या मयाऽऽनेष्यते, स वालो मन्त्रिन् ! त्वया
 ग्राह्यः” । इत्युक्त्वा देवी तिरोदधे । सचिवः सर्वविवाहसामग्रीं प्रगुणीचकार । अश्वपालनरमाकार्यं
 समादिदेश—“यः कश्चिद्वालो जवदन्तिकेऽज्येति स प्रह्वन्नं ममान्तिके समानेयः” । देवताऽपि विशा-
 लायां गत्वा पुष्पाण्यानीयारामान्निजगृहे गह्वतस्तस्य मङ्गलकलशस्यान्तरिक्षस्थितोवाचैषं—“अयं बाल-
 कोऽन्यकन्यां चाटकेन परिणेष्यति” । तच्छ्रुत्वा विस्मितः स गृहं ययौ । द्वितीयदिवसेऽप्येवं श्रुत्वा
 पुनरचिन्तयत्—“अद्याहं सदनं प्राप्तो व्योमवाणीं पितुः कथयिष्यामि” । यावदिदं चिन्तयति ताव-
 द्ब्रम्हापुरीनिकटाट्यां देव्या स मुक्तः । तत्र प्रमन्नश्वपालान्तिके आगतः । तैरश्वपालैर्गोपयित्वाऽमा-
 त्यस्यार्पितः । स तं देवकुमारजं दृष्ट्वा हृष्टः विजने स्थापयामास । एकदा तेन सचिवः पृष्टः—“तात !
 कुतो मम वैदेशिकस्य गौरवं विधीयते ? कथं च विजने रक्षितोऽहं” ? । सोऽपि तस्मै “कपटेन चम्पा-
 पुराधिपस्य त्रैलोक्यसुन्दरीं पुत्रीं त्वं परिणीय कुष्ठेन पीन्ताय मत्पुत्राय तां नृपाङ्गजां दद्याः, तदर्थं
 त्वमत्रानीतः” इति स्वाभिप्रायं न्यवेदयत् । तत् श्रुत्वा मङ्गल उवाच—“कुलकलङ्ककुदकृत्यमहं कथं

करोमि ? मुग्धजनं कूपे दिष्ट्वा वरत्राकर्तनोपमं कर्मदं न करिष्यामि” । मङ्गयूचे—“हे दुर्मते ! कर्मदं चेन्न करिष्यसि तदा त्वां निजहस्तेन मारयिष्यामि” । ततः स बालो मतिचक्षुषा विलोक्य तं प्राह—
यदि मया त्यत्समीहितं निर्वर्तनीयमेव तदा राजा करमोचने यद्यस्तु मह्यं ददाति तन्ममैव दातव्यम्” ।
एवमस्त्विति तद्वाक्यं मन्त्रयपि मेने । अत्र संप्राप्ते शुभ्रे लग्ने महताऽऽम्बरेण मङ्गलेन परिणीता सा ।
हस्तमोचनसमये जालयोदकपञ्चकादिकं तस्मै राजा प्रददौ । ततो मन्त्रिणा वध्वा समं स मङ्गलः स्वगृहं
निन्ये । दणान्तरे स मङ्गलो देहचिन्तामिषेण वासमन्दिरान्निर्ययौ । साऽपि चलचित्तं निजपतिं ज्ञात्वा
पयःपात्रं गृहीत्वा तदनु प्राचलत् । देहचिन्तान्ते विचित्तं स्वपतिं वीक्ष्य प्रेयसी प्राह—“हे कान्त !
त्वां कुधा वाधते किमु ?” । तेन ओमिति ऋणिते सा दासीहस्तेन मोदकान् स्वगृहादानाय्य तस्मै
ददौ । ऋद्धयता तेनास्याः स्वस्थानङ्गतपनार्येत्युक्तं—“विशालावारिणा कृते एते मोदका न रम्यतराः” ।
तदाकर्ण्य नृपात्मजा विस्मिताऽचिन्तयत्—“अहो ! कथमघटमानं वाक्यमेव प्रजहपति ? (अथवाऽस्य
मालुलगृहं तत्र स्यात्)” । इति विचिन्त्य सुरजिताम्बूलं सा तस्य ददौ । पुनर्देहचिन्तामिषेण मन्दिरा-
देव विनिर्गल्य तुरगादिकं लात्वा क्रमादवर्णितं थयौ । पितरौ समायातं सुतमालोक्य गतशोकौ बभूवुः ।
तेन पितृन्ध्यां स्वस्वरूपं निवेदितम् ।

इतश्च मन्त्रिणा रात्रौ मङ्गलवेपथुतं वधूपान्ते प्रेषितं सुतं शब्थारूढं कुष्ठिनं करस्पर्शं कुर्वन्तं दृष्ट्वा
सहसा वासवेवमनो वह्निर्निर्गल्य दासीमध्ये निपथा विपथा सा निशामगमयत् । प्रातः सचिवो नृपतिं

व्यजिह्वपत्—“प्रज्ञो ! मम सुतोऽधुना त्वत्सुतास्पर्शतः कुष्ठरोगार्तो हृश्यते, किं क्रियते ?” । तदाकार्यं
चूपस्तं स्माह—“विचित्रा कर्मणां गतिः यतः—

चिन्तयत्यन्यथा जीवो, हर्षपूरितमानसः । विधिस्त्वेव महौवैरी, कुरुते कार्यमन्यथा ॥ १ ॥

अत्र मम पुत्र्या दोषः, न तव पुत्रस्य” इत्याश्वासितः सचिवः स्वगृहं गच्छ । राज्ञा दृक्पथान्निवारिता साऽन्येद्युर्विगतितमन्योः पितुरन्तिकं गत्वोवाच—“तात ! मम पुंवेषमर्पय, विशालां गतस्य तस्य मिलित्वा कलङ्कमपनयामि” राज्ञाऽनुज्ञाता सैन्यैर्वृता सा तामुज्जयिनीं प्राप । मालवाधिप आयातं चूपनन्दनं मत्वा वासगृहदानाद्यैः सच्चकार । अन्यदैषा सदानाग्रतः सरस्तीरे गच्छतः पितृनामाङ्कितानन्वान् ददर्श । तेषामनुपदं स्वचृत्यान् प्रेष्य प्रतुर्गृहान्निधानादि सा विवेद । ज्ञानान्यासपरं तं ज्ञात्वाऽसौ सत्तात्रमुपाध्यायं भोजनाय न्यमन्त्रयत् । भोजनार्थं तत्रायाते पाठके सा तत्रमध्ये स्वप्रतीरं ददर्श । तान् वसनासनाद्यैः संमान्य सा कलाचार्यमुवाच—“एतन्मध्याह्न्यत्वेदाज्ञया यो जानाति स तत्रो मम कथानकमाख्यतु” । पाठकगिरा मङ्गलकुम्भस्तां पुंवेषधारिणीं निजप्रियां मत्वा सिंहादिकानां श्रृण्वतां स्वमुष्ठादादिकं प्रागुक्तं जगौ । तच्छ्रुत्वा नृपात्मजा सिंहसामन्तमवोचत्—“अयमेव मम प्रियः, अस्यान्येषणार्थमहं पुंवेपं कृत्वाऽत्रागताऽस्मि” । सिंहोऽब्रवीत्—“अयं चेत्तव प्रतीरं तदाऽपशङ्कितं सेव्यः” । ततो राजाज्ञया त्रैलोक्यसुन्दर्या समं स मङ्गलो विवलास । एकदा सुन्दर्या प्रेरितः स मङ्गलोऽवन्तीशमनुज्ञाय चम्पामयात् । राजाऽपि स्वदुहितुर्मुखाधृत्तान्तं श्रुत्वा हृष्टोऽजाषिष्ट—“वत्से ! तव कलङ्को

दूरीभूतः” । अथ महीशुला दुष्टकर्मकारकं तममात्यं मार्यमाणं मङ्गलो मोचयामास । अपुत्रः स ज्ञपस्तं मङ्गलं राज्ये स्थापयित्वा यशोजञ्जसूरीणां चरणान्तिके परिग्रज्यामुपाददे । राज्यं पातयतस्तस्य पत्न्यां जयशेखरनामा सुतोऽभूत् ।

अन्यदोद्यानमायातं जयसिंहाख्यगुरुं सप्रियो जूपो ज्ञात्रेण प्रणम्य तद्देशनां श्रुत्वा पप्रह—“जगवन् ! केन कर्मणा मया विरुम्बना प्राप्ता ? देव्या च दूषणं प्राप्तं ?” । सूरिः स्पष्टं न्यवेदयत्—“पुरा क्षिति-प्रतिष्ठपुरे सोमचन्द्राहः कुलपुत्रकोऽभूत् । तस्य जार्या श्रीदेवी । तस्य सखा जिनदेवाग्निधः श्राव-कोऽभूत् । अन्यदा स जिनदेवो धनाकांक्षी देशान्तरं गन्तुकामो निजमित्रसोमचन्द्रस्य स्वधनं सप्तसु क्षेत्रेषु वपनार्यापयत् । तस्मिन् गते सोमचन्द्रस्तद्वन्यं यथास्थाने व्ययति स्म । तत्रैव पुरे श्रीदेव्याः सखी देवदत्तस्य गेहिनी ज्ञात्रिधाऽभवत् । ज्ञात्र्याः पतिः केनचित्कर्मणा कुष्ठी जज्ञे । अन्येद्युस्तया सख्याः पुरः तत्स्वरूपं निवेदितं । हास्यपरया श्रीदेव्या तस्याः संमुखं निगदितं—“हले ! त्वत्सङ्गेन त्वत्पतिः कुष्ठी जज्ञे” । तदाकार्ण्यं ज्ञात्रा हृदि दोदूयते स्म । क्षणादूर्ध्वं ‘वयस्ये ! मा कृथाः खेदं, मया हास्येन कथितम्’ इति प्रोच्य साऽऽह्लादिता । साधुसंसर्गतः श्राद्धधर्मं प्राप्य क्रमात्समाधिना मृत्वा युवां दम्पती सौधर्मे समजायेतां, ततश्च्युत्वा सोमचन्द्रजीवो जूपते ! त्वमञ्जुः, श्रीदेव्याश्च जीवसखौ-क्यसुन्दरी जज्ञे । जवता परब्रह्मेण पुण्यमुपाजितं तेन ज्ञात्रैकैव नृपात्मजा परिणीता । पुराऽनया हास्येनापि वयस्यायै यदुत्तं तदा तस्या इह जवे तत्कलङ्कमचूत्” । ईदृग्मुनिवचः श्रुत्वा विरक्तौ तौ

राज्यं स्वसूतवे दत्त्वा गुरोः पार्श्वे प्रव्रज्यां जग्रह्तुः निरतिचारं संयमं प्रपाह्यान्ते तावुजौ विपद्य ब्रह्म-
लोकमुपेयतुः । क्रमेणाव्ययमजरमन्यं समस्तात्मसंपत्त्या विभ्राविसुखं मोक्षपदं प्रापतुः । इति मङ्गलकु-
म्भस्य स्मृतम् ॥

इत्यनन्दिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ चतुर्विंशे स्तम्भे
षट्पञ्चाशदधिकत्रिशततमं व्याख्यानम् ३५६ ॥

सप्तपञ्चाशदधिकत्रिशततमं व्याख्यानम् ३५७ ॥

अथ श्रीगुरुपट्टानुक्रममाह—

षट्त्रिंशच्छृणुरत्नाढ्यः, सौधर्मादिपरम्परः । गुरुपट्टक्रमो ज्ञेयः, सुरासुरनरैः स्तुतः ॥ १ ॥

स्पष्टः । गुरुपट्टश्रेणिस्तु द्वीरसौभाग्यकाव्योक्तैस्तेरेव वृत्तैर्लिख्यते । तथा हि—

एकादशासन् गणधारिधुर्याः, श्रीद्वन्द्वचरतिप्रमुखा अमुष्य ।

आर्योपयामे पुनराप्तमूर्ते, रुद्राः स्मरं हन्तुमिवेहमानाः ॥ १ ॥

आसीत्सुधर्मा गणचतुस्तु तेषु, श्रीवर्धमानप्रभुपट्टधुर्यः ।

विहाय विन्धे सुरजीतनूजं, कः स्यात् परो धुर्यपदावलम्बी ॥ २ ॥

यशःश्रियाऽधःकृतकुन्दकम्बु-जम्बूकुमारोऽजनि तस्य पट्टे ।
 खघोरपि स्वस्य यतोऽजिजतिं, पश्यन् श्रियाऽदृश्य इव स्मरोऽजृत् ॥ ३ ॥
 अलं चकार प्रज्वप्रजुस्त-स्पष्टश्रियं पुण्ड्र इवेन्द्रवक्राम् ।
 स्तेनोऽपि सार्धेश इवाङ्गिनो यः, श्रेयःश्रियं प्राप यदत्र चित्रम् ॥ ४ ॥
 शस्यं नवोऽक्षयदस्य पट्टं, सिंहासनं पित्र्यमिवावनीन्द्रः ।
 कलिनिदका मौक्तिकमाक्षिकेव, यत्कण्ठपीठे विलुतत्यकुण्ठा ॥ ५ ॥
 संपूरयन् कीर्तिनचोनदीनि-दिशो यशोचङ्गणाधिराजः ।
 व्यञ्जयत्पट्टममुष्य जृष्ट-दधित्यकां दस्युरिव विपानाम् ॥ ६ ॥
 संश्रुतिपूर्वो विजयो गुरुस्त-त्पट्टं श्रिया पल्लवयांचकार ।
 कदम्बजम्बूकुटजावनीज-कुञ्जं नचोऽम्बोद इवाम्बुवृष्ट्या ॥ ७ ॥
 स तत्सतीर्थोऽजनि जङ्गवाहुः, सूरिः समशगमपारहृश्वा ।
 दशाश्रुतस्कन्धत लङ्घार, वज्राकराक्षमिवात्र कटपम् ॥ ८ ॥
 श्रीस्थूलजङ्घेण निजान्ववाय-स्रोतस्विनीनायककौस्तुभेन ।
 विश्वत्रयी तद्यशसेव शोभा-मलंजि तत्पट्टपयोधिपुत्री ॥ ९ ॥
 पट्टेऽथ तत्सार्यमहागिरिश्चा-परः क्रमादार्थसुहृस्तिस्सूरिः ।

बभ्रुवसुधर्मधुरं दधानौ, रथे यथा सारथिकस्य रथ्यौ ॥ १० ॥

श्रीमत्सुहस्तिव्रतिवासवस्य, श्रीसुस्थितः सुप्रतिबद्धसूरिः ।

यदं विनेयौ नयतः स्वलक्ष्मीं, क्रमं मुरारेरिव पुष्पदन्तौ ॥ ११ ॥

पूर्वं तु सुधर्मस्वामिनमारुह्य सुहस्तिसूरिं यावत्साधूनां निर्ग्रन्था इत्यभिधानमासीत्, एतत्सूरियुग-
धात् द्वितीयं कोटिकण इति नाम बभ्रुव, कोटिशः सूरिमन्त्रजापात् इति ।

श्रीइन्द्रदिन्नव्रतिसार्वभौम—स्तपद्वलक्ष्मीतिलकं बभ्रुव ।

निशुन्यते दाम्निकता स्म येन, कलिन्दकन्येव हलायुधेन ॥ १२ ॥

श्रीदिन्नसूरिर्गुणचूरिरस्मा—त्समर्षिचूरद्विरसो यथाऽसीत् ।

येनानुरागोऽवधिकावनेमिः, कक्षोलिनीवल्लभशायिनेव ॥ १३ ॥

सूरीश्वरः सीहगिरिः क्रमेण, व्यलासयत्तत्प्रशुपद्वलक्ष्मीम् ।

जिनस्य पादं शिरसा स्पृशन्तीं, निकायराजीमिव केतुवारः ॥ १४ ॥

तमोजरोर्वीधरेदवज्जि—वज्रोऽथ वज्रप्रचुरेतदीयम् ।

पट्टं परां प्रापयति स्म भ्रूषां, माणिक्यकोटीर इवोत्तमाङ्गम् ॥ १५ ॥

श्रीवज्रसेनसंज्ञ—स्तपदपूर्वाञ्जिचूलिकादित्यः ।

मूलं चान्द्रकुलस्या—जनि च ततश्चन्द्रसूरिगुरुः ॥ १६ ॥

(श्रीवज्रसेनोऽथ तदीयपटं, व्यञ्जासयत्प्रीक्षितजन्तुजातः ।

सुरन्मदोद्भिद इव क्षिपेन्ज-कपोलमानन्दितचञ्चरीकः ॥ १६ ॥)

अत्र चन्द्रगह्व इति तृतीयाभिधानम् ।

कम्बोदिकारुण्यरसान्वितस्य, सामन्तजघप्रचुरस्य पट्टम् ।

व्यराजयत्तारिरुहाकरस्य, मध्यं यथोन्निक्षितपुणरुरीकम् ॥ १७ ॥

अत्र वनवासीति नाम ।

कोरएटके वीरजिनेन्द्रमूर्त्तिं, दृक्यान्यवृत्तिं कृतपुण्यपाकाम् ।

यः प्रत्यतिष्ठत् किमु सञ्जशां, स वृद्धदेवोऽजनि तस्य पट्टे ॥ १८ ॥

प्रद्योतनाह्वप्रचुणाऽप्यमुष्य, पटं परं वैज्रवमावजार ।

त्रैलोक्यलक्ष्मीतिवकायितेन, पितुः स्वपुत्रेण यथान्ववायः ॥ १९ ॥

धिया जयैश्चित्रशिखरिणसूनुं, गङ्गातरङ्गायितवाग्विदासः ।

श्रीमानदेवः पदमेतदीयं, रुन्यः सञ्जास्थानमिवाध्युवास ॥ २० ॥

पदप्रदानावसरे समीक्ष्य, साक्षात्तदंसोपरि वाणिपद्मे ।

राज्यादिव क्षोणिपुरन्दरस्य, त्रंशोऽस्य ज्ञावी नियमस्थितेर्ह ॥ २१ ॥

इष्टं गुहं स्वं विमनायमान—मात्रोक्त्य लोकेभ्वरगीतकीर्तिः ।

तत्याज यः षट् विकृतीव्रतीन्धः, षरान्तरारीनिव जेतुकामः ॥ ३१ ॥

असौ सूरिर्बधुशान्तिकारको ज्ञेयः ।

तदीयपट्टाम्बरजानुमाली, श्रीमानतुङ्गश्रमणेन्दुरासीत् ।

य औजिहत्साधुजनान्निजाज्ञां, नाथान् पृथिव्या इव सार्वभौमः ॥ ३३ ॥

असौ ऋक्मरस्तोत्रनमिऊणकारकः ।

संस्थाननगेश्वररश्मिसाम्य—मन्थाद्रिणाऽऽख्य मदाम्बुराशिम् ।

तत्पट्टलदमीरथ वीरनाम्ना—चार्येण वज्रे वनमालिनेव ॥ ३४ ॥

ततोऽजनि श्रीजयदेवसूरिः, दूरीकृताशेषकुवादिवृन्दः ।

यद्वाग्विलासैरवहेलितश्रीः, सुधा किमु क्षीरनिधौ ममज्ज ॥ ३५ ॥

स्वःकामिनीकीर्तितकीर्तिदेवा—नन्दश्चिदानन्दमना मुनीन्धः ।

तारुण्यमेणङ्कमुखीमिवैत—रपट्टश्रियं वैज्रवमानिनाय ॥ ३६ ॥

श्रीविक्रमः सूरिपुरन्दरोऽचूत्, तत्पट्टदुग्धाब्धिसुधामरीचिः ।

ततश्चमूं हन्तुमनाः समग्रां, किं विक्रमोऽङ्गीकृतकाययष्टिः ॥ ३७ ॥

आसीत्ततः श्रीनरसिंहसूरिः, स वाङ्मयान्नोनिधिपारदृश्वा ।

अत्याजि यद्दः किल येन मांसं, स्वापं जगद्धारिजवन्धुनेव ॥ ३८ ॥

महर्ष्यमाणिक्यमिवाङ्गुलीयं, योमाणञ्जुपालकुलप्रदीपः ।
 पट्टश्रियं श्रीनरसिंहसूरे-रत्नङ्करोति स्म समुज्जसूरिः ॥ ३९ ॥
 स मानदेवोऽजनि तस्य पट्टे, वाग्देवता यन्मुखपद्मसम्प्रा ।
 वृत्तामृतैश्चारुचोविलास-हृत्वादिवोजारमिवातनोति ॥ ३० ॥
 पदे तदीये विबुधप्रज्ञेण, स्म ज्ञयते सूरिपुरन्दरेण ।
 येनाञ्जितः किल पुष्पधन्वा, पुनर्युयुत्सुर्विषमामुधोऽञ्जत् ॥ ३१ ॥
 तत्पट्टपङ्केरुहमानसौकाः, श्रीमान् जयानन्दविबुधञ्जल ।
 यस्याशयोऽमात् समयोऽप्यशेषः, कुञ्जोन्नवस्य प्रसृताविवाङ्मिथः ॥ ३२ ॥
 यदाननं चञ्जति दन्तकान्ति—ज्योत्स्नायते त्र्युगमङ्कतीह ।
 वाचां विलासोऽपि सुधायते त—त्पदे मुनीन्द्रः स रविप्रज्ञोऽञ्जत् ॥ ३३ ॥
 वर्द्धिष्णुयत्कीर्तिसुधारणेन, व्युत्थम्पि नामाप्यसितादित्रावैः ।
 अर्हन्महिम्नेव जगत्पजन्यैः, सोऽञ्जुशोदेवविभुः पदेऽस्य ॥ ३४ ॥
 प्रद्युम्नदेवोऽथ पदे तदीये, प्रद्युम्नदेवोऽजनिवो बञ्जल ।
 जिन्दन् त्रयं मुक्तरतिर्दवीयो—जवन्मधुर्विश्वविज्ञान्यमूर्तिः ॥ ३५ ॥
 श्रीमानदेवेन पुनः स्वकीर्ति—ज्योत्स्नावदातीकृतविष्टपेन ।

एतत्पदश्रीरगमि प्रतिष्ठां, शक्तित्रयेणैव नरेन्द्रखट्वसीः ॥ ३६ ॥

इति तृतीयमानदेवसूरिरियम् ।

वाचंयमेन्जादिमखादिचन्त्रा—स्पदाब्जचुङ्गीजवदिन्द्रचन्त्रात् ।
अमुष्य पट्टः श्रियमश्रुते स्म, परंतपाङ्गुप इव प्रतापात् ॥ ३७ ॥

श्रीविमलचन्द्रसूरिः ।

रेजेऽस्य पट्टे स्मररूपधेयः, सूरिन्दुरुद्योतननामधेयः ।
दिग्गवारणेन्त्रा इव सूरिचन्त्राः, संजज्ञिरे यत्पदधारिणोऽष्टौ ॥ ३८ ॥

अत्र वरुगल्ल इति नाम ।

माहात्म्यनखीकृतसर्वदेवः, पदे तदीयेऽजनि सर्वदेवः ।
तारापतिस्तारकर्षदेव, गुणश्रिया यः प्रचुरन्वयायि ॥ ३९ ॥
कुर्वन्निवासं गवि गौरवश्री—गिरामधीशो विबुधैरुपास्यः ।
श्रीदेवसूरिः किमु देवसूरिः, पदे तदीयेऽप्यजनि क्रमेण ॥ ४० ॥
दोषोदयोदीततमःप्रपञ्च—व्यापादनव्यापृतिदीक्षितेन ।
श्रीसर्वदेवेन पदं तदीय—मदीपि दीपेन यथा निकेतम् ॥ ४१ ॥

इति त्रितीयसर्वदेवसूरिः ।

श्रीमद्यशोचजगणानीन्द्रः, श्रीनेमिचन्द्रप्रतिपुङ्गवश्च ।
 तत्पट्टमाकन्दमुजौ जजेते, शुकोऽन्यपुष्टश्च यथा विहङ्गौ ॥ ४२ ॥
 तयोः पदे श्रीमुनिचन्द्रसूरि—रञ्जितो निर्मितनैकशास्त्रः ।
 शास्त्रे न कुत्रापि तदीयबुद्धि—श्चस्वात्त वीङ्क्ष्वं समीरणस्य ॥ ४३ ॥
 ऋषीवस्वर्णानिव चक्रवर्ती, यतीञ्जवन् पट्टविकृतीर्जहौ यः ।
 कदापि काये न दधन्ममत्वं, परौ पुनर्यः सकृदारनालम् ॥ ४४ ॥
 निर्जीयते स्म कचनापि नायं, कृतोपसर्गैरपि देववर्गैः ।
 इतीव नाम्ना जुवि विश्रुतेन, जङ्गेऽस्य पट्टेऽजितदेवसूरिः ॥ ४५ ॥
 जगत्पुनानः सुमनःभवन्ती—रयो जटाजूटमिवेन्दुमौलिः ।
 अमुण्य पट्टं विजयादिसिंहो—ऽध्यासाञ्ज्यूवाथ तपस्विसिंहः ॥ ४६ ॥
 सोमप्रजः श्रीमणिरत्नसूरी, अमुण्य पट्टं नयतः स्म लक्ष्मीम् ।
 इदवाकुवंशं भरतश्च बाहु—बलिस्तनूजाविव नात्रिसूनोः ॥ ४७ ॥
 श्रीमज्जागच्छन् इदंपदश्री—लक्षामलीलायितमाततान् ।

१ गतिरिव.

येनौजि शैथिल्यपथस्तटाको, घनाविद्यो मनसवासिनेव ॥ ४७ ॥
 द्वात्रिंशदाशावसनैरजेद्यो, वादं सृजन् हीरकवद्यदासीत् ।
 अघाटनूपेन स हीरखाद्यो, नाम्ना जगच्चञ्च इति न्यगादि ॥ ४८ ॥
 आचाम्बकैर्चादशहायनान्ते, तपेल्यवापद्विरुदं मुनीन्द्रुः ।
 महाहवैर्वैरिविनिर्नयान्ते, नत्तैव भ्रूसेजितकाशिसंज्ञाम् ॥ ४९ ॥
 अस्मात्ततः प्रादुरभूत्तपाख्या, नेत्रादिवात्रेर्घिजराजखेला ।
 अदीपि यस्माच्च मुमुक्षुलक्ष्म्या, वसन्तमासादिव ज्ञानुजासा ॥ ५० ॥
 इत्यन्दिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ चतुर्विंशोऽस्तम्भे
 सप्तपञ्चाशदधिकत्रिशततमं व्याख्यानम् ३५७ ॥

अष्टपञ्चाशदधिकत्रिशततमं व्याख्यानम् ३५८ ॥

अथ तयानिरुदप्राप्त्यनन्तरं संजातगुरुपट्टपङ्क्तिर्विख्यते—
 देवेन्जकर्णान्तराणित्रवद्भि-र्यशोत्रिरुन्नासितविष्टयेन ।
 देवेन्जदेवेन नजेऽस्य पष्टे, विष्णोर्यथा वहसि कौस्तुजेन ॥ १ ॥

अयं श्रीदेवेन्धसूरिः कर्मग्रन्थादिकर्ता ।

निजाङ्गनोजीतयदीयकीर्तिं, शुश्रूषुरक्षिन्(श्र)वसामृच्छाः ।

बहुःसहस्रे रसिकः किमाधा—तप्टे स तस्याजनि धर्मघोषः ॥ १ ॥

यस्योपदेशान्नृपमस्त्रिपृथ्वी—धरश्चतुर्भिः सहितामशीतिम् ।

ज्ञातीस्त्रिोऽर्चुर्भिमंमिताः स्वा, व्यधापयत्तीर्थकृतां विहारान् ॥ ३ ॥

यस्माद्दिदीपे चरणस्य लक्ष्मी—ज्योत्स्नेव चान्द्री शरदोऽनुषङ्गात् ।

सोमप्रजाख्यो जनहृक्चकोरी—सोमप्रजः सूरिरज्जूपदेऽस्य ॥ ४ ॥

तेनापि सोमतिलकान्निधसूरिरात्म—पट्टे न्यवेशि वशिलक्षिमलसल्लवामम् ।

वादेषु येन परवादिकदम्बकस्या—नध्यायता प्रतिपदेव मुखे न्यवासि ॥ ५ ॥

संस्थापितो निजपदे गुरुणाऽथ तेन, श्रीदेवसुन्दरगुरुः सुरसुन्दरश्रीः ।

अहो मुखेन तिमिरेण तमस्विनीव, येन व्यपास्यत समं मदनेन माया ॥ ६ ॥

धूकैरकीमिव विषग्निरुदये हन्तुं परैः प्रेषितं, कञ्चिच्चञ्चरुचा प्रमादविमुखं स्वापेऽपि हृष्टा प्रभुम् ।

शाम्यन्तं गदिताखिलव्यतिकरं संबोध्य योऽदीक्ष्यत्, स श्रीमानथ सोमसुन्दरगुरुर्भजे तदीयं पदम् ॥ ७ ॥

पट्टश्रियाऽस्य मुनिसुन्दरसूरिशक्रे, संप्राप्तया कुवलयप्रतिबोधदेहे ।

कान्त्येव पद्मसुहृदः शरदिन्दुबिम्बे, प्रीतिः परा व्यरचि लोचनयोर्जनानाम् ॥ ८ ॥

संतिरमित्यस्य कारकोऽयम् ।

सुरेस्ततोऽजायत रत्नशेखरः, श्रीपुण्डरीको वृषजध्वजादिव ।

बाम्ब्रीतिनाम्ना विजपुङ्गवेन, न्यगादि यो बालसरस्वतीति ॥ ए ॥

आद्यविधिसूत्रवृत्त्या—द्यनेकसङ्ग्रन्थनिर्मितोपदिष्टः । लक्ष्मीसागरसूरि—स्तत्पदमण्डनमतिगरिष्ठः ॥ १० ॥

आसीत्तदीयपट्टे, गुरुगुणी सुमत्तिसाधुसूरीन्धः । श्रीहेमविमलसूरि—स्तदीयपट्टे गुरुः समञ्जत् ॥ ११ ॥

अथ दुःषमोहदोषात्, प्रमादवशाच्चेतसो ममत्वचृतः । अत्रवन्मुनयः प्रायः, स्वाचारचरणशैथिल्याः ॥ १२ ॥

इतश्च—

श्रीहेमविमलसूरि—दूरीकृतकहमषः ससूरिगुणम् । हात्वा योग्यं तूर्णं, धर्मस्याच्युदयसंसिद्ध्यै ॥ १३ ॥

सौभाग्यजाग्यपूर्णं, संवेगतरङ्गरङ्गनीरनिधिम् । आनन्दविमलसूरिं, स्वपट्टे स्थापयामास ॥ १४ ॥

श्रीविक्रमनृपकावा—क्षुब्धैर्जगद्दर्शनादि(१५८५)मिते वर्षे । चक्रुश्चरणोच्चरणं, शरणं संवेगवेगवताम् ॥ १५ ॥

निर्ममः स्वशरीरेऽपि, तपस्तेपे सुदुस्तपम् । अथ तच्छूयतां किञ्चि—दालोच्य स्वककिह्विषम् ॥ १६ ॥

अर्हदादिपदध्यायी, विंशतिस्थानकं तपः । निर्विकारश्चकारैष, चतुःशतचतुर्थकैः ॥ १७ ॥

चक्रे पुनस्तपस्त—छरिष्वधैश्चतुःशतप्रमितैः । विंशतिषष्ठानि ततो, बिहर्ल्लानपान् समाश्रित्य ॥ १८ ॥

तीर्थार्थधिपवीरविजोः, षष्ठानि नवेक्षणादि ११९ मितानि ।

याद्विकमुल्लेखे पर्वसु, षष्ठानि बहूनि चान्यानि ॥ १९ ॥ युग्मम् ॥

षादशानि प्रभुः पञ्च, चक्रे प्रथमकर्मणः । तानि पञ्चान्तरायस्य, नैवैव दशमानि तु ॥ १० ॥
दर्शनावरणस्यापि, मोहनीयस्य कर्मणः । अष्टाविंशतिसङ्गानि, विशिष्टाष्टमकानि च ॥ ११ ॥

अष्टमदशमान्येवं, वेद्ये गोत्रे तथाऽयुषि बहूनि ।

कृतवान् जगवाश्चासौ, न च जज्ञे कर्मणस्तु तपः ॥ १२ ॥

ततश्च विहितानशनः, श्रीमानानन्दविमलसूरीन्द्रः ।

समवाप नाकसौख्यं-चेतसि निहितैश्चतुःशरणैः ॥ १३ ॥

आसँस्तदीयपट्टे, प्रचवः श्रीविजयदानसूरीन्द्राः ।

सर्वत्र विजयवन्तो, नयवन्तः समयवन्तश्च ॥ १४ ॥

अथ हीरगुरोर्वर्णनमाह—

अचूत्पट्टे तस्यास्त्वक्षितविजयो हीरविजयो, गुरुर्वृन्दारौघप्रथितमहिमाऽत्रापि समये ।
सुरत्राणो बुजो ह्यकबरवृषो यस्य वचसा, घृणाध्यानं ध्यायन् व्यतनुत महीमार्हतमयीम् ॥ १५ ॥

विजयसेनमुमुक्षुपुरन्दरः, पदममुष्य ततः समचूषयत् ।
उदयचमिचृतः शिखरं शर—विशददीप्तिरिवाम्बरकेतनः ॥ १६ ॥

विजयतिलकः सूरिः पट्टं तदीयमदीदिपत्, दिनकर इवाकाशं स्तोमं त्यजँस्तमसां जवात् ।
कृतजनमनःपद्मोष्मासः कुतर्कहिमापहः, प्रचक्षितमहादोषः प्राप्सोदयः सुदिनः श्रियाम् ॥ १७ ॥

तदनु विजयपूर्वानन्दसूरिः पदेऽत्र, शशिकरनिकरश्वेतार्थवादप्रसारः ।

प्रथितविजयपद्ममापतिष्विन्द्रचूलेः, प्रतिनिधिरितिदक्षो हीरसूरेर्विनेयः ॥ ३७ ॥

विजयराजगुरुर्महतीं ह्युतिं, निजगणेऽधिकबोधिनिधिर्दधौ ।

व्रतमहाम्बुधिवर्धितचिद्बिधिः तदनु शासनसद्वसुदीपधिः ॥ ३८ ॥

विजयमानमुनींशरञ्जुततः, त्रिभुवनेश्वरचित्तनलाढसः ।

समकुचत्रपया हृदि यजिरां, मधुरिमाधरिता किमु गोस्तनी ॥ ३९ ॥

विजयशक्तिगणेशे वञ्च त--शुरुपदे जनतां नयतां नयन् ।

समयवाग्विधिजटपनेशलः, प्रथममागमदर्शकै माहशान् ॥ ४० ॥

सौभाग्यसूरिर्विजयाङ्कितो यः, पट्टे तदीये गुरुराज आसीत् ।

यस्य प्रजावाञ्जुणरत्नपात्रं, स्याद्वादतत्त्वं सविधं समेति ॥ ४१ ॥

सौभाग्यसूरिशिष्येण, श्रीलङ्कभीसूरिणा मुदा । लिखिता विजयेनेयं, गुर्वाली सौख्यदा सदा ॥ ४२ ॥

सतीर्थो गुणवान् धीरः, श्रीप्रेमविजयान्निधः ।

जयति मञ्जरोः शिष्यः, तदर्थं विहितोद्यमः (तदर्थमयमुद्यमः) ॥ ४३ ॥

१ मुनीशः अञ्जुत, अत्र विसर्गस्य रेफश्चिन्त्यः. २ अत्र विसर्गलोपश्चिन्त्यः. ३ विसर्गलोपश्चिन्त्यः.

कुमारः प्राह—

जीवितं कुशशिखास्थमिवाम्भः, पांसुलेव तरला कमलाऽपि ।

ऐदद्याग्रमिव यौवत(न)मेतत्, मेरुणरुण इव स्वजनोऽपि ॥ १ ॥

यज्ञमिष्यति ममार्चकचावो-ऽलङ्कारिष्यति तनुं च युवश्रीः ।

वार्धकं पुनरमाल्यमिव स्वं, जूययिष्यति क इत्यवगच्छेत् ॥ २ ॥

इत्याद्यनेकपरस्परोक्तिचिः श्रान्ता जगिन्याद्या दीक्षादेशं ददुः । ततः सं १५६ वर्षे कार्तिक-
कृष्णद्वितीयायां ह्रीरकुमारो दीक्षां ललौ । ह्रीरहर्ष इति नाम दत्तं । गुरुपाश्वे पठन् स्वसमयज्ञो
जातः । परदेशचापापरशास्त्रज्ञातुकामो दक्षिणदेशं प्रति ययौ । तद्देशे श्रीमाणिक्यनाथो नाजेयोऽस्ति ।
श्रीअन्तरिक्षपार्श्वदेवो वर्तते । यतः—

अपि पार्श्वजिनोऽन्तरिक्षका—त्रिध उच्चैःस्थितिकैतवादिह ।

किमु लम्बजयितुं महोदयं, जविनां जूवलयात् प्रचेदिवान् ॥ १ ॥

तथा च—

करहेटकपार्श्वनायको, दिशि यत्रास्ति पुनः प्रप्ताववान् ।

१ युवतीनां समूहः इच्छुसंवन्ध्यग्रमिव नीरसः इत्यर्थः. २ आत्मानं, यथा वृद्धवत्स्या मन्त्रिणं जूययति तथा.

न जहाति कदापि यत्पदं, किमु तस्यैव समीहया फणी ॥ १ ॥

विचरैः सह माधवादयः प्रतिवर्षं यमुपेत्य जेजिरे ।

किमिदं गदितुं तनूमतां, मरुतामथ्यमेव देवता ॥ २ ॥

इह जीवत आदिमप्रजो—रपि सोपारकनामपत्तने ।

प्रतिमा प्रतिजासते सतां, वृषकोषः प्रकटः किमार्पजेः ॥ ३ ॥

तद्देशे देवगिरिजङ्गे विप्रपाञ्चैर् तर्कशास्त्रादिकं पठित्वा गुरुसमीपमाययौ । गुरुणा वाचकपदं दत्तं ।
ततः श्रीसूरिमन्त्रदेवताज्ञया सूरिपदं दत्तं सं० १६१० वर्षे पौषशुक्लपञ्चमीदिने । ततः श्रीगुरुः पृथ्व्यां
विहरति स्म ।

इतश्चाकवरसन्नायामनेकजातिसंकुलायां निजनिजधर्मवर्णनं प्रसृतं । तन्मध्ये एकेन विदुषा पुरुषेण
श्रीहीरगुरोर्वर्णनं कृतम्—

अस्माञ्जिरीशैतरहस्यत दर्शनेषु, सर्वेषु शेखर श्वाखिलधार्मिकाणाम् ।

एकः स हीरविजयात्रिधसूरिराजः, क्षापालपङ्क्तिषु जवानिव ज्ञमिपीठे ॥ १ ॥

इत्यादिसन्यजनवर्णितसूरिगुणश्रवणानन्तरं दत्तविज्ञप्तिस्फुरमानकरौ धौ दूतौ खाटदेशस्यगन्धारव-

१ कृष्णप्रमुखाः सर्वे देवाः. २ कृष्णदेवप्रतिमायाः. ३ हे ईशितः.

न्दिरेऽकवरः प्राहिणोत् । तो दूतौ सद्गुणसहितपादाम्बुजानां श्रीगुरुणां पाणिपद्मे तत्स्फुरमानं ददतुः ।
तदा श्रौत्विज्ञप्तिः कृता—

प्रदेशीय केशित्रितिक्षोणिशकै-रसौ बोधनीयो नृपः पूज्यपादैः ।

महान्तो हि विद्योपकृत्य यतन्ते, घनाः किं न सर्वे जगज्जीवयन्ति ॥ १ ॥

प्रणिघ्नन् वने व्याधवन्नैकसत्त्वा—नसत्त्वीकृताशेषविशेषिणः ।

ततो हेमचन्द्रेण चौलुक्यभूसा—निवासौ त्वयाऽकव्वरो बोधनीयः ॥ १ ॥

ततः श्रीगुरुर्विहारं कुर्वन् राजझङ्गसमीपं समागात् । श्रीसाहिबखानेन ब्रह्मादरभक्त्या
स्वराजधानि समानीय गुरोः पुरो ह्यगजरश्मिणिशिविकादयो ढौकिताः, तदनु स व्यजिह्वपत्—“हे
स्वामिन् ! अकवरसाहिवाक्यतोऽहं ढौक्यामि, त्वं गृहाण । यतः—

साहिश्रीमदकव्वरावनिचुल्लेयादिष्टमास्ते मम, धुन्नस्यन्दनवाजिवारणमुखं संपूर्य तत्कामितम् ।

श्रीसूरीश्वरहीरहीरविजयं संप्रापयेस्त्वं मया, न्यासं स्वीयमिवाज्यस्व तदिदं विश्राण्यमानं मया ॥ १ ॥”

सूरिः स्माह—“वयमकिञ्चना नित्यमनुपानत्पादचारिण एवाहोः” ततः सूरिर्विहरन् श्रुत्वाचल-
माययौ । यतः—

वैमलीयवसतिं व्रतीशिता, दुग्धसिन्धुवयसीमिवैकत ।

श्वेतदन्तिनुरगान्वितां सुधा—शालिनीं जिनपवित्रिताम्बराम् ॥ १ ॥

ततो वस्तुपालवसतेश्चैतं ननाम । यतः—

तं रैवतोर्वीधरवत्पवित्री—चिकीर्षयेवाबुदमच्युपेतम् ।

निरीक्ष्य तस्मिन्नयनाचिरामं, ननाम शैवेयजिनं यतीन्द्रः ॥ १ ॥

चौलुक्यचैतं विधृतामृतश्री, धर्मप्रपास्थानमिवैष मार्गे ।

नत्वा मुनीन्द्रोऽचलदुर्गमध्ये, चतुर्मुखे(खं) नाजिसुतं व्यनंसीत् ॥ २ ॥

ततो राणपुरे नखिनीगुह्यमाकारं धरणासाहेन कारितं चैतं ननाम । यतः—

चातुर्गतीयात्तिमहान्धकूपो—द्विधीर्षया शेषशरीरप्राजाम् ।

मूर्त्तीश्चतस्रः कलयन्निवासिन्, मुनीन्दुनाऽदर्शिं युगादिदेवः ॥ १ ॥

ततो मेम्तानगरे श्रीफलवर्धिपार्श्वदेवं प्रणमिवान्, श्रूयते हि तद्विम्बपार्श्वेऽपरा कापि जिनप्रतिमा
स्थातुं न शक्यते, अतश्चैकाग्र्येव तिष्ठति । यतः—

एकोऽहमेव त्रिजगज्जनानां, पिपिर्णि कामानपरानयेद्भुः ।

इति स्मयावेशवशादिवान्तः, परानपास्य स्थित एक एव ॥ १ ॥

तथा च फलवर्धिपार्श्वनाथघारि कपाटौ न तिष्ठतः, कदाचित्कश्चिदानीय योजयति तदा प्रज्ञाते
प्रासादात्क्रोशघयोपरि पतितौ दृश्येते न घारि स्थितौ इति । तत्र श्रीजिनं नत्वा श्रीसूरिः क्रमेण
फतेपुरसमीपे आगत्यौ । तत्र शानसिंहः साहिसेवकस्तथाऽमीपालोऽपि साहेः प्रतिदिनं नालिकेरढौ-

कनकृत्, (ताज्यां) तथा मानुमुखसङ्गमुख्यैः साहेः सुरैरागमनभाष्यत । ततो नृगाङ्गां प्राप्य श्रीसङ्गाः प्रौढैर्महोत्सवैः फतेपुरस्य (रात्) साहिराजधान्याः शाखापुरं प्रापयन् (सूरिं) । ततः श्रीसाहेर्गुरुणा शेषे (स्व) ए सह प्रथमं सूरिधर्मगोष्ठीं व्यतनोत् । तज्जतमानससंशयं दूरीकृत्य श्रीचूषगमीपमेत्य बहुमानादरपूर्वमनेकप्रश्नोत्तरान् विधाय यमनियमजिनतीर्थीदिस्वरूपं प्रकाश्य श्रीदयाधर्मवासितं चूषमानसं विहितवान् । ततो चूषः श्रीचित्रशालिकामध्ये श्रीगुरुं निनाय । अथ चूषः सोपानत्रिकैरेव ऊर्ध्वचूषमिमाश्रित्य गुरुमाह—“हे व्रतीश्वर ! राज्ञामुपवेशनोचितं हुन्दीचकाल्यमसत्सनाचभैराब्जादनं क्रमाभुजैः पवित्रीकुरु ।

गुरुर्जगादेति कदापि कीटिका, जवेदधोऽस्मिन्न पदं दधे ततः ।
नृपोऽन्यथादत्र न कश्चनासुमान्, जवेत्सुराणामिव मन्दिरे नरः ॥ १ ॥
गुरुर्जगावाचरणं तथाऽप्यदः, पदं निचाट्यैव ददे परत्र नो ।
यतः स्वकीयाचरणं मुमुक्षुणा, प्रयत्नतो रक्ष्यममर्त्यरत्नवत् ॥ २ ॥

ततो हुन्दीचकं करे गृहीत्वा ऊर्ध्वमुत्पादयति तावन्नृपेण स्वदृष्ट्या पिपीलिका दृष्टाः । जातविस्मयः स गुरुं भ्रष्टाघते स्म । तत्र विधिनोपविश्य निःस्पृहो धर्मरहस्यं प्राह । तत आगरानगरे चतुर्मासकं कृत्वा श्रीचिन्तामणिपार्ष्वेशप्रतिमाप्रतिष्ठापनं चकार । यतः—

१ ज्ञापयां 'गुडीचो.'

मणिं सुराणां तनुमत्समीहित—प्रदित्सयेव त्रिदिवाहुपागतम् ।

स तत्र चिन्तामणिपार्श्वतीर्थपं, महामहेन प्रतितस्थिवान् प्रभुः ॥ १ ॥

पुनः फतेपुरागमने साहेर्मिलनं च । साहिदत्ताश्वादिदस्त्वनुपादाने सूरैः प्रत्युत्तरं वचो नृपस्य, यतः—
शशंस सूरिं कमिता ततः क्षितेः, किमप्युपादाय कृतार्थ्यतामहम् ।

न यत्करः पात्रकरोपरि स्म श्रूत्, स मोघजन्मा विणिनप्रसूनवत् ॥ १ ॥

इति दानाय पुनः पुनराग्रहपरं श्रूयं प्रति गुरुः पक्षिमोचनं यथाचे, ततो नृपेण पञ्चरेज्यः पक्षिणो
मोचिताः, पर्युषणाघादशदिनामारिप्रदानस्फुरमानार्पणं कृतम्, साहिना कारिते द्वादशक्रोशप्रमाणेऽह-
गोचरपारे नामराख्यमहातटाके मीनादिवधो निषिद्धः, पुनः श्रीगुरुं ग्राह—

प्रागवत्कदाचिन्मृगयां न जीव—हिंसां विधास्ये न पुनर्नवधत् ।

सर्वेऽपि सत्त्वाः सुखिनो वसन्तु, स्वैरं रमन्तां च चरन्तु मघत् ॥ १ ॥

मृगयामोचनजीजीयाकरशशुञ्जयाजिकरमोचनादिपुण्यक्रियामनेकधा कारयित्वा श्रीगुरुरन्यत्र
विजहरेति ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्गहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोविंशे स्तम्भे
एकोनषष्ठ्यधिकत्रिंशत्तमं व्याख्यानम् ३ एए ॥

उपदेशाया-

॥ २३३ ॥

पृथगधिकत्रिशततमं व्याख्यानम् ३६० ॥

अथाग्रे किञ्चित् श्रीसूरिसंन्धमाह—

जगद्गुरुदिदं राज्ञा, विरुदं प्रददे तदा । तपहन्नन्यदेशेषु, विजह्वार गुरुः क्रमात् ॥ १ ॥

स्पष्टः । अत्रार्थसमर्थनार्थमियं ज्ञावना—श्रीगुरुर्विहरन् मथुरापुर्यामागात्, यतः—

समहं मथुरापुर्यां, यात्रां पार्श्वसुपार्श्वयोः । प्रभुः परीतः पौरौधै—आरण्यिषिवाकरोत् ॥ १ ॥

जम्बूप्रजवमुख्यानां, मुनीनामिह स प्रभुः । सप्तसंविशतिं पञ्च-शतीं स्तूपान् प्रणेमिवान् ॥ २ ॥

ततो गोपालशैले नाज्येयं नतवान्, यतः—

घापञ्चाशजमित—वृषभप्रतिमां स सिञ्चशैले इव ।

प्रभुरपरा अपि तस्मिन्, मूर्त्तौर्जैनीरनसीत्सः ॥ १ ॥

ततः—

वरकाणकमागत्य, पुरं सूरिपुरन्दरः । वरकाणकपार्श्वेशं, साक्षात्पार्श्वमिवानमत ॥ १ ॥

ततः क्रमेण सिञ्चाचलदर्शनं स्तवनं विधाय अजयपुर एत्य च सङ्घलोकानां पुरस्तात् श्रीअजयपार्श्व-
नाथचरित्रं किञ्चिदाह, तद्यथा—

कश्चित्सागरेभ्यो व्यापारं कर्तुमन्धिमध्याध्वना प्रास्थित । दैवात् जलधिजलदोत्पातौ तत्रोत्पन्नौ ।

स्तंज. २४

॥ २३३ ॥

तदा कष्टपान्तकाल इव स्वपोतलोकानां संहारं प्रेक्षितुमर्हमः प्राग्भर्तुकामो यावज्जलधौ कम्पां प्रदत्ते तावत्पद्मावती देवीमां वाणीं वदति स्म, यतः—

“मध्येऽम्बुधेरस्ति समस्तदुःख-पाथो धिमन्थावनिचृतप्रज्ञावम् ।

निधानमग्भो निधिमेखलाया, इवान्तरे पार्श्वजिनेन्द्रविम्बम् ॥ १ ॥

हे धनपते ! नाविकलोकैर्जलधिसलिलात्कर्पयित्वा संपूज्य च यानपान्ने स्थापितं सत् त्वदीयं विम्बं हरिष्यति । पुनर्हे इन्द्र ! स्वर्द्धमपणैर्निर्मितां मञ्जूपां नोद्धाटये । तादृशीं तां क्षीपवन्दिरे त्वं नयेः । तत्र दिग्गयात्रार्थं समेतस्याजयनाम्न ऊर्वीं शितुरर्पयेः, अस्या मूर्त्तेः स्नात्रजलसिञ्चनान्नृपस्य सप्तोत्तरशतरोगा यास्यन्ति” । इति पद्मावतीवाक्यश्रवणज्जनैर्नीरमध्यात्तां पेटामानास्य स्वपोते स्थापितवान्, ततः सर्वोपद्रवशान्तिर्वर्च्य । यतः—

ध्यातोऽधुनाऽध्येष पयोधिमध्ये, प्रयाति वाते प्रतिकूलज्ञावम् ।

निर्विघ्नयन् पोट इवाङ्गज्ञाजः, प्रभुः सुखं लम्बयति प्रतीरम् ॥ १ ॥

तत इन्द्र्यस्तां पेटां वृत्तं निवेद्य नृपाच्यर्णे मुमोच । नृपो विनयेन विम्बं प्रकटीकृत्याजयाख्यं पुरं निवास्य महच्चैत्यं विधाप्य तत्र विम्बं संस्थाप्य तदञ्जिकजलस्पर्शाच्चिर्गदो वञ्च्य । पूर्वमजयपार्श्वनाथ इति नाम प्रसूतम्, अधुना तु अजारग्रामः, तद्ग्रामनाम्नाऽजारपार्श्वनाथ इति प्रसिद्धिः । विस्तरस्वेतद्व्यतिकरः शत्रुञ्जयमाहात्म्यादवसेयः ।

अथ सूरैर्दीक्षादिनादारन्य यत्किञ्चित्तपो विहितं तदुच्यते—

सुरीन्द्रैकाशनकं न याव—जीवं जहौ न्यायमिव क्षितीन्द्रः ।

पश्चापि चासौ विकृतीरहासी—द्रुणान् स्मरस्येव परावुज्जुः ॥ १ ॥

ज्व्याणि वह्जोवसरे ब्रतीन्द्रः, सदाददे वादश नाधिकानि ।

किं ज्ञावनाः पोषयितुं विशिष्य, ज्ञवान्धिपारप्रतिवृत्तश्चित्रीः ॥ २ ॥

स्वपाषाडोचपदे सूरिः त्रिशतीमुपोषणानां व्यतानीत्, सपादां विंशतीं पञ्चानकरोत्, चतुर्विंशति-
त्रिकध्यातुमना अष्टमानां द्वासप्ततिं निर्मिमीते स्म, पुनराचाम्बलसहस्रयुग्मं चक्रे, पुनर्विंशत्याऽऽचाम्ब-
लैर्विंशतिस्थानकान्यातनुते स्म, पुनर्विंशतिनिर्विकृतीश्चक्रे । पुनः स एकदत्तिः एकस्मिन् वारके पात्रे
यत्रानवच्छिन्नं पानीयांश्चादिकं पतेत्सा एकदत्तिरुच्यते, यस्मिंश्चैकमेव सिक्कं लुज्यते नान्यत् तदेक-
सिक्कं, तत्प्रमुखानि तीव्राणि तपांसि चक्रे । पुनः सहस्रत्रयोत्तरपद्मशतानि उपवासान् चकार । पुनः
प्रथममुपवासस्तत एकजक्तं तत आचाम्बलं पुनरुपोषणम्, एवं त्रयोदश मासान् यावद्विजयदानगुरो-
स्तपो विदधे । पुनर्घातविंशति मासान् यावद्योगवाहनैः कृत्वा तीव्रतपांसि कृतवान् । पुनर्मासत्रयं याव-
त्सूरिस्मन्नं विधिनाऽऽरराध । पुनश्चतुःकोटिमितान् स्वाध्यायान् गणयति स्म । पश्चादशद्वैत्यप्रतिमाप्रतिष्ठा

१ आहारकरणसमये.

अनुतिष्ठति स्म । इत्यादिवहुविधधर्मकृत्यानि विधायोन्नताख्ये पुरे सं० १६९२ आज्ञपदसितैकादशी-
तिथौ महामन्त्रं स्मरन् देवचर्मिं प्रापेति ।

सूरिस्ततः संश्रयति स्म शुक्ल—ध्यानं दधानः स सुधाशसौधम् ।

काङ्क्षन्महानन्दपुरे प्रयातुं, प्राक्स्य मार्गस्य दिदृक्ष्येव ॥ १ ॥

इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ पञ्चदशजिरसा-

त्रिश्चतुर्विंशतिशततमः सप्तमः संपूर्णः, मूलतः

त्रिंशत्युत्तरषष्टितमः संबन्धः ३६० ॥

त्रिंशत्युत्तरैकषष्टितमः संबन्धः ३६१ ॥

अथ प्रासादादिवर्णनमाह—

श्रीसिद्धाचलप्रासादं, सोपानादिस्फुरत्यञ्जम् । कुम्भश्चङ्गध्वजायुक्त—मार्हन्यं तं स्तवीम्यहम् ॥१॥

स्पष्टः । अत्रेयं जावना—सिद्धाचलसदृशो चतुर्नास्ति । यतः—

तावल्लीलाविलासं कलयति मलयो विन्ध्यशैलोऽपि तावत्, धत्ते मत्तेजगर्वं तुहिनधरणिचुत्तावेवाजिरामः ।
तावन्मेरुर्महत्वं वहति हरगिरिर्गाहते तावदाज्ञां, यावत्तीर्थाधिराजो न तु नयनपटैः पीयते पर्वतेन्द्रः ॥ १ ॥

तत्र गिरिवरे प्रासादः पूर्वं ऋतकारितोऽद्युत्तरमहिमान्वितः, यतः—

तमीश इव तारकैर्ग्रहपतिर्ग्रहैरिवा—सुरेश्वर इवासुरैरिव सुरैः सुरेशः पुनः ।

नरेन्द्र इव मानवैर्वृषजकेतनार्द्धदृढं, गृहैर्लघुभिर्दत्तां स्फुरति सर्वतोऽद्यङ्कतम् ॥ १ ॥

स प्रासादः कीदृशः ? सोपानादिजिर्दीप्तिमान्, आदिशब्दात्तोरणाङ्कितः, यतः—
जिनेन्द्रसदनाग्रतोऽद्युतदनटपशिष्टपोद्भवसत्सुवर्णमणितोरणं शिवसुधाब्धिजाकामणम् ।
निवज्जमपवर्गपूःप्रथमसाधनप्रक्रमे, जिनावनिविमौजसः किमिह मुक्तिगेहे गिरौ ॥ १ ॥

मणरुपाखङ्कतं च, यतः—

अनन्यशिवकन्यकां मनसि धर्मञ्जमी जृता, प्रदत्तुमिह काङ्क्षतोचितवराय कस्मैचन ।
स्वयंवरणमणरुपो मणिसुवर्णचित्रश्रियाश्रितः किमु विधापितः स्फुरति यन्महामणरुपः ॥ १ ॥

तथा प्रासादस्तम्भाः सुष्ठु वार्याः सन्ति, यतः—

हरिर्य इह सेवकस्तव जिनेन्द्र सोऽस्मद्विपन्विधापय मिथस्ततस्त्वदमुना समं सौहृदम् ।
इतीव गदितुं वृषध्वजजिनायस्तम्भकोपधेरखिलञ्जुतः प्रजुमुपेत्य शीघ्रन्त्यमी ॥ १ ॥

पुनः कीदृशं तं शिखरं ? यतः—

शुगादिजिनमन्दिरे शिखरसम्बराफम्बरं, विरुन्वयति चण्णरुक्किरणमण्णवं वैज्रवैः ।
पुनर्निजसपहतामिव समीहमानो जिनं, जजभ्रमरञ्ज्वरो जुवनकामितस्वरुम् ॥ १ ॥

धनादि-जगदीहितं प्रचवितास्मि दातुं पुनः, शिवादिकमलाकरं प्रणय मां प्रजो त्वामिव ।
इतीव जगदीश्वरं गदितुमुत्सुकीभ्रातृकः, समेत्य सुमनोनिपो भजति चैत्यशृङ्गे स्थितः ॥ १ ॥

पुनस्तं ध्वजाढ्यम्, यतः—

विभाव्य शुवनत्रये स्वविभवाङ्गकारव्रजान्, विजेतुमनसाऽमुना किमु जिनेशितुः सद्मना ।
सपत्ननिवहस्मयाम्बुनिधिमाश्रमन्थाचलं, शिरःशिखरसंस्फुरन्निविन्दएकरत्नं दधे ॥ १ ॥
विजित्वरविचूतिभिः प्रतिपदं परिस्पर्धिनो, विजित्य जिनसद्मना जगति वैजयन्तादिकान् ।
द्विपक्षिजयबोधिकाधियत मूर्ध्नि मन्येऽमुना, बिहारशिखरे मरुत्तरलवैजयन्ती व्यभ्रात् ॥ १ ॥

पुनस्तं कीदृशं ? सार्हतं गर्जागारस्थितम्, यतः—

अनेकनरनिर्जरोरगपुरन्दरोपासितं, सदःसदनमुन्नये विमलशैलभ्रूमीश्रुजः ।
वृषाङ्गजिनवासवौकसि विचित्रतौर्यैत्रिकप्रपञ्चपटुमण्ये श्रियमुवाह गर्जालयः ॥ १ ॥
युगादिसमये यथा शुवनमुद्धृतं संसृते—स्तथैव पुनरुष्णाम्यहमवद्यकाले कलौ ।
विचिन्त्य किमिदं हृदा वृषभ्रकेतुरत्रात्मनावतीर्य कुरुते स्थितिं स्थिरतयात्ममूर्तिब्रवात् ॥ १ ॥
जयामृतविचूतिचाग्धन इवातिधीरध्वनिर्निरेञ्जनतयोदितो जलजवक्षिशुभाशयः ।
सुधारस इव प्रजो सकलजन्तुजीवालुको, भवाद्भवच्युतोऽम्बुधेर्जगति पोतवत्तारयन् ॥ १ ॥

अथोपदेशप्रासादे दिङ्मात्रशेषप्रासादावयवभावरूपेणमाह—

अत्रोपदेशप्रासादे, अष्टौ बुद्धिगुणाः स्तुताः । सोपानसदृशा ज्ञेयाः, शास्त्रशिर्यप्रदर्शकाः ॥ १ ॥
 विकथावर्जनं शब्दत्, सप्रज्ञेदं च वर्णनम् । धारं तदेव विज्ञेयं, प्रवेशने हितावहम् ॥ २ ॥
 विधिचेदैर्विजक्तानि, षादशधा व्रतान्यथ । चतुर्विंशतिकानि स्युः—स्तेऽत्र स्तम्भा उदाहृताः ॥ ३ ॥
 मनोवाक्काययोगानां, शुद्धिर्चा त्विह गद्यते । स एव मण्यो धार्यः, असत्प्रवृत्तिवारकः ॥ ४ ॥
 गवाक्षादीनि वस्तूनि, युज्यन्ते यानि मन्दिरे । नातिचारव्रतान्येव, ज्ञेयानि शास्त्रपाठकैः ॥ ५ ॥
 सप्तशतनयासक्तं, स्याद्वादद्योतकं वचः । तदेव शिखरं चात्र, निर्मलं ह्युतिमन्महत् ॥ ६ ॥
 रत्नत्रयस्तवारम्भः, कुम्भः, संदर्चितो महान् । अनन्ताव्ययसंपत्ति-शिवस्तुतिर्ध्वजा स्मृता ॥ ७ ॥
 शुद्धाशये गर्जगृहे प्रविष्ट—श्चिद्रूपमूर्तिः स्फुटशं प्रदोऽस्तु ।
 स्वाप्तः स्वयंभुवनाधिनाथः, सौभाग्यलक्ष्मीस्तितदोऽन्वहं सः ॥ ८ ॥
 शक्राश्चतुःषष्टिरथेह विद्या—देव्यस्तथा पुरुषाः शासनेशाः ।
 विद्याचतुर्विंशतिदेवताश्च, रक्षन्तु प्रासादममुं सुभ्रमम् ॥ ९ ॥

श्रीशान्तीशनमस्कार—स्तदाद्यं मङ्गलं मतम् । सहस्रशिखरेशानां, वन्दनं तद्वितीयकम् ॥ ११ ॥
 श्रीशासनसुरध्यानं, तदेवान्तिममङ्गलम् । श्रोतॄणां पाठकानां च, श्रेयः कुर्वन्तु नित्यशः ॥ १२ ॥
 इत्युपदेशप्रासादे प्रासादाङ्गवर्णनरूपः त्रिशत्युत्तरैकपष्टितमः संबन्धः ३६१

अथ प्रशस्तिः

अनन्तकल्याणनिकेतनं तं, नमामि चिन्तामणिपार्श्वशम्भुम् ।

यस्य प्रज्ञावाञ्छुन्नसाध्यसौध—मध्यास्त निर्विघ्नमसौ प्रयत्नः ॥ १ ॥

सूरिमन्त्रसुरादेशः, तन्मन्त्राराधनोद्यमात् । स्तम्भतीर्थे च संजातो, येषां तेषां सराम्यहम् ॥ २ ॥

श्रीमविजयसौभाग्य—सूरयो गुणभूरयः । ऐक्य(एक)कोटिनमस्कार—ध्यायंका गुरवः स्तुताः ॥ ३ ॥

श्रीविजयादिलक्ष्मीसू—रिणा तद्विनेयेन हि । वर्णन्यासीकृतो ग्रन्थो, दृष्टाक्षरानुसारतः ॥ ४ ॥

इत्युपदेशप्रासादस्यान्दाहर्मितोपदेशसङ्ग्रहा वृत्तिरियं लिखिता प्रेमादिविजयपठनकृते ।

गुणगतिवसुशशि १८४३ वर्षे, कार्तिकमासे समुज्ज्वले पक्षे ।

गुरुपूर्णायां समजनि, सफलो यत्नः सुपञ्चम्याम् ॥ ५ ॥

यावत्तिष्ठति मेरु—र्यावज्जिनशासनं जगन्मध्ये । यावज्ज्योतिश्चक्रं, तिष्ठति सुरवाहिनी यावत् ॥ ६ ॥

ग्रन्थस्यास्य विजयतां, वृत्तिः श्रीज्ञानसंज्ञवा तावत् । पुरगुणमानसमराल—विकङ्क्रियमानाऽसौ ॥ ७ ॥

यदनान्नोगात् किञ्चि—दुर्ध्वैकद्वयोपतः किञ्चित् ।

किञ्चिचौत्सुक्येन च, स्मृतिविरहदोषतः किञ्चित् ॥ ८ ॥

अत्रोत्सूत्रं शास्त्रे, रत्नसाऽऽख्यातं मयाऽखिलं ह्रमताम् ।

विषज्जनवर्गस्त-रुमानिधिर्जनयितेव सुते ॥ ए ॥
दृष्टान्तशास्त्रादिविरुद्धमत्र, यत्किञ्चिदुक्तं मतिमान्द्ययोगात् ।
ईष्यादि हित्वा मयि शुद्धचित्ताः, कारुण्यमाधाय विशोधयन्तु ॥ १० ॥

एतद्भ्रन्त्यलिखनप्रचिन्तनात् सुकृतान्निरन्तरं भूयात् । श्रीजिनधर्मप्राप्तिः श्रोतुश्चोद्भूतः पठितुश्च ॥ ११ ॥
सर्वकट्याणकारणं, सर्वश्रेयस्कसाधनम् । प्रशस्यपुण्यकृत्यानां, जयत्यार्दतशासनम् ॥ १२ ॥
॥ इत्युपदेशप्रासादसंवन्धः संपूर्णः ॥

॥ समाप्तोऽयं चतुर्थो विभागः ॥

समाप्तोऽयं उपदेशप्रासादग्रन्थः

